П. ПЕТРОВ В. ГЮЗЕЛЕВ

Христоматия по история на България

Том 2

НАУКА И ИЗКУСТВО

Христоматия по история на България

ТОМ 2

СЪЩИНСКО СРЕДНОВЕКОВИЕ (КРАЯТ НА XII–XIV В.)

СЪСТАВИТЕЛИ
ПЕТЪР ПЕТРОВ
ВАСИЛ ГЮЗЕЛЕВ

ИЗДАТЕЛСТВО НАУКА И ИЗКУСТВО СОФИЯ 1978

Индекс 941Б

ПРЕДИСЛОВИЕ

Историята на България в периода на развития феодализъм (края на XII — XIV в.) е сравнително слабо проучена, макар и изворите за нея да са значително по-богати и по-разнообразни в сравнение с тези за ранното средновековие. Не може да има каквото и да е съмнение, че историческото и културното развитие на българския народ именно през този период е оставило значително по-трайни следи и е имало по-големи последици. Културните постижения през XII—XIV в. се наследяват и използуват активно в периода на османското владичество. Те представляват онази българска старина, която е осъществила връзката и приемствеността между културата на българското Средновековие и културата на българското Възраждане. Тези важни обстоятелства поставиха сериозни изисквания при издирването, подбора, превеждането и включването на такива извори, които могат най-добре и пълно да представят най-значителните събития и процеси от българското минало от вече посочения период, а също така и на извори, които могат да предложат нова и интересна информация не само за обикновените читатели, но и за специалистите.

Вторият том от Христоматия по история на България включва извори за историята на българската държава и общество от края на XII до края на XIV в. По-голямата част от тези извори за пръв път се превеждат цялостно на български език, други сега тъкмо се въвеждат в научно обръщение, а по-малка част е преведена за първи път направо от непубликувани оригинали, съхранявани в архиви и библиотеки. При подредбата на включения изворен материал е направен опит за съчетание между тематичния и хронологическия принцип. Във възприетата подредба на първо място са поставени изворите за политическата история на българската държава. На второ място са поставени онези, които разкриват стопанската и социалната история, държавно-административната и църковната уредба;

по обем изворите за този дял заемат най-голямо място и това едва ли е случайно. В третия дял са поставени извори за историята на класовата борба, а в четвъртия — редица паметници на старобългарската книжовност.

Истинското и пълноценно проучване на историята на който и да е народ започва едва тогава, когато в основно градиво се превърнат собствените му, домашни писмени и веществени паметници. Ръководени от тази максима, проявихме съзнателен и последователен стремеж в този том на Христоматия по история на България да представим по-пълно и по-цялостно изворите от български произход. Редица старобългарски надписи, приписки, бележки и други извори с исторически характер са поместени в превод за първи път именно тук и по този начин стават широкодостъпни. Преди дълги години един от известните ни буржоазни медиевисти с горчивина бе констатирал: „И тъкмо обстоятелството, че материалите, с които науката на българското минало борави, са от чужд произход, тъкмо то обяснява защо историята ни — такава, каквато обикновено я знаем — представя предимно един поменик на царе и войни, история доста незадоволителна на нашата държава, но не и такава на българския народ."* Издирените и публикуваните през последните години домашни писмени исторически паметници в голяма степен съдействуват за разсейването на тази печална констатация.

Известно е какво значение имат византийските извори при изследването на българското средновековно минало. Често пъти те са единствената, макар и почти винаги тенденциозна, информация за отделни събития. Частичното превеждане на историческите съчинения на такива византийски писатели като Никита Хониат, Георги Акрополит, Георги Пахимер, Никифор Григора, Йоан Кантакузин и др. не даваше възможност за цялостна и вярна представа за българската политическа история през XIII—XIV в. Тук подадките на тези автори за българското минало са поместени с незначителни съкращения, а освен това са привлечени и голям брой неизползувани досега сведения.

Може с пълно основание да се твърди, че все още не са използувани изчерпателно и цялостно западните извори (латински, старофренски, немски, италиански и др.), които са доста разнообразни по тип (нотариални актове, счетоводни книги, хроники, исторически бележки, писма, грамоти и др.). Те разкриват широките външнополитически, търговски и културни връзки на България с европейския свят. В христоматията значително място заемат венецианските, дубровнишките и генуез-

* *П. Мутафчиев,* Към философията на българската история (Византинизмът в средновековна България), сп. Философски преглед, 1931, кн. 1, с. 27.

ките документи, западните и особено написаните на френски език хроники и откъси от някои унгарски грамоти.

Сравнително по-слабо са представени източните извори (турски, арабски, арменски и еврейски). Направен е опит да се съберат на едно място сведенията на най-важните турски хроники, които отразяват борбите на българския народ срещу османското завоевание.

От твърде оскъдните славянски извори за българското минало най-широко застъпени в христоматията са сръбските (грамоти, жития и откъси от хроники). Обстоятелството, че повечето от тях досега не са превеждани или използувани в нашата историография, е твърде важно.

Поместеният в този том изворен материал е основен за българската история от края на XII до края на XIV в. В никакъв случай не може обаче да се смята, че той напълно изчерпва достигналата до нас информация. Вероятно има редица празноти и пропуски, които компетентната научна критика ще отбележи, за да могат те да бъдат преодолени при едно бъдещо издание, от което изглежда ще има нужда в близките години.

И към този том на Христоматия по история на България не е поставен коментар към отделните текстове поради обстоятелството, че тя е предназначена за семинарни занятия със студенти историци. В обикновени скоби се поставят думи или текст, които поясняват и допълват превода, а в средни скоби — някои пояснителни бележки на съставителите за употребени етнически и поселищни наименования.

Изразяваме надежда, че този том на Христоматия по история на България, както и неотдавна излезлият първи том от нея, ще изиграят стимулираща роля за засилването на любителския и научен интерес към нашето средновековно минало, за по-всестранното му научно изследване и за подобряване на университетското обучение по история у нас. Тези два тома трябва да бъдат схващани като наш скромен принос в отбелязването на великата за нас българите 1300-годишнина от образуването на българската държава и като изпълнение на синовния ни и професионален дълг към българския народ при разкриване на неговата величава, епична и многострадална тринадесетвековна история.

Работата по подбора на изворите и подготовката на самия том бе извършена, както следва:

Проф. П е т ъ р Х р. П е т р о в: дял първи — гл. I, 1, 2, 3; гл. II, 1, 2, 3, 4, 5; гл. III, 1, 2, 3; гл. IV, 1, 2; от дял втори — гл. I и II; от дял трети — гл. I, II и III; от дял четвърти — гл. IV;

окончателната подредба на целия материал и формулиране на подзаглавията.

Доц. Васил Гюзелев: от дял първи — глава V, 1, 2; гл. VI, 1, 2; гл. VII, 1, 2, 3, 4; гл. VIII, 1, 2, 3; от дял втори — гл. III и IV; от дял четвърти — гл. I, II, III и V; списъка на съкращенията и текста на предисловието.

Именният и географски показалец е изработен от М. Кусева.

22 май 1978 г.
София

Съставителите

ДЯЛ ПЪРВИ

ПОЛИТИЧЕСКА ИСТОРИЯ НА БЪЛГАРИЯ В ПЕРИОДА 1185–1396 Г.

I. ВЪЗОБНОВЯВАНЕ И УКРЕПВАНЕ НА БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА (1185–1197)

1. ОСВОБОДИТЕЛНОТО ДВИЖЕНИЕ НА БЪЛГАРИТЕ НАЧЕЛО С АСЕН И ПЕТЪР ПРЕЗ 1185—1187 Г.

Из „История“ на Никита Хониат

Византийският писател и историк Никита Хониат е роден в средата на XII в. Бил е императорски секретар и управител на тема Филипопол в края на същия век. Починал е през 1213 г. Неговата „История“ обхваща събитията в периода 1118—1206 г. Тя е едно от най-забележителните произведения на византийската историография. Превод на Ал. Милев от *Nicetas Choniata*, Historia, Bonnae 1835, с. 481—483, 485—492, 515—521.

[Тогава императорът Исак II Ангел] пожелал да си вземе жена от иностранен род, понеже първата му съпруга била починала. Той влязъл в преговори чрез пратеници с унгарския крал Бела и взел за своя жена неговата дъщеря, която не била навършила още десет години. Но поради своята дребнава пресметливост той решил да отпразнува сватбените тържества с държавни пари и почнал да ги събира от вътрешните области, без да са предвидени като данъци. Поради скъперничеството си, докато ограбвал и останалите градове, които били съседни на Анхиало, той незабелязано въоръжил срещу себе си и срещу ромеите варварите от Стара планина, които преди това се наричали мизи [българи], а сега се наричали власи. Те, надявайки се твърде много на своите планински теснини и облягайки се на многобройните си укрепления, които се намирали високо в недостъпните скали, били и по-рано надменни спрямо ромеите, а тогава намерили повод, така да се каже, свой Патрокъл — отвличането на стадата им и насилственото вземане на пари, и дигнали открито въстание. Виновници за това зло и бунтовници на целия народ били двамата родни братя Петър и Асен. Нежелаейки да започнат въстанието без какъвто и да било повод, те се явили при императора, когато се намирал на лагер в Кипсела, като го молели да ги приеме в ромейската войска и с императорска грамота да им даде едно не твърде доходно място в Стара планина. Тяхната молба обаче не била удовлетворена, понеже божествената воля е по-силна от човешката. Тогава те започнали да се оплакват. че били

пренебрегнати. След като настоявали без резултат на своята молба, заговорили настрана по-дръзки думи, като намеквали за отделяне от държавата и за това, което ще направят, като се завърнели в своето отечество. От тях особено смел и дързък бил Асен. Дори той по заповед на севастократор Йоан бил наплескан по лицето поради своето безсрамие. Така те се завърнали, без да постигнат целта си, и били твърде много обидени. Но каква ли реч ще бъде в състояние да разкаже какво са направили след това на ромеите тези нечестивци и престъпници или какъв ли разказ ще може да обхване такава Илиада от нещастия? Впрочем за тези неща ще говорим после, а сега да продължим разказа си поред. . .

След като вече мизите решили да се отделят от държавата и след като станали водачи на това зло лицата, които споменах, императорът тръгнал на поход срещу тях. Необходимо е да разкажа и събитията преди похода. Власите отначало се бавели и не се решавали да започнат въстанието, към което ги подстрекавали Петър и Асен, понеже се страхували от такава голяма работа. Двамата еднородни братя, за да освободят своите сънародници от този страх, построили храм на името на великомъченик Димитрий, в който събрали много и различни луди с кръвясали и разкривени очи, с разпуснати коси и проявяващи напълно останалите неща, които правят обхванатите от зли духове, и внушили на тези бесновати люде да викат с висок глас, че бог е решил да подари свобода на българския и влашкия народ и да премахне дългото им робство. Затова и Христовият мъченик Димитрий е изоставил Солун, тамошния си храм и пребиването си заедно с ромеите и е дошъл при тях, за да им бъде помощник и сътрудник в това дело. Тези безумци са дали за малко време отдих и из един път отново събрали по-голяма смелост, като че ли в нов припадък на болестта се възбуждали и почнали да викат в изстъпление и с крясък, че не е време вече за бездействие, но да вземат оръжие в ръце и дружно да нападнат ромеите. Заловените по време на войната да не оставят живи, а безмилостно да ги изколват и избиват, да не ги освобождават срещу откуп, да не отстъпват пред молбите им и да не се трогват от техните коленопреклонни молитви, но подобно на твърд елмаз да бъдат непреклонни към всяка молба и да убиват всички пленници. Въодушевен от такова предсказание, целият народ се въоръжил. Понеже въстанието имало отначало успех за тях, то те още повече се убедили, че бог благоприятствува на свободата им. Те не се задоволили само със собственото си въстание и освобождение, но се разпръснали и по намиращите се далеч от Стара планина паланки и селища. Единият от братята, Петър, поставил на главата си златна корона и обул на краката си червени сандали. Нападнали и Преслав (този град е много стар, целият

е от печени тухли и в по-голямата си част е заграден от Хемус). Когато видели, че обсадата му не е безопасна, те го отминали и се отправили към Стара планина и неочаквано се явили в други ромейски паланки, пленили свободни ромеи, много волове и впрегатен добитък и немалко други домашни животни. Тогава Исак се отправил на поход срещу тях. А те заели непроходимите и недостъпни места и дълго време се съпротивявали. Когато обаче неочаквано паднал мрак, който бог поставя на свое тайно обиталище, и бог изпратил мрак и покрил с него планините, които те пазели, като заели предварително със засада теснините на проходите, ромеите тайно и неочаквано ги нападнали, изплашили ги и така ги разпръснали. Виновниците за злото и водачите на войската, а именно Петър и Асен, и цялата им изменническа дружина подобно на стадото евангелски свине, които се втурнали към морето, се отправили към Истър, преминали го и се съединили със съседните скити. Императорът, който поради пълната липса на лице, което да му пречи, можел да обходи цялата Мизия и да постави гарнизони в тамошните градове, много от които се намирали покрай Хемус и повечето от които или почти всички били построени на недостъпни скали и на покрити с облаци върхове, не направил нещо подобно, но изгорил купните от храни и измамен от лицемерното разкаяние [хитростите] на явилите се при него власи, неочаквано се върнал назад, като оставил тамошните дела още неуредени. По този начин той предизвикал у варварите още по-голямо презрение към ромеите и още повече ги окуражил.

След като се върнал в столицата, императорът толкова се хвалил със своите дела, че един сановник измежду съдиите (той бил Лъв Монастириот) казал: „Страда душата на Василий Българоубиец, понеже императорът пренебрегнал неговия пример и това, което той бил наредил в завещанието си в Состеновия манастир, ако някога власите въстанат.“ Лъв не пропуснал с малко думи да се подиграе и надсмее, като че ли лъжата наистина е в предсказанието, казвайки, че императорът за толкова кратко време отново покорил и довел до прежното подчинение и робство въстаналите, а не за толкова много време като Василий и че напразно последният като от предсказваща уста и делфийски пророкуващ триножник изригва лъжливи и недействителни предсказания. Варварите на Асен преминали Истър и се съединили със скитите, събрали оттам колкото може повече войска, както било необходимо, и се върнали в своето отечество Мизия. Те я намерили напълно освободена и опразнена от ромейската войска, втурнали се в нея с голям шум, като че ли водели със себе си от Скития тълпи от демони вместо легиони. Затова те не се задоволили да запазят свободата си и да задържат господството си само над Ми-

зия, но постоянно причинявали по възможност повече злини на ромеите и се опитвали да съединят в едно властта на мизите и българите, както е било някога отдавна. И може би работата би се свършила благополучно, ако сам императорът отново се беше отправил на поход срещу въстаниците. Но той отложил личното си участие за друго време и поверил началството на войската на своя чичо по баща, севастократор Иоан. Последният с умение и дори достойно за похвала усърдие командувал войската и се стараел да напада враговете, когато били разпръснати на голямо разстояние и слизали в равнина, достъпна за конницата. Не след дълго време обаче той бил лишен от длъжността на главнокомандуващ, понеже бил заподозрян в домогване до императорската власт. Заместил го в командуването кесар Йоан Кантакузин, който бил зет на императора по сестра. Той бил много красив и твърде опитен във военното дело, но тогавашната война против власите водил безуспешно. Затова командуването получил Алексий Врана. Той още когато водел войната срещу латинците, се стремял към императорската власт и дори една нощ се вмъкнал в светилището на храма и се опитал да подбуди народа да въстане. Понеже тогава плановете му свършили безуспешно, той сключил с императора мир, но не престанал да подхранва същия си този стремеж, въздържайки насила и обуздавайки своето скрито честолюбие като послушен кон. Тогава той сметнал своето командуване на войските като точило за острието на стремежите си и решил да доведе докрай по-прежните си замисли. Той се възползувал от многото си и все знатни съветници, негови сънародници, които му били близки по род (произхождали от Адрианопол), обул червени сандали, минал от мястото на военните действия в родния си град, където бил провъзгласен за император от цялата войска, отправил се за столицата и се разположил на лагер около т. нар. външен Филопатион.

Императорът, недоволен от себе си, решил да се отправи отново на поход срещу мизите, тъй като през време на първия поход срещу тях не свършил докрая и добре работата в неприятелската страна и се върнал оттам много набързо, като че ли враговете го преследвали зад гърба му, и не оставил в крепостите дори ромейски караули, нито взел деца на варварите за заложници. Тогава той се отправил от столицата с малобройна войска, която се намирала при него, защото бил се научил, че мизите вече не се скитали страхливо по планините и високите места, но като събрали наемна скитска войска, се спуснали в околностите на Агатопол и ги опустошавали с всичките си сили, извършвайки големи злочинства. По негов призив се събрала и останалата войска. Той искал да противопостави на неочакваното и бързо нападение на варварите също така бързо противонападение, надявайки се да спре нападението

на враговете и неговите войници да не го изоставят във втория му поход срещу власите, стига само той пръв да вземе веднага оръжие срещу тях и възседне бойния си кон. Когато стигнал в Тавроком (това имение се състои от села и се намира недалече от Адрианопол), той се спрял, за да събере войската си и да дочака кесар Конрад, който трябвало да тръгне незабавно...

Императорът взел със себе си около две хиляди отбрани войници, дал им оръжие и бързи коне и се отправил от Тавроком срещу неприятеля, а на целия обоз и на обозните слуги заповядал да се завърнат в Адрианопол. Съгледвачите съобщили, че враговете опустошавали съседните области на Лардея [при Карнобат], а след като избили твърде много хора и не по-малко взели в плен, те решили да се върнат назад, претоварени с плячка. Затова през нощта при сигнала на бойната тръба императорът яхнал коня си и се отправил на поход. Когато стигнал до мястото, наречено Вастарна, той дал отдих на войската си, понеже още не се показвали неприятелите. След три дни той тръгнал оттам и рано сутринта се отправил направо към Верея. Но не изминал и четири парасанги, когато при него се явил един леко въоръжен войник, който донесъл известие за близката опасност. Той казал, задъхвайки се, че неприятелят се намирал наблизо и се връщал с голяма плячка, като поради две причини се движел бавно: понеже не виждал никаква съпротива и понеже бил претоварен с многобройна плячка. Веднага императорът разделил цялата си налична войска на отряди, построил ги в боен ред и тръгнал по пътя, по който му съобщили, че се движела неприятелската войска. Когато ние я забелязахме и видяхме съвсем ясно (и аз лично следвах императора като подсекретар — ипограматевс), скитите и власите предали плячката на отделни свои дружини и им заповядали да се движат през по-късите пътища и да бързат да стигнат до планинските места. Останалите се събрали накуп и безстрашно посрещнали нападащата ги ромейска конница, като се сражавали по своя отечествен и присъщ им начин. Нападайки, те хвърляли стрели и удряли с копия, а след малко време променяли нападението в бягство и започвали да предизвикват неприятеля да ги преследва отзад като бегълци, после из един път като птици, които прорязват въздуха, те се обръщали с лице към настигащите ги неприятели, влизали в бой с тях и още по-храбро се сражавали. Те повторили тази тактика няколко пъти и вече станали по-силни от ромеите. Сега те се отказали от заобикалянията, извадили мечовете си и със страшен боен вик, който надали за кратко време, се втурнали срещу ромеите по-бързо, отколкото може да си представи човек, избивали еднакво и сражаващите се с тях, и заловените при опит да се спасят с бягство. Вероятно скитите

в този ден щяха да пожънат голяма слава и щяха да ни се надсмеят и ние щяхме да бъдем предадени на поругание на дивия народ, ако сам императорът не се яви на помощ със своята още невзела участие в боя фаланга и ако огласяващите полесражението бойни тръби, шумът на медноустите рогове и показалите се образи на дракони, които се вееха по посока на вятъра върху дървените копия,не бяха изплашили враговете, като увеличиха в тяхното смутено въображение броя на нашата войска. Тогава императорът, като си освободил малка част от пленниците, като че ли ги измъкнал от устата на зверовете, се отправил назад в Адрианопол и изоставил пътя, по който бил решил да върви. Но понеже варварите не се усмирили, той отново се върнал на пътя, който бил изоставил. Когато стигнал до Верея, той спрял нападенията на скитите и мизите колкото поради помощта на твърде опитни мъже във военното изкуство, толкова и поради своите лични качества. Варварите, макар и да се страхували от ромеите и да се обръщали в бягство, щом като се появявал императорът, все пак нападали из засада, като се втурвали някъде уж с намерение да нападат и карали да ги очакват като нападатели, а в действителност нападали на друго място и винаги имали известен успех. Когато пък императорът се отправил в Агатопол, за да спре нападенията на варварите, те ограбили и села, които били много близо до Филипопол. Щом като той се приближавал до мястото на опустошението [страданието], те веднага се отдалечавали оттам, където се явявал императорът. Тези дела вършел един от братята, Асен, който бил човек необикновено ловък и много изобретателен в трудни обстоятелства. Императорът решил отново да замине за Загора и според възможностите си да се опита да смири мизите. Той тръгнал от Филипопол и стигнал в Триадица. Впрочем той бил чул, че оттам пътят за Хемус изобщо е достъпен, а и на отделни места се откривали прави пътеки, имало и изобилие вода за пиене и се намирал фураж за впрегатния добитък, когато някой пътувал по това време там. Но понеже настъпила зимата и реките замръзнали, тъй като там климатът изобщо е студен и суров, и падналият дълбок сняг напълно покрил земята, като не само запълнил долините, но и затворил вратите на къщите, то императорът отложил похода си до настъпването на пролетта, заповядал на войската да остане на лагер в тамошната провинция, а той бързо се запътил за столицата, където присъствувал на конни състезания и се наслаждавал на театрални представления В началото на пролетта той отново тръгнал на поход и се насочил срещу мизите. Цели три месеца се бавил и много се измъчил с превземането на крепостта Ловеч, но оставил и тази работа незавършена, напуснал обсадата и се върнал в столицата Красотата на Пропонтида, нейните прият-

ни дворци, ходенето на лов и ездата като с вериги привързвали към себе си нашите императори и не им позволявали да останат дълго на открито поле, но като страхливци ги заставяли да дезертират при тях. Макар императорът тогава и да пленил жената на Асен и макар и да взел като заложник другия му брат Йоан, все пак работата тръгнала към лошо.

2. ПРЕМИНАВАНЕ НА ТРЕТИЯ КРЪСТОНОСЕН ПОХОД ПРЕЗ БЪЛГАРСКИТЕ ЗЕМИ ПРЕЗ 1189 Г.

Из „История на кръстоносците"

„История на кръстоносците" е написана от неизвестен автор, участник в Третия кръстоносен поход. Отличава се с изчерпателност при описанието на събитията и точна датировка. Превод на Стр. Лишев в ЛИБИ, III, С., 1965, с. 224—242, от Historia peregrinorum, ed. A. Chroust, MGH, SS, Nova serves, V, с. 131—149.

След преминаването на р. Сава нашите още тогава стъпиха в пределите на гръцкото царство, [т. е. в България], и се разположиха на лагер при Белград... Прочее войската потегли от Белград и след двудневно пътуване през гористи места пристигна до р. Морава, която също премина на кораби...

Сред вихъра на сраженията, но все пак при ясно и приветливо време нашите вече наближаваха града Ниш. Неман и Красимир, велики жупани на Сърбия и Рашка, заедно с третия си брат Мирослав неотдавна бяха изтръгнали от константинополската империя тоя град заедно с цялата област наоколо и го бяха подчинили под властта си. Наистина те радостно излязоха да посрещнат кръстоносците и с голяма тържественост и бляскаво великолепие приветствуваха, както подобаваше, най-вече пристигането на императора. На драго сърце те му отдаваха почести, оказваха му любезни услуги, щедро раздадоха и на отделните князе волове, овце, вино, жито и ечемик и уредиха пазар за всички. Обещаваха на императора всякакво съдействие срещу което и да било племе, а най-вече срещу константинополския император. Доброволно му предлагаха помощ както от своя страна, така и от страна на своите съюзници и приятели, т. е. от страна на Калопетър и брат му Асен, които благодарение на военните си добродетели също бяха подчинили и владееха част от България около Дунава и части от Тракия...

След като потегли от Ниш, войската вървеше в строй, както и по-преди, и разпределена по отреди. Като минаваше вече с усилие през планински стръмнини и дълбоки долини, тя бе силно обезпокоявана от неприятели, които непрекъснато

подновяваха нападенията си. Те предварително вече се бяха стекли от всички страни и тайно и явно се готвеха да причиняват убийства и неприятности на кръстоносците...

Между това нашите разрушиха и подпалиха всички препятствия в прохода, с оръжие в ръка преминаха свободно оттам и навлязоха в съседната област Църквица. Това бе земя равна, плодородна и приветлива, гдето те намериха в изобилие овършано жито, грозде, вече узряло за гроздобер, и всякакви блага. След това на 24 август пристигнаха при Филипопол, гдето прекараха няколко дни на лагер вън от стените на града, преди да влязат в него по нареждане на знаменития император. Филипопол е богат и виден средищен град, разположен в началото на Македония. Цялата област около него има плодородна и твърда сочна почва...

Имаше един град, разположен сред стръмни планини недалеч от Филопопол, на име Скрибенцион. Той бе твърде здраво укрепен както поради естественото си местоположение, така и със своите стени снабдени с кули. Все пак този град още при първото нападение бе принуден от Хенрих от Калден, маршал на императорската курия, да се предаде. Императорът определи рицарски гарнизон, за да го държи в подчинение. Между това от някои донесения предприемчивият швабски херцог бе уведомен, че гръцка войска се намира в засада срещу нашите в съседство с близката област, ако се случи някои непредпазливо да излязат за плячка. Тогава херцогът, след като взе със себе си отред рицари, бързо предприе нощен поход срещу тях. На разсъмване те, ако и да бяха предупредени, все пак не успяха всички да избягнат страшното нападение на нашите. Там загинаха знаменосецът им и други петдесет души от племето алани, които бяха наемни войници на гръцкия император. Така, след като прогони неприятеля оттам и събра плячка от местността, херцогът победоносно се върна назад. След няколко дни отново се пръсна слух, че при град Верои неотдавна се е събрала друга гръцка войска. Споменатият херцог и неговият роднина, меранският херцог, решиха и нея също тъй да нападнат със силен отред. Гърците пък, като узнаха за нашето пристигане, излязоха от града, наредени в бойни отреди, и даваха вид, като че имаха намерение да предприемат нещо важно. Но след като съгледаха отблизо отредите и блестящите оръжия на нашите, те веднага изоставиха града и слисани като овце, нападнати от вълци, се разбягаха в планината. Нашите влязоха в града, след това, отрупани с награбената оттам плячка, те победоносно се завърнаха във Филипопол на коне и коли. Освен това в кратко време нашите със силен отред завладяха около десетина града и принудиха други два по-големи града Пермис [вероятно Перущица] и Брандевой, да се предадат. Така пред погледа на нашето пле-

ме „земята се смълча“, жителите коленопреклонно молеха за мир, обещаваха да уредят пазар, срещу трибут получаваха мир от императора и от войската и се върнаха по домовете си, изпълнявайки достатъчно честно обещанието си за пазар.

Вече множество коли излизаха за плячка, кръстоносците опустошаваха цялата страна и се връщаха назад, претоварени с плячка и със съестни припаси. Овце и волове, а и полски дребен добитък имаше в такова изобилие във войската, че един вол се купуваше за пет денара, а един овен — за два или три денара. Всички, които се стремяха да натрупат плячка, твърде лесно спечелваха злато, сребро и много пари. Поради многото плячка старателно изработени килими и копринени дрехи не се считаха за някаква ценност. . .

Междувременно Калопетър, който заедно със своя брат Асен властвуваше над влашките народи, изпрати посолство в Адрианопол. Той молеше императора да положи на главата му собственоръчно диадемата на гръцкото царство и обещаваше да му дойде на помощ срещу константинополския император с четиридесет хиляди кумани. Императорът даде любезен и съобразен с обстоятелствата отговор на молбата му, въпреки че други грижи и други по-големи задължения го караха да продължи по-нататък предприетия поход.

3. УТВЪРЖДАВАНЕ И ТЕРИТОРИАЛНО РАЗШИРЕНИЕ НА БЪЛГАРИЯ В КРАЯ НА XII В.

От Никита Хониат

Превод на Ал. Милев от *Nicetas*, с. 561—566; 568—570; 587—589; 612—617; 617—620.

Походът на византийците през 1190 г. и неговият злополучен край

Понеже положението на запад ставало все по-лошо и по-лошо, а власите и куманите непрекъснато грабели и опустошавали ромейската земя, императорът отново предприел поход срещу тях. Като минал покрай Анхиало, той чрез заобикаляне стигнал до Хемус. Убеждавайки се обаче, че не е в състояние да извърши нищо достойно за императорското присъствие, решил да свърши похода в два месеца. Той намерил тамошните крепости и паланки много по-силни от по-рано, понеже били заобиколени с нови крепостни стени, които на места били снабдени с кули. Освен това защитниците им, дори да се решавали да излязат извън тях, скачали като елени по височините и се движели по недостъпните скали като диви кози, избягвайки ръкопашния бой. А и опасение от евентуално нападение на скитите (защото времето все още било удобно за тяхното

преминаване) карало императора да се върне бързо оттам. Понеже той решил да не мине в обратна посока по същия път, по който дошъл, започнал да дири друг и по-къс път, като смятал да се спусне по него през томашните долини направо във Верея, и унищожил твърде голяма част от войската си. И ако господ не бил с него, той сам би се преселил в ада. Вместо да тръгне по път, който на отделни места е широк и давал възможност да разгърне напълно конницата си, той вмъкнал себе си и войската си в непроходими теснини и планински долове. А през това място течал и буен планински поток. Напред вървели протостратор Мануил Камица и Исак Комнин, оженен за дъщерята на Алексий, който след това станал император. В последния отред били севастократор Йоан Дука, чичо на императора по баща, а средата на фалангата, пред която се движел обозът и намиращата се извън строя прислуга, ръководели сам императорът Исак и родният му брат севастократор Алексий. Варварите се появили по двете страни на тесния проход, явно давайки да се разбере, че имат намерение да извършат нещо страшно. Авангардните части преминали без сражение, понеже власите не им се противопоставили в теснините на пътя, тъй като без съмнение сметнали, че е полезно за тях да позволят [минаването] на първите по височините без кръвопролитие, а да нападнат и да разбият средата на фалангата, където се намирал императорът, неговата свита и всичките знатни, които го придружавали. И те не се излъгали в своето намерение. Защото, щом като императорът навлязъл вътре в тази теснина, която не давала никаква възможност за бягане, варварите го нападнали с цялото си множество. Ромейските пехотни сили не отстъпили пред тях като се стараели по всякакъв начин да не бъдат обградени Те се отправили бързо към недостъпно място и макар и с голяма мъка, и с голям риск, отблъснали нападащите ги от височините варвари. Но когато били притиснати от множеството и когато твърде пострадали от търкалящите се камъни, ромеите започнали да отстъпват наистина отначало бавно и внимателно, а и не за дълго време. Събраните заедно врагове получили надмощие. Напирайки с всичките си сили и нападайки постоянно с по-голямо мнозинство, те се нахвърлили без всякакъв ред върху войската. Тогава настъпила суматоха, когато всеки се стараел да спаси себе си, враговете избивали всеки заловен войник и клали попадащите в ръцете им, както се коли заграден в обор добитък. Нямало кой да ги защити, а и никой не бил в състояние да ги защити. Сам императорът, заловен като в мрежа, често се опитвал да отблъсне насочващата се срещу него варварска войска, но не можал да направи нищо и дори загубил шлема от главата си. Около него се насъбрали най-сетне много знатни, които пожертвували много

животни и, както казват, много ромейски войници, които застанали на прохода, за да спират нападението. По този начин бил осигурен изход за него и той сам се спасил чрез смъртта на мнозина. Като се съединил с първите полкове, подобно на Давид принесъл благодарствена жертва на бога, който осенил главата му през време на сражението. А севастократор Дука, като видял, че било невъзможно да премине направо, след като намерил добър водач, когото бил примамил от варварската войска — един войник на име Литовой, тръгнал по друг път и преминал по него вредим. Когато императорът стигнал по споменатия ручей до Верея, той узнал, че сред преминалата безопасно войска се разказвали недобри неща за него, разправяло се, че и той сам бил загинал с останалата войска. Поради опасност от този слух императорът прекарал няколко дни в тамошните области и след това се завърнал в столицата. А между това тъжната мълва за владетеля бързо се сменила с друга вест, която императорът по примера на Анон Картагенски пуснал като птица из градовете да го прославя като победител... Императорът не се наслаждавал дълго време на славата си като победител, понеже голямата загуба на хора изпълнила градовете с плач и накарала жителите на селата да пеят тъжни песни. Когато вече се върнал в столицата, той усмирил малко своята гордост и бил засегнат от тези неща.

Войната през 1190—1191 г.

Власите [българите], понеже били свикнали да побеждават ромеите и понеже получили от ромейската плячка голямо богатство и различни оръжия, започнали неудържимо да нападат. Нападайки, те не само безразборно опустошавали села и полета, но се насочили с оръжие и срещу добре укрепени градове. Те разграбили Анхиало, покорили Варна и като стигнали до Триадица, която в по-старо време се наричала Сердика, унищожили по-голямата част от нея и изгонили жителите на Стоб. Те стигнали чак до Нацсос и оттам задигнали голяма плячка в хора и животни. Императорът, обкръжен отвсякъде като восъчна пита от пчели, не знаейки на коя от страдащите области да помогне по-напред и на коя да отложи помощта за по-късно, разделил войската между пълководците си. По този начин той си възвърнал Варна, укрепил с кули Анхиало и поставил в тях гарнизони. Макар че тези постъпки изглеждали, че не са далече от императорската предвидливост, все пак делата на противниците получили отново превес. По време на есенното равноденствие той се отправил във Филипополската област, водейки със себе си и жените от двореца, и доколкото било възможно, отблъснал нападенията на власите

и скитите. Освен това той се отправил и срещу сръбския жупан, който продължавал да върши грабежи и разорил Скопие. Двете войски се срещнали при река Морава. Варварите отстъпили и през време на преследването им мнозина от тях загинали — едни удавени във водата, а други избити с оръжие. Минал покрай Пакос и стигнал до река Сава, където се съединил със своя тъст, унгарския крал Бела. Там прекарал известно време и отново се върнал във Филипопол, а оттам заминал за престолния си град, отбягвайки пътя към Хемус.

Походът на византийците през 1195 г. и детронирането на Исак II Ангел

Не можейки да понася нападенията и грабежите на власите и скитите, а и поразен от обстоятелството, че Алексий Гид и Василий Ватаци, от които първият командувал източните войски, а Ватаци — западните, влезли в бой с неприятелите близо до градчето Аркадиопол и не само не постигнали никакъв успех, но Гид едва се спасил с позорно бягство, като погубил по-добрата част от войската си, а Ватаци загинал заедно с полковете си, императорът решил отново сам да започне война срещу враговете. Започнало събирането и свикването на ромейските войски, а била събрана и силна наемна войска. Императорът изпратил за помощ и при своя тъст, княза на хуните [т. е. унгарците]. Последният охотно се съгласил да му помогне и обещал да изпрати помощните си дружини през Видин. И така, като събрал достатъчно войска и като взел със себе си 15 центенария злато и повече от 60 центенария сребро, и като се запасил с всичко, което е необходимо за войската, императорът тръгнал през месец март от столицата, предоставяйки се на бога, твърдо решен да се противопостави на варварите и да не слага оръжие, преди да довърши докрай това, заради което се е въоръжил срещу бунтовниците. Ако делото излезе успешно, той възнамерявал да принесе благодарствена жертва на бога, а в случай, че не стане това, за което той се моли, решил също да се подчини на волята на този, който често прави жезъла на грешниците да бъде средство за наказание на праведните. С такава смелост и насочвайки се към най-голяма опасност, той тръгнал на поход. Но ръката на бога била над всичко и силата му била високо, понеже гневът на всемогъщия не бил задоволен, както това станало ясно по-късно от всичките злини, които ни причинявали победените от нас власи. Очите впрочем на владетеля били насочени срещу причиняващите ни скръб бунтовници и пред неговия взор се очертавали далече събитията на бъдещето. Но неговите очи не виждали, че враговете били много близко, и

се стараели да го лишат от властта. Той не можал да забележи опасността, която застрашавала домашното му огнище.

Походът на българските войски до Сер и разгромът на византийците

Щом като Алексий се възцарил, той употребил всичките си старания, за да сключи мир с власите. Затова той изпратил пратеници при Асен и Петър. Но той не можал да сключи нито договор, нито мир, понеже тези мъже дали твърде горд отговор и предложили такива условия за мир, които били напълно невъзможни и оскърбителни за ромеите. А между това, докато императорът се намирал на изток, те нападнали българските земи [области], които били около Сер, разбили лагеруващия там ромейски отред, избили по-голямата част от него и взели в плен Алексий Аспиет, който командувал ромейските войски. След това завладели голяма част от тамошните ромейски крепости, укрепили ги още по-силно и се върнали в отечеството си, носейки със себе си голяма плячка. Императорът се страхувал да не би и за в бъдеще това същото нещо да се повтори и затова изпратил срещу тях със значителна войска своя зет севастократор Исак. По този повод власите съвствали Асен да не напада необмислено и смело ромеите, но да си припомни и за методите на военното изкуство (понеже, както знаят вече, сега управлявал ромеите войнствен мъж и много по-способен от брат си). Асен гордо отговорил, че не трябва винаги да се дава ухо на слуховете. Нито когато мълвата представя някого за храбър, трябва от него веднага да се плаши човек като от наистина храбър, нито пък ако представя някого като страхлив и слаб, той трябва да бъде презиран и пренебрегван. Но и мълвата не трябва да бъде отминавана напълно, понеже не винаги е лъжлива, особено тази, която се носи в устата на голяма част от народа. Делата на хулените или възхваляваните от мълвата да се смятат като пробен камък, а в повечето случаи е необходимо собствените ни очи да бъдат съдия над мълвата и тогава да я приемем като вярна или пък да я подмажем с миро като лъжлива и да я пуснем да си хвърчи на воля. „В действителност ушите не виждат делата, но като съберат много приказки, стават пазачи на чужди и дори на противоположни мнения. А окото е сигурен съдия и свидетел, който не може да бъде излъган в това, което вижда, понеже не приема като нещо сигурно идващата от другаде мълва за разпространяваните слухове, а има свои доказателства. Ето защо вие не трябва да се смущавате от това, че ромейският император сега се представя от мълвата като храбър, а трябва да гледате дали той е такъв, за какъвто го прославя мълвата. Нека да ви бъде в това водач и верен ръ-

ководител по-ранният живот на този човек. А ако вие внимателно разучите живота му, то ще се убедите, че той с нищо не е заслужил сегашната си слава. Той не е участвувал във войни и никога не се е подхвърлял на опасности, вземайки участие във военни походи и помагайки на своя брат в трудни моменти за ромейската държава. Аз зная това, понеже твърде често съм ограбвал и опустошавал неприятелската земя, печелейки победа след победа и трупайки трофеи след трофеи. Той е получил багреницата и императорската корона не като награда за подвизите си, но, както се вижда от фактите, завладял е властта по игра на слепия случай. Аз не мога да разбера наистина по какъв начин той, когото не съм видял в сражение и който нито с дума, нито с ръка, нито със съвет никога не е пречил на плановете на мизите, от един път се е изменил и е станал напълно друг. Доколкото е възможно, аз ще ви обясня с пример това, що се отнася до този мъж и до останалия му род. Погледнете тъканите, които висят и се веят на моето копие. По цвят те са различни, макар по тъкан да са еднакви. Те са от една и съща материя и един и същ е техният тъкач. Различавайки се по цвят, те обаче изглеждат, че са различни и по материя. Но това съвсем не е така. По същия начин Исак и Алексий са братя. Първият от тях е лишен вече от императорската власт, а другият и сега носи порфира и се украсява с короната на владетел. Те са имали един и същ баща, произлезли са от една и съща майчина утроба, в една и съща земя са отраснали, получили са всичко еднакво, макар че единият от тях, Алексий, е по-стар. Ето защо те и по отношение на войната едва ли ще се различават, както аз мисля и както всички ще се убедим на дело. Аз казвам, че е необходимо да започнем война по същия начин, както и по-рано, знаейки, че и сега ще воюваме със същите хора, с които сме се били и по-рано, за да не кажа, че те са станали и по-слаби. Аз имам пред вид, от една страна, сломения и вече твърде отслабнал дух на ромеите, които често са побеждавани от нас и нито един път не са възстановили своето положение, а от друга страна, зная, че те са си навлекли гнева на бога, понеже лишиха от императорска власт Исак, който ги освободи от тежко робство. Защото тези, които по такъв начин се въоръжават против своите спасители, необходимо е при пръв случай да бъдат унищожени от враговете си като нарушители на договор.“ Като възбудил с такива мисли умовете на своите подчинени, варваринът с още по-голяма самоувереност нападнал областите около Стримон и Амфипол [на Орфанския залив]. Когато севастократор Исак научил, че са нападнали Сер, бидейки млад и окуражен от едно неотдавнашно поражение на власите, без да се осведоми за силите на враговете, още при първото известие тръгнал срещу тях. Неочаквано той дигнал

войската си по даден сигнал с бойна тръба, бързо облякъл ризницата си и пръв възседнал бойния си кон; размахвайки копието си, той бързо се впуснал на бой срещу враговете, като че ли му били уредили предварително лов на елени и като че ли му били подготвили там някъде лов за упражнение. Изминал в галоп около 30 стадии и така много изморил конницата, че тя била напълно безполезна през време на сражението. Също и изморената пехота впоследствие била негодна за нищо. Когато той приближил неприятелската войска, Асен разместил на различни места най-голямата и най-добрата част от войската и поставил отделните отряди в засада, а Исак, без да забележи тази тактика и хитрост, се впуснал с безумен устрем, убеден, че ще ги победи и обърне в бягство. Затова, когато се появили оставените в засада отреди, той се намирал заобиколен от всички страни като с примки, загубил голяма част от войската си и накрай сам бил заловен жив от скитите. След това варваринът подобно на лъв в своето си владение без страх се отдал на плячкосване и грабеж, понеже никой от ромеите не му се противопоставял вече, но всички, които не станали жертва на меча в сражението, със страх се отдали на бягство и с възможната голяма бързина се укрили в град Сер. Скитът, като взел в плен севастократора, се старает по всякакъв начин да го укрие от Асен, обхванат от користни надежди, че ако му се удаде да го закара тайно от властите в своята страна, императорът ще му заплати за него голям откуп. Но понеже мълвата за пленения пълководец се разпространила, станало щателно претърсване, севастократорът бил открит и заведен при Асен.

II. ВОЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИ ВЪЗХОД НА БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА ПРЕЗ ЦАРУВАНЕТО НА КАЛОЯН (1197—1207) И КРИЗАТА ПРИ ЦАРУВАНЕТО НА БОРИЛ (1207—1218)

1. БЪЛГАРО-ВИЗАНТИЙСКИТЕ ОТНОШЕНИЯ (1197—1202)

Из „История“ на Никита Хониат

Превод на Ал. Милев от *Nicetas* , с. 620 624, 643—644, 666 673, 675 681, 685—687, 706—709.

Убийството на Асен и възцаряването на Калоян

Малко след като се завърнал в Мизия, Асен бил убит от един свой близък. Неговото убийство станало по следния начин. Един мъж, който приличал на него по външност и по характер и който се ползувал с неговото голямо благоволение (името му било Иванко, което значи Йоан), имал тайни връзки със сестрата на неговата жена. Като се научил за тези връзки, Асен най-първо повикал жена си, за да я разпита, и почнал да я заплашва със смърт, ако премълчи нещо. А когато жена му с различни думи го отклонила от неговото намерение и стремеж за убийство, накрай прибавила, че той напразно и се сърди, понеже сам има възможност да узнае за тази връзка. Асен пренесъл гнева си от жена си върху Иванко. Той изпратил да го повикат при него късно през нощта, тъй като не бил в състояние по никакъв начин да умири своята възбуденост. Този пък сметнал, че не без причина и не без вина го вика в неподходящо време и затова отложил отиването си за сутринта. Когато Асен отново настоял и не можал да понесе повече неговото бавене, което сметнал за незачитане по отношение на себе си, Иванко, узнал вече късно причината за викането му, се посъветвал с роднини и приятели. Те го посъветвали да отиде, но като си вземе и меч, който да скрие под дрехата си, и ако Асен след спокойните упреци ограничи своя гняв срещу него с оскърбления или изобщо му наложи наказание, което няма да засегне живота му, да го понесе мъжествено и да поиска прошка за оскърблението, в което е заловен. Ако ли пък онзи [Асен] се опита да си послужи срещу него с меч,

тогава и той да се покаже мъж и да се постарае да изпревари това, което Асен възнамерява да направи, и да нанесе сигурен и смъртоносен удар, който да отведе в ада безсрамния и кръвожаден човек. Той постъпил по този начин. И понеже варваринът никак не смятал да постъпи с него умерено, но още при първия поглед станал див като звяр и посегнал към меча си, той го изпреварил, ударил го в слабините и го убил. Иванко веднага избягал при своите съучастници, разказал им станалото и решил заедно с тях да започне въстание, тъй като братята, роднините и близките на убития нямало да останат спокойни. Ако работата би станала според техните планове, то те щели да управляват страната и Мизия по-справедливо и по-законно от Асен. Те нямало да решават всичко с меч, както убитият, и нямало да вършат само това, което им внушавало личното чувство. Ако ли пък техните планове би станали по друг начин и изобщо не се изпълнят техните намерения, те решили да поемат друг курс и да доверят своите дела на ромейския император. Още същата нощ те не само затвърдили това си решение, но и подбудили мнозина да се присъединят към техните решения. Затова те се опитали да завладеят Търново (този град е най-укрепеният и най-красивият от всички градове по склоновете на Хемус, заобиколен е от яки стени, мие се през средата от бистра река и е построен върху билото на височина) и се противопоставили на привържениците на Петър. Мълвата за смъртта на Асен още в зори се разпространила не само по търновските стени, но и далеч извън тях. Понеже Петър не смятал за лесна победата на Иванко и последният не можел да отблъсне Петър, то Петър решил да протака и бил убеден, че само това протакане може да победи неговия съперник Иванко. Ето защо Иванко се убедил, че е необходимо да прибегне към ромейския император и с негова помощ да надвие своите противници. Говорило се дори, че Асен бил убит от Иванко по внушение на севастократор Исак, който го склонил към това не само с много различни обещания, но особено с обещанието си, че ще му даде за жена собствената си дъщеря Теодора. Впрочем Исак умрял в затвора още преди да стане убийството на Асен...

Никой не искал заради подкрепата на Иванко да влезе в бой с варварите и да се сражава с тях. Вече изтощен и отчаян от хода на работите около Търново, понеже привържениците на Петър междувременно постоянно се засилвали и увеличавали поради присъединяване на нови войски, Иванко тайно избягал оттам и заминал при императора. По този начин управлението на мизите отново минало в ръцете на Петър. Но и той не умрял от естествена смърт, а малко след това бил пронизан с меч от един свой сънародник и свършил жал-

но живота си. Властта над власите сега минала в ръцете на третия брат Йоан. По това време Петър бил взел Йоан като помощник в трудовете и като съучастник в управлението. Същият дълго време бил и заложник у ромеите, пленен по времето, когато Исак бил на поход срещу мизите, но след време избягал. Щом се завърнал в отечеството си, Йоан започнал да опустошава и да граби така жестоко ромейската страна, както и умрелият му брат Асен.

Иванко, Добромир Хриз, Мануил Камица и Йоан Спиридонаки

След това императорът тръгнал на предстоящия му поход и стигнал до Кипсела [Ипсала, в Турция], за да направи нещо полезно за тракийските градове, които власите и скитите опустошавали. Освен това той си поставил за цел да плени Хриз или поне да спре нападенията му, които той правел неочаквано, опустошавайки околностите на Сер. Този Хриз бил по народност влах, малък на ръст и не само не се присъединил към въстаналите срещу ромеите Асен и Петър, но дори станал съюзник на ромеите и дигнал оръжие срещу тях заедно със своите петстотин души сънародници. Не след дълго време той бил обаче арестуван и поставен под стража, понеже, отстъпвайки пред желанието на своите сънародници и напредвайки във всичко, се стремял да си създаде независима власт. След известно време бил освободен и изпратен да пази Струмица, но той измамил надеждите на пратилия го там император и злоупотребявайки с положението си, станал неумолим враг на съседните ромеи. Затова императорът тръгнал срещу него и събрал достатъчно войска около Кипсела, но в скоро време се отказал от намерението си и решил да се върне обратно. Така напразно войската се събрала там и той без полза предприел поход към Кипсела. Като оставил западните области в същото положение, което те понасяли и търпели още по-рано, той бързал да се върне във Византион, не можейки и два месеца да остане извън столицата.

Така свършила работата там. Императорът тръгнал от Кипсела и стигнал в Адрианопол, а оттам се отправил на поход срещу Хриз. Този бил по народност влах, присвоил си Струмица, заел крепостта, наречена Просак [Демиркапия], и я превърнал в свое местопребиване, като засилил колкото било възможно повече укреплението ѝ, което още отначало и природата превърнала и създала като недостъпно. Стръмни скали от двете страни така плътно се доближават една до друга, че между тях има само една тясна, недостъпна и стръмна пътека. Останалата част от скалите е недостъпна дори и за козите и е напълно непроходима. Дълбоката река Аксиос

обикаля скалите и по невероятен начин ги прави още по-недостъпни. След това се явило и изкуственото укрепление, което, съперничейки с природата, ги направило почти напълно непревзимаеми. Здрави стени били издигнати в единствения достъпен вход и те довършили това свръхестествено укрепление. И такава една крепост ка о Просак ромеите още от по-рано не забелязали и я изоставили пуста, понеже не обръщали внимани на българите. А Хриз си я присвоил и я направил непревзимаемо убежище срещу ромеите, тъй като там събрал цялата си добре упражнена с оръжие войска, напълнил я изобилно с хранителни припаси и пуснал стада волове и овце да пасат по нейните върхове. Заеманото място от крепостта не е малко. Тя се простира значително на дължина и на широчина и е богата с растителност поради дъждовете и гористите места. Лишена е обаче само от един дар на природата, и то найдобрия: по цялата крепост няма нито един дори съвсем малък извор, който да дава поне една капка вода, няма и изкопани кладенци, а трябва да се слиза до реката и оттам да се носи вода със съдове [хидрии]. Станал владетел на такава крепост, Хриз никак не се изплашил, когато императорът тръгнал на поход срещу него, но се приготвил да му се противопостави. Опитните във военното дело, ако наистина и тогава се намирал все още някой такъв, и тези, които знаели добре местоположението, смятали за необходимо и съветвали императора да избиколи Просак, да завладее останалите градове и села, които били подчинени на Хриз, а след тяхното покоряване да пристъпи към Просак. Така и войската ще бъде по-уверена в силите си, като подчини по-първо лесно превземаемите места и се обогати с плячка от тях, а и Хриз, притеснен от силата на обстоятелствата, ще стане по-отстъпчив, ще се откаже от самоувереността си или пък ще се подчини напълно. „Съвсем ясно е — казвали те, — че нападението най-първо на непревзимаеми крепости и сражаването по недостъпни планини е сигурно подхвърляне на кървава пот и непосилен труд и безусловно унищожаване на сражаващите се мъже.“ Това съветвали опитните във войската, но на тях решително се противопоставили евнусите, които пазели спалнята на императора, пръв между които бил Георги Инеот, и намиращите се при императора голобради момчета. Тези доверени любимци на императора го убедили да поведе войската си направо срещу Просак, да насочи оръжието срещу самия Хриз и да влезе с него в бой. „Ако тази крепост бъде превзета — казвали те, — то вече няма да има никой, който повече да се съпротивява. И защо впрочем да се влиза в сражение с врага чрез обход и заобикаляне, когато нищо не пречи да бъде сразен в сърцето?“... Тагава императорът, виждайки, че не може да постигне поставената си цел, а и не желаейки повече да си губи времето там, започнал

преговори. На Хриз били отстъпени Просак, Струмица и околностите им. И макар той да си имал жена, императорът обещал да му даде за съпруга една от своите роднини. Затова, щом като се завърнал във Византион, той разделил от съпруга ѝ дъщерята на протостратора и я изпратил на Хриз и за придружител на невестата изпратил севаст Константин Радин. След бракосъчетанието бил устроен пир, през време на който Хриз пил и ял без мярка, а неговата жена, спазвайки обичая на новобрачните жени, се въздържала напълно от всичко предложено. Когато била поканена от съпруга си да вземе участие в гощавката, тя не изпълнила веднага неговата покана и с това го разгневила. Той изговорил много думи на себе си на своя варварски език, разсърдил се и най-сетне с презрение казал на елински: „Не яж и не пий!“

По това време станало и нападение на скитите, което било най-голямото и най-ужасното от всички по-ранни нападения, Те разделили войската си на четири части и прекосили цяла Македония, нападайки дори добре укрепени градове и отправяйки се срещу височините на планините. Така те достигнали до планината Ган [Текирдаг], разграбили там много манастири и избили монаси. От страх никой не се осмелявал да им се противопостави, понеже те и с малобройна войска влизали в бой срещу многоброен противник, без да щадят живота си...

Иванко въстанал във Филипопол. Както по-горе казахме, той бил преименуван Алексий и станал зет на императора, като се оженил за една от неговите внучки, получил по-голяма власт, отколкото трябвало и станал главнокомандуващ на войските, които били разположени и настанени около Филипопол срещу неговите сънародници власите. Щом като станал господар на тамошните области, бидейки хитър и старателен, той правел и вършел всичко за осъществяване на своите планове и намерения. Обучил във военното изкуство намиращата се при него войска от негови сънародници, обогатявайки ги с подаръци и правейки ги силни с оръжие, издигнал непристъпни крепости в съседните места до планината Хемус и ги направил почти напълно непревзимаеми. Научавайки за тези неща, императорът ги одобрявал, хвалил Алексий, отрупвал го с много и твърде големи подаръци, на драго сърце се вслушвал в неговите съвети и лесно изпълнявал желанията му. Приближените до императора, виждайки това, което върши този човек [Иванко], макар делата му да изглеждали хубави, все пак те казвали, че той ги върши добре, но не ги върши за полза на ромеите. Затова настоявали пред императора да освободи от власт Алексий. „Не може човек варварин — казвали още, — който доскоро е бил най-голям враг на ромеите, така неочаквано и толкова много да се промени, за да строи крепости и укрепени селища в удобни места, да увеличава войската си от свои сънародници

и да намалява ромейската, като понякога отстранява ромеите от войската като негодни за сражение, ако не се е вселила в душата му мисъл за самостоятелна власт. Някои хора предпочитат да не казват с устата си своите планове, но в повечето случаи техните дела по-ясно от всяка реч издават това, което крие техният ум." Те обаче говорели всичките тези мъдри слова пред лица, които не ги слушали. Императорът сметнал веднъж завинаги брака на Алексий с внучката си Теодора като сигурна гаранция и затова не вярвал на слуховете относно верността и честността му, като че ли, както ми се струва, тогава някаква зла сила го омагьосала и постоянно влачела ромейската държава към гибел. А когато не след много време станало това, от което се страхували, императорът останал като вцепенен от чудото и не знаел какво да прави. Понеже това зло се разразило съвсем неочаквано за него, а и свикването на войските било затруднено, той още в самото начало изпратил при бунтовника един евнух, който от по-рано бил много близък на Алексий, за да му напомни за договорите и за това, че от оня момент, в който минал на страната на императора, той не е претърпял нищо неприятно и противно на очакванията му. Императорът се надявал, че той ще промени мнението си. След евнуха тръгнали двама току-що оженени зетьове на императора, придружени от цялата си свита, придворните сановници и от войските, които тогава се намирали на разположение на двореца. Безчестният скопец, като стигнал при Алексий, не само не направил нищо за изпълнението на поставената му задача, но със своето присъствие го накарал да се заеме още по-усърдно за започнатото дело, понеже безразсъдно му съобщил за предстоящото нападение срещу него от страна на ромеите и с това му внушил да напусне равнините и да се отправи към планините, за да се спаси и да запази метежната си войска от свои сънародници, когато онези се явят. Войските на императорските зетьове и на протостратора Мануил Камица старателно преследвали бунтовника; имало някакво чудно усърдие и всички полагали усилия да се надпреварват. Но поради търсене на плячка те пропуснали удобния момент и въодушевлението им изчезнало. По-разпалените предлагали да преследват и да гонят Алексий, като вървят по дирите му в планините, където той избягал. По-разумните пък не се съгласявали да вървят по следите на орел, който хвърчи над планинските върхове, да дирят следите на змия по скалите и да дразнят свиреп глиган в леговището му, който много пъти е излагал гърдите си на стрели, но да обходят градовете, които построил и укрепил Алексий, и да ги подчинят на императора. Това мнение като по-добро взело връх. Ромеите нападнали на крепостта, която Алексий построил в подножието на планината в т. нар. място Кричим. След като твърде много се из-

мъчвали и геройски се надпреварвали, те изпратили няколко храбри мъже да поставят стълби на стената. Пръв между тях бил Георги Палеолог. Най-сетне ромеите превзели крепостта, а след нея си подчинили и някои други укрепени селища, едни от които завладели със сила, а други се предали. Алексий, който бил находчив и твърде изобретателен във военно о из куство, показал в този случай срещу ромеите твърде много дела, богати със стратегическа опитност. Най сетне при един подобен опит на изкусни маневри той пленил заедно с други ромеи и самия протостратор. Алексий докарал от високите места на планините големи стада добитък в полето, предал ги на свои сънародници и на една част ромейски пленници, за да ги откарат към Хемус като определена плячка и дял за Иоан, владетеля на Загора, понеже бил свързал съюз с Алексий и сключил договор против ромеите. По този начин той поставил засада и искал да измами ромеите. Алексий знаел грабливия нрав и алчността на хората, а, от друга страна, знаел, че щом като ромеите съгледат твърде скъпи на сърцата им люде, ще се увлекат и ще рискуват живота си за тях, без да се погрижат за своето спасение. И наистина твърде скоро те постъпили точно така, както предполагал. Щом като протостраторът чул за прекарването на добитъка, веднага тръгнал от Батрахокастрон, където бил на лагер, и пристигнал в Баткун [Пазарджишко]. Привлечен от измамата и не забелязвайки хитростта на Алексий, той заповядал на войската си да граби всичко, което попадне пред очите ѝ, а сам, възседнал невъоръжен кон, се разхождал и наблюдавал това, кое о ст вало. Го гава Алексий излязъл от засадата, заградил протостратора от всички страни, разположил своята войска като мрежа около самия пълководец и го заловил жив. Тази ловка хитрост и измама на бунтовника напълно обезкуражила останалата ромейска войска и подигнала духа на разбунтуваните войници Ромеите вече не очаквали никакъв успех и не се осмелявали да се противопоставят на Алексий в безполезно сражение, но отправяйки се към Филипопол, те имали желание той поне да не напада този град. Алексий в съгласие със своето решение подчинил окончателно укрепените места и крепостите, които се намирали по височините около Хемус и били недостъпни поради високото си месторазположение и още повече поради лошите пътища. Той не оставил спокойни и останалите крепости в областта. Разбунтувал и отделил от ромеите областите от Мисинопол до самата Ксантия, от планината Пангей до Авдир. След това си подчинил Смоленската тема и като страшна чума започнал да опустошава съседните ѝ места: едни ромеи вземал в плен, други избивал и трети пускал на свобода срещу откуп, а на своите сънародници, които му се предавали доброволно, позволил да останат на предишните си

места. Той все повече разпространявал своето влияние и станал много по-лош от предишните бунтовници, като стигнал до такава степен на жестокост, която повечето варвари смятат за храброст, че по време на гощавка той рязал на късове пленени в сражение ромеи. Императорът пък, както станало ясно от това, което извършил, сметнал пленяването на протостратора като полезна, щастлива и отлична награда от страна на съдбата. Той веднага си присвоил неговите големи и в пълния смисъл царски богатства, без да остави нещо невзето и неиздирено, а съпругата и сина му осъдил на затвор по неизвестни причини. Към края на пролетта той тръгнал на поход и се отправил към Кипсела...

По това време Йоан с голяма и страшно въоръжена войска тръгнал от Мизия, обсадил Констанция и превзел твърде лесно този забележителен град в Родопската област. След като разрушил крепостните му стени, той тръгнал оттам и се разположил на лагер около Варна, обсадил града от всички страни и го превзел в шестия ден на страстната седмица. Понеже обсадените, които били повечето храбри мъже от нашата войска, а някои и латинци, му оказали там голяма съпротива, той построил четириъгълна машина, която била широка колкото рова и висока колкото крепостната стена на града, придвижил я с к тела до самия ров и като я поставил върху двата бряга на ро а достигнал едновременно две цели: едно и също съоръжение му служело за мост през рова и за стълба, която достигала до върха на градските стени. По този начин той превзел Варна за три дни. Без да се уплаши от светостта на деня (това било оная преблагословена събота, в която Христос бил положен в гроб) и без да се страхува от Христос, чието име произнасял само с устата си, като че ли подбуден от кръвожадни демони, варваринът хвърлил всички пленници живи в рова, затрупал го с пръст до повърхността на земята и направил мястото обща гробница. След разрушаването на градските стени той се върнал в Мизия и с такива жертвоприношения и гнусни тържества отпразнувал тази славна и първа между всички дни събота.

Докато ставали тези неща, протостраторът Мануил Камица, който от дълго време бил пленник в Мизия, помолил братовчеда си император да го откупи с личните му [на протостратора] средства и да не го оставя повече пленник у варварите като някой злодей. Той обаче не могъл да убеди императора с писмата си. След неговия отказ Камица се обърнал с молба към своя зет Хриз, получил исканото откупване и се отправил от Мизия в Просак. И оттук той не преставал да моли императора да заплати на Хриз откупа, който възлизал на два златни центенария, изтъквайки, че само парите му, взети от императора, са много повече, без да се вземат пред вид

сребърните и златните съдове, копринените тъкани и различните скъпи дрехи, поради които той бил смятан за най-богат сред хората. Императорът поставил върху едното блюдо на своята въображаема везна родствените си чувства към протостратора, а на другото неговите богатства, уравновесил ги и намерил, че второто блюдо е много по-тежко, и затова не обърнал никакво внимание на неговите писма. Напълно отчаян, Камица решил да нападне заедно с Хриз съседните на Просак ромейски области. Те без труд завладели Пелагония, леко покорили Прилеп, нападнали едно след друго останалите места и принуждавали да се предадат дори и далечни области, минали бързо през тесалийската долина Темпе, завзели равнините, разбунтували Елада и накарали Пелопонес да въстане. В това време се появил и нов бунтовник подобно на гигантите, които никнели от земята. Това бил някой си Йоан Спиридонаки, родом от остров Кипър, човек с грозно лице и с още по-грозна външност, кривоглед, работник по занятие, страшен със своята съдба. Служейки при императора, той с невероятни повишения и производства достигнал до пазител на т. нар. вътрешни складове и най-сетне получил управлението на Смоленската област. Спиридонаки знаел умствената ограниченост и простотата на изпратилия го император и облегнат на непристъпността на местността, с безумна дързост въстанал против него подобно на сатана, на язва или на някакво отвратително и неочаквано привидение. Освен това императорът страдал тогава и от трето нещастие — от присъщата му болест, която отнемала движението на тялото му. Затова той страдал от двойно разкаяние, което го измъчвало, давило и душило: понеже не откупил своя братовчед и понеже такова негодно същество като Спиридонаки назначил за своя собствена гибел като управител на толкова много и отлично укрепени градове. Като разделил на две собствената си войска, той поверил едната част на своя зет Алексий Палеолог, комуто поръчал да накаже негодника Спиридонаки, а другата изпратил в подкрепа на Йоан Инуполит, който се сражавал срещу протостратора. Императорският зет Алексий, човек храбър и с разумна смелост, без голямо усилие победил Спиридонаки и принудил това пигмейоподобно човеченце да избяга в Мизия. Борбата с протостратора продължила дълго време, но и тя се свършила благополучно. Императорът наред с другите средства си служел и с хитрост, за да привлече на своя страна Хриз. Той му дал за съпруга своята внучка Теодора, която по-рано била сгодена за Иванко и която той извикал от Византион. По този начин си възвърнал Пелагония и Прилеп, изгонил Камица от Тесалия, който ту бивал побеждаван в сражение, ту пък доброволно отстъпвал. Най-после го изгонил и от самия стан, в който се бил укрил като в последно и несъкрушимо убежище.

Ко ато се украсил с такива дела след дългото си бездействие и невоюване, императорът се завърнал във Византион. Тогава той завладял и Струмица, като и в този случай измамил Хриз и сключил мир с Йоан.

2. УНИЯ МЕЖДУ БЪЛГАРИЯ И РИМСКАТА ЦЪРКВА

Из преписката на папа Инокентий III с българите

Преписката на Инокентий III с българите се състои от 40 писма и е ценен извор за политическата и дипломатическата история на България в началото на XIII в. Превод на Ив. Дуйчев и М. Войнов в ЛИБИ, III, с. 3 8—78, от преписката на папа Инокентий III с българите. Увод, текст и бележки от Ив. Дуйчев, ГСУ, ифф, т. XXXVII, С., 1942, с. 21—66.

Писмо на папа Инокентий III до цар Калоян от края на 1199 г.

До благородния мъж Йоаниций

Господ обърна поглед към твоето смирение и преданост, която, както се знае, си имал досега към Римската църква, и не само мощно те защити сред военните бури и опасностите на битките, но дори по необикновен и милосърден начин те възвеличи. А ние, като чухме, че твоите предци са произлезли от благороден род на град Рим и че ти си получил от тях благородната кръв и чувството на искрена преданост, което ти имаш спрямо апостолическия престол като по наследствено право, отдавна вече си поставихме за цел да те посетим посредством писма и пратеници. Но, възпрепятствувани от различни църковни грижи, ние не можахме досега да изпълним нашето намерение. Сега обаче ние сметнахме, че и тази грижа трябва да се поеме между другите наши грижи, или, по-скоро, поета вече отдавна, ще трябва да бъде изпълнена, за да те подкрепим с пратеници и наши писма в похвалното намерение и да те укрепим в предаността ти към апостолическия престол. И тъй, като изпращаме лично при теб нашия любим син Доминик, архипрезвитер на гърците от Бриндизи, припомняме на твое благородие и те увещаваме в Господа и ти поръчваме с апостолическо писмо, като го приемеш смирено и предано, да се отнесеш с почести и любезно и чрез него да ни засвидетелствуваш по-пълно своята преданост. Защото ние решихме, когато ни станат ясни чрез него искреността на твоето намерение и чувството ти на преданост, да изпратим при теб по-високи пратеници или по-скоро посланици, които да уверят както теб, така и твоите хора в обичта на апостолическия престол и да те осведомят за нашето благоволение.

Писмо на цар Калоян до папа Инокентий III от 1202 г.

Писмо на Калоян, господар на българите и власите, изпратено до господин папа Инокентий III, преведено от български на гръцки и после от гръцки на латински.

До уважавания и пресвети отец, върховния първосвещеник. Аз, Калоян, император на българите и на власите, ти желая радост и здраве. Известяваме на ваша светост, че получихме вашето пресвето писмо, което ни донесе благочестивият бриндизийски архипрезвитер, и че ние го сметнахме по-скъп от всяко злато и кой да е скъпоценен камък. Затова въздадохме много благодарности на всемогъщия бог, който по своята неизказуема доброта ни посети нас, своите недостойни раби, обърна поглед към нашето смирение и ни припомни за нашата кръв и отечество, от което произхождаме. И сега, отче свети, ти като добър пастир и глава на всички верни християни, желаейки да събереш на едно чадата на светия католически и апостолски престол, ни издири нас, отдалечените телесно. И макар моите блаженопочивши братя още отдавна да бяха искали да изпратят пратеници до ваша светост, те все пак не са могли да достигнат до вас поради многото наши неприятели. И ние, опитвайки се по същия начин веднъж, втори и трети път да изпратим до вас пратеници, не можахме да доведем до успешен край това, което желаехме. И сега, виждайки, че ваша светост е сметнала за достойно да изпрати пратеник до нашето царство, ние като собствени и твърде любими чада изпращаме на ваше милосърдие като на прелюбим и пожелан отец благочестивия бранически преждеосвещен епископ, верния наш призвитер Власий заедно с вашия пратеник бриндизийския архипрезвитер, които ви носят като на духовен отец и върховен първосвещеник от наша страна изразите на благодарност, приятелство и подчинение. Пресвети отче, вие ни известихте чрез вашето свето писмо да ви съобщим какво желаем от Римската църква. А нашето царство иска от апостолическия престол ние да бъдем утвърдени като с майчинско чувство от Римската църква На първо място ние като любим син искаме от нашата майка, Римската църква, царска корона и достойнство според както са ги имали нашите стари императори. Както намираме записано в нашите книги, един е бил Петър, втори — Самуил и други, които са ги предхождали по царуване. Сега обаче, ако ваша светост реши да ни изпълни това желание, каквото сметнете, че трябва да се възложи на нашето царство, то ще се изпълни за слава на бога и на Римската църква. Не се учудвайте, че вашият пратеник не се е завърнал бързо при вас, тъй като ние го бяхме заподозрели нещо, защото в нашето царство дойдоха мнозина, които замислят да ни лъжат. Ние обаче знаем да се предпазваме доб-

ре от всички. Но ние получихме свидетелство на Претекстат за него и се успокоихме относно него. Но ако вие, пресвети отец, благоволите, изпратете ни пратеници от висок ранг, за които ни съобщихте с вашето писмо. Изпратете с тях и този и тогава ние ще се уверим едновременно за първото и второто посолство. Господ да ви даде много години.

Из писмото на папа Инокентий III до Калоян от 22 ноември 1202 г.

Ние решихме да проводим до тебе като пратеник на апостолическия престол любимия син Й[оан], капелан и наш близък, мъж предвидлив и разсъдлив, когото поради неговото благочестие и честност ние и нашите братя обичаме в господа с особена обич между останалите наши капелани. Нему ние поверихме нашата длъжност да изправя в цялата ти земя духовните работи, които намира, че трябва да бъдат изправени, и да установява това, което би трябвало да бъде установено съгласно с бога. По него ние също така изпращаме за архиепископа на твоята страна палиум, сиреч знака за пълнота на първосвещеническата длъжност, който трябва да му се предаде съгласно с формулата, която изпращаме под вид на наша була. На същия наш пратеник ние дадохме поръчение, ако някои в твоята страна случайно трябва да бъдат повишени в сан или да бъдат посветени за епископи, той да нарежда те да бъдат назначавани и посвещавани само чрез съседни католически епископи. Също така ние му възложихме да издири по-грижливо както по старите книги, така и по други документи истината относно короната, дадена от Римската църква на твоите предци, и да обсъди с тебе всичко, което би трябвало да бъде обсъдено, та когато бъдем осведомени за всичко от него и от твоите пратеници, да действуваме по-нататък поумно и по-зряло, според както трябва да се действува. И тъй ние молим твое благородие и те подканваме в името на бога да приемеш нашия пратеник благосклонно като наше лице и да се стараеш да му оказваш почит, като и ти сам приемеш спасителните му съвети и постановления, а и направиш те да бъдат приети и спазвани от цялата църква на българите и власите.

Писмо на княз Белота до папа Инокентий III

Аз, княз Белота, преголям грешник, изказвам почит към великата ваша светост, прославена по цял свят. Известявам ти, че ни бе твърде приятно, когато при нас дойде вашият пратеник — архипрезвитерът Доминик — и ни съобщи за ваша светост и за молитвата ви. И аз в името на бога приветствувам

великата ваша светост и моля за молитвата и благословията на твоя светост, за да мога да участвувам аз, жена ми, децата ми и целият ми род в благодатта на Римската църква. И първият, който мине през наша земя, нека ни донесе писмо и благословия от вас, за да бъдем утвърдени във вашите молитви.

Писмо на папа Инокентий III до княз Белота от 22 ноември 1202 г.

До благородния мъж княз Белота..., жена му и синовете му.

Получихме с подобаваща благосклонност писмото, което ваше благородие ни изпрати по любимия син [Диминик], бриндизийския архипрезвитер, и разбрахме добре какво съобщавате с него. Радваме се обаче в господа и одобряваме мъдростта на ваше благородие, че имате чисто чувството на преданост спрямо нас и Римската църква и искате да бъдете укрепени с нашата благословия и подпомогнати от молитвите ни. И тъй ние напомняме на ваше благородие и ви подканяме по-настоичиво и поръчваме чрез апостолическо писмо, постоянствувайки смирено в предаността си към нас и апостолическия престол, да приемете благосклонно и да се стараете да оказвате почит на любимия син Й[оан], капелан и наш близък, пратеник на апостолическата църква, мъж предвидлив и разсъдлив, когото поради благочестието и честността му ние и нашите братя обичаме в господа с особена обич между останалите наши капелани. Разбира се, ние ви имаме дълбоко в сърцето и отправяме молитви към господа да ви даде да минете по същия начин през земните блага, за да получите най-после вечните.

Писмо на цар Калоян до папа Инокентий III от май 1203 г.

Калоян, император на българите, до пресветия господин патриарх римски папа на християнската вяра от Изток чак до Запад.

Аз ти пращам послание, като се радвам, ако моят пратеник те намери здрав и весел заедно с всички, които са със тебе и с всички твои сродници и приятели. Аз съм здрав по добродеянието на господа и на блажената Дева и чрез молитвите на светите апостоли Петра и Павла, и чрез светите твои молитви. Аз, Калоян, император на българите, разбирам, че ти имаш власт от бога да свързваш и развързваш, както е имал блаженият апостол Петър, комуто господ рече: Каквото свържеш на земята и прочие, така и на тебе възложи бог тази

благодат. Затова, когото свържеш, е свързан и когото развържеш, развързан е. Известявам на твоя светост, че се изминаха шест години, откак аз веднъж, дважди и три пъти изпращах при вас, но моите пратеници не можаха да стигнат при твоя светост и да предадат моето слово и да ми донесат твоето утешение. Господ вдъхнови твоя светост да ми изпроводи бриндизийския архипрезвитер Доминик, от когото разбрах, че не си ме забравил мене твоя роб. Аз го почетох като твой човек и му дадох писмо, което да отнесе на твоя светост и което, бог знае, дали е донесъл или не е донесъл. Откакто гърците узнаха това, патриархът и императорът пратиха при мене [пратеник с предложение]: „Ела при нас, ще те коронясаме́ за цар и ще ти поставим патриарх, защото царство без патриарх не бива." Но аз не пожелах, а, напротив, прибягнах до твоя светост, защото искам да бъда роб на св. Петър и на твоя светост. И нека знае твоя светост, че аз изпроводих при тебе архиепископ с всяко устроение и богатство и копринени платове, восък и сребро, коне и мулета, за да почете той твоя светост вместо мене, твоя роб. И аз моля чрез молитвите на блажения апо́стол Петър и чрез светите твои молитви да изпроводиш кардинали, на които твоя светост да поръча да ме коронясат за цар и в моята земя да поставят патриарх, та да съм твой роб през времето на моя живот.

[Добавка на архиепископ Василий до папата от август 1203 г.]

Освен това да знае твоя светост, че аз, архиепископ Василий, идвах с това богатство, за да почета твоя светост, и стигнах до Драч, гдето видях пратениците на граф Валтер, които заедно с мене се зарадваха и се разпореждаха да преплуват заедно с мене. Но гъркът, който идваше с тях, след като се посъветва с дука на Дирахиум, не ми позволи да премина с тях, уверявайки, че ако премина, ще бъде неприятно на императора. Когато чуха това архидяконът и латинските свещеници, които се намират в Драч, също ме посъветваха да не преминавам и ако постъпя иначе, щял съм да загубя вещите и себе си. Поради това изпроводих при теб знатните мъже и верни на царя люде коместабул Сергий и презвитер Константин, на които е поръчано да ти известят истината. Нека Господ те вдъхнови да постъпиш добре в това дело.

Писмо на папа Инокентий III до архиепископ Василий от 10 септември 1203 г.

След като получихме писмото, което твое братство ни изпрати от името на благородния мъж Калоян, господаря на българите, по любимия син презвитер Константин и констабла Сер-

гий, ние изпитахме по-пълна радост, че като мислите двамата еднакво правилно за ключовете на църквата, признавате на Римската църква първенството и на нас властта да връзваме и развързваме, а на църковното учение главенството. Вие наистина разбирате, че за нас е казано от господа, а не само за блажения Петър: Ще ти дам ключовете на царството небесно и каквото завържеш на земята и пр., но за нас се казва също и у пророка: Ето поставих те днес над народи и царства, за да рушиш, разрушаваш и погубваш, да строиш и насаждаш. Искат от нас и царска корона, и върховенството на патриаршеско достойнство, тъй като същият благородник желае чрез нашия авторитет да му се възложи корона и в земята да му се постави от нас патриарх. Ние обаче отдавна вече сметнахме, че трябва да се изпрати лично до същия благородник любимия син Доминик, бриндизийския архипрезвитер, за да можем да бъдем осведомени за неговата и на подчинените му преданост и за положението на земята [му], тъй като ние не само искаме, но дори желаем, щото той, както е произлязъл от благороден римски род, така също да следва наредбите на Римската църква и да вземе от нея наставление в католическата вяра и начало на своето достойнство. Когато и той се завърна при апостолическия престол с писмо от същия българск[и] господар, от теб и от княз Белота ние се осведомихме за горе казаните неща и решихме да изпратим при него като пратеник на Римската църква нашия капелан, любимия син Й[оан], като му предоставихме пълна възможност да изправя в цялата му страна духовните работи, които намери, че трябва да бъдат изправени, и да установява това, което би трябвало да бъде установено съгласно с бога. Чрез него ние сметнахме, че на един от архиепископите на неговата земя трябва да бъде изпратен палиум, сиреч знакът за пълнота на първосвещеническата длъжност. Ние му поръчахме също, ако случайно някои в онази земя трябва да бъдат повишени в чин или да бъдат посветени в епископи, да не се бави да действува в назначаването на тези, които трябва да бъдат назначени, и в посвещаването на тия, които трябва да бъдат посветени, само чрез съседните католически епископи. На същия ние дадохме и поръчение да издири по-грижливо истината относно короната, дадена от Римската църква на дедите на често споменавания благороден мъж, и да обсъди със същия всичко, което сметне, че трябва да се обсъди, та осведомени най-после чрез него и чрез пратениците на същия благородник, да можем да действуваме по този въпрос по-умно и по-бързо. Неотдавна обаче същият наш пратеник се срещнал с пратениците на същия благородник, изпратени при прескъпия в Христа наш син... светлия крал на Унгария, с които той обявил, че ще замине незабавно при техния господар. И тъй, въпреки че си решил

да изпратиш до нас гореказания презвитер К[онстантин] и комест Сул С[ергий], все пак, понеже споменатият благородник е възложил специално на теб задължението да дойдеш при нас и те е натоварил със своето посолство, ние напомняме на т братство, подканяме те най-настойчиво и ти поръчваме с ап сто i ическо писмо да се представиш пред нашите очи, ако няко ı може ıа стане, след като, ако потрябва, изоставиш множест от прислуга и конната свита. Наистина ние вярваме, че чрез теб ще бъдем до такава степен осведомени за това, за което искаме да бъдем осведомени, че не ще трябва може би да очак ам връщането на онзи пратеник. Напротив, ние ще м жем да изпратим наш пратеник, чрез когото да се задоволи п -пълно ı елан ıето и искането на господаря на българите. Постарай се да отплуваш за Апулия, защото ще наредим да бъдеш съпроводен бе опасно оттам или от друго място по море ı ли п суша лично при нас и да бъдеш отпратен в твоята страна със сигурен съпровод, за да не трябва да се съмняваш а вр щането.

Пи мо на цар Калоян до папа Инокентий III от 1203 г.

До пр в тия повелител и вселенски папа, седящ на престола на б ı ж ния Петър и господин отец на моето царство Инок нтий III папа на апостолическия престол и на Римската църква и учител на целия свят. Надявам се в господа, спасителя на людете. че твоя светост е добре и много добре заедно с вс ıчки кардинали на светата Римска църква, които седят около престола на твоя светост. Нека знае великата твоя светост, че синът твой и на Римската църква — царят на всички бъл ари и власи, заедно с всички князе на моето царство са много добре благодарение на бога и на твоята света молитва. Много пъти изпроводи моето царство свои пратеници при твоя свето т, но не намериха сгода да преминат при твоя светост. Те не можаха да преминат, защото онези, които не бяха в мир с моето царство, пазеха пътищата. След това през миналия месец юни царството ми изпроводи своя архиепископ и [глава] на цялата българска земя и на всеобщата света и велика църква на Търново и велик човек на моето царство, сега възд гнат в примат и архиепископ на цяла България и Влахия, на име Василий, който, като пристигнал в Драч, не бил допуснат да премине при твоя светост, за да изпълни твоя светост желанието на моето царство съгласно обичая на моите предшественици, царете на българите и власите — Симеон, Петър и Самуил, прародители мои, и на всички останали царе на българите. Обаче с помощта на бога и със съдействието и молитвите на твоя светост пристигна при мене настоящият пратеник на апостолическото седалище и първопрестола на

княза на апостолите и на светата и всемирна Римска църква капелан Йоан и ми донесе палиум по повеля на твоя светост и на апостолическия престол и украси с тоя палиум казания архиепископ и го въздигна в примат и архиепископ на цяла България и Влахия, като донесе на моето царство писмо от твоя светост и изложи отново, що му поръчала тя светост. Изпълни се сърцето ми с голяма радост, защото от твоя светост ме дариха според искането на моето царство. И аз моля и умолявам твоята велика светост да изпълни желанието на моето царство и да изпрати пастирски жезъл за събиране на овцете и останалите неща, които е обичай да притежава патриархът, и да въздигне сегашния примат за патриарх в светата и велика църква на Търново, първия град на цяла България, и тази църква да има патриарх винаги — дори след смъртта на този патриарх, по повеля на твоя светост. Понеже ще е тежко поради дължината на пътя и войната между людете след смъртта на всеки един патриарх да се прибягва към Римската църква, нека бъде предоставено на църквата в Търново да може да си избира и посвещава патриарх, за да не остане тази земя поради липса на патриарх без благословение, и твоето посвещение — непълно и да не падне грях върху твоя светост. Но сега молим по повеля на твоя светост да бъде приготвяно миро за кръщението на християните в светата и велика църква на град Търново. Нека знае твоя светост, че когато ромеите узнаят, че сме получили посвещение от твоя светост, не ще ми дадат миро. И друго моля от твоя светост: да изпратиш кардинали при моето царство — или този, който дойде при мене, или някого другиго от апостолическия престол — и да им дадеш корона и скиптър според благословията на апостолическия престол и на княза на апостолите и да изпратиш привилегиум, подпечатен със злато, по подобие на този, за да се пази винаги в църквата на Търново, и всичко това те да дадат на моето царство. Но всички гореказани неща, които трябва да се изпратят на моето царство от твоя светост, нека ги види настоящият пратеник, браничевският епископ Власий, за да може да донесе онова, което ти ще напишеш с твоята ръка. И ако изпълни твоя светост всичко това, тъй ще смятам заедно с рода на моето царство и на всички българи и власи, [а именно] че съм възлюбен син на православната света Римска църква. А [въпроса] за границата между Унгария, България и Влахия предоставям на присъдата на твоя светост, да уредиш това дело честно и справедливо, та да няма грях душата на твоя светост и царството ми да има права над България и Влахия така, както кралят на Унгария ще има права над Унгария, и да престанат убийствата на християни между мене и него. Нека знае обаче твоя светост, че на моето царство принадлежат петте епископии

на България, които унгарският крал нападна и завладя заедно с църковните им правдини, и тези епископии са унищожени — дали е справедливо това да стане? Онова, което каже на твоя светост настоящият пратеник на моето царство, браническият епископ Власий, да приемеш за вярно, защото ще го каже от мое име.

Изпратих на твоя светост три двойни екзамити и златна чаша, и четири либри перпери, и три сребърни чашки и сребърна обкова за книга.

Калоян, император на България

Из писмото на папа Инокентий III до цар Калоян от 24 февруари 1204 г.

Ние, желаейки да се грижим с отеческа грижа в духовните и земните работи за народите на българи и власи, които от много време са били откъснати от гърдите на своята майка, уповавайки се на властта на този, чрез когото Самуил помаза за цар Давид, ние те поставяме за цар над тях и ти изпращаме по любимия син Л[ъв], презвитер, кардинал на Св. кръст, посланик на апостолическия престол, мъж предвидлив и почтен, приятен нам между другите братя, царски скиптър и царска диадема, която да ти бъде възложена един вид от нас чрез неговите ръце, след като получи от теб клетвено уверение, че ще останеш предан и послушен на нас, на нашите наследници и на Римската църква и ще запазиш в подчинение и преданост на апостолическия престол всички земи и племена, подчинени на твоята власт. Освен това по молбата на нашия досточтим брат Власий, епископ браничевски, когото изпрати при апостолическия престол, ти предоставяме пълна свобода да сечеш в царството си държавна монета, отбелязана с твоя образ. Също и на нашия досточтим брат [Василий], търновския архиепископ, предоставяме привилегиума на приматство върху всички земи, над които заповядваш. Той и неговите наследници да коронясват с властта на апостолическия престол твоите бъдещи наследници, след като получат от тях подобна клетва, и да имат в твоята земя приматско достойнство и да им бъдат подчинени поставените митрополити както в областта на България, така и на Влахия, които да оказват на примата дължимата според каноническата форма почит и уважение.

Из писмото на папа Инокентий III
до архиепископ Василий от 24 февруари 1204 г.

И теб те поставяме за примат в царството на българите и власите и ти предоставяме с настоящия привилегиум приматската власт над търновската църква, като постановявате ти и твоите приемници, които те наследят в предаността към апостолическия престол, да се издигате с приматството над останалите митрополити на България и Влахия. Те да оказват на самия теб и на тях дължимите на примата съгласно с каноническата форма уважение и почит. Ние искаме твое братство да знае, че у нас тези две думи примат и патриарх, макар имената им да са различни, значат почти напълно едно и също, понеже приматите и патриарсите по сан са едно и също. И чрез настоящия привилегиум ние даваме на теб и на твоите приемници пълно право да помазвате, да благославяте и да коронясвате за в бъдеще царете на българите и власите. Когато обаче ти, който сега си примат на споменатата църква, умреш, да не се поставя там начело никой с измамна хитрост освен този, който бъде избран за нея канонически според одобрения обичай. Избраният пък от митрополитите и другите суфраганен на същата църква, които могат да вземат участие, да бъде тържествено посветен за епископ. А след като бъде посветен, да изпрати свои пратеници при апостолическия престол, които да искат взетия от тялото на блажения Петър палиум, сиреч знака за пълнота на понтификалната длъжност. При получаването той ще дава на нас и на приемниците ни и на Римската църква клетвата, която ни дават според общия обичай другите примати и митрополити и която и самият ти даде при получаването на палиума. Ние изпращаме нейната формула, потвърдена с нашата була за вечни времена, като изтъкваме в нея, когато коронясва за цар някого от приемниците на казания цар, да взема от него предписаната клетва. Когато обаче някои от митрополитите, които ти са подчинени по правото на приматство, поеме пътя на всяка плът, ти ще утвърдиш тържествения канонически избор на удобно лице и избраното лице ще посветиш за епископ. За палиум обаче ти ще изпратиш своите пратеници ведно с пратениците на църквата, чийто предстоятел е, до апостолическия престол и ние ще ти го изпратим по тях на драго сърце и радостно, за да бъде даден чрез теб тържествено на митрополита епископ съгласно с формулата, която ще получиш с наша була, но така че ако се случи да присъствува наш посланик или пратеник, ти ще изпълниш това заедно с него. Ние позволяваме мирото и маслото за оглашените и болните да се приготвя всяка година [в деня] на господната вечеря според римския обичай както в твоята, така и във всяка съборна църква в България и

Влах я, така че, колчем бъде необходимо, да се кръщават тия, к ито трябва да бъдат кръстени, и да получат конфирмация т ія, к то трябва да я получат, и посвещението на епископите и назначението на свещениците нито да се възпрепятствува іап л и поради липсата на подобни неща, нито да се отлага за по д по време. Защото, макар досега у вас да не са получвал обикновено свето помазване нито презвитерите при своето на начение, нито епископите при своето посвещения, все пак н желаем занапред първосв щениците и свещениците да се по азват тържествено, следвайки не толкова нашия обред, толк о божественото предписание, по силата на което в закона с предп ісва да се помазват тържествено първосвещениците і свещениците да се помазват ръцете на тия, които се назначават за презвитери, а на тия, които се посвещават за п іск п і както ръцете, така и главата. Освен това ние даваме на твое братство правото да се носи пред теб по цяла Бъл арі и Влахия кръстът, сиреч намето на господнето страдание.

Писмо на цар Калоян до папа Инокентий III от ноември 1204 г.

Калоян, цар на цяла България и Влахия, до боговъздигнатия и пресвети възлюблен в Христа и преуважаем отец на моето царство Инокентий трети и пресвети папа на Рим и приемник на княза апостол Петър. Посланикът на апостолическия престол господин кардинал Лъв донесе на мое царство писанието на твоя светост. Като узнах прочее за неговото здраве и невредимост, възхвалих всемогъщия бог и пресветата негова майка. Дано писанието на мое царство намери твоя светост жив и пребиваващ във всяка радост и веселие А моето царство по благодатта на всемогъщия бог и на преблажената Богородица и чрез застъпничеството на ваша светост е здраво и много добре с всяка радост и веселие. Нека бъде известно на ваша светост, духовни отче на мое царство, господине папа, че господин Лъв, посланик на апостолическия престол, пристигна при моето царство и ми донесе корона и като я благослови, постави я на главата на моето царство и в моите ръце ми даде скиптър и знаме и благослови пресветия патриарх на моето царство и на цяла България по поръка на ваша светост, а ние възвеличихме много бога и преблажената Богородица, както и съобразителността на ваша светост затова, че ваша светост изпълни според искането на мое царство цялото ни желание. Цяла България и Влахия и владенията на цялото ни царство много прославиха и възвеличиха ваша светост. Пиша ви обаче и за унгареца, че моето царство няма никаква общност на владенията или нещо друго с него, нито му вреди, а, напро-

тив, той напада и уврежда владенията на моето царство и дали аз не зачитам унгареца или пък самият той не зачита м его царство. Нека му пише ваша светост да стои далече от моето царство, понеже моето царство нито има намерение д не го зачита, нито да отива против неговите земи. Ако обаче той сам дойде против земите на моето царство и бог помогне да бъде победен, нека ваша светост да не подозира моето цар ство, но да съм свободен [от подозрение]. Също за латин те, които навлязоха в Константинопол, пиша на ваша светост да им пишете да стоят далече от моето царство и така моето ц рство не ще им стори никакво зло, нито пък те нас да не зачитат. В случай, че те наченат нещо против моето царство и не го зачетат и убият от онези люде, които са му подвластни, нека ваша светост да не подозира моето царство, но вс чк да е свободно [от подозрение]. При твоята пък велика свет ст изпроводих две момчета, едното се казва Василий, а другото Витлеем. Нека бъдат дадени по нейна повеля да научат в училището латинско писмо, защото тук нямаме граматици, ко то могат да превеждат писмата, които ни изпращате. И когато те се изучат, нека бъдат върнати при моето царство. Изпратих засега също в знак на малък спомен два екзамита, двойни еписими — единия червен и другия бял — и един камей. Наистина, когато изпращам пратеници при ваша светост, винаги ще си спомням за ваша светост.

Златопечатник на цар Калоян с тържествена клетва за преминаване под върховенството на римската църква

В името на отца и сина и светия дух, амин. Тъй като бе уг дно на господа наш Исус Христос да ме въздигне господар и император на цяла България и Влахия, издирих в писанията и книгите на нашите предци и законите на блаженопочившите царе, наши предшественици, отгде те са получили българск царство и царско утвърждение, корона за главите си и патриаршеско благословение. И като изследвахме грижливо, намерихме в техните писания, че тези блаженопочивши царе на българите и власите и наши предшественици Симеон, Петър и Самуил са получили корона за своето царство и патриаршеско благословение от пресветата божия Римска църква и от апостолическия престол, от княза на апостолите Петър. Така също и моето царство пожела да получи благословение и царско утвърждение чрез корона на главата на своето царство и патриаршеско благословение от Римската църква, от апостолическия престол, от княза на апостолите Петър и от пресветия наш отец и вселенски патриарх папа Инокентий трети. И от който и господин папа да бъдат дадени и отстъпени пат-

риаршеска благословия и поръчение на града на моето царство Търново за поставяне и посвещаване на архиепископи, митр полити и епископи, а и други църковни свещенослужителски послушания, моето царство позволява те да имат най-пълна власт във всяко притежание и във владенията на моето царст о. Разбира се, притежанията на цялата църква в целокупното мое царство и моят патриарх, митрополитите, архиепископи , епископите и всички свещеници нека да бъдат под властта на Римската църква и да държат закона, обичая и послед ването, което са държали блаженопочившите царе на цяла България и Влахия, онези наши някогашни предшественици, и ние, които следваме по същия начин техните стъпки. А пък моето царство подписва своя златопечатник в потвърждение на това, че никога не ще отстъпи от Римската църква и от апостолическия престол, от княза на апостолите Петър — сиреч нито самото мое царство, нито другите князе на моето царство ще се отлъчат, но аз ще бъда като призван възлюблен син на светия и апостолически римски престол на княза на апостолите Петър. И каквито земи на християни или езичници в бъдеще придобие моето царство, те ще бъдат под властта и повелята на същия свещен и апостолически римски престол. И за да бъде смятан за истински и безсъмнен настоящият златопечатник на моето царство, царството ми го даде в ръцете на препочтения мъж Йоан, пратеник на пресветия римски престол и капелан на господин папата. Подписа се в него и нашето благочестиво и от бога въздигнато царство. В годината шест хиляди седемстотин и дванадесета, индикт седми.

Писмо на българските архиепископи и епископи до папа Инокентий III от есента на 1203 г.

Прекланяйки своите вратове под десницата на неговото господство като пред най-свети отец и господин господин папа, с наведена глава и подвити колена поклон. На първо място грешник и смирен митрополит на пресветата църква на Велбъжд Анастасий; след него грешник и смирен митрополит на великата църква на Преслав Сава и епископът, ако и недостоен, на пресветата църква на Богородица в Скопие Марин; смиреният епископ на пресветата епископия на Призрен Аврам; грешник и смирен епископ на пресветата църква на блажения и преславен великомъченик Прокопий в Ниш Кирик и недостойният епископ и грешник на пресветата църква на Богородица във Видия Климент — ние те молим най-смирено като единствен наш пастир и вселенски отец и господар да благоизволите да ни изпратите палиум за пълнота на свещенослужителския сан, та и ние през всичките дни на нашия живот да не престанем да се молим за вашето великолепие.

Папа Инокентий III изпраща палиум на велбъждкия архиепископ Анастасий

И тъй, понеже сметнахме, че нашият досточтим брат [Василий], търновският архиепископ, трябва да бъде поставен за примат във всички земи, в които заповядва най-скъпият в Христа наш син Калоян, сияйният цар на българите и на власите като му предоставихме според обичая на апостолическия престол знаците на почит, които се отнасят до неговата длъжност за да почетем и теб особено като уважаван член на Търновската църква и митрополит на Велбъждката църква и прелат по митрополитско право на нейните викарии, ние ти изпращаме по любимия син Л[ъв], презвитер, кардинал на Светия кръст, легат на апостолическия престол, мъж за препоръчване поради честния нрав и учено дарование, когото обичаме с особена обич между останалите наши братя, да ти бъде даден според формулата, скрепена и потвърдена с нашата була, палиум, сиреч знак за пълнота на първосвещеническа власт, взет от тялото на блажения Петър. И тъй ние напомняме на твое братство, подканяме те в господа и ти поръчваме чрез апостолическо писмо да го приемеш смирено и предано и да се послужиш с него не за възвеличаване, а по-скоро за смирение вътре в църквата си през време на празничните дни на литургии, които ти посочи същият кардинал, и да се стараеш да се покажеш такъв, че вътрешната украса от добродетели да прозира под външната украса на одеждите и външната дреха да издава вътрешното състояние на душата, и то не с изкуствено преструване, а по-скоро с истинско изразяване.

Със същото съдържание до преславския архиепископ Сава

Из писмото на папа Инокентий III до цар Калоян от 25 февруари 1204 г.

И затова ние изпращаме от наша страна в България и Влахия обичния син Л[ъв], презвитер, кардинал на Светия кръст, легат на апостолическия престол, забележително начетен мъж, надарен с честност, когото между останалите наши братя обичаме с особена нежност, за да те помаже с нашия авторитет и власт, да ти даде царски скиптър и да ти наложи царска диадема. И понеже по любимия син Й[оан], наш капелан, решихме да изпратим палиум на досточтимия наш брат Василий, търновския архиепископ, и понеже го назначихме за примат на цяла България и Влахия, по същия посланик изпратихме на митрополитите, които същият капелан е поставил и отново подчинил под негова власт, палиум, сиреч знака за пълнота на първосвещеническа власт, който да им се даде според формулата, която изпращаме, дадена в нашата була. И на същия по-

сланик ние дадохме пълно право да изправя това, което реши, че трябва да се изправи, и да постановява това, което реши, че трябва да се постанови, като поръчваме на същите [митрополити] да осведомят както клира, така и народа за това, което се от ася до успеха на християнската вяра, и да ги уведомяват а нашето благоволение.

Текст на дадената от архиепископ Василий клетва

Аз [Василий], архиепископ търновски, примат на цяла България и Влахия, от този час занапред ще бъда верен и покорен. на блажения Петър и на светия римски апостолически престол и на моя господар папа Инокентий и на неговите католически приемници. Не ще участвувам в дело или съвет, или споразумение, за да загубят те живота си или свой член или да бъдат пленени или ограбени. Съвет, който те биха ни п верили, никому няма да открия съзнателно в тяхна вреда. Ако зная, ще се помъча да попреча на всяко явно зло спрямо тях. Ако не мога да попреча това, ще им известя, колкото може по-скоро. Ще защищавам според възможността си римското папство, честта, достойнството и интересите на апостолическия престол, докато запазвам моя чин, против всеки жив човек. Бидейки призован на събор, ще дойда, освен ако бъда възпрепятствуван от канонична задръжка. Ще посещавам седалището на апостолите всеки четири години лично или чрез мой пратеник, освен ако бъда освободен по тяхно желание. Ще приема с преданост пратеника за апостолическия престол, за когото ще зная положително, че е пратеник, и ще му помагам в неговите нужди. Когато посвещавам когото и да било от моите подгласници за епископ, ще го карам да се закълне, че ще оказва постоянно повиновение и дължима чест на римския първосвещеник и на Римската църква. По-нататък, когато коронясвам някого за цар на българите и власите според даденото на мене и на моите приемници от апостолическия престол позволение, ще изисквам от него клетвено уверение, че ще пребъде предан и покорен на оногова, който тогава би стоял на апостолическия престол, на неговите приемници и на Римската църква, и всички земи и народи, подчинени на неговото царство, ще запази в повиновение и преданост към апостолическия престол. Всичко това ще спазвам добросъвестно. Нека така ми помага бог и това свето Евангелие сега и в бъдеще. Амин. [1204 г.]

Папа Инокентий III изпраща знаме на цар Калоян

До светия цар на българи и власи

За да се прославиш заедно с апостола в кръста на нашия господ Исус Христос и за да приписваш своите бъдещи победи не на себе си, но на този, пред когото се скланя всяко коляно, който научава ръката за война и движи пръстите за битка, и за да чувствуваш, че сред различните случаи на войните ти си защищаван от застъпничеството на този, комуто Господ е дал ключовете на небесното царство и властта да връзва и да развързва, ние решихме да изпратим по същия човек на теб, твоя светлост, по искането на нашия досточтим брат браничевския епископ В[ласий] освен знаците на царско достойнство, които ти изпращаме по любимия син Л[ъв], презвитер, кардинал на Св. кръст, посланик на апостолическия престол, човек предвидлив и почтен, още и знаме, с което да си служиш срещу тези, които почитат с уста разпънатия на кръста, сърцето им обаче е далече от него. То представлява не без религиозно значение кръст и ключове, защото блаженият апостол Петър и кръста заради Христа прие и ключовете от Христа получи. И така то представлява знакът на кръста, с който именно побеждаващият Христос царува и повелява, завладял е небесните простори, с който плячката, хващайки грабителя, го е погълнала и умиращият живот е уловил смъртта и хипопотама пред очите му като с въдица. То представлява двоен ключ, единият — за разграничаване, другият — за власт, та когато разграничаваш доброто от лошото, светлината от тъмнината, а също така светото от безбожното, да си послужиш с поверения ти материален меч за наказание на злосторниците и за похвала на добрите и да вземеш оръжието и щита против онези, които не са взели бога за свой помощник, но доверявайки се на своето зверство и на множеството, се мъчат да ритат срещу ръжен.

Из писмото на папа Инокентий III до унгарския крал

На втората глава отговаряме по този начин. Наистина ти си предоставил сигурен съпровод и свободно преминаване през своята земя за нашите пратеници до страната на господаря на българите Йоаниций и за неговите пратеници, които желаят да отидат до Римската църква, като по молбата на нашия посланик разпусна войската, която беше събрал против него, след като си направил разноски, за което ние изказваме щедро благодарност на твоя светлост. Ти пишеш обаче, че споменатият Йоаниций е завзел и държи земята, която твоят баща [Бе-

ла III] е дал зестра на сестра ти — гръцката императрица — и че, като привлякъл на своя страна огромно множество езичници, опустошил жестоко земята на Сърбия, подчинена на твоята корона, така че освен тия, които били погубени чрез неговото тиранство, били отвлечени в плен на езичниците и мнозина християни... По това да знаеш напълно сигурно, че за нас е твърде тежко всяко нападение, което се извършва срещу теб несправедливо и в твоя вреда, и че ние ще положим старание и плодотворен труд, за да ти се даде съответно удовлетворение.

На третата глава ние отговаряме така. Макар да ни пишеш, че ако и да е завзел и държи сега една част от твоето кралство и друга част от царството на друг, гореспоменатият Йоаниций не е законен господар на никоя земя, поради което се учудваш, че сме предложили да коронясаме, без да се допитваме до тебе, така внезапно за цар толкова открития ти враг, това, за да говорим, без да спорим, донякъде все пак не е така, тъй като ти не знаеш напълно истината по това. Наистина от старо време в България последователно мнозина царе са били коронови чрез апостолическа власт, като Петър и Самуил и някои други след тях. Наистина и поради проповедта на свещено-паметния наш предшественик папа Николай царят на българите, на чиито допитвания той твърде често отговарял, заслужи да бъде покръстен с цялото поверено нему царство. Но най-после, понеже гърците излязоха по-силни, българите загубиха царското достойнство, дори бяха заставени да робуват под тежко константинополско иго, докато напоследък двама братя, сиреч Петър и Йоаниций, произхождащи от рода на предишните царе, започнаха не толкова да завземат, колкото да възвръщат земите на своите бащи, така че в един ден спечелиха чудна победа над големи владетели и безбройни народи. Ние не отричаме прочее че те може да са нахлули насилствено в някоя част на страната, но ние положително твърдим, че те са възвърнали най-голямата част от страната по бащино право. Затова ние възнамеряваме по подобие на нашите предшественици да го коронясаме за цар не върху чужда земя, а върху собствената, желаейки и сам той да възвърне несправедливо задържаната [от него] земя, а и несправедливо задържана земя да му се възвърне, тъй като сам бе пожелал това от нас, а именно да наредим да се даде правосъдие между тебе и него, на двете страни, за земите, в които е било извършено нахлуването. И тъй, понеже ти бе предоставил не само свободно преминаване за нашите пратеници до него и за неговите пратеници до нас, но и сигурно съпровождане, ние не бяхме длъжни да смятаме, че той ти е най-опасният враг, макар и да можете да станете от неприятели приятели чрез усърдната наша грижа и след като бъде премах-

нат поводът за вражди, а и ние не пристъпихме към извършване на тази работа внезапно, тъй като за това нещо сме се често грижили да изпращаме до него пратеници с наши писма, за да призовем обратно дъщерята при майката и да върнем члена към главата, та да има една кошара и един пастир. Обаче в този случай уместно бихме могли да обърнем внимание и върху това, че когато знатният мъж, великият жупан на Сърбия Стефан смирено ни се помоли чрез знатни пратеници да изпратим в земята му посланик, който да я приведе към повиновение на Римската църква и да му донесе кралска корона, и когато по общо решение на нашите братя решихме да уважим искането му, като възложихме службата по това посолство на нашия досточтим брат, епископа на Албано Й[оан], след като се разбра, че това никак не се нрави на твое височество, ние се отказахме заради тебе не без известно смущение от начинанието. Ти обаче, след като нападна Сърбия и отстрани Стефан, а на негово място постави Вълко, чрез свои пратеници ни съобщи, че желаеш да върнеш тази земя към повиновение на Римската църква и невъзмутимо поддържаше споменатия Вълко да получи царска корона от апостолическия престол, ако се запазят твоите права в светските работи. След това по съвета на твоите пратеници ние сметнахме, че изпълнението на тази работа трябва да се възложи на досточтимия наш брат ... архиепископа на Калача. Но макар да са изминали вече две години, ние узнаваме, че няма никакъв напредък.

По четвъртата глава ние отговаряме по следния начин. Макар да си приел предано и да си почел старателно любимия син Л[ъв], презвитер, кардинал на св. кръст, посланик на апостолическия престол, така че, като си отпратил благосклонно и с целувка на мира, наредил си да бъде съпроводен с почести чак до границата на кралството и оставало само да премине Дунава, за да отиде от Унгария в България, защото наистина според поетическия израз по-позорно е да се изхвърли гостът, отколкото да не се допусне, ние се учудваме немалко и се възнуваме наистина повече заради тебе, отколкото заради нас, че веднага си заповядал да го върнат. Защото е по-малко позорно, ако не беше го допуснал, когато пътуваше, отколкото след като го допусна, да не му позволиш да замине. На съображенията прочее, които ти си изтъкнал за това в твоето писмо, би било достатъчно да отговорим със Соломоновото изречение: напразно се хвърля мрежа пред очите на птиците, ако не трябваше да отговарям на онова, което ти поиска молително с писмото си, а именно или да се откажем напълно от намерението да го коронясаме, или поне да забавим това, докато стане възможно разногласията между вас да се приключат със съд или посредничество, тъй като ти си готов да се подчиниш на съда или на посредничеството на нашия посланик. Нека дадем ня-

кои от многото съображения, за да не те смути много пресният отговор. Тъй като гореспоменатият кардинал е прекарал твърде дълго в твоето кралство и е бил не само приет с почит както от тебе, така и от другите, но е бил и почетен великолепно, наистина той не би могъл да бъде общ посредник за възстановяването на съгласието, нито справедлив съдия за премахване на спора, ако той не бъде приет от него по същия начин в земята му, за да се премахне всяко подозрение. Освен това той не би могъл да го накара да се споразумее или да уважи правото, преди да признае властта на апостолското учение и се подчини на нашето ръководство и наставление. При това, когато същият посланик отива да разпространява тайнството на християнската вяра и да увеличава славата на апостолическия престол, ако ти случайно го възпрепятствуваш, наистина ще се натъкнеш на божественото негодувание и ще заслужиш нашата немилост, и ще го направиш за себе си по-голям неприятел, и не ще спечелиш нищо, понеже ние бихме могли по друг начин да изпълним целта на нашето желание. Внимавай все пак грижливо какво би казал, ако ние пожелаем да попречим твоят роден син да се короняса за крал, и разбери, че ние замисляме това, ако ти се опиташ да попречиш да не може да се короняса за цар нашият духовен син, сиреч блудният син, който някога поради разточително живеене с блудници разпилял богатството. Но най-после, като се осъзнал, той се върнал при баща си, който, затичвайки се, прегръща и целува връщащия се син и нарежда на слугите си да му облекат най-хубавата дреха, да му дадат пръстен на ръката и обувки на краката му, да заколят охранено теле, за да ядат и се хранят, защото син му бе мъртъв и оживя, беше загубен и се намери. Евангелската притча, чиято поука ние силно желаем ти да подражаваш и в този, и в други случаи, би те научила по какъв начин бащата е успокоил негодуванието на по-големия син. Ако ли случайно се боиш да не би, след като получи короната, внезапно издигнат, да стане по-надменен, ти трябва да знаеш сигурно, че той не би спечелил толкова от добре нагласената измама, колкото би загубил, ако злоупотреби с доверието. И ние ти казваме по-малко, за да можеш да разбереш ти самият повече. . .

Толкова за гореспоменатия крал. За останалото ние с апостолическо писмо предписваме и заповядваме на твоя преданост да коронясаш за цар горереказания Йоанниций не върху чужда земя, но върху неговата собствена и след като разучиш подълно истината, да пристъпиш посредством правосъдието към прекратяване на раздора, който съществува между него и споменатия унгарски крал, като безапелационно наредиш да се спазва здраво това, което си постановил чрез църковна разпоредба. Дадено в Рим, Св. Петър, 15. IX. [1204].

Писмо на архиепископ Василий до папа Инокентий III от ноември 1204 г.

Много поклони и много поздрави от мене, Василий, смирен примат на българите и власите, към отеца на всички и мой господин и отец, превелелепния и пресветия папа Инокентий. Молим всемогъщия бог и пресветата Богородица и преблажените апостоли Петър и Павел, щото посланието на мое смирение да ви намери здрав и читав. И чрез велелепието на вашето господство живея и аз по божия милост, потънал в големи прегрешения. Нека бъде прочее известно на вашата велика светост, че кардинал Лъв, изпроводен от ваша светост и от апостолическия престол, пристигна здрав и читав и дойде в нашия голям град Търново на петнадесетия ден от месец октомври и донесе цялата пълнота на патриаршеското достойнство и всички свещенослужителски украси, които ми бяха изпратени от великото ваше светейшество. Предаде също и пръстена, и привилегиума, и писанията, и наставленията. И по разпоредба на ваша светост той ме помаза с миро, като ме благослови и ме посвети за патриарх на седмия ден от месец ноември, сиреч на праздника на светия апостол Яков, брат господен. И аз в същия ден помазах двама митрополити и други епископи с голяма радост, а кардиналът благослови двама от митрополитите и им връчи палиум и митри, а на другите от тях постави митри на главите. На осмия ден от същия месец, сиреч на празника на свети Михаил, той короняса и благослови цар Калоян, господар на всички българи и власи, и постави на главата му царска корона и връчи в ръцете му скиптър. Всичко това той изпълни и извърши според волята на ваша светост и като ни благослови, раздели се от нас на петнадесетия ден от месец ноември. Нека знае при това вашата велика светост, че ви изпровождам по повеля на господаря цар две момчета — едното е син на свещеника Константин, а другото на царя, та да изучат по нареждане на ваша светост латинско писмо, и каквото можете да сторите в чест на царя, сторете го. Да запази бог ваша светост за много и дълги времена.

Из „Делата на папа Инокентий III“

А той [Йоан], папският капелан, посланик на апостолическия престол, след като заминал, дал на горепоменатия архиепископ палиум, митра и пръстен, като взел от него клетва за вярност и повиновение, което ще трябва да се оказва завинаги на върховния първосвещеник на Римската църква. След като бил приет с почит и предано от горепоменатия Йоаниций или Калоян, господаря на власите и на българите, той по негов съвет и с негово съгласие постави в това царство двама други

митрополити, именно велбъждкия и преславския, които подчини на гореспоменатия загорски като на примат. И приматството учреди в Търново като по-известен град на тази страна. И тъй, след като това бе добре извършено, Иоаниций подчини себе си и царството си на властта на Римската църква чрез грамота на привилегиума, подпечатана със златен печат...

Чеcтите дарове обаче показват колко е бил щедър и грижлив по отношение на култа и украсата на църквите.

Той изпрати на българския патриарх планета, далматика, и туника от бял азамит, украсени подходящо със златошевица, и голям пръстен с пет топаза, с който лично си служеше, митра, украсена със златошевица, камисум, амиктус, стола, мануале, пояс, калиги, сандали, хиротека и други украшения, които подхождат за патриарх.

Също и на браничевския епископ, който се яви лично пред папата, даде един златен пръстен със смарагд и митра с подходящо поставена на нея златошита ивица.

3. БЪЛГАРИЯ, ЛАТИНСКАТА ЦАРИГРАДСКА ИМПЕРИЯ И ПАПСТВОТО ПРЕЗ 1204—1207 Г.

От Никита Хониат

Превод на Ал. Мил в от Nicetas, цит. съч., с. 808—814.

Ромеите, които придружавали императора (повечето от тях били от знатен произход, прославени с военни подвизи и произхождали от тракийските градове), решили да влязат във връзка с маркиза и да му предложат военна помощ. Той им отговорил, че няма нужда от ромейски войници, и така ги отблъснал. Те се обърнали с молба до император Балдуин да ги приеме на служба. Но понеже и тук, както казват, „пели отново напразно", те се обърнали към Йоан, който бил отхранен и роден в областите покрай Хемус. Със своите враждебни нападения той почти опустошил и унищожил цялата западна подвластна на ромеите страна, разорявайки я със скитски нападения и измъчвайки я с най-различни бедствия. Той ги приел с отворени обятия. Впрочем Йоан подозирал жестокия план на латинците и се страхувал от тяхното копие като от огнен меч, понеже в отговор на неговите пратеничества за дружба те му заповядали да се отнася с тях в грамотите си не като император към приятели, а като подчинен със своите господари. В противен случай го заплашвали, че ще вдигнат оръжие срещу него и ще опустошат подвластната му Мизия, която той използувал не по право, а като въстанал срещу нейните владетели, ромеите, и ще го върнат в прежното със-

тояние.[1] Йоан заповядал на дошлите при него ромеи да се завърнат в родните си градове и да вредят, както могат, на латинците, като се готвят за въстание, докато той сам уреди по-добре тяхната съдба. След като се завърнали в родината си, те разбунтували тракийските и македонските градове с помощта на властите. Поради това повечето от латинците, които населявали градовете, били избити, а други се опитали чрез бягство да се завърнат във Византион. По този начин впрочем едни били избити в Димотика, а други били изгонени от Орестиада [Одрин]. Въпреки всяко очакване това дело освободило Изтока от латинците, които се насочили отново към войната на Запад, намалило високомерието им и направило сравнително по-скромни тези, които били завладели Елада и Пелопонес. Нека да разкажем поред как станали тези неща. Ромеите, след като били повикани в Аркадиопол и завладели Димотика, останали в тази страна, имайки немалка подкрепа от страна на властите. Йоан със собствените си полкове и с многобройна помощна скитска войска употребявал всичкото си старание да остане незабелязан от латинците. Щом като император Балдуин и тримата главни вождове (понеже граф Сен Пол умрял и бил погребан в Манганския манастир в гробницата на севаст Склирена) научили за въстанието на ромеите, изпратили веднага войска, която да върне в подчинение въстаналите градове. Виза и Чурул били върнати и подчинени, както преди това. Но град Аркадиопол латинците намерили изоставен от богатите и знатни жители. Между това през нощта ромеите, на които градът бил родина, и техните съюзници ги нападали. Отначало те останали спокойни с оръжието си и се пръснали по крепостите за наблюдение. На разсъмване, след като латинците видели, че ромеите нямат никакъв боен ред и не спазват никакви правила на военната дисциплина и че дори не били добре въоръжени, решили да отдръпнат построената си за бой войска. Ромеите смело се втурнали подир тях, понеже сметнали предпазливото отстъпване на латинците за страхливост, излезли извън градските стени и започнали бой с тях. Скоро обаче ромеите трябвало да отстъпят с бягство и през онзи ден настанала тъжна и печална гледка. Латинците не щадили никого, избивали всички с мечовете си и напоили земята с кръв. Никой от падналите не бил удостоен с погребение. Това из-

[1] В друг препис е казано: „Йоан непрекъснато се страхувал от франките и се плашел от техните копия като от страшен огън. Затова той изпратил при тях пратници с предложение за мир и дружба. В своите грамоти те не му отговаряли като на император, който им е приятел, а както отговаря господар на своя роб. Те му нареждали да хвърли оръжието си и да се откаже от царството си, защото в противен случай те ще тръгнат срещу него с войска и ще го направят роб на царството си, какъвто той е бил и преди това.“

вършила излязлата напред латинска войска. Тя не се осмелила да отиде по-нататък, понеже я обграждали от всички страни ромеи и власи с една част от скитската войска, докато другите бързо се отправили в Аркадиопопол като в спасително прибежище. През месец март тръгнали срещу тях император Балдуин и граф Людовик дьо Блуа, а след тях венецианският дож Хенрих Дандоло, всеки със собствените си полкове. Те приближили до Адрианопол и се разположили на лагери извън обсега на стрелите, а на следния ден придвижили напред войските си и поставили стенобойни машини. Понеже обсадените се защищавали, то латинците поради якостта на крепостните стени в продължение на много дни не могли да направят нищо друго, освен да хвърлят стрели и да бъдат обстрелвани. Затова решили да вдигнат основите на стените с лостове и по този начин неочаквано и из един път да ги разтърсят. Почнали да подкопават стените колкото било възможно по-отдалече, като изнасяли земята тайно, а изкопите подпирали с подпори от здрави дървета. Тази работа те извършвали с много работници. И ромеите от своя страна се стараели да измислят нещо, което да спаси града. Не изминали много дни, когато Йоан отделил част от скитската войска и им заповядал да нападнат на определените за продоволствие животни и на конете, които пасели тучната зелена трева около лагера на латинците, понеже искал чрез този стратегически опит да разбере намеренията на неприятелите и да ги накара да издадат своята военна дисциплина. Щом като латинците видели скитите, въодушевили се за нападение и се впуснали към конете и копията си. Те се нахвърлили срещу скитите с всичките си сили, а после скитите отстъпили назад и почнали бързо да се оттеглят, като хвърляли стрели зад гърба си срещу неприятелите, без да забравят да бягат напред. Латинците ги преследвали и гонели, макар нищо да не постигнали, защото вървели след бързи и леко въоръжени войници. Така свършил този ден. След това Йоан се разположил с войските си в недостъпни места и долини, скрил се между хълмове и се грижел враговете му да не могат да забележат неговото присъствие. Той отново изпратил многобройни скити от отреда, който ръководел Коца, и заповядал да действуват, както при първия случай, а при завръщането си да вървят по пътя, по който се върнали по-рано. Латинците пък, щом видели отново скитите, бързо и веднага се въоръжили, нахвърлили се срещу тях, размахвайки копията си, и ги преследвали още по-разпалено. Понеже скитите бързо бягали назад, като почти не хвърляли стрели зад гърба си, и понеже били леко въоръжени и бягали с твърде бързи коне, то латинците не забелязали колко надалеч отишли в преследването и поради неопитността си достигнали до местата, дето били устроени засади, примки и измами. Впрочем самите латинци били

изтощени от усиленото преследване и когато вече и конете им били изморени, те попаднали под неизморените скитски войски и били обградени от всички страни, тъй като скитите ги заобиколили като в кръг. Когато боят започнал, те били притиснати от множество скити, тъй като мнозина скити заобикаляли всеки един от тях. Но като упорити те не отстъпвали и били сваляни от конете, избивани с коси и удушвани с примки; и конете им били също избивани. Като гъст черен облак скитите нападнали латинците и не им давали възможност нито да разгънат конницата, нито да избягат. Загинала най-добрата част от латинската войска, която била опитна да си служи с копия. Загинал и граф Людовик дьо Блуа. А Балдуин бил пленен и изпратен в Мизия. Оттам бил препратен в Търново, където го затворили в тъмница, след като го оковали с окови до шията. Обаче най-старото и най-коварно зло, виновникът на всички злини на ромейския народ, венецианският дож Дандоло, който последен тръгнал на поход, като научил от бегълци за поражението на войската, веднага обърнал юздите на коня си и се завърнал в лагера. Щом като настъпила нощта (защото сражението станало привечер), той заповядал да осветят палатките и да запалят по възможност повече огньове, за да покажели, че цялата войска не е унищожена и че не се страхуват от неприятеля. По време на първата нощна стража той тръгнал оттам и пристигнал в приморския град Родосто. След като се съединил там с Хенрих, брат на Балдуин, току-що пристигнал от Атрамития с троянските арменци, които му помогнали във войната, той се завърнал във Византион, страдайки от стомах и с отекли полови органи поради многото парасанги, които преминал на кон през време на бягството си.

От Жофроа дьо Вилардуен

Жофроа дьо Вилардуен е един от видните участници в IV кръстоносен поход, автор на съчинението „Завладяването на Константинопол", в което описва събитията от 1197 до 1207 г. Съчинението съдържа изобилен фактически материал. Като автор Жофроа се отличава с добра осведоменост, описва подробно и картинно, но се старае да оправдае действията на папата и на някои от кръстоносните ръководители. Превод на *Вс. Николаев*, Хроника на Жофроа дьо Вилардуен, Завладяването на Цариград, С., 1947, с. 257—273, от Villehardouin, La conquête de Constantinople, ed. E. Faral, t.II, Paris, 1939, с. 160—180.

И когато дойде утрото и се съвсем съмна, те [кръстоносците] яздиха според както беше решено и дойдоха пред Одрин и го намериха с твърде многоброен гарнизон; и видяха върху стените и върху кулите бойните знамена на Йоанис, краля на Влахия и на България; и градът бе твърде укрепен, и твърде богат, и препълнен с хора. Те ги обсадиха с много малко войска пред две врати. И това бе във вторник след Връбница. Та-

ка те останаха три дни пред града в голямо безпокойство и с малко хора.

Тогава пристигна Енрико Дандоло, който бе дож на Венеция; но той бе стар човек и не виждаше никак. И доведе таквива хора, с каквито разполагаше, и горе-долу толкова, колкото император Балдуин и граф Луи бяха довели; и се настани пред една от вратите. На другия ден се увеличиха с една група конници; но би трябвало те да струват повече, отколкото струваха. И те имаха малко продоволствия, защото търговците не можеха да ги следват; и те не можеха да отидат за сено, защото имаше толкова гърци в страната, че те съвсем не можеха да отидат там.

Йоанис, кралят на Влахия, идваше да подпомогне тези от Одрин с твърде голяма войска, защото той водеше власи и българи и около четиринадесет хиляди кумани...

Тогава пристигна новината, че Йоанис, кралят на Влахия, идваше върху тях, за да подпомогне града; те подготвиха работата си и се съгласиха, че Жофруа маршалът и Манасие дьо Лил ще пазят лагера, и че император Балдуин и всички други ще излязат вън, ако Йоанис дойде да се бие.

Те останаха така да срядата на великденските празници. А Йоанис бе сега толкова близо, че се бе настанил на пет левги от тях. И той прати своите кумани да препускат пред лагера; и тревожният сигнал се дава в лагера и те излизат в безредие. И твърде безразсъдно преследват куманите цяла една левга. И когато поискаха да се завърнат оттам, куманите започнаха да ги обсипват със стрели и раниха много от конете им.

Така те се завърнаха в лагера и бароните бяха повикани в жилището на император Балдуин; и те държаха съвет и казаха, че били извършили твърде голямо безумие, като са толкова преследвали [едни] така леко въоръжени хора. Заключението на съвещанието бе, че ако Йоанис дойдеше пак, те ще излязат и ще се наредят пред лагера и ще го чакат там и не ще се помръднат оттам; и те наредиха да се вика [и извести] по целия лагер никой да не посмее да престъпи тази заповед заради вик или рев, който той би чул. И бе решено Жофруа маршалът да пази откъм града с Манасие дьо Лил.

Така прекараха те тази нощ до четвъртък сутринта на великденските празници. И те изслушаха литургията и ядоха на обед. А куманите препускат чак до техните палатки; и се вдига тревога и те се хвърлят на оръжие и излизат от лагера всички баталиони подредени така, както бе уговорено преди.

Граф Луи излезе пръв със своя баталион; и почна да преследва куманите; и той съобщава на император Балдуин да го последва. Уви! колко лошо те изпълниха това, което бяха решили вечерта; защото те преследваха така куманите на около две левги далечина; и те се сблъскаха с тях; и ги преслед-

ват доста дълго време; и куманите ги атакуват и започват да викат и да хвърлят стрели.

А [нашите] освен рицари имаха във войската си и други хора, които не познаваха достатъчно военното дело; и те започват да се плашат и да бягат. И граф Луи, който пръв започна [битката], бе ранен на две места твърде тежко: и куманите и власите почват да нахлуват; а графът бе паднал и един негов рицар, който се казваше Йоан дьо Фриез, бе слязъл и го постави върху своя кон. Мнозина от хората на граф Луи му казаха: „Господарю, идете си, защото сте твърде тежко ранен на две места." А той каза: „Да не дава господ бог да бъда някога упрекнат, че бягам от бойното поле и изоставям императора."

Императорът, който сам бе в твърде тежко положение, подканваше хората си и им казваше, че той никога няма да побегне, а и те да не го изоставят; и тия, които бяха там, свидетелствуват наистина, че никога един рицар не се е бранил по-добре от него. Тази битка продължи така дълго време. Имаше такива, които добре се биха, а имаше и такива, които го изоставиха. Накрая, понеже бог допуска премеждията, те бяха разбити. Там, на бойното поле останаха император Балдуин, който никога не пожела да бяга, и граф Луи: император Балдуин бе взет жив, а граф Луи убит.

Там бяха загубени епископът Пиер дьо Бетлеем и Етиен дю Перш, брат на граф Жофруа, и Рево дьо Монмирай, брат на граф дьо Невер, и Матиьо дьо Валикур, и Роберт дьо Ронсуа, Жан дьо Фриез, Готие дьо Ньойи, Фери д'Иер, брат му Жан, Босташ дьо Бомон, брат му Жан, Бодуен дьо Ньовил и много други, за които книгата не говори тук. А другите, които можаха да се спасят, се върнаха бягайки в лагера.

И когато Жофруа, маршалът на Шампания, който пазеше пред една от вратите на града, видя това, той излезе колкото можа по-скоро с хората, които имаше. И съобщи на Манасие дьо Лил, който пазеше другата врата, да го последва бързо. И язди с целия си баталион срещу бегълците в бърз ход. И всички бегълци се присъединиха към него; и Манасие дьо Лил, който пристигна със своите хора колкото можа по-скоро, се присъедини към него. И тогава те образуваха по-голяма дружина; и всички ония, които идваха от голямото поражение и които те успяха да задържат, те ги поставиха в тяхната дружина.

И това бягство бе спряно така между деветия час и вечерта. Мнозина бяха толкова изплашени, че избягаха пред тях до палатките и жилищата. И така завърши това бягство, както чухте. И куманите, и власите, и гърците, които преследваха [бегълците], се спряха; и те не даваха мир на дружината с техните лъкове и стрели; а тези от дружината стояха неподвижно срещу тях. Така останаха до нощта; и куманите и власите започнаха да се оттеглят.

Тогава Жофруа дьо Вилардуен, маршалът на Шампания и на Романия, съобщи в лагера на дожа на Венеция, който бе стар човек и не виждаше никак, но който бе твърде умен и смел, и енергичен; и той го покани да дойде при него, в неговия баталион, където се бе задържал на полето. И [дожът] направи това. И когато маршалът го видя, той го повика настрана на съвет насаме и му каза: „Господарю, вие виждате нещастието, което ни сполетя; ние загубихме император Балдуин и граф Луи и по-голямата част от нашите хора и от найдобрите. Сега да помислим да спасим останалото, защото ако бог не се смили над нас, ние сме загубени."

Краят на тяхното съвещание бе такъв, че дожът на Венеция да се върне в лагера и да насърчи хората; и [да заповяда] всеки да надене своите оръжия и да стои мирно в жилището си и в своята палатка; а Жофруа маршалът ще остане в своята дружина и вън от лагера в боен ред, докато падне нощ, та техните неприятели да не ги видят, [когато] се изтеглят; и когато настъпи нощ, те да напуснат обсадата пред града; дожът на Венеция ще върви напред, а Жофруа маршалът с ония, които бяха с него, да образуват задната охрана.

Те почакаха така до нощта; и когато настъпи нощ, дожът на Венеция тръгна от лагера така, както бе решено; а Жофруа маршалът образува задната охрана. И те тръгнаха бавно и отведоха всички свои пехотинци и конници и ранени и други, без да оставят когото и да е. И яздиха към един град, който бе разположен на морето, който се нарича Родосто и който бе на около три дни далечина оттам. Те тръгнаха така, както чухте. И тази случка стана в годината 1205-а от въплощението на Исуса Христа...

И [разузнавачите] откриха, че това са тези, които се връщаха от поражението; и те се върнаха към тях и им казаха, че императорът Балдуин бе загубен, както и техният владетел Луи, от чиято земя и от чиято страна те бяха и от чиято свита.

Не можеше да им се съобщи по-скръбна новина. Тогава можехте да видите да се проливат много сълзи и да се чупят много ръце от мъка и от печал. И отидоха да ги посрещнат съвсем въоръжени, както бяха, докато стигнаха до Жофруа, маршала на Шампания, който образуваше задната охрана твърде загрижен, защото призори Йоанис, кралят на Влахия и на България, бе дошъл с цялата си войска при Одрин; и намери, че те си бяха отишли; и той язди след тяхната войска и щастие бе, че не ги намери, защото те биха били безвъзвратно загубени, ако ги беше намерил...

Жофруа, маршалът на Шампания, язди отпред и ги води; и той язди до един град, който се наричаше Кариопол: и видя, че конете им бяха уморени поради това, че цяла нощ бяха яздили, и към около обед той влезе в града и ги настани;

Из преписката на папа Инокентий III с българите

...Превод на М. Войнов в ГИБИ, III, с. 363—378.

Из писмото на латинския император Хенрих до папа Инокентий III

Тъй като моят брат и господар, императорът, е съобщавал на ваше отчество напоследък, до края на март, твърде ясно чрез многобройни писма и пратеници за цялото напредване на християнската войска и за редица трудности на нашия поклоннически поход, аз сметнах за достойно да ви съобщя като на баща и господар нашата съдба след това, твърде различаваща се от предишната, дори твърде нещастна поради греховете ни. И тъй гърците, които след всякакъв вид осигуряване и гаранция поради вредната си злоба и обичайно коварство винаги се проявяват склонни към предателство, случи се веднага след отпращането на изпратените напоследък до вас пратеници да направят срещу нас въстание и явно да разкрият предателството, което са били замислили преди това. След като се узна за него, моят брат и господар, императорът, желаейки да отмъсти, излезе своевременно от столицата против центъра на въстанието, сиреч Одрин, придружен от малко хора, тъй като ние бяхме пръснати в по-голямата част по укрепления и владения. Този град е най-укрепеният в Гърция, съседен на народа на власите и отделен от тях само от планините. Наистина по това време ние бяхме разпределени така: монфератският маркиз беше с множина хора отвъд Солун. Аз с немалко хора бях при Адромитикон, от другата страна на ръкава Св. Георги. Паган де Аврелия и Петър де Брецел — към Никея, от същата страна на залива. Рене де Трит заедно с множина хора — при Филипопол, а другите — пръснати по разни места и укрепления. После, след като господарят на власите, когото и гърците били извикали, но тайно, за да може повече да навреди, чул, че латинците са обсадили с толкова малко хора споменатия град, този влах Йоаниций внезапно се нахвърлил върху нашите с безчислено множество варвари, сиреч, власи, кумани и други. Когато нашите излезли също твърде ненадейно срещу тях и застанали по-далеч, отколкото трябвало и най-после били обкръжени отвсякъде от неприятелски засади, уви, моят господар, императорът, граф Людовик, Стефан де Пертико и някои други барони и рицари — това не мога да разказвам без проливане на кървави сълзи, — връхлетени от такова множество, все пак не без загуби и за неприятелите, били обкръжени от тях. Наистина ние не знаем кои са били заловени, кои убити. Все пак ние научихме от най-сигурни наши разузнавачи и от достоверни слухове, че моя господар император го държат здрав и жив. Същият Йоаниций, както твърдят, засега се отнася достатъч-

но почтително с него и с други някои, които и досега не можем да назовем определено с имена. Трябва да знаете обаче, че от деня, в който бяхме навлезли в пределите на гърците, до деня на онова нещастно сблъскване, колкото и голямо множество да връхлиташе върху нас и нашите, макар нашите да биваха понякога твърде малко, все пак винаги излизаха тържествуващи и с победа. Неоценимата обаче загуба, за която ние скърбим и плачем, че ни се случи тогава, смятаме, че ни сполетя поради необмислената дързост на нашите и по вина на нашите грехове. И тъй тези, които се били измъкнали от сражението и се спасили от ръцете на неприятелите, без да мислят много, заедно с тези, които били останали да пазят палатките, се оттеглили от обсадата без други загуби. Когато те се насочвали към столицата и били така неочаквано изоставени, господ им дал внезапно толкова голямо утешение, че всички, колкото били разпръснати, се събрали в един миг заедно, като че свикани от господа, в някакъв град, който се нарича Родосто. Маркизът пък пребивавал щастливо и победоносно в своите владения, а Рене де Трит — по божия милост здрав и читав в своите земи. И тъй като, след като направихме там преглед на силите си, оттогава започнахме да укрепяваме градовете и укрепленията и действувайки така, отидохме чак до Константинопол. И тъй, макар да ни сполетя тъжно нещастие със загуба на хора, все пак ние се надяваме в господа и смело се уповаваме, че с божия помощ ще можем да издържим по-дълго време засадите и нападенията на нашите неприятели и да очакваме подкрепа и помощ отдалеч.

Писмо на папа Инокентий III до българския цар Калоян

До Калоян, славния цар на българите и на власите

Поради особеното благоволение, с което те прославихме между всички християнски владетели, ние те обичаме до такава степен, че дейно подкрепяме твоето благо и чест, като сигурно се надяваме, че ти трябва непрекъснато да напредваш в предаността си към своята майка, светата Римска църква, чрез чиито заслуги ти спечели славна победа срещу тия, които се стараеха да ти причинят неприятности. Понеже ти получи от нас чрез посланика на апостолическия престол царска диадема и военно знаме, за да бъде твоята царска власт специално от блажения Петър, ние желаем да се погрижиш старателно, освободен отвсякъде от нападенията на неприятелите, да се радваш на спокоен мир. И тъй да знаеш, прелюбезни сине, че освен тази войска, която се е приближила неотдавна, огромна войска ще тръгне от западните страни за Гърция. Затова

ти трябва да се погрижиш много и за себе си, и за своята земя, докато можеш, за да сключиш мир с латинците, защото, ако случайно, от една страна, те, а, от друга, унгарците те нападнат, ти не би могъл да се противопоставиш лесно на усилията на двете страни. Затова ние внушаваме на твоя сиятелност и искрено те съветваме, понеже казват, че ти държиш в плен константинополския император Балдуин, ти така да се погрижиш за себе си, че чрез освобождаването му да сключиш истински и здрав мир с латинците, за да спрат напълно да нападат теб и твоята земя. Защото ние наредихме с апостолическо писмо до Хенрих, брата на същия император, който стои в Константинопол начело на латинската войска, да склони латинците на мир с тебе срещу освобождаването на императора и да престане изобщо да те безпокои. И така нека бог ти внуши да послушаш нашите напомняния и съвети, за да може твоето царство, което ти най-предано посвети на блажения Петър и на Римската църква, да се запази незасегнато от всяко смущение, за което ние желаем да положим грижливо старание и резултатен труд.

Писано е до [Василий], търновски архиепископ, примат на българи и власи, и той да го посъветва усърдно и да го склони към това.

Писмо на папа Инокентий III до император Хенрих

С апостолическо писмо нареждаме на твое благородство, като се стремиш усърдно към освобождението на своя брат, да затвърдиш истински и здрав мир с пресъпия ни в Христа син Калоян, славния цар на българи и власи, за да просъществува занапред вярно и здраво приятелство между българи и латиняни. Пишем накратко, защото има нужда повече от дела, отколкото от думи. Наистина приятелството ще може да бъде много плодоносно и за двете страни.

Писмо на папа Инокентий III до цар Калоян

До любимия в Христа наш син Калоян, светлия цар на българите

Тъй като според свидетелството на апостол Яков бог се противопоставя на гордите, а на смирените оказва милост, ти бе длъжен да припишеш предоставената ти от господа победа не на своята храброст, но по-скоро да я отдадеш на греховете на тези, които заслужено паднаха, тъй като се надяваха на лъка си и вярваха да се спасят с меча си. Ти обаче, като приписваш на себе си изтръгнатата от неприятелите победа, не си отдал, както беше длъжен, слава на бога, в чиито ръце са

сърцата на царете. Което може да се прецени доста ясно по това, че когато се погрижихме да изпратим при теб наш пратеник, за да сключиш с намиращите се в Константинопол латинци мир или примирие, ти не само не пожела да направиш това, но дори прие и отпусна самия пратеник с по-малко почести, отколкото подобава на царското достойнство. Ти беше длъжен да го приемеш благосклонно и да се отнесеш към него с почит от уважение към апостолическия престол, имайки пред вид, че той е пратен да благовести мир и да проповядва спасение. И тъй, макар да си се възгордял в себе си поради споменатата победа повече, отколкото трябва, все пак, понеже те обичаме като прелюбим в Христа син с искрена в господа обич, желаейки ти спасение и мир, ние приехме благосклонно любимия син, твоя пратеник, и писмото, което ни изпрати по него, и внимателно взехме пред вид това, което ни пишеш в него. Разбира се, след като разбрахме, че ти вече отдавна си се стремил да изпратиш пратеници до нас лично, но те не са имали достъп, тъй като не са се осмелявали да минат през Унгария, нито през Дирахиум поради господствуващите там венецианци, ние с наше писмо поръчахме на любимия в Христа син [Андрей], светлия унгарски крал, да позволи да преминат свободно и безопасно през неговата земя твоите пратеници, които си решил да изпратиш до апостолическия престол. Същото това поръчахме и на любимия син, благородния мъж [Пиетро Циани], дожа на венецианците, а именно да нареди същите да получат безопасно преминаване през Дирахиум. А за това, дето уверяваш, че твърде постоянствуваш в предаността си към апостолическия престол и ако бъде необходимо, си щял да изложиш главата си за него, ние препоръчваме царското [ти] височество на господа и въздаваме благодарност на дарителя на всички блага, който милосърдно ти е внушил това намерение. И тъй ние напомняме на твоя царска сияйност и те поощряваме в господа, като ти поръчваме с апостолическо писмо да сключиш и спазваш мир и примирие с прелюбимия ни в Христа наш син Хенрих, славния константинополски император, и с другите пребиваващи в империята Романия латинци. Ние обаче, когато видим, че е полезно, ще се постараем да се погрижим да изпратим при тебе наш пратеник, според както ни беше внушено свише.

Дадено в Латеран, 25 май, десета година [1207 г.].

Отговор на цар Калоян на писмото на папа Инокентий III

А горeказаният Йоаниций или Калоян, цар на българите и на власите, отговори, че след като чул за превземането на Константинопол, бил изпратил пратеници и писмо до латинците, за да сключи с тях мир, но те му отговорили най-надменно, ка-

то му казали, че не ще има мир с него, ако не върне земята, принадлежаща на константинополската империя, в която бил нахлул с насилие. На това той отговорил, че тази земя той притежавал по-справедливо, отколкото те Константинопол. Защото той си възвърнал земята, която неговите деди били загубили, а те са завладели Константинопол, който никак не им е принадлежал. Освен това самият той бил получил законно царската корона от върховния първосвещеник. А този, който се наричал константинополски василевс, без знание си бил присвоил самоволно императорска корона. Затова властта принадлежи по-скоро нему, отколкото на онзи. Затова под едно знаме, което получил от блажения Петър, украсено с неговите ключове, той се сражавал уверено срещу тези, които носели на раменете си лъжливи кръстове. И тъй, предизвикан от латинците, той бил принуден да се защищава срещу тях; неочаквана победа му дал бог, който се противопоставя на надменните, а благославя смирените. Самата победа той приписвал на блажения Петър, княза на апостолите: обаче той не можел да освободи казания император по негов съвет и по поръка на върховния първосвещеник, понеже той бил платил дължимото на плътта, когато се намирал в затвора.

Из „Морейската хроника“

„Морейската хроника“ (позната в четири версии: френска, гръцка, арагонска и италианска) е възникнала в самия край на XIII или началото на XIV в. във франкска Морея (Пелопонес). Публикуваният тук откъс е от арагонския вариант на хрониката. Превод на Ив. Божилов от Libro de los fechos et conquistas del principado de la Morea, publiée et traduite pour la premiere fois par A. Morel-Fatio, Genève, 1885 (—Société de l'Orient latin, serie historique IV), с 16—17.

§ 59 [1205]. Когато император Бодуен беше завладял цялата империя [Византия] и маркизът [Бонифаций Монфератски] цялото Солунско кралство и по-голямата част от Влахия, един император на България, наречен Калоян Асен, който притежаваше големи богатства и командуваше голям брой хора, страхувайки се, че император Бодуен, който се намираше на неговите граници, може да навлезе [в земите му] и да завладее неговата империя, както той бе направил с тази на гърците, повика аланите [куманите] и взе на служба при себе си 23 000 от тях.

§ 60. И той [Калоян] се отправи оттам с голям брой от тези войници [кумани] и хора от своята земя към Адрианопол. И император Бодуен, след като научи това, събра много от своите хора и се отправи към Адрианопол, за да защищава града и да срещне споменатия император на България.

§ 61. И когато споменатият Бодуен беше в Адрианопол със своите хора, казаният император на България излезе на по-

лето и потърси битка с император Бодуен. И споменатият Бодуен, който беше много смел, излезе навън [от града] и се би със споменатия император на България. И Бодуен, и цялата негова армия бяха победени, и той загина с голяма част от своите хора.

§ 62. [1205—1207]. И когато император Бодуен бе мъртъв, императорът на България кръстоса земята на Бодуен и разори много области и замъци и накрая се обърна към Солун.

§ 63. И бидейки край Солун, той [императорът на България] се би с маркиза [Бонифаций] и с помощта на засадите, които му бе устроил, той уби маркиза. И в същото време, когато хората на маркиза бяха избягали в града, той влезе в Солун със своите хора и го завладя. И така, когато Солун беше загубен за франките, деспотът на Арта завладя Влахия отново за гърците. Императорът на България, след като завладя Солун, остави го на местните гърци и се завърна в своята страна България.

§ 64. Сега ние ще престанем да говорим за императора на България и ще започнем отново да приказваме за бароните в Константинопол, които ще изберат император.

От Никита Хониат

Превод на Ат. Милев от *Nicetas*, цит. съч., с. 815—819 и 829—831.

Друг бич, много по-тежък и по-ужасен, заблестял сега над ромеите. Мизнецът Йоан, показвайки се едновременно враг и отмъстител за ромеите, предал на скитите за разграбване всичките паланки, които се намирали близо до Византион, понеже били плащали данък на латинците. Тогава настъпило ново и необикновено нещастие, което надминало всяко определено от бога наказание. Два народа опустошавали една и съща земя и един и същи народ, нападайки ту двата заедно, ту един след друг. При нападение скитите унищожавали всичко, което попадало под краката им, а някои от пленниците, които се отличавали с красотата си, след като наказвали с бичове, принасяли в жертва на своите демони, като ги обесвали. Латинците пък, ожесточени от въстанието на ромеите против тях и от понесеното поражение от страна на скитите, постъпвали не по-малко жестоко с ромеите. Не останало нито едно място за спасение и помощ, понеже земята била изпълнена с безкрайни злини и станала по-гибелна от самата гибел и понеже еднопалубни кораби на латинците плували по морето; жестоко подхвърляйки на грабеж и морско разбойничество всичко, което им се изпречвало. Йоан не се бавил дълго време в тракийските градове. Той се отправил към Тесалоника, за да установи в този град своята власт, да отнеме градовете от ла-

тинците и да ги подчини на себе си. Когато пристигнал до Сер, той завързал сражение с намиращите се там латинци и ги победил след голямо кръвопролитие. Латинците посрещнали Йоан с присъщото си военно изкуство и с готовност за нападение. Те наранили мнозина от неговите войници. Не след много обаче латинската войска била напълно разбита, с бягство се отправила към Сер и не била в състояние да заключи крепостната врата на Сер. По този начин власите и ромеите, които преследвали бягащите, се вмъкнали в крепостта заедно с тях. Така градът бил превзет. След това той бил изгорен и градските стени били разрушени, плененото множество било оковано и откарано. Оная част пък от латинските войски, които не погинали в сражението, отчасти се пръснали, гдето всеки могъл, за да се спаси, а отчасти завзели крепостта и се установили в нея. На следния ден Йоан обградил крепостта и предложил на избягалите в нея латинци да му предадат укреплението и по този начин да получат възможност да се спасят. Те обаче очаквали помощ от маркиза и не искали да чуят за отстъпка. Затова Йоан, като приготвил стълби и като поставил на намиращия се срещу крепостта хълм особено голяма обсадна машина, започнал да разрушава крепостните стени. Намиращите се в крепостта латинци упорито се противопоставяли, като използували всичко, което било за защита на стените. Когато обаче видели, че Йоан е заобиколил крепостта с цялата си войска като с огнена стена и им препречил всякакъв изход от нея, така че никой дори пешком тайно да не може да се добере до маркиза [Бонифаций Монфератски], те решили да му предадат крепостта, ако им обещае и позволи свободно да излязат от нея с оръжието и конете си. Понеже той дори не искал да слуша за договор при такива условия, те започнали да молят за позволение да се завърнат в своята родина при съпровод на водачи чак до границите на Пеония.

Когато клетвените договори били сключени при тези условия, Йоан получил крепостта, а латинците — възможност да заминат безпрепятствено за отечеството си.

Но как стояли работите на техния вожд маркиза? Не би трябвало да отминем неразказани и тези неща. Докато той уреждал работата си в Пелопонес и докато воювал със Сгур, съпругата му съобщила с писмо, че тесалоникийците въстанали, че самата тя била изгонена от града и избягала в крепостта, гдето вече няколко дни се намирала обсадена, а града завладял някой си влах по име Ецизмен [Чъсмен], управител на Просек и на местата около него, които били подвластни на Йоан. Когато маркизът узнал това, той решил веднага да ѝ помогне и тръгнал по обратния път. Преди още да стигне до Тесалоника, той срещнал пратеници, от които научил, че враговете били победени и прогонени и че в града отново

било възстановено спокойствие. Естествено Маркизът се възрадвал на тези известия и ги споделил със своите приближени. След това променил посоката на похода и се отправил бързо към Скопие, за да отмъсти на Йоан за всичко, което той му сторил. Но той още не бил започнал замислените дела, когато пристигнал друг пратеник, който му съобщил за смъртта на граф дьо Блуа и за пленяването на император Балдуин. Отново сега маркизът поел по-раншния път и пристигнал в Тесалоника. Като разследвал истинското положение за станалите събития, които писмено му били съобщени по-рано, той излял злобата си върху жителите на града и напълно унищожил всичко, което била пощадила гибелната война, избухнала преди неговото пристигане. Едни от гражданите той наказал, като ги ограбил и по-голи от тояги ги изгонил от града, други избил, трети обесил, и то не само лица от простия народ, но и лица със свещенически сан. А нещастния император Алексий и неговата съпруга Ефросина изпратил по море на алеманския крал. Уви, това било нечувано нещастие сред ромеите и, така да се каже, невиждано зрелище. Когато пък научил, че Йоан нападнал Сер, преди още да узнае за края на станалата по-рано битка, той изпратил на своите сънародници помощни войски. Те узнали още по време на похода за станалото сражение, но не били в състояние да се върнат, защото вече попаднали сред ужаса на боя, макар и да знаели, че ще се сражават с много по-силни неприятели. Те влезли в бой с тях, но били напълно разбити и обърнати в бягство, понеже много скити се нахвърляли върху тях и ги нападали от всички страни като рояк пчели, излетели от кошерите, или като оси, излезли от крайпътните пещери. Като претърпял такова поражение в тези две битки, маркизът се затворил в Тесалоника, а Йоан без никакво противодействие влязъл във Верея и си присвоил останалите градове, които били подчинени на маркиза...

Работите на изток били в такова положение. Мизиецът пък Йоан обсадил Филипопол, завзел града, разграбил го и го разрушил, а мнозина от жителите му избил. Отдавна той бил озлобен против този град и дирил удобен случай да го завладее, за да отмъсти на жителите му за тяхната непокорност, понеже не го признавали за император и се отвращавали от него като от „мъж на кръвта". Злобата и варварското ожесточение на Йоан достигнали краен предел, когато те приели Алексий Аспиет и му се подчинили като на водач, а нападащия Йоан на няколко пъти победили. Впрочем този град можеше да остане незасегнат от злините, ако се управляваше самостоятелно, като ту любезно влизаше в съюз с латинците, ту пък напълно не отблъскваше мизиеца Йоан. Но след като паднала столицата и била съкрушена опората на градовете, тогава и този

град като дъщеря, която следва майка си, се подхвърлил на още по-големи нещастия. Понесъл всичките ужаси на грабежите и убийствата, той бил разрушен до основи и превърнат в обширно поле от развалини, сред което само едно нещо веселя очите на пътниците — висока греда, на която с главата надолу висел Аспиет, обесен с краката за въже, прекарано през мускулите на прасеца. След всичко това привържениците на Аспиет и тези, които го подпомагали при завземането на царската власт, страхувайки се да не бъдат наказани като непостоянни, тъй като не било възможно да останат скрити от Йоан, открито прекъснали всяка връзка с него. Щом като се отдалечили, едни от тях минали на страната на Теодор Ласкарис, управител на източните градове, други, които избягали в Орестиада или пристигнали в Димотика, влезли в преговори с латинците. Те изпратили пратеници и молели да им бъде назначен за пълководец Теодор Врана. Скоро след това пристигнал в Мизия Йоан, уредил там своите работи, наказал и менниците със страшни наказания и с нови начини на убиване и гневен, жесток и безмилостен, решил да започне война с ромеите, казвайки, че не бил повече в състояние да понася тяхното коварство, вероломство и непостоянство. Обхванат от гняв, той изпратил рояци от скитски войски, които съперничели по своя брой на летните цветя. Едни от тях, които били многобройни като мравки, бързо преминали през прекрасните житни поля и обсадили Адрианопол, а други се приближили до Рузий [Руськьой, в Турция] и започнали бой с намиращия се в този град латински гарнизон. Войниците на този гарнизон били най-храбри от всичките латински войски — те били високи на ръст и отлични във военното изкуство, а техният вожд, някой си Тиер, бил твърде знатен и благороден мъж. Щом като латинците узнали от съгледвачи, че скитите са се разположили на лагер, те веднага се отправили срещу тях. Скитите пък предварително научили за готвеното нападение на латинците срещу тях, тайно заели друго място, което било близо до Рузий. Когато латинците се връщали, те ги видели и се изплашили от неочакваната гледка, понеже тяхното голямо количество не им предвещавало нищо добро. Все пак станало голямо сражение. И едните, и другите се биели с еднаква храброст. Накрай латинците, след като извършили много подвизи, почти всички загинали. Докато ставало така това сражение, други скитски многобройни и войнствени отреди се отправили към Апрон, бързо го завладели и веднага го разрушили. Една част от населението на града, което скитите пленили, избили, други откарали да продават в робство, като им вързали ръцете назад, а мнозина изгорили. Те наистина били победители, но се възползували от победата по нечовешки начин.

От Жофроа дьо Вилардуен

Превод на *Вс. Николаев*, Хроника на Жофроа дьо Вилардуен: завладяването на Цариград, с. 275—327.

И когато дойде празникът Св. Дух, Иоанис, кралят на Влахия и на България, правеше всичко по своя воля в земята; и той не можа повече да задържи в страната своите кумани, защото те не можеха повече да воюват поради лятото и се върнаха в своята страна. А той със своите войски от българи и гърци тръгна против маркиза [Бонифаций Монфератски] към Солун. И маркизът, който бе научил за поражението на император Балдуин, напусна обсадата на Напл и отиде към Солун с толкова хора, с колкото разполагаше, и постави там гарнизон...

Случи се по онова време, че Йоанис, кралят на Влахия и на България, язди срещу маркиза с всичките си войски до един град, наречен Сер. А маркизът бе оставил в него много добър гарнизон от свои хора, тъй като бе поставил там Юг дьо Колиньи, който бе твърде добър рицар и благородник, и Гийом д'Арл, който беше негов маршал, и голяма част от благородниците си. И Йоанис, кралят на Влахия, ги обсади. Той съвсем не беше на тази обсада, когато превзе града със сила; и при превземането на града се случи голямо нещастие: тъй като Юг дьо Колиньи умря, защото бе ударен в окото.

А когато той умря — тъй като беше най-добрият измежду всичките, другите много се изплашиха и се оттеглиха в замъка, който бе твърде укрепен. И Йоанис ги обсади и изправи своите каменохвъргачки. [Преди още] да бе стоял там дълго време, и тези отвътре предложиха да преговарят, за което [после] бяха упрекнати и порицани. И договорът бе такъв, че те предадоха крепостта на Йоанис. И Йоанис накара двадесет и пет от най-големите благородници, които имаше, да се закълнат, че ще ги заведе [пленените] живи и здрави с всичките им коне и с всичкото им оръжие в Солун или в Цариград, или в Унгария, в което от трите [места] те пожелаят.

По такъв начин бе предаден Сер. И Йоанис ги накара да излязат вън и да се настанят близо до него в полята и им се престори на твърде добър, и им изпрати свои дарове. И така ги държа три дни; после ги излъга във всичко, което им бе обещал: накара да ги пленят и да им отнемат всичкото имущество и да ги отведат във Влахия пеша — голи и боси. Бедните и незначителните хорица, които не струваха нищо, накара да ги отведат в Унгария, а другите, които струваха нещо, накара да им отрежат главите. Такова смъртно предателство направи кралят на Влахия, както чухте. Тука войската понесе една от най-мъчителните загуби, които някога е понасяла. А Йоанис

нареди да разрушат крепостта и града и се завърна срещу маркиза...

Прочее тук ще оставим Анри, регента на империята, а ще говорим за Йоанис, краля на Влахия и на България, комуто Сер бе предаден, както чухте да ви се казва по-горе, и който бе избил чрез измама тези, които му се бяха предали; който бе яздил към Солун, бе дълго време престоял там и опустошил голяма част от земята. Маркиз Бонифаций дьо Монфера беше в Солун твърде развълнуван и твърде опечален за своя господар, император Балдуин, който бе загубен, и за другите барони, и за своя замък в Сер, който бе загубил, и за своите хора.

И когато Йоанис видя, че не ще може да направи повече, върна се назад в своята страна с всичките си хора. И тези от Пловдив, който принадлежеше на Рение дьо Три, комуто император Балдуин го бе дал, чуха, че император Балдуин бе загинал с много от бароните и че маркизът бе загубил Сер; и видяха, че роднините на Рение дьо Три и неговият син, и неговият племенник го бяха изоставили и че той имаше малко хора; и повярваха, че франките никога не ще имат надмощие. Една част от хората, които бяха попеликани, отидоха при Йоанис и му се предадоха, и му казаха: „Господарю, ела язди пред Пловдив, или изпрати твоята войска: ние ще ти предадем целия град."

Когато Рение дьо Три, който беше в града, го узна, той се усъмни да не го предадат на Йоанис; той излезе с толкова хора, колкото имаше, и тръгна един ден и дойде в едно от предградията на града, където пребиваваха попеликаните, които се бяха предали на Йоанис; и той подпали предградието и изгори голяма част от него. И си отиде в крепостта на Станемак, която бе на три левги оттам и бе с гарнизон от негови хора, и влезе вътре и бе след това дълго време затворен в нея — около 13 месеци — в голяма грижа и в голяма нищета; и от лишение яде конете си. И бе далеч на 9 дни път от Цариград и не можеха да чуват новини едни за други.

Тогава Йоанис изпрати войската си пред Пловдив. Преди още да бе стоял там дълго, тези от града му се предадоха и той им обеща покровителство; и когато им [го бе обещал], той накара да убият най-напред архиепископа на града; а благородниците той нареди някои да одерат живи, а на други там да им отрежат главите; и всичко останало нареди да отведат във вериги, а града [той] заповяда целия да сринат — и кулите, и стените, а високите дворци и богатите къщи да опожарят и разрушат Така бе разрушен благородният град Пловдив, който бе [един] от трите най-хубави [градове] на цариградската империя...

А Йоанис, кралят на Влахия и на България, който бе твърде богат и могъщ, не се самозабрави, а събра голямо множество кумани и власи; и когато минаха три седмици от Ко-

леда, той ги изпрати в земята на Романия, за да подпомогнат тези от Одрин и тези от Димотика. И когато тези бяха подсилени, те се окуражиха и заяздиха по-смело.

Тиери дьо Термонд, който бе капитан и конетабл, предприе един конен поход на четвъртия ден преди празника на св. Мария дьо ла Шандельор; и язди цяла нощ с около 120 рицари и остави Рус, пазен от малко хора. И когато се зазори, той пристигна в едно село, където кумани и власи се бяха настанили. И ги изненадаха така, че тези, които бяха в селото, не усетиха нищо; и избиха много от тях и хванаха около 40 техни коне. И след като извършиха това нападение, върнаха се назад към Рус.

И същата тази нощ куманите и власите яздиха, за да нападнат, и бяха около 7000. И дойдоха сутринта пред Рус и останаха там доста дълго време. А градът бе пазен от малко хора и тези затвориха вратите и се качиха върху стените. И онези се върнаха назад. Те не бяха се отдалечили на левга и половина от града, когато срещнаха кавалкадата на французите, на която капитан бе Тиери дьо Термонд. Когато французите ги видяха, те се подредиха в 4 бойни отреди; и тяхното намерение бе да се оттеглят в Рус с бавен ход и ако господ им дадеше да могат да стигнат там, те биха били на сигурно място.

И куманите, и власите, и гърците от страната препуснаха към тях, защото имаха много повече хора; и стигат до задната охрана и започват да ги нападат непрекъснато твърде силно. Задната охрана образуваха хората на Тиери дьо Лос, който бе сенешал и се бе завърнал от Цариград; и капитан на тези хора бе Вилен, негов брат. И куманите, и власите, и гърците ги притиснаха твърде отблизо и раниха много от конете им. И големи бяха виковете и врявата; и с голяма сила те ги отхвърлиха, смазани, върху отреда на Андре Дюрбуаз и на Жан дьо Шуази; и така [нашите] се придвижваха, съпротивлявайки се дълго време.

И после [враговете] засилиха [атаката] тъй, че отхвърлиха [нашите] върху отреда на Тиери дьо Термонд — конетабла. И после, не след дълго, отхвърлиха ги върху отреда, който Шарл дьо Френ командуваше. И като се отбраняваха, те толкова се бяха придвижили, че видяха Рус на по-малко от половина левга. А другите ги притискаха все по-отблизо; и голяма беше атаката срещу тях и имаше там много ранени от тях и от конете им. И понеже господ благоволява да допусне нещастията, [нашите] не можаха [да удържат] и бяха разбити; и те бяха тежко въоръжени, а ония — техните противници — леко; и [тези] започнаха да ги избиват.

Уви! Какъв печален ден бе това за християните! Защото от всичките 120 рицари не се отърваха повече от 10, които да не бяха убити или пленени. И тези, които се спасиха, дойдоха,

бягайки към Рус, и се затвориха с хората си, които бяха вътре. Там бяха убити Тиери дьо Термонд, Ори дьо Лил, който бе твърде добър рицар и твърде почитан, и Жан дьо Помпон, Андре Дюрбуаз, Жан дьо Шуази, Ги дьо Конфлан, Шарл дю Френ, Вилен, братът на Тиери сенешала. За всички, които бяха убити или пленени там, книгата не може да ви каже всичките имена. На този ден се случи една от най-големите скърби и от най-големите загуби и едно от най-големите нещастия, които някога са се случвали на християнството от земята на Романия.

Куманите и гърците и власите, които правеха в страната всичко, каквото си искаха, и бяха завладели много добри коне и хубави ризници, се върнаха назад. И тази беда се случи в деня преди навечерието на св. Мария дьо ла Шандельор. А останалите, които се бяха спасили от поражението, и тези, които бяха в Рус, веднага щом дойде нощта, напуснаха града си отидоха, като бягаха цяла нощ, и на сутринта пристигнаха в града Родосто...

И когато до Йоанис, краля на Влахия, стигна тогава новината за онова, което се бе случило на неговите хора, то се много зарадва: защото те бяха убили и пленили една голяма част от ценните хора, които французите имаха. Тогава той призова по цялата своя земя всички хора, които можеше да има, и се снабди с една голяма войска от кумани и от гърци и от власи; и влезе в Романия. И повечето от градовете минаха на негова страна и всичките замъци. И това не бе никак чудно, защото той имаше толкова много хора.

Когато венецианците чуха да се говори, че той идва, те изоставиха Аркадиопол. И Йоанис язди, докато стигна до града Напл, който имаше гарнизон от гърци и латинци и принадлежеше на Верна, който имаше за жена императрицата сестрата на краля на Франция; а латинците имаха за капитан Бег дьо Франзюр, рицар от земята на Бовези. И Йоанис, кралят на Влахия, накара да атакуват града и го превзе със сила.

Там бяха избити толкова много хора, че не бе чудно, че смъртността бе толкова голяма. И Бег дьо Франзюр бе доведен пред Йоанис и този заповяда да го убият веднага. А всички други, които не струваха нищо — гърци и латинци, и всички незначителни хора, жени и деца, той накара да ги отведат във Влахия в плен. Тогава той накара да унищожат и да срутят целия град, който бе много хубав и много богат и сред хубава страна. Така бе разрушен градът Напл, както чухте.

На 12 левги оттам бе после градът Родосто, разположен на морето, който бе твърде богат и укрепен и с многоброен венециански гарнизон. И към всичко това дойде една рота конници и те бяха около 2000 и бяха дошли в града също за гарни-

зон. Когато те чуха да се говори, че Напл бил превзет със сила и че Йоаннс бе заповядал да избият хората, които бяха вътре, между тях настъпи такъв ужас, че те бидоха напълно разбити от само себе си. И тъй като господ допуска да се случват нещастия на хората, венецианците скочиха в корабите си, кой от кои по-напред и кои от кои по-бързо, така че за малко единият да не удави другия. А конниците, които бяха от Франция и от Фландрия и от други земи, побягнаха по суша.

Вижте прочее каква беда, която те сами си бяха направили! Защото градът бе така укрепен и така обграден с добри стени и добри кули, че не би се намерил никога [някой] да ги обсади и че никога Йоаннс не би се обърнал в тази посока. И когато Йоаннс, който бе на половин ден път оттам, научи, че е бяха избягали оттам, той язди в тази посока. Гърците, които бяха в града, му се предадоха; и той веднага накара да ги хванат и малки и големи освен ония, които се изплъзнаха, и заповяда да ги откарат във Влахия, а града накара да рутят. Ах, каква голяма загуба бе това! Защото това бе един от най-хубавите градове на Романия и от най-добре разположените.

Там наблизо имаше един друг [град], който се наричаше Панедор, който му се предаде; и той заповяда да го срутят и унищожат; и заповяда да ги отведат във Влахия, както от другия [град]. И после язди към града Аректуа, който лежеше на едно хубаво морско пристанище и беше на венецианците, които [го държаха] със слаб гарнизон; и той го атакува и превзе със сила; там също имаше голямо човешко клане; а останалите той заповяда да отведат във Влахия; и накара да сринат града, както другите.

И оттам язди към града Даин, който беше твърде укрепен и твърде хубав; и жителите не посмяха да го отбраняват: той му бе предаден; и накара да го съборят и унищожат. После язди към града Чорлу, който му се бе предал, и заповяда да го сринат и унищожат и да отведат хората в робство [в тъмница]. И така, щом някой замък или град му се предаваше, [макар] да им бе обещал покровителство, той заповядваше да го сринат, а мъжете и жените отвеждаше в робство [в тъмница]; и той не държеше на никоя от направените спогодби.

Тогава куманите и власите се понесоха до пред вратите на Цариград, където Анри, регентът на империята, беше с толкова хора, колкото имаше — твърде опечален и загрижен, защото нямаше достатъчно хора, за да може да брани земята си. И така стръвно куманите плениха земните блага и мъжете и жените и децата; и срутиха градовете и замъците и направиха такова голямо опустошение, че никога никой човек не бе чувал да се говори за толкова голямо.

Тогава те дойдоха до един град на 12 левги от Цариград,

който се казваше Натура; и Анри, братът на императора, го бе дал на Пайен д'Орлеан. В този град имаше голямо множество хора и тези от страната бяха всички избягали там. И те го нападнаха и превзеха със сила. Там имаше едно такова голямо клане на хора, каквото и не бе имало в никой град, където те бяха [минали]. И знаите, че всички замъци и всички градове, които се бяха предали на Йоанис и на които той бе осигурил [пощада], бяха всички унищожени и сринати, а хората откарани във Влахия по такъв начин, който вие чухте.

Знайте, че на пет дни път от Цариград не остана нищо за опустошаване освен само града Виза и [града] Салембрия, които имаха гарнизони от французи; и в тоя на Виза беше Ансо дьо Кайьо с около 120 рицари; а в този на Салембрия беше Макер дьо Сент-Менеулд с 50 [рицари]. И Анри, братът на император Балдуин, пребиваваше в Цариград с останалите. И знайте, че те бяха в много лошо положение, защото освен самия Цариград бяха задържали само тези два града...

Йоанис, кралят на Влахия и на България, който бе прекарал дълго време в Романия и вилня в страната през целия велик пост и дълго време след Великден, се оттегли към Одрин и Димотика; и той имаше намерение да направи с тях така, както бе постъпил с другите [градове]. И когато гърците, които бяха с него, видяха, че той ще се насочи към Одрин, те започнаха да се измъкват незабелязано и през нощта, и през деня — 20, 30, 40, 100...

И когато той пристигна там, поиска [от гърците] в града да го оставят да влезе вътре, както бяха постъпили в другите [градове]. И те му отговориха, че няма да [го] сторят, и му казаха: „Господарю, когато ние ти се предадохме и когато се надигнахме срещу франките, ти ни се закле, че ще ни закриляш съвестно и че ще ни спасиш. Ти не го направи, а разори Романия. И ние знаем, че ти ще направиш с нас това, което направи с другите." И когато Йоанис чу това, той обсади Димотика и издигна околовръст 16 големи каменохвъргачки и започна да строи всякакви военни машини и да опустошава цялата страна наоколо...

Когато Йоанис научи, че франките идват, той не посмя да ги чака, но изгори машините си и се махна. И така той се махна от Димотика; и знайте, че всички взеха това за голямо чудо. И Анри, регентът на империята, пристигна на четвъртия ден пред Одрин и се разположи на най-хубавите поляни на света, до реката. Когато тези от Одрин ги видяха да идват, излязоха вън на процесия с всичките си кръстове и показаха най-голямата радост, която някога е била виждана; и те трябваше наистина да правят така, защото съвсем не бяха добре.

И тогава пристигна в лагера на франките новината, че Йоанис се е установил в един замък, който се нарича Роде-

стюик. И на сутринта войската на франките потегли и язди към тази посока, за да търси битка. А Йоанис се махна и язди назад към своята страна. [Те] го следваха така пет дни; а той вървеше все пред тях. Тогава на петия ден те се настаниха върху едно хубаво място в един замък, който се казва Фраим. Там престояха три дни...

Тогава Анри — регентът на империята, и бароните, които бяха с него, държаха съвет; и решението им бе да яздят напред. Те яздиха два дни и се разположиха в една много хубава долина, близо до един замък, който се казва Монияк. И този замък им се предаде и те престояха там около пет дни. И казаха, че ще отидат да отърват Рение дьо Три, който бе обсаден в Естанемак и бе затворен там около 12 месеца. Анри, регентът на империята, остана в лагера, също и една голяма част от неговите хора; останалите отидоха да помогнат на Рение дьо Три...

Така те преспаха в града и на другия ден сутринта тръгнаха и напуснаха Естанемак. И яздиха два дни, а на третия пристигнаха в лагера, където Анри, братът на императора, ги очакваше под замъка Монияк, който е разположен на реката Арта и където той се бе установил. Голяма радост бе за тези от войската, че Рение дьо Три бе освободен и това бе голяма заслуга на онези, които го доведоха; защото, като отиваха там, те се излагаха на голяма опасност...

И тъй като императорът бе коронован в Цариград така, както го чухте, а Верна бе останал в земята на Одрин и на Димотика, Йоанис, кралят на Влахия и на България, когато узна това, събра хора колкото можа. А Верна бе отново оградил Димотика със стени, които Йоанис бе сринал с каменохвъргачките си и с метателните си машини, и му бе оставил слаб гарнизон. И Йоанис язди към Димотика, превзе го и го разруши и срина стените до земята. И се понася през цялата страна и хваща мъже и жени, и деца, и добитък; и направи голямо опустошение. Тогава онези от Одрин поискаха от имратор Анри да ги подпомогне, защото Димотика бе загубен по този начин.

Тогава император Анри събра колкото можеше да има хора и излезе от Цариград и язди в боен ред към Одрин от едно място до друго с всичките си баталиони. И когато Йоанис, кралят на Влахия, който бе в страната, научи, че той идва, оттегли се назад към своята земя. А император Анри язди, докато стигна до Одрин и се разположи [на лагер] вън на полето.

И тогава гърците от страната дойдоха и му казаха, че Йоанис, кралят на Влахия, отвеждаше мъжете и жените и добитък и беше разрушил Димотика и цялата страна наоколо и че беше само на един ден път оттам. И решението на импе-

ратора бе да иде да се бие с него, ако той го чакаше, за да спаси пленниците и пленничките, които той отвеждаше. И той язди след него; а другият вървеше все пред него; и той го след ва така 4 дни. Тогава дойде до един град, който се казваше Верой.

И когато тези от града видяха да идва войската на императора, те забягнаха в планините и изоставиха града. И императорът дойде с цялата си войска и се разположи пред рада, и го намери снабден с жита, с храни и с други полезни нещ Той престоя там два дни и нареди хората му да кръстос т котната страна; и те взеха [плячка] доста добитък воло е і крави и биволи в твърде голямо количество. Тогава той напусна този град с плячката си и язди към един друг град, на един ден път оттам, който се казва Близма. И както другите гърци изоставиха другия град, така и тези оставиха този: и той о намери снабден с всички полезни неща и се разположи пред него.

Тогава им пристигна новината, че в една долина на три левги от лагера бяха пленниците и пленничките, които Йоанис отвеждаше с всичкия им добитък и с всичките им каруци. Тогава император Анри разпореди, че гърците от Одрин и те і от Димотика ще отидат да ги търсят и че ще им даде два баталиона рицари. Както бе решено, така бе сторено на другия ден. Капитан на единия от баталионите бе Йосташ, братът на Анри, императора на Цариград; а на другия Макер дьо Сент-Менеулд.

И те яздиха заедно с гърците до долината, която им бяха посочили. И намериха хората, както им бе казано. И хората на Йоанис се хвърлиха вкупом срещу хората на император Анри и имаше мъже, жени и коне убити и ранени от едната страна и от другата. Но със силата на бога франките взеха надмощие и върнаха пленниците и ги отведоха пред тях назад.

И знайте, че тази контраатака не бе малка, защото имаше около 20 000 мъже, жени и деца и около 3000 каруци, натоварени с техните дрехи и с багажите им, без другия добитък, от който имаше доста. И докато идваха в лагера, тяхната върволица се простираше на около две дълги левги. И така те пристигнаха през нощта в лагера; и император Анри и всичките други барони се много зарадваха от това; и той ги настани отделно така, че никой не загуби пукнат грош от онова, което имаха. Император Анри престоя и на другия ден заради народа, който той бе отървал. На следващия ден той замина от страната и язди толкова от едно място до друго, че пристигна в Одрин...

А императорът от друга страна бе събрал хората си, които бяха откарали на сигурно място в лагера плячката от Верой, която бяха взели. И тоя язди от едно място до друго отвъд Одрин толкова, че пристигна в земята на Йоанис, кра-

ля на Влахия и на България. И дойдоха до един град, който се казваше Ферма, и го завзеха и влязоха в него и взеха там твърде голяма плячка. И те престояха в него три дни, и кръстосаха цялата страна, и спечелиха голяма плячка, и разрушиха един град, който носеше името Аквило.

На четвъртия ден напуснаха Ферма, който бе хубав и добре разположен; и там извираха топли води, най-хубавите в целия свят; и императорът накара да го разрушат и и горят и отведоха твърде голяма плячка добитък, и [взеха] други полезни неща. И яздиха от едно място до друго толкова, че стигнаха до града Одрин и престояха в страната до празника на всичките светии, защото поради зимата не можеха повече да воюват. И тогава император Анри се върна в Цариград с всичките си барони, които бяха твърде уморени от похода. А в Одрин между гърците [Анри] бе оставил един свой човек, който се казваше Пиер дьо Радингам, с всичко двадесет рицари...

Толдр Аскарът, който воюваше срещу император Анри, взе свои пратеници и ги изпрати до Йоанис, краля на Влахия и на България; и му съобщи, че всичките хора на император Анри бяха [заети] срещу него, понеже му водеха война на другата страна на ръкава откъм Турция; и че императорът бил в Цариград с малко хора и че може да му се отмъсти, ако единият бъде от едната страна, а другият дойде от другата; и че императорът имаше толкова малко хора, че не би могъл да се бори срещу тях двамата. Йоанис бе събрал голяма войска кумани, които идваха при него; и той събра своите войски от власи и българи, колкото може по-многобройни. И толкова време се бе вече минало, че настъпи великият пост...

Тогава Йоанис излезе от Влахия с армиите си и една голяма войска кумани, които бяха дошли при него, и влезе в Романия. И куманите направиха набег чак до вратите на Цариград. И той обсади Одрин и издигна 33 големи каменохвъргачки, които биеха срещу стените и кулите. А в Одрин бяха само гърците и Пиер дьо Радингам, който бе там с 10 рицари от страна на императора. И тогава и гърците, и латинците съобщиха заедно на император Анри, че Йоанис ги бе така обсадил, та да ги подпомогне...

Йоанис, кралят на Влахия, който държеше Одрин обсаден, не стоеше със скръстени ръце: неговите каменохвъргачки, от които той имаше достатъчно, биеха по стените и по кулите и ги повредиха доста; и той постави пионерите си на стените; и те няколко пъти отидоха на пристъп. А онези, които бяха вътре, гърци и латинци, се държаха много добре. И твърде често пращаха [известия] на император Анри да им прати помощ и да знае, че ако не им помогне, те са напълно загубени. Императорът бе твърде загрижен, тъй като щом той поискваше да помогне на хората си от едната страна, Толдр Аскарът така

то притискаше от другата, че се налагаше [той] да се върне непременно [при него].

И така през месец април Йоанис бе пред Одрин: и му оставаше толкова малко да го превземе, защото бе сринал до земята стените и кулите на две места, така че [неговите войски] можеха да се бият ръкопашно с тези отвътре със саби и пики. Така той извърши там твърде големи нападения. А те се защищаваха добре. И имаше там много убити и много ранени от едната и от другата страна.

Така както господ пожелава да се случват нещата, куманите, които [Йоанис] бе пратил из земята, бяха свършили грабежите си и се бяха завърнали в лагера при Одрин с цялата си плячка. И казаха, че не ще останат там повече с Йоанис, но че искат да си отидат в своята земя. Така куманите се отделиха от Йоанис. И когато той видя това, не посмя да остане без тях пред Одрин; и така той си замина от града и го изостави.

И знайте, че хората взеха за голямо чудо това, че един такъв могъщ човек беше изоставил един град, който беше толкова близо пред падане. Но подобава нещата да се случат тъй, както господ го пожелае. Тези от Одрин не закъсняха да известят императора, че ако той не побърза да дойде за бога и Йоанис, кралят на Влахия, се завърне, да знае наистина, че те ще бъдат избити и пленени...

По онова време Бонифаций, маркиз дьо Монфера, който бе в Сер, който град той бе възстановил, направи конни набези чак до Месинопол...

Когато маркизът бе [вече] в Месинопол, не бяха минали и 5 дни [и] по съвета на гърците от земята той направи един конен набег в месинополската планина на разстояние повече от един цял ден [от града]. И когато той бе в тази местност и се готвеше да си тръгва, българите от страната се бяха събрали; и видяха, че маркизът бе с малко хора. И идват от всички страни и нападат неговата задна охрана. И когато маркизът чу тревогата, той скочи съвсем обезоръжен върху един кон с един меч в ръката. И когато дойде там, където [българите] бяха нападнали ариергарда му, той се хвърли върху тях и ги преследва доста далече назад.

Там маркиз Бонифаций дьо Монфера бе смъртно ранен в плешката под рамото; той започна да губи кръв. И когато хората му видяха това, започнаха да се колебаят и да губят кураж и лошо да удържат. А тези, които бяха около маркиза, го подкрепяха, но той загуби много кръв и почна да агонизира. И когато хората му видяха, че няма да имат никаква помощ от него, те се уплашиха и почнаха да го изоставят. Така те бяха разбити поради нещастна случка. И онези, които останаха с него — а те бяха малко, бяха избити. И отрязаха

главата на маркиз Бонифаций дьо Монфера. И хората от страната изпратиха главата му на Йоанис; и това бе една от най-големите радости, които той някога бе имал.

Уви, каква мъчителна загуба бе това за император Анри и за всички латинци от земята на Романия да загубят поради зла случайност един такъв човек, един от най-добрите и от най-щедрите барони, и от най-добрите рицари в останалия свят. И това нещастие стана в годината хиляда двеста и седма от въплъщението на Исуса Христа.

4. ОБСАДАТА НА СОЛУН И СМЪРТТА НА ЦАР КАЛОЯН

Из „История" на Георги Акрополит

Византийският историк и писател Георги Акрополит (1217—1282) е роден в Цариград. Получил е своето образование в Никея. Бил е приближен на никейските императори Йоан III Дука Ватаци и сина му Теодор II Ласкарис и е участвувал в походите им срещу България. Неговата „История" се отличава с достоверност. Тя отразява събитията на Балканския полуостров и в Мала Азия в периода 1203—1261 г. Превод на М. Войнов в ГИБИ, VIII, С., 1971, с. 156, от *Georgii Acrpolitae* Opera, rec. A. Heizenberg, Lipsiae, 1903, с. 23—24.

И тъй той [Калоян] сринал до основите му Филипопол, твърде забележителен град, който е разположен край Еврос, а освен това всички други градове: Ираклия, Панион, Родосто, Хариопол, Траянопол, Макри, Клавдиопол, Мосинопол, Перитеорион и много други, които не е нужно да изброяваме. А населението той вдигнал оттам и го настанил край бреговете на Истър. Той нарекъл селищата им по имената на собствените им разграбени села и градове. Той отмъщавал прочее, както казвал, за злините, които император Василий извършил спрямо българите. И като казвал, че Василий се наричал Българоубиец, себе си назовавал Ромеоубиец. И тъй той дошъл чак до самия Солун и умрял, обхванат от болка в страната. А, както казват някои, смъртта му произлязла поради божия гняв срещу него. Той видял насън, че въоръжен мъж застанал до него и го ударил с копие в страната. Наистина никой никога не е причинявал такива злини на ромейската земя, така че и име му било дадено [ново], получавайки прякора „куче". Всички го наричали Скилойоан. Защото, като се сближил със скитското племе и завързал с тях роднинство, той възприел и характера на зверската им природа и се наслаждавал от убийствата на ромеите. Като умрял, царската власт над българите взел синът на сестра му, по име Борил, който се оженил за вуйна си скитка. Синът на Асен, който бил още дете, бил взет тайно от някого и отведен при скитите [руситe].

Из „Деянията на св. Димитър Солунски“

Превод на В. Тъпкова-Заимова в БВИФ, с. 455 458, от *В. Н. Златарски*. История на българската държава през средните векове, III, С., 1973 с. 581—587.

Тогава владетел на българите бил Йоан, известен повече с името Йоаница и наричан така и досега. Той въпреки пустошта, която го възпирала, се отправил на поход срещу ромеите. И като пребродил цяла Македония, опустошил всички области, сринал и разрушил из основи крепости, оплячкосал, опустошил и преселил цялото население покрай брега на р. Дунав, с една дума, превърнал в пустиня всяко място, което нападнал. С неудържим устрем той се отправил и срещу Солун, като водел войнство, по-многочислено от морския пясък: българи, кумани, татари, хазари, гърци, алани, руси — потомци от всички родове, които е откърмила северната страна, подобно на многоглава хидра, както би казал някой, или стоглав тифон, сторък исполин или някакви други свирепи зверове.

Там имало стрелци, копиеносци, шлемоносци, щитоносци, прашкари и всички други видове войници. Пред него вървял воеводата на неговите войски Манастър, който бил твърде опитен във военното дело. Той водел многочисленото войнство и се разположил за малко на стан в ливадите край река Галик. След това и българският цар разположил стана си със своето множество войска в Лагадина — място, което отстои недалече от града и има изобилна вода и паша за конете. И така стекли се войски от Галик и от Лагадина и този велик град Солун се увенчал с венец не на слава, а на изпитание. Заградили го войски отвсъде, околностите му се изпълнили с полкове. Всички хълмове се изравнили, земята долу се тресяла от въоръжените конници, а горе въздухът ечал от цвиленето на конете. Чувал се трясък, подобен на гръм, който предизвикал трепет в сърцата на гражданите. Един изглеждал като Ксеркс, който воювал срещу Гърция, друг — като Рампсак от Асирия, трети — като Сенахерим, който отивал на поход срещу Юдея. Пред него огън опустошавал, а зад гърба му плам се разгарял, както казва божественото писание, „сякаш пред лицето му се разстилаше пищен рай, а след него оставаше безлюдна пустиня“. И след като владетелят на това безчислено войнство пристигнал откъм тамошните по-северни високи хълмове, отгдето му се разкривал целият град, той почнал да го разглежда от височината. Той наблюдавал великолепието и красотата на къщите, разпитвал и за пречестните църкви и ги разглеждал. Той съзрял също и храма на великия Димитрий, запитал за него и щом научил, че това е църквата на мъченик Димитрий, веднага слязъл от коня, поклонил се и рекъл: „Свети Димитрие, ако превзема този град, ще ти построя прекрасен

манастир." Прочее той замислял нещо лукаво за този прочут град, обаче бог от небесата не утвърдил това...

Но ти, Димитрие, добрий мъченико, закрилник на града, покорител на родното си място, велики военачалнико на божието опълчение, си се надсмял над неговото безумие и си поругал суетната му замисъл. Ти вече си наострил срещу него оръжието си, но все пак си се въздържал и си му дал време да се разкае целомъдрено и да се отвърне от злината и суетата си. Той обаче не сторил това, а с най-голяма бързина изпратил съгледвачи около целия град, преброил всички кули и всички разстояния между кулите по стените и всички зъбери. Скоро след това военачалниците му се събрали на съвет и съветът решил как да се води войната: към всяка крепостна кула на града да настъпи по един полк от неговата войска. Всеки един полк да донесе по две стълби, та когато цялото войнство обкръжи града едновременно и го нападне вкупом, лесно да го овладее според правилата на войната. И неговите намерения щели да се осъществят. Защото при такова огромно множество войска къде би могъл нашият град да намери вътре [в градските стени] люде, годни да го отбраняват, ако великият наш бранител, военачалник и победоносец отново не вдигнеше силите си и отново не предприемеше спасителен за града поход?

Българският цар Йоан си легнал да спи, след като подготвил от вечерта всички бойни съоръжения, плановете си, войската си и оръжия, мечове, лъкове и всички други съоръжения, та на другия ден още с настъпването на утрото, при изгрев слънце, да обкръжи града с войска и да го щурмува. Вече настъпила нощта на неговата смърт. И, както подобава, през нощта той не си представял и не сънувал друго освен как неговите полкове обсаждат града, как с помощта на стълбите се възкачват по стените, виждал кръвопролития, слушал смущение и се виждал да влиза в града с голяма гордост. Това траяло чак до полунощ, а след това той се пробудил. В нощната тъмнина мъждукали свещи в палатката, а вън пред нея според обичая бдели и стояли на стража млади войници.

Тогава, именно тогава в дълбоката нощ чрез ревността на мъченика бог излъскал докрай сабята на своето отмъщение и я наострил сякаш на точило. И внезапно неуморимият истински наш страж и пазител на града Димитрий — великият воин на великия владетел, се появил пред българския цар като конник, яхнал бял кон, и в миг нанесъл смъртна рана на нещастника. А той изведнъж изохкал и започнал да обвинява върховния военачалник на войската си Манастър, че бил наранен от него, защото му се сторило, че го е видял да влиза на кон в шатрата, яхнал чистокръвен бял кон, и да забива в сърцето му копието, което носел. И пак отново и още много пъти го обвинявал, така че и самият Мана-

стър скочил от леглото си, стреснат от виковете — защото неговата шатра била наблизо, — влязъл при него и видял и чул наяве: „Ти преди малко пристигна тук на белия си кон и ме прониза с копието си.“ А Манастър се уплашил и казал: „Не, царю, помилуй и пощади ме! Не съм аз, не съм! Видение ти се е явило, това не е истина.“ А царят, ранен дълбоко със смъртна рана, страшно се превивал, викал и стенел. Защото бил прободен направо в утробата и потекла чиста алена кръв под него. Така заради твоя град, Димитрие, нозете ти се обагрили в кръвта на твоите врагове. Той вече започнал да изнемогва. Виждайки това, върховният военачалник на неговата войска Манастър го положил възнак и побягнал презглава, търсейки спасение. Така заминал той тайно с най-голяма бързина, а след него и заедно с него се оттеглило и цялото онова многохилядно войнство — така бързо, сякаш някакви северни вихри, както се казва, ги гонели. Прочее по някаква необяснима причина страх и трепет ги бил обхванал. А Калоян не живял дълго след това, но още същия ден към залез слънце умрял от насилствена смърт — също както познатата от разказите еднодневка, която пожънала плодовете на своята злост и суета и изпила чак до дъно чашата на гнева господен...

Из житието на св. Сава

Житието на сръбския архиепископ Сава е написано от Теодосий около началото на XIV в. Превод на *В. Златарски*, История на българската държава през средните векове. III, С., 1973, с. 257—258, от Ђ. *Даничић*, Живот светога Саве, Београд, 1860, с. 103—104.

Калоян, цар загорски, се вдигна и като разори много гръцки градове по цяла Тракия и по цяла Македония, защото тогава царуваха франките и владееха Константиновия град, без да скърбят за разорението на другите градове, понеже не ги смятаха за свои, той, като ги намери празни и безсилни, разоряваше. Дойде той с много войска, както в старо време Сенахерим срещу божия град, срещу докрай земя прославения богохраним голям град Солун, срещу родината на светия великомъченик и страстоносец Димитър — в него град лежат и честните му мощи, от които тече миро, — без да се посрами от светостта на светеца, нито пък да се стресне от чудесата, които стават от него при светия му ковчег чрез мироизвиране, и мислеше както другите градове, тъй и Солун да разори и да го докара в крайно запустение. Но чрез горещото настояване на светеца пред бога той се отказа от суетния си помисъл, не изсипа тул стрели, нито извади оръжие, а заедно с пристигането си при града по божия присъда от невидима рана в сърцето си получи смърт, неочаквано се помина. И тъй чрез молитвите на светеца бог запази града невредим. Дошлите войски, обхванати от ужас, боейки се от светеца, намислили да бягат, но началствува-

щите воеводи не искали да оставят своя цар за поругание на гражданите и за ядене на зверове и птици, а като имаха вяра към него и показваха последната си обич, понесоха мъртвия си цар със себе си; а понеже се бояха от дългия път, те разрязаха корема му [и] като извадиха всичките му вътрешности и тялото му осолиха, отнесоха го в своята страна.

5. УПАДЪК НА БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА И НЕЙНАТА ПОЛИТИЧЕСКА ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИЯ ПРЕЗ ЦАРУВАНЕТО НА ЦАР БОРИЛ (1207—1218)

От Георги Акрополит

Превод на М. Войнов в ГИБИ, VIII, с. 157—160, от *Acropolita* цит. съч. с. 26—29

Обособяването на Слав като самостоен владетел

Планината Родопи, която се нарича и Ахридос, и нейните крепости, а също и Мелник владеел Слав, който бил роднина на цар Асен и бил почетен с деспотство от костантинополския император Ерик [Хенрих], за чиято дъщеря, родена му от наложница, той се бил оженил. Този Слав — нека за кратко прекъснем течението на разказа, — като завладял силната и почти непревзимаема за всички противници крепост Мелник, станал самодържец и не се покорявал на никой от околните владетели. Понякога бил съюзник на италийците, свързвайки се с тях поради роднинство, понякога държал страната на българите поради родство, а понякога — на Теодор Комнин. И никога никому не бил нито подчинен, нито се свързвал истински във вярност и съгласие.

Епирският деспотат завладява български земи

Властта на Михаил била взета от неговия брат Теодор, при когото били и братята му Константин и Мануил. Имайки желание да царува, той разширил много своята власт. Спечелил немалко земя от италийците и много от българите. Защото той си подчинил Тесалия, Охрид и Прилеп, Албанон и самия Дирахиум.

Иван Асен II заема българския престол

Първият цар на българите Асен имал двама сина — Иван и Александър. През времето, когато Борил управлявал като цар българите, Асеновият син Иван избягал и отишъл в страната на русите. Там той останал достатъчно време и след като събрал около себе си някои от сбирщината руси, поискал обратно бащиното си наследство. Той воювал с Борил, победил го и

станал владетел на немалка земя. А Борил влязъл в Търново и затворен вътре, бил обсаждан в продължение на седем години. Неговите хора, след като паднали духом, минали на страната на Иван Асен. При бягането си Борил бил пленен и ослепен от Иван и така Иван станал владетел на цялата българска земя.

Из хрониката на Анри дьо Валансиен

Анри дьо Валансиен (XIII в.) е автор на съчинение, което представлява продължение на хрониката на Виллардуен за 1208—1209 г. Превод в БВИФ, с. 420—423, *К. Жуглев,* Принос към историята на средновековна България въз основа на хрониката на Хенрих дьо Валансиен, ГСУ ИФФ, XL VI, 2, С., 1951, с. 11—103, от *Henri de Valenciennes,* ed Natalis de Weilly, Paris 1882, с. 306—372.

Българите нападат Латинската империя

Това станало на Петдесетница [25 май 1208 г.]. Императорът пребивавал в Цариград, когато му дошли известия, че куманите и власите [българите] са навлезли в земята му и тормозят неговите хора. Императорът прочее веднага наредил да се свикат войските му и когато се събрали, той заповядал всички да излязат след него и те се подчинили на неговата заповед... Тогава императорът тръгнал от Силиврия и яздел все напред срещу куманите и власите и войската му от ден на ден непрестанно растяла. Какво повече да се каже? Той вървял толкова, че стигнал в полето отвъд Адрианопол; и щом като пристигнали всичките му хора, те се настанили [на лагер]. Тогава те взели решение да отидат във Влахия [България], за да потърсят помощта и подкрепата на един високопоставен човек, който се наричал Слав и бил във война с Борил, който бил негов пръв братовчед, защото този Борил му бил взел земята с измама. И ако можели да го привлекат да им помага, те биха нападнали успешно Борил.

Битката при Берое

Какво повече да кажа? Императорът пристигнал в Берое. Там войската преспала. На сутринта, когато слънцето изгряло, Борил дошъл неусетно и ги нападнал. А тогава от всичките наши хора били въоръжени само челната охрана и ариергардът.

Прочее само който бил там можел да ги види [как] ожесточено се биели и стреляли с лъкове едни срещу други. И понеже нашите хора още не били строени [в боен ред], не е чудно, че поради това те били малко изплашени. Защото ако всичките тези, които били в Романия, се били опълчили срещу Борил и неговите хора и имали в своя помощ всички от

Фландрия, Франция и Нормандия, тук те пак нищо нямало да могат да постигнат, ако самият бог не бил им помогнал.

Сражението при Пловдив

Когато императорът заповядал, никой не възразил. Те дошли пред Филипопол и се разположили набързо на стан. И когато палатката на императора била приготвена, той [ги] накарал да свалят оръжието си, разположил се в нея и хапнал малко сухар с вино. Така направили и другите, които имали храна, а тези, които нямали, трябвало да търпят, защото, знайте добре, че цели дванадесет дни път те не намерили ни жито, ни ечемик, ни вино...

Денят бил хубав и ясен, а полето така равно, че нямало никакво препятствие, нито нещо друго, което би могло да ги безпокои. Така че те можели да вярват, че биха останали още, без да се бият, защото неприятелите им били съвсем близо до тях, по дължината на една обрасла поляна. И Борил, който бил с тях, бил подредил и поставил в [боен] ред своите военни части. Те започнали да се приближават едни към други така, че в далечината войниците вече се различавали помежду си. Шумът от всички страни, тропотът и цвиленето на конете били толкова силни, че не би се чувало дори и ако бог гърмял...

Тогава те [латинците] слизат от парадните си коне и се качват на бойните. И ако отсега не се държи [сметка] за хората на Борил, днес, както ще видите, битката ще бъде ужасна и жестока. Бойните ядра се приближават от двете страни, яздят в добър ред и стигат толкова близо едно до друго, че се виждат изцяло. Както чухте, денят е хубав, власите надуват своите тръби...

Всеки [латински] войник с наведено пред себе си копие пришпорил коня си, споменавайки божия гроб с голямо смирение. И срещнали власите и куманите и всеки много яростно събарял своя [противник]. И знайте, че там, при това сражение имало много убити и ранени. И за тези, които падали, нямало вече [никаква] възможност да се вдигнат, защото, докато едни ги събаряли, други били готови да ги убият...

Преследването на Борил и неговите хора било много голямо. Те бягали като хора, които не смеели да дочакат; нашите пък ги преследвали, докато имало следа от тях. Там бог направил едно доказано чудо за нашите хора, когато те поразили Борил, който ги бил нападнал с тридесет и три хиляди души, от които бе образувал тридесет и шест отреда, а нашите хора имали само петнадесет [отреда] и три от обикновени гърци. И [освен това] имало голяма разлика от едните до другите, защото във всеки наш боен отред имало само по

двадесет рицари освен отреда на императора, дето били петдесет. А в най-малкия [боен отред] на Борил имало деветстотин души. При това положение би станала [битка] с неравни сили, ако бог не бе помогнал, но нашите хора били праведни, а хората на Борил дяволи.

Съюзът на Алексий Слав с латинците

Нашите хора дойдоха в Крюсмонт [Кричим] и завзеха града и крепостта. Слав, един високопоставен човек, който воюваше срещу Борил, макар че беше негов пръв [едноутробен] братовчед, защото този Борил казваше, че земята, която държи Слав, трябва да бъде негова, а Слав казваше, че не; и затова те воюваха помежду си тъй, че Слав често го нападаше и го омаломощаваше много откъм хора, приятели и крепости. Този Слав, понеже искаше да има на своя страна силите и помощта на император Хенрих, изпрати предложение да сключат мир...

След всичко това този Слав дойде при императора и го намери седнал в палатката си, заобиколен от своите най-големи барони. Слав влезе в палатката пред всичките барони, които бяха там; падна пред краката на императора, целуна ги и след това [му целуна] и ръката... Мирът бе сключен и потвърден. Там Слав стана човек [васал] на императора и се закле да му бъде верен и лоялен занапред като на свой законен господар.

Тогава маршалът [Жофруа] насаме му каза да поиска от императора една от неговите дъщери. Слав коленичи отново пред императора и му каза: „Господарю, казаха ми, че вие имате дъщеря, моля ви, ако желаете, да ми я дадете за жена. Аз съм човек, богат със съкровища от злато и сребро, и в моята страна ме считат благородник. И тъй аз ви моля, ако обичате, да ми я дадете..."

И всичките първенци, които бяха там, го посъветваха да му я даде, за да му служи на драго сърце и с удоволствие. Императорът каза: „Сеньори, щом вие ме съветвате, аз я давам." После той се усмихна, повика Слав и му каза: „Слав, аз ви давам дъщеря си, стига бог да ви позволи да ѝ се радвате. Аз ви давам с [нея] и цялото завоевание, което ние направихме тук, при условие, че вие ще бъдете мой човек и ще ми служите. И освен това аз ви давам [обещавам] голяма [обединена] Влахия, на която ще ви направя господар, ако е угодно богу и [ако съм] жив."

Жителите на Сер търсят помощта на Борил

Ето че пристигна при императора пратеник, който го поздрави [от страна на] хората, който той преди бе изпратил в Сер, и му каза, че крепостта се държи срещу тях по такъв начин, че те не могли да влязат вътре. И затова пратениците след дълга умора отишли оттам в Жиж [Зъхна], дето се настанили и си починали добре. А тези от крепостта [Сер] изпратили пратеници до управителя на Борил, който бил много високомерен и живеел в Мелник; те казали на управителя [на Мелник] да дойде в Сер и ако той доведе силна войска, крепостта ще му се предаде, защото те предпочитали да я владее той, отколкото императорът.

Севастократор Стрез

Из житието на сръбския архиепископ Сава, написано от книжовника Теодосий през XIII—XIV в. Превод на П. Илчев от БСМ, с. 476—477.

Споменатият този Стрезо след убийството на цар Калоян беше преследван като царев роднина от приелия царството цар Борил, за да бъде убит. Защото и той, Стрезо, беше гот и беше се проявил много със смелостта си. Затова му завиждаха и за смърт търсеха душата му — бояха се да не би той, ако се възцари, да убие пък тях; и така, преследван от тях, той беше съвсем изгонен. И като нямаше къде да се установи, избяга при благочестивия велик жупан и самодържец Стефан. А преди това, когато готите бяха надвили и бяха намерили много гръцки градове, както казахме, празни и безпомощни, те ги завзеха и владееха; те бяха заели и околните на Солун селища, държаха и Охрид. Благочестивият Стефан склони към този Стрезо като към свой сродник и брат. Някои загорски боляри, които владееха тогава града [Охрид?], и те му се подчиниха заедно с крепостите си. А най-напред [Стрезо] бе въведен от Стефан в крепостта, наречена Просек. Като му даде в помощ своята войска, а и сам му помогна, утвърди го за свой приятел и го удостои да го счита за брат, така че всеки [от двамата] да намира всякаква помощ от другия. Като се уговориха така, получи и други селища, а и с хора се умножи, защото загорските хора го знаеха и мнозина идваха при него. Искам да опиша тук неговото безумие, макар че ще удължим разказа.

Прочее, като забогатя много и можеше да се каже за него, че като паток е затлъстял и изпълнен с безумие, [Стрезо], възгордян, забрави бога, защото се прояви като убиец, свиреп и неукротим в немилостта си и много нечестив. Като установи дома си на скалата в гореспоменатия Просек — а тази скала беше много висока, около 200 разтега и повече и непосредстве-

но под нея тече голяма река, наречена Вардар, на тази скала прочее [той] си направи дървена площадка, която превърна в свой театър. И когато окаяният се веселеше, седеше, пиейки на това смъртно съдилище, като играеше и се веселеше. А за него веселие беше човешката смърт: за малка вина осъждаше на смърт сгрешилия и заповядваше да го хвърлят от височината на тази площадка през онази страшна скала.

А когато хвърлеха някого, развеселяваше се и му подвикваше: „Внимавай да не си намокриш кожуха" — защото хвърленият не можеше да падне на друго място освен право в самата река. Близките [на осъдения], ако имаше близки, или богобоязнени хора [после] обикаляха реката, като търсеха дали няма някъде да го изхвърли водата, та като го приберат, да бъде погребан по човешки; а ако се задържеше някъде в дълбочината, ставаше храна на рибите. И така, както казахме, веселие за него беше човешката смърт. Такива [неща] правеше този човек в своята крепост.

Из писмо на император Хенрих

Писмото на цариградския император Хенрих до западните владетели е от 13 януари 1212 г. Превод на В. Гюзелев от *G. Prinzig*, Der Brief Kaiser Heinrichs von Konstantinopel vom 13 Januar 1212, Byzantion, LXII, 1973, с. 411–418.

Понеже ваша светлост, както се надяваме, желае да узнае за нашето състояние и за нашия напредък, затова ще направим достояние работите с настоящото писмо, макар че те не са единствените, които около нас върши господ. Знайте от нас, че досега срещу нашата империя имаше четири основни и наймогъщи врагове, в средата на които бяхме поставени и изложени, на чиито непрестанни нападения издържахме твърдо и победоносно. От тях първият и най-големият бе [Теодор I] Ласкарис, който владееше цялата земя отвъд ръкава Св. Георги чак до Турция; провъзгласявайки се там за император, нападаше ни многократно от онази страна. От другата пък страна ни притисна Борил, който по подобен начин чрез насилие застана начело сред племето на българите, присвои си царското звание с царските знаци и след това ни мореше дълго и с много нападения. От другата пък страна в солунското кралство бяха Михаил [Ангел], най-големият предател, и Стрез, внук на Иоаница [Калоян], някогашен голям опустошител на Гърция; те двамата, макар и да бяха положили клетви за вярност, с все сили заплашваха в тези области с нашата погибел. Ето защо първо, по съвета на нашите барони, пътувахме 12 дни от Цариград до Солунската област за тяхното омаломощаване и за премахването на тяхната жестока власт, както вече, вярваме, вероятно е достигнало до вас. Тук пък, след

като водихме дълга борба срещу споменатите врагове, накрая с божията помощ ги доведохме до такова състояние, че те не можеха да нападат никого, най-малко нас или които да било други, така че не им бяха полезни действителните и въображаемите предателства, с които често те си служеха срещу нас. Понеже прочее четири пъти Михаил и три пъти Стрез бяха ни дали клетви, които всеки един от тях двамата не се поколеба да наруши толкова пъти. Но ние за тези вероломства така ги наказахме, че те толкова пъти бяха принудени да се разкаят пред нас за всички други прегрешения, които извършиха. Ние пък им отнехме по-голямата част от най-хубавата земя, която владееха, и ако не бяха ни призовали в Цариград по важни дела, за тях в нашата империя не би останала едничка колиба.

А пък другите двама врагове на нашата империя, именно Борил и Ласкарис, твърде много и сериозно притиснаха Цариград — единият по суша, другият по море; и Ласкарис вече беше привлякъл едни от нашите велемощни люде, именно Пиер дьо Брашо, и събра голям брой галери, за да завладее Цариград. По тази причина градът бе изложен на голяма опасност, поради което мнозина от нашите, обезверили се в нашето завръщане, възнамеряваха да избягат по море, повечето пък преминали към оня Ласкарис, като предложили помощ срещу нас и положили клетва.

Поради това се завърнахме с бързина и на Великден [април 1211 г.] достигнахме до един наш град, който се наричаше Русион; и на следващия ден, като излизахме от града, отдалечавайки се внимателно и малко, получихме от верен пратеник, че Борил е тук, малко пред нас, с голяма войска от кумани, власи и българи и готви засада за нашето идване; той окупирал пътя, по който смятахме да минем, който бе много тесен и труден и заобиколен от двете страни с планини, искайки коварно да ни залови вътре в планинската теснина. И ако господ не бе разкрил неговото вероломство и коварната му примка, той би могъл леко да залови нашето малцинство при това преминаване, защото ние имахме не повече от 60 войници. Но чрез пратеници и съгледвачи, които изпратихме там, наистина се предвардихме от това, като се отклонихме от този път по друг път, който минава покрай морето, удължихме нашия маршрут и преминахме през една крепост, която имахме там, присъединихме войниците, които бяха в нея, към нас и така, като вървяхме, срещнахме множество наши [войници], които на три дни от Цариград идеха насреща; и тогава, като видяхме увеличен нашия брой, веднага насочихме нашия път за преследване на Борил, решавайки да се сражаваме с него, ако можем някъде да го открием. Но той, научил за нашето пристигане, удари на бягство и ние, като го преследвахме два

дни, по никакъв начин не можахме да открием бързо бягащия или да го настигнем.

Когато се завърнахме в Цариград, там бяхме посрещнати с голяма радост и тържествено, така че дълго време с желание бяхме наблюдавани от народа. По същото време, докато се задържахме там до месец юли, научихме разни слухове от различни области.

Прочее нашите барони, които оставихме да пазят границите на Солунското кралство, а именно граф Бертолд и нашият брат Евстахий и някои други, ни известиха, че неприятелят Стрез, когото оставихме лишен от каквато и да е войска, възстановил войската си чрез Борил, който му изпратил на помощ 52 отреда, и вече им причинил много злини; но споменатите барони, като събрали своите войски и като привлекли Михаил, който тогава влязъл в съюз с тях, излезли срещу този същия Стрез в равнината Пелагония [Битолското поле], където, като се сражавали с него, постигнали победа, тъй че Стрез оставил по-голямата част от своята войска на това бойно поле...

А пък по същото време [октомври 1211 г.], докато така действувахме в тези земи [Мала Азия], ни бе съобщено от нашите барони в Солунското кралство, именно от граф Бертолд и от нашия брат Евстахий и другите, на които бяхме възложили да пазят пограничната област, че там бил пристигнал Борил с голяма войска, за да им причини твърде много щети; но тези барони, обединени заедно и привлекли нашия зет Слав, му се противопоставили, така че той, бягайки със страх, им напуснал земята, като оставил след себе си 24 отреда пехота и два конница, които всички, преследвани от нашите, били избити, като никой не могъл да се спаси.

Така да знаете навсякъде, че ние с божия помощ постигнахме победа и четиримата преди споменати врагове, именно Борил и Ласкарис, Михаил и Стрез, бяха напълно разгромени и изоставени от войските си.

Споразумение между българи и латинци

Из съчинението на Роберт дьо Клари „Превземането на Цариград". Превод на В. Гюзелев от *Robert de Clari*, La conquête de Constantinople, Paris, 1924, § 116—118.

И малко време след това царството Влахия премина под властта на един племенник на Иван, който се наричаше Борил. Този Борил така стана цар на Влахия и имаше една хубава дъщеря. После се случи, че император Хенрих, който беше много добър император, направи съвещание с бароните си какво би могъл да направи с тези власи и с тези кумани, които толкова много воюваха срещу Цариградската империя и

които бяха причинили смъртта на неговия брат Балдуин. Тогава бароните го посъветваха да изпрати пратеник при Борил, който беше цар на Влахия, и да поиска да му даде дъщеря си за жена. Императорът отговори, че никога не ще вземе жена от толкова долен произход. И бароните казаха: „Господарю, ще направите така и ние ви съветваме да се споразумеете с тях, защото те са най-силният народ и най-опасни за империята и земята.“

Бароните настояваха толкова много, че императорът изпрати там двама рицари, знатни мъже, и ги накара да се стъкмят хубаво. Пратениците отидоха с голям страх в тази дива страна и като стигнаха там, онези искаха да ги убият. Пратениците говориха толкова много на този Борил, че той им отговори, че на драго сърце ще изпрати дъщеря си на императора.

Тогава цар Борил накара да стъкмят дъщеря му като много богато и много знатно момиче, а също и много хора с нея; така я изпрати на императора и нареди да ѝ дадат шестдесет коня, натоварени с богатство, злато и сребро, с копринени платове и разкошни накити; нямаше кон, който да не беше покрит с червен копринен плат, който беше толкова дълъг, че се влачеше седем или осем стъпки зад всеки кон. И макар че пътуваха през кал и по лоши пътища, никой от копринените платове не беше скъсан — всичко беше запазено в изящество и благородство.

Когато императорът узна, че княгинята пристига, отиде да я посрещне заедно с бароните си, устрои голямо тържество на нея и на хората ѝ и след това се венча с нея.

Въстанието във Видин през 1213 г.

Из грамота на унгарския крал Бела IV от 1 юли 1259 г., дадена заради участието на граф Ивашин в разгрома на въстанието във Видин. Превод на Ал. Милев от *П. Ников,* Цар Борил под светлината на един паметник, СпБАН, III, 1912, с. 133.

Крал Бела, желаейки да запази владението Чоловна за синовете и наследниците на Ивашин, припомня някои от неговите услуги. Това владение някога баща му отделил от Шаладненската крепост и го подарил на Ивашин, граф Сцибиенски, достопаметен син на граф Беха, заради различните му услуги. Между другото, когато българският цар Асен Бурул [Борил] поискал помощ от бащата на краля срещу своите противници от Будин, спирайки се на приятелството си с него, кралят лично изпратил Ивашин със саксонци, олаци, сикули и висени в помощ на Бурул. След като те стигнали отвъд реката Обост [Огоста], излезли срещу тях трима кумански главатари. Завързали с тях сражение. Убили двама от главатарите, а третия, по име Карач, граф Ивашин оковал във вериги и изпра-

тил на царя. Когато Ивашин пристигнал до крепостта Будин [Видин], изгорил две от градските порти. След станалата там люта битка и след като конят на Ивашин бил убит под него, той все пак останал жив, макар и да получил смъртоносни рани. След като били убити четирима родственици [на въстаналите] и други български войници, той възстановил Будин под властта на същия Бурул Асен.

III. БЪЛГАРСКАТА ХЕГЕМОНИЯ В ЕВРОПЕЙСКИЯ ЮГОИЗТОК ПРИ ЦАР ИВАН АСЕН II (1218–1241)

1. БЪЛГАРСКАТА ВЪНШНА ПОЛИТИКА ПРЕЗ 1218—1230 Г.

Из „История“ на Тома архидякон

Превод на В. Гюзелев от *Thomae Archidiaconi* Historia Salonitana, Monumenta spectantia Slavorum meridionalium, Scriptores, III, c. 92.

След това унгарският крал Андрей II, като преминал границите на Гърция, достигнал в България, гдето бил задържан от царя на българите Асен, който не му позволил да премине дотогава, докато напълно и със сигурност не му заявил, че ще му даде за жена своята дъщеря.

Из писмото на крал Андрей II до папа Хонорий III

Писмото е писано в началото на 1219 г. Превод на *П. Ников,* Изправки към българската история, ИИД, V, 1922, с. 60–61, от *A. Theiner,* Vetera monumenta historica sacram Hungariam illustrantia, Romae, I, 1859, с. 21.

Прочее от стремеж да постигнем това намерение [завръщане в Унгария от кръстоносния поход], та да си доставим за пътуването си с божия помощ сигурен пропуск, ние обявихме брака на нашата дъщеря Ана с Асен, царя на България... Молим прочее да утвърдите обявените брачни връзки... между Асен, царя на България, и нашата дъщеря, чрез които божият промисъл се грижи за най-големия интерес на светата земя, за което свидетелствуват писмата на който и да било от тях. И изпращаме на ваша светлост писмо от този именно владетел, което, след като получите и разгледате, ни върнете, оповестявайки с ваша була [за решението си].

Из хрониката на венецианеца Марино Сануто

Превод на В. Гюзелев от *Marini Sanuti Torseli* Secreta fidelium Crucis -*Bongars*, Cesta Dei per Francos, II, с. 72—73, 78).

И така, когато властта в Цариградската империя била наследена от Балдуин, който бил невръстен, за по-голяма полза бил сключен договор и с клетва било утвърдено, че дъщерята на загорския цар [Иван Асен II], мъж славен и могъщ по това време в тези земи, ще встъпи в брак с невръстния, чрез което родство споменатият Балдуин се надявал на големи дела, както и немалко да укрепи своята власт. Преди споменатият император обещал на Балдуин да отвоюва със своя народ и със свои собствени средства цялата земя на Романската империя [Латинската империя], която предшествениците му [на Балдуин II] загубили в областите на Запада [Балканския полуостров].

Тогава бароните, които се бояли, че след като Балдуин укрепи властта си, ще започне срещу тях предишната голяма борба, която те водели срещу неговия предшественик [Робер дьо Куртене], взели коварно решение, а именно: [Балдуин II] да не вземе дъщерята на загорския цар [Иван Асен II] за жена, макар че тя бе твърде красива, а дъщерята на господин Йоан, тогава крал на Ерусалим... И накрая споменатият Йоан бил венчан от същите тези барони за Цариградската империя.

2. БИТКАТА ПРИ КЛОКОТНИЦА И ПОСЛЕДИЦИТЕ ОТ НЕЯ

От Георги Акрополит

Превод на М. Войнов в ГИБИ, VIII, с. 161—162, от *Acropolita*, цит. съч., с. 41—43.

И тъй, след като Теодор Комнин се издигнал с успехите си и станал съсед на българите, той сключил договор с царя на българите Иван Асен, за когото вече казахме в разказа, че царувал след Борил над българската земя, и се сродил с него, като взел за своя брат Мануил дъщеря му Мария, която той имал от наложница. А Теодор Ангел, понеже бил дързък и се държал своеволно не само в царските, но просто във всички държавни работи, постоянно престъпвайки клетвите и нарушавайки споразуменията със съседите, скъсал договорите с Иван Асен и тръгнал срещу българите, като събрал голяма войска, съставена от ромеи и италийци. Той минал край Адрианопол и вървял край горното течение на Еврос, търсейки да завърже сражение с българите. А в същност търсел собствената си гибел. Защото той смятал, че българите ще се уплашат и не ще издържат изобщо дори първото нападение на вой-

ската му. Но българите не мислели така. Иван Асен, уповавайки се повече на нарушението на клетвите и договорите от страна на Теодор Ангел, отколкото на войските си, взел малка помощ от скитите, която не наброявала [дори] хиляди, и се понеъл смело в сражението, като закачил на знамето, както казват някои, писмената клетва на Теодор. Войските се сблъскали някъде около едно място край Еврос, което наричат Клокотница. И за да ви изложа накратко всичко, Теодор бил решително победен от българите и скитите. Бил пленен от враговете той и мнозина от роднините му, от висшите длъжностни лица и знатните и всичките им вещи станали плячка на българите. Иван Асен се отнесъл към плененото множество човеколюбиво, освободил повечето от войниците, а най-вече попростите и сбирщината и ги отпратил по селата и градовете им. С това той проявявал може би човеколюбие, а може би търсел да извлече и полза. Защото искал да бъде техен господар, като премахне ромейската власт. В това той успял, защото, когато после потеглил срещу тях, всички му се подчинявали без кръвопролития и под негова власт паднал Адрианопол, скоро след това Димотика, после целият Волерон, Серес, Пелагония и Прилеп и земите около тях. Той опустошил и Велика Влахия, завладял и Албанон и плячкосвал чак до Илирик. След като изпълнил голяма част от плана си и уредил своите работи, както желаел, той се върнал в своите земи. Оставил някои от крепостите под властта на ромеите, но повечето подчинил и поставил в тях войници, стратези и събирачи на държавните данъци. Всички му се възхищавали и го облажавали, защото не употребявал оръжие срещу своите и не се опетнявал с убийства на ромеи, както българите преди него. Затова той бил обичан не само от българите, но и от ромеите и от другите народи.

Търновски надпис на цар Иван Асен II

Надписът се намира на една от колоните в търновската църква „Св. четиридесет мъченици" и е издаван многократно. Текст и превод във *В. Н. Златарски,* История на българската държава през средните векове, т. III, 1972, с. 341 и 593.

В лято 6738 [1230], индикт 3, аз, Иван Асен, в Христа бога верен цар и самодържец на българите, син на стария цар Асен, издигнах из основа и с живопис украсих докрай пречестната тази църква в името на светите 40 мъченици, с помощта на които в дванадесетата година от царуването си, в която година се изписваше този храм, излязох на война в Романия и разбих гръцката войска, а самия цар кир Тодор Комнин взех в плен с всичките му боляри. И цялата му земя от Одрин и до Драч превзех, гръцка още и арбанашка и сръбска; а пък градовете, които се намират около Цариград, и самия

този град владееха фрързите, но и те се покоряваха под ръката [скиптъра] на моето царство, понеже нямаха друг цар освен мене и благодарение на мене прекарваха дните си [съществуваха], тъй като бог така заповяда, понеже без него нито дело, нито слово не се извършва. Нему слава во веки, амин.

Из житието на св. Петка (Параскева)

Написано от патр. Евтимий. Познато по много преписи Превод на В. Киселков в ХБЛ, с. 354, от *E. Kalužniacki* Werke, с. 69 70.

В това време благочестивият български цар Иван Асен, син на стария цар Асен, тържествено и явно подкрепяше яко благочестието. Той никак не се изплаши от техните лаяния. Нещо повече, като намери сгодно време, той смело скочи срещу владичеството на нечестивите [римляни] и покори цялата Македонска област, още и Сер заедно с цялата Атонска, или по-добре да се нарече Света планина; освен това [той завладя] и славния Солун с цяла Тесалия, също и Тривалия, а също и Далмация, която се нарича и Албанска държава, дори чак до Драч. В тези земи той тържествено и благочестиво постави митрополити и епископи, както с открито лице свидетелствуват неговите царски хрисовули в славната Светогорска лавра и в Протата. Ала той не се задоволи само с това, а здраво и мъжествено покори и завладя всичко дори до царствуващия град, па опустоши и покори и самия царствуващ град, а франките, които управляваха там, постави под властта си.

3. БЪЛГАРО-НИКЕЙСКИТЕ И БЪЛГАРО-ЛАТИНСКИТЕ ОТНОШЕНИЯ ПРЕЗ 1230—1241

Из „История“ на Георги Акрополит

Превод на М. Войнов в ГИБИ, VIII, с. 162—170, от *Acropolita* с. 43—61.

Епирските деспоти Теодор и Мануил Ангел

И тъй, след като Теодор Ангел, както разказахме, станал заедно с други роднини и знатни мъже пленник на Асен, той бил държан от него под стража. И това продължило дълго време. Но когато бил изобличен, че се занимава със заговори срещу държавата, Асен го ослепил. Брат му Мануил Ангел, който бил удостоен от брат си с достойнството деспот, успял да избяга, когато ромейската войска била разбита, отишъл в Солун и се

провъзгласил за деспот. Управлявайки града и околностите му, той подписвал писмата си с червени букви... Оттогава Мануил Ангел бил господар на останалите на запад земи и градове, без изобщо да бъде тревожен от българите, тъй като бил съпруг на дъщерята на Асен, родена му от наложница.

Сключване на българо-никейски съюз

Той [император Иоан Дука Ватаци] имаше син от императрица Ирина, който получил и името на дядо си, императора Теодор Ласкарис. Тогава той навършваше единадесет години. И Асен имаше от съпругата си унгарка малка дъщеря. Името ѝ беше Елена. И тя беше на девет години. И тъй императорът изпрати при българския владетел Асен пратеничество и предложи годеж между децата, сродство между двамата и [съюз за] взаимно подпомагане и подкрепа. Асен прие пратеничеството и договорите се сключиха, като при това се положиха клетви.

След като, както казахме по-рано, двамата царе, т. е. император Йоан Дука и българският владетел Иван Асен, сключиха договорите за съюза, императорът дойде първо в Лампсак и премина със своите войски в Калиопол. Той нападна крепостта, като постави стенобойни машини, и за кратко време я завладя, изтръгвайки я от ръцете на венецианците. След това и Асен с жена си, унгарката Мария, и дъщеря си Елена дойде в Калиопол и там се срещна с императора. И двамата извършиха необходимото по отношение на приятелството. Иван Асен не премина през Хелеспонт, но остана в пределите на Калиопол. Император Йона премина със съпругата му и дъщеря му в Лампсак, където бе императрица Ирина. Там стана бракосъчетанието на децата, като религиозния обред извърши патриарх Герман. Тогава бе решено с императорско и съборно постановление и търновският архиерей, който беше подчинен на константинополския, да бъде почетен като самостоятелен и бе постановено да се нарича патриарх, тъй като властниците се отблагодаряваха на българския владетел Асен заради родството и приятелството [с него].

След като бе направено всичко, което се отнася до това, императрица Ирина взе сина си и невестата и живееше в източните земи. Също така и съпругата на Асен се завърна в своите земи. А императорът Йоан и Асен взеха със себе си войски и извършиха нападение по западните земи, които бяха под игото на латиняните. Те събраха голяма плячка и — да се изразя с пословицата, направиха цялата земя на скитска пустиня. А крепостите и земята те разделиха помежду си според клетвеното споразумение. Калиопол остана под властта на императора, тъй като бе превзет от него преди срещата с

Асен. Също така Мадит и целият така наричан Херсонес. Императорът взе и крепостта Кисос и постави границите чак до реката, която по-голяма част от народа нарича Марица. Той завоюва и планината Ганос и в нея построи малка крепост...

А Асен взе под своя власт земите, които се намират на север и над тези, които споменахме. Те и двамата достигнаха до самите стени на Константинопол, а крал Йоан [де Бриен] стоеше над тях и ги гледаше отгоре. Те внушиха голям ужас на латиняните и ги поставиха в критично положение. След като измина есента и наближи зимата, император Йоан и Асен се уговориха помежду си и българският владетел отиде в своята земя, а императорът се прехвърли на Изток.

Разтрогване на българо-никейския съюз

Тъй като син му [на Йоан Дука Ватаци] Теодор беше дете — той навършваше, както казахме, 11 години, когато беше сключил брак с княгиня Елена, — бракът оставаше формален. Те бяха отведени и възпитавани от императрица Ирина, понеже тя беше с добър характер и беше склонна към всичко добро. И тъй положението на латиняните беше много тежко и със сродяването на двамата самодръжци тяхната гордост бе много унизена. Крал Йоан [де Бриен], след като живя още малко, умря и остави като наследство властта в Константинопол на зет си Балдуин, а Асен, като се разкая, както стана явно, за договорите с император Йоан, търсеше начин да освободи дъщеря си от брака с император Теодор и да я омъжи за друг. Защото като владетел на народ, някога подчинен на ромеите, той се боеше много от благоприятния обрат за тях. И тъй Асен търсеше, както изглеждаше, благовиден повод, макар това да не остана скрито от онези, които познаваха положението. Той изпрати пратеници при императора и императрицата, които да съобщят, че понеже били близо до Адрианопол, той и съпругата му искали да видят малката си дъщеря и да я прегърнат родителски. Те щели да изпълнят обичая и веднага щели да я върнат при свекъра и при съпруга. Император Йоан и императрица Ирина, макар че разбираха добре постъпката и съзнаваха ясно хитростта, все пак пратиха при Асен дъщеря му. Те си казаха, че ако той задържи дъщеря си и я откъсне от законния ѝ съпруг, има бог, който вижда всичко и налага наказания на тези, които престъпват клетвите и нарушават договорите, сключени пред бога. И тъй българинът взе дъщеря си и замина, като върнал назад всички, които я придружаваха. Той преминал Хемус и се отправил към Търново, а дъщеря му плакала и тъгувала за свекървата си — императрица Ирина — и скърбяла много за раздялата със

съпруга [си]. Тогава, разправят, Асен я взел да седне отпред на седлото му, ударил я с ръката [си] по главата и я заплашил страшно, че ще я убие, ако не понесе мълчаливо това, което той е решил за нея.

Възобновяване на българо-никейския съюз

След като това стана така и латинският народ, който винаги хранеше омраза срещу нас и беше още по-лошо настроен поради извършеното наскоро нападение срещу тях от страна на император Йоан и на Асен, а и поради отнемането на земите и градовете им, търсеше случай да ни нападне, като намираше тогава за възможно, както мислеше, да поправи поражението си. И най-напред привлякоха Асен и сключиха с него мир. После заедно с него чрез малки дарове, но с големи обещания привлякоха на своя страна и направиха съучастници в делата си и с`нти е варвари, скитници и пришълци. И след като събраха толкова голяма помощ от скити и българи, италийците настъпиха едновременно срещу император Йоан. Но тъй като близо до тях се намираше крепостта Цурул, те започнаха войната против нея при участието лично на Асен и толкова хиляди скитски и български войски и с италийски машини...

И тъй, когато крепостта Цурул се обсаждаше, Асен получил внезапно известие, че умряла неговата жена — унгарката. Едновременно умряло и детенцето му, и търновският архиепископ. И тъй, като сметнал, че това е божие наказание, той унищожил с огън стенобойните машини и бързо отишъл в Търново. Италийците останаха сами и понеже не бяха достатъчно силни, за да обсаждат крепостта, и те изоставиха войната против ромеите и се оттеглиха в Констанитонопол...

И тъй Асен, след като му се случили гореспоменатите нещастия, мислейки напълно благочестиво, че това е станало, понеже е нарушил клетвените споразумения, които сключи с император Йоан, и понеже разделил дъщеря си от съпруга ѝ Теодор, разкаял се за това и изпрати пратеници при императора и обвинявайки се за твърде лошата постъпка, искаше да възстанови договорите и молеше прошка за извършеното. А император Йоан и императрица Ирина, понеже бяха склонни повече към благочестие и набожност, приеха и пратеничеството и без да влизат в дълги преговори, възобновиха клетвите и извикаха отново снахата Елена. И тъй тя бе изпратена при свекъра и съпруга си и отново между българи и ромеи [настъпи] мир.

Иван Асен II се оженва за дъщерята на Теодор Комнин

И тъй, след като загуби съпругата си, за която споменах вече в разказа, че е от Унгария, Иван Асен се ожени за дъщерята на Теодор Ангел Ирина, красива и стройна, като пренебрегна родството си с чичо ѝ, който беше женен за дъщеря му, родена от наложница. Теодор имаше двама сина Иоан и Димитър, и две дъщери — Ана и споменатата Ирина, от която Асен имаше три деца — Михаил, Теодора и Мария. Поради това и Теодор Ангел бе освободен от тъмница и със съгласието на зет си Асен пожела да стане господар на Солун и на цялата земя, която владееше по-рано. Той взе малко хора от Асен и като не можа открито да потегли срещу брат си Мануил, подготви тайно влизането си в Солун...

Но той не пожела да се провъзгласи за император поради повредените си очи, а направи император сина си Йоан, като му обу червени обуща и нареди да се подписва със също такива букви. Самият той се занимаваше с държавните работи и ръководеше делата на сина си. След като лиши от власт брат си Мануил, той го качи на една триера и го заточи в Аталия, а съпругата му изпрати при баща ѝ Асен. Асен пък бе по-благосклонен към тъста си Теодор, отколкото към зетя си Мануил, защото премного обичаше жена си Ирина — не по-малко, отколкото Антоний Клеопатра.

Из „Хроника" на венецианския дож Андрей Дандоло

П в д а В. Гю лев от *Andreae Danduli* Chron ca pe extensum descripta, Rerum I carum scriptores, XII, 1, 1 38, с. 2 5 и 299.

1238 година. Императорът на Загора [България] писал на Иоан Ватаци, който владеел Натолино [Анатолия — Мала Азия], за да направи с него роднинство и [да го накара] да воюва срещу латинците в източната част [Мала Азия], а той самият да направи същото в западната част [Балканския полуостров].

1241 година. Тогава татарите, след като разгромили Руското царство, окупирали Хазарската земя и Българското царство. И като разгромили унгарците, опустошили Трансилванската област.

Татарско нашествие в България през 1242 г.

Приписката е на гръцки

~~Преписк~~а към гръцки ръкопис от XI в. Текст и превод *В. Златарски,* История на българската държава пре еди е вс о е т. III, С., 1940, с. 4?.

Настоящата книга бе купена от Тодор Граматик след нашествието на безбожните татари, когато в България царуваше

Калиман Асен, син на Иван Асен, за 5 перпери в лято 6751 [1242 3], индикт 1, и четящите нека се молят за грешника, за да е спася чрез вашите молитви от вечното наказание.

Из „Хроника на Франция" от Филип Муске

Ф е кният истори Филип Муске (по. в 1224 г.) е автор на обемиста хро- а а Франция в стихов Прево а Г. Меламед и В. Гюзелев от Chronique rim e de Philippe Mo ke, pub ie par le baron de Re ff nberg, II, Bruxelles 18 8, ст. 30747 30762.

От Константинопол дошла вест,
която бе много добре дошла,
че беше умрял цар Асен,
който бил много ценен и разумен...
За татарите дойде вест,
която навсякъде бе приета добре,
че кралят на земята на власите [българите]
п чти ги разбил.

Из „Хроника" на монаха Алберик

М нахът Алберик, абат на манастира „Три извора" в Шампан (Франция), е живял през първата половина на XIII в. Автор е на „Хроника", в която ма да н и за българската история, които не се срещат в други извори. П евод на *В. Гюзелев* от *Alberici monachi* Trium Fontium Chronica, MGH SS XXIII, с. 946, 949—950.

1239 година. Цариградските кръстоносци потеглили на празника на Свети Йоан [24 юни]. Те били над 700 рицари без оръженосци и обслужващите каменометните машини, на коне били 30 000 без пешаците. С голяма трудност преминали земята на Асен, а два кораба претърпели корабокрушение, но не и хората, които се намирали в тях, нито онова, което било [в ко- абите]. И голяма част от куманите, с които господин байулът Нарьо дьо Туси Младши сключил мир — същото сторил и ко- н стабълът му — оказали помощ.

1241 година... Около праздника на Свети Йоан [24 юни] умрял цар Асен. Той оставил от първата си съпруга, която била сестра на Бела, кралят на Унгария, и сестра на света Елизабета, един син по име Коломан и една дъщеря, за която бил женен синът на Калоян, Ватаци. А пък втората съпруга на този Асен била дъщеря на ослепения Теодор, за когото по-горе много писахме. Прочее след същия този празник на Свети Йоан цариградчаните сключили примирие за две години с Асеновия син Коломан и с Ватаци и неговия син.

IV. БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА ПРИ ПРИЕМНИЦИТЕ НА ЦАР ИВАН АСЕН II (1241–1277)

1. БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ 1241 1257

Из „История“ на Георги Акрополит

Превод на М. Войнов в ГИБИ, VIII, с. 170 212, от *A ropolita*, с. 64—176.

Възкачването на Калиман Асен на престола

Наскоро умря и българският владетел Асен. Той се прояви като най-добър човек между варварите — не само за своите, но и за чужденците. Той се държи по-човешки към идващите при него чужденци — и най-вече към ромеите — и щедро им предоставяше храна. И тъй, след като той умря, властта взе роденият му от унгарката син, когото наричаха Калиман. Този Калиман имаше и родна сестра, чието име беше Тамара. А от дъщерята на [Тодор] Ангел на Асен се бяха родили три деца — син Михаил и дъщери, както казахме, Мария и Ана. И тъй Калиман, като взе бащината власт, поднови договорите с император Йоан [Дука Ватаци] и при това положение владееше мир.

Походът на никейците против България през 1246 г.

И тъй император Йоан [Дука Ватаци], както казахме, предприе пътуване на отвъдния материк, на Запад, за да инспектира тамошните земи и намиращите се в тях крепости. Защото той владееше всичко до така наречената крепост Зихна, близо до Сяр. Тогава над българите царуваше 12-годишният Асенов син Калиман. След като императорът дойде в земите на Кисос и като прекара там един ден, на сутринта продължи пътуването и пристигна до река Еврос, наричана на местното наречие Марица, на мястото, където тя тече близо до така наречения Вироски манастир. Когато императорът бе по средата на реката — тя можеше да се премине на кон, понеже беше краят на лятото, третият или четвъртият ден от края на септември, — пристигна писмено съобщение, изпратено от управителя на Ахридос, че умрял владетелят на българите Калиман. Както някои казваха, това станало с него вследствие на естествена болест, но според други той починал от отровно питие, което му приготвили противниците тайно. Но тъй или иначе той умрял и известието беше истинско, защото се потвърждаваше от постоянни съобщения.

Като научи това, императорът продължи напред и отминавайки Христопол, бързо пристигна във Филипи. И там той се посъветва със своите първи хора дали трябва да нападне българските земи и да си подчини нещо от владенията на българите и дали е лесно да превземе крепостта Сер. И тъй някои даваха на императора съвети против войната срещу българите. Те казваха, че не водел достатъчно силна войска, тъй като той не се бил приготвил за война, но отивал само да огледа своите владения. А крепостта на Сер, която трябваше да нападне най-напред, била непревзимаема поради високото си местоположение, а да се обкръжи не било толкова лесно с такава малка войска. Да постави срещу нея стенобойни машини било невъзможно. А да нападне и да бъде отблъснат, след като направи опит, било срам за силата на ромейската държава — славата ѝ по това време бе голяма. И никак не било полезно да предизвиква към война мируващите българи. Така съветваха едни императора, като го отклоняваха от такъв опит. А Андроник Палеолог, за когото по-рано казахме, че е велик доместик, съветваше императора по-скоро обратното. „Трябва да се направи опит да се завладее крепостта Сер. И ако я завладеем, бихме имали голяма полза. Българската държава ще бъде унижена и тя би приела с по-голяма готовност пратеничеството за мир, тъй като владетелят им умря и българите ще бъдат управлявани от друго дете — Михаил, което роди на Асен Ирина, дъщерята на Теодор Ангел. Ако случайно ние не превземем крепостта, каква вреда се нанася на ромейската държава? След като се опитаме, ще спрем и пак ще изпратим пратеници при българите. И те радостно ще приемат пратеничеството, понеже се управляват от дете, което няма понятие от война. А всеки обича удобствата на мира и се стреми към почивката."

Императорът реши, че великият доместик ава ий-д бър ъв т, в днага по пътя, който водеше към Сер. Ка о пристигна до него, той опъна шатрите и се разположи на лагер срещу него. Разбира се, той се опитваше да превземе крепостта не с достатъчно силна войска — както казахме, такава нямаше, — но с военно изкуство и хитрост. Сер някога беше голям град. Но българинът Иван го разруши, след като го бе обсадил заедно с другите македонски градове. Сега беше като село и само акрополът бе укрепен със стена и приготвен да посрещне нападение. Неин защитник беше българинът по име Драгота, който пребиваваше в Мелник. Тъй като долната част на Сер беше неукрепена със стена (разрушеното бе бързо заградено само с камъни, без вар, но и то на малка височина), императорът свика тези, които слугуваха на воините срещу възнаграждение, наричани на простонароден език цулукони, и понеже те нямаха необходимото за живот, подбуди ги да я

завладеят. Те и домовете си бяха напуснали, за да имат в достатъчна степен потребното за живот. Виждайки, че мястото е леснодостъпно, те грабнаха лъковете, също и мечовете, а някои приспособиха дъски за щитовете и като ги държаха пред себе си, нададоха боен вик, веднага настъпиха срещу мястото и в течение на малко часове се намериха вътре. Те, разбира се, ограбват намереното. А хората вътре, които не успяха да избягат в крепостта, излязоха като просители пред императора. Началникът на крепостта Драгота, който беше българин и не беше научен да защищава дълго време крепост, след като видя, че долната част на града е завзета, а и като се научи за смъртта на своя господар, благодарение на този щастлив случай не издържа дълго и изпрати пратеници при императора. И крепостта веднага приветствува императора, а Драгота се яви облечен в пурпурна мантия, подшита със злато, и получи много златни статири. Той даде на императора бляскави и съвсем истински обещания относно Мелник.

След като получи всичко това от императора, Драгота си замина, подхвърлен като примамка. Когато дошъл в Мелник, той съобщил всичко на жителите и ги подбуждал да предадат крепостта на императора. Той не казвал това открито, но говорел тайно за тези неща с твърде много хора. Всички имали свободата да си правят каквото искат, тъй като Николай Литовой, началникът на крепостта, бил болен и бил прикован на легло от подагра. А и Николай Манклавит, един от познатните измежду жителите на Мелник, предприемчив човек и много способен да се съобразява с промяната на обстоятелствата, като открил намеренията на Драгота и разбрал, че би могъл да извърши [сам] обещаното [от него] на императора, ако привлече по-голямата част от народа, престанал да говори тайно и изложил открито пред всички ползата [ако го послушат]...

Той лесно и без много затруднения убедил всички да минат на страната на императора. Те изпратили като пратеници някои от съгражданите си — уж тайно, а в същност повечето хора знаели — и се свързали с императора. Императорът направи хрисовул, съдържащ исканията им, и го даде на пратениците, като нареди да го занесат на жителите на Мелник. Те веднага се събрали всички — тези, които били първенци, които били записани във войската и изобщо по-видните от жителите — и дойдоха при императора, който станувате около така нареченото място Валовища. Те бяха над 500 души, добре облечени и знатни мъже, от пръв поглед достойни за уважение и почит...

За кратко време той [императорът] беше станал господар на много градове и на много земи, без да стане някаква война, без да падне някой в сражение, без да се пролее кръв и без

да играе меч по човешко тяло. Но тихо и спокойно без пот авладя всичко това, като че ли му се падаше някакво нал дство от баща му. Защото му станаха данъкоплатци Станимака и Цепена и каквито градчета и села лежаха край планината Родопи. И граница между него и българите стана река Еврос. От земите на север на императора се подчиниха Стубион и Хотово, силни укрепления, и областта на Велбъжд, и Скоп е, и Велес чак до Прилеп и пелагонийските селища Невтапол и Просек — всичко стана подвластно на императора. И след това императорът сключи договор с българите при условие, че той ще се ограничи само с тия земи и не ще отива по-нататък.

Българо-никейската война през 1254/55 г.

Българският владетел Михаил, който беше брат на жената на император Теодор и син на тъста му Иван Асен от дъщерята на Теодор Ангел, като се научи за смъртта на император Й ан [Дука Ватаци], понеже знаеше, че западните земи са оголени от ромейски войски, пожела отново да възвърне към българската държава земята, която бе отнета на българите от император Йоан, и градовете в нея. Това измъчваше отдавна българите Като намери, както смяташе, момента за удобен, той се впусна от Хемус и като прекоси Еврос, за кратко време си подчини обширна земя и си присъедини много градове без н какъв труд. Жителите, които бяха българи, преминаваха на страната на съплеменниците си и се отърваха от ярема на чуждоезичните. А крепостите, оставени само с ромейска охрана, която не беше достатъчна да окаже съпротива при тия обстоятелства, бяха лесно достъпни за българите. Едни бяха изпаднали в паника поради страх и предаваха крепостите, като получаваха свободата да си отидат по домовете, други бягаха и ги оставяха без защитници поради внезапното нападение, понеже не можеха да измислят веднага нещо полезно, трети, естествено, бяха уморени от дългата служба, тъй като им беше възложен прекомерен срок за пазене. А повечето от крепостите бяха недоправени и без нужното оръжие. Веднага бяха завзети Станимака, Перущица, Кричим, Цепена и всичко в Ахрид ко освен Мниак, който единствен беше запазен от ромеите. Подчиниха се на българите и Устра, Перперакий, Кривус и разположеният край Адрианопол, наречен Ефраим. . . —Т и [Г дор II Ласкарис] взе със себе си тези, които го ъпровождаха случайно и образуваха малка войска, онези, к ито срещна при движението си, и тия, които бяха по-близо до пътя му и можеха да го последват с оръжието и конете си. Така той премина Хелеспонт и по най-бързия възможен начин пристигна в Адрианопол.

Като остана в този град един-единствен ден, той тръгна на другия ден. А някой от българските съгледвачи, като видял императора да напуска Адрианопол, отишъл тичешком при българина — защото и той се бил разположил на стан около Еврос, — разкрил работата и съобщил за бързото настъпление на императора срещу него. Той потвърдил с клетва, че видял с очи императора да преминава моста, който се намира близо до града. Това смутило свитата на българина, но той не напуснал мястото, където били избрали да станува̀т, а останали там, докато установят по-ясно и по-точно слуха. Но разположението на стана на българина не остана скрито от императора. Той се бе научил за мястото, където бил лагерът им. Императорът ускоряваше похода и движението на конете, като се молеше да срещне българската войска. В този устрем една случайност му попречи да осъществи успешно желанието си. Предните части от ромейските войски се сблъскали с войниците от предния стражеви пост на българския лагер. Те избили с мечове мнозина, други заловили в плен, в чието число и военачалника. А останалите в дълбока нощ си послужили с бягство и изтичали при българската войска. Те разправили всичко и потвърдили, че императорът е близо до тях. И тъй, както били, всички българи и самият им владетел скочили на конете и се понесли в по-отдалечените български земи. Лицата им се одрасквали от клоните на дърветата, когато попадали в гъста гора. Пострадал и самият български владетел. Някои от тях при препускането яздели конете без седла. Така те избягаха и се спасиха от ромейския меч. На сутринта инмператорът пристигна на мястото и като видя, че българската войска го е изоставила, наскърби се и не знаеше какво да направи. След като се посъветва, тръгна към Берое и като пристигна там, веднага превзе крепостта, защото цялата ѝ стена беше разрушена и имаше много дупки. Тя бе срината от българите заедно с другите ромейски крепости, макар че жителите, изглежда, че я бяха заздравили с колове от лозя и дървета от коли. И тъй войската — и хората, и конете ѝ — се снабди богато с храна, защото градът беше пълен с припаси. И може би императорът щеше да напредне и по-нататък и щеше да извърши нападение до самия Хемус и намиращите се в него крепости (защото той беше внушил немалък страх на българите), ако внезапно настъпилата много тежка зима не го беше възпряла от похода. Защото дълбок сняг покри лицето на земята и съветниците намериха, че не е добре ромейската войска да стои на чужда и враждебна земя. И тъй императорът остана там 6 дни и като нямаше какво друго да извърши, плячкоса всичко в Берое — мъже, жени, деца, овце, волове и всичко друго, което можеше да се носи и се завърна в Адрианопол.

После, като събра достатъчно войска, изпрати я към кре-

постите в Ахридос, които бяха покорени от българите малко преди това време, та, ако може някак, да бъдат върнати отново под ромейска власт. След като пристигнаха с войските си при крепостите, ромейските военачалници ги овладяха твърде лесно с машини и стенобойни уреди. Защото българите бързо напускат защитата на крепостите, ако видят неприятели, с които биха се вплели в по-сериозни военни конфликти. И тъй за късо време бяха покорени повечето крепости. Но и императорът, като събра войска около себе си, отиде към крепостите в Родопите. Той превзе с машини Перущица, след нея Станимака, а след тях Кричим — всички те бяха твърде силни крепости, разположени пред планината Родопи, и охраняваха всичко зад себе си. Той дойде и при Цепена посред зима, но неудобното разположение на мястото и студеното време не му позволиха да се задържи там ни най-малко време. Но когато се пукна пролетта, той изпрати нареждания до Алексий Стратигопул и до Константин Торник, когото император Йоан беше почел с титлата велик примикирий — те бяха на стан в Сер, да съберат цялата войска и да дойдат при Цепена. Те това и направиха, но се проявиха като лоши военачалници в това предначинание, защото, макар и да не срещнали неприятелски войски, нито мъже, с които заслужавало да се сражават, но като чули само шумове и гласове и доловили звуци от рогове, побягнали в безредие, изоставяйки на българските овчари и свинари целия си обоз и повечето коне. И тъй те така се завърнали отново в Сер като бегълци, без коне и оръжие. Това изпълни с ярост императора и той разгневено заповяда на същите тези, в каквото и положение да са, да влязат отново в същото сражение. А тази работа не беше по силите им.

След като това стана така, случи се и нещо по-тежко и заплашващо ромеите с големи бедствия. Защото началникът на мелнишката войска, по име Драгота, бил замислил да въстане открито. Той по природа — като българин, хранел омраза против ромеите, но изпитвал още по-голяма омраза от вродената поради ненавистта си спрямо императора — той се надявал да получи от него големи облаги и не смятал за достатъчно даденото му от император Йоан, макар то да беше много. Той събрал всички войници и други хора в Мелник, също така и мнозина от околността, заобиколил крепостта на Мелник, започнал да я обсажда и се стараел да я разруши. В тази крепост началници на защитниците ѝ бяха Теодор Нестонг и Йоан Ангел, и двамата способни да защитят крепост и да прогонят неприятели. Нищо друго не притеснявало хората в крепостта — те били богати с храна — освен недостига на вода, която е най-необходима от всичко през лятото и чиято липса е най-тежка. Но те — водата не им липсвала напълно — се противопоставяли здраво на неприятелите, стреляли със стре-

ли, наранявали с камъни и се сражавали с всички други оръжия.

Чувайки това, императорът понесе мъчно слуха, но като взе най-доброто решение, с най голяма бързина събра войската и на дванадесетия ден пристигна в Сер; той измина за кра о време толкова дълъг път, като водеше със себе си такава г ляма войска, свикнала да се бие от близко разстояние, в пълно въоръжение, снабдена с товарни коне, а също натоварена и обременена и с всякакъв друг багаж. Когато дойде в Сер, т й пренощува там, а на разсъмване нареди войската и заповяда пешаците и стрелците да вървят напред. Той беше осведо ен, че българският отред от малко конници и много пехотинци пази Рупелската теснина, по която тече река Стримон, заключе а между двете планини, така че през нея едва може да мине кола, понеже реката прави прохода съвсем тесен — так ва места повечето хора наричат клисури. Българите бяха приготвили в нея и врата, укрепена с колове и напречни греди, за да бъде двойно непревзимаема за тях — поради непристъпността на мястото и поради положените от тях грижи, както и благодарение на други укрепления. Когато императорът се научил, че това е така, той бързо дойде до това място и намери всичко при него така, както беше осведомен. И той отдели от пехотната войска достатъчен отред и му нареди да отиде в планината над главите на българите, та от по-изгодно положение да стрелят от твърде високите места по българите и да ги улучват в низината. Те изпълниха бързо заповедта, защото планината беше покрита с дървета и беше проходима за пехотинците. А на конниците заповяда да се бият срещу вратите.

Прочее, като видяха, че по тях хвърлят стрели отгоре, от хълмовете, и че отсреща им е наложено тежко сражение, и като съзряха, че положението им е много критично, българ те се обърнаха в бягство, преследвани от императорската войска. И тъй ромеите съсякоха там мнозина, а останалите, които се спасиха, избягали чак до българските войски и им известили за делата на императора и за това, колко са пострадали. Те пък, смутени от внезапния слух и понеже бедата ги сполетяла ненадейно, всеки, както си бил, метнал се почти върху първия попаднал му кон и така се втурнали да бягат. Но тъй като нощта, в която ставало бягството, беше безлунна, мястото опасно и посоките на пътищата неизвестни, някои падали от конете, други ги стъпквали и убивали, някои изхвърквали от седлата по стръмнините, други пък по друг начин свършвали нещастно, така че малцина от тях се спасили и пристигнали в българска земя. Тогава и началникът им Драгота, който беше и подбудителят на бунта, бил изпотъпкан от конски копита по цялото тяло и издъхнал на третия ден...

И тъй след като уреди тамошните работи, както подобаваше, императорът изгони от крепостта и жените, и децата на

разбунтувалите се и заповяда да се конфискуват всичките им имущества и като се вдигна от Мелник, пристигна в Солун. После той прекоси Вардар и като отмина на известно разстояние от Воден, там разпъна шатрите...

Той остана там малко, колкото да оздравее от болестта, и после се насочи към Прилеп. Там той се приготви, както трябва, снабди се с машини, натовари на коли стенобойни уреди и се отправи за Велес, за да го обсади и да го освободи от ръцете на неприятелите. А те, поразени от самото пристигане на императора и без да дочакат поставянето на машините, се споразумяха за мир при условие да не пострадат нещо лошо, но да излязат от крепостта с оръжието и вещите си. Като получиха клетвено обещание от императора, те излязоха от крепостта. А императорът, като ги видя, че са твърде многочислени — наброяваха към петстотин души, — едри на ръст и в добър вид, се разкая за постъпката, че ще остави толкова много и такива хора да отидат в неприятелска земя и да станат противници на ромеите. Но принуден от клетвите, той ги освободи, като ги пусна на свобода.

След това, като тръгна с цялата войска, той мина през Невстапол. Мястото беше безводно, необитаемо и непроходимо за голяма войска. И тъй войската прекара немалко дни лишена от хляб, а повечето коне не бяха пили вода два дни. Като отминахме крепостта Струмица и прекосихме земите на Мелник, ние отново се върнахме в Сер, понеже там самодържецът получи писмо от източните предели, изпратено от неговия приятел Музалон, че татарите тревожат мюсюлманите. Той ускори похода и започна да прави по-дълги дневни преходи. Когато дойде до Еврос, който простолюдието нарича Марица, и се научи, че положението на Изток не е такова, той престана да бърза, пътуваше по-бавно и правеше обикновените царски престои. Като се отклони от правия път за Изток, той пристигна в Димотика, а оттам в Адрианопол.

Не беше останало нито едно от завзетите от българите укрепления и крепости, защото императорът беше завладял всички освен две: едно съвсем малко укрепление, разположено в хълмовете на Ахрида, наречено Патмос, което Алексий Дука Филантропин, оставен от императора да пази Ахридската област, завзе твърде лесно, и друга крепост, наречена Цепена, която беше твърде укрепена и се намираше там, където се срещат двете най-големи планини — Хемус и Родопите, посред които тече река Еврос. Затова императорът се сърдеше, че не е завладял и тях подобно на другите, но като по-силни не са в ръцете му. Особено много му тежеше за Цепена. И тъй той бързаше да предприеме поход срещу нея и да изпита наличните си сили. Лятото беше вече минало, а есента беше към края си. А той никак не се грижеше за времето, не мисле-

ше и за зимния студ — той целеше да изпълни единствено своето желание. Вдигна цялата войска от Адрианопол, нареди да се съберат отвсякъде от македонската земя извънредно много коли — едни, за да возят машините и стенобойните уреди, а други да прекарват припасите на войската — и заповяда да бъдат събрани безбройно много мъже пехотинци, стрелци и боздуганоносци. След като всичко бе приготвено добре и така, както смяташе, той се вдигна от Адрианопол и потегли срещу Цепена. Войската измина четири прехода и ужасна зима ги връхлетя около местността, която наричат Макроливада. Сигурно тези, които са я видели за пръв път, са ѝ поставили името по формата...

И тъй императорът ги освободи всички да си отидат в своите палатки, за да се подкрепят с храна поради зимата, а сам влезе в шатрата си и се съветваше със свитата си какво е по-добре да направи. Някои искали да приложи на дело съвета на външните съветници, други пък, които императорът реши, че са разсъдили по-добре, предложили обратното. Защото те казали: „Колкото път има назад до Адрианопол, толкова ни е пътят и напред до крепостта Станимака. И както там можем да се снабдим богато с припаси, също така можем и в Станимака. Ако постъпим така, неприятелите няма да мислят за нас, че сме се върнали от страх пред тях или от затруднения поради зимата." Императорът намери това за найдобро и тъй като силата на бурята поутихна и снеговалежът спря, той заповяда на другия ден да свирят за сбор. И така, като взе оттук войсковите съединения, той се отправи за Станимака. И като заповяда да се нахрани тук цялата войска, тръгна направо за Цепена.

И тъй той пристигна в града, наречен Баткунион, който може да задоволи с храна в продължение на много дни най-голяма войска...

Императорът тръгна нагоре с цялата си войска. Мястото навсякъде беше стръмно за изкачване и твърде дебелият и гладък лед правеше целия път много мъчен за вървене. И тъй войската през цялата тази нощ пали огньове и се гря, защото слугите на повечето войни, у които били палатките им, не можаха да намерят господарите си. Те започнали да плачат с непрекъснат, макар и не скърбен плач, защото димът от огньовете се задържаше от гъстите дървета и като не можеше да намери изход към свободното небе, връщаше се назад, щипеше остро очите и ги караше да сълзят. Това изпрати и императорът. Когато нощта премина и светна денят, той разбра, че крепостта е недостъпна за обсада, и заповяда на войската да слезе в полето. И тръгнаха, а той изостана като ариергард с малко войници, и то от личната си охрана и новобранци. Той

сам слизаше отзад пеша, както и останалите, защото беше невъзможно да върви като конник по склона на хълма.

И тъй той се забави там два дни и като плячкоса селището Баткунион, отново се върна в Адрианопол и оттам в Димотика...

Когато българският владетел узнал, че императорът се намира по-далеч, той извикал в своя подкрепа скитска войска и я изпратил из земите на Македония да плячкосва и да тероризира ромеите. Както казваха осведомените скити, те наброявали около четири хиляди души. Някои казваха, че били повече, а други, че били по-малко. И тъй скитите, като отминаха Адрианопол, плячкосваха местата край реката, чието име е Регина, и ограбваха селищата около Димотика. А споменатите по-рано военачалници на оставената в Димотика войска забравиха царските нареждания и като се въоръжиха, втурнаха се срещу скитите. Ромеите според обичая си бяха облечени в тежко въоръжение, а скитите бяха леко въоръжени и си служеха с лъкове. И тъй те отдалеч замеряха ромеите със стрелите и като нараняваха конете, лесно правеха конниците пехотинци и накрая ги обръщаха в бягство. Мануил Ласкарис с извънредно бързия си кон, който затова бе нарекъл и Златоног, отиде като беглец в Адрианопол, а Константин Маргарит и с него много други от поставените начело на войската бяха пленени. Тях скитите предадоха на българите. Императорът се натъжи, като се научи за това, но бързаше много да дойде в околностите на Булгарофигон и като усили препускането, още повече ускори движението. Но когато и съгледвачите започнаха да казват, че скитската войска се намира наблизо, той насочи натам, където съобщаваха, че бродят скитите, цялата си войска. В един ден той измина повече от 40-стадиен преход, но не се натъкна на тях. Защото и те се бяха научили за бързия поход на императора и избягаха колкото им държаха краката. Но повечето от тях и по-знатните от племето паднаха жертва на меча някъде около земите на Визия. Като не успя в това си предприятие, императорът разположи шатрата си около реката, която се нарича Регина, и там събра цялата си войска, която беше на брой голяма.

И тъй, като не можеше да направи нищо против ромеите, понеже императорът бе преминал на запад с толкова много войски и се бе приближил до неговата земя, българският владетел прибягна към споразумение и реши посредник в мира да бъде неговият тъст, русинът Ур, който беше зет по дъщеря на унгарския крал. И най-напред изпрати при императора пратеници, които предварително да уредят идването на Ур при него — да бъде без страх и да бъде посрещнат от страна на императора с почести. Така и стана и Ур дойде при императора. И той, и свитата му бяха приети от страна на императора радостно и с подобаващи почести. Той сключи мира, като се за-

кле от свое име и от името на зетя си — владетеля на българите, да бъде предадена на императора крепостта Цепена — българите държаха само нея от крепостите, които владееше император Йоан, а императорът да бъде в мирни отношения с българите и двете страни да се задоволяват с предишните граници. След като това се извърши по този начин според желанието на владетеля, Ур каза прощалната си реч и си отиде, като получи царски подаръци. Те, ако бъдат събрани всички видове коне, тъкани и други неща, бяха на брой около двадесет хиляди. А императорът оставаше да чака предаването на Цепена в мястото до Регина.

Начало на междуособицата в България (1256—1257)

Българският владетел Михаил [Асен], шурей [на Теодор II Ласкарис], който хранеше голяма омраза против своя зет и император и против ромеите, умрял веднага, ударен смъртоносно от първия си братовчед Калиман със знанието и на някои жители на Търново, когато се намирал някъде извън тази крепост. Като го убил, Калиман му взели жената и, изглежда, си присвоил властта над българите. Но русинът Ур нахлул с войска в Търново и взел дъщеря си, съпругата на Михаил. Защото някои бяха успели да убият Калиман, който бягал от едно място на друго. Но тъй като българският престол останал без законен наследник, първенците се събрали на съвет и решили да приемат да ги управлява Константин, синът на Тих. Но за да му стане властта и подходяща и за да изглежда, че царува според наследственото право, изпратиха посолство при император Теодор, за да даде голямата си дъщеря, която се наричаше Ирина, за съпруга на Тиховия син Константин и да се омъжи за него законно, понеже била внучка на предишния български цар Иван Асен и подхождала за подобно властвуване. Но той като Константин Тих имаше законна жена, дадоха му развод с нея и я изпратиха при император Теодор. Така се развиха работите на българите, така и император Теодор се помирил с тях и положението в двете страни се успокои.

Пратеничество начело с Георги Акрополит в Търново (1260 г.)

И тъй, като преминаха Хелеспонт, императорът [Михаил Палеолог] дойде в пределите на Пиги и там прекарваше. А когато изтече времето на лятото, а освен това минаваше и времето на есента, той се вдигна от тези места и дойде в Нимфея, обичайното почивно място на императорите, откак те загубиха Константинопол, а мене изпрати като пратеник при владетеля на българите Константин [Асен]. Аз отидох прочее при

него и прекарах там няколко дни. Защото тогава се случиха Христовите празнични дни — рождението и кръщението. В този ден на кръщението българските владетели празнуват найбляскаво и тогавашният български владетел Константин желаеше да бъда и аз при тях и да бъда зрител на това, което става. Като изпълних дадените ми нареждания, аз излязох от Търново и отидох при императора, който пребиваваше в Нимфея.

Българо-никейски военни действия против латинците през 1247 г.

Приписка от 1247 г. Превод на В. Гюзелев от *D. A. Polemis*, A manuscrip of the year 1247, Byzantinische Forschungen I, Amsterdam, 1966, с. 270—271.

В годината 6755 [= 1247], месец август, император Йоан Дука дойде на запад [Балканския полуостров] и достигна чак до града на Константин [Цариград] и с него бе войската на нашия господар, великия цар кир Михаил [II Асен], син на благочестивия и свет наш цар кир Иван Асен. И той изпрати от войската си военачалници с множество войници и те завладяха Мидия безкръвно, а тези, които бяха вътре [в крепостта], оставиха на мира. И отидоха към Деркос и завладяха това селище с бой. И отидоха към Виза и превзеха и нея без бой, но франките избягаха в кастела, който беше във вътрешността на Виза, и започнаха жестока и голяма битка. И те издигнаха стълбите, овните и обсадните машини и разрушиха големите и здрави стени. Тези, които бяха вътре, като видяха, че не могат. . ., поискали от тях клетва, че ще им бъде пощаден животът. И когато клетвата бе изпълнена, те веднага акламираха [Йоан Дука] като император, а един от тях, след като отиде при императора, му каза, че се повинува на неговата повеля. А латинците, жители на Цурул [Чорлу], излязоха и опустошиха цялата [област]. Императорът, като узна това, събра цялата войска и дойде до Цурул и го превзе с голяма битка, а живеещите в него латинци постави в окови и изпрати всички в Никея.

Данъчна зависимост на България от татарите

Известие на францисканския монах Вилхелм Рубрук, посетил през 1253 г. Златната орда. Текст и превод у *В. Златарски,* История на българската държава през средните векове, С., 1940, с. 425—426.

От устието на Танаис [Дон] към запад чак до Дунава всичко е тяхно [на татарите], дори отвъд Дунава, към Цариград, Влахия, която е земя на Асен, и малка България [Дунавска България] чак до Славония — всички им плащат данък; а също

освен условения данък през недавна миналите години взимали от всяка къща една секира и всичкото желязо, което намирали на кюлче.

Война между България и Сърбия през 1254 г.

Превод на П. Петров от *Љ. Стојановић,* Споменик СКА, III, 1890, с. 8.

Излязоха българите и ограбиха църквата на светия апостол Петър в Лим и взеха ризницата, църковните съдове и златопечатните хрисовули.

Венецианско нападение срещу Несебър през 1257 г.

Из „Слово за пренасяне на мощите на свети Теодор", съставено през 1267 г. от неизвестен венециански монах. Превод на В. Гюзелев от *P. Riant,* Exuviae sacrae costantinopolitanae, I, Geneviae, 1877, с. 156 158.

Случи се в годината от превъплъщението на същия този господ и спасител наш Исус Христос 1257, на четиринадесетия ден от месец юни, по времето на светия господин отец Александър IV, папа на пресветата Римска църква, когото овдовялата Кастеланска църква имаше някога за свой пастир, когато управляваше и повелителствуваше светлейшият господин Райнер Зено, славен и преблагороден дож на венецианците, някой си знатен мъж Джакомо Доро, венециански гражданин, заедно с някои свои съграждани да преминава през царствуващия град Цариград и да остане там по молба на императора на Цариград, който подготвяше поход срещу народа на власите [българите]. И така при този поход споменатият знатен мъж Джакомо Доро бил поставен за капитан и предводител. След като били подготвени галерите и всички необходими за война неща, след като било измолено милосърдието на всемогъщия бог и било издигнато знамето на блажения Марко, те прекосили морето, което обикновено се нарича Голямото, достигнали до града, който се зове Несебър, и го превзели без голяма загуба на хора благодарение на божията помощ.

След като бил превзет този град Несебър, победителите с голямо вълнение и радост влезли в най-голямата църква „Св. София" [Старата митрополия] и намерили споменатото съкровище — тялото на великославния Христов мъченик Теодор. Най-после, след като взел такъв и толкова голям откуп, същият Джакомо го докарал със себе си в царствуващия град Цариград и го поставил с почести в църквата „Св. Николай", която според гръцката дума е в квартала на венецианците.

Когато и подир десет години скъпоценното тяло на тъй големия и прославен мъченик продължавало да се намира в споменатата църква, Марко Доро, братовчед на същия онзи Джако-

мо — нека бог да удължи с десет години живота му, вземайки от царствуващия град толкова голямото и великолепно съкровище със себе си, го донесе във Венеция и посвети благочестиво и предано тъй скъпоценния дар на църквата [на името] на господа и спасителя наш Исус Христос [Сан Салвадор].

Арменска летописна бележка от 1258 г.

Текст и превод у *A. Margos*, Deux sources arméniens du XIIIe siècle concernant certains événments historiques du Second Empire bulgare, Etudes balkaniques, 1965, 2—3, с. 295.

В името на господа аз, Аракел, идвам от Търново, където бях запопен в 707 година от арменското летоброение [= 1258] в един ден [28] на месец май и бях ръкоположен на 26 юни, което прави 60 дни от посвещаването до ръкополагането. Това бе във времето на българския цар Катанд [Константин Асен], който наследи кир Михаил, сина на Иван [Асен II], убит от Калайман [Калиман], син на неговия чичо. И по време на запопването ми бях подпомогнат от Кали и неговия брат Ханнес, които дадоха два гроша за помен на тяхната душа и тази на родителите им Корки и Храпия.

Боянският надпис от 1258—1259 г.

Надписът се намира в Боянската църква и е издаван многократно. Текст и превод у *В. Златарски*, Боянският надпис, ГСУ ИФФ, кн. LXXXI, 1935, с 5.

Въздигна се от земята [т. е. от основи] и се съгради [този] пречист храм на светия йерарх Христов Никола и на светия и великославен мъченик Христов Пантелеймон със заляганието, труда и голямата любов на севастократор Калоян, братовчед царев, внук на свети Стефан, краля сръбски. Написа се [т. е. изографиса се] пък при българското царство, при благоверния и благочестив и христолюбив цар Константин Асен, индикт 7, в годината 6767 [1258 59].

2. БЪЛГАРИЯ ПО ВРЕМЕТО НА ЦАР КОНСТАНТИН АСЕН (1257—1277)

От Георги Пахимер

Георги Пахимер (1242 — ок. 1310) е един от най-изтъкнатите византийски хронисти от втората половина на XIII и началото на XIV в. Автор е на множество реторични произведения, стихотворения, писма и др. Най-значителното му произведение е неговото историческо съчинение в 13 книги, обхващащо периода от 1255 до 1308 г. Благодарение на широкото си образование и висшите длъжности, които заемал, Пахимер бил добре запознат със съвременните му събития и ги изложил доста подробно. Въ

влечен в сложните догматически спорове, той не е могъл да остане безучастен и безпристрастен. Общо взето обаче, той се ползува с името на добър и осведомен хронист. Превод на М. Войнов от *G. Pachymeris* De Michaele et Andronico Palaeologis libri XIII, I, Bonnae, 1835, с. 137—430.

Владенията на деспот Яков Светослав

А третата [сестра на Йоан Ласкарис [императорът] Михаил VIII Палеолог] даде на българина Светослав, владетеля на планинската област около Хемус и Мизия.

Влошаване на българо-византийските отношения (1261—1263)

Що се отнася до българите, императорът [Михаил VIII Палеолог] не ги оставяше на мира, а ги дразнеше отблизо. Омразата на Констинтин срещу императора беше и без това очевидна, тъй като беше подстрекаван от съпругата си Ирина заради брата ѝ, момчето Йоан... Естествено беше и сам императорът да ги мрази, понеже беше мразен от тях, и да отговаря на удара с удар. Когато ромейската империя се простираше до Одрин и едва ли по-нататък, защото земите оттатък бяха под властта на българите, императорът изпращаше там често войскови експедиции, като за учудване сам се разпореждаше оттук. В местата, които случайно бе видял, той оттук умело напътствуваше изпращаните войски — и къде да се разположат на лагер, и как да нападнат и откъде да връхлетят — от засада или открито, нощем или денем. И нареждаше всичко оттук. Ако пък не познаваше мястото, заповядваше на тия, които го познават, да го начертаят и започваше да дава нареждания. И със съд заплашваше неподчинилия се. И тъй той пращаше там войските и си подчиняваше много от тамошните места: превзет бе Пловдив, завладяна бе крепостта Стенимахос и бе завзета цялата планинска верига отсам Хемус. Бе превзет, предаден от Мицо, както ще бъде казано, големият град Месемврия, а заедно с него и Анхиало и околните им земи, които, почувствували веднъж промяната, с удоволствие се подчиняваха на императора. Константин беше потресен от това. Не можеше да се защищава тогава, но все пак се сърдеше за станалото и търсеше удобен случай, който се смята за решаващ фактор при събитията, за да си отмъсти достойно.

Българо-татарско нападение срещу Византия (1265 г.)

Когато императорът беше вече обиколил западните области и се връщаше в столицата, те [татарите] в същото време заедно с Константин нападнаха и като се промъкнаха с цялото

множество през теснините на Хемус, открито се разположиха на лагер... Отделно на колесница се возеше и Константин, заобиколен от българите. Той си беше счупил някога крака и не можеше да си служи нормално с краката при пътуването, а още по-малко с кон. Той винаги следеше къде станува императорът, за да го залови, когато остане сам... Неприятелите се научиха за случилото се със султана Изедин и че той заедно с другите се намира в Енос, събраха се масово заедно с Константин и обсадиха града.

Българо-византийският договор от 1268 г.

След малко време умря Ирина, съпругата на българския цар Константин. След това владетелят поиска да сключи с него съюз, за да настъпи спокойствие за тези при Хемус и за самата Македония [Източна Тракия] и Тракия, понеже там бяха загубени много войски поради постоянните войни. Той проводи пратеничество при Константин и обеща да му даде за съпруга племенницата си Мария, втората дъщеря на Евлогия, за която по-рано беше женен великият доместик Алексий Фил. След като бяха положени клетвите, че им се дават Месемврия и Анхиало (те бяха негови, но императорът ги бе завзел и справедливо беше да ги вземе отново този, който ги е владеел по-рано, като зестра за бъдещия брак). Императорът изпълни условията за брака много щедро и по царски. Самият той и патриархът излязоха заедно с невестата и като стигнаха до Силиврия, стъкмиха там като господарка изпращаната при Константин и му я проводиха, придружена от най-голяма свита, а сами се върнаха. Така императорът изпълни това, което се отнасяше до брака, а въпроса с градовете протакаше, понеже знаеше, че с това ромейската държава наистина ще бъде ощетена. А пред Константин измисляше убедителни предлози, между които и този, че той не можел да ги даде веднага, тъй като жителите на градовете не се съгласявали. Градовете били част от Романия, а те ромеи и не било разумно ромеи да бъдат поданици на българин. Императорът не отказа напълно предаването, но го свързваше с раждането на син, така че като добие наследник от ромейско потекло, и предаването да бъде благовидно. Това беше открита подигравка и благовидна лъжа на човек, който ги прикриваше с времето. Все пак Константин, макар и против волята си, чакаше и сключи договора, ако и от изпращането на дадената му за съпруга да имаше полза не толкова той, колкото ромейската империя. След като му роди син Михаил, Мария негодуваше и принуждаваше съпруга си да наруши договора и да започне война, като изиска градовете. След това се случиха немалко неприятности, а биха се случили още по-

големи, ако императорът не беше побързал да се сроди с Ногай, като му даде незаконната си дъщеря Ефросина. И така със сродяването си с Ногай не спря нападенията на Константин и не развали плановете му, тъй като татарите веднага щяха да го нападнат в гръб, ако той нападне войските на императора.

Прочее, като имаше Ногай за съюзник, готов да нападне Константин и да ограби земята му, ако той нахлуе в неговата земя, императорът здраво владееше не само Месемврия и Анхиало, но и Созопол, Ахтопол, Кастрициум и други някои крепости, които императорските пълководци бяха спечелили и завоювали за императора. И ги държеше, разбира се, в ръцете си, без дори да отстъпва сянката на някоя крепост. Наистина той владееше отдавна по право Месемврия, която получи от Мицо. А този Мицо — нека се върна по-назад и да разкажа по-ясно — бе зет на Асен [Иван Асен II] и водеше дъщеря му и беше баджанак на Теодор Ласкарис. Този Асен, който според историята се беше свързал с императора Йоан Дука и заедно с него нападаше западните области, имаше прояви на всякакво благородство. След неговата смърт Мицо пое като българин властта над българите. Случваше се той да раздразни и императора, така че често враждуваше и воюваше с ромейските войски, но се случваше да раздразни и много български велможи и да се натъкне на големи неприятности. Защото, завиждайки му, те минаха на страната на Константин, който по произход беше наполовина сърбин. Но тъй като той нямаше от своя род право на властта, понеже не беше роднина на Асен, той взе за съпруга неговата внучка, която му бе изпратена от Йоан, и така получи същото право като Мицо на Асеновото царство. И той имаше за столица Търново и величествено носеше царските знаци. А Мицо владееше околните земи и ту се задоволяваше с тях и мируваше, ту пък враждуваше с Константин, когото веднъж преследвайки го, затвори в нашия Стенимахос. И ако не беше си послужил с помощта на ромейската войска, може би би бил пленен и би загинал. Но съдбата наклонява везните и замогналият се отново Константин преследва по-смело Мицо. А той с децата си отива в Месемврия и оттам помолва императора да го приюти и като откуп да вземе града. Императорът веднага изпрати куропалатът Глава, по-късно велик папий, и той заедно с други и достатъчно войска отиде в Месемврия и я присъедини към ромеите, а Мицо отведе при императора по суша през Хемус. Той го прие любезно, смъмра го леко и Мицо, почетен достатъчно с пронии при Скамандър, се засели с децата си там. Императорът сключи с него договор и обеща да даде дъщеря си за най-големия му син.

Влошаване на българо-византийските отношения (1271—1276)

Събитията при Хемус отново започнаха да създават грижи на императора. Защото споразуменията с Константин и договорите за брака бяха вече нарушени. Мария настройваше мъжа си да враждува, защото макар и да добиха деца, Михаил все отлагаше въпроса за Месемврия. За тях беше ясно, че императорът измисля причини да не даде това, което той изобщо нямаше намерение да даде. Омразата ѝ бе разпалвана и от презрението на императора към майка ѝ Евлогия. А причината за станалото беше разногласието в църквата. Така че императорът приписваше на омразата ѝ към него не само това, че се откъсна от общение с църквата, но и че се огради с много схизматици, които подкрепяше. Това Мария научаваше от тези, които всекидневно отиваха при нея (имаше и мнозина монаси, които просеха от нея подаяния), и кроеше страшни неща против вуйчо си, отвращавайки се от постъпката му [сключването на унията с Римската църква през 1274 г.], както казваше на просителите монаси, и ужасявайки се от омразата на императора към майка ѝ. Затова и тя, проявявайки същата омраза, се опитваше да направи нещо повече, отколкото е по силите на една жена. Тя изпрати в Палестина Йосиф, когото наричаха и Катар, заедно с други да осведоми елийския патриарх за станалото, а същевременно, доколкото му е възможно, да възбуди султана против императора, та едновременно той оттам, а българите оттук да се съберат и да опустошат земята му. Императорът бил омразен и на бога като нарушител на вярата в него, а нищо друго не опълчвало хората така, както нарушаването от тях на установената от старо време вяра. На патриарха се струваше, че пратениците на Мария говорят верни неща, тъй като той научаваше за станалото и от други. И затова въпреки преувеличаването на нещата той смяташе, че пратениците говорят истината и не се интересуваше за този, който ги е пратил, а вярваше, че хората около александрийския Атанасий и антиохийския Евтимий ще направят онова, което и самият той би решил да стори. А за султана пратеничеството им беше напълно неочаквано, защото и в миналото не е имало такова до управляващите преди него в Египет. Освен това и българският народ не беше така известен, че да бъде въздигнат в степен на царство. И затова тяхното пратеничество му бе подозрително и тихомълком го отпрати [1276 г.].

Убийството на деспот Яков Светослав (1276 г.)

Мария, като коронова сина си Михаил въпреки възрастта му, гледаше го и го възпитаваше по царски и при тържествените

приветствия отреждаше на сина си място пред родителите. Тя много подозираше Светослав, който беше деспот, и коварно се мъчеше да го измами. Положението на болния Константин я караше да подготвя такива неща, защото се боеше за сина си. Тя прочее проводи пратеници и с клетви, че не злоумишлява против него, убеди Светослав да дойде при нея. А той, уповавайки се на клетвите, дойде в Търново и поиска, макар и на напреднала възраст вече, да въде осиновен. И той бе тържествено осиновен в църква от Мария. След молитвите на йерея при светлината на свещите тя разтвори горната си дреха и загърна от двете си страни двамата — Михаил и Светослав. След сключването на споразумението Светослав, наречен син на господарката на българите след Михаил, си отиде у дома. Не измина много време от осиновяването и постъпилата коварно мнима майка убива повярвалия, че е осиновен.

Български пратеници при неаполитанския двор

Из писмо на неаполитанския крал Карл I Анжуйски от 28 юни 1272 г. до управителя на областта Бари. Превод на В. Гюзелев от *G. del Giudi e*, Codice diplomatico del regno di Carlo I e II Angiò, I, Napoli, 1865, с. 220—221.

Тъй като Джирацио де Никотера и Йоан, наречен Испанеца, уважавани служители и наши поданици, заедно с пратениците на височайшия господар, царя на българите, за някои наши дела изпращаме при същия цар, искаме и на твоя вярност строго нареждаме, щото, когато получите настоящето писмо чрез представяне от същите Джирацио и Йоан, да избегнете всякакъв инцидент, пречка и оправдание. На вас се възлага и полага, щото както нашите пратеници, така и на споменатия цар надлежно да снабдите с 24 коня до Задар или Рагуза [Дубровник], като се постараете да ги превозите без увреждания и да предвидите за тях необходимата храна за тяхното плаване до Рагуза или Задар за лицата и техните коне от служебното имущество или от каквото и да е друго имущество, което ви е под ръка.

V. БЪЛГАРИЯ ПРИ ТЕРТЕРОВЦИ (1280–1322)

1. ОТНОШЕНИЯ С ВИЗАНТИЯ И ТАТАРСКАТА „ЗЛАТНА ОРДА“

Из „История“ на Георги Пахимер

Превод на М. Войнов от *G. Pachymeres*, цит. съч., II, с. 57, 264—267, 406—409, 445—448, 480—481, 558—559, 561, 601, 606, 628—629.

Византийският император връща на цар Георги Тертер законната му съпруга

Тертер, за когото посочихме, че стана цар на българите след оттеглянето на Асен оттам, проводи пратеници и си поиска съпругата. Той отстрани родната сестра на Асен, тъй като се бил свързал с нея незаконно, пък и защото тамошната църква не го допущала до светите тайнства, понеже, както казваше, бил постъпил незаконно със съпругата си. Като съобщаваше това, Тертер заявяваше, че предпочитал след това да сключи договор. Затова императорът изпрати да доведат съпругата му от Никея, където се пазеше, и я изпрати на Тертер, който също веднага щял да изпрати сестрата на Асен. Това и стана. После, тъй като бе невъзможно Асен да царува над българите, защото Тертер беше станал вече силен, императорът сключи договор с последния (наистина той нямаше годни за воюване ромейски войски), а Асен остави за ромейски деспот съгласно предишните споразумения с баща му.

Възкачването на Тодор Светослав на престола

Доверявайки се на тях, той [Ногай] нападна земята на българите. А и сам Тертер, уплашен от заплахите на Ногай, беше избягал при императора и пребиваваше някъде около Одрин, защото императорът бе отклонил молбата му да бъде приет, за да не би, като го поиска Ногай, да предизвика гнева му, ако сам, както е известно, го приеме като молител. И тъй след смъртта на Ногай синът му Чоки, доверявайки се на тези около себе си, нападна българите не без основание, защото има-

ше за жена дъщерята на Гертер. Той взе със себе си и брат й Светослав и заедно с него пожела да си подчини българите. А Светослав, като беше беден, срещнал бе някакъв забогатял от търговия човек Панталеон. Той бе благородник и от царска кръв, а другият — прост и обикновен човек. Светослав се ожени заради богатството на Енкона, дъщеря на някой си Манкус, възприета някога при светото кръщение от Ефросина, жената на Ногай. Той спечели с дарове симпатиите на българите, като имаше за господар Чоки, заедно с него завзе Търново. След това Светослав за малко остана спокоен и когато реши, че е много по-близък на българите от Чоки, защото по майка беше българин, а баща му бе от куманите, нахвърли се върху зетя си и като го нападна коварно, предаде го на сигурни стражи. По-късно го удуши в затвора с помощта на еврейски палачи, които с доверие използуваше за такива цели. Той хвърли в пропастта и тамошния патриарх Йоаким, подозиран отдавна, че иска да ги предаде на татарите. И така вследствие на толкова голямо престъпление той стана господар на всички. И напредвайки постепенно, той се възмогваше, макар императорът да бе успял, преди да се засили напълно, да изпрати Михаил, тъй като българите бяха проводили пратеничество и искаха за цар сина на Константин и Мария поради желанието им да останат независими, защото татарското своеволие се проявяваше вече. Михаил нападна българите, но не можа да успее в нищо, а само скиташе извън Търново и водеше живот не по-добър от този на частно лице и съвсем неподобаващ на царска власт. Така Светослав се закрепи. Той след време размени мнозина хора от ромейския двор срещу собствения си баща Тертер. Българският севастократор Радослав бе минал на страната на императора, който го удостои със севастократорското звание. Той бе от най-знатния род между българите (беше роден брат на Смилец). Заедно с мнозина той нападна при Крън почетения с деспотство Елтимир, брата на Тертер, и самата съпруга на Смилец. Малко преди това и сам Смилец беше станал цар на българите по желанието на Ногай след бягството на Тертер. След малко обаче благодарение на роднинството бе предпочетен Светослав пред Чоки. И след Чоки изчезна и Смилец. Тогава именно изпратените от страна на императора от Солун хора на Радослав заедно с велможите на императора нападнаха българите на Елтимир, който владееше самостоятелно при Крън. Елтимир ги победи и като ослепи севастократора, изпрати го на съпругата му при императора, а ромейските велможи проводи на Светослав. Тях именно Светослав задържа и не ги пусна, преди да ги размени с императора срещу баща си Тертер. И така бяха освободени оттук Тертер, а оттам ромейските велможи, на брой тринадесет. Обаче и след като получи обратно баща си, той не го върна

на царския престол. Светослав го затвори в един от своите градове според дошлия до нас сигурен слух и му създаде условия да живее безгрижно в разкош и уединение. Това направи Светослав. Той от малък бе затворен с майка си в Никея. И отново след нейното освобождаване остана съгласно договора заложник у ромеите. По-късно бе изпратен при баща си, когато българският патриарх Йоаким бе проводен при императора по повод на някакъв предполагаем брак с дъщерята на великия стратопедарх Синадин. Но това беше по-рано.

Българите превземат крепостите на юг от Стара планина

В това време и Светослав, император, както някой би казал, на българите, било защото сръбският крал поради сродяването си с императора пренебрегна собствената му сестра, било пак поради същата и мъжа ѝ, негов̀ия зет деспота [Михаил], който бе задържан по причини, за които се каза, било поради изтощението на нашите войски той се отнесе с презрение към императора и съдбата на ромеите и възгордян, веднага нападна съседните на Хемус крепости. И с изключение на малък брой едни превзе със сила, а други по споразумение. Очакваше се да нападне и другите, след като варварската му дързост порасна при благоприятни обстоятелства. Прочее императорът пое върху себе си и това зло и сметна за добро и спасително за ония места да пресече яростта на варварина и затова бързаше да им изпрати колкото можеше помощ. Междувременно той подозираше направо и управителя на Крън Елтимир, зетя на Смилец, който бе чичо на Светослав (този пък бе брат на Тертер). Между българите имаше достойнството деспот. И затова императорът желаеше да осуети съюза — не само той да не нападне заедно със Светослав, но и, ако е възможно, да защищава ромеите. Затова той изпрати хора и се опита с достатъчно дарове да го спечели и обеща да го почете с пронии от ромейската държава. А вярвайки най-много на тъщата му, съпругата на Смилец, която му бе братовчедка (защото бе дъщеря на севастократора Константин), че ще убеди и умилостиви зетя си, той изпрати брат ѝ Михаил Палеолог и уреди нужното за тамошните места. Император Михаил предстоеше да тръгне за тази цел, тъй като си подготвяше със свои средства домашните работи и се готвеше по царски. Понеже беше загубил дадените му на изток пронии поради нападенията на агаряните, неговият баща му даде имотите на запад на деспот Михаил, с които неговият тъст, императорът Михаил [VIII Палеолог], като доведе деспота от запад след страшни клетвени споразумения, го беше надарил великодушно и го почете като зет, оженвайки го за дъщеря си.

Битката при Скафида

А на Запад положението беше отново тежко и лошо поради Светослав, тъй като Елтимир мина на негова страна. И императорът беше в безизходно положение и бързаше да спре напредването му, понеже те [българите] опустошаваха крепостите край Хемус, а множеството от тях завземаха по споразумение — Ктения и Русокастро и твърде много други, а и селищата край Созопол и Месемврия, именно Ахтопол и Анхиало, вече изнемогваха и изглеждаше, че са готови да се предадат. Положението прочее на Изток не му позволяваше да насочи вниманието си към другите неща. Все пак, обезпокоен от неудържимото положение, той реши да изпрати на Запад сина си император. И като приготви необходимото за заминаването, проводи заедно с него и протостратора Глава от Тарханиотите, мъж войнствен и опитен във военните работи, но най-много със съветите, защото подаграта му пречеше много, за да може да действува успешно. Прочее западните войски се събраха около младия император, който стануваше във Виза. Но те, изглежда, не бяха достатъчни, за да се противопоставят. Все пак, когато българите се появиха около Созопол, императорът изпрати заедно с мнозина други българина Войсил, който е най-малкият брат на Смилец и Радослав. Той нападна бързо и като внуши голям страх у враговете, веднага обърна в бягство настъпващите българи. Когато преминаваха така безредно през реката Скафида, сполетя ги нещастие — мостът се срути, и така реката и мечът си разделиха нещастниците, като настъпи обикновено избиване. Това поощри българите, които имаха обичай да освобождават невредими пленените с изключение на знатните и големците, така че се случваше да загинат само тези, които се противопоставяха в сражението. Но сега те, понеже нашите претърпяха поражение поради променливата съдба и непостоянния Марс, настъпиха срещу Одрин, грабеха плячка и не се поколебаха да избият мнозина. От това императорът много се наскърби. И тъй като щеше да отива в Одрин, трябваше да въоръжи достатъчно войски. Затова той събра от Изток много опитни войници, но те бяха без средства и нуждаещи се. Стараейки се да ги задоволи според възможностите си, той изпрати в столицата и нареди да насекат много пари от неговите скъпоценности, изработени от злато и сребро, като в това го поощряваше и императрица Мария (повечето от скъпоценностите бяха от нейната зестра, донесени от дома ѝ). Това стана по най-бърз начин и той приготви войска от хиляда души. После много самоуверено тръгна с тях към Одрин. Той остави в него императрицата и след като се помоли на Богородица, на двадесет и трети посейдон [23 август 1304 г.] нахлу враждебно в земята извън Зигос

[Стара планина], която наричат и Романия. И употребявайки старата поговорка, обърна в мизийска плячка земите от Ряхово до Стилвнос [Сливен] и чак до Копсис и отрязаха Елтимир. А като извърши отново същите опустошения и прекоси за кратко време вражеската земя, той се върна в Одрин. Когато братът на императора Теодор извести това с писмо до императрица Мария, омонимът Ряхово предизвика смут в императора. Защото той знаеше от мълвата за Стилвнос и Копсис. А когато попита и за Ряхово, чу, че е разположено близо до границите на Търново откъм южната страна, на един ден път от него. Той взе писаното изцяло за шега. И не можа да съпостави разположените далеч едно от друго места и естествено смяташе, че е наистина необмислена смелост, ако това е направено и че то представлява неизбежна опасност за нахлулите. Обаче в същност имаше друго едно едноименно Ряхово, което звучеше много близко. Него хората, които говорят умалително, го наричат Ряховица. Така смущението изчезна и истинността на писмото бе потвърдена. Още не изтекъл посейдон и сигурни слухове, а и категорични на завърнал се по-късно потвърдиха, че българите са пострадали.

Опит за използуване на каталаните срещу България

Великият дук [Роже дьо Флор] пострада много при Магнезия... След като събра из градовете най-жестоко и безмилостно пари, той се завърна и отново се намери в Митилени. Едни той водеше с кораби, а на други заповяда пеша да отидат в Галиполи. Причината за това беше, че императорът му бе заповядал писмено да се откаже от обсадата на Магнезия и като вземе от своите хора най-храбрите, да се насочи към Хемус, където император Михаил се беше разположил на лагер край Одрин и от едната страна нападаше Елтимир, а от другата, доколкото можеше, задържаше устрема на Светослав към границите ни.

Отношенията между цар Тодор Светослав и деспот Елтимир

Тогава и бившата съпруга на Смилец, след като беше пристигнала в града [Цариград], уговори с императора брака. Когато се научи за това, Светослав, който също упорито искаше от императора да се сроди и се беше отчаял от Елтимир, тъй като и той като зет на Смилецовата жена клонеше на страната на императора, изпрати хора и по споразумение си взе отново обратно две от най-хубавите крепости Ямбол и Лардея, които по-рано беше отнел от ромеите и ги бе дал на чичо си Елтимир. Той ги затвърди за себе си, като постави в тях

гарнизони и се надяваше да вземе и другите. Защото и несполуката му да се сроди с императора, макар и това да стана по-късно в подходящо време, го поощряваше в нападенията. И той си присвояваше крепостите като отдавна принадлежащи на българите.

А що се отнася до западните области, от една страна Светослав, влачейки и мъкнейки всичко, плячкосваше подвластните на Елтимир земи, като с нищо друго не се оправдаваше, освен дето го обвиняваше, че клони към императора. Той не се спираше и пред самите ромейски земи.

Аланите преминават на страната на България

И аланите, след като се отделиха веднъж от императора, проводиха пратеници при Светослав (той си бе подчинил по споразумение Анхиало, още и Месемврия, а също и Ахтопол и околните места). Те поискаха да им изпрати българи, които ще попречат на ромеите, ако ги нападнат, когато отиват при тях. Българите според мълвата им изпратили около хиляда войници. При тяхното идване аланите станаха дръзки и след като опустошиха и оплячкосаха много от тамошната земя, отидоха при Светослав заедно с жените и децата си.

Тодор Светослав влиза в съюз с каталанския вожд Рокафорт

При Рокафорт дойдоха пратеници и от страна на Светослав, които искаха договор и му предлагаха да се ожени за сестрата на Светослав, жената на убития Чоки, за да воюват заедно срещу ромеите. И Рокафорт се съгласи на това.

Българо-византийски договор от 1308 г.

Освен това Светослав жадуваше за мир и искаше да се сроди с императора и затова изпрати при императора за посредник в своите искания бившия патриарх Йоан, който бе пленен заедно със созополци. А императорът отлагаше, но отстъпи пред необходимостта. Той проводи пратеници и одобри мирът да се сключи според желанието му. А онзи искаше да вземе една от дъщерите на император Михаил. А градовете, които бе успял да превземе, той не освобождаваше, но смяташе, разбира се, да ги запази за децата и приятелите си. Императорът, искайки да постъпи другояче, забавяше това споразумение. И междувременно онзи, бидейки в трепетно очакване, позволи тамошното жито да се превози с кораби. И така ромеите се снабдиха с жито и станалото бе лекарство срещу глада.

Из „Доклада за пратеничеството в Сърбия“ на Теодор Метохит

Теодор Метохит (1260—1332) е виден византийски писател и държавник, който в периода 1314—1328 г. заемал висшата длъжност велик логотет. През декември 1298—март 1299 г. предвождал византийското пратеничество при сръбския крал Стефан Урош II Милутин, където имал дипломатически двубой с пратениците на българската царица. *Резултатите от своята мисия той е изложил в писмо-доклад до своя приятел Никифор Хумнос, личен секретар на византийския император и негово най-доверено лице.* Превод на *П. Ников, Татаро-български отношения през средните векове с оглед към царуването на Смилац, ГСУ ИФФ, IV—XVI, 1921,* с. 91—95, от *K. Sathas, Bibliotheca graeca medii aevi, I, Venetiae, 1872, с. 148—153.*

Но същевременно не само старанията на тези домашни злодейци и завистници, които денонощно го атакуват [сръбския крал], смущават и плашат, но също и старанията на външните съседни на него и нам владетели: от една страна, на Мизия [България], а от друга, на Тесалия и тамошните господари...

А пък добрата тая и почетна пресмела племенница на императора, владетелка [царица] на мизийците, завчера [недавна] попаднала в злочестина и отскоро жалееща вдовица, и този авантюрист-скит [деспот Елтимир], от дълго време вече скитник-беглец, пристигнал наскоро от чужбина за жених на обичната ѝ дъщеря, причиниха колко и какви ли не грижи и сега още не престават да причиняват на краля и на мене с чести пратеничества против нас, като молят с чести съобщения тях да приеме, а да не се осланя на думите на императора, понеже не са истински и никога няма да бъдат изпълнени. За тази цел почти всекидневно пристигат оттам и други [лица] и твърде често и спешно занимават с тия работи. Особено един, който, както изглежда, първенствува и е пристигнал отначало там, когато и аз, остава тук и досега заедно с мене и прекарва тук толкова време, колкото и аз. Окаяний съсед, бидейки тук заедно с мене, прави във всичко противни предложения и убеждава против онова, което аз бих казал. Отвратително и остаряло човече, побеляло в невежество, злоба и бледословие, порядъчно глупаво, във всичко далеч от истината и неспособно да извърши нещо за работа. С него ние трябва иначе често да се срещаме и на друго място и на улицата и да бъдем заедно при краля и да обядваме заедно. Ние сме се срещали вече много пъти при краля на обеди и на някои други събрания, но не сме били удостоявани със същите почести. И дано никога да не стане това и да не патим подобно нещо, защото не бихме претърпели. Но ясно е, че никога не ще бъде така. По нарочно искане на краля той присъствува, както казах, понякога и е с нас, та като присъствува и слуша моите предложения по нашите работи, които кралят приема

и сериозно изучава, той да се досажда, да се утеснява и да се изобличава за това, което казва, че не казва нищо добро. За да види явно, че царицата не успява лесно във всичко, което желае, та да се извести жената чрез него и всички други, които често, както казах, пристигат при нас — не за да кажат дума мъдра, интересна и благородна, но за да сплашат краля и да преобърнат намеренията му, на които той сега добре постоянствува, като настоява, желае, очаква и е убеден, че императорското сватовство, колкото и да не се среща сега, ще се свърши. Това иска тя и, както казах, [иска] по всякакъв начин да го разубеди, като го сплаши и тя подобно на мнозина, че уж точно знае и благосклонно го предизвестява и убеждава, че всички наши думи са лъжливи и скоро ще изчезнат. Той не трябвало да вярва, без да знае, нито да се мами съвсем. С тези работи тя нарочно клюкарствува и отклонява, за да го излъсти и омае, а всъщност, като става смешна с безвременната си замисъл и старание. Тя се старае, както може, да спечели за себе си женитбата, като унищожава клетвите и спогодбите с нас. Тя без друго ту обещава, осигурява и възхвалява мизийското [българското] царство, на което тя е господарка и което той непременно ще има чрез нея. Такива работи, накратко казано, бъбри и използва тя, като прибавя всеки път неблагоприятни известия за нас и като употребява всички средства за постигане на целта: разпространява слухове — ту че татари нападат земята на императора и опустошават Тракия, ту че провинциите на империята на Изток страдат. Затова прочее онзи е загрижен и той не трябва да очаква оттам нищо добро. Ту пък друго нещо, съвсем злокобно, и нищо, което да не е лошо. Кой измежду смъртните би изприказал всичко това, избягвайки същевременно бледословието и хулата?

Наистина човек не би трябвало да говори и споменува за *подобни* работи, но понеже императорът трябва да знае всичко това, а и *ти* заради положението, което заемаш, понеже си в центъра на държавните работи, трябва да знаеш за това и да не го пренебрегваш като нещо незаслужаващо внимание, за да не срещнеш нещо неочаквано поради такива работи и поради нашата бавност...

Всичко е вече осмислено, решено, свършено и скрепено от двете страни с клетви. Договорите, спогодбите и съглашенията са готови. Трябва следователно сега да се пристъпи към дело, и то бързо, да се превземат и пресекат тези интриги, за да не би въпреки надеждите да се нанесе някоя пакост...

Досега аз противостоях на тези влияния и злонамерено ги и говорейки и убеждавайки, надделявах с думи и клетви, а може би още до известно време пак ще противостоя и навярно няма да обърна скоро гръб, няма да се отчая, няма да отстъпя и да бъда победен; но накрай без друго няма да устоя,

нито да ги надвия с думи. Неизвестно е дали някой би могъл да побеждава във всичко, ако казва всякога по-доброто, и не ще ли бъде победен от злото и няма ли злото да остави надире оногова, който действува само с думи, само на тях се уповава и закъснява. Защото във всичко словото е в действителност само сянка на делото. И това е така особено за тези варвари и малоумни, които не винаги лесно се поддават на думи, а особено при такива сплетни, интриги и пакости, а още повече, понеже се считаме, че най-умело си служим с думите — по-умело от тях и другите, и надделяваме, и убеждаваме и преубеждаваме, и всичко обръщаме, както бихме желали.

Из „История" на Йоан Кантакузин

Йоан Кантакузин (поч. 1383 г.) бил едър византийски феодал, а от 1347 до 1354 г. заемал императорския престол. От съчиненията му най-голям интерес представлява историческият труд „История", състояща се от 4 книги и обхващаща събитията от 1320 до 1362 г. Като автор Кантакузин е много добре осведомен и дава изобилни сведения за българо-византийските отношения. Същевременно обаче той е и твърде много пристрастен относно собственото си поведение и връзките си с турците. *Превод на Л. Пончев в ГИБИ, 10 (под печат), от Ioannis Cantacuzeni imperatoris* Historiarum libri IV, Bonnae, I, 1828, с. 13, 108—109, 169—171, 172—175.

Тодор Светослав се намесва във византийската междуособица

И тъй същият император Михаил, който управляваше заедно със своя баща и император Андроник, имаше, както вече казахме, двама сина и толкова дъщери. Едната от дъщерите, Ана, омъжи за деспот Тома, сина на деспот Никифор, който управляваше Акарнания, а Теодора — за царя на мизите [българите] Светослав...

Междувременно при него пристигна пратеникът Мартин от страна на Светослав, царя на мизите, който бе женен за сестра му Теодора, заедно с триста тежковъоръжени конници мизи под предлог, че ще му помагат, понеже молеше за помощ поради войната с дядо си. Обещаха, че ако иска и повече войска, то зетят с готовност ще му я даде. А в същност [те целеха] да го хванат и да го отведат при Светослав, ако видят, че императорът няма войска. Това стана ясно от събитията след това. А Мартин, като видя, че войската следва императора, веднага се върна в родината си. А императорът, като пътуваше на преходи, разположи се на лагер с войската в деня преди петдесетница при река Черна.

Цар Георги II Тертер продължава войната с Византия

По същото време Светослав, царят на мизите, който бил женен за сестрата на младия император, заболя и умря. Георги Тертер, негов син, пое властта над мизите. Когато войната между двамата императори още продължава и когато Андроник Палеолог, началник на подвластните на ромеите области в Родопите, се отметна от младия и премина на страната на стария император, Тертер, като нападна ония градове и опустоши другите, завзе Филипопол, голям, многолюден град, защитен с пехота и конница, разположен в много удобно място, така че той бе най-самозадоволяващ се от другите градове на континента. А завзе Филипопол по следния начин. Един от близките му в Цариград от омраза към младия император тайно го осведоми, че жителите на Филипопол воюват заедно с младия император, а другите местни жители били заети с прибирането на реколтата. Затова, ако нападнел, щял да го завладее, понеже бил с малко хора. Следвайки това внушение, той лесно покори града, понеже беше без защитници. Младият император след мира дойде в Димотика. Тертер изпрати войска, която нападна и опустоши градовете около Одрин. Императорът ги преследва до пределите на Мизия и като ги нападна ненадейно, едни от тях изби, други хвана живи и само малцина се спасиха поради настъпване на нощта. Войниците разграбиха лагера им и отмъкнаха плячката. След това сражение императорът разбра, че трябва не само да се защищава от нападащите мизи, но и сам да ги напада. И като събра достатъчно войска, след тридесет дни нахлу в Мизия и опустоши значителна част от нея, но не взе никакъв пленник (понеже имало обичай у мизи и ромеи при нападения да не се поробват едни други), а награби добитък и много друга плячка...

Докато младият император пребиваваше в Цариград, Тертер, царят на мизите, умря. След неговата смърт градовете между Месемврия и Стилбнос [Сливен], подвластни на мизите, доброволно се присъединиха към ромейските императори. И старият император изпрати началници на предалите се градове, които сам избра. Войсил, брат на предишния цар на мизите, който бе беглец при ромеите, когато узна за смъртта на царя на мизите, се върна и сам си подчини останалите градове на Мизия от Стилбнос до Копсис, които му се подчиниха доброволно поради племенна общност. Същевременно той извести с пратеници императора, че и той, и съпровождащата го войска ще му бъдат подчинени, и императорът нареди да се нарича деспот на Мизия. Младият император [Андроник III], който бе отгледан от дядо си — императора [Андроник II], като събра войската от Цариград и Тракия, отиде да превземе Филипопол. А когато той дойде там, Войсил го срещна заедно

с подчинената си войска, за да започне войната. Те се разположиха на стан около града и го обсадиха, но тъй като вътре имаше достатъчно войска, те нищо не постигнаха, а претърпяха поражение. Защото Тертер едновременно със завземането на Филипопол, като се страхуваше да не би ромеите да го завладеят с внезапно нападение, както и сам бе направил поради малочисления гарнизон, и още повече, че беше на границата между неговите и ромейските владения, той прати да пазят града 1000 конници алани и мизи и 2000 тежковъоръжени пехотинци, които се считаха за най-добри сред тях. Началник на всичките бил Иван Русина, сръчен и твърде опитен в стратегията. И те, като умря царят им, не изоставиха града, но останаха да го пазят. Тогава, обсадени от императора, те никак не излизаха извън вратите, наредени като за сражение, и като залостиха вратите, защищаваха се упорито и нанесоха много вреда на императорската войска. И тъй императорът ги обсажда непрекъснато в продължение на четири месеца, като всекидневно се сражаваше. Когато вече загуби надежда да го превземе, един от германците, специалист по обсадните машини, понеже градът изглежда, бе удобно разположен за превземане, внуши на императора истинска надежда за превземането му. Той по заповед на императора направи машина. А тя бе такава. На шестнадесет колела съоръжи дървена постройка, която можеше да побере 100 мъже, които трябваше чрез тикане отвътре да движат машината. Отгоре на постройката имало дървена кула с пет площадки, така че във всяка площадка щяло да има по осем души, които щели да стрелят с латински лъкове, наречени чангри. Те щели със стрелбата си да прогонят хората по стените. Когато машината била направена вече и тежко въоръжените войници, и тия, които трябвало да я движат, били наредени, цялата останала войска с вдигнати знамена и под звука на тръбата се втурнала срещу крепостта. А кулата, раздвижена от хората отвътре, тръгвала, както изглеждало, като че ли се движела сама. Защото никой от намиращите се вътре хора не се виждал отникъде, за да бъде улучен. А когато се доближила на един хвърлей, тези от дървената кула стреляли срещу тия върху стените. А те, като не можели по никакъв начин да противодействуват и понеже изстреляните стрели от чангрите силно и лесно прониквали и преминавали през цялото им въоръжение, били наранявани от стрелите, а някои умирали. Като се задържали малко, след това отстъпили, оставяйки стената незащитена. Понеже дървената кула щяла почти да се допре до стената на града, случило се следното нещо. Пред стената на града от старо време бе построена цистерна за събиране на вода. Тя бе покрита с греди и дъски и понеже отгоре имаше натрупана пръст, тя не се виждаше и никой дори от местните жители от-

давна не знаеше, че има покрита цистерна. А и гредите издържали колите и каквито тежести минавали по нея. Когато кулата се намирала върху нея, гредите се счупили и тя пропаднала в цистерната. От хората, които били вътре, никой не загинал, но всички оцелели. Филипопол, който се изложи на такава голяма опасност, избягна завладяването. Защото вътре се окуражили, изкачвали се и се защищавали от стената, а войската на обсадителите престанала да напада.

2. ОТНОШЕНИЯ С НЕАПОЛСКОТО КРАЛСТВО И СЪРБИЯ

Български пратеници до неаполитанския двор

Писмо на Карл I Анжуйски до ковчежниците на неаполитанската крепост Сан Салвадор от 10 юни 1281 г. Превод на В. Гюзелев от *В. Макушев,* История Болгарии в труде К. Иречка, ЖМНПр, 197, 1878, с. 70.

Карл и т. н. До магистър Гийом дьо Ноар от Париж — капелан Рис дьо ла Мар от Балет и отец Боден д'Анжие, ковчежници на палатата в крепостта Салвадор до морето в Неапол, негови обични поданици и служители — нашата милост и добър поздрав. Ние ви заповядваме и нареждаме незабавно, след като получите и прочетете настоящето именно чрез връчване от благородника Лодовико де Монте, пръв военачалник и заместник на магистъра — същия, наш обичан съветник, дворцов човек и служител, дайте и изразходете необходимото количество пари от имуществото на нашето съкровище, което вие пазите, за разходи на пратениците на царя на Загора [България], които са в Неапол и ще бъдат доведени при нас незабавно. И впишете за нас и в сметката на нашия кралски двор цялото количество пари, които ще изпратите за тези разходи, а тези пари дайте на казания Лодовико, който трябва да ги даде и изразходи за разходите на тези пратеници. И получете съответна разписка за ваше оправдание от казания Лодовико за парите от съкровището, които вие сте му дали и изразходвали за разходи на горектазаните пратеници. Дадено в град Витербо, на десетия ден от юни, девети индикт.

Шуменски надпис от XIII в.

Превод на *А. Маргос,* За новооткрития старобългарски надпис в Шуменската крепост, Археология, 1969, кн. 1, с. 23.

Аз, Георги, като погледнах долу и горе, рекох: Боже, заради името ти избави ни от татарите.

Из „Жития на сръбските крале и архиепископи“ от Данило

Превод на Хр. Коларов от *Л. Мирковић*, Архиепископ Данило, Животи краљева и архиепископа српских, Београд, 1935, с. 86 90, 92 93.

Браничевските владетели Дърман и Куделин

Не много време след като благочестивият крал Стефан [Драгутин] отново приел властта над сремската земя, се намериха някакви двама велможи, които се бяха закрепили в земята браничевска в мястото, наричано Ждрело, от много време тук, утвърждавайки се като самовластни, неплашещи се от никаква сила, братя от една майка, по име Дърман и Куделин. Те много се хвалеха със своята сила и като не даваха на никой да има власт около техните предели, от дяволско действие натоварени, започнаха да се отнасят със зла мисъл против този благочестивия, като искаха да озлобят и него, и неговата държава. И този христолюбив крал, като научава за този зъл техен заговор и събирайки цялата сила на своята държава, се отправи в тяхната област, като искаше да ги прогони, за да им попречи да изпълнят своята воля. И когато дошел в тяхната държава, земята браничевска, тъй като тази земя била твърде укрепена, не могъл никаква пакост да им стори, нито да ги прогони от тези предели и отново се завърнал в своята държава. И тези, виждайки насилието на този благочестив крал против тях, събраха около себе си много войска от татарския народ и от кумани, давайки им много злато. И тези нападнаха единодушно държавата на благочестивия крал Стефан. И тогава, завоювайки много земи от неговата държава и често нападайки го, му причиняваха много пакости. А господин крал Стефан, като се видя в такава беда, и като нямаше какво друго да прави, тъжен отиде при своя брат крал Стефан Урош [Милутин] и с него се срещна в държавата му в жупа Расинска на река Морава, в мястото, наричано Мачковци. И му разказа за многото свои скърби, които са му причинили неговите бойни неприятели. И започна да му се моли с голяма жалост, казвайки: „Задължен си, възлюблени брате, да почувстваш болка заради моята скръб и да ми помогнеш да се избавя от това насилие на онези, които воюват против мене, както съм и аз преди помагал на тебе. Но побързай да ми помогнеш с твоята мощна сила.“ Като изслушва тези молби от възлюбления си брат, този господин, моят превисок крал Урош, в същия час, без да се бави ни най-малко, заповяда да се съберат всички войници на неговата държава в помощ на възлюбления му брат. И така двамата, събирайки своите войници и имащи в тялото си една воля и любов братска, тръгна-

ни кралю, отстрани яростта на твоя гняв от мене; защото каквото съм направил, нека да падне заради моите дела всичко върху мене. Но недей да правиш така, че да остане някаква зла мисъл в моето сърце. Приеми ме като един от твоите възлюбени, като с клетва се задължавам, че до издихането си няма повече да престъпвам твоята воля." На това господин кралят рече: „Ако искаш да угодиш на моята воля, както ми обещаваш, направи това, което ти заповядвам. Искам да вземеш дъщерята на един от моите велможи и по това ще се разбере, че са твоите думи истински." А той с радост рече: „Господине мой, ще направя, каквото си ми заповядал." И когато това станало, което уверило благочестивия крал, че всичко е по неговата воля и желание, върна му неговата държава, която му беше отнел и града, наричан Бдин. И след като всичко това извърши, което беше по неговата непоколебима воля, отново и с голяма слава се завърна към своя престол. И след това му даде дъщерята на своя велик жупан Драгош да му стане жена и го почете с голяма чест и с много дарове. И като видя отново неговата голяма привързаност и всякакво истинско послушание и вярна служба, този благочестив крал заради своята всесърдечна любов даде своята дъщеря за неговия син, наречен Михаил, който после стана цар на цялата българска земя.

Сключване на съюз между България и Сърбия

След това унищожаване на всички злоумишлени неприятели на този благочестив крал Урош, с което бог непоколебимо е утвърдил неговия престол, при което цялата негова земя е живеела тих и безметежен живот, този христолюбивият пожелал да ожени възлюбления си син, наричан Стефан, като баща, който истински обича децата си, и взе дъщерята на царя български, наричан Смилца, и тя му стана жена. И му отдели достоен дял от своята държава, зетската земя с всичките нейни градове и области.

Из „Ромейска история" на Никифор Григора

Никифор Григора (1295—1360) е византийски историк, роден в Мала Азия. Образование получил в Цариград. Като книжовник принадлежал към дворцовия кръг. Неговата „Ромейска история" обхваща събитията от 1204 до 1359 г. Сведенията за българската история, които той дава, са твърде обилни, но не са съвсем точни. Превод на Ал. Милев от *Nicephori Gregorae*, Byzantina historia, I, Bonnae, 1829, с. 202—203.

След като поживял известно време с първата си съпруга, дъщеря на владетеля на Влахия, той [Стефан Митулин] я върнал в родината ѝ и си взел за съпруга сестрата на братовата

си жена, като предварително свалил от нея монашеското облекло. След доста време той освободил и тая си съпруга и си взел за трета жена сестрата на българския княз Светослав. Кралят обаче нямал деца от нито една от трите си жени. Щом охладнял и към третата си съпруга, той започнал да търси по-знатно родство чрез брак.

Из типика на цариградския манастир „Св. Богородица Добра Надежда“

Този манастир е основан от племенницата на император Михаил VIII Палеолог — Теодора Палеолог, която през 1330 г. е съставила нейния първи типик. В долуприведените откъси се споменава името на сина на българския цар Смилец (1292—1298) — Йоан, който е стоял на престола, макар и малолетен между 1298—1300 г. Превод на Ив. Божилов от *H. Delehaye*, Deux typica byzantins de l'époque des Paléologues, Bruxelles, 1921, с. 84, 93.

Месец август [ден] 8 трябва да се отбележи паметта на обичания ми племенник господин Йоан Комнин Дука Ангел Врана Палеолог, син на височайшата господарка на българите, наречен пред бога и монашеската схима монах Йоасаф.

Друго лозе произхожда [е дар] от обичания ми племенник, син на височайшата господарка на българите, господин Йоан Палеолог Ангел Врана, наречен пред бога и монашеската схима монах Йоасаф. [Лозето] се намира близо до земята на [манастира] Космидион, около [един] модий.

VI. БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА ПРИ ПЪРВИТЕ ШИШМАНОВЦИ (1323—1331) БЪЛГАРИЯ ПРИ МИХАИЛ III ШИШМАН (1323—1330)

1. БЪЛГАРО-ВИЗАНТИЙСКИТЕ ОТНОШЕНИЯ ПРИ МИХАИЛ ШИШМАН (1323—1330)

Из „История“ на Йоан Кантакузин

Превод на Л. Йончев от *Cantacuzenus*, цит. съч., I, с. 175 182, 298—300, 323 329, 340 341.

Войната между България и Византия продължава

По същото време мизийските велможи, след като техният цар [Георги] Тертер умря без наследник, извикаха и обявиха за свой цар Михаил, владетел на Видин и син на техния деспот Срацимир, който произхождал от мизийски и кумански род, и му предадоха Търново, където бяха техните дворци и цялата останала власт. А той събра своята войска и немалко съюзна от угровласи, като взе и скитска войска, реши, че не трябва да напада ромейския император, който обсаждаше Филипопол, понеже чувстваше, че не е достатъчно силен, но потегли срещу градовете, които след смъртта на Тертер минаха на страната на ромеите. Те бяха в планински места, които защищаваха съратниците му скити и други съюзници стрелци. Той ги нападна и опустошаваше земята, като обсаждаше градовете. Това беше съобщено на императора и той, като се посъветва със сановниците, реши да изостави обсадата на Филипопол и да се отправи на поход срещу Михаил, за да се сражава с него. Като реши това, императорът заповяда на деспота на мизите Войсил, който беше наблизо, да се върне в земите си и като приготви войската и себе си за сражение, на третия ден да дойде в Потука — градче, разрушено, както изглежда, от някаква войска; то отстоеше на един ден път от мястото, където се бил разположил на лагер Михаил. Там императорът щеше да го чака. Войсил замина за родината си в Копсис, за да се приготви за сражение. Императорът пък постави за стратег на Станимака и Цепена Георги Вриений, като остави достатъчно войска за гарнизон, за да не пострада земята от нападащите филипополци. Сам потегли с цялата войска и при-

стигна в Потука, за да чака там Войсил. Но един човек пристигна и съобщи на разположилия се на лагер император, че Войсил внезапно умрял. Но изглеждало, че този човек лъжел и не казвал нищо вярно. След малко пристигна втори, който съобщи същото, но изглежда и той не заслужаваше доверие. Третият, който дойде след тях, каза, че действително е умрял и че уж сам видял да го смъкват мъртъв на носилка от стръмнината, за да бъде погребан. На този повярваха, понеже бе ромеец и свидетелствуваше като очевидец. Поради това императорът реши, че не трябва да се сражава с Михаил. Тогава ромейската войска не бе равностойна на неприятелската, първо, понеже последната бе разположена в планински места и бе заобиколена с дълбоки окопи и разполагаше с много стрелци, които можеха да нанесат големи вреди в теснините и, второ, защото немалка част от войската на ромеите, която трябваше да се яви за сражението, липсваше. Намиращите се под командуването на Войсил войници, които бяха около три хиляди, не бе сигурно, че ще пристигнат след смъртта на Войсил. А и в сраженията при Филипопол мнозина бяха ранени (убити бяха не повече от трима) и всеки се отправяше за дома си, за да се лекува. А и мнозина бяха останали за гарнизон при Вриений в Станимака и другите градове. Поради всичко това императорът реши да се върне, без да се е сражавал. Понеже не му се удаде да накаже неприятелите, той се върна в Адрианопол, тежко засегнат. След осем дни императорът получи писмо, в което се съобщаваше, че Войсил е жив. Понеже ял гъби, сърдечните мускули се били парализирали и в продължение на три дни бил обхванат от тежка летаргия и силна безчувственост, така че изглеждало като да е умрял. След това близките му си послужили с териак и с така наречените от лекарите противоядия и едвам го върнали към живот.

Ромеите превземат Пловдив

Това попречи на младия император да се сражава с царя на мизите и съюзниците [му]. Сам Михаил подчини по споразумение обсадените градове, понеже не получиха подкрепа от императора на ромеите. Същевременно той прати стратег и друга свежа войска във Филипопол, за да го пази. А повика Иван и обсадените войници заедно със стратезите им, за да ги награди за усилията и храбростта, която проявиха при обсадата. Стратегът на изпратената войска, след като се приближи до Филипопол, изпрати да кажат на Иван за пристигането си и защо били дошли. А Иван заедно с подчинените му военачалници и целия гарнизон излязъл да посрещне идващите и пренощувал с тях извън града, за да може да им предаде града на следния ден. Същата нощ и Вриений пристигна до

Филипопол и устрои засада, за да заграби рано сутринта градския добитък. Като узна, че Иван и гарнизонът заедно с техните стратези са излезли да посрещнат смяната, вдигна се и дойде до градските стени. Жителите на града сметнали, че моментът е удобен да се освободят от мизите, и като отворили вратите на града, пуснали Вриений заедно с ромейската войска... А Иван и другите, като узнаха рано сутринта за завземането на града, върнаха се в земите си. След това Михаил, царят на мизите, изпрати войска и като го обсади здраво, притисна Войсил, който владееше Копсис и четири други крепости. В продължение на една година и повече Войсил се съпротивяваше силно във войната, понеже и императорът му помагаше с пари, конница и пехота. След това, като видя, че подчинените му проявяват симпатии към Михаил поради непрекъснатите нападения и понеже бяха откъснати отвсякъде от продоволствие, изостави ги и дойде при императора. А те заедно с крепостите се предадоха на Михаил.

Поход на българите в Югоизточна Тракия

След като завладя тази земя, той [Михаил III Шишман] с цялата си войска се втурна в ромейска земя и оплячкоса всички по-горни области на Тракия чак до Вира, като ги преброди наймного за дванадесет дни. Но не взе много плячка, понеже селяните предвидливо се затвориха в крепостите и градовете. Младият император, който се намираше в Димотика, не се противопостави на мизите, понеже нямаше достатъчно събрана боеспособна войска. Обхвана го голяма мъка, тъй като не можа да се противопостави на неприятелите. Удряйки с крак в земята, обхванат от гняв и като се подготви, съобщи на Михаил, който се връщаше: „Ти събра подвластната си войска, нахлу в нашата земя и я опустоши, колкото можа. Понеже аз не мога да се сражавам с тебе сега в редовен бой, най-добре би било да се сражаваме в единоборство." А той отговори, че няма ум ковачът, който може да вземе нажеженото желязо с клещи, а вместо с тях си служи с ръка. И самият той щял да предизвика голям смях, ако рискува не с голяма и добра войска, а със собственото си тяло. Поради това той не щял да направи онова, за което императорът го подканял. Императорът бил обхванат от гняв, понеже Михаил го надхитрил в играта. А след малко, когато щели да се свържат в здраво приятелство, те щели да се сражават заедно срещу други неприятели. Михаил отговори по този начин и се върна в Мизия.

Българи и ромеи сключват мир

Докато се събираше войската, от царя на мизите пристигнаха при младия император пратениците на Гръд и Панчо, които съобщиха, че техният цар, желаейки да бъде приятел на ромейските императори, се оженил за сестрата на императора, която се била омъжила за царувалия преди него над мизите, и извършили определените за брака обреди. Редно било прочее да бъдат премахнати всички различия и поводи за война. А те, като сключели мирните договори, ромеи с мизи завинаги да се сприятелили и да не се обиждат помежду си в нищо, но всички да бъдат като под една власт. Императорът ги приел радостно и ги наградил царски с дарове и казваще, че станалото сродяване отговаряло на неговите желания. След това сам изпрати при царя на мизите като пратеници своя сват, великия стратопедарх Андроник Палеолог и Йоан Аплесфар, за да потвърдят мира с тях. И ромеи и мизи прекараха в мир дълго време.

Български отред в помощ на Андроник II

Когато все още разговаряха за тия неща, от началника на Скопелос пристигна пратеник, който съобщи, че Михаил, царят на мизите, пристигнал в пограничните области на неговата и на ромейската държава, като се разположил на лагер при Диампол [Ямбол], който му бе подвластен. Той водел със себе си съюзна скитска войска, която била разположена на лагер около Росокастро... На следния ден им бе съобщено, че войската на мизите, около три хиляди конници, пристигнала до Цариград в помощ на стария император. Предвождал ги Иван Русина. Това смути немалко младия император. А той заедно с великия доместик и с протостратора търсеше причината, поради която царят на мизите, макар и съпруг на сестра му, е нарушил договора и клетвите с него и е отишъл на помощ на стария император, и подозираха, че сключеният договор и военният съюз са неискрени. Мизиецът, виждайки, че старият император — било от омраза към своя внук, било от страх да не би привържениците му от ромеите да бъдат подкупени от него и да му устроят заговор, по-лесно би приел в дворците си българска стража, като смята, че като чужденци и съюзници повече щели да бъдат разположени към него, прати войска под предлог, че ще се сражава на негова страна срещу нас, а в същност, ако могат с малцина, които влязат, да превземат двореца. След това и сам като пристигне с цялата си войска, щял да си подчини Цариград и така да завладее цялата власт над ромеите. За доказателство те посочваха, че водел скити съюзници от страх да не би те да помогнат

на тях срещу Цариград, ако се случи нещо такова. Такива бяха подозренията им за този съюз в разсъжденията им. А това бе истина, както по-късно можаха да научат. Един от ромеите, изгнаници при царя на мизите, му внушава тази идея и му обещава, че сам ще извърши тази работа. И поради това бил избран като пратеник за сключване на военния договор. За опит императорът прати пратеничество при Иван, като му заповяда да напусне пределите на ромеите, понеже бил сключил договор със зетя му, царя на мизите, а той бил влязъл с войската си в земята на ромеите. Ако е дошъл да му помага, да се върне в земята си, тъй като той не се нуждае от него, а ако е дошъл да воюва, той щял да го чака за сражение. Това каза императорът, като изпитваше Иван, тъй като той смяташе, че не е изгодно тогава да влиза във война с мизите. Иван с писмена клетва уверяваше императора, че нито неговият господар е нарушил договора, но държи на съюза с него, нито пък той сам е дошъл с войската си тук срещу него. Императорът, като прочете клетвата, още повече се уверява, че е истина онова, което подозираше за военния съюз на мизите. И веднага, като изпрати Георги Пепагомен при стария император, помоли го да не счита думите му като думи на негов приятел, но да повярва, че той съветва полезни неща и за ромеите, и за него. Ако смята да си послужи с дошлите му на помощ мизи за война срещу него, да не приема мизите вътре в двореца — нито мнозина наведнъж, нито въоръжени. . .

Младият император чрез пратеника Йоан Рундзерий съобщил на Михаил, царя на мизите, че е узнал, че той се е разположил на лагер в пограничните области на ромейската държава. Той не знаел какво значи неговото идване. Той желаел да разбере дали е нарушил клетвата и договора спрямо него и желаел да води война, за да може и той сам да се приготви за същото. Той не знаел дали причините за похода са други. Все пак, че той е дошъл неповикан, е доказателство, че идва против него, че е изпратил военна помощ от три хиляди войници заедно с Иван на ромеите, които са му неприятели, и за него това е доказателство, че е враг... А когато Михаил узнал, че императорът е пристигнал в Цариград и се е разположил на лагер недалеч от неговата войска, бил изплашен много за войниците си и не виждал никаква надежда за спасението им, освен ако убеди императора колкото се може побързо, че не е нарушил договора с него и че войската не щяла да воюва срещу него, но била дошла в Цариград поради други причини. И като извадил веднага светите реликви пред пратеника, които държал в пазвата си, и като му подал кръста, който бил между тях, казал: „Като занесеш на императора това, кажи, че аз се кълня в тялото, разпънато върху него заради нас, че нито съм нарушил договора с него, нито съм изпратил

войската срещу него. И поради това моля те [моите войски] да не претърпят нищо лошо...“ И изпратил с писмо един от приближените си заедно с пратеника, заповядвайки на Иван да върне войската, и крило, опърлено от огън, защото това бе знак у мизите за бързина. А когато пристигнаха при императора с кръста и съобщиха какво е отговорил Михаил, императорът изпрати на Иван и на мизите писмото и крилото на техния цар. А те, като ги видели, върнали се у дома си. Това приключи така.

Възобновяване на войната между България и Византия

А по същото време и царят на мизите Михаил с цялата си войска нахлу в ромейската земя, като водеше и съюзници скити и опустоши в разстояние на доста дни градовете на Горна Тракия. Императорът, като узна за нахлуването, събра колкото можеше войска и пристигна бързо във Виза. Там се приготви за сражение. Михаил пък, като узна от съгледвачите си, че императорът се приготовлява във Виза (защото дотогава все още стоеше в ромейска земя и я опустошаваше, уплаши се, че не е в състояние да се брани, ако го нападне, и сметна, че трябва да го излъже... Императорът на сутринта заповяда войската да бъде в бойна готовност и да чака нападението на варварите. И сам приготви всичко необходимо за сражението. Изпрати няколко войници да огледат лагера на неприятелите. А около обед съгледвачите войници се върнаха заедно с шест пленени мизи. Разпитани, те казали, че техният цар предният ден се вдигнал с войската и заминал за страната си, а те, останали за грабеж, били пленени от войниците. Така Михаил надхитри императора. Немного дни след това и той нахлу в Мизия, опустоши и други места и завзе Ямбол при първо нападение. Той го опустоши и се върна в страната си. А Михаил на шестдесетия ден от нападението на императора и сам нахлу отново в ромейската държава. Той пристигна в земята на одрисите и завзе с предателство така нареченото градче Вукелон, понеже стражите го предали през нощта, и се разположи в него на лагер, без да извърши нищо лошо. А императорът, който беше в Димотика, като узна за нападението, пристигна бързо в Адрианопол. И там събираше войската, за да се сражава с мизите. И Михаил, като се бе разположил на лагер във Вукелон, се приготвяше, като викаше войски от страната си. Малко дни след това се разположи на лагер около Проватон, което градче бе наблизо, и го обсаждаше. Като се разположиха така на лагер едни срещу други, в продължение на тридесет дни те приготвяха необходимото за сражение. Когато всичко бе приготено и трябваше да нападнат, императорът проводи пратеничество при Михаил и каза, че той е за-

бравил и клетвите, и договора, които са сключили при срещата си в Черномиан, и затова пръв бил нахлул в ромейската земя и бил започнал войната, а той помнел споразумението и държал на договора. Но онеправдан и коварно нападан, той се бранел и бил въвлечен във войната против волята си. Не трябвало да се нападат едни други, а заедно да нападат неверниците варвари в името божие, защото, първо, двете войски били от една и съща вяра и, второ, понеже сам той бил съпруг на сестра му и не би желал да го има за неприятел, а за приятел, ако, разбира се, върнел градчето, което бил взел с предателство. Ако ли не го върнел, той, поставяйки на знамето кръста, който по-рано му бил изпратил, щял да се отправи срещу него. И Михаил също чрез пратеници съобщил на императора, че по същия начин той и неговата сестра са деца на баща си. Прочее редно било, като имал сам цялата бащина власт, и сестра му на законно основание да получела известна част от бащиното наследство. Императорът каза, че той желаел това много и му дал като на сънаследник на бащиното наследство не само градчето Вукелон, но и други градове... Михаил, който се бе разположил и сам на лагер наблизо, веднага отговорил и казал, че не подобавало нему, който е император, да бъде под властта на друг император, но ако желаел да получи градчето Вукелон, вместо него да дадел многонаселения и голям град на Черно море Созопол. Тогава императорът не отговори нищо, но нареди пратениците да починат в лагера. На следния ден на разсъмване заповяда цялата войска да се въоръжи... А пратениците колкото могло по-бързо пристигнали при своя владетел и съобщили думите на императора и че войската, която е толкова голяма и така въоръжена, била вече на поход срещу тях. А Михаил, който преди това не смятал да влиза в сражение с ромеите, като ги видял да се насочват към сражение, а и като научил за множеството и колко голямо било въоръжението, реши, че не трябва да се излага на явна опасност в неприятелска страна. И той проводи отново пратениците по най-бърз начин при императора и извести, че щял да предаде градчето Вукелон и щял да живее занапред в мир, и помоли императора да върне войската в лагера си. Императорът, като видя, че връщането им ще бъде почетно и че победата е безкръвна, радостно се върна в лагера... И поради това императорът реши да се възползува от случая и да не се стреми към нищо прекалено. Защото предишните години, когато при управлението на стария император Андроник мизите извършваха много нападения срещу ромейската държава и понеже никой не им се противопоставя, императорът с пратеничества и убедителни думи отстраняваше споровете с тях, [сега те] мислеха, че ромейските императори не биха могли да издържат дори погледа им като

на непобедими... Все пак, когато бе сключен мирният договор, Михаил върна Вукелон на императора и на следния ден, срещайки се на коне, подновиха и приятелството и вече война не се води между ромеи и мизи, но занапред заживяха в мир. Когато решиха помежду си, че в бъдеще ще се срещат на това място, когато е нужно, единият се върна в Мизия, а императорът — в Цариград и войската бе разпусната по градовете.

Сключване на съюз между България и Византия

А императорът се върна във Византион. Когато беше там, царят на мизите Михаил му съобщи да се срещне с него, ако му е удобно, и да подновят договора и мира. Защото срещата преди това, която станала в Адрианопол, била кратка и тревожна, тъй като времето и положението пречели поради случилата се тогава война. И понеже на императора бе удобно, направиха срещата между Созопол и Анхиало в така наречената Кримни и сключиха здрав мир и вечен съюз и като се разделиха, върнаха се в родината си...

Из „Ромейска история" на Никифор Григора

Превод на Ал. Милев от *Gregoras*, цит. съч., I, с. 379—380.

Среща с български стражи при Струмица през 1326 г.

Докато още ние бяхме в такова тежко положение, изведнъж се появиха от тамошните скали и пропасти някакви мъже, облечени в черни дрехи, които бяха от вълна и овчи кожи, които сами си приготвяли от овците, когато имали нужда. Тия мъже бяха същински демонски привидения. Наистина те не бяха целите в желязо като тежко въоръжените войници, но и не бяха съвсем без оръжие. Повечето имаха в ръцете си някакво оръжие за сражение отблизо, каквито са например копията и брадвите. Някои пък имаха и стрели. В първия момент ужас и страх обзеха нашите. И можеше ли да бъде иначе? Нали ние се намирахме в чужди места при непрогледен нощен мрак и при това сред хора, които не знаеха нашия език? Повечето местни жители са преселници от мизите, които живеят наблизо, и имат начин на живот като нашите единородци. Ние се ободрихме и скоро дойдохме на себе си, защото те ни приветствуваха ласкаво и добродушно на своя език, без да показват никакви разбойнически намерения било поради това, че според нашия брой те бяха твърде малко, било пък бог ги беше възпрял. Аз допускам повече второто, а по-малко първото, защото като местни жители, ако наистина бяха замисляли разбойничество, те биха се възползували от непрогледната тъмнина и

непроходимите гори и биха нападнали от засада на нас, чужденците, лесно биха ни победили, както е лесно хората с очи да надвиват слепи. След като и те получиха подобно приветствие от наша страна (някои от нашите разбираха нещо от техния език), те веднага ни съобщиха причината за тяхното пребиваване там. Те били пазачи по пътищата и трябвало да прогонват всички, които биха пожелали да плячкосват съседните области.

2. БИТКАТА ПРИ ВЕЛБЪЖД (1330 г.) И НЕЙНИТЕ ПОСЛЕДИЦИ

Из „История" на Йоан Кантакузин

Превод на Л. Йончев от *Cantacuzenus*, цит. съч., I, с. 427—431.

Немного дни след това от Запад бе съобщено на императора, че войска на трибалите [сърбите] се готвела да нападне Ахрида, град на запад, разположен до планината Пиериа. И след малко трибалите опустошиха местата около него и като се разположиха край града, започнаха да го обсаждат. И императорът бързо дойде на помощ. Трибалите, като научиха за това, изоставиха обсадата и се върнаха в родината си. И императорът пристигна в Ахрида и се погрижи за града колкото можа и завладя веднага някои от разположените около него крепости, подчинени на трибалите. Той се погрижи за другите западни градове и веднага се върна в Димотика. А Михаил, царят на мизите, настроен враждебно срещу краля, архонта на трибалите, поради някакви недоразумения, се подготвяше да воюва срещу него. Когато разбра, че императорът е също негов враг, проводи пратеничество при него и го помоли да нападне краля, за да бъде сразен лесно от двамата. А тъй като и императорът реши, че е време да накаже трибалите, които обидиха ромеите, предложи на Михаил войска. Той добави, че и да не го вика, той сам смята с войска да нападне трибалите, понеже твърде много е оскърбен от тях. Императорът събра войска и като си набави всичко, от което се нуждаеше, през Пелагония нахлу в земите на трибалите и опустоши известна част от нея. Веднага завзе някаква крепост, наречена Вудзунис, а Деврица, Дуврунис и Каваларион и Сидерокастро, също крепости, си ги подчини доброволно. А и Михаил през Пеония с цялата си войска потегли срещу трибалите, разположи се на лагер в място, наричано от местните жители Велмаздис. Той пренебрегна неприятелите, тъй като те нямало да се осмелят да го нападнат. Архонтът на трибалите крал Стефан [Дечански], когато се видял обграден и от двете страни с неприятелски огън, реши, че не е в състояние да се противо-

постави на двамата царе, ако раздели войската си. Той предпочете да се срази с царя на мизите и като пристигна, разположи се с цялата си войска на лагер до него в удобно място, с тесен и мъчнодостъпен проход. Там постави пехота да го охранява така, че никой да не може да го нападне през него. Те водили преговори помежду си и като не могли да се разберат, решили, че трябва да воюват. Съгласили се да сключат примирие за един ден, за да се сражават на следния ден. Тъй като вече не достигала храна в лагера на мизите, царят Михаил решил, че трябва да изпрати отбрана войска за храна в деня на примирието. И по-голямата част от войската се пръснала по околните места за грабеж. А кралят, като видял пръснатата войска на мизите и като счел, че моментът е удобен да се нахвърли върху Михаил, който бе надхитрен от него, с най-голяма бързина взел въоръжената войска и като довел триста тежко въоръжени алемани, пренебрегнал договора и потеглил срещу мизите. Като видял идващата войска на трибалите, Михаил разбрал, че е излъган, но и сам с възможна бързина въоръжил войската и я извел за сражение. И преди да се подредят, трибалите нападнали, обърнали мизите в бягство и ги победили напълно. Едни от тях избили в сражението, а колкото хванали живи, взели им оръжието и ги освободили. Защото не бе редно да се поробват помежду си, тъй като бяха еднопlеменни. Михаил, ранен смъртно, бил хванат още жив и отведен в лагера на неприятелите. И като живял малко, умрял. Трибалите разграбили лагера на мизите. А когато пръснатата за продоволствие войска узнала за поражението на своя цар, едни от тях, заловени на различни места, били избити, а по-голямата част от тях намерила спасение в бягство. А кралят след победата не се отправи срещу ромейския император, който също нападаше и обсаждаше градовете в граничните земи между неговата и ромейската държава, но остана разположен на лагер надалеч. Неясно беше дали да събере повече войска, понеже наличната изглеждаше, че е неравностойна на ромейската, или да намисли нещо друго. След малко бе съобщено на императора, че знатните у мизите, след като умрял техният цар Михаил — било желаейки да спечелят крал Стефан, било пък че кроели нещо друго, изгонили сестрата на императора заедно с децата, а на сестрата на Стефан, която преди това бе съпруга на Михаил, и на децата ѝ предали и дворците, и властта над българите. Императорът събра съвета на знатните и се съветваше какво трябва да прави. И реши, че трябва да напуснат тамошните места, понеже нямало да спечелят почти нищо за себе си, тъй като кралят вече се освободил от войната с мизите и би могъл лесно да се защищава срещу тях, като опустошават страната му, и да се отправят бързо срещу Мизия, понеже надеждите там бяха големи. Повод

за война имало немалък: лишаването от власт на сестрата на императора, която имала по-голямо право да управлява, понеже сестрата на краля била изгонена още докато бил жив Михаил. А императорът, след като реши да се върне, постави стражи в градовете, които неотдавна му се бяха подчинили доброволно, прояви внимание към останалите погранични градове..., взе цялата останала войска и се върна в Адрианопол. Немного дни след това събра и останалата ромейска войска, колкото имаше, и нахлу в Мизия. И освен това, като опустоши извънредно много страната и си подчини доброволно намиращите се под властта на мизите градове Анхиало и Месемврия и Аетон, Ктения и Росокастро и Диампол, върна се в Цариград.

Из сръбските летописи

Превод на П. Петров от Љ. *Стојановић*, Стари српски родослови и летописи, с. 199.

След това излезе скитският владетел, наречен Михаил, цар български, с голяма сила, т. е. татари, бесараби и други околни народи, искайки да го отстрани от отечеството му. Но този блажен [Стефан Дечански] се устреми срещу него и го уби в лето 6838 [= 1330] на Велбъжд.

VII. БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ ЦАРУВАНЕТО НА ИВАН АЛЕКСАНДЪР (1331–1371)

1. ВЪЗКАЧВАНЕ И УКРЕПВАНЕ НА ИВАН АЛЕКСАНДЪР НА БЪЛГАРСКИЯ ТРОН

Из „История“ на Йоан Кантакузин

Превод на Л. Йончев от *Cantacuzenus*, цит. съч., I, с. 458—470, 504—505, 507—511; II, Bonnae, 1831 с. 88—92, 336—339.

Българо-византийската война през 1331 г.

В началото на пролетта дойде писмо от Цариград до императора, което му известяваше, че двама от знатните у мизите, протовестиарият Раксин и логотетът Филип, въстанали срещу управляващата ги съпруга на Михаил, която бе леля на крал Стефан, и я лишили от властта. Тя заедно с децата си избягала и отишла при своя племенник краля. А онези убедили и другите динати на мизите и посочили за свой цар Александър, племенника на царувалия преди това Михаил и син на Срацимир. Щом заел властта, той взел колкото войска имало у мизите и немалка съюзна скитска войска и се отправил на поход срещу предалите се преди това доброволно на императора градове. И освен Месемврия едни от тях си подчинил с оръжие, а други доброволно. Императорът, като научи за това, реши, че не е нужно да остава в Солун, но се вдигна оттам и пристигна в Цариград. И най-напред изпрати за началник в Месемврия протостратора Синадин. Той се страхуваше да не би жителите на Месемврия да се отметнат, преди да бъде приготвена войската. Нареди да се събира войска в Цариград и сам се готвеше да воюва срещу мизите... Той се вдигна от Цариград и след малко дни нахлу в Мизия и опустоши известна част от нея: като премина Хемус, отново доброволно си подчини другите градове, които преди това притежаваше. А Анхиало все още се владееше от мизите. Защото Александър, царят на мизите, като узнал за нахлуването на императора, бързо се притекъл на помощ с цялата си войска от мизи. И като пристигнал, разположил се на лагер при Айтос, отстоящ недалеч от императора, който се бе разположил на лагер при Росокастро.

Освен това двете войски ги разделяше един тесен и каменист проход, който Александър успя да заеме и го пазеше, като бе поставил пехотна войска. А императорът, като узна, че Александър се е разположил на лагер наблизо, на разсъмване на следния ден заповяда войската да се въоръжи. Като се въоръжи, той я пое наредена за сражение, дойде близо до прохода, който се пазеше от Александър, и подканяше мизите към сражение. Защото не беше възможно да ги нападне в лагера поради неравния и тесен проход, който се пазеше от тях. Като прекара деня там в бойна готовност, понеже никой не излезе срещу него, върна се обратно в лагера си. И немного дни след това отново пристигна с въоръжената войска, за да се срази, но прекара деня, както и по-рано, при входа на теснините. А мизите и тогава не се осмелиха да слязат в равнината и да се сражават с императора при равни условия. Той отново се върна в лагера си, като уплаши варварите със смелостта си. Александър видя, че не е в състояние в открито сражение да се противопостави на императора, проводи пратеничество и преговаряше за мир... Императорът, понеже думите му се сториха любезни и приемливи, пък и Анхиало превъзхождаше много Ямбол, счете, че никак не би бил упрекнат даже ако даде и нещо за мира. И понеже липсваха припаси за войската и вече имаше голяма оскъдица в лагера, та трябваше или да се сражават с неприятелите, или да отстъпят, а освен това, виждайки желанието у мнозина да се върнат в родината си, той прие пратеничеството и договорите станаха при тия условия — ромеи и мизи да сключат мир и никога да не се онеправдават взаимно. Но ромеите да получат Анхиало, а да дадат Ямбол и в бъдеще да живеят в мир и всеки да владее това, което има. Договорът между двамата императори беше сключен при тия условия на 17 юли. От двете страни се явиха пълномощници, за да предадат градовете и да положат клетвата...

А в същата нощ, през която смятаха да се положат клетвите на следния ден, при Александър дошла съюзна войска от скити. Той ги беше повикал срещу чичо си Белаур, който въстанал срещу него и като му бил отнел част от царството, бил безпощаден и жестоко опустошавал страната. Той сметнал, че добре може да се възползва от случая, ако ги поведе срещу императора с измама, и затова им казал, че чичо му се намирал наблизо и трябвало да го нападнат, преди да узнае... И като разчиташе на тях, Александър с готовност влезе в сражението и смело потегли напред.

Когато се приближиха едни до други така, че да се виждат, когато слънцето се издигна над хоризонта и даде възможност да се види по-ясно войската, тогава вече ясно се виждаше, че войската, която напредваше, е скитска. Защото те не бяха наредени заедно с мизите, но си имаха свой собствен строй.

Когато бяха толкова близко, че да нападнат, скитите отб гнаха императора и предните редици, а нападнаха тила, който след малка съпротива бе обърнат в бягство и бе преследван чак до Росокастро. А ромеите се струпаха там и се защищаваха от варварите извън стените. Императорът с предните шест отреди, макар задните да бяха обърнати в бягство, ни най-малко не отстъпи, но веднага потегли срещу мизите и се сблъскаха малцина с мнозина. Когато сражението стана твърде тежко и продължително и ромеите показаха голяма храброст и мъжество, накрая те бяха надвити от множеството мизи и, изпаднали в тежко положение, отстъпиха назад. А императорът заедно с великия доместик и с Мануил Асен, брата на жената на великия доместик, който командуваше императорския отред, и с други 50 отбрани измежду знатните най-напред прогониха намиращите се срещу тях. После, след като сражението стана твърде ожесточено и мнозина [неприятели] се стекоха, те не можаха да запазят строя, но като се пръснаха кой както можа, отстъпиха... Същевременно императорът и тези, които бяха влезли в сражение с мизите, макар и да беше настанало бягство, като отстъпваха, без да се обръщат, не допуснаха да бъдат обстрелвани в гърба, но като се отбраняваха и защищаваха, дойдоха до Росокастро. А там, като се събраха с останалата войска, заедно геройски се отбраняваха срещу скити и мизи до третия час на деня. А варварите, като не можаха да постигнат нищо повече (те не можаха да дойдат да превземат със сила Росокастро), пръснаха се и се върнаха в собствения си лагер. В сражението паднаха и бяха пленени 37 ромейски конници, от които шест бяха от императорския отред, а пехотинци 65. Повечето или почти всички бяха пленени от скитите или погинаха. От мизите загинаха малко повече от ромеите. При това победата бе явно на страната на мизите, понеже ромеите не се противопоставиха, но като побягнаха безредно, дойдоха в Росокастро. А около обед на същия ден Александър, царят на мизите, изпрати Иван, един от своите знатни, като пратеник при императора и помоли сключените предния ден договори да останат нерушими и за по-голямо приятелство и сигурност на договорите, да сгоди дъщеря си за неговия син. Императорът отговори, че сключените договори харесвали и нему, тъй като той и по-рано смятал, че мирът е бил сключен не по принуда, но заради изгода... И царете положиха клетва според обичая. И пуснаха оцелелите ромейски пленници без откуп, защото така бе уговорено в договора. На следния ден, като се събраха на същото място, ядоха заедно и разговаряха през целия ден за случилото се предния ден по време на сражението...

Понеже всичко около брака на дъщеря му бе готово, [императорът се] вдигна от Цариград и пристигна в Адрианопол, за да извърши там бракосъчетанието. Пристигна и царят на

мизите Александър заедно със сина си Михаил Асен и той, провъзгласен от него за цар. И в Адрианопол бяха изпълнени благословии и каквито обреди са определени от църквата при брака. В така наречените Комнинови ливади, отстоящи недалеч от града при така наречената река Тунджа, бяха приготвени ястия и напитки и всичко каквото е измислено за приятно прекарване на празненството. След като осем дни ромеи и мизи отпразнуваха заедно брачното тържество на своите царе, на деветия ден на разсъмване цар Александър и мизите с дъщерята на императора, тяхна царица Мария Палеолог, се върнаха в Мизия. Много знатни ромеи я следваха чак до Търново. А там останаха определените от императора лица, които щели да бъдат винаги с дъщерята, а останалите се върнаха у дома си.

Възобновяване на българо-византийския договор

А когато бе в Димотика, всякак се стараеше да направи напълно готови за военни походи сенаторите, обитаващи тракийските градове, и войската, а също така и ромеите. И той направи това в разстояние на няколко дни. После като узна, че царят на мизите Александър се е разположил на лагер с войската си в Стилбно, градче, подчинено на мизите и намиращо се в пограничните области на неговата и на ромейската държава, реши, че трябва да проводи пратеничество при него. И като проводи пратеници, съобщи, че се намира в Адрианопол и желае да разбере дали той предпочита повече войната, отколкото мира. Защото отсрочката, която бе дал на неговите пратеници, когато бяха в Цариград, вече изтичаше. А Александър, виждайки, че ромеите не са се изплашили, както мислеше, но са готови да се защищават срещу тия, които искат да ги обидят, и не можейки да ги убеди нито със заплахите по пратениците, нито с подготовката си за война да постъпят според желанието му, и считайки, че за него е безполезно да почне война, съгласи се на споразумение с него. И веднага, като бяха подновени предишните договори и клетви, Александър се върна в Търново в двореца си.

Намеса на България във византийските междуособици

И Александър, царят на мизите, като не можа да завземе Адрианопол, дойде до Димотика и се разположи на лагер, без да преминава Хеброс. Като отдели немалка част от войската си, изпрати я да опустошава градовете в Тракия. Случи се така, че войската, която се връщаше от Цариград с пинкерна Ангел, срещна немалък брой от тях и ги изби в сражението, понеже бе по-силна. А същевременно и персийската [турската]

войска, която дойде по крайбрежието на Тракия за плячка, като срещна случайно останалите мизи, изби и плени някои от тях. Останалите се върнаха в собствения си лагер не само без нищо, но след като бяха загубили мнозина от своите. Александър, въпреки че преди това се отнасяше презрително към императора Кантакузин, сметна, че не може да му се противопостави ни най-малко, понеже бе притиснат от две страни от ромеи и от перси; освен това, като узна, че императорът има достатъчно голяма и храбра войска в Димотика, уплаши се и за останалите да не би храбростта му да му навреди. Затова той проводи пратеничество и поведе разговор за мир. От близките на императора тези, които бяха млади и по-дръзки, го съветваха да не приема мира. И го поощряваха повече към сражение. Той обаче не скланяше, като смяташе, че войната не ще им донесе никаква изгода. „Защото — казваше той, — ако бяхме водили борба само с мизите, смелостта ни би имала някакъв смисъл, а сега ние трябва да обмислим как да се браним не толкова от тях, а по-скоро от тези в Цариград. Защото, ако победим мизите, ние само ще ги прогоним оттук, което те трябва да направят — било че бъдат победени или не. А ако ние сами бъдем победени, ще доведем неприятелите като че ли нарочно срещу нас. Така че какво по-изгодно и по-полезно би било за тях, отколкото ние самите да извършим поради безумие това, за което те се молят? А освен това понеже и Александър не ни е дал сериозен повод за война, бихме постъпили несправедливо, ако не пожелаем да сключим мир. Защото той не би потеглил на поход срещу нас, но като пристигна по друг повод, нареди им, без да иска. И така, понеже войната не е от полза за нас и понеже нямаме справедлив повод [за нея], трябва да предпочетем мира.“ Това каза той и като повика пратениците, преговоряше за договора. И тъй като и те бяха готови да се споразумеят, той им даде дарове и ги отпрати в техния лагер. Той проводи пратеничество при Александър и сам потвърди договора. Макар царете да желаеха и лично да се срещнат, за да заздравят повече приятелството, настъпилата тежка зима им попречи. Поради това войската на мизите се върна в страната си, понеже не можеше да издържи на палатки, като им измряха от студ известно число войници и коне. . .

Гражданите на Димотика, когато узнаха, че императорът [Кантакузин] отново се е върнал при трибалите [сърбите], се изплашиха и изпълниха със страх и смущение. . . Решиха, че трябва общо да се посъветват и да проводят пратеничество при Александър, царя на мизите, а освен това да сключат договор с него, за да им стане съюзник и приятел и да им помага срещу неприятелите и да се грижи за всичко, което

подобава на приятел към приятели. И ако императорът Кантакузин се върне, той щял да му благодари за съюза и за приятелството, а ако се случи да умре във война или по някакъв друг начин, преди да се върне, градът щял да му се предаде, като се отдели от ромейската власт... И [Александър] употреби всички средства, за да възпрепятствува завръщането му или пък, ако може, и да го погуби. И провождайки често пратеничества при краля [Стефан Душан] и при сестра си Елена, жена на краля, той ги подканяше да не пускат императора Кантакузин, но вързан да го пазят в затвора или дори да го убият, защото така би било възможно без усилие да завладее ромейската империя. Но кралят сметна внушенията му за неразумни и не ги прие, още повече че и жена му го подтикваше към същото. А Александър изпрати войска, колкото смяташе, че е достатъчна за обсадата на жителите на Димотика, и ѝ заповяда да пази разположилите се наоколо на лагер под предлог, че ще помага срещу ромеите, които обсаждат града, а в същност, за да затегнат сами още повече обсадата. И всичко бе извършено според желанието му. Понеже ромеи е вършеха чести нападения, но твърде бързо се оттегляха, жителите в Димотика използваха случая и опустошаваха траки ските градове и през нощта, и през деня и чрез грабеж и плячка си набавяха необходимото за живот. А мизите нападаха и непрекъснато напираха в продължение на много дни и, ра бира се, положението се влоши, тъй като всички рискуваха да погинат от глад. Наистина мизите пречеха еднакво и на ромеите да нападат жителите на Димотика, и на жителите да излизат от града... Разбира се, по такъв начин те поставиха жителите на Димотика в тежко положение, защото бяха извънредно много притеснени от оскъдицата. Императрица Ирина видя опасността и затова заповяда [мизите] да се оттеглят от града понеже нямало нужда вече от тяхната помощ, т к като те достатъчно помогнали. Заради тази помощ т и ка аха голяма благодарност не само на техния цар, но и на самите тях. А те казаха, че по никакъв начин не щели да се оттеглят, но оставали твърдо там, за да помагат, защото техният цар им бил наредил така. Този отговор предизвика голямо смущение и страх сред жителите на Димотика. Защото гибелта им изглеждаше неминуема... А мизите, които се бяха разпол ж ли на лагер около Дим тика, узнаха след известно време от съгледвачите си, че множеств персийски кораби са авлели в усти то на Хеброс, и от страх и смущение се тъпчеп и жду си и в днага отстъп иха, като не знаеха къде да е скр ят. А гражданите на Димотика, като не знаеха причи н та на бягството, се учудваха какво ли е смути о толкова мизите.

Из „Ромейска история“ на Никифор Григора

Превод на Ал. Милев от *Gregoras*, цит. съч., II, с. 625—627, 631 632.

Едвам [Кантакузин] довършвал вече този строеж и трибалът Хрельо имал възможност да пристигне. Той по-рано се подчинявал на властта на краля на трибалите, но по някакви пр чини скъсал връзките на подчинение и си създал собствена власт в Струмица, надоблачната крепост, и във всички земи ок ло река Стримон и до Амфипол. Поради гражданската ромейска война той бил уважаван от двете страни, станал страшен и мъчно победим за краля на Сърбия. Хрельо използвал някак си времето и сам станал щастлив от нещастието на другите и трупал собствено щастие от нещастието на съседите си. Същият, разбирайки още тогава и смятайки за сигурна бъдещата императорска слава на Кантакузин, се стараел да му бъде приятел и съюзник. Привържениците на византийците, подражавайки на онния триста спартанци при Термопилите, които някога преградили прохода за Ксеркс, тогава предварително завзели теснините около Христупол и с твърде голямо усърдие се установили там и пазили нощем и денем, за да бъде недостъпен оттам входът за императорската войска на Кантакузин. Уведомен, Хрельо пристигнал съвсем близо до Христупол с немалка войска, за да помага и доколкото е по силите му, да направи по някакъв начин по-лесно пристигането на императора в Солун...

Към края на лятото император Кантакузин тръгнал от устията на река Нест, като оставил отляво тия, които па или теснините при Христупол, и превел своите войски през височините на планината. Той използвал по-дълъг и труден път, пълен с препятствия от скали, долини, дърветата и тръна ите на гъстата гора. Все пак прекарал войската си и се разп ложил на стан на равнината край Филипи, където в миналото са воювали Брут и Касий с Октавиан Цезар.

Докато задържал там войската си на почивка, при него пристигнал Хрельо, като обещавал, че ще прави с готовност всичко по негово желание. Императорът пък му казал, че иска да го има за приятел, но в момента нямал никаква нужда от тази му помощ, защото разбирал, че Хрельо само с езика си му обещава помощ поради настъпилия страх от война. Намерението му обаче било лукаво и той очаквал да види точен и определен край на боя. Затова и сам императорът си послужил по отношение на него с думи, които му обещавали трайно приятелство. Задържал го много дни и после го изпратил радостен, понеже му обещал, че в бъдеще ще му бъде добър съсед.

2. РОДОПСКИЯТ ВЛАДЕТЕЛ МОМЧИЛ, ВИЗАНТИЯ И БЪЛГАРИЯ

Из „История" на Йоан Кантакузин

Превод на Л. Йончев от *Cantacuzenus*, цит. съч., II, с. 402 403, 403—407, 420—422, 426 432, 433—436.

Когато императорът [Йоан Кантакузин] обсаждаше Перитеорион и се приготви да го нападне със стълби и машини, крепостите Света Ирина и Повисд в областта на Меропа минаха на неговата страна. Жителите им дойдоха при императора и го помолиха да им назначи управител. Заедно с тях в същата планина живееха в неукрепени села и други номади, които поради благоразположеността си към императора (защото му бяха подчинени по-рано, още докато беше жив император Андроник) от всички други първи пристигнаха и доброволно се подчиниха на императора. Като обмисли кого да им постави за началник, реши, че трябва да повери властта над тях на Момчил не само поради това, че са еднопlеменни, но и затова, че не му липсва храброст и смелост в сраженията и е твърде опитен в плячкосванията и грабежите. Този Момчил по род бе мизиец, но поради плячкаджийство и грабеж избяга оттам и отиде при ромеите, където бе зачислен от императора в списъка на стратиотите. Понеже винаги с удоволствие плячкосваше и опустошаваше много Мизия, понеже познаваше местата, той бе често съветван от управителите на пограничните области между мизите и ромеите да не започва война и да не върши такива опустошения, понеже бяха в договорни отношения. Той изобщо не можеше да се убеди и за известно време мируваше, но след това отново се захвана със същите работи. И той щеше да бъде наказан за злодеянията си, понеже стана омразен на мизите заради грабежите и не се доверяваше на ромеите, които искаха да го хванат. Затова избяга при трибалите [сърбите] и там прекара продължително време. След това император Кантакузин пристигна от Верея в Перитеорион, а той, който малко преди това се отметна от краля на трибалите, се присъедини към императора. Като видя, че той е подходящ за тази служба, предаде му крепостите и останалите села в Меропа, които бяха немалко. От тях Момчил събра немалка разбойническа войска. Конниците бяха малко повече от триста, а пехотинците — над 5000. Тогава императорът му повери командуването над всички тях и нареди да опустошава градовете, които не биха минали на страната на императора.

А понеже той нямаше успех в обсадата на Перитеорион, изгори приготвените машини и след като цялата флота отплува за родината си, сам заедно с Омур и 6000 отбрани перси пристигнаха в Димотика... Той прекара малко дни в Димотика и

след това замина за Родопа. И веднага всички градчета в Мора минаха на негова страна — освен едно, наречено Ефрем. Миналите на негова страна градчета не претърпяха нищо лошо от персите,които обаче жестоко опустошиха Ефрем. Той п стави за управител на градчетата брата на жена си Йоан Асен веднага се върна в Димотика. Като изпрати роменска и перс иска [турска] войска срещу градовете в Тракия, той искаше да му се подчинят.Понеже не му се подчиняваха, опустоши ги, д колкото бе възможно, а всички села бяха разрушени и поробени се предаваха на близките им. И мнозина загинаха... Тъй като имаше и друга област в Родопа, подчинена на ромеите, наречена Станимака и Цепина, в които градове имал и не по-малко от хиляда твърде храбри конника и много пехота, той реши, че трябва да се отправи на поход срещу тях. Те излязоха от Димотика и дойдоха до Мора. Там, понеже Омур заболя, останаха, докато оздравее...

Императрица Ана, патриархът, великият дук и останалите знатни решиха, че трябва да се проводи пратеничество при Александър, царя на мизите, за да им помага срещу император Кантакузин. Защото персийската войска опустошаваше и неговата страна. И той обеща, ако му дадат като награда за помощта градовете при Станимака и Цепина, по-големи и по-малки, заедно с намиращата се в тях войска. А те бяха девет: Цепина, Кричим, Перущица, Света Юстина, Филипопол, град забележителен и голям, Станимака, Аетос, Беаден и Косник. Войската по-рано била над 1500 души. А тогава — по време на ромейската война, понеже [войниците] бяха избити, бяха останали малко повече от хиляда, всички твърде храбри и неотстъпващи по храброст на някои от останалите воюващи при ромеите. Те, когато узнаха молбата на Александър, предадоха на драго сърце градовете, понеже се уплашиха, както изглежда, да не би, ако и тези градове минат на страната на император Кантакузин, да ги имат за неприятели вместо съюзници и подчинени. И като че ли по споразумение предпочетоха да имат за съюзник повече Александър, отколкото император Кантакузин за неприятел. Така те проявиха голяма грижа и старание да не отслабне властта на ромеите. Когато Александър получи градовете, те поискаха [от него] военна помощ според уговорката. А той казал, че не може [да я даде], докато персите пребивават в Тракия. Ако могат по някакъв начин да ги убедят да се върнат в Азия, тогава вече на драго сърце ще потегли срещу Кантакузин...

И царят на мизите Александър дойде с цялата си войска при Стилбно, за да помогне на младия император Палеолог, както беше обещал... Те проводиха пратеничество и при Момчил, комуто император Кантакузин даде властта над крепостите

в Мерона и над останалите номади, и го убедиха с много обещания да почне война срещу него. Защото той беше вече известен и разполагаше с достатъчно войска. Войната пламна отвсякъде около императора и той... проводи пратеничество при Александър, царя на мизите, и го увещаваше да мирува, тъй като войната срещу императора щяла да причини не след много нещастия на самия него...

А когато пратениците на император Кантакузин дойдоха при него и му съобщиха целта на идването, царят на мизите Александър не отговори нищо. Той пристигна с войската до Мора, за да си подчини, ако може, тамошните градчета, подвластни на императора. Едно от тях, наречено Хиперпиракион, преди да дойде Александър, бе приело изпратения от него архонт. Щели да приемат и гарнизон. Императорът, когато узна от пратениците тия неща, тъй като персийската войска беше налице..., с голяма бързина се отправи към Мора срещу мизите. Александър, като разбра, че не може да излезе в открит бой, с голяма бързина премина Хеброс безредно и неорганизирано и се разположи на лагер там, понеже реката щяла да попречи на императора да влезе в сражение с тях. При преминаването загинаха малко войници, а много коне и обоз не само поради течението, но и понеже наредените най-отпред от императора нападнаха мизите, докато още преминаваха. Императорът отново си възвърна Хиперпиракион, а началникът, [назначен] от Александър, можа да избяга, щом узна, че императорът идва. Александър пък, като влезе веднага във връзка с пратениците на императора, сключи договор и ги отпрати. Той каза, че нищо несправедливо не е извършил, за което императорът справедливо да си отмъщава, и се върна в родината си.

Императорът се зарадва, че е отстранил Александър, и се готвеше да нападне жителите на Хераклея, които бяха благоразположени към младия император. Момчил, убеден от цариградчани да почне война срещу императора, като узна, че той е пристигнал в Димотика, нападна Абдера, където стоели на котва пристигналите в помощ на императора петнадесет кораба, пратени преди това от Омур. Те се охраняваха от двеста и петдесет перси, а останалите следваха императора. По време на това нападение Момчил изгори три от тях, понеже останалите се спасиха. Нито един персиец не загина. А един човек пристигнал при хората на императора и съобщил, че Момчил при нападението бил изгорил всички кораби и бил избил стражите, като никой не е успял да избяга. Тези, които бяха въоръжени, веднага се втурнаха срещу Момчил. Императорът се опита да ги възпре, за да се отправят на поход срещу него със съответната подготовка и бързина, след като се завърнат от Хераклея, и доказваше, че походът срещу Хераклея е по-важен от всичко. А те отвърнаха, че няма нищо по-важно

от това да отмъстят за гибелта на сънародниците си. Императорът видя, че не може да ги обуздае, и изпрати ромейска войска, за да опустоши владенията на Момчил, който вече явно се бе отметнал, а и защото се страхуваше за варварите да не бъдат избити от него, който имаше боеспособна войска и не отстъпваше на никого от тогавашните [военачалници] по храброст и мъжество. А Момчил, като подозираше, че императорът не ще понесе обидата, но ще изпрати войска срещу него, което и стана, събра хората си в градовете и крепостите и сам се приготви за сражение. Като видя, че персийската и византийската войска са по-силни, за да рискува срещу тях, реши в момента да кротува и да ги остави да плячкосват, а когато се завръщат, да ги нападне и ако може, да им навреди. Заедно с войската си пристигна при Перитеорион, който бе още подвластен на императрицата, и изчакваше заминаването на войската... Същевременно съгледвачите пристигнаха и известиха, че приближава войска, но те не видели точно откъде идва... Това бе Момчил с хиляда отбрани войници. Той се научил от съгледвачите си, които сам изпратил, че императорът се намира в настоящия момент в Месина. Защото Перитеорион отстои недалеч от Месина. Императорът събра хората около себе си и в боен ред се устреми през Месина към Комотини. Момчил, като видя, че те не побягнаха изведнъж, но заминаха бавно и в боен ред, уплаши се да не настане смут около него и да ги нападнат изведнъж неподредени и разпръснати, ако са останали в засада в развалините на града. Затова той събра войската си, която бавно потегли в три отреда. Когато императорът и хората около него бяха извън развалините [на града] и нямаше никакво подозрение за засада, хората на Момчил се нахвърлиха неудържимо върху тях. След като всички се втурнаха да бягат, тия от неприятелите, които бяха изтичали напред, се намериха близо до императора (защото той бе останал последен от другите). Той се защищаваше, заобиколен с тия, които бяха успели да се притекат първи. И когато императорът влезе в бой с неприятелите, конят му бе убит. Един от приближените на императора, който беше там, по име Ланзарет, слезе от коня си и го даде на императора, като същевременно му помогна да се качи. Когато се качваше на коня, някой го приближи и го удари с меч по главата, без да му навреди нещо, понеже здравият шлем издържа на удара. После той се бранеше през целия път, като нанасяше и получаваше удари (защото мнозина неприятели бяха връхлетели върху него) и така пристигна в Комотини, спасен като по чудо... Така, без някой да очаква, императорът се спаси от толкова голяма опасност, а Момчил незабавно се върна... А Момчил след малко, когато нападналата го войска се върна, проводи двама от пленниците, Апелмене и Теодор Кавыларий, при императрица Ана и иска-

ше възнаграждение за съюза и за участието си в битката срещу неприятеля. Тя радостно прие молбата и го провъзгласи за деспот. Той проводи пратеничество и при императора и го молеше да му прости, понеже се показал неблагодарен и се отблагодарил лошо на благодетеля си. Съобщи му, че вече не ще действува необмислено. Императорът, като видя, че е безсмислено да отмъщава тогава и че е безполезно да има Момчил за враг, който може да вреди, помири се и му прости, изчаквайки удобния момент. След като научи, че той е провъзгласен от императрицата за деспот, сам го удостои с титлата севастократор. [Момчил] реши, че е удостоен от него повече, отколкото от императицата, и, разбира се, желаеше да бъде за кратко време на страната на императора... Същевременно царят на мизите развали договора с императора и обеща, че ще помага... Когато ставаха тия неща и Момчил, който бе удостоен от императрицата и се нарече деспот, почна веднага война срещу императора, за да опустоши градовете в Халкидика, колкото бе възможно... А Момчил се издигна и стана вече велик поради гражданската война всред ромеите и като сметна, че е достатъчно силен да образува свое царство, едновременно се отметна от император Кантакузин и от императрица Ана, макар че бе удостоен от нея с титлата деспот. Той воюваше едновременно и с двете страни и си подчини градове и села. Най-много бе безпощаден към сина на императора Матей, като го нападаше и вършеше постоянни грабежи. Той беше събрал близо четири хиляди конници, всички подбрани по храброст, и изглеждаше, че е непобедим поради храбростта си и природната защитеност на местата, които владееше...

Омур помоли императора да не се бавят, а да се отправят срещу Момчил. Варваринът му се гневеше заради дързостите му срещу императора. Понеже ромейската войска не беше готова, варварите се отправиха срещу Мизия, като казаха, че веднага ще се върнат, щом ромейската войска се приготви. Когато императорът се опита да ги възпре и им казваше, че е сключил договор и съюз с Александър, те не послушаха, като казваха, че са неприятели на мизите. Те нападнаха и се върнаха с голяма плячка от роби и добитък. След това, когато и ромейската войска се приготви, те настъпили срещу Момчил. А Момчил имаше вече голяма войска и си бе създал собствено царство. Той нападна и завзе Ксанти, владееше всички крепости в Меропа и достигна чак до Мора. Като се научи, че императорът се готви да отиде срещу него с персийската войска, проводи пратеничество и се опита да го измами, както и по-рано го бе измамил. Разкайваше се много за неблагодарността си към него, понеже, след като толкова много го е бил облагодетелствувал, той се бил показал лош, забравил добрините, и ако му простел [сега], никога след това не щял да действува

необмислено, но щял да му служи вярно. А когато молбите не му помогнали никак и като узна сигурно, че войската идва, събра колкото войска имаше около него и сам се отправи за да се сражава с всички едновременно и с ромеи, и с варвари. Наистина безумието и дързостта го докараха до такова голямо безразсъдство. Когато дойде в Перитеорион, пристигнала и персийската войска. А преди това настояваше пред жителите на Перитеорион и ги принуждаваше да го приемат, но те не го приеха, а му затвориха вратите, като сочеха варварите и го подканяха да се сражава с тях, та градът да бъде на победителите за храбростта им. Наистина те се бояха да не би, като избегне опасността, да ги накаже жестоко за предателството. Той беше неумолим в гнева си и сурово и нечовешки убиваше негодуващите и наказваше със смърт и при малки, и при поголеми провинения. И затова, за да не изглежда, че изобщо са се отметнали от него, те приеха братовчеда му Райко заедно с петдесет войници, та, ако победи, приемането на братовчеда да послужи като извинение при гнева му. А ако бъде победен и убит, онези, бидейки малцина, не биха били никаква пречка гражданите да направят това, което решат, че е полезно. Момчил нареди войската при укреплението пред града, като смяташе, че ще устои, като има и укреплението, което ще го подпомогне немалко. Персите прочее нападнаха първи, отблъснаха войската на Момчил, която беше около пет хиляди души, и разрушиха укреплението. Повечето от войската се пръсна за грабеж и същия ден нападна и опустоши всичко до Мигдония. Императорът, който вървеше отзад заедно с Омур и останалата войска, забеляза, че войската на Момчил не е била победена, но че само отстъпва по пътя пред персите. Защото виждаше, че е подредена правилно и в боен ред, поради което изглеждаше, че сражението тепърва предстои. . . И Момчил също така нареди войските и потегли за сражение. Когато се сблъскаха, стана тежко сражение и войските дълго време устояваха една срещу друга. Все пак войската на Момчил бе победена и мнозина от нея загинаха. Когато войските на Момчил бяха притиснати към стените на града, понеже за конете нямаше изход и място за разгръщане, тъй като оставаше малко пространство между неприятелите и стените на града, а жителите на Перитеорион не бяха наклонни да ги приемат, Момчил пръв слезе от коня, а след него и всички други и те се хвърлиха срещу неприятелите. Сражаваха се пеша, като се биеха мъжествено и устояваха дълго време било поради храбростта си, било понеже градът пречеше да бъдат обкръжени и мнозина паднаха в сражението. Докато Момчил бе жив, храбростта не ги напускаше и те не си предаваха оръжието. А когато и той падна в сражението, останалите веднага предадоха оръжието си и бяха пленени от ромеите и персите, без да мо-

же да избяга нито един. И това, което разправят при големите нещастия, че не бил останал дори факлоносец, същото тогава се случи и с войската на Момчил. Наистина едните паднаха в сражението, а другите бяха пленени. А тези в Перитеорион, които бяха застанали по стените, нито се сражаваха в полза на Момчил, нито сами се намесваха, но седяха по стените само като зрители на боевете. Императорът проля сълзи за нещастието не само поради промяната на положението, защото малко преди това той [Момчил] замисляше големи неща, като смяташе, че е непобедим и опитен стратег, и в един миг загина безславно, мачкан от враговете, но също и затова, че загиналите, които бяха толкова многобройни и бяха показали такава храброст и доблест, бяха ромеи... Така Момчил за кратко време достигна цветущо положение и изглеждаше, че се е издигнал до голяма слава, но бързо залезе и пропадна. След сражението императорът пристигна в Ксанти, където бе домът и съпругата на Момчил. Жителите на Ксанти, като не знаеха в началото нищо за Момчил, разпитваха за него къде е. Когато узнаха, че по време на сражението той и цялата войска са загинали, оплакаха смъртта на близките му и предадоха града на императора. Императорът прояви голямо внимание към съпругата на Момчил. Той заповяда да не ѝ отнемат нищо от имуществото, но да запази всичко и или да остане на ромейска земя, ако желае, или пък да замине за родината си. Защото тя беше от Мизия. Понеже предпочете да се върне в родината си, тя с цялото си имущество замина при мизите.

Из „Книгата за напътствията“ от Енвери

Историята на турския поет Енвери, завършена в 1465 г., описва войните на селджукските и османските турци в стихове. В нея основно място заема описанието на подвизите на владетеля на Смирна Умур паша. Съчинението на Енвери съдържа интересни сведения за българската история в периода 1343–1345 г., към който се отнасят и приведените откъси. Превод на В. Гюзелев от *Le Destān d'Umūr pacha (Düsturname-i Enveri). Texte, traduction et notes par Irene Melikoff-Sayar, Paris, 1954, с. 101, 104, 110, 123, 124.*

Имаше в сръбската земя един войн,
наречен Момчил; той бе много висок.
Начело на четири хиляди души той дойде при пашата [Умур],
на когото тези отдадоха почит, скръствайки ръце пред гърдите.
Той целуна ръката на пашата и на текфура [Йоан Кантакузин]
и се постави в тяхна служба, този смелчага.
Всички, които го виждаха, биваха изумени,
всички бяха учудени от неговия величествен вид;
той бе висок, колкото двама души,
гледан отстрани, наподобяваше минаре.
Пашата го облече в турски дрехи и го взе на служба с армията му.

После корабите навлязоха в Марица и се отправиха
към Димотика.
Пашата се върна в Гюмюлкюне [Гюмюрджина],
армия излезе срещу му, тя идеше като поток.
Момчил се качи на своя кон и го пришпори,
воините на вярата атакуваха с него;
изумени от неговия величествен вид,
неверниците [християните] се уплашиха, да се
приближи никой не посмя.
Навсякъде се разнасяха викове, молеха „милост".
Той, шахът на света, направи знак с ръка на Момчил,
пашата го извика и му рече: „Аз давам милост,
пощади тези хора, о храбрецо."
Оттам те взеха много богатства и платове,
злато и сребро, а също и скъпоценни камъни.
Имаше един град в близост до морето,
като напусна онова място, владетелят дойде тук;
това бе град Игрикан [Грацианопол]; много хора излязоха
оттам
Пашата ги атакува, но отстъпи,
после се обърна и пришпори отново коня си срещу тях.
Врагът бе победен. Би ли се намерила възхвала за това?
Повечето бяха убити, а някои пленени,
емирът си присвои петдесет коне с ризници.
Те нахлуха в земите на сърбите и българите и
отвлякоха много волове, кобили и овце,
те заграбиха също ечемик и жито в изобилие и всичко
откараха в Димотика.

Неговите хора [на Умур] нахлуха в равнината Загоре,
те опустошиха, разориха и опожариха тази област.
После, като изпратиха конете си по пасбищата,
останаха в Димотика.

Албанците, гърците, българите и франките
се съюзиха, за да воюват срещу него [Умур паша].
Те отидоха да намерят папата и се оплакаха нему,
те му разказаха всичко, което пашата бе им сторил.

Пристигайки на другия бряг,
те [Умур паша и Сюлейман бег] починаха тук ден или два;

после нахлуха в страната на Алексадрос [Иван Александър],
оттам взеха богата плячка и я разориха.
Този път той [Умур] тръгна към Одрин
и рискува своята войска, за да направи лесно трудното.
Синът на текфура му отдаде почит,
целуна му ръката и му отвори вратите на крепостта.
Оттам се отправи към Димотика.
Неговият брат [текфурът] го посрещна и му отдаде почит;
той му даде угощение, те разговаряха;
пашата му разказа всички свои подвизи.
После текфурът тръгна с него [Умур],
за да се сражава срещу враговете си.
Те пристигнаха в Гюгерчинлик [Перистерна], там събраха хараджа,
после преминаха пред Игрикан, но и тук не останаха.
Игрикан и Гюгерчинлик им поднесоха дарове,
защото те още по-рано бяха покорени.
Момчил бе станал враг на текфура,
той бе хвърлил неговия пратеник в затвора и не беше такъв, какъвто преди.
Той започна битка срещу пашата,
пашата го срази — не му остави сила
и му отряза главата, понеже Момчил не искаше милост.
И плени неговите храбри воини — този щастлив човек!
Той [Умур] вече пое пътя към Солун,
когато един пратеник му донесе вест: той му каза, че текфурът на Истанбул [Алексий Апокавк]
бе напуснал вече този свят — големците го убили.

Из сръбските летописи

Превод на П. Петров от *Љ. Стојановић*, Стари српски родослови и летописи, с. 207.

6854 [= 1346 г.]. Погубиха турците храбрия Момчил (снажен витяз, периторски войвода) и превзеха Перитор, месец април, 23 [ден].

3. ОТНОШЕНИЯТА НА БЪЛГАРИЯ С ВИЗАНТИЯ УНГАРСКОТО КРАЛСТВО И ОСМАНСКИТЕ ТУРЦИ ПРЕЗ 1347—1371 Г.

Из „История" на Йоан Кантакузин

Превод на Л. Йончев от *Cantacuzenus*, цит. съч., II, с. 584 585, 595 596; III; Bonnae, 1862, с. 159—165, 362.

Добруджанският владетел Балик се намесва във византийската междуособица

Когато императрицата [Ана] видя, че й остава само град Константинопол (защото почти всички останали градове минаха на страната на император Кантакузин), проводи пратеничество при някой си Балик, владетел на Карвуна, и поиска помощ. Той радостно прие пратеничеството и изпрати в помощ на императрицата братята си Теодор и Добротица с хиляда отбрани войници. И те, като минаха през крайбрежните градове покрай Понта, убедиха ги да се отцепят от императора и да минат на страната на императрицата. Защото се надяваха, че те ще извършат нещо голямо. Императрицата прие мъжете с голяма благосклонност и уважение и омъжи дъщерята на великия дук Апокавк за Добротица и го назначи стратег на ромейската войска. А когато императорът пребиваваше в Димотика, Добротица заедно със своята и ромейската войска нападна Силиврия. Протостраторът Факрасес, оставен от императора с войска в Силиврия, като излезе заедно със силиврийците, влезе в бой с Добротица и го победи напълно. Добротица не познаваше местата и затова командуваше лошо и хвърли конниците в ровове, теснини и лозя. Поради това те бяха надвити и малцина загинаха в сражението, мнозина бяха пленени, като малцина успяха да избягат. По-знатните от тях бяха вързани и държани под стража, а останалите бяха съблечени и освободени. Насмалко и Добротица е щял да бъде пленен, но успял да избяга и се върна посрамен. След това поражение Добротица остана в Цариград вече с жена си ромейката и се радваше на голяма почит от страна на императрицата. А брат му Теодор се върна в родината си с останалата войска...

Турски набези в Тракия

А онези, като сметнаха за немалка загуба да се върнат с празни ръце, се отправиха на поход срещу мизите. Те избиха и поробиха мнозина по време на този поход, заграбиха твърде много добитък и като никога опустошиха Мизия. А се говореше, че императорът им бил разрешил похода, за да им се от-

плати за съюзничеството... Той обаче нямал никакво прилично оправдание за избиваните, поробваните и понасящите най-големи мъчения. Защото каква вина имат хора селяни, жени и пеленачета, които ежедневно биват убивани и продавани в робство, биват възпитавани във варварските нрави и закони и биват принуждавани да се откажат от създателя бог? Или каква вина имат опозорените девици, разрушените храмове, потъпканите и осквернени свети предмети, предадени в ръцете на безбожници против всяко право и справедливост?... А пък варварите преминаха в Азия с много пленници от мизите...

Сулиман направил това, както му наредил баща му. Той се представил за някакво измислено лице и през някакъв брод на Хеброс се отправил да плячкосва Мизия и отвличайки много добитък и хора, се върнал в Азия... Когато императорът се върна в Цариград, научи за царя на мизите Александър, че много се огорчил от станалото внезапно нападение на варварите, които опустошили извънредно много страната му. Той подозирал, че варварите не са нападнали по своя инициатива, но че ги е бил изпратил императорът. Това именно най-много го тревожело, понеже без да е давал никакъв повод за война на императора, той, Йоан Кантакузин, нарушава договора и опустошава зле земята му. Императорът проводи пратеничество при него и най-напред се оправдаваше относно нападението на варварите. То не било станало с негово знание, но те като станали твърде силни, изглежда вършели това по свой почин. Това ставало не толкова поради тяхната сила, колкото поради нежеланието им да се откажат от алчността си и от стремеж към чуждото. Те лесно могли, ако се споразумеели, да си помагат взаимно, колкото могат, и да възпират варварите... Императорът това съобщи на Александър. И онзи реши, че съветът на императора е полезен, и се залови за работа. Случи се и нещо друго, което го подтикна повече към действие. В дворците му в Търново имало някакъв нарочен пратеник. Събрал се много народ и когато той преминал между тях, а пратениците на императора го следвали, всички викали на своя език, че трябвало да направят всичко според предложението на император Кантакузин и на всяка цена да се предпочете мирът с него, за да не би, като бъде въвлечен във война, самите те да загинат, погубени от варварите. И те искали да се съгласи с пратениците. Когато Александър попитал пратениците дали са разбрали казаното, а те отвърнали, че не са разбрали, той им заговорил на гръцки и считал искането на тълпата за твърде добър признак, че делото е твърде полезно за тях, понеже, без да бъде питана от някого, [тълпата] сама съветвала това, което е изгодно. И той веднага се съгласи и отпрати пратениците. А императорът се зарадва, като научи, че Александър на драго сърце е приел предложението и е пожелал да даде

пари за приготвянето [на флота] Той смяташе, че ще може да попречи на варварите да погубват с нападения ромеи и мизи, и се отправи да се приготви с флотата, за да се противопостави на варварите.

Последната българо-византийска война (1364 г.)

Александър, царят на мизите, изпрати помощ [на императора], който бе проводил при него пратеничество. Защото винаги подозираше император Кантакузин, че той не пречи на персите да опустошават земята му...

Когато това ставаше, и императорът потегли срещу градовете покрай Понта, подчинени на мизите. Защото имаше някакъв спор между него и царя на мизите Александър. И при първото нападение завзе Анхиало, а Месемврия обсади откъм сушата, като построи кула на теснината, където бе пътят. А откъм морето го обсади с кораби. И големият недостиг на вода измъчваше обитателите много (защото черпеха вода от някакъв извор немного далеч от града). Тогава обаче, възпирани от войската, използуваха водата (която се намираше в града), в малко количество и лоша. А Александър, царят на мизите, си послужи с много средства, за да прогони императора от обсадата (той прати на града военна помощ от собствената си войска и от варварите в Тракия, като ги привлече с пари). Това не даде резултати, понеже императорът обсаждаше усърдно защитниците и се сражаваше упорито срещу външните неприятели. Той се отказа от войната, проводи пратеници и обеща, че ще направи всичко според желанието на императора, убеди го да предпочете мира и му даде парите, които бе изразходвал за войната и немалко други неща. Императорът разруши кулата и се върна в Цариград.

Приписка към гръцки панегирик от созополския манастир „Св. Йоан Предтеча“

Превод на В. Гюзелев от *А. Пападопуло-Керамевс,* Монастырь св. Йоанна Предтечи на острове у Созополя и судьба его библиотеки, ВВр, VII, 1900, с. 670.

† Настоящата книга бе написана от монаха Яков по желанието и с иждивението на монаха Ериниарх за спомен на блаженопочившия негов син монах Теодул. Посветена и подарена бе от двамата на всеславния и царски манастир на името на светия преблажен Василий Велики в годината шест хиляди осемстотин шестдесет и осма [6868=1360], индикт четиринадесети, месец юли, 15 [ден]. В същия месец, на 4 [ден] стана

и превземането на големия град Ираклея Понтийска от мюсюлманите при царуването на Йоан Палеолог.

След това [книгата] бе пренесена в светия и царски манастир на честния и славен предсказател, предтеча и кръстител Йоан, на острова срещу Созопол.

Из „Ромейска история“ на Никифор Григора

Превод на Ал. Милев от *Gregoras*, цит. съч., III, 557—558.

По същото това време [1355 г.] пристигнала от страната на мизите при младия император Андроник, син на император Йоан Пелеолог, годеницата му Мария, дъщеря на Александър, цар на мизите; той навършвал вече девет години, а и тя самата била почти на същата възраст. Веднага я последвала оттам и Ирина, сестра на император Йоан Палеолог, омъжена по-рано за син на споменатия Александър, но овдовяла след няколко години и бездетна живеела непрекъснато там до този момент. Децата на Александър, царя на мизите, били от един баща, но от две майки. Негов по-стар син бил оженен за нея и сега тя пристигнала оттам заедно с годеницата на своя братовчед Андроник. Александър изгонил жива първата си съпруга и си взел за жена друга от средата на евреите, като наскоро преди това сам я покръстил, понеже бил пленен от нейната красота, както казват.

Надпис от с. Аксаково, Варненско (XIV в.)

Превод на В. Гюзелев от *Ал. Кузев*, Един средновековен гръцки надпис от с. Аксаково, Варненско, ИВАД, XII, 1961, с. 78.

† Георги... на Балик... от Карвуна...

Из „Хроника“ на Йоан Кюкюлей

Йоан Кюкюлей бил дворцов историк на унгарския крал Людовик Велики (1342—1382). Макар и накратко, той е изложил събитията, свързани с унгарското завладяване на Видинското царство (1365—1369 г.). Превод на В. Гюзелев от *Johannis archidiaconi de Kikulew* Chronicon Dubnicense, Historiae Hungariae fontes domestici, ed. M. Florianus, III, Quinqueecclesits, 1884, с. 145

Лайош I (1342-1362)

След това той [крал Людовик ~~Велики~~] нападна с голяма войска подчиненото на унгарската свещена корона Българско царство и като превзе престолния град на царството Видин, си го подчини. Като плени владетеля му на име Страцимир, който се наричаше цар на българите, и като го отведе в Унгария, за известно време го държа под стража добре и почтено в крепостта на Загребското епископство, наречено Comiex [Хум-

ник]. После той го върна във Видин за управление на същото това царство от името и чрез титлата на негово височество с радост при известни споразумения и задължения. И така след това този владетел спазваше повторно обещаната спрямо негово величество вярност и подчинение.

Приписка от 1365—1369 г.

Текст и превод в *Ив. Дуйчев,* СБК, II, с. 172.

Написа тази книжка многогрешният и несмисленият по ум Драган заедно с брата си Райко в дните, когато унгарците владееха Видин и голяма мъка бе за народа по това време.

4. ПОХОДЪТ НА ГРАФ АМЕДЕЙ VI САВОЙСКИ СРЕЩУ БЪЛГАРСКОТО ЧЕРНОМОРИЕ ПРЕЗ 1366—1367 Г.

Из „Савойска хроника"

Хрониката е съставена от Йохан Сервион през 1464—1465 г. според една стара редакция от 1417—1420 г. Въпреки своя белетристичен характер и множеството грешки тя е ценен извор за похода на граф Амедей VI Савойски против България през 1366—1367 г. Превод на В. Гюзелев от Monumenta historiae patriae — Scriprores, I, Aug. Taurinorum, 1840, col. 299—318.

Как графът воюва по море с императора на България, който държеше в затвора гръцкия император

Графът на Савоя се зарадва много, когато неговите хора, които се бяха загубили по море, пристигнаха при него в Тенедос и той попита патриарха на Константинопол и неговите рицари какво да прави и те го посъветваха да навлезе в земите на българския император и да воюва неумолимо с него, докато той освободи от затвора императора на Гърция. Графът се съгласи с това и те се качиха на галерите си и тръгнаха към България в един град, наречен Ахтопол, който обсадиха със стълби. И за да не разберат жителите за тяхното идване, те приключиха доста лесно с Ахтопол, където сложиха стълби, и следвайки река Марм, отидоха пред Созопол, където влязоха със сила. Тръгвайки от Созопол, те влязоха в пристанището Скафида, където се намираха доста турски кораби, които, след като се сражаваха, те превзеха и потопиха. И тъй като това пристанище беше хубаво и сигурно, графът прекара в него няколко дни, докато със сила завладя пристанището и града на Скафида; оттам графът и войниците му отидоха пред крепостта Анхиало, за да се сражават, и обсаждайки я, така уплашиха хората от крепостта, че те се предадоха на графа на Савоя, за да спасят живота си.

Как графът чрез затворниците, които беше взел, съобщи на императора на България, че ще му обяви война, ако не му върне неговия братовчед, гръцкия император

Когато графът се върна в пристанището при своите галери, затворниците, заловени в градовете Ахтопол, Созопол, Скафида и Анхиало, накараха да му кажат, че са учудени от това, че той завземаше и разрушаваше земите на българския император, техния господар, който никога нищо лошо не му беше направил; на което той отговори, че вършеше всичко това, защото българският император беше заловил неговия първи братовчед, императора на Цариград, и че той никога нямаше да престане да воюва срещу българите, докато император Алексий не бъде пуснат на свобода; тогава затворниците помолиха графа на Савоя да пусне няколко от тях, като задържи останалите за заложници, да отидат при българския император, за да поискат освобождаването на гръцкия император. Графът прие тяхната молба и остави да заминат шест от най-разумните, които обещаха да се върнат при него, донасяйки намеренията на своя господар.

Как графът и неговите барони превзеха с пристъп град Месемврия, който българският император владееше

Графът на Савоя тръгна от пристанището на Скафида и пристигна пред град Месемврия, принадлежащ на българския император, и там той и неговите барони и хората му, които участвуваха в превземането на Галиполи, слязоха на сушата, после обсадиха Месемврия от всички страни, така че оттам никой не можеше да влезе и излезе, и толкова дълго седя там графът, че имà достатъчно време да приготви цялата необходима за превземането на града артилерия. След като бе направена подготовката на артилерията и на разпорежданията за нападението, графът поиска да бъдат направени три части от неговите хора, които да поддържат атаката: в първата бяха господарите на Басе и Еспаре, които поискаха с тях да бъдат Гийом дьо Грансон и месир Жан дьо Гроле; във втората беше графът и с него беше господарят на Женева и господарите на Утрие и на Клермон, тези на Савоя, на Бургундия и Дофине; и в третата част по море беше господарят на Метелия с генуезките галери, на които имаше много храбри хора от различни страни, които всички искаха да се сдобият с чест и слава. Изпълнили разпореждането, хората от трите части започнаха да нападат Месемврия по суша и по море и толкова напреднаха, че от първия път достигнаха стените. Там храбрите

рицари опитаха да се изкачат горе, добрите оръженосци и войници опитаха да се покачат, минират, продупчат и разрушат стената, за да се сражават и влязат вътре, а генуезките стрелци и другите стреляха с топовете от галерите си вътре в града. Българите се сражаваха и защищаваха добре, но градът им беше завзет и ограбен и жителите му изклани, защото бяха убили много от нападащите християни и защото имаше много рицари и оръженосци ранени. Графът остана там няколко дни, за да им даде помощ и да ги лекува, но след тяхното оздравяване не искаше да губи време и затова помоли хората на императора на Цариград, които бяха дошли с него на няколко галери: „Аз спечелих с божия помощ и та и на моите барони този град Месемврия и крепостите Анхиало, Скафида, Созопол и Ахтопол, които владееше императорът на България, и съм съгласен да ви ги върна в името на императора, нашия господар, затова ви давам да ги охранявате, защото аз ще воювам срещу тези, които са неверни като българите, докато император Алексий, мой братовчед и господар, не бъде вън от затвора.“

Как графът обсади град Варна
и как дванадесет граждани отидоха
при българския император,
техния господар, да получат освобождаването
на гръцкия император

След като остави хората на гръцкия император да охраняват крепостите, графът на Савоя се качи на своите галери и пристигна в България в пристанището на един град, наречен Варна, много силен, добре укрепен и добре пазен, и слезе там, обсаждайки го целия. На другия ден графът го огледа със старците, за да види дали могат да го превземат с пристъп, но те след огледа отговориха, че няма да могат, но предложиха да останат там няколко дни, за да видят дали жителите на града щяха някога да поискат да се предадат, и ако те не се предадеха, бързо да отидат другаде. Това бе прието и графът заповяда на месир Жан от Виена и на месир Гийом дьо Грансон да преговарят с хората от Варна, които така добре извършиха това, че тези от града доказаха, че не искат да огорчат графа, дадоха им продукти и други необходими неща и изпратиха дванадесет от своите граждани при техния господар, българския император, за да се сдобият с освобождаването на гръцкия император от затвора; и императорът обеща да не им нанася щети до завръщането на техните пратеници. След като тези неща бяха обещани, дванадесетте граждани отидоха при своя император и графът остана в своя лагер.

Как крепостта Емона бе предадена на графа

След като графът прекара няколко дни пред град Варна, тръгнаха оттам много рицари, оръженосци, стрелци и свещеници и отидоха пеша пред една крепост, наречена Емона, носейки стълби и чукове, за да я нападнат.

И когато изправяха стълбите, тези от крепостта помолиха да не им сторят зло и че те биха се предали на графа, ако им пощади живота. След като чуха тези думи, те се оттеглиха от настъплението и дойдоха при вратата, която им бе отворена, обхождайки крепостта, която беше достойна за добрите хора на града, на които графът назначи за кастелан месир Антуан дьо Шампан, наречен незаконния син на Савоя.

Как крепостта Колокастро (Козяк) бе взета със сила и населението нарязано на парчета

Няколко други младежи, които не участвуваха в завземането на Емона, поради което бяха недоволни, предложиха да завземат една друга близка крепост и се качиха на една галера, носейки стълби и въжета, за да обсадят през нощта крепостта Колокастро; и когато мина полунощ, те тайно поставиха стълбата и петнадесет войници се качиха на стените, без да бъдат забелязани, и когато се качваше шестнадесетият, един от стражите на крепостта чу шума на оръжията при поставянето на стълбите и започна да вика така силно, че другите стражи се събудиха и всички до един удариха петте рицари и десетте оръженосци, които вече бяха влезли вътре така жестоко, че ги убиха и нарязаха на парчета и откачиха стълбите. Когато другите благородници почувствуваха, че другарите им са мъртви и че те не съумяха да помогнат на своите, бяха така разгневени и засрамени, че не смееха, когато се завърнаха, да се покажат на господаря си. Но графът ги извика и им каза: „Приятели, казват, че в битката и в любовта за една радост се плащат сто мъки. Не тъжете, защото с божията помощ ще отмъстя за вашите другари, които са мъртви.“ Тогава графът накара една група от своите хора да се приготви и с тях тръгна да превземе Колокастро, така че я завзе с пристъп и наряза на парчета жителите ѝ, за да си отмъсти за смъртта на петте рицари и десетте оръженосци, които те бяха убили. След като крепостта бе завзета, графът на Савоя поиска да остави крепостите Емона и Колокастро на хората на гръцкия император, за да ги охраняват. Но те бяха толкова малко, че не искаха да се натоварят и с двете, а само с крепостта Колокастро, затова графът остави за кастелан в Емона месира Антуан дьо Шампан, незаконен син на Савоя, докато той отиде в Цариград и го представи на хората на императора.

Как графът освободи своя братовчед, императора на Гърция, от ръцете на българския император

Пратениците на град Варна пристигнаха в град Одрин при своя господар, българския император, и му разказаха как графът на Савоя, един могъщ принц, беше дошъл от Франция, за да воюва с него, и вече беше завладял и разрушил неговите градове и крепости, разположени край морето около границите с Гърция, и продължаваше да обсажда град Варна, защото той беше затворил императора на Цариград. И така те го молеха да го остави да си отиде свободно и те щяха да успеят да накарат графа на Савоя да напусне неговата страна; и същото му повториха шестте затворници, които графът беше пуснал от Анхиало, и толкова много му говориха, че императорът на България се съгласи да освободи императора на Цариград, но при условие, че графът на Савоя няма да воюва с него при Варна. Върнаха се дванадесетте пратеници на този град и шестте затворници от Анхиало, разказвайки на графа това, което бяха направили, за да може императорът да се върне в своята страна; от което графът беше много доволен и за да изпълни нещата, за които бяха преговаряли, изпрати патриарха на Цариград при българския император с писмо и графът обещаваше, че щом като император Алексий, неговият братовчед, бъде в Цариград на свобода, той ще вдигне обсадата от Варна и повече няма да действува срещу българите и ще се завърне. Когато българският император и бароните му видяха писмото, те бяха по-уверени, отколкото преди и веднага накараха да доведат гръцкия император и, като го предадоха на патриарха, дадоха му конници и те го придружиха до Цариград.

Как графът напусна България и отиде по море до Цариград и колко весело бе посрещнат от императора

След като графът на Савоя се убеди, че императорът на Гърция, неговият братовчед, е на свобода, той вдигна обсадата от Варна и качвайки се на галерите си, напусна България и се отправи към Цариград. Когато император Алексий и гръцките барони разбраха за идването на графа, императорът, за да посрещне по-величествено и с по-голяма почит графа, накара да съберат свещениците, колежите и религиозните ордени, благородниците, буржоата, търговците, народа, жените, и децата и отидоха на брега на морето, за да посрещнат графа, викайки да живее графът на Савоя, който освободи Гърция от турците и императора, нашия господар, от ръцете на българския император; и го посрещнаха с такава голяма радост, че едва може да се разкаже.

Из „Сметководната книга“ на Антонио Барбери

„Сметководната книга“ на ковчежника на граф Амедей VI Савойски Антонио Барбери, по време на похода срещу България през 1366 1367 г. е ценен извор за българската история през XIV в. Тя дава богати сведения както за политическата, така и за стопанската история на България. Приведените тук откъси са от приходната част на книгата. Превод на В. Гюзелев от *F. Bollati di Saint-Pierre*, Illustrazioni delle Speditiome in Oriente di Amedeo VI (Il Conte Verde), Torino, 1900, с. 2, 3–7, 9—12, 15—18.

Сметководна книга на Антониус Барбериус, клирик на Господаря, за разходите, направени по негово нареждане през отвъдморския поход на господаря от деня 12 включително на месец юни, година господня хиляда 300 шестдесет и шеста до деня 12 включително от месец януари на година господня хиляда 300 шестдесет и осма, а именно за една пълна година и тридесет и две седмици.

III. Получи от госпожа цариградската императрица на ръка от Филипо Пикверни, неин ковчежник, [парите], които тя даде на господаря през месец [септември на гореспоменатата година 1366] за изплащане на разходите за съоръжаването на кораби за господаря, изпратени от същия в Черно море, когато той се отправи към земите на България за освобождаването на господин императора на Цариград, който не можеше да се върне поради възпрепятствуването, което му правеше царят на България, 12 000 златни перпера по курса на Пера.

VI. Получи от същия [Гаспаро ди Монтемаджори] за цената на две еднакви кадифени покривки, продадени от него за толкова в крепостта Несебър, именно за сто и двадесет златни дуката — 240 златни перпера по указания курс.

VII. Получи от господин Берлионе ди Форац и от господин Гуйлелмо де Шамон, управители на Несебър, [парите], с които те бяха задължени на господаря за остатъка от тяхната сметка, приключила на деня 22 включително от месец ноември гореспоменатата година 599 златни перпера по курса на Несебър и 75 и ... половина флорина с добро тегло.

X. Получи от Папа Кондро от Созопол по някакво споразумение, сключено от него с господаря за [възмездяване] на някакви нарушения, направени от него в Емона, докато той охранявал споменатото селище заради господаря, 100 флорина с добро тегло.

XII. Получи от общината на град Емона на ръка от Франческино от Каталония, преводач, жител на споменатото селище, за контрибуцията, наложена [на жителите] от господаря 1100 златни перпера по курса на Несебър.

XIII. Получи от много и различни лица от град Несебър за издължаване на контрибуцията, наложена там от господаря, включително деветстотин тридесет и осем и половина пер-

пера, получени от Мануил Кополомас и Джакомо, преводач на господаря, и които той бе получил за същото от мнозина бедни хора на споменатото селище, 17 568 и половина златни перпера по курса на Несебър.

XIV. Получи от Костандин Октолинас от Несебър за изплащане на стоте златни перпера, които той оставаше да дължи от петстотинте перпера, с които той бе контрибуционно обложен, на ръка от господин Франческо ди Монтегеле, 60 златни перпера по курса на споменатото селище.

XV. Получи от Калоян, кастрофилак на Несебър, за изплащане на хиляда и двестата златни перпера, които той оставаше да дължи от двете хиляди перпера, с които бе обложен по споменатата контрибуция, а именно в хранителни продукти, предадени от него за толкова за нуждите на свитата на господаря и внесени в списъка на обичайните разходи, 80 златни перпера по спеменатия курс.

XVI. Получи от кера Теодора от Несебър, съпруга на покойния Стефанини, за издължаване на тристотинте перпера, които тя оставаше да дължи от сумата петстотин перпера, с които бе обложена по гореспоменатата контрибуция, именно в хранителни продукти, предадени от нея за толкова за нуждите на споменатата свита на господаря, 50 златни перпера от споменатото тегло.

XVII. Получи от господин Странгулоз, служител на господин императора на Цариград, [парите], които той изплати вместо господаря на долуизброените лица, когато господарят предаде селището Несебър на господин споменатия император; на тези лица господарят бе задължен за множество хранителни продукти, взети от тях за свитата на господаря; и това изплащане той направи за издължаване на две хиляди сто и тридесетте перпера, които оттогава те бяха задължени за възмездяване на гореспоменатата контрибуция: и първо на господин Александър, генуезец, пребиваващ там, двеста осемдесет и четири и половина перпера; на Теодоро, генуезец, осемдесет и седем и една четвърт перпера; на Теодул, грък, четиридесет и шест и три части от един перпер; от Антонио Консо седемдесет и три перпера; на споменатия Прокатименос петнадесет и половина перпéра; на споменатия Маргарит сто двадесет и девет перпера; на Йоан Кариоди шест перпера; и на някакъв човек, гост на господин Пиетро Галианди, осем и половина перпера; и на някакъв аптекар пет и половина перпера. И да се знае, че от сто тридесет и деветте перпера, които се дължаха на Николо генуезеца, тамошен жител, споменатият господин Странгуло не издължи нищо, именно тези [пари] нему той изплати... По-късно бе възмезден в Пера... Несебър и остатъка от казаната [сума]... изплати за споменатите сто перпера, получени, както... И възмездяването на споменатия за

неговия заем се постави по-долу в приходи, понеже хранителните продукти, доставени от него за свитата на господаря, бяха включени изцяло в списъка на обичайните разходи на господаря 656 златни перпери по курса на Несебър.

XVIII. Получи от Николо генуезеца от Несебър [парите], които той изплати на господаря от сумата сто двадесет и девет перпера, които споменатият господин Странгулоз го възмезди за хранителните продукти, доставени от него за свитата на господаря; по този начин от него не можеше да има плащане, но на същия бяха изплатени после в Пера сто златни перпера; а пък остатъка той изплати на господаря, както по-горе [бе отбелязано] — 39 златни перпера по споменатия курс.

XXIII. Получи от Джирардо ди Грамон от изплащане на контрибуцията, наложена от господаря на хората от град Анхиало (и по-голямата част от тях той не можал да обложи, както казва, макар тази контрибуция да била събрана в по-голям размер поради грабителството, което хората на този град понасяха от хората, които господарят държи в гарнизона на същия град), 2734 перпера и три части от един златен перпер по курса на Несебър.

XXIV. Получи от евреите, живеещи в град Несебър, заради облагането, направено им от господаря, на ръка от Стефан Марешал от Пон дьо Вей 20 флорина с добро тегло.

XXV. Получи от Иоан Акарди от Несебър [парите], които той даде на господаря чрез споменатия Стефан, за да не бъде разрушена някаква къща на този Йоан, която имал в Несебър 24 перпера по курса на Несебър.

XXVI. Получи чрез споменатия Стефан от някакъв човек от Несебър, който се обвиняваше, че е изказал някакви сквернословия спрямо споменатия протонискайро (?) от Несебър, за които не бе му дал сметка, 10 флорина с добро тегло.

XVII. Получи чрез споменатия Стефан от някакъв калугер от църквата „Свети Димитри“ в Несебър за същото 13 флорина с добро тегло.

XXVIII. Получи чрез предиспоменатия от някаква жена от Несебър, понеже след смъртта на мъжа си тя укрила някакво богатство, което принадлежало на господаря, 35 златни перпера по споменатия курс.

XXXIX. Получи от магистър Гвидо Албини, лекар на господаря, за заема, даден му от господаря в Несебър на третия ден от декември споменатата година без документ или свидетелство на господаря за дължимото, 100 флорина с добро тегло.

XL. Получи от господин императора на Цариград чрез Ансоньо Ликви в Несебър на деветия ден от март споменатата година [1367] за изплащане на петнадесетте хиляди флорина, които същият господин император се беше съгласил да

даде [на господаря] за изплащане на разходите на неговите кораби, когато... Господарят му предаде [град] Несебър и поради това... господин императорът наложи нова контрибуция в споменатото селище Несебър, чрез която [...]зе от [т]ам по-голямото количество, с което почти се издължи 11 028 златни перпера по курса на Романия.

XLI. Получи от същия господин император в Несебър на споменатия ден за същото чрез споменатия Бла[...]к[...]шо от Венеция за някакви дългове, предадени му [о]т гореспоменатия Ансоньо Ликви, 159 и половина перпера по курса на Романия.

XLII. Получи от същия Ансоньо Ливи в Несебър на петнадесетия ден от март [парите], които споменатият г[осп]од[и]н император беше обещал да даде за откупване на някои заложени вещи, заложени там от някои хора на господаря, и те са от контрибуцията, наложена от същия господин император в Несебър — 345 флорина с добро тегло.

XLVII. Получи от господин императора на Цариград чре[з] споменатия Протосартис и споменатия Фока от Несебър за изплащане на споменатите петнадесет хиляди флорина, които този господин император трябваше да п[р]едаде на господаря, както по-горе [бе отбелязано] за изплащане на разходите на неговите галери (и за настоящото плащане бяха продадени от тях някои златни и сребърни вещи в Пера, които за споменатото плащане бяха донесени от тях с господаря от Несебър) 3812 и половина златни перпера по курса на Пера.

XLVIII. Получи от същия господин император в Пера за същото чрез Георги Маргарит от Несебър 800 перпера по курса на Пера.

XLIX. Получи от същия господин император чрез господин Франческо де Монтегеле [з]а същото (и нищо повече той не можеше да иска от същия за споменатите петнадесет хиляди флорина, които трябваше да издължи, както по-горе, освен като се изключи настоящото количество) двадесет хиляди и триста златни перпера, както е отбелязано в множество гореотбелязани вписвания, именно за заложени златни и сребърни вещи, предадени от самия господин император на гореспоменатия господин Франческо за шест хиляди сто и един перпера (при това споменатите заложени вещи бяха предадени по нареждане на господаря от самия господин Франческо на господин Рафаело ди Нигро от Генуа, който нареди споменатите заложени вещи да бъдат продадени на пазар в Пера), и нищо повече той не можеше да получи от тях извън вписаното тук количество — 4500 перпера по курса на Пера.

L. Получи от господин Фредериго Корнерио от Венеция за заема, даден му от господаря в Цариград чрез Пиетро Аврикола, негов пълномощник там, за който имаше документ от

господаря а дължимо о, две хиляди златни дуката и 4000 златни перпера по курса на Пера.

LXXII. Получи от господин императора на Цариград за заема, даден на самия него от господаря, от двадесет хиляди флорина с добро тегло, из ъ к ни един месец след като самият го подин император или господин Андроник, негов син, се върнаха от среща с господин папата, именно чрез господин Николозо де Кварто от Пера, банкер, дванадесет хиляди осемстотин ос мдесет и ш т перпера и чрез господин Франческо Нигрини от Пера, банкер, двадесет и една хиляди деветстотин седем есет и шест перпера; и за които двадесет хиляди флорина получи документ от Балдазар Николо, нотариус, в деня 29 май 34 862 златни перпера по споменатия курс.

LXXXVI. Получи от госпожа императрицата на Цариград чрез споменатия Якобо от Люцерн [парите], които споменатата госпожа императрица беше изпратила в Галиполи за извършване на наемането на онези наемници, които се намираха в гарнизона на споменатото селище, когато господарят пребиваваше в Несебър 1000 златни перпера по споменатия курс.

VIII. БОРБАТА НА БЪЛГАРСКИЯ НАРОД ПРОТИВ ОСМАНСКИТЕ ЗАВОЕВАТЕЛИ (1371—1396)

1. БИТКАТА ПРИ ЧЕРНОМЕН (1371 г.) И НЕЙНИТЕ ПОСЛЕДИЦИ

Из „Българска хроника“

Безименната „Българска хроника“, съставена в началото на XV в., описва нашествието на османските турци на Балканския полуостров. Обхваща събитията от 1296 до 1417 г. Запазена е по препис от XVI в. Превод на *Ив. Дуйчев,* СБК, II, с. 266—275, от *J. Bogdan*, Ein Beitrag zur bulgarischen und serbischen Geschichtschreibung, Archiv f. slav. Philologie, XIII, 1891, с 526—536.

В 6904 [=1296] г. се вдигна от източните страни, от планината, назовавана Ефтра [вер. Олимп, в Мала Азия], някой си Отман [Осман], произхождащ от измаилски род, нападаше на кармианците, биеше се и се сражаваше с тях постоянно, побеждаваше ги, а също и обитателите на Харсан. Така също той постепенно дойде и в земята на Айдън, Филаделфия и Малаина. Като опленяваше и завладяваше всички тези земи, Отман умря, след като преживя 30 години.

Неговият син Оркан му бе наследник. Той начена още по-голямо дело, като водеше войни и покоряваше, докато стигна до гръцките страни, там, гдето се намира град Бруса. Той обсади с войските си града, опожари околностите му и го завладя заедно със сина си Аморат Велики. И така той се настани там с престолницата си. Не след много дни умря и Оркан в 6870 [=2362] г. Остана Аморат, който бе млад и буен и се опълчваше силно против българите. Той искаше от гърците да го пропуснат, но бе възпиран от множеството кораби и катърги [галери], които Кантакузин много добре хранеше и поддържаше, за да пазят брода на Галиполи. Аморат, както казахме, бе принуден да премине морето. И когато Кантакузин видя, че не може да прехранва войниците по катъргите, понеже не достигаше хляб и свинско месо, а и самата съкровищница всекидневно се изпразваше и дукати и сребро не достигаха, обмисли това и изпрати пратеници в Търново при българския цар Александър да му помогне за прехраната на морската войска, за да пазят брода. Българите обаче, когато чуха това,

надсмяха се и поругаха гърците, като не само ги обидиха, но ги напсуваха на жена и майка и ги отпратиха празни. Когато видя това, Кантакузин се нажали много и изпрати пратеници и при сръбските господари Урош, деспот Углеша и крал Вълкашин да помогнат за морските войски. И тези, като чуха това, се надсмяха и поругаха гърците; не само ги обидиха, но ги напсуваха на жена и майка и ги отпратиха празни. Когато Кантакузин чу това, той се нажали много и недоумяваше що да стори. Тогава Кантакузин изпрати при българските царе и при сръбските господари и им рече: „Не пожелахте да ни помогнете, обаче после ще се каете." Те обаче никак не обърнаха внимание на тези думи, а отговориха: „Когато турците дойдат против нас, ние ще се браним от тях." Тогава Кантакузин се споразумя с Аморат, положиха клетви и си дадоха един другиму писма, които се пазят и до днес, да не увреждат турците в нищо на гърците навеки нито в Романия, нито в Македония. Турците обещаха да спазват тези неща и тогава Кантакузин даде на турците да преминат през Галиполи.

И премина Аморат, синът Орканов, с турците в 6834 [=1326] година и се отправиха против Средец. Българските войски се събраха под началството на Александровия син Асен и стана голям бой. Тогава убиха Асен и погина голямо множество от българите. Българите отново се събраха под началството на Михаил, сина на Александър, но и него убиха [турците], като плениха множество народ и го отведоха през Галиполи.

Кантакузин, след като царува 25 години, умря. Калоян стигна зряла възраст и прие царството на своя баща в 6845 [=1337] г. Калоян имаше двама синове — Андроник и цар Мануил. Андроник се споразумя с Амаратовия син Челеби Велики да убие своя баща Аморат, а Андроник да убие своя баща цар Калоян. Цар Калоян и Аморат узнаха това и двамата. Аморат улови Челеби и му извади очите, както и цар Калоян улови своя син Андроник и му извади очите. И царуваха двамата заедно — Аморат и цар Калоян, в мир помежду си и с голяма обич.

Аморат отново се вдигна да отиде или против българите, или против Углеша. Когато Углеша и Крал Вълкашин узнаха това, събра се множество сръбска войска, а също и от Далмация, и от Требине. Защото Углеша и брат му крал Вълкашин слязоха чак до град Сер. Тогава дойдоха и множество турци заедно с Аморат, разрази се голям бой и настана страшно кръвопролитие на река Марица. Турците зовяха силно и тъй като сърбите се обърнаха на бяг, те убиха при река Марица Углеша и краля Вълкашин. Двамата загинаха в 6879 [=1371] г. на 26-ия ден от месец септември. Турците взеха множество пленници и ги преведоха през Галиполи.

Преди това сражение прочее умря търновският цар Алек-

сандър в 6870[=1362] г. на 17-ия ден от месец февруари. На престола се възкачи цар Шишман, син на Александър. Аморат изпрати при него да му даде сестра си за жена и той, ако и да не желаеше, даде сестра си, царицата госпожа Тамара.

Тъй като по това време в Цариград царуваше Калоян Палеолог, турците тогава престъпиха клетвите, които бяха сключили с гърците, и си засвоиха град Галиполи и околните му села, завзеха Македония и така начена ха да воюват, както им бе угодно. На брода поставиха свои стражи с катърги, като изгониха и отпратиха гърците по домовете им.

Цар Калоян, след като царува 35 години, умря в 6880[=1372] г. и на престола се възкачи неговият син Мануил Палеолог. Тогава прочее се събра голямо множество турци, потеглиха и наченаха да завоюват и опленяват земи и градове. Те завладяха също и Аморея до Вавилона, а като се завърнаха оттам, завзеха Драч, дори [областта] до Далмация; завладяха и цялата арбанаска зямя, тъй като християнските държави бяха немощни и нямаше кой да им се съпротивява.

След няколко години прочее те се отправиха против сръбската земя и там се разрази бран, в която от тях бе погубено преголямо множество — безчислено войнство — и настана кръвопролитие, така щото се изпълни писанието: „Боже, дойдоха племена в твоето достояние и оскверниха твоята света църква, като превърнаха Ерусалим в пазилище на овощия, оставиха труповете на твоите роби за храна на птиците небесни, а телата на твоите светии — на земните зверове." Тогава прочее един от воините на име Милош, бидейки много храбър, както някога свети Димитрий нападна царя Скилоян, когато дойде против Солун, и го прониза с копие, така и той прониза нечестивия Аморат, изхвърли с копието си всичките му вътрешности и неговата всескверна душа. Турците убиха сръбския княз Лазар в 6897[=1389] г., месец юни. Баязид завзе царството на своя баща Аморат, покори под властта си и сръбската земя, принуди ги да му дават дан, да му пращат войска и да ходят [на война] с него, а деспота Стефан постави да владее бащиния си престол над сърбите.

Не след много дни отново се повдигна преголямо множество турци, отправиха се против власите на Мирчо войвода и се разрази голям бой, така щото сред турците паднаха мнозина избрани между силните, както и от християнските владетели, между които бяха Константин Драгаш и крал Марко. Такова безбройно множество копия бе преломено, че не можеше да се вижда въздухът от множеството стрели. Там протече кървава река от множеството човешки трупове, така че и сам Баязид се уплаши и побягна. Той постави обаче едного от властелините да управлява тази страна, тъй като Мирчо избяга в маджарската земя. А и сам Баязид се обърна в бягство,

като искаше да премине Дунава. Той постави стража по целия брег на река Дунав. Той залови българския цар Шишман и го погуби в 6903 [= 1395] г. на 3-ия ден от месец юни, завладя също и българската земя и постави свои управители там по цялата българска земя.

Не след много години се вдигна маджарският крал Сигизмунд в 6905 [= 1396/97] г., като събра всичките западни войски, сиреч крале, князе, властелини, панове и кардинали, мощни и свободни люде, накратко казано, преголямо множество господа — едни по сухо, други по Дунава с голям брой кораби и ладии, така щото не можеше да се види дори водата от множеството кораби. Кралят пък открито, както казахме, пое пътя по сухо, като беше облечен бляскаво с много злато и бисери, оръжие и железни обкови. Напредвайки, той слезе към Долната земя покрай Дунава. Когато пристигна на българска земя срещу град Никопол, пристигнаха и 30 катърги из Венеция и из Цариград, застанаха под град Никопол и очакваха да вземат Никопол. Начестивият Баязид събра и той множество от своите измаилтяни и колкото войска се намери от източните страни. Той идваше с усърдие, за да се сблъска бързо със западните войски. Когато турците се приближиха, те никак не почакаха, но веднага наченаха бран. Наистина голямо сражение, кръвопролитие и гибел на множество началници и воини, та потъмня небесният въздух от множеството стрели и копия подобно на плява, издигната от вятъра. Земята закънтя и екна като от голям шум поради множеството копия и щитове и падането на коне и люде. Когато кралят се видя не твърде добре, той веднага влезе в една от катъргите и замина с другите катърги като посрамен. Баязид, след като победи, излезе със своите измаилтяни и ги преследва чак до Дунава. Настана пак нова гибел във водите и удавяне на люде в река Дунав. Подобно бе някога, когато фараонът гонеше Израиля в Червеното море. Кралят прочее с колкото високомерие и самовъзхвала дойде, с още по-голям срам и безчестие си отиде, като загуби множество люде и остави множество кости, та да не може човек да премине от кости.

Баязид обаче не почака нито най-малко, но се вдигна оттам и отиде към запад, като завладяваше царства и земи. Той залови и подчини цар Срацимир в 6906 [= 1397/98] г. Нахлу в маджарска земя, като опожаряваше и палеше; както пламък опожарява планината, така и той оплени областта до самия град Буда. Оттам се върна с голяма победа — както някога в старина Навуходоносор се завърна от Израил във Вавилон, като караше пред себе си множество боси и със свързани ръце, за да се изпълни отново писанието: „Обърнах се към страданието, когато трън ме убоде.“ Като се завръщаше с голяма победа и пристигна в Македония, Баязид пре-

мина през Адрианопол и Неапол, отгдето възнамеряваше да отиде против Константиновия град. Като остави Галиполи надясно от себе си, той се отправи натам и премина гръцката земя. Гърците излизаха и с усърдие му се покланяха, а той никому не увреждаше, но само бързаше да стигне до светия град. Когато пристигна с големи войски, той обсади градските стени, а целия град се тресеше и трепереше поради страх от измаилтяните. Убоя се и самият цар Мануил, и целият синклит заедно с него. Баязид изпрати при царя да го пусне да влезе в града. Понеже не знаеха що да сторят и недоумяха, [гърците] само казваха: „Господи Исусе Христе, сине божий, помогни", въздигаха ръцете си към небето и отправяха молби и моления към Богородица, както обичайно правят в своите злочестини. Патриархът, господин Антоний, повели да бъдат взети с целия причт и клир честния кръст и иконата на пречистата наша владичица Богородица и образът на нашия Господ бог и спасител Исус Христос и така обхождаха стените на града с пост и молитви. Той повели да се пее и акатистът, казвайки и някои други молитви: „Господи, помилуй, в нашето отчаяние ние ти поднасяме тази молитва." А царят се посъветва със синклита, като каза да се изпратят [на Баязид] много дарове, за да сключи мир, а и го молеха да му дават и дан. Изпратиха му много дарове, но той не пожела да приеме даровете, а настояваше да влезе в града. Те видяха неговото неукротимо свирепство, защото бе по-възможно да бъде укротен звяр, но никак не и той, тъй като рикаеше подобно на лъв и казваше: „Утре ще завладея вашия град, а вас голи ще изпратя да отидете, където желаете." Бедните гърци, като чуха това, от все сърце простенаха към бога и със силен зов казаха: „Господи боже, обърни мощта и посети твоето лозе, което твоята десница посади, стори им, както на Авим и Сисара в потока Кисон, които казаха да наследим светилото божие." Турците обаче не обръщаха внимание и като се повдигна цялото множество, пристъпваше към градските стени и пращаше толкова стрели, та не можеше да се вижда въздухът, нито слънчевото сияние от многото стрели подобно на плява, възвята от вятър. От многото възгласи по въздуха се носеше глас като гръм. Нищо не можеха да сторят със своите заплахи, но хвърляха с прашки, други приспособления, цагри и ломбарди, избягвайки някъде далече със своите коне и бегом стигаха чак при Галата, като отправяха силно и там неудържими викове и страшни погледи. Баязид застана на високо място и като видя „Света София", каза на своите велможи: „Там ще направя жилище за себе си и за моите жени." Така също и всички велможи си разпределяха да си направят жилищата в светите църкви. Но донесоха и тръбачи за разрушаване на града. Наченаха най-напред прочее да ударят Галата и извършиха

много щети, като сваляха зъбците на града, а понякога пробиваха и част от стените. Когато преминаваше денят и наставаше нощ, градители франки по цяла нощ градяха и на сутринта [стените] бяха цели и нови, та измаилтяните се учудваха. Обаче и франките не бездействуваха, а се бореха и те: хвърляха своите цагри и самострели с ломбарди, с пушки правеха огън с дим и ги отблъскваха далече. Веднъж измаилтяните нападнаха и веднага стигнаха под стените на града, така че франките се убояха и поискаха да избягат в светия град, но гърците им се притекоха на помощ. По този начин прочее те един другиму си помагаха с приятелство, сякаш майка обгръща своя младенец, така също и гърците се притичваха и помагаха на галатчаните, за да се изпълни писаното: „Майка се весели за чадата си." Като чуха това, обитателите на Трапезунд, Кафа и Амастро и на всякакъв техен остров пристигнаха със своите катърги, с оръжие, самострели и цагри, носейки и достатъчно храна. Всички от Венеция и от Митилин се стичаха в светия град, с плуване стигнаха там в светия град със своята храна и препитание, влизаха вътре и се възкачваха на кулите и на градските стени, стреляха със своите самострели и цагри, съпротивяваха се, колкото им бе възможно, и ги прогонваха далече от града. Често някои от гърците нощем тайно събираха войска, излизаха [извън града] и избиваха от тях. Така правеха в продължение на почти седем години. Когато нечестивият Баязид видя, че нищо не може да постигне, обладан от силен гняв, той взе цялото свое военно множество и си отиде. И като не искаше да стори това със срам, положи ръка на устата си и само тези думи каза, както някога Юлиан се хвалеше към свети Василий Велики Кесарийски, когато отиваше против персите: „На следната година ще превзема града." Така също и този си отиде, като каза тези думи.

Приписка на монах Исай от 1371 г.

Светогорският монах Исай е превел от гръцки на славянски съчиненията на Дионисий Ареопагит, към които добавил една обширна приписка за битката при Черномен през 1371 г. и турското нашествие в Тракия. Превод на *Й. Иванов,* СР, с. 53—54, от БМС, с. 226—227.

В добри времена почнах да превеждам тази книга на св. Дионисий, когато божествените църкви и Света гора процъфтяваха като рай, като постоянно напоявана градина. Свърших я обаче през най-злочестото от всички зли времена. Тогава бог бе излял гнева си над християните от западните области, тогава деспот Углеша дигна всички сръбски и гръцки войски и брат си крал Вълкашин и други мнозина велможи, нещо около шестдесет хиляди избрана войска, която тръгна в Македония да изгони турците, без да помислят, че срещу божия гняв

никой не може да се противопостави. Те не само не изпъдиха турците, но сами люто пострадаха, защото бяха избити и костите си там оставиха непогребани; други, множество голямо, погинаха от острието на меча или бяха закарани в плен; трети, малцина, бяха сполучили да се спасят и да се върнат. Никоя ухо не е слушало или око не е виждало неволите и злочестините, що се изсипаха над всички западни градове и области.

Като убиха юначния деспот Углеша, турците се пръснаха и полетяха по цялата земя подобно на птици по въздуха. Едни от християните бяха изклани, други отвлечени в плен, а онези, които останаха, и тях смърт несретна ги покоси, защото погинаха от глад. Такъв глад настана тогава, какъвто никога от създаването на света не е бивал и какъвто, Христе милостиви, да не настава никога вече. Които пък се спасиха от тази напаст, те по божие попущение биваха изпояждани от вълци. Денем и нощем те нападаха и разкъсваха хората. Уви! Какво прискръбно зрелище бе настанало! Опустя земята, лиши се от всичките си блага, погинаха людете, изчезна добитък и плодове. Не остана княз или вожд, или наставник някой между людете, нямаше кой да ги избави и спаси; всички бяха обзети от турския страх и юначните някога сърца на доблестните мъже сега се бяха обърнали на слаби женски сърца. В това време се довърши, мисля, и седмият владетелски род на сръбското племе. И наистина тогава живите облажаваха по-рано умрелите. Но, вярвайте ме, не само аз, който съм неопитен във всичко, но и художественият някога у елините Ливаний не би могъл да опише неволите, що се изсипаха над християнския свят в западните области. . .

Ако искате да узнаете името на мене, недостойния инок, то неговото начало е осмица, средата двеста и едно, а краят единадесет.[1] Тогава течеше годината 6879[=1371], индикт 9. . .

2. ЗАВЛАДЯВАНЕ НА БЪЛГАРИЯ ОТ ОСМАНСКИТЕ ТУРЦИ

Из византийска императорска хроника (1341—1453 г.)

Превод на В. Гю елев от *P. Schreiner*, цит. съч , с. 182.

Тогава прочее [11—15 ноември 1373 г.] братът му Михаил [Палеолог], който тръгна срещу Трапезунд, не го завладя. Когато се завърна, стана зет на деспот Добротица, като взе дъщеря му. И той бе убит от своя шурей, наречен Тертер.

[1] Превръщането на цифрените знаци в буквен ред дава: N 8, CA = 201, ΪA — 11, т е. ИСАЇ А.

Из Староосманска анонимна хроника (XV в.)

Превод на В. Гюзелев от *Fr. Giesse*, Die altosmanischen anonymen Chroniken, II, Leipzig, 1925, с. 31, 32, 36, 38 39, 39.

Оттогава Мурад се зае от Ески [Баба Ески] да тръгне срещу Одрин. Неговият Лала Шахин беше беглербег. След това той даде на Лала Шахин войска и го изпрати срещу Одрин. Когато Лала Шахин дойде до Одрин, неверниците на Одрин излязоха срещу него. Това беше жестока битка, много хора бяха избити. Тогава неверниците бяха разбити, избягаха и се върнаха в Одрин. Лала Шахин изпрати на Мурад вест и някои глави. Хаджи Илбек и Евренос дойдоха при Мурад и го заведоха към Одрин. Тогава Тунджа и Марица бяха придошли. Управителят на Одрин през нощта се качил на една ладия, избягал и отишъл в Енос. На сутринта бойците за вярата намериха града празен и населението им предаде незабавно града. Те влязоха в него и така Одрин бе превзет. Това стана в 761 година от хиждра [=1365].

Мурад възложи на своя Лала Шахин поход срещу Загра и Филибе [Пловдив] и го изпрати там. Те нахлуха там и завладяха тези области, а на Евренос бег той даде областта Ипсала. Евренос бег отиде там и също я завладя. След това те — всеки на своето място, където беше — станаха погранични бегове.

След това Лала Шахин завладя Загра и Ески, а Евренос завладя Гюмюрджина.

Имаше един санджакбег на име Дели Балабан. Той [султан Мурад I] го изпрати срещу Сер, който те обсадиха. Тогава тръгна Лала Шахин и завладя Кавала, Драма, Зъхна и Сер. В Анадола и в областта Сарухан имаше скитнически племена. Той [султанът] прекрати тяхното скитничество и ги засели в Серската област и долината на Вардар. Оттам той тръгна към Манастир [Битоля] и също го завладя. Те завладяха също и областта Солун чак до областта Кавала. Това завладяване извършиха в годината 787 [=1389]. След това потеглиха към Сърбия.

В онази година [1389–1390] Баязид Илдъръм завладя Кратово с неговата област. Даде я на един храбрец на име Фируз бег; него изпрати. Той тръгна оттам и завладя Видин. След това Илдъръм хан отиде в Одрин. След това възложи на Фируз бег; него изпрати. Той тръгна оттам и завладя Видин. я и донесе голяма плячка.

След това Илдъръм хан тръгна срещу Цариград [1395 г.], нападна го и го обсади. Докато те се намираха във война, неверният унгарски крал нападна Никопол и го обсади. Когато

новината дойде при Илдъръм хан, той тръгна от Цариград. И когато дойде наблизо, събра войските си нощем и извърши нощно нападение, хвърли краля и войската му в Дунава и го унищожи. Това става в годината 793[—1396]. След това Илдъръм отиде отново пред Цариград. Наблизо до Галата имаше един висок хълм; там той издигна наблюдателница и обсаждаше така, че неверниците да изпаднат в голямо затруднение. Когато те повече не виждаха изход, императорът изпрати пратеник и сключи с Илдъръм хан мир. Илдъръм постави там един кадия и премести гарнизонните войски от Тараклъ Йенидже в Стамбул. Те заемаха един квартал и построиха джамия. Това стана в година 794[—1397]. След това Илдъръм хан превзе Никеболи [Никопол] и Силистрие [Силистра]. След това тръгна на поход срещу Гърция.

Из „Удивителни събития" от Хюсеин

Хюсеин (XVII в.), висш османски сановник, е автор на една хроника, обхващаща събитията от създаването на османската държава (края на XIII в.) до 1590 г. Черпил е сведения от редица по-стари истори[ци] ... към които в редица случаи проявява критично отношение. Превод А. Стр. Димитров от Хюсейн Беда'и ул векаи (Удивительные события). Издание текста, введение и общая редакция А. С. Тверитинова. Памятники литературы народов Востока. Тексты. Большая серия, т. XIV, ч. I, Москва 1961, л. 66б—79б.

Така султанът [Орхан] на неляма прекарал пет години в Румелия ... в седемстотин шестдесет и втора година [—1361] спуснал сянката си в Бруса. Той назначил Лала Шахин паша за сердар и го оставил в Румелия. Той се отправил към Самоков и Ихтиман и ... пътищата си налетял на Капатъ дервент. Този проход се намирал ... едно ... извънредно тесен проход ... две ... във времето на неверниците там имало една висока порта, чиито следи още съществуват, обаче разрушена. На тази порта ... неверници, които стрелят с пушки, но те не можали да се съпротивяват на нападенията на ... сляската войска и повечето от тях станали храна на мечовете, а някои били завързани. След като разрушил таз врата [турш... окуп ... рачи Ихтиман и раята му ... обложена с хараджа. След това потеглил към Самоков. Когато достигнали до ... Чамурлу, видели че неверникът Лас [княз Лазар] с неговата войска заел ... важните места в полето. Макар в сравнение с войската на неверниците мюсюлманската войска да била малко, но с помощта на всевишния ... въздигнал тя ... неверниците [неверниците християни] били победени. След като ... рабиха много плячка [войските слезли в областта на Самоков] и с милостта на преславния господар този железен рудник ... включен в държавата на щастливия султан.

През седемстотин седемдесет и трета година [=1371/72 г.] султан Мурад Гази заповядал да се тръгне от Бруса и се отправили към Румелия. Впрочем намиращите се в крайграничните области спахии на няколко пъти искали султана да дойде в Румелия, тъй като наистина Лала Шахин бил ангажиран в завоевания, но само румейската войска не била в състояние да достигне [владенията на] българския княз. По онова време проклетият княз, управителят на българската област, се наричал Константин. Сега тази област е известна с названието Кюстендил. Споменатият княз бил прочут с множеството си владения и конници. В страната на българите се провеждала неговата заповед. Той бил господар на едно княжество, което обхващало златни и сребърни рудници. Възгордявайки се от своята сила, той не се подчинявал на съседните му крале. Обаче величието на султана влияело на сърцето му и когато научил, че [султанът] е потеглил към страната му, знаейки, че сигурно ще бъде победен, той го посрещнал с подаръци и му връчил ключа на крепостта. Когато били предложени условията за подчинение, те намерили благосклонен прием [у султана] и била издадена височайша заповед той да остане управител на своята област срещу определените му джизие и харадж, след което султанът се отправил към Бруса...

През седемстотин седемдесет и девета година [=1377/78 г.] от бягството на пророка султан Гази пак заповядал да се тръгне от Бруса на поход, като оставил за наместник в Бруса Илдъръм Баязид хан... Султан Гази преминал Гелиболския проток с намерение да покори страната на един от видните невернишки царе, гнусния неверник Сусманос [Шишман], владетеля на Никопол и Силистра. Споменатият Шишман, като чул, че султанът ще дойде срещу него, събрал на едно място първенците на държавата си и след като се съвещавали, всички се съгласили да дадат джизие, както направил Ласоглу, и изпратили предварително хараджа за три години. Било направено изложение за подчинението им с условие [Шишман] да се намира в услуга, да бъде готов и да участвува с цялата си войска във всеки поход. Като приел [условието], била му оставена властта и страната и му била дадена в ръцете султанска грамота...

Софийската област по времето на Лала Шахин многократно била подлагана на набези и повечето от нейните райони паднали във владението на борците за вярата, обаче не им се удавало да удържат победа над крепостта й. Прочее неверникът, който я управлявал, заедно с това, че поискал помощ от сърбите, нито за минута не изоставил отбраната и охраната на крепостта. Що се отнася до борците за правата вяра, те се приготовлявали да завземат София, тъй като София била място, където щели да се срещат и събират невернишките ца-

[illegible]

[illegible]

с войската на невер[illegible]

[illegible] в областта [illegible]

[illegible] милостта на пре[illegible] господар [illegible]

П с сет ме ... се сми (се ... трета година [1371/72 г.]
т ... Му а т I ... ювия (а ... да се рвне от Бруса и се от
... към Руме ... и В пром намиращите се в краи рани
... обл ... на няколко пъти искали султана да дойде
Р мели , т ... кото ... Лала Шахин бил ангажиран в
... ва ия, ... само румелийската войска не била в състояние да
с ... гне [владетелите на] българския княз По онова време пре
сл ... ит княз, управител на българската област ее царица
К ... с антин Сета ... т ... и областта е известна с названието Кюстен
л. Споменатият княз бил прочут с множеството си владения
... оиници. В страната на българите се провеждала неговата
п ... д. Той бил господар на едно княжество, което обхващало
ла ... ии и сребърни рудници Възпротивявайки се от своята сила
... се подчинявал на съседните му крале. Обаче вестите за
... султана влияли на сърцето му и когато научил, че [султана]
[ ] е потеглил към страната му, знаейки, че сигурно ще бъде
... , то ... го посрещнал с подаръци и ... връчил ключа на
по ... тта. Когато били представени условията за подчинение
... м ри и благосклонен прием [у султана] и била издадена
... а ша ... апо ... той да остане управител на своята област
щ ... опре ... лени ... ... арадж ... ... които султанът
прав ... м ... ...
П ... сз с ... м ... годин седемдесет и деветата година [1377/78 г.]
... ... султан Гази пак заповядал да се тръг
Б ... като оставил за наместник в Бруса ...
Б ... С ... тан Гази преминал Гелиболския пр
т ... ... при страната на един от видните неверници
... ... рник Сусманос [Шишман] в ... ...
I к ... ... за Споменатият Шишман като чул че
т ... ... му и го събрал на едно място ...
... ... като се съвещавали ... ...
... не ... какво направил ...
... ва ... харадж за три години ... бил направено
... ... него ... условие [Шишман] да се
в ... ... готов и да участва с цялата си
ка ... ... като през ... ... му ...
... власт ... ... му била дадена в ръцете султан
...
... по времето на ... Шахин ...
... ... наверн ... в ... о ... н ... ...
... ... а ... р ... о ... не ... м
... ... на крепостта и. Пръ ... н ... р
... ... е но с ... п ... искал п
... ... у ... не зостав ... о ... т та и охр н
... ... Що ... се до б ... ц ... равата вяра, т
... явал ... ат Со ... о Со ... я б
... ... да се среща и съб ... ат ... неверниците ...

ре, а по сладката вода и приятния климат през пролетта и лятото, по богатство и изобилие на трева и други нужни за конницата неща била един рядък образец. Ислямската войска също се нуждаела от едно такова средищно място. По тази причина те всекидневно се приготовлявали за завладяването ѝ.

Едно от добрите приготовления: Един млад, но зрял и изкусен доганджия от новите мюсюлмани дошъл при пловдивския управител, бореца за вярата, именуван Индже Балабан. Но един ден той по пътя на бягството се изгубил из средите на мюсюлманския народ. Той идва при управителя на София, с ужи му известно време и бидейки изкусен в ловното изкуство, става придружител на княза. Понеже князът бил също много пристрастен към лова, свързва известна дружба и му се доверява. Един ден князът и доганджията само двамата паднали по следите на някакъв дивеч и достигнали до едно място, гдето освен тях двамата нямало никакъв човек. Тогава доганджи-башията, казвайки „От това по-хубав дивеч има ли", внезапно обезоръжил княза, здраво вързал ръцете и краката му, заловен и завързан го качил на коня си, веднага хванал го ристия път и като вървял бързо, с божията милост здрав и читав пристигнал при ислямската войска в Пловдив. Преди това кое се говорело, че е станал вероотстъпник, но лицето му се очистило и по причина на тази заслуга останало му хубаво име и станал прославен и почитан сред ислямския народ, отличен и възвишен сред своите равни. След това, като взели със себе си споменатия княз, [войските] потеглили и се отправили към София. Когато жителите на крепостта видели своя главен началник заловен, поискали пощада от Гази Индже Балабан и му отворили вратите на крепостта. И понастоящем София която е определена за седалище на румелийските беглербееве, е едно средищно място да го оживи всевишният бог...

Никополският владетел, безчестният Шишман, дал на пратеника на султан Гази нахален и упрям, противен на споразуменията отговор, с който открито показал своето неподчинение. Султан Гази бил учуден от бунтарството и вероломството на споменатия и когато в нарушение на договора той наистина не пристигнал [с войската си], след пълното изясняване на неговото лицемерие от бързо по-бързо изпратил Али паша да мине Галиполи с тридесет хиляди конници. Той му дал заповед, казвайки: „Да извършите колкото са предопределени набези в царството на Шишман и да завладеете колкото е възможно от крепостите му."

Когато Али паша дошъл в Одрин, враговете на вярата още не знаели [за похода]. Той изпратил напред пет хиляди подходящи конници, като назначил за техен началник Яхши бей,

син на Тимурташ паша. Те бързо като светкавица в нощната тъма слезли срещу крепостта Провадия, а след тях на тълпи, на тълпи им идвала на помощ правоверната войска. Един храбрец на име Хюсеин с помощта на въжена примка бързо и безшумно се изкачил горе на крепостта, след което изтеглил горе също и някои от газиите. Те изрязали главите на защитниците на крепостта, които безгрижно спели. Така заграбили и взели в свое владение крепостта.

На сутринта те съобщили на Али паша вестта за това заоевание. С пълен блясък Али паша се отправил да авладее крепостта Търново и за кратко време я завладял. После населението на крепостта Шумен посрещнало Али паша, поискало милост и му предало крепостта. По това време дошла вест, че султан Мурад е минал Галиполския проток [и идвал в Румелия]. Али паша назначил мухафъзи и диздари на завладените крепости, а той самият [пристигнал] в Одрин и целунал краката на славния падишах. Нему били ока ани обичайните почести, станал обект на различни благоволения, облечени му били халати. [После] съгласно с височайшката заповед той потеглил срещу Никопол и Тауслу и с божията подкрепа всеки ден завладявал по един район...

Безчестният Шишман потънал в морето на колебанията. Виждайки, че от ръцете му се изплъзва повечето от царството му, той започнал чрез посредничеството на Али паша да моли а спасение и да иска прошка. Али паша взел ролята на посредник и довел Шишман в столицата на падишаха, като му обещал да бъде покровител на имота, честта и кръвта му. Срещу джизието за няколко минали и предстоящи години заедно с предопределения размер на подаръка и приношението той [Шишман] дал изобилни богатства и със сабя на уста и облечен в саван дошъл при султанската армия извънредно смутен от позора си. Тялото му се свлякло треперещо. Обаче великодушният султан отминал престъпленията на този нещастник и полека-лека с наставления и благоразположение дал да се успокои пълното му с ужас и страх сърце. Той благоволил да му остави областите на царството му, обаче му поискал крепостта Силистра. Онзи се съгласил да му я предаде и султанът дал нареждане на Али паша, казвайки му: „Да я вземеш във владение“, а също му заповядал „Там да се установиш“.

Разклащане положението на споменатия Шишман

Нечистият и безсрамен Шишман пак не останал верен на задълженията и клетвите си и не предал Силистра на хората на Али паша. Али паша, комуто тази крепост била подарена от султана, направил доклад за станалото и бил назначен да поеме грижата за завоюването на цялата страна на този пълен с лице-

мерне неверник и бързо да превърне благополучието му в унижение. Били събрани и били му изпратени в помощ много от емирите и войската. Али паша също се вдигнал от Шумен и се отправил да завладее крепостта Дарапча. Населението на крепостта излязло насреща му и му донесло ключа на крепостта. От това място той изпратил хора към Косово, които приканили [косовци] да се поставят в служба на падишаха. Тези неверници отказали и открито се разбунтували, като оскърбили пратеника на пашата. Тогава Али паша изпратил един бележит воин на име Яралу Доган бей, прочут ловец-соколар, който нападнал Косово. Самият той с няколко хиляди конници разграбили и оплячкосали онази област, като взели много пленници. Князете помолили за заловените пленници, като казали, че срещу връщането им ще дадат една крепост. Но Али паша хем взел крепостта, хем не им върнал пленниците Тогава в тези неверници пламнал огънят на мъката и разкаянието. Али паша повел [войската] да завладее и окупира подчинените на Шишман крепости на брега на Дунава. Шишман със семейството и с близките си затворил в Никополската крепост Али паша обсадил тази крепост.

Ш и ıма ı, като разбрал яс о, че крепостта ще бъде завладяна, ı злязъл със семе ството ı с близките си от крепостта и паднал в краката ı ръцете на Али паша. Той поискал прошка за престъпле ı ята с , като прав ıл себе си равен със земята Ал ı паша взел владенı ето на Н ıкополската крепост и с челядта подве домствен те на Шишман дошъл в бивака на султанск те во ск пр ı Тауслу. Като известил високославния султан за съ т ята положе ето, то ı отново го помолил за м ıлост и п ощада Макар Ш и ман да станал съвсем безчестен, все пак су т а гът комуто вел ход ш ето било обичанно, отминал кръвта на безчест ка ı оказал благоволение към челядта и р да му Обаче то преде л наз ач л ı средата на пра вер я народ прав ıтел на цялата област.

Из „Кни а за описанието на света“
от Мехмед Нешри

Мехмед Неш р XV а то а XVI в е ед от а изтък атите тур ски х он сти а ісал К а за о са ето а света в която о сва ту ската стория д края а XV в. Че т от стар преда я о-ранншни ав тори съврем сведения Старае се да възве ı чи османската вла т Д ава це и свс я за ъл аро-турските отно ен я през втората п ло ви а а XIV в. ревод на I Татар в от Kitab-ı Cihan numa Nehmed Hesri Hazı ɔnla F Unat, D Mehmed A Kö men TTKY, I Ankara 1949 с 244—245, 248—249 2ə4—257

Изложение върху страната на Сосманос [Шишман] и имената на неговите крепости

Разказват, че страната на Александерос оглъ Сосманоз [Шишман], син на Александър, се намира край брега на река Туна [Дунав] и спада към областта Едирне [Одрин]. Срещу Ефляк [Влашко], крайбрежието на отвъдната страна на Туна, беше Ефляк [в България] и крайбрежието на отсамната страна, страната на Сосманоз. [Тя] беше твърде благодатна област. От нея се изнасяха мед, масло и овце в света. Изобщо в нея се намираха всякакви блага, повече, отколкото в другите области. И укрепените крепости бяха повече от тридесет. Българските наименования на тези крепости са следните: Ченге [Провадийско], Първади [Провадия], Мадара, Вефчен Венчан, Варненско], Добрич [Добротица, Търговищшо], Мечка [Русенско], Ефлекя [някъде към Русе, неуточнена], Гьозке [Обзор], Крапчене [Крепча, Търговищко], Кираставча [някъде към Русе, неуточнена], Ески Истанбуллък [Преслав],Шумнъ [Шумен], Черноз [Червен, Русенско], Мигледж [Мъглиж], Ейменоз [Емине], Кьосова [Кьосевци, Търговищко], Юргова [вер. Русе], Търнови, което е столица на Сосманоз, Никиболъ [Никопол], Тонбиргоз [при Пиргос, Русенско], Зищова [Свищов], Нюкесри [при Новград, Свищовско], Търака [неуточнено], Силистире [Силистра]. Повечето от тези крепости се намират на дунавското крайбрежие.

Строгите разпоредби на Али паша до пристигането на султана

След това Али паша, като научил за преминаването на повелителя [в Европа], отседна в една местност, близка до Вичнене [вер. Вичина, при Камчия]. Тази вечер остана там. От войската двама души ходиха да вземат продоволствие от Вичнене. Неверниците от Вичнене убиха единия от тях. Другият, бягайки, дойде при пашата и съобщи за станалото. Пашата се ядоса и веднага заповяда [да се отмъсти]. Войската изръфа народа, разруши и изгори крепостта на Венджен [Вичнене], плени населението ѝ и изцяло го накълца [затри]..

Описание на превземането от пашата на крепостите на Сосманоз и разграбването на Кьосова от Пазарлъ Тоган

Разказва се, че пашата, след като отседна няколко дни в Шумнъ, стана и пристигна в Добруджа [Добротица, Търговищко]. Неверниците излязоха насреща и му донесоха нейния ключ. Оттам той тръгна, пристигна в Гирпиче [вер. Върбица] и дори го завладя. После изпрати хора при владетеля на Кьосова

[Кьосевци, Търговищко] и поиска да му се подчини. Този проклетник не се съобрази с думите на пашата и рече: „Ние се разбунтувахме срещу нашия беи; не се подчиняваме на турчина." Тогава пашата, като даде хиляда души на Пазарлъ Тоган бей, каза: „Върви, нападай, разрушавай, пали и разграбвай Кьосова, а жените и децата зароби." Пазарлъ Тоган пристигна, удари Кьосова, зароби жените и момчетата. След това [оттам] дойдоха неверници и казаха на пашата: „Върни ни отново пленниците които бяха взети от турчина. Ще предадем крепостта Кьосова." Тогава пашата събра пленниците от турците, предаде ги на неверника, а след като завладя крепостта, заповяда пленниците отново да се предадат на техните притежатели. Борците за [правата] вяра останаха доволни и отново взеха пленниците от ръката на неверника. Така пашата завладя крепостта Кьосова. Оттогава той тръгна, стигна до Търнави, столицата на Сосманоз, и отседна, а неверникът също донесе нейния ключ. Оттам пристигна в Черноз и я завладя. После пристигна в Нюкесри и Кираставча и също ги превзе. Тук донесоха ключа на Йоргова [на Дунава, неуточнена]. После се спусна по крайбрежието на Туна, превзе и постави войска във всички малки укрепления и крепости, каквито имаше [там]. После изпрати хора при владетеля на Зищова. Този не се подчини, укрепи крепостта, подготви се за бой, няколко дни води брой, след това се изчерпаха неговите боеприпаси, той се обърка, отвори вратата, дойде и беше принуден да се подчини. Оттам нашата [войска продължи] нашествието. По крайбрежието на Туна премина в Ефляк, завзе укрепленията, които овладя, оплени населението. После продължи и се нахвърли върху Нигболъ [Никопол]. Сосманоз, [след като] избяга, беше влязъл в него. По-добър град и по-укрепена крепост от този нямаше. Намираше се на брега на Туна. Водата на Туна се блъскаше в нейната стена. Пашата [започна] да се готви за превземането ѝ. Сосманоз се уплаши, излезе, надяна савана на врата си, ... дойде и падна в краката на пашата. Пашата [беше] милостив, отново опрости неговото престъпление.

Доклад на Лала Шахин за отбраната на София

Превод в *П. Ников,* Турското завоевание на България и съдбата на последните Шишмановци, БИБ, I, т. I, с. 130—132.

Аз, сердар на османските победоносни войски, които воюват с кюфарските войски в Централна Румелия, няколко пъти опитвам щастието си да превзема и присъединя към ислямската държава обширната, равна и богата равнина на Софийското поле, както и самата крепост София. Но за жалост крепостта не можа по никой начин да се превземе с атаки и щурм от-

вън. Тая крепост е силна и много яка, та всички наши налитания и атакувания остават безполезни и дори вредни. Големи жертви паднаха от динислямските храбри войници, които се самопожертвуваха като курбан. Аз като румелийски бейлербей сам лично водих храбрите войски на атака, но нищо не се сполучи: връщах се надире без успех. Убедих се, че тази яка и много силна крепост със сила и юначество не ще може да се превземе скоро, ако не се употребят в случая някои хитрости и изкусни военни планове. Да се дават направо безполезни жертви от хора, да се хабят материални средства и да се губи време е доста рисковано и гибелно за нашето завоевателно дело. Преди всичко осмелявам се да ви опиша, според както имах възможност отблизо да узная и да се осведомя, положението и големината на софийската крепост. Последната още от старо време е била добре укрепена отвътре с всички приспособления на военното изкуство. Тя е била столица на кюфирските хакимтекфури и постоянно е била главна резиденция на всички кюфарски военачалници, велможи-сановници и главнокомандуващи. Вътре в крепостта има многобройна кюфарска отбрана армия, войниците на която са едри, мустакати и на вид добре калени в боеве, само че са навикнали да употребяват вино и ракия — с една дума, хора веселяци. Откъм продоволствие крепостта има в себе си изобилно храна: жито, брашно и жива стока — едър и дребен добитък. Софийската котловина е много изобилна в земеделско и скотовъдно отношение, тя може да храни за дълго време огромна армия. Военни провизии, припаси и военножелезарски работилници има в крепостта предостатъчно и оттам може да се набавя всичко, що е потребно за войската им. Индустриални заведения, занаятчийници и работилници в София има доста, там се обработват тънки и дебели вълнени и памучни материи, с които се обличат както кюфарските войници, тъй и многобройното население, което живее там. София, заобиколена от близки гори и планини, има преизобилно студени балкански води за пиене на населението и за поене на многобройните стада, с които тъй много се слави тази страна. Климатът е добър, умерен и много здравословен. Овощия от всякакъв род и лозя там има в изобилие. Търговията в града е доста развита, защото на всяка страна се съглеждат като пиявици наредени пътища, по които сноват насам-натам пътници търговци, търговски кервани с разни стоки и изделия, които се работят в София и се разпространяват по всяка посока на Румелия и за по-нататък. Пътищата и друмовете са много големи. Полето и горите са пълни с изобилни треви и дървета, има големи балкански дървета за градежи. По Софийската котловина се забелязват много диви животни, като качали, вълци, сърни и др. Така че София и Софийското поле представляват истинска райска ябълкова градина. При това вътре в София има и ми-

нерални горещи води, що служат за нуждите на населението, което е доста красиво, едро и стройно наглед, с весело настроение. Управлението и владението на София се намира изключително в ръцете на великия мръсник като тимар, а приходите, които се получават от данъци, той, владетелят, раздава на фаворизирани близки нему личности, които се готвят да заемат високи държавни постове, подобни на тия, що носят названието „бейлербейлък“. Да се стои по-нататък по тези страни става излишно и аз съм на мнение да оставя за свой заместник на поверения ми бейлербейлък и за комендант на османските победоносни войски подведомствения ни военачалник Индже Балабан бей. Заповедта и поведението зависят от Вас.

3. СЪДБАТА НА БЪЛГАРСКОТО НАСЕЛЕНИЕ ПО ВРЕМЕ НА ЗАВОЕВАНИЕТО

Из нотариалните книги на венецианския нотариус Антонио Брешияно за българи-роби на остров Крит

Превод на В. Гюзелев от *Ив. Сакъзов*, Новооткрити документи от края на XIV век за българи от Македония, продавани като роби, МПр, VII, 2—3, 1932, с. 1—62; Стопанските връзки на България с чужбина през XIV в., ГСУ — ЮФ, XXX, 1935, с. 78—83.

Ден седми [7 юни 1381 г.]. Правя достояние аз, Франциско Костатера, жител на Крит, че с моите наследници давам, продавам и прехвърлям завинаги на теб, магистър Жоме де Фано, лекар на служба в Крит, и на твоите наследници една моя робиня на име Ирина от български род, от селището, наричано Мелник.

Ден единадесети [11 юни 1381 г.]. Правя достояние аз, Андрей от Катания, че с моите наследници давам, продавам и прехвърлям завинаги на теб, сер Гаспарино Морозини от Венеция, отсъстващ, както и присъстващ, и на твоите наследници една моя робиня на име Мария от български род, от селището, наричано Прилеп.

Ден четвърти [4 януари 1382 г.]. Правя достояние аз, Даниел Делфино от Венеция, сега живеещ в Крит, че с моите наследници давам, предавам и прехвърлям на теб, Марко Корнеро, син на покойния сер Петър, жител на крепостта Милокотами, и на твоите наследници една моя робиня на име Теодора от български род, от селището, наричано Костур.

Същия ден [29 януари 1382 г.]. Правя достояние аз, Франциско Грино, пълномощник на господин Йоан от Венеция, жител на Крит, че с моите наследници давам, продавам и прехвърлям завинаги на теб, сестра Катерина Пасса, игуменка от манастира „Св. Катерина“ в Крит, и на твоите приемнички една моя

робиня на име Теодора от български род, от селището, наричано Търново.

Същия ден [1 февруари 1382 г.]. Правя достояние аз, Христофалус Барто, жител на Крит, че с моите наследници давам, продавам и прехвърлям завинаги на теб, Йоан Корнер Месета, жител на Крит, и на твоите наследници една моя робиня на име Кали от български род, от селището, наричано София.

Същия ден [12 юли 1382 г.]. Правя достояние аз, Никола Дано, жител на Крит, че с моите наследници давам, продавам и прехвърлям завинаги на теб, сер Анджело Брогондионо, жител на Крит, и на твоите наследници една моя робиня на име Ирина от български род, от селището, наричано Девол.

Ден осемнадесети [18 септември 1382 г.]. Правя достояние аз, Джулио от Ферарна, жител на Крит, че с моите наследници давам, продавам и прехвърлям завинаги на теб, Тома Джено, син на покойния сер Иоан, жител на Крит, и на твоите наследници един мой роб на име Димитър, българин, от селището наричано Воден...

Същия ден [23 септември 1382 г.]. Правя достояние аз, Джулио от Ферарна, жител на Крит, че с моите наследници давам, продавам и прехвърлям завинаги на теб, сер Джорджо Нани, жител на Крит, и на твоите наследници една моя робиня на име Теодора от български род, от селището, наричано Прилеп.

Ден втори [2 октомври 1382 г.]. Правя достояние аз, Марко Мацамурди, жител на Крит, че с моите наследници давам, продавам и прехвърлям завинаги на теб, Донато Труко, жител на Крит, и на твоите наследници една моя робиня на име Мария от български род, от селището наричано Диамболи [Ямбол].

Същия ден [25 февруари 1383 г.]. Правя достояние аз, Леонардо Моро от Венеция, жител на Кандия, че с моите наследници давам, продавам и прехвърлям завинаги на теб, Джорджо Ромео, жител на Крит, и на твоите наследници една моя робиня на име Ирина, българка, от Варна.

Ден седми [7 април 1383 г.]. Правя достояние аз, Марко Мацамурди, жител на Крит, че с моите наследници давам, продавам и прехвърлям завинаги на теб, сер Петър Кауко, син на покойния сер Лодовико, жител на Кандия, и на твоите наследници една моя робиня на име Мария, българка, от Преспа.

Ден двадесет и четвърти [24 април 1383 г.]. Правя достояние аз Никола Мацамурди, жител на Крит, че с моите наследници давам, продавам и прехвърлям завинаги на теб, Микелето Ялино, зидар, жител на Крит, и на твоите наследници една моя робиня на име Кали, българка, от селището, наричано Охрид.

Същия ден [10 юли 1383 г.]. Правя достояние аз, Марко

Падизо, жител на Крит, че с моите наследници давам, продавам и прехвърлям завинаги на теб, госпожа Елизота, вдовица на сер Тома Нани от Венеция,сега живееща в Кандия, и на твоите наследници една моя робиня на име Кали, от български род, от селището, наричано Битоля.

Из „Похвалното слово за Евтимий" от Григорий Цамблак

Превод на *В. Киселков,* Митрополит Григорий Цамблак, с. 51 54.

Османските турци в Търново (1393 г.)

Варварският цар Баязид, който се беше възгордял с победите си и със завладяването на много народи, реши — доброненавистникът! — да разори града [Търново], понеже бил слушал, че той е много голям, красив и укрепен със стени; че местоположението му е такова, че мъчно би се завладял, защото освен със стени достатъчно е защитен природно, а освен това, че има големи богатства и многобройно население и че е прочут както с църковните, така и с царските [сгради]. Затова, като повдигна всички източни [войски], начевайки от Персийските земи, Ликаония и Азия, премина Дарданелите. И след като намери всички западни войски събрани, както беше заповядал (за да надмине с тях не само Дарий, царя на персите и на мидийците, но дори и Александър Македонски), неочаквано нападна града. Той го обсади отвсякъде с войска, а не само откъм една или две страни. И много се бяха разтегнали свирепите. Варваринът беснееше: той заплашваше, че с огън ще изгори [жителите]; заканваше се на късове да ги насече и на друга мъчителна смърт да ги предаде, ако тъй продължават да са непокорни. И постигна той целта си, но не чрез силата си, а защото божията воля допусна.

И веднага иереят Евтимий биде изгонен из църквата [„Възнесение Христово"], а нея заеха творците на безсрамието. Кивотът на Завета изпадна в ръцете на другородците; светинята на светините стана подвластна на асирийците и което беше най-важно, светите [дарове] се предлагат на кучетата!...

Прочее що [направи]? Нима се опечали повече, отколкото трябваше? Нима се изплаши? Нима избяга, когато видя как стадото му се пилее? Нима произнесе лека или тежка дума, недостойна за неговото любомъдрие? Съвсем не! Той дори се яви пред царя, укроти неговата страст към убийство, а страшното намерение на варварина превърна в благосклонно държане, както някога пророкът [укротил] лъвовете в ямата, а момците — пламъка в пещта. Защото и варварската свирепост обикновено се срамува от добродетелта на такива мъже!

Когато видя отдалеко, че той иде с присъщата си благочинност и замисленост, без да поглежда нито едно от зрелищата пред себе си, които привличаха върху си слуха и погледа на глупавите, а да минава край тях като край стенни картини, [царят], като с вида на лицето си изразяваше благост, не продължи да седи, а веднага стана, отдаде му почит и го удостои с най-близкия стол. И той изслуша молещия се за народа, макар че най-накрая не изпълни уговореното.

И както някой доблестен воевода, който напълно не дава гръб, макар да е победен от враговете, а след като събере сили, побеждава, така и той [постъпи].

Понеже беше изгонен из църквата, той отиде в друга, що беше посветена на върховните [апостоли Петър и Павел]. И като ги взе за застъпници, той се отдаде на много повече подвизи, отколкото по-рано: грижеше се да запази [народа] от варварското изтребление; поучаваше, утешаваше, повдигаше падащите; простираше ръка на препъващите се; изправяше лежащите; поддържаше слабите, похваляваше и насърчаваше към мъжество борещите се; някои пък отстраняваше като гнила част, за да не погине цялото тяло, а прокаженото изгонваше от овцете, за да не се разнесе болестта по цялото стадо. И така вторите подвизи и победи на този мъж над лукавия бяха много по-големи, отколкото първите, когато в мир прекарваше живота...

Избиване на видните търновци

Когато лукавият [дявол] се видя тъй свързан от пленниците си и наранен от стрелите си, без да му е възможно мълчаливо да понесе поражението на войските си и пълното си обезоръжение, произведе много по-голяма и по-люта буря, отколкото беше първата. Когато се разказва, езикът на човека се вдървява, а костите се разтреперват.

Воеводата (турчин, когото султан [Баязид] постави да управлява града) повика при себе си божиите люде, които превъзхождаха другите и по име, и по добродетел, и по произход, уж да обсъдят някои общополезни [въпроси]. И те, вървейки след злия вестител, отиваха като глупавите овце, които вървят след онези, които ще ги колят, и бързаха да се доверят на убийствените десници, като всеки носеше своята кръв. Когато ги видя в ръцете си, кръвожадният звяр ги изкла сред църквата или, по-добре да се рече, ги освети, без да се засрами от белите коси, без да пощади младостта; гърлата им превърна в играчка на ножа...

О, свето войнство! Не едни по-рано, а други по-после, но [всички], като застанаха вкупом пред мъчителя, оплюха го и веднага, като се представиха на Христа, се увенчаха [с мъченически венец]! Мъчителят остави труповете им за храна на не-

бесните птици, а владиката причисли духовете им към кротките ангели. О, войни, вие опазихте вярата и броя си не намалихте! А чуйте и броя: бяха сто и десет, чиято кръв обагри църквата! И макар да бяха толкова, не се разкъса мрежата на вярата!

Из „Похвално слово за Филотея“ от Йоасаф Бдински

Йоасаф Бдински (XIV в.) работил във Видин, като от 1392 г. бил въздигнат в чин митрополит. През 1394 г. посетил Търново. От него е запазено „Похвално слово за Филотея“, познато по препис от XV в. Превод на *В. Киселков*, БИБ, IV, 1, 1931, с. 192—206, от *E. Kalužniacki*, Aus der panegyrischen Litteratur der Südslawen, c. 97—115.

След като се измина много време, в 6902[=1394] г., пак в трети индикт, когато поради неизвестни божии тайни срещу онова място [Търново] се извърши гневът и голямото агарянско нашествие — уви!, — стана и пълното тъжно разорение на тоя град заедно с околните. Чрез покушението на всесилния промисъл, чиято глъбина на съдбините е голяма, не зная по какъв начин с него се сбъдваше онова Йеремиево псалмопение, което казва: „Пътищата на Сион тъгуват“; когато всяка възраст от мъжки пол падна под оръжие;... Тогава архиереите и гражданите трогателно биваха гонени, подлагани по много начини на мъка и злословия. О беда! Заради благочестието си бе заточен дори и патриархът, онова светило на светилата и христоподобният образ! Тогава мнозина казаха: „По-добре беше слънцето да изгаснеше, отколкото да замлъкне Евтимиевият език!“ Съжалявам те, о църкво, съжалявам те поради това неочаквано разорение! На тебе говоря, търновска славо! От каква на каква се превърна! Тогава в непристъпната светая светих влизаха нозете на нечестивите; тогава се изпълни и казаното някога от господа: „Когато видите мерзостта на запустението да стои на свето място.“ А свещеници, уви, и люде и множество тълпи страдаха на открито; те нямаха нито молитвени домове, нито пък се ползуваха подобно на нечестивите от законни правдини... Чрез проявения от бога гняв бе позволено на враговете люто да се ярят на благочестивите и голяма беше дързостта на нечестивите срещу благочестивите. О, позор! И мнозина се прехвърлиха към непристойната Мохамедова вяра: едни, като се изпоплашиха от страх, някои, като се омекчиха чрез ласкателства или като бяха победени и чрез материална придобивка, други пък се присъединиха към враговете, като поради простотията си се подмамваха чрез писма и хитрост.

Из турска летописна бележка от 1451 г.

Превод на В. Гюзелев от *A. Decei*, Deux documents turcs concernants les expeditions des sultans Bayazid Ier et Murad II dans les pays roumains, Revue roumaine d'histoire, XIII, 3, 1974, с. 397—403.

И после, като дойде в земите на Влахия, [Баязид] се опълчи срещу воеводата Мирчо, владетеля на Влахия... Битката продължи цяла една седмица край бреговете на Арджеш [1395 г.], но накрая бе сключен мир с влашкия воевода. И Илдъръм хан премина реката Арджеш и се спря пред крепостта Никопол.

Тогава Никополската област се владееше от един господар на име Шишман, който също като влашкия воевода плащаше харадж на нашия господар. За да премине на отсамния бряг на реката, той поиска ладии от онзи — така и онзи му подготви. След като се озова на отсамния бряг, той накара да доведат гореспоменатия Шишман и го обезглави. И като завладя също Никопол, го превърна в санджак.

Из Несебърската хроника (XIV—XV в.)

Тази анонимна хроника е съставена в Несебър. Съдържа 16 кратки хронологически бележки, които отразяват събития от историята на града и Българското черноморие в периода 1366—1448 г. Превод на *В. Гюзелев*, Chronicon Mesembriae (Бележки върху историята на Българското черноморие в периода 1366—1448 г.) ГСУ — ИФ, LXVI, 1975.

В година 6874 [=1366] хората на графа [Амедей VI Савойски] превзеха Несебър.

В годината 6885 [=1376—1377], индикт 15 в Тристрия бе убит деспот кир Михаил [Палеолог].

В година 6905 [=1396—1397] турците превзеха Несебър и преселиха населението му в Чимос [дн. с. Ахелой].

В година 6907 [=1399], индикт 7, на 2 февруари, в деня петък, Варна бе заробена от безбожните татари.

ДЯЛ ВТОРИ

СОЦИАЛНО-ИКОНОМИЧЕСКО РАЗВИТИЕ, ДЪРЖАВНИ И ЦЪРКОВНИ ИНСТИТУЦИИ

1. ФЕОДАЛНИ ОТНОШЕНИЯ, СТОПАНСТВО И ТЪРГОВИЯ ПРЕЗ XIII ВЕК

Сигилий на деспот Алексий Слав от 1220 г.

Сигилият е написан на гръцки език и се намира във Ватопедския манастир. Превод на *Ив. Дуйчев,* СБК, II, с. 31—35, от *J. B. Papadopoulos et Arcadios Vatopédinos*, Un acte officiel du despote Alexis Sthlavos au sujet du couvent de Spéléotissa près de Melenicon СпБАН, кн. XLV, 1933, с. 4—6.

Онези, които желаят благополучието на временните неща и се занимават и радват относно преходните и тленни работи, бързо и свършват и преминават като сън. Онези пък, които заедно с благополучието се грижат и за [духовните] блага и обичат благолепието на дома господен и мястото на пребиването на неговата слава според псалмопевеца Давид, и своята слава повеличествена ще направят и ще намерят и някаква малка душевна придобивка. Защото не ще се измами онзи, който е казал: „Казва господ: ще прославя онези, които ме славят." Така прочее и ние, след като се преселихме от Цепина в тукашното наше владение Мелник, пожелахме да издигнем из основи честен манастир и да съберем в него сбор от усърдстващи мъже в помен и молитва нам и на нашите родители и на всички онези, които мислят и вярват благочестиво, който [манастир] по божие желание бързо построихме в една част на Мелник, като изградихме храм и го назовахме на името на пречистата наша господарка Богородица Спелеотиса и го поверихме на тогавашния монах и архимандрит господин Павел Клавдиополит, който, като стана по-сетне и владика, остави да игуменствува в него настоящия монах Пахомий [на име] Кокпарис. На този манастир подарихме селото, наречено Катуница [до Мелник], ведно с неговите жители, оттогава и занапред да го владее заедно с всички права и правдини и с неговата околност и цялото владение. Събраните в единомислие в него монаси имат целия приход от него за разпоредба на всички нужди и за всяка друга тяхна —служба, а също и паленето на свещи в този божествен храм и всяка друга негова потреба. В него [манастира] прибавихме и свети изображения, свещени книги и утвари, други ня-

какви неща и животни, които трябва да се изявят подробно в сп сък, та и нашата държава да има годишен помен и да се помenуват нашите родители. По-нататък свръх тези неща дари хме на казания манастир и градина в Загория от църковнит места, която вече бе владяна по-рано от казания владика господин Павел. Понеже пребиваващите в този почтен манастир монаси помолиха да бъде неподвластен и неподчинен на епископа и на практора по онова време, то и ние сметнахме това за необходимо и повеляваме чрез настоящия наш сигилий, да няма власт нито епископът по това време, нито практорът да влиза в това село или в манастира да търси каквото и да е или да иска някакви потреби, или за набор, или за даване на добитък, или за ангария, или парангария, или псомозомия, или друго каквото и да е искане и даване тегоба и да се подвеждат монасите или жителите на това село като подлежащи на всяко и всякакво данъчно и практорско даване. Но нито епископът да има право да влиза и да пипа в този манастир или в казаното село, като предявява като епископ по някакъв начин искания на канонически основания или по някаква друга подбуда (б наистина да е бил извършен всред тях може би душевен грях), освен ако не бъде позован от монасите, и то да влезе безвъзмездно и да ги изпита справедливо и канонически и да излезе отново, без да пипа каквото и да било. Да няма прочее никакъв достъп в него, но само да бъде упоменаван и да утвърждава игуменството, управляващо този манастир, който след нашата смърт трябва да бъде назован от владетелска ръка царски манастир. Освен това и онези, които някога с време биха пожелали да нарушат посветените и утвърдени от нас чрез настоящия наш сигилий неща, както и нещата, които в бъднина бъдат придадени от някои други лица — било велможи, било владици, било боляри, било монаси, било миряни или просто всички, каквито и да са личности, — и каквито и да бъдат [тези неща], нека съдникът на всички и бог им въздаде тмъстителен гняв и неговият меч да блесне справедливо в . трем на отмъщение. Защото срам и обида е да бъдат увреждани и тъпкани от миряни онези лица, които са предпочели по-божествения и по-добър жребий. А пък ние прочее повеляваме и работи да не стават в казания манастир не за друго, но а благочестието и почтеността на монашеския живот, като бива и гонван от мястото онзи, който желае да наруши нашите п свещения. Затова и онзи, който желае да постъпи в манастира за смут в някои неща, ще си навлече божието негодуване и клетвите на светците от векове насам. Този манастир и онова, що е в него, да се зове, както се изтъкна, деспотски и царски и да зависи от неговата [на деспота] личност. Обаче владиката, ако не е мой сродник, [да не може?] да се меси и да изявява наследствени права над него, но монасите да

имат наследието по предаване и на игуменското място според съвета и желанието на всички да бъде поставян достойният, като получава, както се каза, утвърждение от владиката по онова време. Затова прочее, като издадохме, подписахме и подпечатахме и настоящия наш сигилий, дадохме го на манастира за вечно утвърждение през месец януари, индикт осми, година 6728 [=1220].

Описа и под[писа]. *Алексий,* деспот *Слав*

Из синодално решение на Охридската архиепископия от 1228 г.

Превод на В. Гюзелев от *П. Ников,* Материали за средновековната история на България, ГСУ ИФФ, XXVII, 1922, с. 9—10.

Поради това [въстанието] туземците били лишени от собственото отечество, а именно онези от тях, които не били постигнати от злото на робството. Между тях и Болеслава напуснала бащината си земя и се преселила с брат си във Верея. Когато българската власт завзела ромейските области и станала поснизходителна към работите, Мирослава, сестра на мъжа ѝ, продала една трета от имота на последния. Когато след известно време Болеслава се завърнала в отечеството си, тя научила за тази продажба и протестирала пред българския управител поради това, че била засегната зестрата ѝ, и унищожила продажбата, като получила продадената част, която владее и до днес.

Ватопедската грамота на Иван Асен II

Дарствена грамота на Ватопедския манастир, издадена след битката при Клокотница (1230 г.), през месец април. Пази се във Ватопед. Превод на *Ив. Дуйчев* СБК, II, с. 41—42, от *М. Ласкарис,* Ватопедската грамота на Иван Асен II, С., 1930, с. 5.

Благоизволи царството ми да дари на светия манастир на пресветата Богородица, наричана Ватопедска, който се намира на Света гора, селото, наречено Семалто, което лежи в Серска област, така щото това село заедно с людете и с всичките му правдини и стаси, и прилежания, и доход да го владее и обладава този честен манастир със самовластна и неотемлима власт, докато живее царството ми. А изпращаните от царството ми по всички времена, за да приемат дан и да вършат всякакви работи на царството ми, практори, сиреч севасти, дуки, катепани, десеткари, псари, апокрисиари, аподохатори и другите останали от малки до големи, никой от тях да няма власт да влезе, съвсем ни нога да поставя в метоха на този свет манастир, нито да пише, нито дан да взема, нито комод, нито митата, нито аподохия, нито вино, нито хляб, нито зоб, нито десятък,

нито да зове на ангария людете за каквато и да било работа на царството ми нито самите тях, нито техните коне, нито техните волове, нито ослите им. Но всички люде на този манастир да имат всякаква пълна свобода и да владее [над тях] сегашният честен и христолюбив игумен Досітей и честните и христолюбиви игумени след него. А дан, комод и арико, и ангария, и другите останали налози според закона на царството ми всичко това тези люде да дават и отработват на този свети манастир и никой друг да не се бърка. Който нещо им напакости, голям гняв ще изпита от царството ми... месец април...

† *Асен,* цар на българите и гърците †

Дубровнишка грамота на Иван Асен II

Дарствена грамота за безмитна търговия на дубровнишките търговци, издадена след битката при Клокотница (1230 г.). Пази се в Ленинград. Дава ценни сведения за административното деление на България, условията за търговия и др. Превод на *Ив. Дуйчев,* СБК, II, с. 43, от БСМ, с. 578.

Моето царство дава тази повеля на дубровнишката страна, на обичните и всеверни гости на царството ми да ходят по цялата страна на царството ми с каквато и да било стока, да внасят или изнасят или каквато и да е стока да пренасят и до която и да е земя или област да дойдат: до Бдин ли, или Браничево и Белград дойдат, или ходят до Търново и цялото Загоре, или достигнат до Преслав и Карвунската област, или до Крънската област, или Боруйската, или в Одрин и в Димотика, или в Скопската област, или в Прилепската, или в Деволската област, или в Арбанската земя [Албания], или отиват в Солун — навсякъде да си купуват и продават свободно, без всякаква щета, да нямат запрещение по всички области на царството ми и купуват и продават без грижа като всеверни и обични гости на царството ми. Който ли пък им напакости в каквото и да било на клисурите, на тържищата или гдето да бъде против закона за търговията, то да се знае, че той е противник на царството ми и милост не ще има, но голям гняв ще изтърпи от царството ми.

† Асен, цар на българите и гърците †

Дарението на протосеваст Прибо

Грамота на сръбския крал Стефан Урош II Милутин от около 1300 г., препотвърждаваща владенията на скита „Св. Петка“ в с. Тморане, Скопско, основан и надарен от българския болярин протосеваст Прибо през 30-те години на XIII в. Превод на П. Илчев от *П. Петров,* Протосеваст Прибо, български феодален владетел в Македония през първата половина на XIII в. Изследвания в чест на Марин С. Дринов, С., 1960, с. 522—523.

I. Понеже кралството ми установи, че господин баща ми, светопочившият крал, беше придал към манастира „Света Богородица“ в Света гора, Хилендар, скита, посветен на Света Петка, който се намира в Скопската област, край селото, наречено Тморане, и който е бил изграден от някой си загорски протосеваст Прибо в дните на цар Асен. Този скит беше отделен от манастира, когато и Скопие се беше отделило от моето кралство. Когато кралството ми пак завзе скопската страна, върнах отново на манастира гореспоменатия скит да си го владее. И понеже бог по-късно реши и направи родство между кралството ми и превисокия цар на гърците, [който] и стана родител на кралството ми и ми подари скопската страна, затова от своя страна кралството ми написа този хрисовул за извършеното дарение и за утвърждение. Така също кралството ми измоли от господин баща ми и светия цар да се направи златопечатно писмо от страна на неговото свето царство за потвърждение в бъдещите векове, така че манастирът, наречен Хилендар, да притежава гореспоменатия скит с всичките права и с имотите, които е имал от онзи ктитор загорянин [Прибо] или който някой после му е прибавил, а именно: най-първо лозето край черквата, което тя е насадила, и черковните хора, които работят лозето или каквото биха искали да насадят, и в село Вораши закупена земя [купленица] на четири места по 100 къбла, и край Петков кръст наследствена земя [задушна] 15 къбла, и около Тморане 26 зевгара ниви.

II. И все пак кралството ми видя, че малко земя има скитът „Света Петка“; но намери се земя от другата страна на [река] Велика [Вардар] около [село] Свинови, имот [купленица] на ктитора на този скит, протосеваст Прибо, която е била заграбена от временни владелци, та като я намери кралството ми, взех я към царската и я изисках, защото не е ничия бащина, но я е купил протосеват Прибо от [лицата] Арбел и Калогюрги, и отделих от тази земя и дадох на манастира триста големи къбла, а останалото запазих в царската [земя]. И ето междите на тази земя: от горния край до Братилец, до върбата, до Цръквище, а от Цръквище до царския път и тук е междникът [граничният камък]; и от долния край до тополата и до пътя, който отива към Тавор, и тук междник; и през пътя към крушата.

III. И така също кралството ми прибави към това гора да си секат лазове [пътеки? сечища?] и каквото са разчиствали черковните хора. И ето междите в гората: до Манотиното селище и през хълма до Сушица и до Липц Грдоманов.

IV. Ето и черковните хора, които даде кралството ми на манастира: Десислав и зет му Рад, Ян, Берислав, зет му Драгия и другия му зет Тудор, Драгослав, зет му Витан, Смед, Станко, шурея му Добре, Братиян, Кириак, баджанака му Драгия — всичките тези са отроци. Ето и париците: Грд, сина му,

ковача Стан и зет му Драгия, Нико и зет му Добрен, Блазко, Мирен, брат му Ртат, Братко, Пръве, Грозен, Добре и брат му Драгия, Негослав, Братослав, Беро, Драгослав и зет му Иванко, Волен и брат му Стан и зет му Драгия, Сръдан, Никола, Калиман, Владец, Него, Тихо, Коста, Стан, Радин, Влад баджанака, вдовицата Момена с шестте ѝ деца, другата вдовица, жената на Братослав с шестте ѝ деца.

V. И към това даде кралството ми милост на този скит с всичките му хора да е свободен от всякакви тегоби, малки и големи, които стават в съответното време към града и из полето.

VI. И да не доплащат никакви данъци, малки или големи, нито за земите, нито за сградите, а също и оброк.

VII. И да не им се изисква царското злато (?).

VIII. И градският кефалия да няма там власт, нито някой друг владетел.

IX. И ако някой владетел, който и да е, дори от моите сродници, влезе там и задържи нещо, да плати на кралството ми 12 вола [волии?].

X. И това дарение прибави кралството ми за успокоение на братята от дома, [поставен] на Богородица Хилендарска, така че, който даде бог да господствува след кралството ми — било синът на кралството ми, било сродник на кралството ми, било друг някой — и да владее скопската страна, ако някой дръзне и наруши този мой запис, да му отмъсти пречистата Богородица Хилендарска на страшния съд Христов и да бъде прокълнат от дванайсетте върховни свети апостоли и от седемдесетте [апостоли] и от триста и осемнадесетте отци, [членове] на първия [църковен] събор в Никея, и от господаря ми свети Симеон, и от кир Сава, и от мене грешния да бъде проклет в този век и в бъдещия.

Стефан Урош, в Христа бога благоверен крал и самодържец на всички сръбски и поморски земи.

Калиманова грамота

(подправена)

Грамота на пергамент, снабдена със златен печат от времето на Иван Асен II и приписвана на цар Калиман. Грамотата е късен фалшификат (от XVI в.), както личи от езика и съдържанието ѝ. Превод на П. Илчев от БСМ, с. 605—608.

Благочестивият и христолюбив цар Асен, самодържец търновски и на цялата вселена, на българите и гърците и през Молдовлахия и на Угърската земя и на Будим [Будимската земя?], даже и до Венеция и [на когото] от бога е дадена власт, която се простира по цялата вселена. Не драгоценните камъни, нито бисерите и скъпоценностите [трябва] да украсяват издиг-

колай над Медни пазар и тук им дадох 20 дюкяна Говежди пазар, кир Вълчо и кир Стоян, те да се грижат да събират това, което идва от митрополията и от дюкяните, и да го носят в манастира.

И село Челопечене [Софийско] и тук дадох метоха, та приходите от селото и от метоха все в манастира да се пращат.

И село Горни Лозен [Софийско] и тука им дадох селото и метоха в храма на свети Никола. И господин Владислав да се грижи това, което идва от селото и от метоха, всичкото да се праща в манастира. И от село Долни Лозен [Софийско], каквито приходи има, всичко заедно да се праща в манастира. Царска заповед е никой да няма власт върху тези имоти, които аз им дадох. Златен печат.

Дадох им и мястото Лихнидон, наричано град Охрид. Тук им дадох власт да се грижи архиепископ Макарий и клирикът Мануил, и клирикът Стаматий, та приходите от града и от езерото и от ловището Струга — всичко да се праща в манастира. Царска повеля, златен печат.

И дадох им в град Солун махалата на клирика Дука с 10 дюкяна и Скерлетовата махала, и тук 10 дюкяна, и кир Константиновата махала, и тук 10 дюкяна. Всичко събрано от махалите да праща в манастира кир Константин. Царска повеля, златен печат.

И пак им дадох имот в Ормилия [на Халкидика] — и тук дадох метоха в селото да бъдат заедно и каквото идва от метоха и от селото, всичко да пращат в манастира; и тук е храмът на свети Николай.

Аз, благочестивият цар Асен, самодържец на всички българи и гърци, заповядах с божия помощ манастирът, наричан Изограф, който е в Света гора на Атон и е храм на Христовия великомъченик Георги, да изгради кула, която да се нарече на името на моя син Михаил, сиреч Михаилова кула. Царска повеля, златен печат.

И аз възнамерявах да дам много имот на моя манастир, но се побоях от клетвата, защото от по-рано беше забранено и решено от събора, от свещените патриарси и благочестивите царе, та им дадох места навън, според както реши бог. И заповядах аз да се огради местността Иванова Селимова река от края на морето до кладенеца, до вулата [?] на свети Георги; и оттук над Филиповото лозе към кръста, който е на върха на бърдото, три белега [?], вулата на свети Георги и на Пимин и на Филип; и оттук нагоре по големия път до камъка на източната страна над пътя, тук вулата на свети Георги и на Пимин; и оттук от Мойсеевата череша на пътя, та до Ивановата камара [?], и от Ивановата камара по пътя до старата кула и малко назад по стръмнината, и тук оставиха вулата, и оттук нагоре, през върха на бърдото, гдето то се разделя — и тук кръста; и оттук

през долчината по голямата река до воденицата на свети Георги, а оттук надолу до морето. Царска повеля, златен печат. А аз заповядвам така, както намерих.

И ако някой престъпи тази заповед или някой от насилниците лъжесвидетелствува, да не получи милостта на господа бога и спасителя Исус Христос в съдния ден и да падне върху него клетвата на 318-те свети отци от Никея и да се счита наравно с предателя Юда. И царството ми изложи това благочестно с червено писание и с този златен печат за уверение. Месец февруари, втори ден, първи индикт, 6700[—1192] г.

† *Йо[ан] Калиман* в Христа бога верен, цар и самодържец на всички българи и гърци *Асен.*

Батошевски надпис

Надпис от времето на Цар Михаил II Асен. Запазен в три фрагмента: два се съхраняват в Националния археологически музей в София, а третият в Градския музей в Севлиево. Превод на В. Гюзелев от *Хр. Ив. Христов,* Батошевският надпис, Археология, 1978, кн. 4, с. 65—70.

† [Аз Василий] по божия милост патриарх на всички българи... по време на моето архиерейство с божия помощ изсякох планината в тази пустиня и създадох храм на името на пресветата Богородица Маторска и на името на светия евангелист Йоан Богослов и помолих великия цар Михаил Асен, син на великия цар Асен, а внук на стария цар Асен... Този манастир не само единствено за него, но и повелих... И е царски манастир. И прие с любов този манастир цар Михаил и дарува на този манастир село... Батошево и Витен, и Рибаре... Цар Михаил или другите бъдещи царе, ако след това дадат... Сам цар Михаил, ктиторът, нито бъдещите царе...

...наруши... а това място... като епидосис [добавка], то да се на манастира во веки...

...поселките и селата... гост пък... където и да е... да си бъде манастирът царски... Ако пък ктиторите... всички — царе или архиереи...

Врачански надпис

Надпис от времето на цар Михаил II Асен. Превод на В. Гюзелев от *В. Иванова,* Два надписа от Асеневци — Батошевският и Врачанският, ИБАИ, XV, 1946, с. 135—137.

I ... до този единият ... царски манастир... Асен, цар на всички българи ... го с божия помощ...

II. ... прие ... на българите...

III. ... Вратца на моя... и едно... царят преди...

Договор на Михаил II Асен с Дубровник от юни 1253 г.

Договорът е търговски и военен. Дава важни сведения за наличнето на български търговци в чужбина, условията за търговия в българските земи и политическата обстановка. Пази се в Дубровник. Превод на *Ив. Дуйчев,* СБК, II, с. 47 54, от *Г. А. Ильинский,* ГБЦ, с. 155 159.

В името на господа бога наш Исус Христос. Амин. В годината от въплъщението на господа наш Исус Христос 1253, месец юни, в деня на свети Вита, индикт единадесети, за да съществува чисто приятелство и делото на чистата любов, както е било изпърво между светото и преславно царство на цялата българска и гръцка земя на Иван Асен и между общината на славния наш град Дубровник, както са живели в правда, любов и в истина, още повече да расте и плод да даде, както ти, светият и верен в Христа бога цар, самодържец на цялата българска земя, господин Михаил Асен, роден от благоверни и свети царе, отдавна желаеш това. Аз, Марсили Георги, по повеля на славния венециански дож, княз на град Дубровник, и всички съдии и съветници, цялата община на преславния наш град Дубровник, малки и големи, верни приятели на твоето царство, като желаехме отдавна да имаме любов с царството ти, кълнем се в бога и в светото евангелие божие, и в светата дева Мария, негова майка, и в честния животворен кръст, и в светите апостоли Петър и Павел, и в блажените четирима евангелисти Марко, Матей, Лука и Йоан, и в светите мъченици господни Власий, Лаврентий, Петър и Андрей, наши светители, и във всички светии, които са угодили господу богу, и обещаваме пред твоето велико царство да държим против злотворството на неверния крал Урош и срещу неговия брат и рода му и против всички, които живеят в неговата земя, и против онези, които биха имали в тяхната земя някакво владение, ако бъдат неверници и неприятели на твоето свето царство, така също да бъдат неверници и неприятели на нашия град Дубровник. Ако ли някой от горесказаните или всички се обърнат към твоето свето царство и преславното ти царство ги приеме за приятели, то и ние да ги имаме за приятели. Ако ли Урош или някой от горесказаните от неговия род бъде враг на нашия град Дубровник, да бъде враг на твоето свето царство. Ако ли някой от горесказаните бъде приятел на град Дубровник, твоето високо царство да го има за приятел. И ако бог помогне на твоето свето царство да изпъди твоя и нашия враг Урош из сръбските земи, и брата му Владислав, и техния род или други властели и прибягат в град Дубровник, ние да не ги приемем, нито тяхно слово, но да им увреждаме, колкото можем. И светото ти царство да не сключва без нас мир с Урош, а нас да не ни оставя, без [да сключим] и ние мир с него, и още повече да бъдем с твоето свето царство

продава на рашките люде, да има твоето свето царство, а другата половина да има дубровнишката община, както бе в стария закон. И светото ти царство да държи за нас стария закон, а именно от река Дрин до Неретва митото за солта да не се взема на друго място освен в Дубровник. И ако бог помогне на твоето свето царство да завладее всички крайбрежни градове, нашата светла майка, църквата, майката на всички наши църкви, да владее онова, което е владеела по всички градове и по суша — или епископии, или манастири, или църкви, или попове, или някаква друга правдина, която е имала от стари времена — да ги има свободно, както е писано в старите книги с правдини. А ние, цялата община на нашия град Дубровник, малки и големи, да сме задължени да правим да се заклеват всички князе, които с времето ще бъдат в Дубровник по волята на славния венециански дож, да държат това обещание през време на своето князуване, когато се кълнат за дубровнишкото княжество. И ако ние престъпим тази клетва и това обещание, да ни съди бог и тази клетва както на този свят, така и на онзи и ние, и нашите деца да имаме запрета и гняв от високия римски папа навеки и всичко писано по-горе да имаме и искаме да държиме, като пазим клетвата и почитта, и службата, които сме задължени да оказваме на господина дожа на венецианската община, докато съществува светото твое царство и ние. Това обещание и това писание, за да получи по-голямо потвърждение, е подпечатано с печата на общината и на славния Марсилий Георги, княз на нашия град Дубровник.

А тези са имената на онези лица, които са се клели да бъде това обещание твърдо и крепко: първом славният властелин господин Марсилий Георги, княз дубровнишки. Съдиите: [следват имената на петима души]. Съветници от малкия съвет: [следват шест имена]. От намаления съвет: [следват шест имена]. Общински съветници: [следват три имена]. Общински застъпници: [следват две имена]. Онези, които държат имуществото на света Богородица: [следват две имена]. Съветници от големия съвет: [следват имената на 72 души]. И за цялото това писание Мартол Гулеривик, бан от дубровнишкия княз, и от цялата община на град Дубровник по волята на господин дубровнишкия княз и на всички дубровнишки властели, като позвъниха звън за събор, както е според дубровнишкия закон, за своята душа и за цялата дубровнишка община потвърди и се закле да държи.

Виргинска грамота на Константин Асен

Дарствена грамота за владенията на манастира „Св. Георги Бързи" на Виргино бърдо при Скопие. Грамотата не е автентична. Тя е съставена по-късно, към края на XIV или началото на XV в., но е включила в себе си съ-

държането на по-стари български грамоти, поради което може да бъде използвана като извор за българската история. Превод на *Ив. Дуйчев*, СБК, II, с. 55 63, от БСМ, с. 581—587.

...и към другите благоверни..., които създадоха и приложиха светите и православни царе. Това прочее е дело, което се грижи за боголюбието да се дават съкровища и богатства на светите и божествени църкви, както [правеха] и светите и православни гръцки и български царе и жупаните, князете и кралете на сръбската земя, които имаха многоусърдна любов и грижа за светите и божествени църкви.

Така също и моето царство, като подражава на онези благоверни и свети царе, които бяха преди мене, да излива върху тях нескъдни дарове и да ги обогатява; когато слезе царството ми в Долната земя, намери царството ми манастира на великомъченика Христов Георги Бързи, създаден от светия цар Роман на Виргино бърдо срещу град Скопие над Серава и поради нападение на другоплеменници агаряни загубил всички свои правила и свои метоси, паднал до основи и от светия цар господин Алексий отново изграден, издигнат и прославен, и обдарен, и подкрепен от мнозина правоверни царе.

Варлаам, архимандрит на този честен храм, изнесе пред царството ми правилата и хрисовулите на светите и правоверни царе, които са били преди мене, и на кралете: на светия цар Роман, на цар Диоген, на свети цар Петър, на цар господин Никифор и на останалите — на светия цар господин Алексий, на цар Калоян, на цар господин Мануил, на цар господин Теодор, на цар господин Исак, на свети Симеон Неманя — дядо на царството ми, на цар Ватаци, на цар Калиман.[1] Царството ми, като [ги] прие благосклонно и [ги] прочете, нито [ги] промених, нито [ги] наруших, но [ги] поправих и утвърдих още по-здраво, отколкото всички гореказани царе и крале.

Людете, които се намират в град Скопие [и принадлежат] на светия и великославен великомъченик Христов Георги Бързи и победоносец в бран, да не работят като царина никаква работа, нито дават някаква приплата, нито да им се бърка севаст, ни практор, ни княз, ни кастрофилак, ни ватах ни топщикал, ни да съди, ни да свърза, нито глоба да взема [или] някакъв данък. И за началото [?] кладенец... и Сливница от нейния извор, и панаирът на 21 ноември — в тези области да не се докосва никой владелец, нито някой друг. Който ли пък дръзне и се докосне, да бъде наказан с гнева на царството ми и да бъде [смятан за] неверен на царството ми.

Село Двигод заедно със селата Длъбица [неуточнени] и

[1] В Милутиновата грамота от 1300 г. като дарители на манастира са посочени още: Иван Асен II, Калиман I, Константин Асен, вероятно цар Калоян, Стефан Първовенчани, Стефан Урош I.

Чрешовени [Црешово, Скопско], с лозята, с нивите, с воденицитe и с пасбищата, с планините и със забелите и с всички техни правдини и привилегии. А пределите на тези села са: от Черна гора, както слиза долчецът към Длъбица, та на могилата, на мраморния кръст [?] и низ дела на битолския път, та пре Кавианово бърдо, както отива пътят към Ралици и стига на високото на Рудината, та на Дълга поляна, та на Градище до Черния камък.

Село Побъжда [Скопско] с лозята, с нивите, с воденицитe и с пасбищата заедно с всички техни правдини и привилегии.

Село Кондово [Скопско] и село Длъбица, и село Раочс [скопско] с всички техни правдини.

Село Глумово [Скопско] с метоха, с лозята, с нивите, с воденицитe и с всичките им правдини.

Село. . .с метоха, с лозята, с нивите и с всички техни правдини и привилегии.

Село Здуне [Кичевско] в гората и със заселките: с Близнинско, с Мокросеки и с Големия подом [всички в Кичевско] и с поповяните, с лозята, с нивите, с воденицитe, със зимовището, с летовището, с планините, с ловището за дивеч и за риба и със забелите заедно с всички техни правдини и привилегии.

Село Сушица [Кичевско] с поповяните, със селото, с лозята, с нивите, с планините и с всички техни правдини.

Село Градечница [Битолско] с поповяните, с лозята с нивите и с всичките им правдини.

Село Брод [Кичевско], в което има метох, наречен на името на Богородичното посещение, с нивите, с лозята, с воденицитe, с ливадите, с летовищата, със зимовищата, с броднините, с мостнините, с ловището за дивеч и риба, с тържището и с панаира, който става на 10 септември, и търга всяка неделя и с данъка от този търг, и с всичките им правдини и привилегии. А границата на Брод начева от Градища в Тъмни дол, на Плеш, на Козя стена, та на Пещец, на ливадата, на Белков тор, на Шипковица, на Винища, на Орлица, на Васичево селище, въз рида, на Калавар, на Гледула, на Душче, от Кичава до Тодоров дол.

И в Прилепска област село Кръпа власи [Прилепско], а в него метох Спас, дарено от цар Роман, заедно с нивите, с мелниците, със забелите, с летовищата, със зимовищата, с планини и с всичките им правдини и привилегии. А границите му са: От Ушча [Душча?] на Горно градище, на Драганова църква, на Чревско градище, на Кръста, по рида, на Мохнатец, въз рида до Съдища, над Тиховец, на Дедино усое, на Голям камък [?], на Вилски кладенец, между двете Елени, на преслапа, по рида горна Елена [?].

[2] В превода на Ив. Дуйчев е пропуснат следният текст: „И на височината, стигаща на Рудина, та на пътя, който отива до Ксилопигида; а от това бърдо на Бял камък, та въз дела."

Здуне, Сушица, Градечница, Брод със Сланско и с Барбарасо и Кръпа [и трите в Кичевско] — всички тези места са парички, сиреч придалишки. Никой да не бърка, нито нещо да докосва, нито да продава вънка нито нива, нито лозе.[3]

В Положката област село Речици, също и то подарено от свети цар Роман на свети Георги с лозята, с нивите и с воденицитe, с градините, със сенокосите, със забелите, с планините, с ловището за дивеч и с всякакви доходи и с всички правдини. И да не се меси никой кефалия, никой владелец на царството ми, нито владелците, господствуващи по царството ми, да не влизат в село Речици, нито да съдят, нито да свързват, нито глоба да вземат, нито някакъв данък да вземат, а всеки законен данък и сбор да си взема църквата. Границата на това село е: от извора на Речичка река надясно в дола, низ бърдото на Осленик, та на Иванов дол, та по ровищата, та между Преслоп и между Огражденик през бърдото, на извора на Палчишка река и низ реката до Катафига, та въз бърдото на Лисечко краище, както слиза Псец въз Лисечко краище, низ гората, на кладенеца, та на Дълбоки дол и от Дълбоки [дол]... от северната страна през гората пряко Велика река, та низ Велика до Хретовска бразда... на Точил, който... Лесковяне... въз бърдото... надясно и по пътя въз бърдото до гор... дясно... по пътя. Суха планина... низ гората на Речичка река до нейния извор. И всичко това е паричко място.

И в Горни Полог село... с нивите, с лозята, с воденицитe и с всичките им правдини.

Село Точил и речената планина с всички правдини.

Село Баница с нивите, с лозята, с воденицитe и с всички техни правдини.

Село... яне с планината, наречена Мрамор, и с всичките правдини.

Село Нахово [Скопско] с парицитe, с нивите, с ливадите, с рибните ловища и с всичките им правдини.

Село Тавор градище [Скопско] и с полето, с нивите, с ливадите, с блатното езеро, със забелите, с ловищата за дивеч и риба и с всичките им правдини.

Село Бистрица в Бабуна с пасбищата, с летовищата, със зимовищата и с всичките им правдини.

Село... [метох Свети] Иван Богославец с пасбищата, с нивите и с всички правдини.

Село Дъбница [Прилепско] с ракитите, с нивите, със забелите и с всички правдини... метох под... на свети Василий, с лозята, с нивите, с [ливадите], с всички правдини и с ловищата

[3] В Милутиновата грамота това изречение е дадено по-точно: „Да не се дава зестра навън, нито да се продава навън някому ни лозе, ни нива... Поповяните от тези места да не закача никой епископ, нито да поставя запрещения, нито да взема доход освен помен за архиепископа."

за риба... Катунска (?) ... с нивите, с ливадите, с ловищата и с всички правдини.

[Село?] метох „Свети Лука"... и с всички правдини, метох във Велбъжд „Свети Николай" в Ко...ши [Колуша, Кюстендилско] с лозята и с [нивите] и с всички правдини.

Село Лъжени [Охридско] с лозята, с нивите и с всички правдини.

Село Рани лък [неуточнено] с нивите, със сенокосите и с всички правдини.

Село Витино и Винеч [Кичевско] с всичките им правдини.

Всичко това разбра царството ми и видя, че са дарени, утвърдени и записани от живелите преди мене свети и правоверни царе и крале, и моето царство ги следва, моли се и се покланя, като проси милост и помощ от светия великомъченик Христов Георги Бързи и победоносец в бран, и придадох на неговата света църква село Козарево. Царството ми го намери, че е било дадено по-рано от светия цар Роман заедно с Барово [Скопско], със Синско и с църквата на свети Иван Златоуст, и с всички там заселки, с лозята, с нивите, с градините, с водениците, със сенокосите, със забелите, с ловищата за риба и дивеч, с планините и с всички правдини и привилегии.

Царството ми приложи още село Калугеровене с лозята, с нивите, със забелите и с всички правдини.[4]

И още... в Златица, село Калугеров дол, и в него църквата „Свети Георги" да бъде... данък на царството ми и..., както ... се намират ... на светия ... проход..., нито в жупата, нито в който и да е град или в кое да е село на „Свети Георги" да не съди никой владелец по държавата на царството ми, нито да ... на людете на „Свети Георги", но за всеки дълг да си съди настоящият игумен и от игуменските отроци да взема всеки дълг. Който ли се намери да съди насила човек на „Свети Георги" или даде наш отрок, или го свърже без игуменовия съд, да бъде над него божията клетва и тази на светите пра-

[4] Много от селата, посочени без границите си, липсват в Милутиновата грамота. Наред с това обаче много от сведенията на Милутиновата грамота са по-пълни и по-конкретни. Между другото тя съдържа и следните села, липсващи в българската грамота:

„Село Бистрица в Бабуна, дадено от цар Калоян; и него подари кралството ми на „Свети Георги" с нивите, с водениците, със сенокосите, с летовищата, със зимовищата за кобили и овце и с всички правдини на това село.

Авазгово под Моровизд, което придаде кир Мануил цар с лозята, с нивите, със сенокосите, с пасбищата, с летовищата, със зимовищата и с водениците, с планината и с всички правдини.

Село Гостовша с църквата, с лозята, с нивите, със сенокосите, със забелите и с всички негови правдини."

воверни царе и да плати за държавното съкровище 9 златици и клеветата [?], която се клеветят [?] един друг пред владелеца или ... която се предава, да не взема на църковен човек никой владелец, а само църквата да взема от своите човеци, нито зло да се нанася на людете на „Свети Георги“, на поповете и поповяните, които се намират под властта на „Свети Георги“, да не се меси никой епископ, нито данък да взема, нито запрещение на свещениците да поставя ... за епископа помен, а екзарха този целият свещенишки данък, това всичко да принадлежи на църквата „Свети Георги“. Да не се меси [и] да не влиза в селата и метосите, за да вземе нещо духовно от поповете нито екзархът, нито първосвещеникът, но всичко това да бъде на църквата „Свети Георги“..., защото прочее всяка глоба ... данък на църквата е подарен, а ... негова истина [?], вражда, ... кражба на девойки и кражба на коне да си взема църквата от своите люде и тази вражда да се не взема от селата освен от истците, но и това със съд. Метосите на „Свети Георги“ да не плащат приселица, нито волоберщина, нито перпер, нито димнина.

Ако ли някой влезе в метох на „Свети Георги“ в което и да е село без позволение на архимандрита или в планината, или в пасбищата, или в забеля, или в ловищата за риба и дивеч, или в гората и дърво да отсече в църковню бърдо, или воденица да постави на църковна вода, която тече от църковен извор, или да пасе коне на църковна земя, или да преведе вода през църковна земя, или нива да преоре без благословение на игумена, нека да бъде божията клетва над него и [клетва] от свети Георги и от гореказаните свети правоверни царе и крале и да заплати на държавното съкровище 6 перпера.

Всички тези неща, дарени от казаните свети и правоверни царе и крале и приложени от моето царство и дарувани от останалите владетели за упоменание, това всичко да го владее свети Георги Бързи и победоносец и настоящият в него честен архимандрит с изявяването на този хрисовул, за да го има царството ми ходатай и помощник във всякакви напасти и във войни.

А на служителите на царството ми, изпращани по всички времена по областите и по градовете, забраних да вземат нещо, да не влизат, нито да се спират, нито да пакостят на метох, нито на село, нито на людете на „Свети Георги“, нито ... по областите на царството ми, нито севаст, нито дука, нито кастрофилак, нито практори, нито княз, нито топщикал, нито винар, нито комис с коне, нито стратор, нито градски изгонция [?], нито писец, нито аподохатор, нито геракар, нито псар, нито десеткари пчелни, нито овчи; нито тревнина, нито кошарщина, нито слоновщина, нито комад, нито митати, нито кошарщина,

нито волоберщина, нито налог житен, нито винен, нито месен, нито на сирене, нито крепост да градят, нито да я пазят, нито тъмница да пазят, нито да орат, нито да копаят лозе, нито сено да косят, нито да женат и царина да не се взема от човек на „Свети Георги“, ни на някакво тържище, нито броднина да се взема, нито мостнина, нито да се взема човек, ни кон, ни вол, ни осел.

Тези всички милости предаде царството ми с дарението на този хрисовул, докато името Христово се слави на земята и след смъртта на царството ми, когото бог пожелае да постави на престола на царството ми или някого от сродниците на царството ми, моля да не нарушава, нито да потъпква този хрисовул, но още повече да подари и да поднови и потвърди с усърдие, защото е благочестиво така да правят светите и правоверни царе и крале.

Ако ли пък се намери някой, който по подтикване на дявола престъпи тези повеления и потъпче този хрисовул, нему да е враг бог и неговата пречиста майка в този век и в бъдния на страшния съд и второто пришествие и свети Георги в битките вместо [в помощ] да му бъде враг тук и на страшния съд и да бъде ... проклет триклет от господа бога вседържателя и от [пречистата] негова майка, и от силата на честния и животворен кръст, и от четиримата евангелисти, от 12-те апостоли и от 318-те никейски отци, и от казаните свети правоверни царе и крале... Писа се и се подписа [?] ... на свети Георги Бързи [и] победоносец за всяко утвърждение в безконечни [времена].

Костандин, в Христа бога верен цар
и самодържец на българите *Асен*

Из „Ориентиране по корабоплаване“

Италианско ръководство за Средиземноморския басейн, съставено межд 1250—1300 г. Частта за Черно море е съставена около 1296 г. Прев д и Б. Димитров от *B. Motzo*, Il Compasso da Navigare, Annali della Fac lta di lettere e filosofia della Universita di Cagliari, VIII, 1947, с 129 131.

Влизането в Голямото море [Черно море] от запад.

Отначало от частта на запада.

Първо от Фанаро до Филеа [нос Карабурун] 30 мили между запад и северозапад. Споменатата Филеа е добър пристан за лодки, но не за голям кораб.

От споменатата Филеа до Малетра 30 мили между запад и северозапад. Споменатата Малетра е добър пристан за лодки, но не за голям кораб.

От Малетра до Стангнара 40 мили на запад към четвърт

северозапад. Споменатата Стангнара е добро убежище за кораб от вятър откъм североизток, югоизток, югозапад. Влизай от запад.

От споменатата Стангнара до Виополи 20 мили на северозапад към четвърт север.

От Виополи към Гатополи [Ахтопол] 20 мили на северозапад към четвърт север. Споменатият Гатополи е добро пристанище за лодки.

От Гатополи до Сизополи [Созопол] 20 мили на северозапад. Споменатият Сизополи е добро пристанище за лодки.

От Сизополи до Азило [Поморие] 20 мили между запад и северозапад. Споменатият Азило е пристанище за лодки.

От споменатия Азило до Месембре [Несебър] 17 мили на север и малко на североизток.

Месембре

Месембре е добро пристанище и над споменатото пристанище виждате един кастел. И можете да бъдете сигурни за всички ветрове и дъното е [дълбоко] между 6 и 30 крачки.

От Месембре до Ерминио [Емона] 8 мили на североизток.

От споменатото Ерминио до Варна, ако искате до Галата 50 мили на север и малко на северозапад. Варна е пристанище за кораби; не пази добре [срещу ветровете], но е добра скеля.

От споменатата Галата на Варна до Карбона [Каварна] 20 мили на северозапад.

От споменатата Галата до Калиакра 40 мили между североизток и изток.

От споменатата Калиакра до Пангалия [Мангалия] 40 мили на север.

От Пангалия до Констанца 30 мили на север.

От Констанца до Гросето 20 мили на север. Споменатото Гросето е първото устие на Вичина.

От Гросето до Сан Георги 70 мили на север към североизток.

Споменатият Сан Георги е на входа на устието на Вичина.

От споменатия Сан Георги до Аспера 25 мили между североизток и север. Споменатата Аспера е на устието на река Вичина.

Казват, че тези 4 устия са на река Вичина, но най-доброто влизане е през устието Аспера и еднакво през Сан Георги.

Познаването на Аспера е брегово. Ако идвате от изток, виждате един нисък бряг, който е от светъл пясък, а от другата страна [го] виждате съвсем бял. Споменатото устие не стои винаги еднакво, но се мени по много начини. И ако искате да отидете по споменатото устие на Аспера, когато бъдете над споменатия пясъчен бряг, виждате едно голямо дърво, за-

бито в средата на устието — там ти можеш сигурно [да знаеш], че това е устието. И когато влизате там вътре, гледайте за една горичка, която е на ниския пясъчен бряг, който влиза в морето на половин миля.

От Аспера до град Вичина е 200 мили нагоре по споменатата река.

От Аспера до Салине [Сулина] 12 мили между североизток и изток; това е също устие на споменатата река, но не може да влезе кораб.

Венецианско сведение за търговия с Варна

Превод на В. Гюзелев от *G. Tafel und G. Thomas*, Urkunden zum älteren Handels-und Staatsgeschichte Republik Venedig, III, Wien, 1857, с. 179.

Също, както установиха споменатите съдии, венецианският благородник Петро Гризоно, докато бил в Цариград, докарал 600 модия жито от земите на цариградската Варна на 16 август 1276 г., индикт 3, чрез Марино Билонго; и тогава житото се продавало от 160 до 170 перпера модия. А императорът искал да го закупи за себе си по 123 перпера; и понеже същият Петро не пожелал да го даде за толкова ниска цена, нему било забранено да продава това жито и по заповед на същия император складовете, в които било това жито, били затворени и запечатани и то стояло така цял месец и половина...

Генуезки нотариални документи

Документи на генуезкия нотариус в Пера Симоне де Албарио от 1281 г. Превод на В. Гюзелев от *G. J. Bratianu*, Actes des notaires génois de Péra et de Caffa de la fin du tréizième siècle (1281—1290), Bucarest, 1927, с. 94, 148—149.

1

Аз, Джованино де Мурта, признавам, че взех и получих в заем от теб, Джакомо Скварциафико, пълномощник от името на Перчивале Чибо, което пълномощничество се удостоверява от акта, написан от ръката на нотариуса Николо Пелеорини от Портовенера от деня 7 април 1280 г. за имуществото на споменатия Перчивале, петстотин четиридесет и три златни перпера с цариградско тегло, вложени в ломбардски, памучни и модни платове, които са в четиридесет топа, като отричам, изключая невзетите и неполучените и всякакво право; според това задължение трябва да ги превозя до Несебър или където по-добре бог ми нареди през Черно море безвъзмездно и с желание, като имам правото да изпратя това преди мен със свидетели и чрез заклеване; при завръщането, какъвто ще натрупам капитал и печалба от този заем, обещавам да го предам и изплатя на

теб или на твои доверени хора, или на споменатия Перчивале лично или чрез изпратен от мен [човек]. В противен случай обещавам двойно обезщетение за загубите и разходите на теб, пълномощника, от името на споменатия Перчивале или на споменатия кредитор Перчивале и поради това се задължавам да заложа на теб всички мои имущества — притежавани и които ще притежавам. Издадено в Пера до Цариград, в лоджата на генуезците, в годината от господното раждане хиляда двеста осемдесет и първа, индикт осми, на девети юли, между седем и първия вечерен час.

2

Аз, Корадо Траверио, признавам, че взех и получих от теб, Матео Гамбоне, в заем двеста златни перпера с цариградско тегло, като отричам, изключая невзетите и неполучените и всякакво право, който заем по волята на бога трябва да отнеса с търговска цел в Несебър и не другаде, да получа четвърт от печалбата и да не променям пътя; при завръщането, какъвто натрупам капитал и печалба от споменатия заем, като задържа за мен четвърт част от печалбата, обещавам да го дам и изплатя на теб или на изпратени доверени лица лично или чрез изпратено от мен лице. В противен случай, ако направя нещо против гореказаното, обещавам на теб, кредитора, двойно обезщетение и поради това залагам на теб всички мои имущества — притежавани и които ще притежавам. Издадено в Пера до Цариград, в лоджата на генуезците, в година от господното раждане 1281, индикт 8, ден 5 септември, след пет часа.

II. ФЕОДАЛНИ ОТНОШЕНИЯ, СТОПАНСТВО И ТЪРГОВИЯ ПРЕЗ XIV ВЕК

Описание на България от 1308 г.

Част от цялостно описание на Източна Европа, направено от неизвестен доминикански монах. Превод на В. Гюзелев от Descriptio Europae orientalis anno MCCCVIII exarata, ed. O. Górka, Cracoviae, 1916, c. 37—38.

България сама по себе си е голямо царство. Столица на това споменато царство е Видин, голям град. Впрочем царете на това царство всички се наричат Шишмановци. Земята му е много обширна, богата и хубава; тя се напоява от десет плавателни реки, обрасла е с живописни гори и дъбрави и е богата на жито, месо, риба, сребро и злато и много други стоки и най-вече восък и коприна. Прочее в нея има множество сребърни рудници, а всички реки влачат пясък, примесен със злато, откъдето по заповед на царя постоянно се извлича и добива злато. През средата на това царство протича река Дунав.

Забрана да се продава българско жито в Цариград

Разпореждане на генуезкия съвет на управителите от 14 февруари 1317 г. Превод на В. Гюзелев от *L. T. Belgrauo*, Prima serie di documenti, reguardant la colonia di Pera, Atti della Societa ligure di storia patria, XIII, 1881, c. 120.

Освен това подеста на Пера се задължава чрез клетва да нареди и да забрани под заплаха за определена глоба, щото всеки генуезец да не може по време на враждата с Варна и Асило [Анхиало, дн. Поморие] да докарва или да кара да докарват каквото и да е количество жито от споменатите селища за продажба в град Цариград; обаче те могат във всички други селища да докарват и да продават това жито по свое желание.

Венецианци търгуват с българско жито

Сведение от 1320 г. Превод на В. Гюзелев от *G. Tafel et G. Thomas*, Diplomatarium veneto-levantinum, I (1300—1350), Venetiae, 1880, c. 165.

Също, понеже не се позволява венецианците да продават жито в Цариград, което докарват от Черно море — било от Несебър,

било от Ахило [Поморие], някои гърци бързат да посочат селището, където се продава жито, и ако продават по такъв начин жито венецианци, което те докарват със свои кораби, налага се такса на всички гърци, закупили жито от венецианците, в размер на 6 карата за всеки модий, поради което венецианците понасят голяма несправедливост и народът отива [да купува] при други, а не при венецианците.

Привилегии на български боляри през XIV в.

Сведение от Даниловия продължител за последиците от битката при Велбъжд през 1330 г. Превод на П. Петров от Ђ. *Данић*, Животи краљева и архиепископа српских, Загреб, 1866, с. 193.

В този час дойдоха пратеници от страна на брата на този цар Михаил [Шишман], наречен Белаур, и от всички велемощни [люде] в онази земя [България], които бяха почетени с голяма чест и славно име по достойнство от този български цар и които имаха пълна власт над всички области и градове в онази земя вместо царя, тъй като бяха спрямо него като същински братя.

Търговия на дубровничани с Видин

Текст и превод у *П. Петров,* Търговски връзки между България и Дубровник през XIV в., ИБИД, XXV, 1967, с. 111—112. Нови данни за търговски връзки между България и Дубровник през XIV в., ИБИД, XXVIII, 1972, с. 51—52.

1

Дубровник, 13 декември 1329 г.

Мергано Лазаревич, куриер, и Доброкуал Латешич, куриер, обещават и се задължават пред Томазио Дучи от Флоренция да отидат направо, колкото се може по-бързо, в Призрен и във Видин и тези писма, които ще им бъдат дадени, едното от тях да дадат и връчат на Марин Лукар Бунич в Призрен, другото да дадат и предоставят на Влахо във Видин и за предаването им от същите казаният Томазио да получи отговор, ако са им дадени. И това за 20 перпера, от които получават сега 10 перпера, и останалите 10 се задължава да им даде при тяхното завръщане. За да бъдат наблюдавани всички тези неща, Прибое Латишич и Милослав Богданович са гаранти и платци за казаните куриери.

2

Дубровник, 12 декември 1329 г.

От страна на господин княза и неговата курия [съд] бяха изпратени писма до Марин Бунич по долупосочените куриери с

нареждане до него, щото от деня на представянето им [на писмата] в продължение на два месеца трябва да се яви пред господин княза и неговата курия [съд] лично или чрез достатъчно отговорен и платец за отговаряне правно пред Томазио Дучи от Флоренция, пълномощник на Макаруф и Андриол де Макаруф от Венеция, и за плащане, ако бъде решено от курията [съда] относно някакъв дълг за стойността на 4 топа плат, продадени от тях на същия Марин по 4 гроша и 20 парволи за всеки лакът, общо 179 лакътя. И също за отговаряне правно пред същия Томазио, пълномощник на благородния мъж господин Йоан Чено от Венеция, за някакъв дълг от 5 либри, 8 солда и 2 венециански динара и за плащане, ако бъде решено от курията [съда], иначе ще се постъпи спрямо него и неговите имущества така, както правно би трябвало да се постъпи без оглед на неговото отсъствие, като знае, че за представянето на тези [писма] ще отдадем пълно доверие на приносителите на настоящите [писма].

Мергано Лазаревич и Доброкуал Латешич, куриери, се заклеха пред светото евангелие, след като физически се докоснаха до свещените писания, да отидат и да предадат казаните писма на същия Марин Бунич.

15 февруари [1330] г.

Мергано и Доброкуал, горереказаните куриери, изявиха под клетва пред заклетите съдии Йоан Чилипович и Добри Соркочевич, че са представили и предали казаните писма на същия Марин в Призрен на 30-ия ден на месец декември.

3

Дубровник, 12 декември 1329 г.

От страна на господин княза и неговата курия [съд] бяха изпратени писма до Влахо Бунич с нареждане до него, щото от деня на представянето им [на писмата] в продължение на следващите четири месеца трябва да се яви пред господин княза и неговата курия [съд] лично или чрез достатъчно отговорен и платец за отговаряне правно пред Томазио Дучи от Флоренция, пълномощник на благородния мъж господин Йоан Чено от Венеция, и за плащане, ако бъде решено от курията [съда], относно някакъв дълг от 5 либри, 8 солда и 2 венециански динара, иначе ще се постъпи спрямо него и неговите имущества така, както правно би трябвало да се постъпи без оглед на неговото отсъствие, като знае, че за представянето на тези писма ще отдадем пълно доверие на приносителите на настоящите писма.

Мергано Лазаревич и Доброкуал Латешич, куриери, се за-

клеха пред светото евангелие, след като физически се докоснаха до свещените писания, да отидат и да предадат казаните писма на същия Влахо.

15 февруари [1330] г.

Мергано и Доброкуал, горереказаните курисри, изявиха под клетва пред заклетите съдии Йоан Чилипович и Добри Соркочевич, че са представили и предали казаните писма на същия Влахо във Видин на 10 януари.

4

Дубровник, 24 ноември 1331 г.

От страна на господин княза и неговата курия [съд] бяха изпратени писма до Никола Джорджич и Маргарито Бодачич с нареждане до тях и до всеки поотделно, щото от деня на представянето им [на писмата] в продължение на следващите два месеца трябва да се явят пред господин княза и неговата курия [съд] лично или чрез достатъчно отговорен и платец, който да отговаря и да плати заради тях, ако бъде решено от курията [съда], на Томазио Дучи от Флоренция за някакъв дълг от 380 перпера и по силата на техен документ, писан от ръката на Йоан де Фини от 1331 г., индиктион XIV, 12 януари, иначе ще се постъпи спрямо тях и всичко тяхно и техните имущества така, както правно трябва да се постъпи без оглед на тяхното отсъствие.

Милчин, зет на Петър, [син на] покойния Чено, и Димитър, брат на Дразича, се заклеха да отидат и да предадат казаните писма на самите Никола и Маргарито.

Тези Милчин и Димитър обещаха и се задължиха пред същия Томазио Дучи да отидат направо във Видин и собственоръчно да дадат и представят същите писма на казаните [лица] и [ако] ги намерят около Видин, задължават се да им представят и дадат казаните писма и за споменатото пътуване същият Томазио се задължава да им даде 16 перпера, ако отидат във Видин, а ако не отидат във Видин, да се плати според работата.

5

Призрен, 5 декември 1331 г.

До знатния и учен мъж Людовик Мауризино, уважаван княз на Рагуза, и неговата курия [съд], от Маргарито Бодачич. Писмото, което ми изпрати ваша милост по тези двама куриери, добре разбрах, в което писмо се нарежда да се съобщи на Никола и на мен, че трябва да се явим в двумесечен срок пред ваша милост, т. е. за един дълг на господин Томазио, за което

нещо довеждам до знание на ваша милост, че аз имах стока във Видин и от Видин не можеше да се докара в Призрен поради това, че татари бяха дошли близо до Видин и затова господин Томазио трябва да ме смята оправдан, че не всякога онова, което [човек] прави, го е направил по своя воля. А посетне, когато вестите бяха добри, именно че горепосочените татари са се оттеглили, аз лично отидох във Видин и докарах по божия милост стоката благополучно в Призрен и пристигнах в Призрен един ден по-рано, отколкото е съставено това писмо и казаните неща имах намерение да изпратя на речения господин Томазио без никакво специално нареждане, тъй като по божия милост не сме ние тези, които искаме да задържаме чужди вещи, и поради това довеждам до знание на ваша милост, че цялото свое задължение ще му изплатя в неделя на 8 декември.

Дарения на протосеваст Хрелю на Хилендарския манастир

1

Дарствена грамота на крал Стефан Дечански от 6 май 1328 г., с която се препотвърждават даренията на протосеваст Хрелю. Превод на П. Петров от Законски споменици, с. 399 401.

Дойде пред кралството ми верният и многовъзлюбен властелин на кралството ми протосеваст Хрелю с честния игумен на пречистата Богородица Хилендарска на наше отчество кир Арсений с духовника на кралството ми отец Амфилохий и с честните старци и каза на кралството ми как е построил манастира „Свети Архангел" в град Щип и е направил със свой труд всякакви църковни уредби и поиска да постави тази църква под властта на „Света Богородица Хилендарска". И видя кралството ми неговото всесърдечно благоразположение към пречистата Богородица Хилендарска, и обеща кралството ми да изпълни цялата негова воля и желание, като да е кралството ми ктитор на тази света църква, и да бъде тази църква под властта на „Света Богородица Хилендарска" в покоище на игумена и братята, в помен на правоверния властелин на кралството ми протосеваст Хрелю и да е брат на божествения манастир „Света Богородица Хилендарска" на наше отчество и каквото е подарил, да е неотнимаемо от никой во веки.

I. В града 8 къщи и заселката Карбинц с всички синури.

II. И търга в Щип.

III. И в Лъкавица село Бряст, село Сухогърл, село Лясковица, село Видче, другото Бряст през Лъкавица, село Калугерица и всички тези горенаписани села с всичките правдини и синури на тези села.

IV. И в Ключ Кунарани и със синора, както тече от планината потока между Ключ и Кунарани, и т. н.

V. И търга на Свети Илия.

VI. И планината Беласица, а междата ѝ е, както върви пътят от Ключ в планината, и т. н.

VII. Село Секирник и част от земята, която е държал Ласкар Котаниц.

VIII. Селище Щука и част от земята, която са държали гръцките пронияри Тутко, Асен, Ласкар, Сидурофай, при Секирник до потока и над пътя, и под пътя, и под кръста.

IX. И планината Огражден, и Драгулево, и подпланините с цялата власт и междите им: брода Ставрак, надолу по Велика река, и т. н.

X. И всички тези подари протосеваст Хрелю с милостта на кралството ми. И видя кралството ми неговото дарение, и кралството ми записа и утвърди със златопечатно слово на кралството ми във всяко утвърждение и пълна свобода.

XI. И да няма власт над метоха „Свети Архангел" никой в земята на кралството ми, ни кефалия, ни севаст, ни псар, ни градозидане, ни градопазене, ни сено, ни плевене [?], ни жътва, ни вършитба, ни приселица.

XII. И да няма когел [?] над тях.

XIII. И на горепсаните планини и зимовища иномистро [?] и планински, всичко мало и голямо да си взема църквата „Света Богородица Хилендарска" и да си е според църковния закон.

XIV. Поради това освободи кралството ми и утвърди със знамение и златопечатно слово на кралството ми, за да е твърдо и непоколебимо от никой во веки. Обаче и след смъртта на кралството ми, когото бог благоволи да господствува, или син на кралството ми, или сродник на кралството ми, или на когото бог би дал, това златопечатно слово на кралството ми никой да не повреди, но още повече да потвърди. Ако ли някой дръзне поради дяволова подбуда да повреди или от ... писаните от мен Стефан крал, тогози да разори господ бог и т. н.

Записа се това [дарение] и се утвърди в лето 6844 [=1336], индикт XI, месец май, 6 ден.

Стефан, в Христа бога благоверен и самодържавен крал.

2

Из дарствената грамота на крал Стефан Душан от 1332 г., препотвърждаваща даренията на протосеваст Хрелю. Превод на П. Петров от Законски споменици, с. 402—404.

XX. И придаде кралството ми църквата на великославния архистратег Михаил, която е в град Щип и която протосеваст Хрелю с душевна любов из основи създал в памет на кралството ми

и в негова памет, понеже изволи към това място да приложи мястото, което е купил в град Щип, или дворни места, или воденици, или лозя, или ниви.

XXI. И придаде кралството ми на църквата на архистратега [Михаил] от щипското подградие 8 люде, а това са имената на тези люде: Гърчин, Грозо, и т. н., и търга щипски.

XXII. И законът на подградието е: които са отроци с коне, да им е закон, когато дойде икономът на краля или по каквато и да било работа, то те да [дойдат] с него на коне, а да не им се вземат коне, нито пък да се подлагат под товар, но самите те с тях [конете] да идват на каквато и да е църковна работа; а които са без коне, да орат ден есенен и ден пролетен и да го пожънат и извършеят, и ден на лозето да копаят.

XXIII. И придаде кралството ми запустелите отдавна селища; имената на селищата са: Брест и Сухогърл, и Лясковица, и Видче, и Дренок, а междата Армасана с всички люде и заселени [люде] в тези села, които е заселил от други земи, и селището Брясток през Лъкавица, на Бясна воденица, и Калугерица, и пасището Полица с всички правдини и межди на тези села, и селото в Ключ Кунарани с париците и с техните стаси, и с всички правдини на това село.

XXIV. И не пренебрегна кралството ми неговата молба, но угради и записа кралството ми да бъде утвърдено и непоколебимо на „Света Богородица Хилендарска", както и онези, които са вписани в хрисовулите на родителите и прародителите на кралството ми; по този начин и всички тези [привилегии] са вписани [тук].

XXV. Поради това кралството ми [ги] освободи от малки и големи работи, да не им е [заповедник] ни град, ни позоб, ни поклисар, ни псар, ни друг някой от властелите на царството ми, но само настоящият игумен на „Света Богородица Хилендарска" и когото той благоволи да постави да владее храма „Свети архистрател Михаил", той да е и никой друг.

XXVI. И придаде кралството ми църквата „Света Богородица", която е в Лояна, със селото Лояна, с всички межди на това село и с всички правдини, и с лозята, и с нивите, и с ливадите, и с водениците, и със заселките Кькрино, и Заплъжене, и Кобиля глава, и Добрутовци и Градище, да е метох на „Света Богородица Хилендарска".

XXVII. И селището Вълчи Лъг в струмишкото поле с цялата власт и правдини.

XXVIII. И планината Огражден, и пасището Червена поляна, синура Василица, синура Стълбица и Дракшан, и Петрово, и Сливница, и Княгиня на брезнишкия път и на Фругопулово селище.

XXIX. И в Струмица, мястото Тетрагонитово, да направи

църква и къщи, да е метох на „Света Богородица Хилендарска".

XXX. И в Струмица човека Бале Екса арменец, с децата.

XXXI. И придаде кралството ми църквата „Света Петка" на Брегалница, която е изградил Карба сам със свои ръце и с труд, а още и изписал и украсил с църковни краски, да е метох на „Света Богородица Хилендарска" с лозята, с нивите и сенокосите, а още и пасищата и земята, която му е дал господинът и родителят на кралството ми, и това да си има църквата.

XXXII. И който си иска от неговите люде или който е свободен човек да премине свободно под [властта] на църквата „Света Петка".

XXXIII. И кралството ми освободи онези люде от всички работи на кралството ми, малки и големи, както е писано по-горе.

XXXIV. И църквата „Свети Георги", която е изградил Берислав в селището Сръбшор с лозята, и с нивите, и с цялата власт на тази църква.

XXXV. Синорът от Пупавница по дела на Люква и на Горница, та на друма и на Зъбово надолу по реката до Трапа сръбски да е метох на „Света Богородица Хилендарска".

XXXVI. Поради това утвърди и записа кралството ми да бъде утвърдено и непоколебимо на Света Богородица Хилендарска, както и другите, които са вписани в този хрисовул, по същия начин и тези всички [неща] са вписани.

XXXVII. Който ли се намери такъв и се опита да развали тези записани и утвърдени от мен, крал Стефан, и от правоверния властелин на кралството ми протосеваст Хрелю, да му е отмъстител господ бог..., а такъв да понесе гняв и наказание от кралството ми и да плати на кралството ми 300 перпера.

† *Стефан,* в Христа благоверен крал и самодържец на всички сръбски земи и поморски.

Спънки в търговията на дубровчани с България

Дознание на властите в Дубровник от 13 ноември 1336 г. относно пречките, създавани от българската царица-емигрантка Ана Неда на дубровнишки търговци при търговията им с България. Превод на П. Петров от *П. Петров,* Търговски връзки между България и Дубровник през XIV в., с. 112.

Гуджо Касичич пред господин княза се оплака срещу госпожа царицата, съпруга на царя на България, казвайки: „Преди три години в мястото Алнезе отне от мен насила два топа стамети [вълнен плат], на стойност 120 перпера."

Свидетели: Гавдже Поцич, Радоста, слуга на Петрани Бундич, Перука, внук на Обрат Стопич (Шопич), Босич Рупчевич, Деко Декоманосет от Призрен.

Гавдже Поцич пред господин княза се оплака срещу казаната царица, казвайки, че в реченото място и време му отнели два топа плат от торнай [?] за 80 перпера, за които Гавдже каза, че били общи на двамата. Горсказаните свидетели и Гуджо Касичич, Радоста слугата на Петрани, Гуджо Касичич, свидетел заклет и разпитан върху казаното оплакване на речения Гавдже пред господин княза и заклетите съдии Никола Менчетич и Луче Витанич, със своето причастие каза и засвидетелствува, че в мястото и времето, съдържащи се в оплакването, е бил лично и е видял, че от страна на казаната царица са били отнети два топа от торнай. Запитан какво време бе, каза, че на Пасха преди три години; запитан за присъствуващите, каза: аз, Первое и Радоста, и стана в Алнище [?].

Владенията на манастира „Трескавец" при Прилеп

Дарствени грамоти на крал Стефан Душан, с които се потвърждават по стари владения на манастира. Издадени през 1335, около 1337 и след 1337 г Превод на Св. Николова от Законски споменици, с. 664—671.

1

I. Аз, Стефан, крал на всички сръбски и поморски земи, като получих с позволението и с помощта на вседържателя господ бог и на пречистата му майка и с молитвите на светите мои прародители Симеон и Сава достатъчно градове, над които властвуваха гърците, получих и града, наречен Прилеп, където е манастирът на пресветата Богородица, в мястото, което се нарича Трескавец... благоволих да дам на този манастир свой хрисовул, както старите гръцки и български царе, които са властвували в тези места преди мене за утвърждение и похвала на бога наш Христос и на пречистата му майка, която се слави в манастира, наречен „Трескавец".

II. А това е списък за черковните метоси, за нивите и лозята, за дадените за душата [подарените] и купените. Село Бела Цръква с воденицата, що е при църквата, и другата воденица в Обрьщани..., и другата воденица, що е заедно с Рунзер.

III. И подари кралството ми село Тръновци с воденицата и с нивите, и с ливадите, и с цялата власт и с правдините на тези села, и с лозята, и с нивите, що са дали властелите за душата [си].

IV. Метох „Свети Димитър" с людете и с лозята, и с нивите, които са дадени на църквата за [упокой на] душата. Има си мера този метох.

V. Метох „Света Теодора" в Прилеп с людете и с лозята,

и с нивите, дадени за [упокой на] душата и купени, и лозето, което е дал Беривой в Хусаревци за 2 къбла [крини]. Има си мера този метох от Барова цръква и т. н.

VI. В Галичани купена [нива] от Панарет 100 къбла; купена [нива] от Мисинополит от царевия зевгелат [орач] 100 къбла.

VII. Селище Журче, половината от него, и от нивите, и от полето половината, и от бърдото.

VIII. Метох в Пореч Манастириц с людете и с лозята, и с нивите, с купените и [дадената] за душата, която се намира.

IX. И Могилица заедно с планината и с нивите.

X. Пусто селище Питич с нивите и с гората.

XI. Пусто селище Калогерьц, що е купена [земя] Пасарелова, с нивите и с дъбравите, и с планината.

XII. Селище Вълче, което е населил светият крал, с людете и с нивите, и с планините, и с всички правдини в Бабуна.

XIII. Пусто селище Хоморани и другото ... пусто селище Техово. Имат мера тези селища от царския кладенец и на присадския път и т. н.

XIV. Метох в Хлерина Чрътопис с людете и с нивите, и с лозята, и с водениците, и с купените, и с [дадените] за душата.

XV. Село Дупничане с людете и с нивите, и с лозята, и с купените от кир Димитър и кир Яко и от кир Васил меглигоревски [?] ниви 100 къбла, купена [нива] от кир Яко 70 къбла, нива в Бохорине, стас Евгенево, други стас Чемерево.

XVI. В Преспа две ловища, в Бирджани половината от воденицата, в Бабуна стас и воденицата и перивол и лозе.

XVII. В Полог метох „Кръпен" с водениците и с лозята, и с нивите, и с планините, и с всички негови правдини, които подари светопочившият крал за душата си.

XVIII. Селище в Глъбочани с нивите и с лозята, и с планината, и с всички правдини на това село.

XIX. Пусто селище в Могиляни, което подари протосевастът за душата си, с нивите и с ливадите.

XX. Село Еленежци, което подари господин кралят за душата си, с нивите и с лозята, и с водениците, и с планините, и с ливадите, и с цялата правдина, чиято и да се намери.

XXI. Метох „Свети Димитър" в Прилеп, който подариха Мисинополитовите деца, с нивите и с лозята, и с водениците, и със селището Кучковене, и с панаира, и с цялата му правдина.

XXII. Стас в Кривогащани, купена [земя] от кир Лей Аргиропул. Тугере [?] и други стас, който е подарил Мамин за душата си.

XXIII. Църква „Свети Илия" в Лишина с властта и с всички правдини, които добави Капиклей за душата си.

XXIV. Стас Белевско с горичката, с лозята и с нивите, и

с воденицитe, и с цялата власт и правдините, които е имал кир Васил.

XXV. Стас в Глигоровци и гумната [?] на Тодоровия брат в Мали Мраморани, купена [земя] от кир Димитри Давидов 60 къбла.

XXVI. Пусто селище Лепче, което подари Просеник с властта и с всички правдини.

XXVII. Църква „Свети Никола" в Хлерина, която продаде влашкият епископ, с людете и с лозята, и с нивите, и с воденицпте, и с цялата власт и правдини.

XXVIII. Тугери [?] метох на божията майка в Калиник с нивите и с всички правдини.

XXIX. Стас 100 къбла и воденицата, купена от Любинко и от Тодор Згур в Радущи.

XXX. И да не се меси епископ ... никак, само помен да има, а повече нищо; а да е под властта на архиепископа, както пише и във всички гръцки хрисовули.

XXXI. Зимовище Опремче с всички правдини.

XXXII. Пусто село Дреновци — от него половината, и от полето, и от планините, и от Арбанас — половината.

XXXIII. Диво селище Маргарит, с властта и с правдините, и с планината.

2

I. Селище ... с нивите, с ливадите и с бърдото, а на това междата е до пресилската межда ... оновачка [?].

II. Двор вътре в града, с къщите и с житницата, купена от Ексифелин.

III. И дворищата ... на Немар, Монахицевото и Гребенаревото дворище в Бредивени близо... и до... пътя.

IV. Дворището на Янек Конции близо до Хандак и Пистефил...

V. И друга воденица над Валевица.

VI. Нива под Еборие... на църквата... двор 4 къбла, също и с дворището на ковача близо... също и през еврейския дол близо до Арсен, един къбл.

VII. И нива..... 4 къбла при Протоневелесина [?] 36 къбла, при поп Мавриг, при Бар и при Стеф...

VIII. Друга нива посред... Плисварева и Вондрова, 80 къбла, до кучковия път... и до еврейската река и обрешанския път.

IX. И ниви в хорупанската област... Хорупан до стария галички път и до... и до хращанския път, къбла...

X. Нива над нея 6 къбла при Негиг и до този път нивата на селището... къбла и Спандун и до Монопут, и до Близе.

XI. И нива на великия стратопедарх, ... къбла... хорупански и до кривогашкия път.

XII. Нива 45 къбла, граничеща с [кладенеца] на Драго и до барата, и до кривогашкия път, и до стария поток, до...

XIII. Нива ... до Радослав и Хитреш, 40 къбла, граничеща със Спандун, і до Хитреш..., и до селището Полатиц..., нивата Хитрешова под тази..., нивата под..., граничеща със Спандун и до хращанския път... до... и Дедослав..., нивата ... до печенежкия път.

XIV. Обръшани, нивата на Теодор Главата на [мястото], наречено Жерав и до Негиг.

XV. Стас в Бохорине... и с людете, земя 4 зевгара, воденици две с лозя, с периволите, с ливадите, с нивите, с водениците, с всички правдини и с водениците, с бърдото, с ливадите.

XVI. Селище Бучин с нивите, с бърдото, с водениците, със заселките Доляни и от Таронин... и Зиго... дял и Спандуневия дял, а междата му е до Ватачевата воденица и до... лъка и до пресилската межда.

XVII. Селище Могилица с нивите, с водениците, с ливадите, с всички правдини.

XVIII. Селище Небрегово с всички правдини.

XIX. Купена [земя] от Душник половината, с всички правдини, с водениците, с ливадата.

XX. Селище Дълга Вес с нивите, с лозята, с водениците, с планината, със зимовището, с овощията, с ливадата, с всички правдини.

XXI. В село Обиждани половин воденица.

XXII. Нивите у Белево, които подари Опсикиак, 200 къбла, и воденицата на Белевщица.

XXIII. Стас Синдрофаева в Богомили с лозята, с воденицата, с периволите и с планината.

XXIV. Стас в Хлахолино и воденица.

XXV. Воденица в Кpагуици, купена от Никола Коприва.

XXVI. Нивите в Арменохор, които подари царят, 100 къбла, по пътя, който води в Арменохор... и до мотичничката межда, и до реката, и до междата на Калиник.

XXVII. Стас Компсаринова в Росно... 100 къбла.

XXVIII. Рибарите в Преспа, в Нивици, наричащи се Амартол и Добре, които подари царят, с всички правдини; рибарят Сопръст в Преспа, който кралят подари в Наколци, с братята му, с рода му, с ловището, с всички правдини.

XXIX. Метох в Охрид Прокатимен... църквата „Свети Йоан Богослов" с нивите, лозята, с ловището, с мелницата, с градината, с всички правдини.

XXX. Селище Бела Водица с всички правдини, което подари тепчията Градислав.

XXXI. Селище Костино, което подари Костандин севастократорович, с всички правдини.

XXXII. Половината от Дъбница с лозята, с Хотецевата мелница и с всички правдини.

XXXIII. Селище Комарчене, което подари кастрофилакът Драгоман с всички правдини.

XXXIV. Метох Свети Никола в Преспа в Любойна, който подари архиепископ Никола с всички правдини.

XXXV. Село Обръшани с нивите, с лозята, с водениците, с ливадите, с всички правдини на това село.

XXXVI. И в града Бирнвоевото лозе, и другото лозе на Синахерит на Песо бърдо.

XXXVII. И подари кралят всичката тревнина, която е по всички църковни метоси, да я събира църквата, а друг да няма грижа от владеещите.

3

I. Първо, църквата Продром в Прилеп с всички правдини.
II. Панаирното място, начиная от еврейския дол, освен дворището Арсенево, до Петралетовия двор и до урвата Света Варвара.

III. Селище Могиляни близо до Русец, с нивите, с ливадите, с топилите [?].

IV. Село Журче, дял Цъклерев и Мадаракев, с нивите, с лозята, с мелницата, с бърдото, с всичката правдина, и половината от Дълга Вес, която даде кира Ирина Комнина, жената на великия папий.

V. Воденица в Радущи, купена от Ламбиница.

VI. Тревнината, що е по всички метоси, жировнина, всичко това кралството ми дава на църквата.

VII. И добави кралството ми на „Пресвета Богородица трескавска“ да взема от прилепския търг дял една трета от виното за светата църква за помен на кралството ми.

VIII. И сговори се кралството ми с кралицата и изпратихме превъзлюбения син на кралството ни крал Урош да се поклони на пречистата Богородица и с наше съгласие и той подари да взема честният манастир за църквата всяка година по сто перпера от прилепския пазар освен първия дар, написан по-горе.

IX. И освободи кралството ми всички села и всички метоси на „Света Богородица“ от позоб и писа, и приселица, от псар и геракар, и провод и понос, от поклисар и от всякакъв данък.

X. И всяка глоба, която се направи на църковните люде, душеубийство и разпуст, и девич разбой и ръка, и послух и престой, всичко да е църковно.

XI. И каквото влиза... прилепска кула [?] жито, вино, блага и всяка храна, отсега кралството ми даде на светата църква в Трескавец.

XII. Панаира на Димитровден да има, както и преди...

XIII. И даде кралството ми това златопечатно слово за всякаква свобода... от всички работи и данъци на кралството ми, големи и малки.

Владенията на манастира „Св. Димитър" в Кочани

Дарствена грамота на деспот Иван Оливер, издадена през 1337 г. Превод на Св. Николова от Законски споменици, с. 662 663.

I. ... С божията милост и с милостта на господаря ми крал Степан аз, великият слуга Оливер, показах милост към господаря ми Свети Димитър в Кочани в лицето на игумена Симеон. Намерих празно селището на Свети Димитър в Ястребица и изпратих моя човек Тодор, който ми бе предаден от гърците, с поръка да насели онова село.

II. И дадох такава милост и да отиде който обича Свети Димитър под църковния закон, и да бъдат свободни от всички работи към господството ми, и да им се не взема никакъв данък, нито кралски, нито мой, нито позоб, нито душегубина, и да не изпълняват нито една работа, нито оране, нито копане, нито понос, да работят само на църквата на господаря ми Свети Димитър.

III. И да няма власт никой владелец на господина ми краля ни мой, ни севаст, ни княз, ни практор, ни псар, ни който и да е подвластен.

IV. Ако ли се намери някой, който клевети, и т. н.

Из „Наръчник по търговията" на Франческо Пеголоти

Франческо Пеголоти е роден във Флоренция. Работил дълго време в търговската къща „Барди". Въз основа на личните си наблюдения, опит и други сведения през 1340 г. съставил своя „Наръчник по търговията", който бил широко използван в италианската търговска практика през XIV—XV в. Превод на В. Гюзелев от *Francesco Balducci Pegolotti*, Pratica della mercatura ed. A. Evans, Cambridge — Massachusetts, 1936, с. 41—43, 293—298.

За митото. Генуезците и венецианците не плащат нищо на императора на Цариград. Пизанците плащат за цялата търговия, която вършат в Цариград, 2 на сто и други 2 на сто за това, което изнасят. Флорентинците, провансалците, каталонците, анконците, сицилианците и всички други чужденци плащат 2 на сто за внос и толкова за износ. И когато плават в Черно море,

след като се върнат [в Цариград], плащат за това, което докарат, 2 на сто и нищо повече.

За житото и ечемика. Житото от Родосто е като житото, което се ражда в Цариградска Гърция [Византия], и е най-доброто жито в Романия и винаги се продава по скъпо от 6 до 8 карата модия от това от Кафа; прочее житото от Кафа е близко [по качество] до това от Родосто.

Житото от Кафа е най-доброто жито, което има в Черноморието и струва повече от неструващото [жито] на черноморска Евпатория — от 2 до 4 карата; прочее всяко жито от Черноморието струва колкото това от Кафа, с изключение на житото от Евпатория, което не е толкова добро, както това от Кафа и от другите черноморски пристанища.

Житото на Азило [Анхиало, дн. Поморие] върви по една цена с това от Кафа и почти едното не се отличава от другото, но винаги се предпочита повече да се купува това от Кафа, отколкото това от Азило.

Житото на Маврокастро [Акерман, дн. Белгород Днестровски] е подобно на това от Азило и върви почти на една цена, макар че това от Азило не е по-добро, все пак повече се продава и се запазва по-добре при превозване по море.

Житото от Варна и от Загора [Северна България и Добруджа] и от Вичина и Синопол [Созопол] е по-лошо жито от другите, които бяха споменати по-горе и тези жита струват винаги по-малко от това от Родосто — от 12 до 14 карата на модий, и от това от Кафа и от черноморска Хазария от 6 до 8 карата на модий. И житото от такива места като Варна и цяла Загора и Вичина и Созопол, всички вървят по една цена, а другите жита в Романия нямат име.

Ечемикът от Родосто струва повече от този от Кафа, 4 карата на модий, а този от Кафа повече от този на Варна, 2 до 3 карата на модий. За всички други области не съм чувал да има сведения.

За восъка. Тук ще отбележа разнообразието на цените и видовете восък от Романия и Черноморието, който идва в Пера и в Цариград; и загорският [българският] восък е най-добрият, който идва от споменатите места, т. е. от Романия.

Загорският восък е най-добрият восък, който идва от Романия, и струва повече от топения восък на пръчки, от 11 до 12 карата на кантар, а ако е жълтеникав и обагрен — повече от другия и от чистия восък.

Топеният восък в клетки и на пръчки върви след този от Загора и струва повече от този, който е разтопен в клетки от Тана, от 11 до 12 карата на кантар, и от чистия восък.

Списък на стоки с техните наименования, търсени и предмет на търговия — в азбучен порядък. Топен восък, дубровниш-

ки восък, восък от Румъния, загорски восък, испански восък, полски восък, восък от Рига и т. н.

Наименование на животински и други кожи за подплата. Козина, дълги български [кожи], от Иския, хермелинови и др.

Даден на заем сребърен пояс

Дубровнишко сведение от 5 октомври 1340 г. Текст и превод у *Ив. Сакъзов*, Стопанските връзки на България с чужбина през XIV в., ГСУ ЮФ, XXX, 1935, с. 37—38, бел. 1.

Мате, син на Марин де Менче, обещава и се задължава да даде и върне на Никола Десев от България един сребърен пояс, който е получил от него в срок от днес до идущата сряда. Ако не го върне в този срок, той се задължава да плати за споменатия пояс 42 перпера с кръст. Но ако му върне споменатия пояс, се задължава да му даде за споменатия пояс 6 перпера.

Зографска грамота на Иван Александър от 1342 г.

Царствена грамота на Зографския манастир за с. Хантак, в поречието на Долна Струма, тогава във Византия. Пази се в Зограф. Превод на *Ив. Дуйчев,* СБК, II, с. 72—76, от БСМ, с. 587—590.

Понеже прочее бе желание на бога отца и господа наш Исус Христос по застъпничеството на същинската и истински пречиста и преблагословена владичица и богородителница Света Гора Атонска да бъде пристанище за спасението на всяка душа християнска, а още повече православна, прибягваща в нея с усърдие, поради която причина бяха въздигнати трудолюбиво множество велики и дивни свети домове от страна на благочестивите царе и богобоязливите велможи и преподобните иноци и бяха украсени и обогатени всячески — с многоценни камъни и бисер, със злато и сребро, с богатства и много други правдини, движими и недвижими, та да бъдат в доволство и изобилие онези, които живеят и пребивават в тези всечестни и божествени домове, като възпяват и славят единния бог, прославян в троица, и пречистата и прославена негова майка, да поменуват също и православните и христолюбиви и приснопаметни царе и другите блажени ктитори и целия християнски род. Защото на това място се намират ктитори не само от един или два рода, но понеже общо е спасението в него за онези, които го търсят, общо бе и мястото на онези, които изказват върху него своето благоволение. Поради това там се намират строежи на всякакъв православен род и език, първом и особено гърци и българи, а после сърби, руси и иверийци, като всеки има упоменание според своите трудове, още повече според своята ревност. Там се намира и божественият и всечестен

дом, който е почитан в името на светия и славен великомъченик и победоносец Георги, наречен Зографски.

Този [дом] прочее отдавна се владее от православните, благочестиви и христолюбиви български царе, деди и прадеди на моето царство и всеки от тях, дори и до нашето царство, е придавал и го е крепил според своето благоволение за свое упоменание. Откакто пък е благоизволил господ бог мой Исус Христос по милостта и застъпничеството на пречистата негова майка и ме постави на престола на българското царство, което е дядов и прадядов на моето царство, то също и моето царство прилагаше и даваше според възможностите си през всички свои времена. Но всички тези неща не бяха смятани за нищо от моето царство съобразно с онова желание и попечение, което имаше, и то жадуваше много ден и нощ, като промишляваше как и коя вещ или дело да изнамери и да подари на този всечестен дом на светия и славен великомъченик и победоносец Георги някакво недвижимо и неотемлимо достояние. И понеже отвъд в гръцката държава, при реката Стримон, се намираше селото, наречено Хантак, и за него бе известно на царството ми, че е било искано много пъти от мнозина в прежни времена, а също са искали това село и бившите преди нас царе и крале, като давали за него много хиляди, но не го получили. Това бе, както се вижда, усмотрение на светеца.

Сега прочее, понеже това село подобаваше да бъде достояние на този всечестен дом на светия и славен великомъченик и победоносец Георги, моето царство, като се обърна към щедростта на бога и на пречистата негова майка и към застъпничеството и помощта на светеца, а също и истинната и нелицемерна любов, която царството ми имаше с превисокия гръцки цар, възлюбения брат и сват на моето царство, господин Андроник Палеолог, даже и до неговата смърт, а след неговата смърт царството ми пак не измени своята любов, но я удвои и върху неговия син — превисокия цар на гърците Калоян Палеолог, възлюбения племенник и сват на моето царство, поради което и с дързновение моето царство изпрати при него и поиска от него това село, наричано Хантак, за името на светия и славен великомъченик и победоносец Георги, което нещо и биде сторено веднага, без всякакво прекословие и пререкание, а, напротив, с любов, и той даде това село, наречено Хантак, в разпоредбата на моето царство. По този начин го поиска царството ми не някак насилствено, нито прикрито, но по любов и той като благочестив и превисок цар разбра и подари това село заедно с всичките му прилежания и правдини по свое благоволение гласно и с изявление на цялото свое царство и чрез златопечатно слово на своето царство, та да бъде неотстъпно и неотемлимо от всечестния дом на светия и славен великомъченик и победоносец Георги поради молбата и искането на

моето царство. Също и относно петдесетте перпера, които засягаха владенията на тази всечестна обител и се вземаха заради житарство и горница и градозидание, повели да бъдат премахнати и те и да не се вземат нито до една златица, докато съществува и пребъдва казаният всечестен дом.

И понеже царството ми успя да постигне тази отдавна желана и добра молба, то благоизволи и моето царство и издава настоящото златопечатно слово на царството ми, чрез което и повелява царството ми споменатият манастир на царството ми да има и владее казаното село Хантак без крамоли, напълно неприкосновено и непоколебимо и неотемлимо, с всички негови прилежания и приходи.

Също така да не се задява владението на този всечестен манастир за заплащането на казаните петдесет перпера, които се плащаха заради житарство и горнина и градозидание, понеже ги измоли и тях царството ми от превисокия цар Калоян Палеолог, възлюбения племенник и сват на моето царство.

И така да бъде безпречно по мощта и силата на настоящото златопечатно слово на царството ми и да владеят и държат преподобните иноци, които пребивават в дома на светия и славен великомъченик и победоносец Георги, реченото село без крамоли, напълно безпречно и незиблемо, с всичките му прилежания и доходи, без обаче някой да задява владението на този всечестен манастир за заплащане на петдесетте перпера, понеже, както бе казано по-горе, царството ми ги измоли заедно с останалите свои моления и свърза, и утвърди, и укрепи по благоволението на бога отца и господа наш Исус Христос и застъпничеството на пречистата Богородица и с помощта на светия и славен великомъченик и победоносец Георги според силата си, та да се свърже и царството ми към това свето място, както и другите православни и благочестиви царе, деди и прадеди на моето царство.

За това бе издадено и златопечатното слово на моето царство и бе изпратено през месец март, на всяко явно утвърждение, в годината 6850[=1342], индикт 10, в което и нашата благочестива и богопредопределена държава се подписа.

† *Иван,* в Христа бога верен цар и самодържец на всички българи *Александър*

Владенията на струмишкия властелин Рудъл

Дарствена грамота на крал Стефан Душан, издадена на 28 март 1343 г., с която подарява владенията на Рудъл, властелин в Струмица, на манастира Хилендар. Превод на Св. Николова от Законски споменици, с. 410—411.

I. И кралството ми, като получи град Струмица и като намери в този град властелина на този град Рудъл, заради неговото приятелство и сътрудничество в такова време дадох му обещание и клетва на кралството ми да изпълня всяка негова воля и желание, които ще моли от кралството ми. И хареса му се, по своя воля и желание, а с милостта на кралството ми да бъде Рудъл човек на „Света Богородица Хилендарска" с всички свои [хора], с църквата си Одигитрия, която е построил със свой труд, и с всички правдини.

II. Селото Боруево, което му е дало кралството ми, с людете и с всичката си бащиния, и каквото има в града, и в Банско две ниви и воденица с хората и с ливадите, и със селището Робово, което му е дал Хрельо, с всички правдини, и с купените земи, и с всичко това, което си има в града и в полето, с всички тези ги добави и записа кралството ми на „Богородица Хилендарска", да са во веки църковни, от никой неотемлими, на дома на „Света Богородица Хилендарска", а Рудъл да притежава всичко свое до смъртта си, а след смъртта му да е църковно.

III. И освен това да няма власт никой в земята на кралството ми, нито над неговите хора, нито над него освен църквата Хилендар.

IV. И освободи кралството ми Рудъл и неговите хора и всички, които са описани в този хрисовул, от позоб и приселица, и поданк, и приплата градска и жупска, и градозидане, и понос, и провод, и геракар, и псар на кралството ми; нито десятък житен, нито овчи, нито пчелен, нито оране на кралството ми; от плевене [?], от жътва, сенокос и вършане. И да няма нито наметка градна [?], ни десятък свински и да кажем просто, от всички малки и големи работи на кралството ми, и освободих тези със златопечатното слово на кралството ми

V. И като записа това, потвърди кралството ми за сведение на всички и всякакво потвърждение на свободата да пребъде до веки ненакърнено от никой, но и след смъртта на кралството ми, когото бог пожелае да кралствува над земята и държавата на кралството ми, да не се наруши..., ако ли някой се опита да наруши и развали, а... да бъде проклет, и т. н

VI. И настоящето това златопечатно слово благоиволи да подари кралството ми на манастира на кралството ми „Хилендар" за всяко потвърждение да се знае.

Писа и подписа кралството ми с обикновения царски знак в лето 6853 [=1341], месец март, 28 ден, индикт 11.

† *Стефан,* в Христа бога верен самодържавен крал.

Решение на венецианския сенат
от 19 юли 1343 г.

Превод на В. Гюзелев от оригинала, съхраняван в Archivio di Stato — Venezia, Senato—Deliberazioni miste, v. XXI, f. 48 v—49.

Понеже благородниците Николо Пизани и Лоренцо Фоскарини, наши граждани и поданици, били ощетени, както казват, именно същият Николо Пизани на стойност 1000 перпера и казаният Лоренцо Фоскарини на стойност 4000 в перпери и стоки, иззети като от наше [имущество] по заповед на господин царя на българите от Франческо Драгоно, пълномощник на предиказаните благородници, който тогава пътувал с търговска цел във Варненската област, подчинена на казания господин цар, по работите на същите благородници и държал техните стоки в свои ръце. И за да се добие възстановяване и възмездяване на предиказаните щети и те да имат връщане във владението и властта на дожа, много пъти се писа относно това на казания господин цар, а същият господин цар не се погрижи да направи нищо за възмездяване или задоволяване на предиказаните наши поданици, отговаряйки, че казаният Франческо срещнал някакъв негов човек относно това и този обещал да събере всичко, но след това го измамил. Желаейки да бъдат възмездени нашите ощетени граждани така, както трябва и също както подобава да се предвижда, се нарежда — по съветите на провизорите, и така трябва да се напише до нашите байул и съветник в Цариград, щото преди да приемат нашите двама [поданици], по наше нареждане публично да известят, щото който и да е венецианец или който се представя за венецианец бил той и не франк — както грък, така и латинец, които идват от Варна, Несебър и каквито и да е други области на царството България и пренасят от тези области някакви стоки, именно сребро, жито или някаква суровина, докарват ги в Цариград и там ги разтоварват за продажба, трябва да плащат половин на 100 до пълното възмездяване на ощеените, освен това и на заявилите според оценката, която се обяви там в Цариград, направена действително така, че тази оценка да отговаря на заявените щети. Тази [оценка] трябва да извършат предиказаните байул и съветник. И да се нареди освен това на казаните байул и съветник, че упоменатото половин на 100 те трябва да събират или да наредят неговото събиране на оня, който според тяхното виждане би могъл добре да го извършва вместо тях. И от това събиране, което ще бъде получено, всичко да бъде за наша сметка и това да се отбележи и да се нареди да се впише в една тетрадка. И това, което ще бъде събрано, да се раздели в Цариград между споменатите ощетени. В средата на всяка година и при същото

условие, ако са или ще бъдат ощетени някои други наши поданици от споменатия цар на България, нека те да получат възмездяване съразмерно от споменатия половин процент според направената оценка или каквото бъде определено за тях от споменатите байул и съветник в Цариград.

Решение на Венецианския сенат от 15 декември 1343 г.

Превод на В. Гюзелев от оригинала, съхраняван в Archivio di Stato—Venezia, Senato — Deliberazioni miste, v. XXI, f. 8..

След като сер Орсато де Бонисеня и други бяха ощетени от хората на царя на България и бе възложено на байула на Цариград да проучи и оцени тези щети, а той не можа да стори това, реши се, щото да се възложи на провизорите на републиката да извършат казаното проучване и оценка, както трябваше да направи гореказаният байул.

Владенията на манастира „Света Богородица Перивлепта" в Охрид

Дарствена грамота на крал Стефан Душан, издадена през 1342 1345 г, с която се препотвърждават даренията на църквата „Св. Богородица Перивлепта" в Охрид. Превод на Св. Николова от Законски споменици, с. 672 674.

И пак те славя, пречиста Богородица, която ме вдигна от моята болест със своето неизречимо милосърдие и ми помогна да кралствувам над великите и славни гръцки градове и да бъда наставник на великия и свет гръцки цар в град Охрид. Затова и аз, Христовия раб Стефан, крал на всички сръбски и поморски и гръцки земи, и благочестивата и христолюбива и превисока кралица госпожа Елена, и с дарения ни от бога син, младия крал Урош, и с Христовата помощ и с предаването на брата на кралството ми, севастократора на град Охрид, и намери кралството ми в града хрисовули на „Богородица Перивлепта", написани и узаконени от предишните свети царе, също и кралството ми написа и потвърди селата и владенията на тази църква.

I. Село Радобужда със заселките и с лозищата, и с планините, и с всички правдини.

II. Село Гюнмино и селище Фругови Власи с междите.

III. В Луково що е Калопулово с междите и с ловищата, и с данъка и с всички правдини.

IV. Църква „Света Богородица" в Радовлищи с купените [ниви] и с всички правдини.

V. В Заградчани купеното място Калиманово и Гюргичево, което е дадено на църквата за [упокой на] душата.

VI. Село Вешчани с междите и с всички правдини.

VII. Село Яблашчани, с междите и с всички правдини.

VIII. Село Ябланица с междите и с всички правдини на това село, Уборо и Плавци.

IX. Село Хращани с междите и с всички правдини в Моровищи, купеното място и [даденото] за душата в Горенци, купеното място и [даденото] за душата в Ораховници, купеното място и [даденото] за душата Подмоли.

X. Селището с всички межди, метохия Суботц в Копачи с людете и с полето, и с бърдото, и с [дадените] за душата и с всички правдини.

XI. Метоха Янков дол в Преспа с междите и с мелницата и с всички правдини.

XII. В Пакло 70 рибари.

XIII. Село Момлища и селище Морозвижд с междите и с ловището и с всички правдини.

XIV. Село Ходунища с ловищата и с всички правдини, и мястото в Мокърско поле, дял, който е прибавил Мавър.

XV. Струга Враниска и Струга Мала и в града горният двор и долният двор, и църквата „Свети Никола" на езерото с всички правдини и седем рибари и стас в Мислешево.

XVI. И в тези села и метоси да няма власт да влезе нито кефалия, нито севаст, нито пронияр и с една дума да кажем, нито малък, нито голям, и да нямат нито гуменщина, ни митата, ни понос, ни градозиданс в манастира и нито една повинност, нито малка, нито голяма, а само тези, които им каже да работят кралицата и всеосвещенният епископ деволски кир Григори.

XVII. И спомена ми как е подарил прелюбезният властелин на кралството ми севастократор Керсак селото Родокали и със заселките, и с всички правдини на това село на църквата „Перивлепта", на манастира на кралството ми и краличин, и кралството ми написа и потвърди да е това твърдо и непокътнато во веки и да е неотемлимо от църквата сега и во веки.

Стефан, в Христа бога верен крал на всички сръбски и поморски земи.

Млади крал *Урош.*

Мрачка грамота на Иван Александър от 1347 г.

Дарствена грамота на манастира „Св. Никола" в областта Мрака, Радомирско. Пази се в Хилендар. Превод на *Ив. Дуйчев,* СБК, II, с. 130—131, от БСМ, с. 591—594.

Благочестиво и много богоугодно е да се проявява топла любов към светите и божествените църкви, изрядно да се украсяват с царски дарове и повели това е угодно на вседържателя бога и е благоприятно за всички.

Поради това и царството ми, като има топла любов към тези божествени църкви и усърдно дръзновение, особено към светия и жарък помощник и съдейник на царството ми светия и великославен чудотворец Христов архиерарх Никола, който във всички сражения, които се случиха на царството ми, неотстъпно и жарко помагаше на царството ми. Поради това и моето царство, като си припомни словото на пророка Давид, който рече „Господи, възлюбих красотата на твоя дом и мястото на пребиването на твоята слава" и който рече, че с тези божествени църкви „царе царуват и царският род се възвишава и тяхната държава се утвърждава и силните пишат правда", моето царство се изпълни от ревност от това слово и пожела да украси тези божествени църкви, знаейки, че е добре, както и прежните царе, обладатели на скиптъра на българското царство, украсиха и издадоха честни богоначертани писмена — избрани хрисовули, които бяха принесени и прочетени пред царството ми. Когато ги видя и узна, царството ми се изпълни с ревност за това и пожела да приложи [нещо] към тях и да украси с достойна чест, желаейки да извърши добро дарение, както подобава, за да се просвети царството ми и да издигне някое място и някоя църква не само светите велики лаври, но и малките, защото тъкмо в тях се назовава и прославя името на Исус Христос, бога наш и православната християнска вяра.

Поради това благоизволи царството ми да дари този благообразен всенастоящи *хрисовул* на царството ми на този манастир на царството ми на светия великославен чудотворец и архиерарх Никола, който [манастир] се намира на мястото, наречено Оряхово [Радомирско], за цялата област и владение на този манастир и за всичките му люде, и за всичките му работници, и за всичките му зевгелия, и за людете ореховяни, които се намират в Средец, и селището Белица [Софийско] до междата Костинброд [Софийско], и селището Бововци [вероятно гара Бов], и селището Дръщряне, и Коноръз [неуточнени], и сенокосите в Ракита [Брезнишко], и Блатечница [Радомирско] с цялото бранище, гдето и да са, или парици и отроци, или технитари, или каквито и да било люде, или пък ниви, или лозя, или сенокоси, или воденици, или градини, или оградени места, или бранища, или рибни ловища, или орешаци, или каквито и да са други владения и прилежания на този манастир — над всички да владее този манастир на светия архиерей и чудотворец Никола.

А от всички боляри и служители на царството ми, малки и големи, изпращани по всички времена по цялата страна да събират дан и да извършват всякакви служби на царството ми, които са сегашните севасти на тази област, дуки, катепани, писачи, всякакви десеткари — свински, овчи и пчелни, винари и готвачи, аподохатори, крагуяри и песяци, градари, събирачи, изгончии — никой от тях да няма власт да уврежда, нито насила да поставя нога в тези села и людете и селищата на манастира на царството ми и всичките му правдини, нито да пише, нито дан да взема, нито комад, нито митати, нито някакъв десятък, нито хляб, нито вино, нито месо, нито зоб, нито пилета, нито тях самите да взема на каквато и да е служба в царството ми, нито кон да им взема в ангария, нито волове, нито осли, нито подвод да взема, нито в нещо друго да навреждa на тези люде. Но да има власт с всички свои правдини манастирът на царството ми „Свети Никола" и настоящият архимандрит на този манастир на светеца и който след него бъде служител в този манастир. [Също и] лозето в Драчово и другото лозе в Скрино [Кюстендилско], и другото в село Диачеи, и другото в Житомитс, което е дал инок за постриг. Също и за глобите, каквито и да се вземат от тези *манастирски* люде, малки и големи или фун, или разпуст, или *разбой*, *или конска* вражба, или други глоби, да не се бъркат в тези глоби севастите, нито практорите на царството ми, а само архимандритът да [ги] взема в манастира, що е правдина. Така също и поповете, които се намират сред манастирските люде, да не им уврежда великата църква, нито протопопът, нито ексарсите, нито някои други, но всички тези люде на този манастир на царството ми да пребивават свободно и да имат облекчение, догдето слънце сияе над земята и докато живее царството ми, па и след смъртта на царството ми, който бъде наследник на царството ми — или измежду възлюбените деца на царството ми, или от сродниците на царството ми, или когото другиго бог избере и постави на престола на царството ми — някого от православните християни, — той да не се размисли и да отмени, нито да наруши настоящия богообразен *хрисовул* на царството ми, но още повече да го потвърди и поднови, както е добре да правят светите и православни царе, както и самото ми царство не разруши, нито отмени, но още повече потвърди, поднови и просвети.

Който ли пък разруши и потъпче, него да съди господ бог на праведния свой съд и да получи клетва от господа бога и от пречистата негова майка, и от всичките светии, които са угодили богу отвеки. За всяко явно утвърждение и чиста свобода и за вечно и неразрушимо владение дари царството ми този *хрисовул* на моето царство на светия и великославен чу-

дотворец и архиерарх Христов Никола за всичките му владения, област и за людете и за всичките му правдини.

Писа и подписа царството ми с обичайния царски подпис. В който [хрисовул] благочестивата и боговенчана държава на царството ми подписа в годината 6856 [=1347], индикт 1, месец декември, 1-ви ден, в събота.

† *Иван Александър*, в Христа бога благоверен цар и самодържец на всички българи и гърци †

† Царят повели, Добромир писа в Сергевци, декември, 1-ви ден, в събота. †

Договор на цар Иван Александър с Венеция

Договорът е сключен през втората половина на 1347 г. Запазен е в 4 късни преписа в италианския превод — в кодекси от XV XVIII в. Най-ранният от тях е от 1415—1418 г. и се съхранява във Венецианския архив. Превод на В. Гюзелев от Codice Trevisaneo, f. 446 — Archivio di Stato, Venezia.

Клетва и договор на господин императора на Загора Александър.

Моето царство дава препоръчително писмо на моите приятели и братя франките — венецианци. И се заклева моето царство в бога отец и Дева Мария, и в светия животворен кръст, и в света Параскева Търновска, и в моята душа, че всички венециански търговци могат да идват и да се връщат със своите кораби през цялото мое царство читави и сигурни.

Те трябва да плащат мито 3 на 100; синът за бащата, както бащата за сина не може да носи наказание. Ако при корабокрушение се случи да потъне някакъв кораб, да бъдат спасени имуществото и хората, също за товар от 100 перпера да плащат 4 гроша; за вместимост от 100 модия 3 гроша. За тегло на стоките на кантар — 1 ½ аспри. За закотвяне на голям кораб — два перпера, за малък кораб 1 перпер. Ако стоките не се продадат по суша или по море, да идат, където им хареса и да не плащат каквото и да е. Също те не могат да бъдат запечатвани, нито задържани [стоките] в къщата на който и да е венецианец, ако първо не се иде на съд. Също, ако умре някой венецианец, никой не може да посяга на неговите имущества освен самите венецианци. Също могат да купуват и да си съграждат църква и ложа [седалище], гдето им хареса, вътре в страната без някой да противодействува на това разпореждане; и който пожелае да противодействува, той да бъде изменник на царството ми.

Това копие е изпратено от венецианеца Марко Лионардо, консул на венецианците във Варна, през октомври 1352, придружено от едно писмо на същия цар от октомври 1352, както е написано, с една бележка от същия консул, а именно:

Напомням ви, че перперът на Варна е 16 карата и 2 трети и струва 6 гроша, 5 аспри; перперът струва 8 аспри и един грош.

Владенията на Лесновския манастир в Злетово

1

Цар твена грамота на великия воевода Иван Оливер за даренията му на Лесновския манастир, издадена през 1341 г. Превод на Св. Николова от Зако ски споменици, с. 675

Построи се този светъл и честен храм, [посветен] на великия воевода на висшите сили, архистратиг Михаил; построи се и е завърши в дните на крал Стефан, с труда и пожертуванията на раба божи, великия воевода Йоан Оливер, и съпругата му раба божия Анна Мара, и възлюбения му син Крайко в лето 849[=1341].

Това са селата и метосите: село Лесново при църквата ьс заселката Луково и в Баково църквата „Свети Никола" със елото, и заселката на реката Глобица, и село Добревой, и в Древено манастирът „Свети Елисей", и заселката Пещица, Свети Прокопий". И построи влашки катун. И в Щип Свети Никола поп Сифиев, и 20 къщи...

2

I рствена грамота на цар Стефан Душан, издадена през 1347—1350 г., с оято потвърждава и разширява даренията на Лесновския манастир „Свети)хангели". Превод на Св. Николова от Законски споменици, с. 676—681.

I ... И благоизволи царството ми, показах добра и нелицемер- г любов към сръбските властели и господари и изпълних вся- ю желание, душевно и телесно, по царски начин, като записах потвърдих с всенастоящото златопечатно слово на царството и, и светото ми царство, като видя вселюбимия и сърдечен ластелин, деспот Оливер, как всесърдечно се погрижи от душ вните дълбочини да построи храм на името на великославните и безплътни чиноначалници архистратезите Михаил и I аврил в Злетовската страна, наречена Лесново, и се пристрасти х към това дело, понеже видях правоверната любов и сътрудничеството негово към светото ми царство.

II. И се сговорих на събор с господина и отец на светото ми царство, преосвещения патриарх кир Йоакиний, и с охридския архиепископ Никола, и със скопския архиепископ, казания митрополит кир Йоан, и с всички митрополити и епископи и игумени, и със свещениците и властелите, и с целия събор на моето царство; това сговаряне стана с всички тези и с госпожата превисока царица Елена, и с превъзлюбения син на светото ми царство крал Урош, всичко това общо, като се сго-

вори светото ми царство, да се знае от всички, малки и големи, затова показах добродетелна любов и милост към вселюбимия властелин на светото ми царство, деспот Оливер, който е построил онзи свети храм от основите в мястото Лесново, и като [го] украсил с всички църковни красоти и надарил със села и заселки, и с планини, и с другите мери на тази земя.

III. И с божията милост като издигнах кралския сан в царски и архиепископията в патриаршия, и епископите в митрополии, също така издигнахме всечестното Скопие, Троеручицата на честния и славен град Скопие издигнахме в първопрестолна митрополия, поискахме да подчиним епископията на митрополията „Света Троица Скопска" и с одобрението на този събран от бога събор накарахме този вселюбив властелин на светото ми царство, деспот Оливер, да възвисим и почетем и осветим онзи манастир на светите архангели с неговото ктиторство от игуменство в епископство, да бъде под властта и за помен на първопрестолната митрополия „Троеручица" на славния град Скопие, по заповед на светите и божествените и върховни апостоли, и на светите и богоносни отци, и на светите седем събора, които, като ги установиха и натъкмиха, предадоха ги на нас. Като потърсихме, намерихме в тази област Морозвиждската епископия запустяла от много години и я подчинихме на епископията на светите архангели в Злетово със селото Морозвизд и с мерата на това село да бъде владение неотемлимо по никой начин во веки и благословихме го да си има духовно [притежание] онова, което е мера, докъдето държи Злетово.

IV. Затова и светото ми царство записа и потвърди този настоящ хрисовул, селата и метохията, които се наричат така: Първо село Лесново близо до църквата и със заселката Луково над църквата. Село Баково с църквата „Свети Никола" и със заселката Глобиц. Село Добреево с всички правдини на това село. Село Древено с църквата „Свети Елисей" и със заселката Пещно. И построи влашки катун. И в Дренов дол църквата „Свети Прокопий" с наместията и цялата бащина на тази църква.

Това са мерите и междите на това село на „Свети Архангел": начало под Пещное надолу до дола, и т. н.

Това е селото Глобица, което е на Злетовската река, и ето мерите на това село: край Млатеев дол по равнината [?], и т. н.

И над пътя в Брест две воденици и една къща и градина и под Белишево селище воденица.

Ето мерата на Морозвизд: както върви пътят от Жрновщица, и т. н.

В Жрновщица две воденици морозвиждки и половината от вадата.

От жръновщицката река така натъкмихме. Морозвизд с Жръновщица — както е било преди при гърците, така и сега да си държи всеки своята бащина и купена земя и прикя; морозвижданите в Жръновщица и жръновщаните в Морозвизд.

От Видостинищ межда: от Шипковица на Гнила, на могилата и т. н. Инак не можахме да отделим междата на Морозвизд с Жръновщица, защото бе Жръновщица на морозвиздско място.

V. Още добави светото ми царство на епископията църквата „Архангел" в Злетово, в град Щип църквата „Свети Никола поп Сифнева" с цялата бащина и със земята, и с нивите, и с лозята и 20 чебъра, и с всичката мера на тази църква.

VI. И Врамировата воденица одумрътна [?], и нея подари светото ми царство на „Свети Архангел".

VII. Взе светото ми царство 20 къщи в града и тях подари светото ми царство на църквата „Свети Архистратиг" в Лесново, да бъдат на църквата с всички свои бащини, които си имат в този град. Тези са имената на хората: поп Рудъл с брата му и Бранило Батоля и т. н.

VIII. И още подари светото ми царство на „Свети Архангел" да взема епископската църква от злетовския търг всяка година по 100 перпера, да бъде на църквата.

IX. И още подари светото ми царство на злетовската епископия „Свети Архангел" църквата „Свети Никола" в Пиянци със селото и с лозето, и с водениците, и с ливадите, и стълп на земята, начиная от „Свети Никола" до ливадата и над ливадата около Брест лъка до пътя, който преминава от Царево село и над Царева вода по трапа.

X. Нивата и стълпът в Колакинин дол, над Брест и на Олешев дол стълп от двете страни на пътя, и тук над пътя друга нива, а в Църковница в Могилиц 4 парчета земя.

XI. И Небрадова лъка под Царево село.

XII. И селище Котража.

XIII. И нивата на Драмче в Барищи.

XIV. И онуге [?] на Свети Илия нивата на пътя, водещ към Драмче.

XV. И в Клисура две парчета земя.

XVI. И постави деспотът стълп в земята над дола Свети Илия и друг стълп по-горе, който Гюрен е държал край Вложина.

XVII. И още прибави светото ми царство църквата на Богородица в Пиянци на Брегалница със селото и с наместисто.

XVIII. В Гошев дол 3 ниви и в Любешевец 2 ниви, и в Габровщица 3 ниви, и на Свети Георги 3 ниви.

XIX. И в Мрамор нива, и в Смръдешец нива, и на Брегалница нива, и в Тудоров дол нива, и на Звегорщица 2 ниви, и под Гнило 2 ниви, и в Лази нива, и в Клашнев дол купена нива,

и във воденицата на Свети Никола лъка, в Глоги две ниви от Треботишкого място.

XX. Тези приложения, които подари светото ми царство на тази света църква, подарих ги всесърдечно, а не с някакво лицемерие и вписах с всяко утвърждение, а не да бъдат разрушавани и разорявани поради някакви лукави подбуди и дяволски ухищрения. И което беше вписано в този хрисовул, местата и бащините и мерите, и мелищата, нивите, лозята, планината Пашица, зимовищата и доходът от търга, нито всичко гореописано да не бъде отнемано от никой владеещ в тази земя, но и още повече да бъде потвърждавано от него заради светата църква и с повелението на царството ми.

XXI. И които са села и хора църковни с всички указания и правдини, освободи ги светото ми царство от всички работи на светото ми царство, големи и малки, и от писа, и от позоб, и от приселица, и от наметък и приплата, и царски дар, и от града, и от провода поклисар, и от глоба и поданка и тревнина, от псар; и геракар и всеки понос господарски, и от сок и димнина и перперакия и десятък житен и винен и всеки жив десятък, и наметка свинска и овча, и от войска, и от оране и копане, и всяка повинност за работа, а просто да кажем: от всички работи, големи и малки.

XXII. И да не притежава никой църквата, нито църковните хора, нито селата, нито цялата църковна власт, нито кефалия, нито севаст, нито княз, нито съдия, нито глобар, нито практор, никой от владеещите по земята на царството ми, но да притежава всичко това църквата „Свети Архангел" и епископа и за позоб да дават една крина преводна [?], както и другите църкви.

XXIII. И за съд, който не може да се извърши пред епископа, да идват пред царството ми, а никъде другаде да нямат съд.

XXIV. И ако се случи вражда във владението, да я взема църквата, а никой друг. Също всяка глоба да бъде на църквата.

XXV. И светото ми царство отбелязва, ако някога се случи деспот Оливер да съгреши с нещо спрямо царството ми и сръбския престол или след него децата му също да съгрешат спрямо царството ми, сами да бъдат наказани по изволение на светото ми царство, а епископията „Свети Архангел" да бъде свободна с всички правдини и села, и люде, и земя, и добитък и църковни утвари, големи и малки, да не се взема нищо от църквата, нито да стане спрямо тях някакво съгрешение или лукава подбуда, а също светият и божествен храм „Свети Архангел" да не бъде отговорен, както и другите епископии в земята на светото ми царство.

XXVI. И което е църковна планина и пасища, и зимовища,

всички тях да владее църквата „Свети Архангел". Ако някой започне насила да пасе или зимува, да дава тревнина на църквата според закона.

XXVII. Като видя светото ми царство тази голяма ревност на всеслюбимия властелин деспот Оливер за храма „Свети Архангел", и се сговорихме с патриарха и с архиепископа, и с митрополитите и с епископите, и с целия събор, да не бъде поставян епископ без сговор и без желанието на ктитора.

XXVIII. Като украси всичко това и записа светото ми царство за потвърждение и божествена красота, да бъде твърдо и непоколебимо и ненакърнимо во веки. И онзи, който бог пожелае да царствува след мен в земята на царството ми... и започне това да нарушава... него да разори господ бог...

XXIX. В лето 6855 [=1347], индиктион 3.

С божията милост в Христа бога благоверен цар *Стефан*.

Забрана да се внася оръжие в България

Дарствена грамота, дадена от Стефан Душан на 20 септември 1349 г. и препотвърдена от Стефан Урош на 25 април 1357 г. Превод на П. Петров от *Љ. Стојановић*. Старе српске повеле и писма, I, 1, Београд — Ср. Карловци, 1929, с. 60 и 94.

И онези търговци със стока, които искат да отидат в друга страна, със стоката си и с купеното да преминат през земята на царството и кралството ми без пречка, но само оръжие да не носят нито в България, нито в Бесарабската земя, ни в Унгария, ни в Босна, ни в Гърция, нито в която и да било чужда земя, а само в земята на царството и кралството ми. Който се намери да носи оръжие в друга страна, да му се вземе всичкото това оръжие.

Търговец от Несебър продава роб (1350 г.)

Превод на В. Гюзелев от *Ив. Сакъзов,* Стопанските връзки на България през XIV в., с. 58, бел. 3.

Същият ден [10 септември 1350 г.]. Правя достояние аз Яков от Несебър, жител на Цариград, че с моите наследници давам, продавам и прехвърлям на теб, Джакомо Васало, жител на Крит, сега пребиваващ в Цариград, и на твоите наследници един мой роб Моалба с татарско месторождение...

Владенията на църква в Беласица

Дарствена грамота на цар Стефан Душан, издадена на 21 май 1350 г., с която потвърждава и разширява даренията на анагноста Драгой, дадени на

църквата в с. Габрово, в Беласица. Превод на Св. Николова от Законски споменици, с. 758—760.

I. Аз, христовият раб Стефан, благоверен цар, самодържец на всички сръбски и гръцки и поморски земи... и благоизволи царството ми да запише на светите и божествени църкви и послания на светия и честен събор, с господин отец наш преосвещеният патриарх кир Йоаникий и с христо[любивата] на царството ми царица госпожа Елена, превъзлюбен на царството ми... излезе... дяк анагност Драгой, как е влязъл над Габрово в Беласица пред Треблегръм да строи [хра]м, който... църква на пречистата и на безплътните сили Михаил и Гавриил. Тогава разбра освещеният епископ бански кир Калиник, че от цялото си сърце с голям труд се старае този дяк Драгой да гради божия храм, и се помоли за него епископът на царството ми да бъде свободна тази църква во веки и този дяк Драгой със своя тъст [?] да живеят в нея свободно.

И има желание царството ми и добавих земя към онази, която е разтребил около църквата и под църквата [човекът на] име Драгой до Гръков и от църквата, слизаща до воденичния път и през Гордановата нива, както водоразделът слиза, този валог с вал... или има в него орех или овошка, и каквото е набелязал място за мелница срещу Спартиновата воденица и пред воденицата място за..., и за лен, или било две или три вретена, до големия орех и ореха.

II. И в пода [?] нива и в другия под [?], където има как да се разчисти.

III. ... с водата на братосиновските топили [?] под спъсшките [?] ниви 10 вретена.

IV. Нивата с вадата.

V. И под Габрово Беротичевата нива.

VI. И където му бъде приятно на анагност Драгой с тъста и своите сродници да бъдат свободни, тази църква дом на Богородица и во веки.

VII. И към това, ако някой добави на църквата по своя воля и желание от своята бащина или от купените [земи], или нива, или лозе, или мелница, или нещо друго или ако бъде нещо...

XIII. ... и да се заселват свободни люде при църквата.. и тези да работят на църквата, а на друг никому.

IX. И царството ми ги освободи от приселица и димнина, и от бир и сок, и по[клис]ар, и псар, и позоб, и понос, иномистра и тревнина, и какъвто и да било градеж, и градозидане, и котел [?] да нямат на тях, и просто да речем от всички големи и малки работи, да нямат власт над тях нито кефалия, нито княз, нито този, комуто се случи да владее Габрово, по-

неже изволи царството ми да бъде свободен божият дом, тази църква с цялата мера.

X. И това записване утвърди царството ми..., ако някой дръзне това да наруши, такъв да бъде разорен от пречистата господнева майка и т. н.

XI. И изпрати царството ми властелина челник Гюрица, и му поръчах да издаде на църквата това горенаписано; ако ли някой измени нещо от написаното от царството ми, дори и една черта, този да бъде наказан и да плати 500 перпера.

Стефан в Христа бога благоверен цар.

По заповед на господин царя Гюрг Логотет записа през месец май, 21 [ден].

Търговски връзки между България и Котор

Из статута на град Котор по препис от XV в., пазен във Венеция. Превод на П. Петров от Законски споменици, с. 12.

2 (384). Митницата на Котор да изплати на общинските чиновници (фискални). 1350, 20 декември ... Платове: 10 гроша торски на топ изнесен, където и да е, а за топ бархет — 1 грош. Търговци, продали платове или бархет на части — 3 а сто. Също така, който и да е от нашите търговци, за която да е страна желаят да отидат с платове, бархет или други стоки — в Славония, България, Унгария или в някои други страни — 45 фолари.

Писмо-грамота на цар Иван Александър до венецианския дож Андреа Дандоло

Писмото е от 4 октомври 1352 г. Запазено е в 4 късни преписа заедно с договора на цар Иван Александър с Венеция. Превод на В. Гюзелев от Codice Trevisaneo, f. 447 — Archivio di Stato, Venezia.

Вътре. В името на Христа — амин. 1352, ден 4, октомври в Никопол. Иван Александър, по божия милост цар на Загора, на българите и на гърците — до великолепния и могъщ приятел и брат пресвятия господин Андреа Дандоло, дож на Венеция; с неговия благороден съвет, поздрав и обич.

Получихме едно писмо, изпратено по благородния мъж господин Марин Фалиер, което сега разбрахме и на което отговаряме, че винаги сме желали и желаем да посрещнем вашето пратеничество, което и очакваме; и винаги моето царство се е отнасяло и се отнася почтено към ваше височество и към вашата република и към всяко едно друго лице, което идва в моето царство. Също, ако вашите търговци желаят да дойдат в моето царство със своите стоки, моето царство обещава и се заклева във великославния Христос и Дева Мария, и

света Петка Търновска, и в душата си, щото те да бъдат читави и сигурни — стоките и хората, — гдето пожелаят да идат и да стоят, съгласно договора и клетвата, която дадох по-рано.

Иван Александър, цар на всички българи и гърци †

Горенаписаните букви са от миниум [киновар] и означават Иван Александър, по божия милост цар на България или на Загора, и са букви отчасти гръцки, отчасти български или персийски.

Отвън. Съдържанието на малките българ^ки или персийски букви, отчасти гръцки, отчасти смесени с български, мисля, че означава: До прескъпия г[осподин] Андреа Дандоло, дож на Венеция.

Месемврийски грамоти на Иван Александър

Текст и превод у *Ив. Дуйчев*, СБК, II, с. 140—149.

1

Из грамотата за манастира „Св. Богородица Елеуса"

... Поради това и моето царство, като цени, както се каза, божествените молитви на подвижниците повече от злато и скъпоценен камък, пожела царството ми, щото монасите, които се подвизават в честния манастир на пресветата Богородица Елеуса в Месемврия, да бъдат напълно необезпокоявани и манастирът заедно с монасите в него да бъде освободен от всякаква ангария, псомозомия, градозидане и каквато и да било друга тегоба. Също така и онези, които се случи да пребивават отгдето и да било в манастирските предели, и те да се наслаждават на пълна необезпокоеност. Не само това, но и неговата лодка да бъде освободена на вечни времена от плащане на всякакво мито. Съвсем да не дръзва да обременява манастира нито дукът по това време, нито някой от местните жители на Месемврия или измежду чужденците, ако ли очакват своето спасение от бога или пък снизходителност от моето царство... Затова прочее моето царство дарува настоящата златопечатна сигилия на манастира „Елеуса" за негова безпечност през месец [април], индикт [девети]. Моето царство освен това желае архиепископът на Месемврия да стои вън от манастира „Елеуса", сиреч да няма никакво право в него или въобще да не се меси в манастира или да нарушава нещо от онова, което е писано от моето царство, или да се опита в нещо, но само името на архиерея да бъде вписано в свещените поменици. Месец април, индикт 9.

[*Иван*, в Христа бога верен цар и самодържец
на българи и гърци *Александър*]

2

Из грамотата на манастира „Св. Никола"

.. И тъй като преблаженият и прочут цар Иван Асен, дядо а моето царство, остави много възпоминания на земята и, на първо място, своето преправославно и прецарствено благочестие, както и много хиляди други добрини, пожела също и божествената власт на моето царство да дарува освободителен и ожествен златопечатник на манастира на светия чудотворец и мироточец Никола в Емона. Поради това то собственоръчно дарува злато от съкровищницата на моето царство за изпълнение и осъществяване на освободителния и божествен златопечатник. Когато настоящият [игумен] йеромонах господин Макарий дойде на поклонение при моето царство, той извести на моето царство, че горереказаният манастир на свети Никола бил построен из основи от преблажената Севина, баба на моето царство. Като чу моето царство, че споменатият манастир е родителско възпоминание, царството ми прие това с радост. Поради това моето царство даде на казания манастир настоящия освободителен и свещен златопечатник на моето царство в лицето на йеромонаха господин Макарий, отец и молител на моето царство, за да го управлява бащински и наставнически и да пребивава в този манастир, както желае и предпочита, безпречно и несмутимо заедно с намиращите се там монаси. Моето царство чрез настоящия освободителен и божествен златопечатник на божествената власт на моето царство нарежда, щото този манастир на светия мироточец и чудотворец Никола да бъде несмущаван, неощетяван, неприкосновен и необезпокояван с каквато и да било тегоба — царска, църковна и властелска. Ако пък някой от намиращите се там когато и да било митрополити на моето царство дръзне да наруши, разстрои, попречи или обезпокои в нещо настоящия божествен и освободителен златопечатник на божествената власт на царството ми и възпоминанието на моето царство дори и на обол, нека си навлече проклятията на 318-те богоносни никейски отци и неговата съдба да бъде еднаква с тази на предателя Юда. Затова бе съставен и настоящият освободителен и божествен златопечатник на божествената власт на моето царство и бе даден на достопочтения манастир на светия мироточец и чудотворец Никола за обезпечение и предпазване от всякакви възможни тегоби през месец август, ден 4-и, година 6903 [=1354], индикт 7, в който подписа и нашата благочестива и боговенчана власт.

3

Грамота на манастира „Елеуса"

Пресветият митрополит и ипертим на Месемврия изложи пред моето царство правата на неговата пресвета митрополия, въз основа на които — преди крепостта Месемврия да мине във владение на българските царе той е владеел намиращите се в нейните предели манастири, а именно [манастира], почитан на име на господа бога и спасителя наш Исуса Христа и наречен Акрополит, както и този на пречистата владичица и Богородица, наречен Агносотириса, а още и този на светия свещеномъченик Власий, а пък в манастира, почитан на името на пречистата владичица и Богородица Елеуса, по отстъпка от страна на някогашния негов ктитор тамошният архиепископ беше само упоменаван. Тези манастири, след като градът премина под владичеството на българите, били отнети от казаната пресвета митрополия и били дадени на други, та оттогава и до днес тя е лишена от тях. [Митрополитът] изяви молба относно това и моето царство, като прие неговото моление, желае и повелява чрез настоящата повеля, щото този пресвети митрополит и ипертим на Месемврия да вземе [под своя власт] и да владее тези манастири и да има над тях такава [власт], каквато са имали епископските предстоятели на подчинената нему пресвета митрополия, преди казаният град Месемврия да премине под [властта на] царя на българите, както се каза, в обсега на признатите нему основателни права. И при това нека не се върши никакво посегателство или каквато да било друга пречка от страна на вселенския патриарх или от страна на някого другиго, като се взема за предлог разпределбата и обичаят за това от онова време, та и до днес. Затова му бе дадена настоящата повеля на моето царство, издадена на тридесетия [ден от месец септември, индикт 3].

Из Сводния зографски хрисовул

Тази грамота, съставена през XVI—XVII в., представлява компилация от предания и извадки от грамоти, дадени на светогорския манастир „Зограф". В нея като дарители фигурират имената на трима владетели: Лъв V (886—912), Иван Асен II (1218—1241) и Стефан Душан (1331—1355). Макар и фалшификат, грамотата съдържа интересни сведения, някои от които се потвърждават и от други извори. Превод на В. Гюзелев от БСМ, . 540 546.

И като чу цар Иван Търновски за чудесата, се учиви на извършеното от светия мъченик [свети Георги], който дару търсещите от неговата чудотворна икона изцеление. И той [Иван Асен II] тръгна, а заедно с него и патриархът търновски Теофилакт. И тръгнаха всички заедно и единодушно и дойдоха

Светата гора Атонска, където беше светата икона, нарисувана от дух свети. Коленичейки, те се поклониха нему [на светеца] с много сълзи и въздишки и дар донесоха — десет оки златици — и даруваха светата неръкотворна икона. И се възрадваха с радост голяма и славеха господа бога и светия великомъченик Христов Георги. И направиха тържество на светия мъченик Христов Георги през месец април, 23 ден...

И поставяха була на Георги и до морето при кладенеца, който бе изкопан преди от онзи Филип и от онзи Йоан, и поставиха белег на свети Георги от изток, а на Филип от запад. И дойдоха до потока близо до Йоановата постройка, наречена пирг [кула], в дола на потока има камък голям — и тук поставиха була на Георги: повеля царска на благочестивия Иван Търновски и със златен печат...

И повеля царска. И тръгнаха по пътя на благочестивия цар Иван Търновски: със златен печат...

И дойде благочестивият и христолюбив цар Стефан Сръбски, който владееше българската земя и гръцката и цялата вселена, в годината 6859[=1351], индикт 4, и призова игумена зографски Григорий. И дойде игуменът в Хилендар със стареца Йоан. И рече благочестивият цар Стефан на зографския игумен. „Отче игумене, донеси ми хрисовулите, които имаш от предишните времена от благочестивите царе и от осветените патриарси." И му донесе игуменът два хрисовула: един гръцки, а другия български...

И тръгнаха благочестивите царе и свещените патриарси по пътя и найдоха на едно място вода. И пожела благочестивият цар Иван вода да пие. И донесе му слугата вода. И вкуси пи благочестивият цар и рече: „Тук името мое да напишете със златен печат. И иззидаха камара на водата и я нарекоха Иванова камара..."

Йоан благочестиви Търновски, в Христа бога верен цар на всички българи.

Дарението на болярина Владко

Царствена грамота на цар Стефан Душан от 25 март 1358 г., с която препотвърждава дарението на Владко, дадено на църквата „Св. Никола". Превод на Св. Николова от Законски споменици, с. 435—436.

... Благоверният и от бога поставен Стефан, цар и с божията помощ самодържец на сърби и гърци, на Поморието и на западните страни, като процъфтяха божествените насаждения в моето отечество с молитвите на светите ми прародители Симеон Неманя, новия мироточец и светителя и равноапостола архиерея Сава, и на родителя ми от господа светия и триблажени крал господин Стефан, и като се веселих винаги с вла-

стелите и като напомни на царството ми превъзлюбеният и правоверен властелин на царството ми Владко за църквата „Свети Никола“, която е построил в своята бащина Псач с благословията на царството ми, затова чу царството ми неговата молба и показах милост към него, и благослових да му бъде свободна като истинска негова бащина, където му е приятно да я подари или даде някому.

II. И пожела пред царството ми и подари своята бащина, църквата „Свети Никола“ в Псач, на пресветата Богородица Хилендарска с целия метох, Псач с всички правдини. А междата на това село Мощаница е, както стига до реката Лукавица, и т. н.

III. И село Сушица. А междата ѝ е Глъбочица и т. н.

IV. И това добави царството ми на Свети Никола: село Пръвинце с всички правдини и с обръшии [?], и с планината.

V. И Горна Радибужда с обръшии [?] и с планината.

VI. И село Отръщица с всички правдини на това село до Срацин, по върха на планината, както се търкаля камък там

VII. И Ветуница с всички правдини.

VIII. И на Крилатица земята, която е от Търновец, където Несор настани рударските преселници от Злетово.

IX. И църквата „Света Петка“, която е над Търновци, Никодимовата, с владението на тази църква и с всички правдини.

X. И всичко, което пожела правоверният властелин на царството ми Владко, потвърдих с църковното потвърждение и със златопечатното слово на царството ми, както пишат хрисовулите на православните царе, твърдо и ненарушимо вовеки.

XI. И така повели царството ми и освободих като да са свободни от всички повинности на царството ми, от сок, от приселица, от тревнина, от град, от позоб, от десятък или просто да кажем от кефалии и от глобари и от всички повинности на царството ми, да работят само на пречистата Богородица Хилендарска, каквото им заповядва хилендарският дякон по църковния закон, както и другите хилендарски метоси. Затова моля онзи, който е самодържец в земята на нашето царство, или син, или внук, или сродник, да не изменя тази наша повеля, нито да [я] отнеме от пречистата Богородица Хилендарска, а повече да [я] потвърди. Който дръзне да унищожи написаното и потвърденото от мене, Стефан цар, и да [го] отнеме от светата Богордица Хилендарска, него господ да го унищожи, и т. н.

XII. И това златопечатно слово на царството ми се записа и потвърди с ръката на логотета Гюрг в лето 6866 [=1358], индикт 11, месец март, 25 ден в Дрим на мястото, наречено Вруша.

А на това милостник е Гойко, велик логотет.

Владение на Хилендар над Кунари

Дарствена грамота на цар Стефан Урош, издадена през 1361 г., с която препотвърждава правата на хилендар над Кунари, над Секирник. Превод на в. Николова от Законски споменици, с. 436—437.

I. Пише и нарежда царството ми за сведение на всеки, как дойде при царството ми всечестният игумен на пресветата „Богородица Хилендарска“ кир Йоан и с честните избрани старци и говориха на царството ми как ги спохождат властелите и властеличите и влашия катун на царството ми в планините и абелите в Кунари над Секирник, което им е подарено от царството ми и е било записано по царската ми милост в златопечатан хрисовул. И след това записа и потвърди царството ми.

II. И затова изпрати царството ми властелича на царството ми Бранило да заведе 12 старци да прокарат междата, както е разпоредило царството ми. И прокараха междата: бродът Таврак, покрай Белия река, и т. н. А имената на старците са: Борис Влъчозуб, Торно, Терян и т. н. И тези всички старци прокараха, както пише хрисовулът на царството ми, а ги закле властеличът на царството ми Бранило. Затова царството ми записа и утвърди във всяко утвърждение и истинска свобода да има и да държи „Хилендар“ неотемлимо от никой довеки всичко, писано по-горе.

III. И да взема иномистро по закона.

IV. Който промени малко или много от писаното по-горе, да бъде разпънат и наказан по закона като неверник.

По заповед на господин светия цар Гюрг логотет нареди да се напише в Радовищи, месец ноември, 15 ден. [По-късна добавка]: В лето 6869[=1361].

Дарения на наследниците на севастократор Бранко на Хилендарския манастир

1

Дарствена грамота на цар Стефан Урош, издадена на 11 март 1365 г., с която препотвърждава даренията на манастира „Хилендар“, направени от наследниците на севастократор Бранко. Превод на Св. Николова от Законски споменици, с. 441—442.

I. . . . Дойде при царството ми всечестният старец от света гора Атон Роман, син на севастократор Бранко, и спомена на царството ми, че се сговорил със своите братя Гръгур и Вълк да подарят от своята бащина на църквата „Света Богородица Хилендарска“, и за споменаване на всечестния старец Роман със своите братя дарява царството ми този светъл хрисовул на царството ми и му записа царството ми бащината църква и

„Свети Архангел“ с трите села: с Тръстеник и с Бежаники, и с Тушил и селището, което е било дало царството ми на севастократор Бранко с Худини ... избягал при българите, а да са подчинени на църквата „Света Богородица Хилендарска“.

II. И както царството ми е написало и потвърдило хрисовули на други свети и божествени църкви, по този образец свето и божествено написа и потвърди царството ми и на тази църква „Света Богородица Хилендарска“.

III. И моли, и заповядва, и забранява царството ми на сина, когото бог пожелае да бъде на престола на царството ми, това слово на царството ми да бъде ненарушено и неповредено; ако някой се опита да го наруши или унищожи..., такъв да го убие и порази господ бог, и т. н.

IV. И това известно и всенастоящо и златопечатно слово на царството ми се записа и подписа, и потвърди с образа и знака на царството ми в лето 6873 [=1365], индикт 3, месец март, 11 ден.

† *Стефан Урош,* верен цар на сърбите и гърците.

2

Дарствена грамота на Гръгур и Вълк Бранкови, издадена през 1365 г., с която се подаряват села на манастира „Хилендар“. Превод на Св. Николова от Законски споменици, с. 442—444.

I. По божията милост и с милостта на господаря ни, превисокия цар Стефан Урош, самодържец на всички сръбски и гръцки, и поморски земи, аз, Гръгур и брат ми Вълк, синове на велкия севастократор Бранко, господар на град Охрид, имащи роден брат, по-стар от нас по рождение, който с божието позволение не залюби светския живот, но пожела да бъде монах, понеже си припомни, че всяка слава на този свят ще се промени, както и предишните царе и господари, и пак си припомни, че вечните блага никога няма да отминат приготвилите ги, и като ги пожела, прие монашество и се оттегли, желаейки да получи вечните блага. И хареса му да живее в дома на света Богородица Хилендарска, която е новата лавра. И пак пожела да ни види и да се сговори с нас да подари от своята бащина и от нашата на пресветата Богородица Хилендарска. Тогава ние заради неговото сладко благолюбие всесърдечно и любовно приехме заради неговото желание и братска молба и подарихме църквата „Свети Архангел“ със село Тръстеник и с всяка правдина на тази църква и на това село и с междите, и с мерите и с Тушиле.

II. И селището Худинце с междите и с всяко тяхно оправдание [?], или просто да кажем с всяко оправдание [?], което

нашият господар и родител, севастократорът, е подарил на тази църква.

III. И още като си припомнихме неговата голяма братолюбна и всесърдечна любов, и пак и заради неговата молба подарихме на господина и отец наш Роман селото Бежанике с всички межди на това село.

IV. И след това аз, благочестивият Вълк, син на великия севастократор Бранко, разпалван от божествено желание и имайки велика вяра и любов към светата майка на моя Христос, подарих на нейния дом, на честния манастир на горeказаната лавра „Хилендар" селата до Тръстеник: Баница, Връбовъц, Щучница, Мучивар, с всички межди и правдини и с мерите на тези села.

V. А това е междата на Тръстеник и със заселките: над Връбовъц, над Градище и т. н. И междата на Тушиле право на кречета, дела над потока, и т. н.

VI. Това всичко гореписано дадохме с чест и с нелицемерна любов на нашия господин и отец Роман, с нашето сърдечно желание, да си подари и запише всичко това горенаписано на пресветата и пречиста майка божия Хилендарска, която се нарича „Нова лавра", да е за спасението на нашия господин Роман, а за помен на нашите деди и родители и на нас, неотнимаемо вовеки, понеже тази бащина е на нашите прадеди и деди и на нашите родители, даже и до днес — наша.

VII. А ако някой поиска да дръзне и наруши и разсипе това наше гореписано слово или някой от нашите сродници, или някой властелин, и просто да речем, който и да се опита да унищожи това, такъв да го разори господ бог и пречистата майка божа и да го порази силата...

В Христа бога благоверни...

3

Дарствена грамота на Вълк Бранкович, издадена на 21 ноември 1393 г., с която обещава да плаща на турците данък вместо манастира „Хилендар". Превод от Св. Николова от Законски споменици, с. 458—460.

I. С позволението и милостта на моя владика, сладкия ми спасител Христос, и поради неизреченото му човеколюбие аз, рабът на моя владика Христос Вълк, син на севастократора Бранко, внук на Младен воевода, пиша — да се знае от всеки човек, че сключих мир с турците и дарувах великия господин цар Баязид, и сключих с него мир.

II. И като сключих с него мир, описах цялата земя, колко е в моята област, как ще плащаме данък на турците .

III. И тогава дойде при господството ми всечестният хилендарски старец, кир Гервасий, с послание от светия манастир

„Хилендар“ и поставих на хилендарската метохия, колкото е в моята власт, в хилендарските метохии 200 унги [?] и поех това върху себе си, да плащам това от себе си на турците от моята къща, докато съм жив, а хилендарската метохия да е свободна от този данък, да не дава нищо.

IV. И тази милост направих аз, Вълк, на пречистата майка божа Хилендарска, да бъде това твърдо и ненарушимо на хилендарските метоси, докато съм жив и докато даваме данък на турците.

V. И след мене, когото пожелае бог и пречистата майка божа Хилендарска да господстуват над тази земя или някой от моите синове или от моите сродници, или който и да било, моля и заповядвам това да не бъде нарушавано, но още повече потвърдено на хилендарските метоси. . ., да не се увеличава данъкът на хилендарската метохия, а да е само 200 унги [?]. Ако някой дръзне да наруши това или унищожи по вража клевета, такъв да го разори господ бог и пречистата майка божа Хилендарска и вместо помощник да му бъде отмъстител сега и в бъдеще.

VI. А на това милостник са синовете Вълкови Гръгур и Гюрг, и Лазар.

По заповед на господин Вълк писа Лукач в Прищина през месец ноември, 21 ден, в лето 6901 [=1393].

† В Христа бога благоверен *Вълк Бранкович,* господар на сърбите и Подунавието.

Из „Сметководната книга на Антониус Барбериус“

Долуприведените данни са извлечени от приходната част на книгата, водена от касиера на граф Амедей VI Савойски. Сведенията се отнасят до периода 1366—1367 г. Превод на В. Гюзелев от *F. Bollati di Saint Pierre,* цит. съч., с 4, 5, 8—11, 13—14, 15, 25—27.

VIII. Получи от Андрей Нихода от Несебър за цената на двеста двадесет и седем кварти пшеница, намерени в крепостта на споменатото селище, продадени нему от господин Франческо ди Монтегеле всяка кварта по един перпер, 227 златни перпера по курса на Несебър.

IX. Получи от Габриеле от Генуа, търговец, за цената на шестстотин кварти пшеница, намерени в крепостта на господаря в Несебър, продадени от споменатия господин Франческо ди Монтегеле за толкова, 301 златни перпера по курса на Несебър и . . . 133 флорина с добро тегло.

XI. Получи от Стефан Марешал от Пон дьо Вей за цената на четири кварти изгнила пшеница, намерени в къщата на господаря в Несебър, продадени от него за толкова, 2 и половина златни перпера по курса на Несебър.

XXIX. Получи чрез споменатия Стефан за цената на два-

надесет кварти сол, взети от онази купчина, която стоеше в къщата на господаря на Несебър, продадени от него за толкова, 10 златни перпера по същия курс.

XXX. Получи чрез споменатия Стефан за цената на двадесет кварти сол, намерени в някаква необитаема къща в Несебър, продадени от него за толкова, 12 златни перпера по споменатия курс.

XXXI. Получи чрез господин Франческо ди Монтегеле от много старейшини от Несебър [парите], които те бяха дали на господаря за изплащане на някакво количество жито, което общината на споменатото селище била заела от господаря — 51 златни перпера по споменатия курс.

XXXII. Получи чрез споменатия господин Франческо за цената на сто шестдесет и три и половина кварти сол, взети от купчината, която беше в къщата на господаря в Несебър, продадени от него на господин Алесандро Пароди генуезеца за толкова, 50 флорина с добро тегло.

XXXIII. Получи чрез споменатия господин Франческо за цената на петнадесет кварти сол от споменатата купчина, продадени от него за толкова, 5 флорина с добро тегло.

XXXIV. Получи от гореспоменатия Стефан Марешал за цената на сто осемдесет и една кварти сол от споменатата купчина и за цената на двадесет и четири кварти сол, намерени в къщата на господаря, която се намира над пристанището, продадени от него уж за толкова, 156 перпера и четвърт от един перпер по курса на Несебър.

XXXV. Получи чрез споменатия Стефан от някакъв човек от Варна, който набил слугата на същия този Стефан, и това било толкова, съгласувано чрез господин Франческо ди Монтегеле, 4 флорина с добро тегло.

XXXVI. Получи чрез Аймоне, шивач на господаря, за цената на шестдесет либри восък, намиращи се в крепостта на господаря в Несебър, именно в петнадесет меха, пълни с мед и восък, продадени от него за толкова, 9 флорина с добро тегло.

XXXVII. Получи чрез гореспоменатия за цената на седем квинтала мед, намерени от него в споменатите мехове и продадени за толкова, 28 перпера по споменатия курс.

XXXVIII. Получи от Аркето от Вале д'Аоста за заема, даден му от господаря пред Варна на деня шести ноември от споменатата година без документ или свидетелство за дължимото, 200 флорина с добро тегло.

XLIII. Получи чрез споменатия Стефан Марешал за цената на някакво количество предмети от желязо и мед, тежащи два квинтала тридесет и седем либри; също за цената на тридесет и шест либри прежда и за цената на два сандъка, продадени за толкова от господин Франческо ди Монтегеле на госпо-

дин Алесандро Пароди генуезеца; и всички гореспоменати вещи са от покъщнината, намерена в къщата на господаря в Несебър, 28 и половина перпера по курса на Несебър.

XLIV. Получи чрез споменатия Стефан за цената на шестнадесет кварти ечемик, намиращи се в споменатата къща, продадени от него за толкова, 24 перпера по споменатия курс.

XLV. Получи чрез Панцеро ди Серавале за някакво количество развалено вино, намерено в споменатата къща на господаря, продадено за толкова, 6 флорина с добро тегло.

XLVI. Получи чрез Джовани де Монтеферандо за цената на двеста кварти сол от купчината на споменатата къща на господаря в Несебър, предадени от него за работа за толкова на мнозина хлебари в Несебър за изпичането на осемдесет и два модия и половина хляб, за които е споменато в списъка на обичайните разходи от деня шести март, 123 перпера и три части от един перпер по споменатия курс.

LXI. Получи от господин Барнабо от [манастира] „Свети Стефан“ в Пера за цената на двадесет и един модия и четири части от един модий, продадени от него за толкова, когато господарят беше в Несебър (и беше от житото, което беше купено от господин Филипо ди Маридас от господин Гаспаро де Монтемаджори за снабдяване на господаря, и понеже известна част от него се развалила, той го продал, както по-горе), 95 перпера и 19 златни карата по курса на Пера.

LXX. Получи чрез господин Франческо ди Монтегеле за цената на двеста и четиридесет кварти сол, докарани от Несебър в Пера, продадени от същия господин Франческо за толкова, 120 златни перпера по споменатия курс.

LXXI. Получи от господин Филипо де Маридас от Пера за цената на осемдесет и два модия ечемик, продадени му от господин Франческо ди Монтегеле, когато господарят се завърна от българските земи, за всеки модий по два перпера и осемнадесет кварта (и беше от количеството ечемик, което Гаспаро ди Монтемаджори беше закупил от същия за продоволствие на свитата на господаря) — 225 и половина златни перпера.

Сумата на всички приходи от тази сметководна книга извън горевписаните хранителни продукти:

1154 либри, 16 солида, 7 денария венециански монети по 74 солида за един златен дукат.

630 либри, 11 солида монети по 48 солида

284 либри, 13 солида, 6 денария по 32 солида

305 либри, 2 солида, 5 виенски денария, протрити по 16 солида, 8 денария

74 солида, 6 денария, силно протрити по 8 солида, четири денария

} за един флорин с добро тегло

23 900 перпера и четвърт по един златен перпер по курса на Несебър, пресметнати седемнадесет за осем флорина с добро тегло.

25 либри, 5 солида, 11 денария оболи турински грошове, за 12 денария, обол — за един флорин с добро тегло.

132 881 перпера, 7 златни карата по курса на Цариград или Пера, пресметнати двадесет и четири карата за един перпер и два перпера за един златен дукат.

118 210 флорина и 12 части от един флорин с добро тегло.

27 827 дуката и третина от един златен дукат

и 53 златни франка, от които пет струват шест флорина с добро тегло.

От които изплати за обичайните разходи на свитата на господаря, когато стоя в много и различни селища както отвъд, така и отсам морето през времето, което по-горе бе изчислено, както е в трите списъка на споменатите разходи, прегледани и внимателно проверени (и тези бяха за самите разходи на много благородници и чужди лица, както се съдържа в списъците. И да се знае, че през споменатото време господарят беше в много селища много и различни дни, издържайки мнозина господа при пътуването от Венеция в Павия и при пътуването от Павия до Рим и при връщането оттам, именно първо за издръжката на владетеля на Падуа, владетеля на маркграфството Ферара, господаря на Мантова, господин Барнабоне и господин Галеацо, вицекомит на Милано, господин дука на пизанците, на република Перуджа, Флоренция; в Болоня за издръжката на господин кардинала на Клюни, господин краля, господаря на маркграфството Монте Ферати и на много други господа от Ломбардия, както това всичко по-подробно се съдържа в самите списъци).

И първо 241 либри, 5 солида, 11 денария, оболи монети по 4 либри и 8 солида Също 328 либри, 14 солида, 3 денария монети по 4 либри и 7 солида.	за един флорин с добро тегло

Също 11 028 либри, 4 солида, 11 денария монети по 74 солида за един златен дукат.

Също 117 либри, 8 солида, 8 денария монети по 70 солида. Също 1245 либри, 3 солида, 11 денария оболи монети по 67 солида. Също 538 либри, 13 солида монети по 66 солида. Също 1309 либри, 13 солида, 8 денария монети по 53 солида.	за един флорин с добро тегло

3

Грамота на манастира „Елеуса"

Пресветият митрополит и ипертим на Месемврия изложи пред моето царство правата на неговата пресвета митрополия, въз основа на които — преди крепостта Месемврия да мине във владение на българските царе — той е владеел намиращите се в нейните предели манастири, а именно [манастира], почитан на име на господа бога и спасителя наш Исуса Христа и наречен Акрополит, както и този на пречистата владичица и Богородица, наречен Агносотириса, а още и този на светия свещеномъченик Власий, а пък в манастира, почитан на името на пречистата владичица и Богородица Елеуса, по отстъпка от страна на някогашния негов ктитор тамошният архиепископ беше само упоменаван. Тези манастири, след като градът премина под владичеството на българите, били отнети от казаната пресвета митрополия и били дадени на други, та оттогава и до днес тя е лишена от тях. [Митрополитът] изяви молба относно това и моето царство, като прие неговото моление, желае и повелява чрез настоящата повеля, щото този пресвети митрополит и ипертим на Месемврия да вземе [под своя власт] и да владее тези манастири и да има над тях такава [власт], каквато са имали епископските предстоятели на подчинената нему пресвета митрополия, преди казаният град Месемврия да премине под [властта на] царя на българите, както се каза, в обсега на признатите нему основателни права. И при това нека не се върши никакво посегателство или каквато да било друга пречка от страна на вселенския патриарх или от страна на някого другиго, като се взема за предлог разпределбата и обичаят за това от онова време, та и до днес. Затова му бе дадена настоящата повеля на моето царство, издадена на тридесетия [ден от месец септември, индикт 3].

Из Сводния зографски хрисовул

Тази грамота, съставена през XVI—XVII в., представлява компилация от предания и извадки от грамоти, дадени на светогорския манастир „Зограф". В нея като дарители фигурират имената на трима владетели: Лъв VI (886—912), Иван Асен II (1218—1241) и Стефан Душан (1331—1355). Макар и фалшификат, грамотата съдържа интересни сведения, някои от които се потвърждават и от други извори. Превод на В. Гюзелев от БСМ, с. 540 546.

И като чу цар Иван Търновски за чудесата, се удиви на извършеното от светия мъченик [свети Георги], който дарува търсещите от неговата чудотворна икона изцеление. И той [Ива Асен II] тръгна, а заедно с него и патриархът търновски Теофилакт. И тръгнаха всички заедно и единодушно и дойдоха в

Светата гора Атонска, където беше светата икона, нарисувана от дух свети. Коленичейки, те се поклониха нему [на светеца] с много сълзи и въздишки и дар донесоха — десет оки златици — и даруваха светата неръкотворна икона. И се възрадваха с радост голяма и славеха господа бога и светия великомъченик Христов Георги. И направиха тържество на светия мъченик Христов Георги през месец април, 23 ден...

И поставяха була на Георги и до морето при кладенеца, който бе изкопан преди от онзи Филип и от онзи Йоан, и поставиха белег на свети Георги от изток, а на Филип от запад. И дойдоха до потока близо до Йоановата постройка, наречена пирг [кула], в дола на потока има камък голям — и тук поставиха була на Георги: повеля царска на благочестивия Иван Търновски и със златен печат...

И повеля царска. И тръгнаха по пътя на благочестивия цар Иван Търновски: със златен печат...

И дойде благочестивият и христолюбив цар Стефан Сръбски, който владееше българската земя и гръцката и цялата вселена, в годината 6859 [=1351], индикт 4, и призова игумена ографски Григорий. И дойде игуменът в Хилендар със стареца Иоан. И рече благочестивият цар Стефан на зографския игумен: „Отче игумене, донеси ми хрисовулите, които имаш от предишните времена от благочестивите царе и от освещените атриарси." И му донесе игуменът два хрисовула: един гръцки, а другия български...

И тръгнаха благочестивите царе и свещените патриарси о пътя и найдоха на едно място вода. И пожела благочестивият цар Иван вода да пие. И донесе му слугата вода. И вкуси пи благочестивият цар и рече: „Тук името мое да напишете ıс златен печат. И иззидаха камара на водата и я нарекоха Іванова камара..."

Йоан благочестиви Търновски, в Христа бога верен цар а всички българи.

Дарението на болярина Владко

арствена грамота на цар Стефан Душан от 25 март 1358 г., с която претвърждава дарението на Владко, дадено на църквата „Св. Никола". Пре д на Св. Николова от Законски споменици, с. 435—436.

... Благоверният и от бога поставен Стефан, цар и с боията помощ самодържец на сърби и гърци, на Поморието и западните страни, като процъфтяха божествените насаждеия в моето отечество с молитвите на светите ми прародители Симеон Неманя, новия мироточец и светителя и равноапостола рхиерея Сава, и на родителя ми от господа светия и трибла и крал господин Стефан, и като се веселих винаги с вла-

стелите и като напомни на царството ми превъзлюбеният и правоверен властелин на царството ми Владко за църквата „Свети Никола“, която е построил в своята бащина Псач с благословията на царството ми, затова чу царството ми неговата молба и показах милост към него, и благослових да му бъде свободна като истинска негова бащина, където му е приятно да я подари или даде някому.

II. И пожела пред царството ми и подари своята бащина, църквата „Свети Никола“ в Псач, на пресветата Богородица Хилендарска с целия метох, Псач с всички правдини. А междата на това село Мощаница е, както стига до реката Лукавица, и т. н.

III. И село Сушица. А междата ѝ е Глъбочица и т. н.

IV. И това добави царството ми на Свети Никола: село Пръвинце с всички правдини и с обръшии [?], и с планината.

V. И Горна Радибужда с обръшии [?] и с планината.

VI. И село Отръщица с всички правдини на това село до Срацин, по върха на планината, както се търкаля камък там

VII. И Ветуница с всички правдини.

VIII. И на Крилатица земята, която е от Търновец, където Несор настани рударските преселници от Злетово.

IX. И църквата „Света Петка“, която е над Тръновци, Никодимовата, с владението на тази църква и с всички правдини.

X. И всичко, което пожела правоверният властелин на царството ми Владко, потвърдих с църковното потвърждение и със златопечатното слово на царството ми, както пишат хрисовулите на православните царе, твърдо и ненарушимо вовеки.

XI. И така повели царството ми и освободих като да са свободни от всички повинности на царството ми, от сок, от приселица, от тревнина, от град, от позоб, от десятък или просто да кажем от кефалии и от глобари и от всички повинности на царството ми, да работят само на пречистата Богородица Хилендарска, каквото им заповяда хилендарският дякон по църковния закон, както и другите хилендарски метоси. Затова моля онзи, който е самодържец в земята на нашето царство, или син, или внук, или сродник, да не изменя тази наша повеля, нито да [я] отнеме от пречистата Богородица Хилендарска, а повече да [я] потвърди. Който дръзне да унищожи написаното и потвърденото от мене, Стефан цар, и да [го] отнеме от светата Богордица Хилендарска, него господ да го унищожи, и т. н.

XII. И това златопечатно слово на царството ми се записа и потвърди с ръката на логотета Гюрг в лето 6866 [=1358], индикт 11, месец март, 25 ден в Дрим на мястото, наречено Вруша.

А на това милостник е Гойко, велик логотет.

Владение на Хилендар над Кунари

Дарствена грамота на цар Стефан Урош, издадена през 1361 г., с която препотвърждава правата на хилендар над Кунари, над Секирник. Превод на (в. Николова от Законски споменици, с. 436—437.

I. Пише и нарежда царството ми за сведение на всеки, как ɩойде при царството ми всечестният игумен на пресветата „Богородица Хилендарска" кир Йоан и с честните избрани старци и говориха на царството ми как ги спохождат властелите и властеличите и влашия катун на царството ми в планините и абелите в Кунари над Секирник, което им е подарено от цар'твото ми и е било записано по царската ми милост в златоıечатан хрисовул. И след това записа и потвърди царството ми.

II. И затова изпрати царството ми властелича на царствоо ми Бранило да заведе 12 старци да прокарат междата, късто е разпоредило царството ми. И прокараха междата: бродът 'таврак, покрай Белия река, и т. н. А имената на старците са: Борис Влъчозуб, Торно, Терян и т. н. И тези всички старци рокараха, както пише хрисовулът на царството ми, а ги закле ластеличът на царството ми Бранило. Затова царството ми аписа и утвърди във всяко утвърждение и истинска свобода а има и да държи „Хилендар" неотемлимо от никой довеки сичко, писано по-горе.

III. И да взема иномистро по закона.

IV. Който промени малко или много от писаното по-горе, да бъде разпънат и наказан по закона като неверник.

По заповед на господин светия цар Гюрг логотет нареди ,ıа се напише в Радовищи, месец ноември, 15 ден. [По-късна обавка]: В лето 6869[=1361].

Дарения на наследниците на севастократор Бранко на Хилендарския манастир

1

Дарствена грамота на цар Стефан Урош, издадена на 11 март 1365 г., с която препотвърждава даренията на манастира „Хилендар", направени от наследниците на севастократор Бранко. Превод на Св. Николова от Законски споменици, с. 441—442.

I. ... Дойде при царството ми всечестният старец от света гора Атон Роман, син на севастократор Бранко, и спомена на царството ми, че се сговорил със своите братя Гръгур и Вълк да подарят от своята бащина на църквата „Света Богородица Хилендарска", и за споменаване на всечестния старец Роман със своите братя дарява царството ми този светъл хрисовул на царството ми и му записа царството ми бащината църква и

„Свети Архангел“ с трите села: с Тръстеник и с Бежаники, и с Тушил и селището, което е било дало царството ми на севастократор Бранко с Худини ... избягал при българите, а да са подчинени на църквата „Света Богородица Хилендарска“.

II. И както царството ми е написало и потвърдило хрисовули на други свети и божествени църкви, по този образец свето и божествено написа и потвърди царството ми и на тази църква „Света Богородица Хилендарска“.

III. И моли, и заповядва, и забранява царството ми на сина, когото бог пожелае да бъде на престола на царството ми, това слово на царството ми да бъде ненарушено и неповредено; ако някой се опита да го наруши или унищожи..., такъв да го убие и порази господ бог, и т. н.

IV. И това известно и всенастоящо и златопечатно слово на царството ми се записа и подписа, и потвърди с образа и знака на царството ми в лето 6873 [=1365], индикт 3, месец март, 11 ден.

† *Стефан Урош,* верен цар на сърбите и гърците.

2

Дарствена грамота на Гръгур и Вълк Бранкови, издадена през 1365 г., с която се подаряват села на манастира „Хилендар“. Превод на Св. Николова от Законски споменици, с. 442—444.

I. По божията милост и с милостта на господаря ни, превисокия цар Стефан Урош, самодържец на всички сръбски и гръцки, и поморски земи, аз, Гръгур и брат ми Вълк, синове на велкия севастократор Бранко, господар на град Охрид, имащи роден брат, по-стар от нас по рождение, който с божието позволение не залюби светския живот, но пожела да бъде монах, понеже си припомни, че всяка слава на този свят ще се промени, както и предишните царе и господари, и пак си припомни, че вечните блага никога няма да отминат приготвилите ги, и като ги пожела, прие монашество и се оттегли, желаейки да получи вечните блага. И хареса му да живее в дома на света Богородица Хилендарска, която е новата лавра. И пак пожела да ни види и да се сговори с нас да подари от своята бащина и от нашата на пресветата Богородица Хилендарска. Тогава ние заради неговото сладко благолюбие всесърдечно и любовно приехме заради неговото желание и братска молба и подарихме църквата „Свети Архангел“ със село Тръстеник и с всяка правдина на тази църква и на това село и с междите, и с мерите и с Тушиле.

II. И селището Худинце с междите и с всяко тяхно оправдание [?], или просто да кажем с всяко оправдание [?], което

нашият господар и родител, севастократорът, е подарил на тази църква.

III. И още като си припомнихме неговата голяма братолюбна и всесърдечна любов, и пак и заради неговата молба подарихме на господина и отец наш Роман селото Бежанике с всички междй на това село.

IV. И след това аз, благочестивият Вълк, син на великия севастократор Бранко, разпалван от божествено желание и имайки велика вяра и любов към светата майка на моя Христос, подарих на нейния дом, на честния манастир на гореказаната лавра „Хилендар" селата до Тръстеник: Баница, Връбовъц, Щучница, Мучивар, с всички междй и правдини и с мерите на тези села.

V. А това е междата на Тръстеник и със заселките: над Връбовъц, над Градище и т. н. И междата на Тушиле право на кречета, дела над потока, и т. н.

VI. Това всичко горенисано дадохме с чест и с нелицемерна любов на нашия господин и отец Роман, с нашето сърдечно желание, да си подари и запише всичко това горенаписано на пресветата и пречиста майка божия Хилендарска, която се нарича „Нова лавра", да е за спасението на нашия господин Роман, а за помен на нашите деди и родители и на нас, неотнимаемо вовеки, понеже тази бащина е на нашите прадеди и еди и на нашите родители, даже и до днес — наша.

VII. А ако някой поиска да дръзне и наруши и разсипе ва наше горенисано слово или някой от нашите сродници, ли някой властелин, и просто да речем, който и да се опита да унищожи това, такъв да го разори господ бог и пречистата майка божа и да го порази силата...

В Христа бога благоверни...

3

Дарствена грамота на Вълк Бранкович, издадена на 21 ноември 1393 г., с която обещава да плаща на турците данък вместо манастира „Хилендар". Превод от Св. Николова от Законски споменици, с. 458—460.

I. С позволението и милостта на моя владика, сладкия ми спасител Христос, и поради неизреченото му човеколюбие аз, рабът на моя владика Христос Вълк, син на севастократора Бранко, внук на Младен воевода, пиша — да се знае от всеки човек, че сключих мир с турците и дарувах великия господин цар Баязид, и сключих с него мир.

II. И като сключих с него мир, описах цялата земя, колко е в моята област, как ще плащаме данък на турците .

III. И тогава дойде при господството ми всечестният хилендарски старец, кир Гервасий, с послание от светия манастир

„Хилендар“ и поставих на хилендарската метохия, колкото е в моята власт, в хилендарските метохии 200 унги [?] и поех това върху себе си, да плащам това от себе си на турците от моята къща, докато съм жив, а хилендарската метохия да е свободна от този данък, да не дава нищо.

IV. И тази милост направих аз, Вълк, на пречистата майка божа Хилендарска, да бъде това твърдо и ненарушимо на хилендарските метоси, докато съм жив и докато даваме данък на турците.

V. И след мене, когото пожелае бог и пречистата майка божа Хилендарска да господствуват над тази земя или някой от моите синове или от моите сродници, или който и да било, моля и заповядвам това да не бъде нарушавано, но още повече потвърдено на хилендарските метоси. . ., да не се увеличава данъкът на хилендарската метохия, а да е само 200 унги [?]. Ако някой дръзне да наруши това или унищожи по вража клевета, такъв да го разори господ бог и пречистата майка божа Хилендарска и вместо помощник да му бъде отмъстител сега и в бъдеще.

VI. А на това милостник са синовете Вълкови Гръгур и Гюрг, и Лазар.

По заповед на господин Вълк писа Лукач в Прищина през месец ноември, 21 ден, в лето 6901 [=1393].

† В Христа бога благоверен *Вълк Бранкович,* господар на сърбите и Подунавието.

Из „Сметководната книга на Антониус Барбериус“

Долуприведените данни са извлечени от приходната част на книгата, водена от касиера на граф Амедей VI Савойски. Сведенията се отнасят до периода 1366—1367 г. Превод на В. Гюзелев от *F. Bollati di Saint Pierre,* цит. съч., с. 4, 5, 8—11, 13—14, 15, 25—27.

VIII. Получи от Андрей Нихода от Несебър за цената на двеста двадесет и седем кварти пшеница, намерени в крепостта на споменатото селище, продадени нему от господин Франческо ди Монтегеле всяка кварта по един перпер, 227 златни перпера по курса на Несебър.

IX. Получи от Габриеле от Генуа, търговец, за цената на шестстотин кварти пшеница, намерени в крепостта на господаря в Несебър, продадени от споменатия господин Франческо ди Монтегеле за толкова, 301 златни перпера по курса на Несебър и . . . 133 флорина с добро тегло.

XI. Получи от Стефан Марешал от Пон дьо Вей за цената на четири кварти изгнила пшеница, намерени в къщата на господаря в Несебър, продадени от него за толкова, 2 и половина златни перпера по курса на Несебър.

XXIX. Получи чрез споменатия Стефан за цената на два-

надесет кварти сол, взети от онази купчина, която стоеше в къщата на господаря на Несебър, продадени от него за толкова, 10 златни перпера по същия курс.

XXX. Получи чрез споменатия Стефан за цената на двадесет кварти сол, намерени в някаква необитаема къща в Несебър, продадени от него за толкова, 12 златни перпера по споменатия курс.

XXXI. Получи чрез господин Франческо ди Монтегеле от много старейшини от Несебър [парите], които те бяха дали на господаря за изплащане на някакво количество жито, което общината на споменатото селище била заела от господаря — 51 златни перпера по споменатия курс.

XXXII. Получи чрез споменатия господин Франческо за цената на сто шестдесет и три и половина кварти сол, взети от купчината, която беше в къщата на господаря в Несебър, продадени от него на господин Алесандро Пароди генуезеца за толкова, 50 флорина с добро тегло.

XXXIII. Получи чрез споменатия господин Франческо за цената на петнадесет кварти сол от споменатата купчина, продадени от него за толкова, 5 флорина с добро тегло.

XXXIV. Получи от гореспоменатия Стефан Марешал за цената на сто осемдесет и една кварти сол от споменатата купчина и за цената на двадесет и четири кварти сол, намерени в къщата на господаря, която се намира над пристанището, продадени от него уж за толкова, 156 перпера и четвърт от един перпер по курса на Несебър.

XXXV. Получи чрез споменатия Стефан от някакъв човек от Варна, който набил слугата на същия този Стефан, и това било толкова, съгласувано чрез господин Франческо ди Монтегеле, 4 флорина с добро тегло.

XXXVI. Получи чрез Аймоне, шивач на господаря, за цената на шестдесет либри восък, намиращи се в крепостта на господаря в Несебър, именно в петнадесет меха, пълни с мед и восък, продадени от него за толкова, 9 флорина с добро тегло.

XXXVII. Получи чрез гореспоменатия за цената на седем квинтала мед, намерени от него в споменатите мехове и продадени за толкова, 28 перпера по споменатия курс.

XXXVIII. Получи от Аркето от Вале д'Аоста за заема, даден му от господаря пред Варна на деня шести ноември от споменатата година без документ или свидетелство за дължимото, 200 флорина с добро тегло.

XLIII. Получи чрез споменатия Стефан Марешал за цената на някакво количество предмети от желязо и мед, тежащи два квинтала тридесет и седем либри; също за цената на тридесет и шест либри прежда и за цената на два сандъка, продадени за толкова от господин Франческо ди Монтегеле на госпо-

дин Алесандро Пароди генуезеца; и всички гореспоменати вещи са от покъщнината, намерена в къщата на господаря в Несебър, 28 и половина перпера по курса на Несебър.

XLIV. Получи чрез споменатия Стефан за цената на шестнадесет кварти ечемик, намиращи се в споменатата къща, продадени от него за толкова, 24 перпера по споменатия курс.

XLV. Получи чрез Панцеро ди Серавале за някакво количество развалено вино, намерено в споменатата къща на господаря, продадено за толкова, 6 флорина с добро тегло.

XLVI. Получи чрез Джовани де Монтеферандо за цената на двеста кварти сол от купчината на споменатата къща на господаря в Несебър, предадени от него за работа за толкова на мнозина хлебари в Несебър за изпичането на осемдесет и два модия и половина хляб, за които е споменато в списъка на обичайните разходи от деня шести март, 123 перпера и три части от един перпер по споменатия курс.

LXI. Получи от господин Барнабо от [манастира] „Свети Стефан“ в Пера за цената на двадесет и един модия и четири части от един модий, продадени от него за толкова, когато господарят беше в Несебър (и беше от житото, което беше купено от господин Филипо ди Маридас от господин Гаспаро де Монтемаджори за снабдяване на господаря, и понеже известна част от него се развалила, той го продал, както по-горе), 95 перпера и 19 златни карата по курса на Пера.

LXX. Получи чрез господин Франческо ди Монтегеле за цената на двеста и четиридесет кварти сол, докарани от Несебър в Пера, продадени от същия господин Франческо за толкова, 120 златни перпера по споменатия курс.

LXXI. Получи от господин Филипо де Маридас от Пера за цената на осемдесет и два модия ечемик, продадени му от господин Франческо ди Монтегеле, когато господарят се завърна от българските земи, за всеки модий по два перпера и осемнадесет кварта (и беше от количеството ечемик, което Гаспаро ди Монтемаджори беше закупил от същия за продоволствие на свитата на господаря) — 225 и половина златни перпера.

Сумата на всички приходи от тази сметководна книга извън горевписаните хранителни продукти:

1154 либри, 16 солида, 7 денария венециански монети по 74 солида за един златен дукат.

630 либри, 11 солида монети по 48 солида

284 либри, 13 солида, 6 денария по 32 солида

305 либри, 2 солида, 5 виенски денария, протрити по 16 солида, 8 денария

74 солида, 6 денария, силно протрити по 8 солида, четири денария

} за един флорин с добро тегло

23 900 перпера и четвърт по един златен перпер по курса на Несебър, пресметнати седемнадесет за осем флорина с добро тегло.

25 либри, 5 солида, 11 денария оболи турински грошове, за 12 денария, обол — за един флорин с добро тегло.

132 881 перпера, 7 златни карата по курса на Цариград или Пера, пресметнати двадесет и четири карата за един перпер и два перпера за един златен дукат.

118 210 флорина и 12 части от един флорин с добро тегло.

27 827 дуката и третина от един златен дукат

и 53 златни франка, от които пет струват шест флорина с добро тегло.

От които изплати за обичайните разходи на свитата на господаря, когато стоя в много и различни селища както отвъд, така и отсам морето през времето, което по-горе бе изчислено, както е в трите списъка на споменатите разходи, прегледани и внимателно проверени (и тези бяха за самите разходи на много благородници и чужди лица, както се съдържа в списъците. И да се знае, че през споменатото време господарят беше в много селища много и различни дни, издържайки множина господа при пътуването от Венеция в Павия и при пътуването от Павия до Рим и при връщането оттам, именно първо за издръжката на владетеля на Падуа, владетеля на маркграфството Ферара, господаря на Мантова, господин Барнабоне и господин Галеацо, вицекомит на Милано, господин дука на пизанците, на република Перуджа, Флоренция; в Болоня за издръжката на господин кардинала на Клюни, господин краля, господаря на маркграфството Монте Ферати и на много други господа от Ломбардия, както това всичко по-подробно се съдържа в самите списъци).

И първо 241 либри, 5 солида, 11 денария, оболи монети по 4 либри и 8 солида
Също 328 либри, 14 солида, 3 денария монети по 4 либри и 7 солида.
} за един флорин с добро тегло

Също 11 028 либри, 4 солида, 11 денария монети по 74 солида за един златен дукат.

Също 117 либри, 8 солида, 8 денария монети по 70 солида.
Също 1245 либри, 3 солида, 11 денария оболи монети по 67 солида.
Също 538 либри, 13 солида монети по 66 солида.
Също 1309 либри, 13 солида, 8 денария монети по 53 солида.
} за един флорин с добро тегло

Също 630 либри, 11 солида монети по 48 солида.
Също 2675 либри, 18 солида, 2 денария монети по 47 солида.
Също 485 либри, 1 солид, 1 денарий монети по 32 солида.
Също 265 либри, 16 солида, 1 денарий виенски протрити по 16 солида и 8 денария.
Също 9 либри, 1 солид, 6 денария силно протрити по 8 солида и 4 денария.
Също 7 либри, 2 солида, 10 денария сребърни аспри по 2 солида и 8 денария.
Също 21 либри, 12 солида, 1 денарий сребърни дукати монети на Цариград по 2 солида и 6 денария.
Също 19 либри, 10 солида, 4 денария, 3 части от един денарий сребърен дукат монети на Цариград по 2 солида и 4 денария.
Също 51 солида, 6 денария сребърни монети дукати на България по 18 денария.
Също 50 либри, 4 солида, 1 денарий сребърни монети дукати на Несебър по 17 денария.
Също 13 либри, 5 солида, 5 денария, грошове оболи турински по 16 денария оболи.

за един флорин с добро тегло

Също 2529 перпера и четвърт от един златен перпер по курса на Несебър, от които 17 струват осем флорина.

Също 8500 перпера, 8 кварти и половина златни по курса на Цариград, от които две струват един златен дукат.

Също 4251 флорина и 3 части от един флорин с добро тегло.

И 12 златни дуката.

Дарение на деспот Иван Углеша на Хилендарския манастир

Дарствена грамота на деспот Иван Углеша от 1371 г., с която се прави дарение на манастира Хилендар. Превод на Св. Николова от Законски споменици, с. 445—446.

I. ... Аз, в Христа бога благоверен деспот Иван Углеша..., като дойдох в храма на пресветата Богородица Хилендарска и като видях гроба на господаря ми и родител, светлопочиналия кесар, и на родния ми син Углеша..., и като пожелах да направя вечен помен на себе си и на тези гробове, и подарих село Акротир на Езерото в Рединската област, с пасищата, с ловищата и с всички межди и правдини на това село. И село

Влашки катун на име Зарвинце с всички пасища и междии правдини на това село.

II. Всичко това да притежава църквата „Св. Богородица Хилендарска“ неотемлимо вовеки за помен на царството ми и на господаря ми и родител кесаря, и сина ми Углеша.

III. И заради това записах и освободих, и потвърдих с царския знак да бъде твърдо и непоколебимо вовеки.

IV. И моля, когото бог пожелае да властвува след мене в тези предели, да запази това малко [нещо] от мене, записано по-горе, неотемлимо и непокътнато да бъде, както и аз не нарушнх, но повече добавих и потвърдих към дадените на божествените църкви хрисовули от господарите преди мене. Ако някой дръзне да унищожи това..., такъв да го разори господ бог и т. н.

И този хрисовул се записа и потвърди в лето 6879[=1371], индикт 9.

Владения на манастира „Свети Архангели“

Дарствена грамота на деспот Иван Углеша, издадена на 29 май 1369 г., с която потвърждава даренията на манастира „Св. Архангели“ над Габрово, при Драма. Превод на Св. Николова от Законски споменици, с. 751.

I. Как дойде при царството ми честният старец, духовникът кир [Данил] ... Михаил и Гаврил над Габрово, и ми донесе записани [от господин] ...родителя ми кесаря, и видях и прочетох какво е записал и... кесаря Воихна, и други христолюбиви люде на тази църква... земи: пожела царството ми, където и да му се намира нещо... люде... лозе, периволи или мелница, пожела царството ми как да... во веки и да бъде свободно, от никой непобутнато...

II. ... [дво]родържец, нито прониар, нито дворянин, нито която и да е власт... на царството ми. Ако ли се намери такъв от моите хора..., това по-горе написано... и да поколебае и забави за нещо на стареца, кир Данил, от църквата ... или за мелница, или за люде, но и за нещо друго, такъв да го разори... и пресветата му майка божия, и да му отмъстят безплътните архистратези, и да бъде неверен на царството ми.

† Деспот *Иван Углеша*

Българи — наемни работници на остров Крит

Из нотариалните книги на венецианския нотариус Антонио Брешиано. Превод на В. Гюзелев от *Ив. Сакъзов,* Стопанските връзки на България с чужбина през XIV в., с. 76, бел. 2 и с. 77, бел. 1.

На втория ден [2 октомври 1374 г.]. Правя достояние аз, Никола Петров от Варна, българин, с моите наследници на теб, Алексей Папука, жител на селището Агиомир, и на твоите наследници, че се задължавам от теб към твоите воденичари като воденичен камък в твоята воденица да имам работа и грижа в нея и каквото и друго да върша, което е задължение на воденичарите, добросъвестно, без ущърб, отсега до идния шести месец включително. А пък ти трябва да даваш и изплащаш като моя заплата или възнаграждение за труда ми 13 1/2 гроша всеки месец... Ако прочее и т. н. глоба 5 перпера. Присъствуващи свидетели Марко Докорзи, Тома... и Джакомо Вализо. Попълнено и дадено.

Същия ден [2 октомври 1374 г.]. Правя достояние аз, Яни от Пловдив, българин, с моите наследници на теб долуподписания Алексий Папука и твоите наследници, че се присъединявам от теб към твоите воловари, така че се задължавам да обработвам твоята земя с воловете и да я сея и да върша друго, което е задължение на воловарите, добросъвестно и без ущърб отсега до завършването на твоята сеитба. А пък ти трябва да ми даваш и изплащаш като моя заплата или възнаграждение за труда 17 гроша всеки месец и трябва да ме издържаш. Свидетели М. Друсто и М. Докорзи — присъствуващи, и Яни Казо

Владения на руския манастир „Свети Пантелеймон"

1

Дарствена грамота, издадена от деспот Иван Углеша през 1366 г., с която препотвърждава владенията на манастира, дадени му от Новак Мрасорович. Превод на Св. Николова от Законски споменици, с. 509—510.

I. ... И постави ме за господар на сръбската земя и на всички гърци и на Поморието с божията милост и с неговата неизразима промисъл. Като владеех всичко това, аз, благоверният и от бога поставен деспот Иван Углеша... на този угоден ми властелин Новак Мрасорович, както спомена на деспотството ми. И подари му деспотството ми този светъл хрисовул на деспотството ми да бъде свободен Новак Мрасорович да подари това село Копривляни на църквата, понеже го е населил сам, и заради това и деспотството ми записа селото Копривляни с всички межди и правдини и мерата на това село да бъде на руския манастир, да ги притежава и държи тази божествена църква в църковния закон, както притежава други свои села, както пише в царските хрисовули.

II. И да не е в това село свободен никой, нито велик, нито малък [болярин] във владението на деспотството ми, понеже деспотството ми записа и потвърди с обикновеното слово на деспотството ми да бъде неотнимаемо от никой вовеки на божествената църква на руския манастир. И моля и заповядвам на когото бог пожелае след мене да бъде на престола на деспотството ми, това слово да бъде непокътнато, но и още повече и по-здраво потвърдено и запазено да бъде... Ако някой се опита и дързне да го унищожи..., такъв да го разори и порази господ бог и т. н.

И този хрисовул се записа и потвърди в град Скопие. Писа се този хрисовул от мене, дяк Мелик, по заповед на господаря деспот Иван Углеша в лето 6874 [=1366], индикт 4.

† Благоверен деспот *Иван Углеша.*

А милостник на този хрисовул е воеводата Жутко.

2

Дарствена грамота на царица Евдокия, деспот Иван Драгаш и брат му Костадин, издадена през 1377 г., с която се прави дарение на манастира. Превод на Св. Николова от Законски споменици, с. 510—512.

I. ... Поради това и аз, благочестивата и христолюбива госпожа царица Евдокия и с превъзлюбените синове на царството ми деспот Иван Драгаш и Костадин... пожелахме да дадем предварително и да даруваме дарове на бога и на светиите му, от [това], което ни е дал той, и най-много за храма на светия и славен великомъченик Пантелеймон, защото този свети страстотърпец Христов се принесе в словесна и телесна жертва на бога и т. н. ... затова и ние коленичим пред храма на светия страстотърпец Христов Пантелеймон в Света гора Атонска и принасяме това усърдие и дарове на светия великомъченик и страстотърпец Пантелеймон, който е манастир, наречен Руси.

II. Село Мокрани със синора, с планината, с бърдото, с лозята, с овощията, с водениците, с градините, с полето, с ливадата, с ловищата, с бродовете, с реката и с Лендиновата земя, която е добавил цар Стефан към Мокрани.

III. Село Макриево със синора, с планината, с бърдото, с лозята, с овощията, с водениците, с градините, с полето, с ливадата, с ловищата, с реката, с бродовете и земята Туткова, земята Сидерофаева.

IV. Село Зубовце със синора, с планината, с бърдото, с полето и с цялата мера, които е имало.

V. Село Борисово със синора, с планината, с бърдото, с лозята, с овощията, с водениците, с градините, с полето, с ливадата, с ловищата, с реката, с бродовете.

VI. Селото Габрово със синора, с планината, с бърдото, с

лозята, с овощията, с водениците, с градините, с полето, с ливадата, с ловищата, с реката, с бродовете.

VII. Църквата на пречистата божия майка над Габрово с целия метох на тази църква, с людете, с лозята, със земята, с водениците и с всички правдини, които е имала по-рано.

VIII. Църквата „Свети Архангел" с цялото владение и други църкви, колкото се намират в метоха на тези села, да ги притежава манастирът „Свети Пантелеймон".

IX. И така подари царството ни тези села на манастира на светия мъченик Христов Пантелеймон с всички междп и правдини на тези села, които са имали и при гръцкия цар, и потвърдихме с царския знак и белег, да бъде твърдо и ненарушимо от никой во веки.

X. И всичко това, колкото подарихме на светия мъченик Христов Пантелеймон, освободихме от всички царски работи и данъци: да не [работят] нито градозидане, нито градопазене, нито сок, нито иномистро, нито тревнина, нито оране, нито жетва, нито вършитба, нито сенокос, нито обработване на лозя, нито понос, нито провод, нито псар, нито соколар, нито някой да ги притежава от владеещите, а само църквата „Свети Пантелеймон".

XI. И това златопечатно слово да стои непоколебимо и непроменимо, и неунищожимо и т. н.; ако някой дръзне по дяволска хитрост това гореписано да наруши, такъв господ бог и пречистата божа майка да разорят, и т. н.

В Христа бога благоверен деспот Иван Драгаш... [в град Струмица].

3

Дарствена грамота на деспот Иван Драгаш и брат му Костадин от 1378 г., с която се препотвърждават и разширяват даренията на манастира. Превод на Св. Николова от Законски споменици, с. 512—515.

I. ... И ние твоите благоверни раби деспот Драгаш и брат ми Костадин..., залягащи и ние спрямо благочестивите наши царе и господари, първо видяхме, че нашият господар и цар Стефан и син му господин цар Урош са подарили на светия великомъченик Пантелеймон църквата Свети Георги в Боими, с людете, с лозята, и с водениците и с всички купени [земи] и заселки.

II. „Света Теодора" с людете и с лозята, и с водениците, и със заселките.

III. И село Улиари и Крупищи, и селище Бутковц.

IV. И село Строиславци, и църквата „Пречиста Браинска" с людете, с лозята, с водениците.

V. И в Щип 6 стасник [?].

царе, не го нарушихме, но повече го утвърдихме и записахме в този наш хрисовул да си го притежава манастирът „Свети Пантелеймон“ неотемлимо от никого вовеки. И аз, деспот Драгаш, и брат ми Костадин добавихме и ние в дар и за помен на царете и господарите, и наш, на руския манастир „Свети Пантелеймон“: и първо, село Мокрани, и селище Цръвища, и селище Макриево, и село Борисово, и село Зубово, и село Габрово, и село Наподу.

VII. И пречистата над Банско с метоха, и с людете, които е притежавала при първите господари, и „Свети Врачеве“ при Баня с целия метох.

VIII. И към тези владения, които са църковна бащина, прибавихме и това: „Свети Никола Драгушев“, „Свети Никола Волешин“, „Света Петка Проданова“, и „Пречистата Ксенова“, „Архангел и Свети Георги“ в Габрово с целия метох, и „Предтеча Робанов“.

IX. И село Сушица, и село Торнево, което взехме от нашия властелин Тодор.

X. И селото Робово в Забърдо.

XI. И още добавихме в Струмица църквата „Свети Стефан“ на Кириак княз с людете, с лозята, със земята.

XII. И още добавихме църквата „Пречиста Панданоса“ в Петърч на духовника Йосиф и „Свети Врачеве“ с людете, с лозята, с водениците и селище Хаево.

XIII. И още аз, Костадин, добавих църквата на божията майка в Дреново, която са владели моите властели Яковъц и Драгослав със селата: село Дреново и село Ролово, и Свети Никола, селище с всички правдини на тези села, и други села: село Пулулово, село Халапатово и селище Гюргево със заселките.

XIV. И още добавих в Тиквеш Пещера с хората и село Шешково, Гавриилов Камен, Гръбавец, село Возарце и под града „Свети Анастасий“ с людете и водениците, и с лозята, и над града църквата „Свети Георги Положки“ на реката Черна със селата: село Положко, село Кошане и село Дражеля, и село Обстраница, и село Желища с лозята и с всичката мера на тези села.

XV. И над този „Свети Никола“ на същата река мястото, наречено Южиново, с людете и с лозята.

XVI. И село Куманичево и селище Сутец с цялата мера.

XVII. И църквата „Свети Архангел“ във Ваташ с людете, с лозята и земята и с всички межди.

XVIII. И село Злешово, което взех от моя властелин Дабижив, и село Плоторешци, което взех от моя властелин Новак и Дехо с цялата бащина в Собри.

XIX. И още добавих в Щип Главатовата църква „Архангел“ с целия метох.

XX. И в Злетово „Свети Димитър“ и „Свети Никола“ с людете, с лозята, с тепавиците и село Тръстеник с метоха и с водениците.

XXI. И това, писано по-горе и подарено от цар Стефан и сина му цар Урош, и което е добавено от нас, Драгаш и Костандин, освободихме от всички работи, малки и големи, на господството ни, да нямат нито градозидане, нито градопазене, нито сок, нито иномистро, нито тревнина, нито оране, нито жетва, нито вършитба, нито сенокос, нито работене на лозята, нито понос, нито провод, нито псар, нито соколар, нито да ги притежава някой от владеещите, а само църквата „Свети Пантелеймон“.

XXII. И това написание да бъде непокътнато и т. н. Ако някой от тези дръзне по дяволска хитрост това горechoписаното да наруши или унищожи, такъв да го разори господ бог, и т. н.

† Благоверен деспот *Драгаш* и господин *Костандин*.

Рилска грамота на Иван Шишман

Дарствена грамота за владенията на Рилския манастир, издадена на 21 септември 1378 г. Към грамотата има забележка от Партений Павлович, писана през 1734 г. Това именно, както и явно фалшифицираният печат са дали основание за изказване на съмнение, че тази грамота не е оригинал, а препис от XVIII в. Превод на *Ив. Дуйчев,* СБК, II, с. 178—182, от БСМ, с. 597—600.

Нещо благочестиво и много приятно и похвално за всички христолюбиви царе е това да обичат и да имат горещо желание към светите и божествени църкви, в които са изписани образите на богочовека и на неговите светии. Защото царят се украсява с венец, с многоценни камъни и бисер, но също така и с благочестие и вяра към бога и с почитание към светите негови църкви.

Поради това и моето царство, което владее по помазание от бога и по апостолско предание престола на светопочиналите царе и заради благочестиво християнство и топла обич към бога и почитание към светите негови църкви и към божествения негов образ, и към всичките негови светии, но най-много за обновение, помен и милостиня на светопочиналите първопрестолни царе на българския престол, заради всичко това и моето царство, като узна за този закон и предание, благоизволи царството ми да дарува това благообразно и всенастоящо златопечатно слово на моето царство на манастира на царството ми на светия отец Иван Рилски, който се намира на мястото, наречено Рила, за всички негови села и за всички негови метоси, за всички владения и правдини, сиреч нови и стари,

А това са селата на светия отец Иван Рилски: селищата Варвара, Чрътов дол, Кръчино [неуточнени], Бдино [Станкедимитровско,] Дриска и Гаган [неуточнени], което е планина; Орлица, манастирски метох, до Бруждим, та на височината Бруждим, на височината Лохотица и низ Лохотица в Рила и през Рила в планината на Марешница, та на Будурица, та на Каменица и низ Каменица в Рила, и възРила у Бруждим. Освен това също и намиращите се отдясно на Царев вир, на Богородична църква, та на Свети Прокопий на двата камъка и низ Рила до Варвара ,та на Свети Илия, та на Габровец и покрай брега на свети Георги, и на свети Архангел, та на Дриска и до крепостта пак отново нагоре над Царев вир нивите и лозята са манастирски. Но освен това и Ломница с Крушевица и Арменица, нивите, които са над село Пъстра [Станкедимитровско] възРила, и това всичко е все манастирско. Също така село Бъзово [Бозово, Станкедимитровско], село Дебър, Абланово [неуточнени], Пъстра [Пастра], село Гнидобрадско [Недобрадско, Разложко] и Разложките попове, село Лешко [Благоевградско], село Селище [Благоевградско], село Дренов дол [Дреново], градище Церово [Благоевградско], село Долене [Мелнишко], Градечница [Мелнишко] с людете по име, поп Тодор с децата си и с рода си и Петър Теодосов с братята си и всички правдини на това място. Също и средната планина, отгдето изтича Рила, та на Злана, та на Лепшор, така също с река Илийна, догдето се слива с Рила, и от Лепшор на Комаревски връх, та на Камен връх, та на Царев връх, та на Шипочен, на манастирския метох и отдясно на град Стоб [при с. Стоб на р. Рилска] в Рила и низ Рила — в Струма, и въз Струма до Германщица, и въз Германщица до Българино, и въз Българино, та на Песи прескок, и на Агупови колиби, и на Шаак, и на Рибното езеро, и на Прекуковица, та пак на планина Рила. И над всички тези [земи] да има неотемлима власт този пустинnoслужител Иван Рилски при показ на това златопечатно слово на моето царство.

Към тези още и това: гдето се намират селища или сенокоси, или воденици, или места за воденици, или [рибо]ловища, или лозя, или ниви, или каквито и да било владения, които принадлежат на тези селища и тези люде, намиращи се под властта на този манастир на моето царство, над всички тях да има неотемлима власт този манастир „Свети Иван“ на царството ми.

Моето царство с чисто и ясно опущение отпуща и освобождава всички люде и всички села на този манастир на моето царство, та да не смее да ги безпокои никой — сиреч севасти, практори, примикюри и алагатори, нито съдии, после нито перпираки, нито житари, нито винари, нито десеткари пчелни, свински и овчи, нито аподохатори, нито [коми]си[?], нито стратори,

нито сенари, нито митати, нито пък крагуяри, нито кучкари, нито градари, нито варничи, побирчии и находници, нито някой друг от всичките боляри и служители на царството ми, велики и малки, нито биват изпращани по всяко време за всякакви данъци и служби на царството ми, никой от тях да не смее да безпокои людете на светия отец, нито техните ниви, които имат в полето и които са в планините, нито да взема за служба някой негов човек, нито техните работници, нито техните зевгари да се вземат ангария, нито коне, нито добитък. Към това също и следното: никой от тези да не смее чрез насилие да влиза в селата и при людете на този манастир на царството ми на светия отец, за да взема силом хляб, нито да убива птици, нито дори нога да сложи в двора им, но всички да бъдат прогонвани и да отстоят далече при показа на това златопечатно слово на моето царство. Също така и градът Стоб никак да няма власт над манастирските люде, нито над техните владения, нито дори на косъм. Към това още и следното: ако някой от манастирските люде начене да ходи със стока за своя търговия по цялата държава и област на моето царство, нека купува и продава свободно и без да бъде възпрепятствуван от някого при показването на това златопечатно слово на моето царство и да не му се взема кумерк, нито дивавато, нито нещо друго. Към това още и следното: ако в манастирската област се дава някакво асрико, този манастир на царството ми на светия отец да взема всичко в изправност, а никой друг от тези да няма власт и да взема тварико[?].И така да пребивава този манастир на моето царство „Свети Иван пустинножител" с всичките си имения, които изредихме по-горе, свободно и без да бъде обезпокояван от някого, догдето слънце сияе на земята и докато живее моето царство.

След като моето царство видя така устроената красота и чиста свобода на този манастир на царството ми и цялото му достояние от прадеди и деди, от родителите на царството ми светопочивалия цар Асен и цар Калиман, от всички български царе прадеди, деди и родители на моето царство и като видя тази свобода царството ми, дадох на този манастир на царството ми това благообразно и всенастоящо златопечатно слово когато дойдоха людете на този манастир в земята на царството ми в Средец, да не може никой да ги насилва нито на косъм, но да са свободни по повеля на моето царство за всичките му правдини и за всяко негово достояние, сиреч ново и старо, с всички свои достояния да пребивават свободно и необезпокоявани от нищо.

Обаче и след смъртта на моето царство, когото господ бог, вечният цар, благоизволи и постави на моя престол, било превъзлюбения син на моето царство или [някого] от братята и сродниците на моето царство, то той да не размисли да отнеме

нещо или да наруши, или да потъпче това дарение на моето царство, но още повече да поднови, потвърди и придаде, както ⁾ добре да правят православните царе. Който ли пък от тях е опита, наруши и отмени това златопечатно слово на моето царство и отнеме нещо от писаните тук и начене да безпокои подете на този пустинножител отец Иван Рилски, то тогова спод бог да изпита чрез праведния свой съд, да бъде съпричестен с предателя господен Юда, проказата на Гнезия да аследи и за противник да има светия отец тук и в бъдния век. \мин.

За това прочее бе дарувано на този манастир на царството і това благообразно и всенастоящо златопечатно слово на царството ми, за всякакво явно утвърждение и чиста свобода. Іı са и подписа царството ми с обичайния царски подпис в го·ната 6887 [—1378], индикт 2, месец септември, ден 21.

† *Иван Шишман,* в Христа бога благоверен цар и самодържец на всички българи и гърци †

Витошка грамота на Иван Шишман

Царствена грамота за владенията на Драгалевския манастир „Св. Богородица", издадена преди 1382 г. Пази се в „Зограф". Превод на *Ив. Дуйчев,* БК, II, с. 184, от БСМ, с. 600—601.

Благоизволи царството ми да дарува този благообразен и всенастоящи *хрисовул* на царството ми на манастира на пречистата богомайка, който се намира във Витоша и който бе създаден, сътворен и украсен от родителя на моето царство, светопочиналия цар Иван Александър. И така царството ми особождава този манастир на царството ми заедно с всички остояния и владения на този манастир, да не смее да се бърка този манастир нито средешкият кефалия, в манастирските ладения и над людете от село Новачени, които се намират в рада на царството ми София — над тези люде да не бърка нито предишният кефалия, нито неговите практори, нито кастрофилаци, нито десетниците му, нито примикюри, нито алагатори, по-нататък нито перпираки на царството ми, нито житари, нито винари, нито десеткари за пчели, свине или овце, нито аподохатори, нито комиси, нито стратори, нито с[е]рдари, нито отвачи, нито за подвод, нито падалище, нито пък крагуяри, нито кучкари, нито сенари, нито фун, нито глоба, нито да има власт света София над людете на пречистата богомайка, нито аладства [?], нито разпуст, нито една власт да смее да безпокои людете на пречистата богомайка Витошка, но всички а бъдат прогонвани при показването на този хрисовул на моето царство. Само игуменът на пречистата богомайка Роман,

единствен той и никой друг да не смее да се опитва, нито да безпокои тези люде дори на косъм. Който ли се опита и им навреди колкото и на косъм, да бъде проклет от отца и сина и светия дух и от пречистата богомайка, и от 12-те апостоли и 318-те свети и богоносни никейски отци и да бъде съпричастен с Юда и Арияe, и да бъде отлъчен от тялото и кръвта на господа бога спасителя наш Исус Христос, и [да бъде] с онези, които са казали: „Неговата кръв на нас и на нашите чада" на векове, амин.

† *Иван Шишман,* в Христа бога благоверен
цар и самодържец на всички българи и гърци

Дарения на наследниците на севастократор Деян на Хилендарския манастир

1

Дарствена грамота, издадена на 1 юни 1377 г. от деспот Иван Драгаш и брат му Костадин, с която се потвърждават дарения на манастира, дадени от челник Станислав. Превод на Св. Николова от Законски споменици, с. 452—453.

I. ... Аз, деспот Иван Драгаш и брат ми Костадин, като господствувах в земята..., дойде властелинът на пресветата Богородица Хилендарска, челникът в Щип Станислав, и припомни на царството ни как е построил в своя бащин дом на светия свещеномъченик Власий под властта на пресветата Богородица Хилендарска, молейки царството ни и искайки потвърждение на царството ни да бъде тази света и божествена църква свободна под властта на пресветата Богородица Хилендарска и понеже царството ни [има] неговото правоверно сътрудничество. Молбата му изпълнихме, да бъде светата и божествена църква на светия свещеномъченик христов Власий под властта на пресветата Богородица Хилендарска, неотнимаемо от никого вовеки, и с людете, които си има в града.

II. И на тези люде да няма нито едно смесване с града, нито работа, нито данък, както и отначало не е имало, нито да се меси над тях нито кефалия, нито княз, нито който и да е от властите на царството ни, само да си ги управлява настоящият иконом, когото поставят от дома на пресветата Богородица Хилендарска.

III. И още селата, които си притежават, а имената на тези села са: село Вардище на градския метох. И село Благви, което е заселил на своята купена [земя]. И селище Тагахинци, за което се е потрудил челникът Станислав да го насели за църквата на светия свещеномъченик Христов Власий за помен и за

душата на царството ни, та да има всички горенисани църквата на светия свещеномъченик Христов свободни и потвърдени неотемлимо и ненакърнимо от никой вовеки и с всички межди и правдини на тези села.

IV. И колкото се намират гробове в тези горенаписани села, никой да не им се меси, а само църквата, нито да имат тревнина, нито жировнина, нито сенокос, нито градозидане, или просто да речем нито една работа на царството ни, нито малка, нито голяма.

V. Който ще дръзне по дяволска клевета или човешка хитрост да унищожи това написание или да отнеме нещо от горезаписаните, такъв да го разори господ бог и т. н.

В лето 6885 [=1377], индикт 15.

В Христа бога благоверен, *Иван* деспот *Драгаш*.

2

Дарствена грамота на Костандин Деянов, издадена на 20 юни 1379 г., с която се препотвърждават даренията на манастира. Превод на Св. Николова от Законски споменици, с. 456—457.

I. ...Аз, рабът на моя Христос Костандин..., че истинският и всесърдечен сродник и брат на господството ми воеводата Димитър към вечния творец и към нескончаемото и непреходното [се привърза] и като не взе пред вид всички мирски неща и се привърза към своя владика Христос, и селата, които е намерил братът на господството ми воеводата Димитър, които му е подарило господството ми заради неговото правоверно сътрудничество, затова поиска и помоли с всесърдечна истина и със сърдечен успех, и с разпалена любов спомена на господството ми да се добави този малък дар на „Богородица Хилендарска" — село Козяк с владението и с всички межди и правдини, и с лозето, и с мелниците и овощията.

II. И село Рурак, и с всички правдини на това село.

III. И село Криви Дол, и с всички правдини на това село.

IV. И тези села да са на „Богородица Хилендарска" сега и вовеки за помен на господството ми и на брата ми воеводата Димитър и за вечна памет... И господството ми освободи тези села от всички работи и данъци, големи и малки, и от позоб, и от псар, и от всякакъв десятък, и от сенокос, и от тревнина, и от жировнина, и от понос, и от наметък, и от град[еж], и от провод, и от приселица, и от котла [?].

V. И каквато глоба се направи на тези села, църквата да бъде свободна и да не я притежава нито кефалия, нито княз, нито севаст, нито от другите боляри на господството ми.

VI. И тези хора, които живеят в горенаписаните села...,

никой да не притежава никога от владетелите на господството ми.

VII. Ако някой поиска или по клевета, или по дяволска хитрост, или по приказки на зли хора да отнеме нещо от горе-писаното от нас, такъв да го порази господ бог и т. н.

6887 [=1379], юни, 20 ден, в Прищина.

В Христа бога благоверен и христолюбив *Костандин,* господар сръбски и подунавски, брат на деспот Иван Драгаш.

3

Дарствена грамота на Костандин Деянов от 28 май 1380 г., с която прави дарение на манастира. Превод на Св. Николова от Законски споменици, с. 457.

I. Затова и аз, в Христа бога благоверен господар Костандин изповядвам как дойде при мен всечестният сръбски старец кир Тома Гавала и ми спомена за селата, които са във Врания, да ги подари на пресветата божа майка Хилендарска. И аз, Костандин, приех неговото споменаване с усърдие и подарих на божията майка Хилендарска село Раков и село Лапардинци с людете, с мерите и с междите и с всички правдини на тези села.

II. И тези села да бъдат на Богородица Хилендарска сега и вовеки неотемлими от никого. И да не бъдат отнемани от дома на пресветата Богородица Хилендарска, докато светият и божествен манастир „Хилендар", понеже светите царе и свети прародители на господството ми са подарили, кому колко е било възможно. Ако някой иска или поради клевета... дяволска хитрост да унищожи написаното това, такъв да го разори господ бог и т. н.

Писа се това в лето 6888 [=1380], 28 май.

Костандин, в Христа бога благоверен господар сръбски, брат на деспот Иван.

4

Дарствена грамота на царица Евдокия и сина ѝ Костадин от 1381 г., с която се прави дарение на манастира. Превод на Св. Николова от Законски споменици, с. 446—448.

... Аз, благочестивата и христолюбива госпожа царица Евдокия и с превъзлюбения и всесърдечен син на царството ми Костадин...

... затова и ние, като се разпалихме от божествена любов, благоволихме да изпратим и дарове да даруваме на господ бог и на пречистата му богомайка, от които ни е дал, а и още повече и на любезния храм на пречистата Богородица, която

е в Света гора Атон в мястото, наречено Хилендар, благоволихме... принасяме на този храм с усърдие тези дарове:

I. Нашата бащина църква „Богородица", която е в мястото, наречено Архилевица, с цялата обител и ризницата на тази църква и всички направи, и с всички села и заселки със следните имена: Архилевица, село Волицко, село Ругинци, село Извор, село Подлешане, село Бела Водица, село Литианица, село Мокра поляна, село Глажня, село Домановци, село Злокяне, село Дейковци, село Крупници, село Скрълинци, село Тудорци, село Другошевци и всички тези по име, които са написани тук, всичко тяхно, също и синорите и междите, както изначало имат най-много ниви и с лозя и с мелници тези църкви с всичко, както и до днес се намира в тази обител, пасно от нея, и с всички нейни синори и межди, както има записано със златопечатно потвърждение от господаря ни светопочиналия цар Стефан, също и с църквата, която е във Велбъжд, наречена Госпогиново поле с реката, с междите и мерите на тази църква и с всички правдини, които си има тази църква от години.

II. И село Козница кричяновска с междите и мерите и с всички правдини на селото, както си има от началото.

III. Село Стройково с всички правдини.

IV. И в Архилевци друга нова църква на бързия помощник Свети Никола в Норча; също и с половината от това селище Норча и с всички лозя, и с нивите, и с мелницата, и с ливадата на тази църква в Прешево, която е подарена от монаха Неофит, наречен Герман, която бе построена от него, и с всичко стадо, което притежава тази църква.

V. За църковните хора направихме този закон — да дава всеки от тях в годината три дни оране, а през лятото да добачт в житницата, както е обичаят и на другите владения; да обработват църковните лозя; които са примикюри да следват коне игумена по селата, както иска, а другите да донасят църковен понос в Струма, църковния пратеник примикюрите да придружават [?] на коне, а всички да дават на църквата овчи сятък, Тръмчани [?] и да дават на впряг по 4 къбла [крини] жито, а други работи и данъци да нямат.

VI. И всичко това подари царството ни на храма на пречистата Богородица Хилендарска, и го потвърдихме с царски знак и белег и вместо злато собственоръчно подписахме това с нашите имена, да бъде твърдо и непоколебимо от никой вовеки.

VII. И всички тези подарени на светия и божествения храм освободихме от всички работи и господски данъци, да нямат нито градозидане, нито градопазене, нито сок, нито иномистро, нито тревнина, нито оране, нито жетва, нито вършитба, нито сенокос, нито работа на лозя, нито нос [?], нито псар, нито

соколар, нито да ги владее някой от управляващите, но само манастирът на пречистата Богородица Хилендарска.

VIII. И всичко това потвърдихме с истинското свое записване, да бъде непоколебимо и неизменимо и неунищожимо вовеки; молим и заклинаме в името на господа бога наш владиката Христос онзи, когото бог пожелае да царствува след нас, да остави неизменим този наш дар към бога, но да го потвърди още повече. Ако ли някой от тези дръзне да премахне нещо от написаните по-горе, такъв да го разори господ бог и т. н.

IX. След установяването на написаното по-горе, установихме и това. Колкото есодия [?] всяка година донася, да се годишно от житото семе..., а всичката друга есодия [?] и от всичкото жито да се донася половината във великия манастир, а другата половина да стои в архилевичката къща.

По заповед на госпожа превисоката сръбска царица госпожа Евдокия и господина Костадин, писах аз, Димитър Хартофилакович в град Струмица.

5

Дарствена грамота на Костандин Деянов от 15 август 1381 г., с която се препотвърждават даренията на манастира. Превод на Св. Николова от Законски споменици, с. 453—555.

I. В Христа бога благоверен господин Костадин... залегнах за предходните свети господари и царе и в това време дойде при мене преосвещеният митрополит, игумен на честната и царска обител Хилендарска кир Сава, и с честните монаси, и споменаха ми за лесновската църква „Свети Архангел" как е била отпреди хилендарска и след време как се е отметнала, и как съпругата на деспот Оливер при смъртта си е казала заедно със своите синове Крайко и Русин да бъде пак тази църква на Хилендар. Затова и аз, в Христа бога благоверният господин Костадин, както намерих, че е било и е дал преди деспот Оливер църквата на по-горе написания Хилендар, и ето хрисовул на господаря ми светия цар Стефан. И аз, благоверният господин Костадин, като се посъветвах със съвет и сговор с господарката ми и майка царица госпожа Евдокия, и благоизволи господството ми, и ти подарих това мое приношение на пречистата владичица и госпожа майка божия, чудотворна хилендарска — църквата „Свети Архангел Лесновски" със селата и заселките, и с планините, и с междите, с всички правдини на тази църква, както пише и в хрисовула на господаря ми светия цар Стефан.

II. А това са имената на селата. Първо, село Лесново и със селище Луково. Село Баково и с църквата „Свети Никола" и със селище Глобиц. Село Добреево и с всички правдини на

това село. Село Древено със селище Пещи. Селото Близънско. Село Гребен. Селище Бунаш и при него селище Габрово. И селище Мужково. И селище Настрой, където са седели власи. И в Дренов дол църквата „Свети Прокопий“ с наместието и с цялата бащина на тази църква. Село Морозвизд със селищата Роковци и Грътовци и с всички междии и правдини на това село.

III. И от злетовския пазар да взема „Свети Архангел Лесновски“ всяка година 100 перпера, както пише в царския хрисовул.

IV. И в Пиянец църквата „Свети Никола“ със селото и с лозето, и с воденицитe, и с ливадата.

V. И още в Пиянец на Брегалница църквата „Богородица“ със селото и с наместието на тази църква.

VI. Селото Калопетровци с междите и с правдините на това село.

VII. И в град Щип църквата „Свети Никола“ и поп Стериевата с цялата бащина и със земята, и с нивите, и с лозята и с цялата мера на тази църква.

VIII. И воденицата Краимирова и в града 20 къщи с бащините и с чъбрите [?], и с царските поданици.

IX. И всичко това, което добави и подари господството ми на пречистата божа майка Хилендарска, добавих всесърдечно и не с някакво лицемерство и написах твърдо, което беше писано в този хрисовул, селата, наместията, бащините и мерите, и мелниците, планините и пасищата и зимовищата, и дохода от пазара.

XI. И всичко това, описано по-горе, господството ми освободи от всички работи и данъци, големи и малки, от приселица, от наметък, от град и провод, от глоба, от тревнина и от господарски понос, и от сок и десятък житен и винен, и всеки жив десятък, и от войска, и сборове, и копане, просто да кажем, от всички малки и големи работи.

XII. И да не ги притежава нито кефалия, нито княз, нито севаст, нито някой от владеещите при господството ми, а само Хилендарската църква.

XIII. И моля онзи, когото бог пожелае да господствува след мене, да не изменя записаното, но да го потвърди. Ако ли се намери такъв по дяволска хитрост или по клеветата на злите хора да промени или отнеме нещо от горeписаните, които бяха описани тук, такъв да го разори господ бог. . .

В лето 6889 [=1381].

В Христа бога благоверният господин *Костадин.*

По заповед на господин Костадин писа се този хрисовул в град Струмица, през месец август, в 15 ден, а на това е милостник воеводата Димитър.

Брашовска грамота на Иван Срацимир

Грамота-писмо от Иван Срацимир, дадена за свободен достъп и търговия на брашовски търговци във Видин. Намира се в Брашовската библиотека. Превод на *Ив. Дуйчев*, СБК, II, 197—198, от БСМ, с. 602.

От господина царя Срацимира до жупана Якова, Хермана Фолнога и Петра Фаингали и всички граждани. Онова, що сте ми писали и поръчали, людете ви да ходят свободно, тако ми бога, нека волно и свободно да идат людете на господина краля в града на господина краля и да търгуват, що им е драго. А аз давам моето царско обещание и ги вземам на моята душа, като да са от царството ми, под закрила, да нямат никаква пакост, нито на косъм, както сами ще видите. А също [ония], които донесат писмо от вас, да бъдат почитани и възлюбени от царството ми.

Иван Срацимир, цар на българите

Из „Наръчник за търговията" — Датиниана

Съставен от неизвестен автор през 1385—1386 г. в Пиза. За негова основа е послужил наръчникът на Франческо Пеголоти. Превод на В. Гюзелев от La „Pratica" di mercatura" Datiniana (sec. XIV), Milano, 1964, с. 52.

За Цариград. Жито се продава в България, във Варна, и в Родосто при влизането в Цариград; и струват разходите за превоз и издръжка чак до Кипър 1 перпер за модий; модият в споменатите места и перперът струва 3 1/2 сребърни бизанти.

Договор на добруджанския княз Иванко с генуезците

Търговски договор между Иванко и Генуезката република, сключен на 27 май 1387 г. Открит е в началото на XIX в. в генуезките тайни архиви. Превод на *Ив. Дуйчев,* СБК, II, с. 186—197, от *В. Златарски и Г. Кацаров*, Договорът на княз Иванко, син Добротичев, с генуезците от 1387 г., ИИД, III, 1911, с. 20—36.

В името на господа, амин.

I. Отличните и мощни мъже, господа Йоан де Мецано, подеста на Пера и на генуезците в ромейската империя, Джентиле де Грималди, Джаноне де Боско, пратеници и довереници на великолепния господин Антониото Адурно, дож по божия милост на генуезците и защитник на народа и на съвета на старейшините на града Генуа, както и на службата на осемте граждани, поставени да уреждат и разглеждат делата в земите на Изток, за което доверителство, възложено от самите тях — господин дожа, съвета и службата върху личностите на споменатите гос-

пода Джентиле и Джаноне, явствува от държавния документ с пълно, широко и достатъчно пълномощие, писан от ръката на Петро де Баргалио, нотариус и канцелариус на генуезката община, на 22 март 1387 година, в името и от страна на генуезката община и на всички генуезци, обитаващи в която и да е част на света, от една страна, и видните и мъдри мъже, господа Коста и Йолпани, посланици, пратеници и нарочни довереници за долуказаното, изпратени от великолепния и мощен господин Иванко, син на приснопаметния велелепен господин Добротица, с пълно и достатъчно пълномощие, както явствува от откритото писмо, подписано със собственоръчния подпис на споменатия господин Иванко, със съдържание: *„Иванко деспот по божия милост“"*, писано на 13-ия ден на настоящия месец май, представено днес от казаните пратеници на речения подеста и на пратениците от името и от страна на казания господин Иванко и на всички негови поданици, от друга страна, в присъствието на съвета на старейшините на казания господин подеста и на цяла Пера, чиито имена са:

Рафаел де Аман,	Доминик Марибонус,
Лодизий Вайролос,	Филип Рубенс и
Лука Узусмарис,	Дарий Спинула.
Иоан Панча,	

2. Казаните страни от казаните имена дойдоха и изповядаха, че са дошли за [сключването на] добър и истински вечнотраен мир, сиреч че казаните страни от казаните имена са си простили помежду си и взаимно, едната страна на другата и втората на първата, всички обиди, докачения, насилия, грабежи, убийства и каквото и да било, нанесени досега, до настоящия ден и час от едната от казаните страни на другата по какъвто и да било начин и както и да е. При това казаните страни от казаните имена си обещават първата страна на втората и втората на първата чрез тържествени обещания, дадени сега и за в бъдеще, да не си навреждат, но да поддържат и спазват вечно мира с долуспоменатите споразумения, предписания, обещания, положения и условия. Те се отказват от възражения относно казания мир: че не е сключен, както [се каза] по-горе, че долуспоменатите споразумения, обещания и условия не са направени, че делото не е извършено, както е [споменато] по-горе и по-нататък, и да не се смята така, че [е сключен] при измама, заплаха, действие, условие без причина и всякакво друго право.

3. Споменатият господин подеста и казаните пратеници именно от името и от страна на казаната община и казаните генуезци обещаха на речените господа Коста и Йолпани, споменатите пратеници, от деня на сключването на настоящия мир занапред да се отнасят, да се държат и да се обхождат бла-

госклонно спрямо речения господин Иванко и неговите поданици и каквито и да било други негови поданици в които и да било земи на генуезката община, самите негови поданици и люде вярно да бранят и пазят относно техните вещи и стоки, да правят, отдават и оказват право и справедливост на същите люде и поданици на споменатия господин Иванко или да залягат да им се прави, отдава и оказва, и то по отношение както на всички, така и на отделните генуезци, които им дължат или които са иначе увредили или увредят казаните люде и поданици от деня на сключването на настоящия мир занапред относно имота или личностите на което и да е място от владенията на казаната община според това, както се покаже по-добре на самата община или на управителя, който председателствува речената община, като се спазва точно справедливостта.

4. Запрещава се също на каквито и да са генуезки кораби или на такива, които биха били изпратени от Генуа, да нанасят някакви вреди на казания господин Иванко и на неговите люде, земи или области.

5. Също така, ако се случи някой да донесе вещи или стоки на някои генуезци и с тях се приюти в земите или областите на казания господин Иванко, то след като първом бъдат възвърнати стоките и лицата, такива люде могат да бъдат приютени и закриляни в неговата област, що се отнася до личности и стоки. По същия начин [да се постъпва] и спрямо онези, които избягат от владенията на споменатия господин Иванко и се приютят в земите на общината.

6. Обратно, споменатите Коста и Йолпани, речените пратеници, обещаха на споменатите господа, подеста и речените пратеници, които получават [това обещание] за сметка на генуезката община и на всички и отделни генуезци, да почитат, държат, приемат и да се отнасят благосклонно с всички общо и поотделно генуезци във всички земи и области, които им са подчинени и ще им бъдат подчинени, и вярно да ги бранят и пазят по суша и по море здрави и корабокрушенци относно имота им и да не позволяват да бъдат увреждани, а, напротив, да отблъскват от тях всички обиди, вредителства и отегчения или насилия в своето владение и област, в земите и областите, които им са подчинени или занапред ще бъдат подчинени, и в каквато и да е друга част на света. В същите пък земи да приемат генуезки консул, който да отдава и оказва право и справедливост на всички генуезци относно и върху всички дела и разпри, които ще възникнат или ще се породят между самите генуезци или между казаните генуезци и поданиците на речения господин Иванко по граждански и углавен ред, но така, че ищецът трябва да търси съда на обвиняемия. На този консул, който следва да бъде избран, изпратен и да пребивава в казаните земи, трябва да се оказва помощ, съвет, подкрепа и

покровителство за изпълнението на неговата служба и да управлява и ръководи всички генуезци, които посещават неговата област, а нему и на другите генуезци да се отдава и оказва пълно правосъдие за всичко друго, което спада към неговия съд и правораздаване, в граждански и углавни дела. Под генуезци пък трябва да се разбират всички онези, които генуезкият консул обяви, каже и назове, че са генуезци или се смятат за такива.

7. Гореспоменатите Коста и Йолпани, гореказаните пратеници обещаваха също на споменатите господа, подеста и пратеници, които приемат от гореказаните имена, [Иванко] да се отнася благосклонно и любезно с всички генуезки консули, които пребивават в неговото владение, и да изслушва тях и който и да било от тях, и да съди кратко и общо върху всички дела, които го засягат, както се стори угодно на съвестта на казания господин, така че да могат заслужено да бъдат доволни от него. Освен това те се обвързват и се задължават да дадат, предадат и доставят на казания консул или на консулите, който подлежи да бъде избран и изпратен, както [се каза] по-горе, удобно, подходно и необходимо землище, на което може да построи влагалища и църква, гдето казаните генуезци, които пребивават и посещават неговите земи, ще могат да обитават, пребивават и живеят, нито да ги отегчават или безпокоят, или да позволяват да бъде отегчаван или безпокоен някой или някои от казаните генуезци за престъпление или провинение, извършено и сторено от някого или някои други генуезци. Нито пък някой невинен да понесе наказание за някого другиго, който е извършил престъпление или провинение, а, напротив, наказанието да сполети виновниците. Нито пък също от „киселото грозде, което бащите изядоха, да изтръпват зъбите на синовете“, или, обратно, сиреч нито синът да бъде наказан за престъпление на бащата, нито пък обратно. Против тези злосторници и престъпници генуезци генуезкият консул, който се намери на мястото на извършеното престъпление, да разузнае, да издири и да присъди, както намери за добре, според справедливостта.

8. Също така споменатите, както по-горе, пратеници обещаха, че самият велелепен господин Иванко ще дава на генуезците добра, истинска и законна сметка за всички щети, грабежи, кражби или насилия, извършени над генуезци, узнати и известни от деня на сключването на настоящия мир от генуезките консули или консул, който пребивава в неговата област, и извършени от поданици и подвластни на казания господин Иванко или някои други лица, от каквото и да са положение, така и по такъв начин, че на споменатите генуезци да бъде дадено бързо и без всякакво друго разследване пълно удовлетворение на гореказаните неща. Освен това обещаха, че колчем

трябва да се представят някои гърци, българи или лица от каквото и да е друго положение за свидетели против някои генуезци, ще ги накарат да се закълнат с необходимите и потребни обреди, преди да бъде допуснато тяхното свидетелствуване в някой съд.

9. Също така горесказаните посланици и пратеници обещаха, че сам велелепният господин Иванко ще защищава всички намиращи се в неговата област генуезци от всякакви лица относно имота и личностите и ще запазва и брани всички генуезци и техните имоти по цялата своя област. И ако се случи самият господин Иванко да пожелае да наруши споменатия мир или пък генуезката община стигне до война с него, то тогава и в такъв случай сам господин Иванко се задължава да запази и отбранява самите генуезци и техните имоти, като им даде и отстъпи кораби, на които те могат в подходно и достатъчно време да се оттеглят от неговата област, да изнесат оттам в продължение на един месец вещите и леките стоки, а солта и корабите в продължение на шест месеца така и по такъв начин, че да могат да излязат от неговата област свободно относно личности и вещи. И обратно [по същия начин] да се постъпи с неговите люде и подвластници, които пребивават в земите на общината.

10. Също така споменатите, както по-горе, посланици и пратеници обещаха и тържествено се съгласиха горесказаният и велелепен господин Иванко в своите земи, които притежава или ще притежава, никак да не запрещава самите генуезци винаги и когато и да е да могат да имат възможност да изнасят от казаните негови области и владение по своя свободна воля всякакви припаси, които сами генуезците са купили или са придобили по какъвто и да било начин, така и по такъв начин, че да не може да прави никакво запрещение на казаните генуезци, но да им позволява да купуват в неговата област каквито вещи и каквито припаси пожелаят освен по време на глад. В такъв случай позволено е да издаде в областта си възбрана и запрещение за самите генуезци, доколкото смята да направи [това и] спрямо всички други чужденци, и ако се случи той да даде някому позволение за припаси, то тогава се задължава да допусне свободна възможност на споменатите генуезци.

11. Също така казаните, както по-горе, посланици и пратеници обещаха, че казаният господин Иванко ще освободи всички общо и поотделно всеки генуезец, които се намерят в които да било негови земи и места заедно с техните жени, наложници и деца, дори незаконородени, тъй обаче, щото той да не може да задържи по какъвто и да било начин генуезец или някого от неговото семейство, в което не се подразбират робите, но да им дава възможност да могат да отиват, гдето и

да пожелаят по своя собствена воля като приятели на казания господин Иванко. А да се смятат за генуезци и за [люде от] тяхното семейство всички общо и поотделно, които бъдат обявени от генуезкия консул, че са генуезци.

12. Също така гореказаните, както по-горе, посланици и пратеници обещаха, че казаният господин Иванко ще пази и отбранява всички общо и поотделно вещи и стоки, на които и да било от горказаните генуезци [да принадлежат], нито ще изисква, взема или събира, нито ще позволява да се изисква, взема или събира от казаните наши генуезци за техните вещи и стоки, които се внасят, превозват или препращат там, и то както по море, така и по суша, повече от две на сто от цената и оценката на казаните вещи, сиреч едно на сто за внос и толкова за износ. Не трябва обаче в тези неща да се разбират кораби, злато, сребро, истински бисери или други скъпоценности, а, напротив, по отношение на тези кораби, злато, сребро, бисери и скъпоценности, както и тези, които там се внасят и пренасят, така и онези, които се изкарват и изнасят, самите наши генуезци да бъдат смятани свободни, освободени от мита и налози и трябва да бъдат и да се смятат за свободни, освободени и необложени от самия господин Иванко, от неговите поданици и служители, както винаги обаче се подразбира, че споменатите генуезци ще бъдат задължавани да плащат казаното по-горе мито, когато продават или обменят споменатите вещи и стоки. Когато обаче не продават или обменят, никак не ще бъдат задължавани да заплащат нещо за тях с изключение за вещите и стоките, които се внасят от тях и се изнасят от казаните земи в някакви други земи, за които [неща] трябва да се заплаща само едно на сто. На самите генуезци да не може да се налага никаква друга глоба, заем или налог в казаните негови земи от страна на самия господин Иванко, неговите люде и поданици.

13. Също така споменатите, както по-горе, посланици и пратеници обещаха, че казаният господин Иванко в продължение на два месеца, след като му бъде известено за споменатия мир, свободно ще върне на наследниците на покойния Лодизии де Гоасто или на вещо в законите лице за неговите наследници, или на лице, изпратено от общината, ония вещи и имоти на казания покоен Лодизий, които вещи и имоти са попаднали у самия господин Иванко или неговите поданици по време на смъртта на споменатия покойник Лодизий.

14. Също така споменатите по-горе пратеници обещаха, че сам велелепният господин Иванко през идния месец от деня, когато му бъде възвестено за казания мир чрез държавен акт, ще скрепи, одобри и утвърди с клетви и всякакви други поръчителства казания мир и всички неща отделно и общо,

които се съдържат в него, който той обещава вечно да съблюдава.

15. Казаните страни от казаните имена помежду си и взаимно, едната страна на другата и втората на първата, с тържествени обещания, дадени от едната и другата страна, си обещаха горeказаните неща всички и поотделно и а об е-чение се заклеха над светото божие евангелие като доло-ха осезателно светото евангелие, сиреч казаните господин о еста, посланиците и съветът, по латински обичай като се докосна-ха до светото писание, и казаните господа Коста и Иопа ш, гореказаните посланици и пратеници по гръцки обичай; да и 1ат и поддържат вечно гореказаните [неща] всички и поотделно те самите, [техните] люде и поданици, техните служители и на казаната община, както и всички генуезци да го съблюдават и спазват определено, доброволно и твърдо и в нищо да не противодействуват и да се противопоставят на каквото и да било основание или причина, която може да се каже или измисли, по право или на дело, под глоба и срещу глоба сто хиляди златни перпери по курса на Пера. Подлежи на тази глоба онази страна, която не спазва [мира], в полза на онази, която спазва, всякога, когато да бъде извършено нарушение или неспазване, както се каза, в щета на страната, която спазва. Тази глоба може да се наложи и изисква на дело от страна, която спазва, спрямо страната, която е извършила нарушение, винаги когато бъде извършено противодействие или, както по-горе, неспазване, чрез възвръщане на всички и отделни щети и разноски, които са били извършени заради това. Заплатена или не тази глоба, гореказаните неща всички и поотделно все пак да траят точно, твърдо и вечно. И за съблюдение и спазване на тези неща общо и поотделно казаните господа подеста, пратеници и съветът се задължиха и заложиха пред казаните пратеници имотите, всички и поотделно, на казаната община на Генуа и на град Пера, които по друго постановление не се запрещава да бъдат заложени, а казаните пратеници — имотите, всички и поотделно, на казания господин Иванко, настоящи и бъдещи, движими и недвижими, които той сега има или притежава, или в бъдеще ще има или ще притежава.

16. Извършено в Пера, в двореца за живеене на господина подеста, в горната зала на казания дворец, в годината от рождението на господа 1387, индикт 9, според броенето на Генуа, ден 27 на май, часа след три и преди девет в присъствието на повиканите, призовани за това свидетели: почтения мъж господин Антоний де Виа, заместник-нотариус на курията на самия господин подеста; Анджелино де Сиримбалдо; де Сауло· Лодизио де Понте, син на покойния Йоан; Лодизий Карпенето, син на Лаврентий; Вартоломей Вилаnучо, нотариус, държавен преводач, който прочете всичко гореказано и го разтъл-

кува на казаните Коста и Йолпани; Йоан де Боцоло, нотариус, и Рафаил де Виа Кава, син на Джорджо, войн при курията на самия господин подеста.

17. Горното е извлечение от тома или книгата на договорите на общината на Пера, която [книга] се намира при господин подеста на Пера, но от достоверния държавен акт, написан от ръката на Хектор де Абенеринис, нотариус, изложен и обнародван в казаната книга.

Антонио де Муртедо де Монглия, нотариус

Търговски връзки между Видин и Дубровник

Оплакване на дубровнишки търговец от 15 октомври 1387 г. Превод на П. Петров от *П. Петров,* Търговски връзки между България и Дубровник през XIV в., с. 113.

Друшко Кранчич заявява, че от всички кожи от Видин е докарал известно количество по пътя през Прищина, Преполе и Анагаст до Дубровник; че от това количество е докарал в Дубровник 23 вързопа, в които вързопи са били 1700 кожи. От тези докарани кожи сер Симон Бунич иска обезщетение, казвайки, че неговите [на Друшко] кожи са били докарани в един керван с кожите на речения сер Симон, били са загубени и откраднати по пътя и поради това: „Ти, Друшко, трябва да ми дадеш обезщетение, понеже заедно се превозваха.“ А реченият Друшко отговори: „Аз не зная какво искаш; ако ти, Симон, би искал да ме извикаш пред съд, аз ще бъда готов да отговарям.“

Владения на църквата „Свето възнесение“ в Щип

Дарствена грамота на Костадин Деянов, издадена на 26 март 1388 г., с която се препотвърждават даренията на манастира „Св. Възнесение“ в Щип. Превод на Св. Николова от Законски споменици, с. 765—768.

I. . . . че истинският и всесърдечен брат на господството ми Димитър воевода [се обърна] към вечния творец и нескончаем, и непреходен, и целия свят остави, а се привърза към своя владика Христос. И мястото, което е намерил братът на господството ми воеводата Димитър и купил в град Щип с всички правдини на това място, където и е построил от основи църквата „Възнесение“ на господа бога и спасителя наш Исус Христос, за това всесърдечно и благо и истинно със сърдечен успех и гореща любов спомена братът на господството ми Димитър воевода и заради неговото много добро и всесърдечно вярно сътрудничество благоизволи господството ми този ма-

лък дар да добави на църквата „Възнесение господне"... с мелниците и с ливадите и с всички междй и правдини, и т. н.

II. Селото Баня с мелниците и с ливадите, и с всички междй и правдини, а мерата на това село е в Стълбица, където слиза Стълбица в дола, и т. н.

III. И купи градина от Доброслав Лелотев и от брат му Добромир за 5 перпера венециански [?].

IV. И градина купи от Музговик за 5 перпера венециански [?].

V. И още добави воеводата [на църквата] „Спас" воденица, която купи от Райко Неменов и от Райко Бугов с Драгин, и от Станко ковача за 20 перпера венециански [?].

VI. И прибави друга воденица, която купи от Радомир Бозик и от брат му Владимир, и от сестриничника му Продан за 30 перпера венециански [?].

VII. И от другата страна купи воеводата от Радомировия перивол, който се намира и с намети [?], и с кипурии [?] до Влъчинината градина.

VIII. Ето кои подариха по свое желание на [църквата] „Спас": подари Василие Будовик градина на онази страна, която е купил от Калоян каматник, и от Драгушин Бобин, и още подари Василий от градината два дяла, които е купил от Радослав Фарган. Добави Лялотевик градината под манастира към градината, която воеводата купи от Семан. И подари Стаю клобучар лозе в Дамяново драсе [?], 2 ретена, а за две ретена вина [?] задължението е от *това лозе да се храни клобучарят* до смъртта си, а след смъртта му и тези 2 ретена вина [?] да бъдат 4 ретена [на църквата] „Спас" за помен от Стаю клобучар, а с иноческо име Симон.

IX. И Павел подари на [църквата] „Спас" по свое желание, а не насила перивол над Радущин, а междата достига до гвоска [?] на Стаю и до Златоустови, и до Сирман, а тези ниви са 10 ретена.

X. И калугерицата Марта подари на [църквата] „Спас" от другата страна нива 6 ретена при Нико Режанов.

XI. И купи воеводата от Михо градината на другата страна при Будовик за 2 перпера венециански [?].

XII. И Тиха, сестра на протопоп Русин, със сина си Михо по свое желание, а не насила подариха на [църквата] „Спас" нивата над града в Стражище между двата пътя до големия път, който върви от града и до малкия път, който върви от Идиохория и до могилата, която е между двата пътя на зглавия [?] и до Гръбасови до самия дол, всичко, що се намира тук тяхно, 12 ретена.

XIII. И още купи воеводата Димитър нивата на отсрещната страна срещу църквата „Спас" от Момчил Кастелянович за 4 перпера венециански с ексодом [?] и междата на тази ни-

ва е до Радулин и до Горг Калугерович, и долу до самия дол, и я купи по желание, а не насила, да си я притежава църквата „Спас“ свободно, както всяко нещо купено и бащино, но да не се меси Момчило, нито който и да е негов роднина. Ако ли някой се намери в родство и потърси по-горе писаното, да плати на владеещия 80 перпера венециански [?]. А свидетели на това са: протопоп Русин, поп Иванко, поп Киро, поп Густо, поп Станко, поп Драгослав, поп Тодор, поп Богослав, Милорад Репош, синът на челника Станислав, Воо кнез и Иоиша и Юраник, Пиулео, и Иван Барбареи, и Драгик Моменик.

XIV. И в селата, които пожела и подари господството ми на църквата на брата на господството ми воеводата Димитър, освободи господството ми хората от всички работи и данъци, големи и малки, и от позоб, и от псар, и от десятък житен, и винен, и пчелен, и от тревнина овча и жировнина, и от сенокос, и от понос, и от наметък, и от градозидане, и от вражда, и от приселица, и от котла [?].

XV. И глобата, която се наложи на тези хора, никой да не я има, само църквата.

XVI. И да нямат съд нито пред кефалията, нито пред княза, нито пред владеещите, само пред сегашния игумен.

XVII. И зарщината [?] и разводите да са на църквата.

XVIII. И просто да кажем, от всички работи големи и малки, записа и потвърди господството ми на църквата „Възнесение Господне“, която построи братът на господството ми воеводата Димитър.

XIX. Който ли дръзне заради някоя дяволска хитрост или клевета и да унищожи... такъв да го разори църквата „Възнесение“ и т. н.

XX. И това записа и потвърди господството ми през месец март, 26 ден, в Щип, в лето 6896 [= 1388].

В Христа бога благоверният господин *Костадин.*

Из венециански портолан от XIV в.

Портоланът с описание на българския черноморски бряг е запазен в гръцки препис от XVI в., но има венецианска първооснова, съставена не по-късно от края на XIV в. Превод на Б. Димитров от *A. Delatte,* Les portulans grécs, Liège, 1947, с. 231—232.

От Фанари [при входа на Босфора] до Тиниада в посока запад—северозапад са 100 мили. Тиниада е град и има пристанище и входът му е на изток и има добро дъно. От Тиниада до Ахтопол от юг на север са 15 мили. От Ахтопол до Вернизо [Урдовиза при с. Китен] от запад на изток са 20 мили. На Вернизо малко му липсва, за да бъде остров. От Вернизо до Сива [пристанище в устието на Ропотамо] по картата на север към североизток са 10 мили. От Сива до Созопол от юг на

север са 10 мили. Созопол е голям град и има добро пристанище. Има два острова и единият се нарича Зафо [остров Кирик]. Има и една църква в средата на острова. Хвърляш котва към града и връзваш носовете на корабите към острова и хвърляш на дъното четири — пет оргии [въже 8 9 м]. А другия го наричат свети Йоан и е на север и се намира пред входа на пристанището. От Созопол до Месиври [Несебър] са 18 мили Месиври е град и пристанище и [има] пясъчен рейд. Корабите се обръщат към града към запада. От Месиври до Ахило [Поморие] са 14 мили. Ахило е град и добро пристанище и има солници. От Месиври до Варна са 100 мили по картата от североизток към изток. От Месиври до нос Лемано [Емине] по картата от североизток към изток са 30 мили. От нос Лемано до Визе [устието на Камчия] са 15 мили. От Визе до Мавро Моло [Черни нос] са 15 мили. От Мавро Моло до Галата са 10 мили. От Росито [при м. Карантината] до Варна от запад на изток са 6 мили. Варна е град и до Кагиагара [н. Калиакра] са 50 мили. От Варна до Катричи [Кестрич] от североизток на югозапад са 10 мили. От Катричи до Карвона [Каварна] са 10 мили.

Калиакра е град и до Гросеа [с. Каранасуф] по картата от север към североизток са 80 мили. И в този път намираш Селуда [Шабла], Пагалия [Мангалия], Констанца и Заварна [с. Карахарман]. И това устие е едно от устията на Дунав. На средата на входа на Заварна има една крепост и я наричат Пампуло. И това устие е като че ли малко островче и се нарича Гросеа. От устието на Гросеа до устието на Ликостомион [ръкав Волков на Дунавската делта], където е другото устие на Дунав, в картата на север според картата от изток към североизток са 120 мили и намираш в този път много устия и ливади. Устието Аспас [на ръкава Свети Георги], устието на Сулина и устието на Ликостомион са най-големите устия на Дунава. И до това устие е град Ликостомион. Ликостомион е град от устието до Фидониси — от юг на север са 40 мили. Монокастро с Ликостомион са в посока от североизток към север и в целия този път намираш солници и соловарници. Монокастро е град и е в залив и този залив е целият в ливади и скали. Там отиват кораби и товарят сол.

Надпис от с. Калугерица, Шуменско (XIV в.)

Текст и превод у *Ив. Дуйчев,* СБК, II, с. 288.

Аз, Звено Златар.

† Аз, Звено, ковач, писах в месец април. Този път бе завалѐн, но с железен клин и желязна длъбна разбих.

Аз. . . Иназд Траянов син.

Владенията на Соимировичи в Чипровско

Препотвърдителни писма, издадени от властите в Дубровник за владенията на фамилията Соимировичи през XIV в. в Чипровско. Текст и превод у *П. Петров,* Соимировичи — български болярски род от Чипровец, Векове, 1972, кн. 1, с. 16—17.

Князът и съветниците и т. н. До всички и всеки и т. н., тъй като бе установено чрез документи, регистрирани в тази канцелария, че фамилията Соимировичи е от древните и знатни фамилии на кралство Сърбия, че е притежавала град Чипровец и крепостта Градище със златните и сребърните мини, преди тиранията на турчина да завземе казаните места и някои села, че притежава понастоящем тези [селища] Горна Лука и Влашко село, тъй като потомък на казаната фамилия Соимировичи е фамилията Пиерици, наш благородник. За което и т. н. Издадено в Дубровник от нашия дворец, 2 юли 1686.

*

Князът и съветниците и т. н. До всички и всеки, до които настоящите наши [писма] ще достигнат и ще бъдат представени, даваме пълно и несъмнено удостоверение и удостоверяваме, тъй като така бе установено и се установява от показанията на свидетелите на всеки от превъзходните магистри, [дадени] пред нас със спазването на всичко необходимо чрез техните клетвени декларации, разгледани всяка поотделно, и чрез документи и удостоверения, регистрирани в настоящата канцелария. Тъй като фамилията Пиерици с всичките си потомци е запазила от толкова векове своето благородническо положение, наследила фамилията Соимировичи, на която потомък сега е казаната фамилия Пиерици, от град Чипровец, крепостта Градище и други земи, които са били нейно собствено владение в кралство Сърбия, преди да бъдат завладени от османската варварщина, а след време, за да се избави от същата [варващина], ѝ се наложи да се премести да живее в този град, запазила е и се е държала винаги с онзи блясък, който отговаря напълно на нейното благородническо положение, въз основа на което е била причислена към аристокрацията на тази република и са ѝ били предоставени всички онези прерогативи и почести, от които се ползуват другите знатни фамилии на същата република. За което и т. н. Издадено в Дубровник от нашия дворец, 6 април 1688.

III. ДЪРЖАВНО-АДМИНИСТРАТИВНА УРЕДБА И ИНСТИТУЦИИ

Славословия в Синодика на цар Борил

Добавки от XIII и XIV в. Превод на *Ив. Дуйчев,* СБК, II, с. 162 164 166, 168—169, от *М. Г. Попруженко,* Синодик царя Борила, с. 77 96. Цифр на отделните параграфи в ъглести скоби са по Дриновия препис, а о таналите — по Палаузовия.

114. На благоверния цар Калиман и неговия брат Михаил, Тамара и Елена, благочестиви деца на великия цар Асен, веч на памет.

115. На севастократор Александър, брат на великия цар Асен, и на севастократор Стрез и деспот Слав, вечна им [памет].

116. На Константин, благочестивия и православен наш цар...

117. На Елена, новата и благочестива царица, майка на великия цар Иван Асен, приела след това ангелски образ и наречена Евгения, вечна памет.

118. На царица Ана, наречена Анисия, и на другата Ана, благочестива царица на христолюбивия цар Асен, и на Ирина благочестивата майка на христолюбивия цар Михаил, наречена в монашески образ Ксения, вечна памет.

119. На Мария, христолюбивата царица на Тертерий Старий, и на другата благоверна царица Кира Мария, вечна памет.

120. На Ефросина, благочестивата царица на цар Светослав, вечна памет.

121. На Кераца, благочестивата деспотница, майка на великия цар Иван Александър, приела след това ангелски образ и наречена Теофана, вечна памет.

122. На Теодора, благочестивата царица на великия цар Иван Александър, приела след това монашески ангелски образ и наречена Теофана, вечна памет.

123. На Теодора, благочестивата царица на великия цар Иван Александър, която бе от еврейски род, приела след това светото кръщение и запазила цяла благочестивата си вяра,

обновителка на много църкви, въздигнала различни манастири, майка на великия цар Иван Шишман, вечна памет.

124. На Кера Тамара, дъщеря на великия цар Иван Александър, велика госпожа, съпруга на великия амир Амурат, която му бе отдадена заради българския род. А тя, като отиде там запази православната си вяра, рода си освободи, живя добре и благочестиво и с мир почина, вечна памет.

125. На госпожа Десислава и госпожа Василиса, дъщери на великия цар Иван Александър, вечна памет.

126. На Кира Мария, благочестивата царица на великия цар Иван Шишман, вечна памет.

127. На госпожа Десислава, майка на благочестивата царица Мария — [съпруга] на великия цар Иван Шишман, наречена в ангелски образ Девора, вечна памет.

128. На Кераца, дъщеря на великия цар Иван Шишман, вечна памет, и на неговия син Асен, и на другия негов син Асен, и на другите починали негови чада вечна [памет].

129. На Домца, тъща на великия влашки воевода Йоан Негоя, вечна ѝ памет.

130. На логотетица Зоя вечна ѝ памет.

131. На монаха Силвестър, който бе чашник на великия цар Иван Александър, вечна памет.

132. На монаха Теодосий, който бе протосеваст на великия цар Иван Александър, вечна [памет].

133. На протокилийника Проданко вечна [памет].

134. На протокилийника Приязд и воеводата Балдьо, които бяха убити за вярата на своя господар, вечна памет.

135. На великия примикюр Цамблак вечна [памет].

136. На великия воевода Константин, който биде наречен Теодул в монашески образ, вечна памет.

137. На великия [логотет?] Добромир, наречен в монашески образ Доро[тей], вечна му памет.

166. На всички боляри, малки и големи, поборници и сътрудници на благоверието и приятели на светата и божествена църква на българското царство, вечна [им памет].

167. На Семир, Йончо, Добромир, Иваншо и на всички, които заедно с тях проявиха мъжество против безбожните турци и проляха кръвта си за православната християнска вяра, вечна [им памет].

168. На Арцо, Трошан, Ратен и неговия брат Карач, Потръц, Ханко, Стан, Михаил, Богдан, Шишман, Ботул, Радослав, Воисил, Константин, Годеслав, Чръноглав [вечна им памет].

169. На новоосвещения велик крал Стефан Урош вечна памет.

170. На краля Вълкашин вечна памет.

171. На деспот Углеша вечна памет.

172. На молдовския господар Стефан вечна памет.

173. На молдовския господар Йоан Петър вечна памет.

174. И на неговата госпожа Елена, и на техните чада вечна памет.

[91]. На царя Иван Асен Белгун, който освободи българския род от гръцко робство, вечна му памет.

[92]. На неговия брат цар Теодор, наречен Петър, и на неговия брат цар Калоян, които постигна много победи над гърци и франки, вечна им памет.

[94]. И на онези, които положиха своята душа за словесното стадо на Христа бога и спасителя наш и своята кръв проляха за рода на българското царство, и сменилите земното царство с небесно, вечна памет.

[95]. На благочестивия цар Георги Тертерий стари вечна памет.

[96]. На благоверния цар Шишман вечна памет.

[97]. На благочестивия цар Теодор Светослав вечна памет.

[98]. На благочествия цар Георги Тертерий вечна [памет].

[99]. На деспот Страцимир и на неговите братя Радослав и Димитър вечна памет.

[100]. На благочестивия цар Михаил вечна памет.

[101]. На цар Иван Стефан, син на благочестивия цар Михаил, вечна памет.

[102]. На тези прочие правоверни, благочестиви, приснопаметни и православни царе, които са управлявали богопазения престол на българското царство и поред всичко са устроявали и са имали попечение за христоименните люде, които са им били по-верни от бога...

Поменици на български царе и царици

Текст у *Й. Иванов,* Поменици на български царе и царици, ИИД, IV, 1915, с. 219—229.

Боянски поменик

Помени, господи, благочестивите царе:

Бориса царя,
Симеона царя,
Романа царя,
Петра царя,
Самуила царя,
Радомира царя,
Гавраила царя,
Ясена царя,
Калояна царя,
Петра царя,
Борила царя,
Александра царя,
Иван Асеня царя,
Калимана царя,
Михаила царя,
Александра царя,
Костадина царя,
Симеона царя,
Шегмона царя,
Якова деспота царя,
Георгия царя,
Тертерия, неговия,
син Михаила царя,
Кумана деспота царя,
Теодора Светослава царя,
Александра царя,
Асеня царя,
Страцимира царя,
Владислава — неговия брат,
Стефана царя,

Господина Шишмана царя,
Яссна царя,
Михаила, неговия брат,
Страцимира царя,
Константина царя,
Ясена царя,
Фружина царя.

А това е помен на православните царици:

Анна царица,
Евгения царица,
Ксения монахиня,
Елена царица,
Кераца царица,
Кера Мария царица,
Ирина царица,
Кераца царица,
Мария царица,
Ефросина царица,
Теодосия царица,
Теодора царица,
Мария царица,
Теодора царица,
Анна царица,
Ксения царица,
Ефросина царица.

Погановски поменик

Помени, господи, царя Коностана. Помени, господи:

Бориса царя,
Симеона царя,
Петра царя,
Романа [царя],
Самуила царя,
Радомира царя,
Гавриила царя,
Ясена царя,
Калояна царя,
Петра царя,
Борила царя,
Ал ксандра царя,
Костандина царя,
Симеона царя,
Якова царя,
Георгия царя,
Кумана деспота царя,
Теретия [!] царя,
Теодора царя,
Тертия [!], неговия син, царя,
Александра царя,
Михаила царя,
Александра царя,
Асеня царя,
Страцимира царя,
Неговия брат, деспота Владислава,
Неговия господар,
Стефана царя
и Шишмана царя,
Асеня царя,
Костандина царя,
Михаила царя, негов брат,
Страцимира царя,
Костантина царя,
Асеня царя.

Зографски поменик

Помени, господи, в православната вяра българските царе:

царя
Бориса,
Романа,
Гавриила,
Ивана Асеня,
М. . . . . .
Самуила,
Петра,
Михаила,
Страцимира,
Гавриила,
Анд[р]оника,
Шишмана,
Ивана,
Михаила,
Асеня,
Бориса,
Асеня,
Калимана,
Шемгона [?],
Радомира,
Бориса,
Михаила,
Михаила,
Димитрия,
Александра,
Димитрия,
Костадина,
Фружина,
Петра,
Давида,
Калимана,
Костантина,
Симеона,
Бат[оя],
Александра,
Георгия,
Теодора,
Михаила,
Михаила,
Срацимира,
Срацимира,
Асеня.

Надписи върху печати на български царе

Превод на В. Гюзелев от *Н. Мушмов*, Монетите и печатите на българските царе, С., 1924, с. 158–164; *Т. Герасимов*, Фалшиви печати на български царе от X, XIII и XIV в., Археология, 1970, кн. 2, с. 32–43; Моливдовул на цар Борил, намерен в Преслав, Векове, 1973, кн. 1, с. 80–82; *Th. Gerasimov*, Sceaux bulgares en or des XIIIe et XIVe siècles, BSl, 1960, I, с. 62–74.

1. Лице: Асен, цар на българите.
   Опако: Свети Димитър.
2. Лице: Калоян, цар на българите.
   Опако: Свети Димитър.
3. Лице: Борил, цар на българите.
   Опако: Свети Димитър.
4. Лице: Иван Асен, цар на българите и гърците.
   Опако: Свети Димитър.
5. Лице: Костандин Асен, в Христа бога верен цар и самодържец на българите.
   Опако: Архангел Михаил.
6. Лице: Михаил Асен [Шишман].
7. Лице: Иван Александър, цар на българите.
   Опако: Свети Николай.
8. Лице: Иван Александър, цар на българите.
9. Лице: Иван Александър, в Христа верен цар и самодържец на всички българи.
   Опако: Свети Иван Рилски.

Надписи на владетели и боляри върху пръстени

Текст у *Ив. Дуйчев*, СБК, II, с. 291; *В. Вълов*, „Калояновият пръстен" или надписът на Иван Асен II, ИПр, 1974, кн. 3, с. 86–91; История на гр. Враца, т. I, С., 1976, с. 82.

† Петър, пинкерни, братовчед царев.
† Ходоров пръстен.
† Слав, столник царев.
† Витомиров пръстен.
† Радославов пръстен.
† Калоянов пръстен.
† Бесаров пръстен.
† Хинат севаста.
† Доброслав[ов] пръстен.

Надпис върху блюдо (XII—XIII в.)

Текст у *Ив. Дуйчев*, СБК, II, с. 276.

† Севаст Цузмен

Надпис на великия дука Врана

Превод на В. Гюзелев от БСМ, с. 29 30.

Аз Врана, велик дука, направих крепостта Крицува на 21 [ден] от месец май по молба на цар Калоян.

Надпис върху кръст от Трапезица

Намерен в една от църквите на Трапезица. Датиран към края на XII или началото на XIII в Превод на В. Гюзелев от *В. Герасимова,* Кръстът на еваст Берислав, ИОИМ — В Търново, V, 1972, с. 135.

Свети Константин в Цариград.
Свети Костандин от Цариград на помощ на севаст Берислав.

Кричимски надпис на цар Иван Асен II

Текст и превод на *Ив. Дуйчев,* СБК, II, с. 40.

На този камък седя цар Асен, когато превзе Кричим.

Станимашки надпис на цар Иван Асен II

Текст и превод на *Ив. Дуйчев,* СБК, II, с. 40.

В годината 6379 [= 1231], индикт 4, Асен, от бога въздигнатият цар на българите и гърците, както и на останалите трани, постави Алексия севаста и съзида тази крепост.

Надпис на цар Иван Асен II в църквата при с. Беренде, Софийско

Текст и превод на *Ив. Дуйчев,* СБК, II, с. 276.

Иван Асен, в Христа бога благословен цар и самодържец... з годината...

Надпис на цар Михаил II Асен в църквата в Костур

Текст и превод на *Ив. Дуйчев,* СБК, II, с. 277.

Моление на раб божи Михаил Асен, син на великия цар Асен, и на неговата майка Ирина, дъщеря на Теодор Комнин.

Приписка към Ловчанския сборник (преди 1331 г.)

Текст и превод у *Ив. Дуйчев,* СБК, II, с. 68 69.

Тази книга бе написана от ръката на многогрешния монах Пахомий в богоспасяемия град Ловеч, при архиепископа господин Симеон, при благочестивия деспот Александър и неговия син Михаил Асен и бе пренесена тук в годината 6900 [1392] и бе подновена от бившия романски епископ Павел в Немецкия манастир в 7143 [= 1634] година, 1 декември, при архиепископ Пахомий.

Надпис на протосеваст Хрельо

Надписът се намира върху кулата на Хрельо в Рилския манастир. Текст превод у *Ив. Дуйчев,* СБК, II, с. 280.

∴ При владичеството на превисокия господин Стефан Душан господин протосеваст Хрельо с голям труд и разход изгради тази кула на светия отец Иван Рилски и на божията майка, наричана Осеновица, в годината 6843 [= 1335], индикт 5.

Приписки и послесловие-възхвала към Песнивеца

Превод на В. Гюзелев от *Хр. Кодов,* Опис на славянските ръкописи в библиотеката на Българската академия на науките, С., 1969, с. 13—16.

Господ на гордите се противи, а на смирените дава благодат [за опитване на перото — драсканици].

∻

Пандази логотет.

∻

Тази книга купи... писах аз Христофор [от по-късно време].

∻

Иван Александър, цар на българите. † Сиреч това бе сътворено в помощ и за утвърждение на Иван Александър, цар на българите, най-вече пък на гърците. И бъди всякога — амин.

∻

Бог да прости Симон.

∻

На пренаЧалното начало и на безначалното божество, ще река на пресвета троица, слава на отца и сина и светия дух, който

помага в начало и завършва бързо полезните неща и без него ни дело, ни слово се извършва, понеже с негова благодат и помощ се почна и се завърши това малко дело, наречено песнивец, с пълен устав и с отговори в годината 6845 [= 1337], индикт 10, по повеля на превисокия цар, богоизбрания и боговенчания Иван Александър.

Затова, като сме се събрали, нека прославим бога и истинна песен заедно да отправим на Христа царя, венцедателя и подателя, всевъздържателя на всички, който ни е дал велик воевода и цар на царете — великия Иван Александър, найправославния между всички, старейшина и военачалник и крепък в битки, любезен и благоприветлив, руменодоброзрачен и красив на вид, със свити колене и правоходец, гледащ сладко с очи на всички, неизречения праведен съдия за сироти и вдовици. Кой прочее от нас, след като е видял царя, ще се завърне скръбен в своя дом? По своята военна мощ той ми изглежда втори древен Александър. Така и този отначало много градове превзе с крепост и мъжество. Такъв се яви сред нас великият Иван Александър, който царува над всички българи, който се прояви в големи и усилни битки и мощно низложи гръцкия цар, и когато този се скиташе, го хвана в ръцете си и превзе укрепени градове: Несебър и цялото Поморие с Романия, така също Бдин и цялото Подунавие, даже и до Морава. Другите пък градове и селища, области и села тичаха и се валяха в нозете на този цар. И като хвана с ръце всички свои врагове, подложи ги под нозете си и установи крепка тишина във вселената. Струва ми се, че този цар се яви нов сред царете Костандин по вяра и благочестие, сърце и нрав, имайки в себе си за скиптър победоносния кръст. Като показваше и явяваше тази хоругва, той прогони и разпръсна всички съпротивителни и горди сили. Както знаем и за синовете на Израил в техните войни, когато се сражавали с враговете, така и този цар на българите, като се уповаваше на това победоносно дърво, победи крепко всички сили и ги прогони с помощта на кръста. Никой от първите царе не ми се струва такъв, както този велик цар Иван Александър, похвала и слава на българите. Погледнете сега, малки и големи, и вдигнете знамена и битки за победоносния български цар. Пристъпете сега, патриарси и светители, монаси и иноци, съдии и боляри и целият църковен притч, прости роби и свободни, велможи и цяло войнство, и сърадвайте се с неизказана радост и въздайте слава на великия цар Христа бога, венцедателя и към него възвисете победни песни. Троице света, запазвай българския цар, закриляй го и укрепи го, дай му победа над противниците и низложи напълно всички негови врагове и му дарувай дълги години, боже на всички! Аз пък, като му изплитам радостни възхвали, казвам: „Радвай се, български царю, радвай се, ца-

рю на царете! Радвай се, от бога избрани! Радвай се, милостиви! Радвай се, от бога венчани! Радвай се, вишни! Радвай се, от бога пазени! Радвай се войноводче! Радвай се, застъпниче на верните! Радвай се, българска славо и похвало! Радвай се, царю Александре! Радвай се, Иване! Радвай се с благочестивата си съпруга, с царица Теодора! Радвайте се със сладките ваши чада цар Михаил Асен, Срацимир и Асен! Радвай се, граде Търново! Радвайте се, негови градове и области! Радвайте се и пак се сърадвайте, тъй като имате такъв цар! Бог да ги укрепи в тяхната сила и да им даде царство небесно и да ги всели в чертога на своето селение в безконечните векове всякога и сега, и всегда, и на вечни векове, амин.

Великий, о царю Иване Александре, не забравяй писалия тази книга за твоя помощ и похвала и застъпление за твоето царства во[веки — амин].

В годината 6965 [= 1457], слънчев кръг 21, лунен 11, представи се рабът благочестив и христолюбив господар на сърбите, деспот кир Георги при неговия вседържател господа бога Нему слава вовеки, амин.

Надгробен надпис на протосеваст Хрельо

Текст и превод у *Ив. Дуйчев,* СБК, II, с. 283 284.

† [Гроб сега те съдържа] мъртъв, кесарю, който вчера говореше ясно с нас. О, страшно чудо. [О, преславна гледка.] Ти великоимените, който се яви като някое слънце, доблестен мъж в добродетелите, сега [лежиш умрял в малкия гроб. Ох, ох, как пребиваваш] безгласен и обезобразен, без взор, съвсем без дух! От едното и другото страда поради твоята смърт, [кесарю, достоен за необичайна възхвала], кесарицата, твоята съпруга, която ридае и страда, плаче горко, [цяла обзета] от печал, като не те вижда тебе, сладкия, пред себе си. Като гледате това, братя, нагледно, [усърдно отдайте внимание към] онзи, който лежи [тук и който] бе [толкова велик] в едно и друго, а [сега] е стеснен [в малък гроб], годражавайте във всичко този добър негов живот. В годината 6851 [= 1342], индикт [11], месец декември, 27 ден, почина славният кесар Стефан Хрельо Драговол в монашески образ [Харитон, ктитор на този храм].

Надгробен надпис от Боянската църква

Текст и превод у *Ив. Дуйчев,* СБК, II, с. 127.

† Представи се раб божи Алдимир, син на воеводата Витомир, месец май, ден 30, в година 6854 [= 1346], индикт 8.

Надпис на цар Иван Александър от с. Рояк

Превод на В. Гюзелев от *А. Маргос,* Средновековни български надписи при с. Рояк, Провадийско, с. 301.

† Иван Александър, благоверен цар на българите... изволи...

Надписи към изображенията на цар Иван Александър и семейството му в Манасиевата летопис (1345 г.)

Превод на В. Гюзелев от *Ив. Дуйчев,* Летописта на Константин Манаси, С., 1963, с. 1, 3 и 411.

Иван Александър, в Христа бога благоверен цар и самодържец на всички българи и гърци.
† Душите на праведните отсега са в ръцете господни.
Небесните врата и небесните сили се разтвориха да приемат душата, носена от ангел, на цар Иван Асен, син на великия цар Иван Александър.
Цар Иван Александър; цар Михаил; цар Иван Срацимир; цар Иван Асен.

Надписи към миниатюри в Лондонското евангелие (1356 г.)

Превод на В. Гюзелев от *L. Shivkova,* Das Tetraevangeliar des Zaren Ivan Alexandar, Recklinghausen, 1977, Taf. VI, VII, с. 85, 91.

Иван Александър, в Христа бога верен цар и самодържец на всички българи и гърци.
Теодора, в Христа бога вярна и новопросветена царица и самодържица на всички българи и гърци.
Иван Шишман цар, син на великия цар Иван Александър.
Иван Асен цар, син царев.
† Деспот Костандин, зет на великия цар Иван Александър.
† Кера Тамар, деспотица и дъщеря царева.
† Кераца, дъщеря царева.
† Десислава, дъщеря царева.

Надпис от Беловската църква край Струма

Надписът е от средата на XIV в. Текст и превод у *Ив. Дуйчев,* СБК, II, с. 285—286.

[Господи, възлюбих благовол]ението на твоя дом и мястото на пребиваването на твоята слава. [Както елен се стреми към] водните извори, така се стреми и моята душа към тебе... Като погледна низшите със своя промисъл и многото благост и всяко твое... При деспот Деян се изписа този храм на свети Иван Богословеца.

Ктиторски надпис от Земенската църква

Надписът е от средата на XIV в. Превод на В. Гюзелев от *Ат. Божков,* Българската историческа живопис, I, С., 1972, с. 59.

† При деспот Деян се изписа този храм на свети Иван Богослов.
† И съпругата му Доя и чедата му.

Из похвалата към цар Иван Александър от 1356 г.

Похвалата е поместена като послесловие към Лондонското евангелие, пренесено през 1837 г. от Атон в Британския музей. Превод на *Ив. Дуйчев,* СБК, II, с. 151—152, от *П. Гудев,* Български ръкописи в библиотеката на лорда Zouche, СбНУНК, VII, 1892, с. 164—165.

Благоверният, христолюбивият, превисокият и боговенчаният самодържец цар Иван Александър го [евангелието] намери подобно на светилник, положен на тъмно място и забравен, поставен в нерадение от древните царе. Този христолюбив цар Иван Александър го намери с божествено желание и като го изяви, биде преведено от гръцки слова в нашата славянска реч и бе положено за показ; биде обковано отвън с позлатени дъски, а вътре биде украсено художествено от живописци с животворни образи на господа и на неговите славни ученици, [изписани] със светли шарки и злато. [Това бе сторено] за утвърждение на неговото царство. Както великият в светиите цар Константин заедно с майка си Елена извади из недрата на земята животворния господен кръст, така и той — този четвероблаговестник. Тогава той владееше скиптъра на българското и гръцкото царство заедно със своята благоверна, боговенчана и новопросветена царица, госпожа Теодора, едноименна с божия дар, и със своя роден и превъзлюбен син цар Иван Шишман. За слава на твореца на всичко и на неговите благовестници Матей, Марко, Лука и Йоан, с чиито молитви да получи от бога победа над враговете, които воюват против него, и да

съкруши главите им под своите нозе. Амин. В годината 6864 [=1356], индикт 9. † А този, който написа тази книга, се нарича монах Симеон, раб на господина моя цар.

Ямболски надпис

Превод на В. Гюзелев от *Ив. Гълъбов*, Ямболският надпис, сб. Езиковедско-етнографски изследвания в памет на акад. Ст. Романски, С., 1960, с 421—422.

В дните на благоверния цар Иван Александър, синът на брат му Михаил, господин Шишман, постави този стълб при Дъбилин [Ямбол]. Бе годината 6865 [=1356/7], индикт 10. И който го разруши, да е проклет от бога и 318-те богоносни отци.

Приписка към превода на словата на Григорий Богослов (1350—1360 г.)

Текст и превод у *Е. Коцева*, Александрийско-попгерасимово писмо в български ръкописи от втората половина на XIV в., сб. Старобългарска литература, I, С., 1971, с. 380—381.

...Христос, който е извор, бликащ животворна вода, поиска вода от самаритянката: „Жено, дай ми да пия и аз ще ти дам да пиеш вода, така че никога не ще ожаднееш." Така също и тази книга е подобна на извор. Този, който я разгърне с усърдие, [за да] я прочете, ще напои душата си с живоносна и вечна вода и вовеки не ще ожаднее.

Но вие, преблаги господари мои, тривселенски светители и учители — Григорий и Василий, и Йоан Златоуст, приемете от вашия раб, бедния Мита логотет, [това] малко приношение — [словата] на изрядния богослов Григорий, премъдрия учител и наставник, на [единната] троица поклонник и на нейните врагове унищожител, и на ересите прогонител.

Тази книга е написана [от мене, който] се наричах Пръвослав по повеля на всепочитания между велможите на българското царство логотета Мита. Тогава държеше хоругвите на българския престол превисокият и самодържец на всички българи и гърци Иван Александър и при неговата царица — новопросветената и благоверна Теодора, и при сина им Шишман, младия цар... Моля всеки изкусен да ми помогне на мен, напътствувания от злото. [И нека той] да не злослови недостатъците на оскъдния ум на споменатия...

...на хората [има?] и съвършено [същото?] е ...в памет на самия този велик [...М]иту на вечната и богодарувана [...църква?]... дом ... и в бъдния век и във веки веков, амин.

Приписка към Германовия сборник

Текст и превод у *Д. Иванова-Мирчева,* „Германов сборник" — български писмен паметник от X в. в препис от 1359 г., Български език, 1965, кн. 4—5, с. 314—316.

На пречалното начало и на безначалното божество, сиреч на трисветата троица слава, на отца и сина и светия дух, сега, всякога и в безконечните векове, амин. Хвала и слава тебе въздавам, господи Исусе Христе, [три]свети боже наш, защото си дал на мене недостойния да започна и да завърша този с бога събран [сборник, в който] творците и самовидците на словото, украсили себе си [всехвално] с благодатта на светия дух, с [великата] чест на пророците и мъчениците, изказаха в него неописуемото твое божество и въплъщението ти и на множеството твои мъченици мъченията, които приеха заради тебе, и чудесата, които всички светии сътвориха с дарованието на светия твой дух, и събранието на апостолите, и преображението, и доброволното разпятие, и слизането в ада, и възкресението, и възшествието на небесата. И всичко това не по мой почин бе, но с труда на богобоязливия, на трисветата троица служителя и преподобния между преподобните, йерарха между йерарсите, всеосвещения митрополит Герман. Писа се този сборник от ръката на някого си в царството на благоверния и превисокия, самодържавния и христолюбивия, прекрасния цар Иван Александър, [при неговия син], багренородния Иван Шишман, при патриарха всеосвещения Теодосий на богоспасения Цариград Търново през годината 6867 [= 1359], индикт 12.

Търновски царски надгробен надпис от 1388 г.

Текст и превод у *Ив. Гошев,* Търновски царски надгробен надпис от 1388 година, С., 1945, с. 7 8.

† Аз, благочестивата и христолюбива Мария, снаха на превеликия цар Иван Александър, съпруга царева и анепсия [братовчедка] на великия воевода Иван Асен, цар на българите, като дойдох тука и намерих българската земя омърсена от измаилтяните, погребах Асеня, моя господин цар. През 18-та година от царуването на Шишман по волята божия той биде придуман да излезе на бой, но в рая на вседателя се пресели, защото се въоръжи за [отбягването на] игото, и нас на плач безутешен събра моят господин цар. С божията сила напътих Асеня, който щеше да отпадне от вярата, и като го подкрепих, остана в Христовата църква. Когато той напусна тоя живот, положих го тука, като събрах пред умрелия чедата си: Асеня, Кера и другия Асен. И стана онова, което беше угодно

богу, да не се прости с господина царя, техния баща, нито пък с двете негови момиченца. В 6896 [= 1388] година.

Шуменски надпис на цар Иван Шишман

Текст и превод у *В. Антонова,* Новооткрит старобългарски надпис на Шуменската крепост, ИНМ — Шумен, IV, 1967, с. 81—82.

... поставен от бога аз, царят на българите Иван Шишман, син на великия цар Иван Александър, дойдох в град Шумен по царско благоволение в името на небесния цар Христа. И аз, Срацо, внук на великия епикерний Срацимир, писах тези слова.

Надгробен надпис на видинска болярка

Надпис от втората половина на XIV в. Текст и превод у *Ив. Дуйчев,* СБК, II, с. 288.

През месец ноември, 15 [ден], почина раба божия Станислава, дъщеря на Новак, болярка Драксинова. Поменете я в умрелите.

Приписка към Брашовския миней (края на XIV в.)

Превод на В. Гюзелев от *Ст. Маслев,* Едно неизвестно у нас изображение на Царевец във Велико Търново от XIV в., Археология, 1967, кн. 2, с. 13.

Слава на създателя бог вовеки — амин. Писах аз, Димитър от Мусина, царски пчелар. Понеже бе... Та братя — или поп, или калугер, или козмик [миряним], да поменете Димитра и родителите му. Бог да прости в бъдещия живот.

Боженишки надпис (края на XIV в.)

Текст и превод у *Ив. Дуйчев,* СБК, II, с. 289.

Аз Драгомир писах.

Аз, севаст Огнян, бях кефалия при цар Шишман и много зло патих. В това време турците воюваха. Аз държах за вярата на цар Шишман.

IV. ЦЪРКВАТА И НЕЙНИТЕ ИНСТИТУЦИИ

Из Синодика на цар Борил

Превод на *Ив. Дуйчев*, СБК, II, с. 44—46, 164—166, от *М. Г. Попруженко*, Синодик царя Борила, с. 82—87, 91—93 (по Палаузовия препис).

113. Великият и благочестивият цар Иван Асен, син на стария цар Асен, който, като имаше голяма любов към бога, прослави и просвети българското царство повече от всички български царе, които бяха преди него, който създаде манастири и ги украси богато със злато, бисери и многоценни камъни, и всички свети и божествени църкви надари с много дарове и обяви пълна свобода за тях, а всички свещенически чинове — архиереи, свещеници и дякони — почете с голяма чест. Още повече той потърси с голямо желание да възобнови патриаршията на българското царство. Това обновление прочее стана така:

Преосвещеният вселенски патриарх Герман по благоволение божие и поради голямата ревност от страна на христолюбивия велик цар Иван Асен, син на стария Асен, с останалите свои братя патриарси: Атанасий, всеосвещен патриарх на Ерусалим на Христовите страдания и на неговото възкресение — светата църква Сионска, майка на всички църкви и на цяла Палестина; Симеон, всеосвещен патриарх на божия град Антиохия и на цяла Сирия; Николай, всеосвещен патриарх на Александрия и на целия Египет. Тези всеосвещени патриарси прочее получиха послание, изпратено до тях от благочестивия гръцки цар Калоян Дука, написано така: „Нашето самодържавно царство моли и призовава ваше отчество да изпълните нашето моление към вас, като съставите ваше послание и го изпратите на моето царство в утвърждение на вашето и моето решение да се прогласи и да се дарува равна вам патриаршеска степен на града Търново — на църквата „Възнесение Христово“, майка на църквите в българското царство, защото и христолюбивият български цар Иван Асен, брат и сват на царството ми, настойчиво иска от нашето царство и от нашето свето отчество да се дари това на негово царство.“

След като преосвещените патриарси прочетоха това писание, те решиха, че това е добро решение, и всеки от тях даде на царските пратеници своето съгласие чрез тях. Те също така написаха послание до вселенския патриарх Герман, като му съобщиха следното: „До Герман, вселенски патриарх, наш брат — поздрав. Получихме изпратеното ни от тебе и като го приехме за добро решение, даваме на твоята обич подписа на нашето свидетелствуване. Стори, както е угодно нам и на ваше отечество, тъй като имаш властта на по-висш [патриаршески] престол."

Когато гръцкият цар заедно с патриарха получи това, събра от цялото свое царство митрополитите, архиепископите, епископите и всечестните монаси, архимандритите и игумените. Така също и христолюбивият цар на българите Иван Асен [свика] от цялото свое царство митрополитите, архиепископите, епископите и всечестните монаси от Света гора. Те се събраха с източния цар Калоян на Понтийското море и провъзгласиха за патриарх благоговейния и свет мъж, прославен с постнически дела и живот, преждеосвещения архиепископ Йоаким не само устно, но и с писание на патриарх Герман, което всички източни епископи подписаха, запечатаха го с печат и го дадоха на благочествия цар и на новоосвещения тогава патриарх Йоаким за вечно неотемлимо поминание. Заради това прочее вписахме тези неща за всички православни, за знание на онези, които слушат и за спомен на българския народ. На този велик благочестив Иван Асен, цар на всички българи, вечна му памет!

Преосвещени патриарси на Търново

141. На първия патриарх на богоспасения Царевград Търново, Йоаким, вечна памет.

142. На преосвещените патриарси Василий, Йоаким и Игнатий вечна памет.

143. На преблажения патриарх и свещеномъченик Макарий вечна памет.

144. На [пре]освещените патриарси Йоаким, Доротей, Роман и Теодосий вечна памет.

145. На преосвещения патриарх Йоаникий вечна памет.

146. На преосвещения патриарх Симеон вечна памет.

147. На преосвещения патриарх Теодосий вечна памет.

148. На преосвещения патриарх Йоаникий вечна памет.

149. На преосвещения патриарх Евтимий вечна памет.

150. Преславски митрополити: Стефан, Димитрий, Лъв, Григорий, Герасим, Аарон, Мелетий, Макарий, Сава, Доротей, Висарион, Макарий.

151. Червенски митрополити: Неофит, Калиник, Захарий.

152. Ловешки митрополити: Лонгин, Мелетий, Киприан, Симеон и вторият Симеон.

153. Средечки митрополити: Дионисий, Дамиан, Леонтий, Дометиан, Партений.

154. Овечки митрополити : Теостирикт, Лазар.

155. Дръстърски мирополити †: Кирил, Аверкий, Теодул, Йосиф, Дионисий, Калиник.

А тези митрополити, които ще споменем сега, те бяха при благочествия цар Асен под властта на Търновската патриаршия и тогава починаха .

156. Антоний и Даниил, митрополити серски, вечна им памет.

157. Анастасий, Епифаний и Димитрий, епископи велбъждки, вечна им [памет].

158. Йоаникий и Сергий, архиепископи охридски, вечна им памет.

159. Яков, Порфирий и Йоаникий, епископи браничевски, вечна [им памет].

160. Сава, Теодосий, Димитрий и Симеон, епископи белградски, вечна им памет.

161. Кирил и Дионисий, епископи нишавски, вечна им памет.

162. Стефан, Климент, Йосиф, Харитон, митрополити Списки, вечна им памет.

163. Симеон, митрополит филиписийски, вечна му памет.

164. Василий, Марко, Никодим, Прокъл, Доротей и Партений, митрополити месемврийски, вечна им памет.

165. На всички български митрополити и епископи, архимандрити и игумени, които са починали в благоверие, вечна [им памет].

Ктиторски надпис на Ладо

Надписът се намира в манастира Витовница на р. Млава. Превод на В. Гюзелев от *Г. Томовић,* Морфологиjа ћириличких натписа на Балкану, Београд, 1974, с. 38.

† В името на отца и сина и светия дух. Аз, Ладо, син Бабугов, издигнах този божи храм в памет на апостолите Яков и Петър в годината 6726 [= 1218], индикт 6.

Синодални решения на Охридската архиепископия

1

Из послание на охридския архиепископ Димитър Хоматиан от 1219 г. до митрополита на Корфу Педиадит за свещениците, ръкоположени от българските епископи. Текст и превод у *П. Ников,* Принос към историческото изворознание на България и към историята на българската църква, СпБАН, XX, 1921, с. 45 49.

Не преди много време българската власт, като завладя и нашата такава, постави навсякъде в църквите от тоя край [дн.

Македония] и архиереи от българска народност, понеже от бившите в тях свещенослужители едни предпочетоха поради промяната на властта да се преселят другаде, за да се спасят, а други бяха вече измрели. Тези български архиереи ръкоположиха по време на своето служене мнозина в чин дякони, поддякони и свещеници, които, постъпвайки съгласно със старите свещенически правила за светата църковна служба, останаха, дордето тази власт пропадна, а преселилите се архиереи се върнаха обратно от чужбина в полагащите им се епархии. След като те се завърнаха, разиска се въпросът, дали трябва да се приемат ръкоположените от българските епископи. Едни бяха на мнение последните и ръкоположените от тях да се отхвърлят — те ги нарекоха прелюбодейци и натрапници и посочиха циника Максим, който се споменува в четвъртия канон на Втория вселенски събор и се произнесе, че и тука трябва да се спазва онова, което съборно се определи за него и ръкоположените от него, защото и той се опитал насилствено и по този лукав начин да се натрапи на константинополския трон.

От други пък тяхното неприемане се счете за несъгласно и недостойно за хуманния обичай на църквата, защото, казват, те не само не са на противно мнение с нас в догмите на вярата, но са напълно съгласни с нас и съблюдават в църковната уредба същите закони с нас. Че цялото Свето писание и поведението и живота на светиите, преведени на техен език от нашите книги, направляват и поддържат тяхното поведение. Техният тъй наречен патриарх, при все че после е бил възведен в патриаршеско достойнство от папата на стария Рим, обаче първоначално е бил въздигнат в степента на архиерейство от законен епископ и грък, именно от видинския и други двама епископи. И ако оня, който е извършил ръкополагането, да е бил след това посечен, понеже е бил намразен от българите, загдето е предпочел да се завърне във Византия, това не уврежда, казват, свещенството на ръкоположените. Защото оня, който ръкополага, чрез ръкоположението не предава на ръкополагания своите пороци — били те душевни или телесни, а като призовава благодатта на всесветия дух, съвършенствува чрез нея ръкополагания. Телесните болести на ръкоположителя знаят да церят лекарите, а душевните — ония, които са добили власт от бога да прилагат предписанията на светските и на църковните закони. Така и отците са приели ония, които са били ръкоположени от еретици и са преминали към православието, и са определили, че трябва да се приемат тези, които се връщат от ересите. Поддържат пък, че тези не бива да се смятат за прелюбодейци и натрапници, защото, когато с нашествието на латинците блясъкът на царството и на йерархията изчезна от Константинопол, а архиереите се пръснаха

на разни страни, повечето от които измряха при самото гонение, властта на царството на Запад [Балканския полуостров], мина по това време почти цялата върху България. Когато и сам императорът на ромеите избягал от Константинопол и прибягнал по-нататък, а тогавашният цариградски патриарх влязъл в преговори с царя на българите, следваше се това началство да размисли и да има владици в църквата под негова власт, защото нямаше надежда за възстановяване на ромейската власт. Те тогава биха се счели за натрапници, когато при спокойно и неизменно състояние на работите се одързостяха и натрапеха по примера на циника Максим и след като изгонеха съществуващите архиереи, грабнеха даровете на светата благодат. Понеже обаче те се провъзгласиха според църковния обичай, когато църквите бяха вдовствуващи, не бива да се подозира нещо доста осъдително в тяхното ръкополагане, нито им подобава названието прелюбодейци. Понеже духовниците бяха разделени с такива мнения, окончателното решение по това остава още висящо, понеже е запазено за времето на синодалното разследване.

2

Из синодалното постановление по въпроса за ръкополагането на свещеници и дякони, извършено от българските епископи, дошли от Загора. Пак там, с. 51—59.

Има вече много години, откак обитателите на Балкана подигнаха глава против византийското владичество. Като отхвърлиха безсрамно неговото иго, завладяха голямо пространство земя и подчиниха под своята власт почти всички земи на Запад [Балканския полуостров], които граничат с морето. Като се възгордяха от това, те нахално преобразиха своето управление чрез червени дрехи и други украшения, чрез които е обичайно да обозначават царското достойнство, а още и с наименованието на царството. Обаче те не спряха тук своята дързост, а невъздържано устремиха своите пожелания и към самото висше достойнство на йерархията. Те искаха да свържат с царското достойнство и патриаршеското, за да не куца уж тази власт с липсата на друга. И така те произведоха един йерей (той беше от законните) в епископски сан чрез ръкоположение от един византийски архиерей, т. е. от покойния видински епископ, а после, като привлякоха съдействието на папата от стария Рим, чрез изпращането оттам на един кардинал почетоха го чрез него с патриаршеско достойнство. От този новостъкмен патриарх се прогласиха като верига епископи българи в цялата църква на България, защото от каноничните и законни архиереи едни се предадоха на бягство поради тази светска буря, а други нещастно [пропаднаха] по време на

трудностите. Тези българи епископи ръкоположиха пък навсякъде свещеници и дякони. Тяхното и извършеното от тях ръкоположение се оспори от законните архиереи. Затова прочее трябваше ние по необходимост да обсъдим на синодално заседание дали трябва да приемем в йерархическо общение споменатите епископи, а и ръкоположените от тях.

И така, като председателствуваше на синода наша мереност, стана разискване в нашия свещен събор.

В него едни от братята, които предвождаха светейшият митрополит и прототрон на Костур, като следваха точно каноните и светия църковен обичай, отхвърляха споменатите епископи и ръкоположените от тях, привеждайки между другите основателни съображения и тези: че ако оня, който престъпва църковното предание, се низвергва, както се казва в края на седмия канон на Седмия вселенски събор, как да не бъдат отхвърлени българските епископи и ръкоположените от тях, които са приели своето ръкоположение въпреки писаното и каноничното предание превратно — чрез съдействието на българската власт; и в това се оприличаваха на циника Максим, за който се споменава в четвъртия канон на Втория вселенски събор, че на оня, който е станал епископ със съдействието на светската власт и натрапнически, каноните налагат епитимия на низвержението. Освен това че ако във всяко нещо недостойното за приемане, извършено, подлежи на отговорност, както казва светият цариградски патриарх Сисиний, то как да не подлежи на отговорност похитяването на светата благодат по насилствен начин, която се получава не като плячка, а се дава като свещен дар чрез изпитване и други църковни разследвания. И не само това, но и обстоятелството, че приживе на архиереите те са се натрапили прелюбодейно на техните престоли, ги прави отговорни. Така и чрез това изказаха едните своето мнение.

Други [от братята], които предводителствуваше светейшият епископ на Мъглен, като привеждаха трудностите по времето и на нещата и като клоняха, както подобава, към човеколюбивия обичай на църквата, казваха: че понеже Ромейската империя и йерархията при нея се разколеба от насилничеството на нахлулите в Романия [Византия] народи [латинците], стана нужда да се новостъкми и измени някак и самият обичай за произвеждането на ония, на които се падна да станат свещени лица. В онова време станаха много други работи въпреки този свещен обичай. Така извършиха се ръкоположения на митрополитите в Западния край [Балканския полуостров], подчинени на цариградския патриарх, без парисия, т. е. знание и пълномощие на първенствуващия в тях, т. е. на патриарха — нещо, което се забранява всякъде и по всякой начин от светите предписания на каноните. Затова

трябва да се отнесем снизходително към станалото, като отстъпим малко от точността, за да не би да се случи нещо рисковано в това, което е най-важно и необходимо. Защото заедно с тяхното ръкоположение, както следва, се развалят и извършеното от тях кръщение, и молитвите, и литургиите, и останалите свещенодействия, които съставляват и поддържат християнския живот. Ако са живи, кръстените от тях ще трябва непременно да се покръстят отново; ако ли пък са умрели, необходимо е да се смятат некръстени. Че не трябва присъденото за едни лица лично, както изискваха обстоятелствата в тяхно време, да се пренася изобщо върху други: отците лишиха циника Максим от йерархическото достойнство и наименование и го низвергнаха не само защото е побързал да заеме патриаршеското достойнство чрез пари, но и защото изпълнил църквата с голямо размирие и несъгласие, както разправя неговата история. Освен това те не трябва да се наричат блудници и натрапници. Понеже с нашествието на народите, както се каза, се унищожи величието на царството и йерархията в щастливия някога Цариград, а архиереите се пръснаха на разни страни — от тях повечето измряха в чужбина. Властта пък на царството откъм Запад се завзе в онова време почти цяла от българите. Когато и самият ромейски император, като избягал от Цариград, прибягнал до тях, а тогавашният цариградски патриарх (той беше Йоан Каматир) влезе в преговори с царя на българите, а и със самия български патриарх, следваше се това управление да размисли и да има архиереи в подчинените му области, тъй като нямаше надежда за възстановяване на ромейската власт. Те биха се счели тогава като натрапници, ако при спокойно и неизменно състояние на нещата, както по времето на циника Максим, се одързостяха и натрапеха като него и след като изгонеха съществуващите архиереи, грабнеха даровете на светата благодат. Обаче понеже те се провъзгласиха във вдовствуващи църкви, не бива да се подозира някаква умисъл в тяхното ръкополагане, нито пък би им подобавало справедливо наименованието блудници. По такъв начин и с такива мнения се разглеждаше и разделяше въпросът на предстоящото разследване.

Дотолкова раздвоени бяха мненията на нашето свещено съдилище. Обаче, тъй като беше необходимо, трябваше да се съгласим и ние, като изберем да следваме средния и царски път, та нито да пренебрегнем напълно точността на свещените канони, нито пък да дадем възможност чрез пример на ония, които не ги зачитат, да вършат това, което не подобава като законно и канонично. Това прочее, това успешно улучихме с помощта на благодатта на светия дух. И така на нашето синодално мнение отвориха път XII и XIII акт на светия Халкедонски събор, в които са разгледани делата на Васиан и

Стефан, които бяха станали ефески епископи; тогава се узна, че и Васиан си присвоил насилствено епископията, и Стефан — чрез съзаклятие и такова остроумие, и се реши веднага да се отстранят от ефеската църква, но да запазят епископския си сан, а вместо тях да се ръкоположи канонично друг епископ.

Но при това [ни упъти] и съобщението на благочестивия и христолюбив наш господар, мощния и великия Теодор Дука Комнин, направено нам от светейшия епископ илирийски или янински, наш в господа обичан брат и съслужител, което ни подканя да бъдем снизходителни в предстоящия въпрос. Впоследствие заради естественото човеколюбие и най-вече заради ненормалното състояние на нещата ние издадохме със синодално единодушие и съразмишление следното решение: че ръкоположените в Загора български епископи да са от днес напълно отстранени от църквите, в които са били наречени, понеже са били произведени въпреки точността и преданието на каноните и са се облекли даже в епископско достойнство с помощта на светската власт, и да не се поддържа в тях никаква надежда за възстановяване в бъдеще, защото живите законни архиереи са се установили вече в полагаемите им се епископии, в които са били наречени, а в ония, гдето законно служителите преди тях не бяха живи, ще се нарекат други вместо тях. Ръкоположените пък от тях дякони, поддякони и свещеници да бъдат приети в олтара и да съслужват с останалото свещеническо изпълнение, понеже са приели ръкоположението си от православни и според свещеническия обичай на църквата...

За да бъде споменът за това нещо по-продължителен, постанови се те да се очистят с тази епитимия: в продължение на четири месеца да се въздържат в събота и неделя от месо, сирене и яйца, а в сряда и петък да ядат сухоежбина, като употребяват само хляб и вода, и да правят всекидневно 40 поклона с изключение на събота и неделя и на господните празници, през които не сме заповядали да правят поклони.

Убедени сме, че човеколюбивият бог, от който се дава всяко добро дарение и милост за човешките прегрешения, ще подпечата този наш синодален акт чрез своето благословение и благодат и ще се смили над всички сега и в последния ден на страшния съд. Така извършено и прочетено в синода, това се вписва в кодиците на свещения хартофилакс на нашата пресвета архиепископия, за да се възприеме оттук за знание на желаещите.

Из писмо на охридски архиепископ Димитър Хоматиан до епископа на Скопие от 1232 г.

Превод на В. Гюзелев от *П. Ников,* Материали за средновековната история на България, ГСУ ИФФ, XXVII, 1922, с. 15.

Светейши скопски епископе, обичан в господа наш брат и съслужител, явилият се свещеник Драгомир, който произхожда, както каза, от скопското село Еахово, извикан в Охрид и представил ни се, заяви, че преди повече от пет месеца било извършено убийство при сбиване между някои слуги на всечестния севастократор [севаст] Прибо и някои жители на споменатото село. И той казва, че някои и него забъркали в това сбиване. Той пък заяви, че е невинен и че произволно и несправедливо са го замесили в станалото. Представи ни и записка от всечестния севаст господин Прибо, в която са изложени, както подобава, нещата във връзка със сбиването. И понеже след станалото на свещеника му е било отнето цялото имущество в полза на съкровището заради това провинение, наложена му е била от твоя светост епитимия [наказание], като му се забранило не само да свещенодействува, но и бил отлъчен и афоресан от целия християнски ред. Освен това той лично и чрез севаста е молел твоя светост да бъде освободен от това наказание. Чул е, че е невъзможно това [наказание] до тогава, докато нещата около това сбиване не се оправят от синодално решение.

Писмо на папа Григорий IX за българските епископи на Белград и Браничево

Писмото е от 21 март 1232 г. и е изпратено до унгарския епископ на Ч -над. Превод на В. Гюзелев от *A. Theiner,* цит. съч., с. 103—104.

Григорий епископ, раб на божиите раби, до уважаемия брат. . ., епископ на Чанадия. Единородният божи син Исус Христос повери своите овце на блажения Петър, началник на апосто лите, за да ги пасе. Така че ония, които не биха го приели з пастир, се смятат от него като чужди за овцете. Немалко скър бим и се смущаваме, че българските епископи на Алба [Бел град] и Брандизи [Браничево], които, бидейки само подчинени на римския папа от много време, се отклониха от единството на Римската църква, отскубнаха се от властта ѝ и тръгнаха подир стадата на другарите си. Ние прочее като поставени ако и недостойни наследници на оногова [апостол Петър], който, за да намери изгубената драхма и за да пренесе на собствените си рамене заблудената овца в кошарата, дето оставил деветдесет и девет, от тайните на отца излязъл наяве към робите и облепил глинената трошливост на човека, по-

ръчваме и строго повеляваме: дордето предиспоменатите епископи не се върнат към единството на Римската църква, като се съобразят с необходимия ред, който ти трябва да определиш, и с уважение се покорят на тебе и станат внимателни, ти трябва да ги съветваш и упътваш. Но ако не пожелаят да се съобразят с твоите съвети, веднага със силата на нашата власт подчини техния епископат на епископа на Сирмиум [Сремска Митровица].

Писмо на анкирския митрополит Христофор до цар Иван Асен II от 1233 г.

Превод на *П. Ников,* Църковната политика на Ивана Асеня II, БИБ, III, 1930, 3, с. 84—85, от *В. Г. Васильевский,* Обновление болгарского патриаршества при царе Иоанне Асене II в 1235 г., ЖМНПр, ч. 233, март—апрель, 1885. с. 53 55.

Всеблагочестивейши царю и духовний сине на светейшия мой господар и вселенски патриарх. Благожелая на твоето царство здраве, благоразположение и спасение от бога и благопреуспяване. Същото това ти желаят и светейшият ми господар, вселенският патриарх, и целият свети и свещен синод. Ти стана истински син на светата вселенска и апостолска църква и съедини добре онова, което беше преди зле разединено, и благоустрои в Загора дело най-православно, което никой от твоите предшественици не можа да направи. Затова бог те възвиси и те прослави и ти даде награда, достойна за твоята вяра. Виждаш какви плодове дава коренът на благочестието. Виждаш какви сгради издига основата на справедливостта. Виждаш до какво величие води пътят на истината оногова, който върви по него. Придържай се прочее към него неизменно, шествувай по него, не го напущай, неотклонно върви по него. По такъв начин ти ще живееш дълго време, ще ти се продължи животът, ще се разширят твоите дворове и ще се увеличат пределите на твоето наследство. Защото колкото лъжата и злодеянието събарят владетелски престоли, толкова справедливостта и благочестието възвисяват, прославят и възвеличават един народ. Гледай прочее да не се отклоняваш нито надясно, нито наляво, но върви по тоя среден и най-царски път, който те е прославил и още повече ще те прослави. Откакто пристигнах в земята на превисокия деспот и цар и обичан зет на царството ти [Мануил Комнин], исках да пиша и да съобщя на царството ти за моето пристигане в западните страни [Балканския полуостров]. Защото моето пристигане стана не просто и случайно, та да бъда ограничен при священодействията и по отношение на всяка друга църковна власт в едно място или в една страна. Напротив, аз съм изпратен от светейшия господар и вселенски патриарх и от светия и све-

щен синод като наместник и патриаршески екзарх за целия Запад — да произвеждам и да извършвам на Запад всичко онова, което подхожда на патриаршеския престол. След като се срещнах в Света гора с блаженейшия търновски архиепископ, аз силно пожелах да пиша на царството ти, но светските смутове ми попречиха. Затова аз не можах да явя на царство ти разговорите, които водих с него. Аз го заставях да се върне в своята църква, а той, като се поклони и поиска извинение, отговори ми, каквото му се струваше благословно. Аз обаче не исках да повярвам това, догдето не напиша на царството ти. Но до наша смиреност достигна и от друга страна слухът, че този архиепископ дал оставка от архиерейството и следователно Търновската църква е овдовяла от пастир. Ще се наложи грижата да се назначи друг архиерей. Прочее, ако ти си готов да пратиш на Изток оня, който трябва да бъде ръкоположен и да получи оттам ръкоположението, то благодаря на бога и на благочестивото настроение на царството ти. Ако ли пък някои светски препятствия може би изпъкнат по средата на това предприятие, нека царство ти избере когото иска, нека го изберат подчинените архиереи на трона на Търновската архиепископия и нека избраният така бъде изпратен при мен и да получи от нас ръковоположението пристойно и канонично като от патриаршеска и божествена ръка, та да бъде той ръкоположен канонически и неосъдително. Нека прочее царство ти избере едно от тия двете решения. А друго някакво намерение да не му идва наум, като например, от ония, от които бъде избран, от тях да бъде ръкоположен; нито пък някоя друга неприлична мисъл нека не се опита да развали силата на твоята вяра и да наруши съглашенията към църквата, защото върховната правда отдава всекиму достойна награда за неговите дела. И когато бог запечатва договорите към хората, бидейки приет като съдия, тогава не е позволено те да се изменят, за да не се разгневи божеството. И как той да не задържи договорите към него и църквата, как да не ги поддържа, как да не им дарува сигурност? Така че, ако някой посмее да ги наруши, то известно е, че тежко наказание ще последва, защото е страшно да попадне човек в ръцете на живия бог. Затова моля и съветвам царството ти никак да не огорчаваш бога, та в ония работи, в които нямаш полза, да не понесеш никаква душевна вреда: защото немалка опасност произлиза за хората от нарушенията. Осмелих се да напиша това на благочестивото ти царство, като те моля, от една страна, а от друга, бащински те съветвам. И аз зная, че моите съвети ще бъдат приети от царството ти. Бог от небето нека му дарува дълъг живот и изпълнение на неговите желания.

Атоно-ватопедското сказание

Този документ, съставен от неизвестен монах през последната четвърт на XIII в., се съхранява във Ватопедския манастир в Света гора. Превод на *Г. Цанкова-Петкова,* Восстановление Болгарского патриаршества в 1235 г. и международное положение болгарского государства, ВВр, XXVII, 1968, с. 141—143, от *Ph. Meyer,* Die Haupturkunde für die Geschichte der Athosklöster Leipzig, 1894, с. 187—189.

Описание на събитията при господин Иван Асен, който управляваше в Загора и владееше също много ромейски крепости.

Тъй като той [Иван Асен] настояваше за това, щото в неговата страна да бъде поставен патриарх и упорито се домогваше до това, беше решено, след като той получи съгласието на църквата, да се учреди в Загора местна патриаршия. За първи неин патриарх бил избран бившият митрополит на Филипи Григорий. Против църковните канони той ръкоположил митрополит на Солун и положил всички усилия, за да постави епископ и в Йерисо, искайки да лиши ръкоположения от него солунски [митрополит] на име Михаил Братан от неговата енория в тази епископия. Но солунският митрополит се застъпил за своите права и се отправил при царя [Иван Асен II], за да се оплаче от своя патриарх. Прочее подвизаващите се в Света гора монаси, броят на които възлизал на 3000 — всички избраници божии, преуспели в подвижничеството, нито признавали патриарха, нито давали съгласието си за ръкополагането на епископа в Йерисо както от този патриарх, така и от митрополита Братан. Поради това те също се отправили при царя, който тогава се намирал в Галиполи. Той празнувал тогава сватбата на своята дъщеря Елена със сина на блаженопаметния император [Йоан] Дука Ватаци. Тъй като там се намирал и константинополският патриарх Мануил, бивш митрополит на Ефес, то била поставена на разглеждане в присъствието на двамата владетели жалбата срещу патриарха на Загора и митрополита на Солун. Доколкото константинополският [патриарх] се застъпил силно за тях, позовавайки се и на другите права, а също и на издаденото някога с восъков печат разпореждане на блаженопаметния сред императорите кир Алексий Комнин, тези монаси били признати за напълно прави. Тогавашният константинополски патриарх заедно с намиращия се там съвет на архиереите в съответствие със съдържанието на споменатото императорско разпореждане постановили, че епископът на Йерисо няма никакви канонически права над Света гора. Определили [също], че патриархът на Загора не може да се бърка в непринадлежащи към църквата му митрополии, да извършва там ръкополагане или да изпълнява други църковни служби. Тогавашният филаделфийски митрополит Фока особено упорито настоявал за безусловното низ-

ложение на патриарха на Загора. Но доколкото цар Асен се противопоставил на низложението на собствения си патриарх, то решили за по-добре да низложат солунския митрополит като ръкоположен против църковните закони и против съгласието на константинополския патриарх. След това патриархът незабавно в присъствието и със съгласието на двамата владетели ръкоположил в качеството на солунски митрополит светейшия Мануил Дисипат, който по-късно станал изповедник.

Светият синод на архиепископите също решил, че светогорските монаси не са никому подвластни, и постановил, без да лишава солунския митрополит от неговите права, че епископът на Йерисо се избира от митрополита на Солун, но няма никакви права над светите светогорски манастири. Ако възникне нужда от каквото и да е свещенодействие или за освещаване на храм, то нека този епископ отиде, след като бъде поканен, при условие, че той всецяло се придържа към взетото съборно решение. Ако монасите забележат, че той нарушава тези решения, то нека свещенодействията в споменатите светогорски манастири да бъдат извършвани от други архиереи по разпореждане на преподобния светогорски предстоятел.

След това следвали заплахи за отлъчване и предаване на анатема в случай на нарушение или пренебрегване на каквото и да е било, което е било тържествено решено. Постановленията били скрепени и утвърдени с подписите на константинополския патриарх и на присъствуващите архиереи. Двамата владетели, след като ги заверили с подписите си, поставени с червено мастило, заповядали те да имат сила за вечни времена, както това предава правдиво в своето съчинение великият логотет Акрополит, който започва своето изложение от превземането на Константинопол от латинците.

Из житието на сръбския архиепископ Сава

Автор на житието е сръбският книжовник Теодосий (края на XIII и началото на XIV в.). Превод на В. Гюзелев от Ђ. *Даничић,* Живот светога Саве, Београд, 1860, с. 178, 199—214.

Светият архиепископ [Сава] венча за кралството с молитви своето чедо, споменатия Владислав, който незаконно и разбойнически завзе властта, но изглежда по божия повеля. И царят загорски, наречен Асен, му даде дъщеря си за невеста. И двамата като благослови, ги утвърди...

И от Константинград се качи [Сава] пак на кораб, за да пътешествува по море към загорската страна [България]. Желаеше да види своя сват Асен, цар загорски, който бе дал дъщеря си на крал Владислав. И като пристигна в град Несебър, изпрати до споменатия Асен вест за пристигането си. Царят изпрати свои слуги и коне, за да придвижат от морето с вся-

какви почести и с всичко необходимо светеца. Когато светецът дойде в град Търнов, царят го посрещна и любезно го прие и устрои голямо тържество по случай идването му. И в неговите топли палати — вместо в студените, му заповяда да се настани.

Когато настъпи светлият и велик празник на божественото Богоявление, царят и блаженият патриарх, които оказваха предпочитание на светеца, го помолиха в навечерието на Богоявление да отслужи света служба, а в самия ден щеше пак патриархът да служи. Светецът послуша царя и патриарха. И в навечерието на Богоявление света служба отслужи. И дойде до светата купел, която е в кръщелното помещение, и четеше над водата молитвата на осветяването. И когато започна кръстообразно да благославя водата, разделяше се водата в купелта и пак се събираше. Когато царят и присъствуващите с него видяха това чудо, прославиха бога, който беше с тях. Светецът освети и просвети с осветената от кръщението и кръвопролитието Христова вода царя и всички присъствуващи. И след като заедно с царя и патриарха бяха сътрапезници, се прибра в покоите.

След това царят пожела да отиде на лов за зверове в Подгорието и искаше да напусне града. След като извика светеца и не желаейки с него скоро да се раздели, много моли и каза: „Поради зимата, владико свети, като в свой дом бъди с нас чак до Възкресение Христово. И след това при сгодно време ще се върнеш в отечеството си.“ Като го остави в своите топли палати, както казах, заповяда на служителите от царевия дом да му дават всичко обилно; да му дават и злато много, колкото царят се нуждае, за да има в своя потреба и на идващите при него нищи да дава подаяние. И така, след като получи молитва и благословия от светеца, царят тръгна на лов, радвайки се.

След царевото заминаване светецът бе обзет от болест. И като разбра, че е позван от бога, събра своите ученици и всичко свето и честно, което в Палестина и в цяла Сирия, и в Египет, и във Вавилон, в Азия, и в Константин град, купувайки, бе натрупал: честни свещенически одежди и златоковани свещници, украсени с камък и бисер, и други църковни съсъди. мощи на светии много — всички това, като описа, заповяда да отнесат и в другата архиепископия и в Студенец. На крал Владислав и на наместника на своя престол блажения Арсений и на людете свои по цялата [сръбска] земя мир и благословия с писание дарува. И така, след като отпрати своите ученици в сръбската земя, остана сам с малцина. Даде и на българската патриаршия честни свещенически одежди и книги златообковани, и свещници с камъни и бисер украсени и други църковни съсъди, които и досега в посветената на бога църква за

възпоминание на светеца стоят пазени. И нищите пребогато обдари, като не остави нищо за себе си, а всичко раздаде. И облекчен от всичко, се подготви за смъртта, хвалейки бога, че е изпълнил неговите молби...

Дойде при него блаженият Йоаким патриархът, и като го видя близо до смъртта и едва дишащ, му рече: „Ако пожелаеш, да известим за твоята болест на царя." Светецът, молейки много, каза: „Няма нужда, владико свети, да си правиш такъв голям труд за мен. Твърде милостиво би постъпил с мене, ако сам отидеш в своята килия и дадеш на моя дух при тишина да отиде при господа." Молитва и последно взаимно целуване в господа направиха. И патриархът си отиде. Към полунощ, в деня неделя на Възкресението, когато се осветяват пречестните и светите животворящи христови тайни, след като се причасти, светецът каза и ясно рече: „Слава на бога за всичко..." И така в края на благодарността си предаде богу дух.

Блаженият патриарх Йоаким с епископите и с игумените, и с първенците на града дойдоха, за да погребат светото му тяло и недоумяваха къде биха могли да го положат, понеже за това светецът нищо не бе завещал. Беше необходимо да се извести царят, който да заповяда где да положат светеца. Царят, като научи за смъртта на светеца, се ядоса много на патриарха, гдето скрил от него болестта. И скоро, като изпрати [вест], каза да положат светеца в построения от него [Иван Асен] манастир в църквата на светите и велики четиридесет мъченици и заповяда да се раздаде злато достатъчно на бедните при неговото погребение. Прочее царят обичаше твърде много светеца, поради това и при смъртта му показваше любовта си към него.

Честният и свет патриарх Йоаким и гореспоменатите свети и честни мъже запалиха много свещи, псалми и песни [изпяха] и извършиха всичко полагаемо за светеца! И така в църковния притвор за покой го положиха в царевия манастир, славейки отца и сина и светия дух. А нищите по царева повеля богато обдариха.

След това царят се върна от лова в планината в града. И преди да отиде в двореца си, посети манастира, поклони се на божията църква, приближи се до гроба на светеца и се радваше за него и хвалеше бога, че в този манастир го настани. И без да се бави, заповяда да иззидат гроба. И след това положи честен камък [кръст] връху гроба и го покри с царска багреница и постави свещници и златообковани кандила в чест на светеца, за да осветяват гроба му. Така прочее царят показа вяра и любов към светеца както приживе, така и след смъртта му. Всички се удивляваха на царевото благочестие и хвалеха бога.

Когато мина лятото и тялото на светеца бе пазено в зем-

ните недра на град Търнов, честният и блаженият архиепископ, който му бе заместник на светия престол, за светеца като за свой баща и учител се поболя. И дойде при благочестивия и самодържавен крал Владислав, казвайки му: „Нито е хубаво, нито е прилично от бога и човека да оставим отеца наш, който е като равноапостол — от Христа даруван учител, който извърши много подвизи и безчислени трудове за сръбската земя..."

Кралят се възпламени твърде много за това и изпрати най-честния от своите благородници при тъста си цар Асен, който да извести на светия цар молбата му. И ако пожелае, нека я изпълни. Царят като изслуша писанието и изпратената му тази молба, се наскърби много...

Кралят замисли сам да тръгне, за да бъде изпълнена молбата му. Взе със себе си множество от своите благородници, епископи и игумени. Изпрати пред себе си вестители, за да възвестят на царя за неговото пристигане, и им даде да носят много злато, което да дадат на патриарха и на царските съветници, за да подкрепят молбата му, когато той дойде при царя.

Когато крал Владислав пристигна, тъстът му цар Асен го посрещна далече от града и го прие с всякаква почит и любов. Крал Владислав, влизайки в града, помоли царя [да му позволи] да отиде първо в манастира и да се поклони [на мястото], гдето лежеше светецът. [Крал Владислав отишъл там заедно с всички, които го придружавали. Пред гроба на Сава той започнал да плаче и ридае. По време на сън на цар Иван Асен II му било внушено от бога да даде мощите на сръбския светец.]

След това, когато благочестивият цар Асен прие края на житието си и отиде при бога, иноците от същия манастир го приеха и искаха да забранят на народа да идва при гроба на светеца в манастира. В това време почина някакъв свет митрополит и измолиха от тях [от монасите на манастира „Св. Четиридесет мъченици"] с цената на среброто да го положат в гроба на свети Сава. Така те искаха народът вече да не йдва при гроба на светеца. Но и така не можаха нищо да сторят. И досега на тези, които идват при гроба на светеца с вяра, той им дава изцеление...

Благочестивият крал Владислав придвижи светеца читав и невредим из загорските предели и заповяда да го отнесат в отечеството му — в сръбската земя...

Из кореспонденцията на папа Григорий IX с българите

Превод на В. Гюзелев от A. Theiner, цит. съч., I, с. 155—160.

Писмо на папа Григорий IX до цар Иван Асен II от 21 май 1237 г.

Григорий епископ и пр. до любимия син, благородния мъж Асен, господар на власите и българите — поздрав и пр. Писмата на твое благородство със задоволство получихме и съдържанието им прилежно разбрахме. Похваляваме благодарността ти към господа и изказваме благодарност за това, че като излагаш в дух на смирение крайната си преданост към бога и Римската църква, се опитваш да изтъкнеш приятното нам твое великодушие. Прочее понеже, както схванахме от тия писма, ти желаеш да бъде назначено от наше име лице — почтено и компетентно, за да разискваш с него за положението на империята и града Цариград. Ето намислихме да назначим за наш пратеник в ония земи благочестивия наш брат..., епископ на Перуджия — мъж изпитан, предан, книжовно образован, чутовен по своята нравственост, разсъдлив и предвидлив, почитан от нас и от нашите братя за своята честност, който снабден с нашите наставления както за светата земя и за помощта на споменатата империя и константинополския град, така и за други общи въпроси, ще може да разисква и изцяло да се съвещава за това с теб и да води преговори. Защото наскоро със съдействието на господа на тази земя и империя ще помогнат със силна десница и крепка мишца както кръстоносците, чието множество благодарение на бога е много голямо, така и други верни на Христа. Затова сметнахме да помолим твое благородство и да съветваме, като просим относно същия епископ, когато пристигне при теб, да го приемеш като нас самите благосклонно и да се отнесеш към него с почит. И каквото ти изложи от наша страна, да се постараеш да го повярваш и усърдно изпълниш. При това дано се потрудиш да подкрепиш прескъпия в Христа син наш, славния император на Цариград с помощ, със съвет и с благоволение, чрез което на дело ще докажеш, че ти си католически княз и предан и вечен син на апостолическия престол. А ние ще можем заслужено да препоръчваме верността на твоята искреност към Христа.

Писмо на папа Григорий IX до българското духовенство от 1 юни 1237 г.

Григорий епископ и пр. до уважаемите братя архиепископи, епископи, до любимите синове абати, приори, прелати, дякони, архидякони, архипрезвитери и други църковни предстоятели в Бълга-

рия и Влахия. По силата на високата ни длъжност, която макар и недостойни, получихме по воля божия, установихме, че ние трябва да се занимаваме най-вече с четири неща, т. е. като се заемем съгласно господнята заповед да утвърдим братята си в страх господен, в любов към името му и в почит към светата майка-църква и да доведем до пристанището на спасението поставените в ладията на княза на апостолите, като ги управляваме по водителството на господа, а другите да останат вън от нея като на кръстопът и да тръгнат към потопа на вечната погибел, ако не потеглят към тясната пътека, за да ги поведем към кошарата на вечния пастир и при това да освободим светейшето място на нашето спасение от ръцете на неверниците при умилостивителната благост на спасителя чрез синовете на църквата. Затова ние се грижим усърдно за вас — в Христа най-любезните, макар и да сте в далечни страни — нещо, което не ни дава възможност лично да се ободрим и утешим чрез взаимна духовна среща. Но в тези страни има мнозина, които презират помощта на казаната църква и смущават сърцата на живеещите в империята на Романия верни, и колкото зависи от тях, се противопоставят на освобождението на славния град Ерусалим. Затова достойно промислихме да изпратим в споменатите страни — с длъжност пълен и официален пратеник, почитания наш брат..., епископ на Перуджия — мъж отличен по ученост и почтеност, боголюбезен, предан нам и на братята ни, благочестив по живот и твърде благ. Той благосклонно ще ви възвести любовта, с която ние ви прегръщаме во Христа и като се върне весел во Христа, ще ни обсипе от ваша страна с безмерно веселие, което обикновено причинява на бащата покорността на синовете. Молим прочее всички вас и ви заклеваме в господа Исуса Христа, прибавяйки прошка за прегрешенията ви, особено по отношение на споменатия епископ, като приемете любезно в него нашата личност и като последвате с пълна почит словата, които му вложихме в устата, да се стараете да ги възприемете с благоговейно ухо и да ги изпълните с любезна готовност, като му давате най-много съвети и помощ в угода на възложената му работа. И както казахме, угодните на божието величие дела със съдействието на Христа да се сбъднат. И любимият ни син, благородният мъж Асен, владетел на българите и власите, увеличавайки предаността си към църквата, да усили с умножени сили защитата на споменатата империя, като се отдели от Ватаци, та дано той чрез грижата, проявена от вас, и чрез съдействието на милостта свише да се завърне в лоното на църквата. Защото по този начин там и като следствие в страните на Изтока ще може велегласно да се слави името на господа. И вие ще получите наградата на вечната отплата, а от нас не по-малко заслужени благодарности. Прочее вие

проявете грижа за споменатия по-горе епископ, като съблюдавате здравите ми наставления и заръки, погрижете се той да бъде в безопасност при пътуването и връщането си, погрижете се щедро за другите потребности в негова полза тъй, както за приемника на апостолическия престол. И с това ще изпълните нашите молби така, че ние, които така биваме почитани, и вас да почитаме във вашите удобни времена.

Писмо на папа Григорий IX до цар Иван Асен II от 1 юни 1237 г.

Григорий епископ и пр. до любимия син, благородния мъж Асен, господар на българите и власите — поздрав и пр. Макар и да сме длъжни според службата си да обичаме всички синове на нашата църква, въпреки това към някои от тях храним такова пълно разположение, каквото съзираме, че и те са наклонни да искат да се отдава на същата църква. И понеже от искреността на твоите писма разбрахме горещата преданост и вяра, с които желаеш да уважаваш апостолическия престол, сърдечно възрадвани решихме да обгърнем твоята личност с особена искреност и при случай прилежно да я направим съучастник на почести, бидейки убедени, че и ти с помощта божия ще се постараеш да имаш такива грижи, с каквито ти би помислил да си угоден често на църквата. Но понеже освен горното полезно е и от две страни да сложим похвално начало и да прибавим плодоносен успех — ето какво си поискал със споменатите писма, решихме да определим пратеник на апостолическия престол, който да ти се представи, а именно: уважаемия наш брат. . ., епископ на Перуджия — мъж двояко отличен по ученост и почтеност, одобрен от нас и от нашите братя поради очевидната му многообразна неуморимост. Умоляваме прочее твое благородство и с каквато можем обич те подканваме, като ти даваме опрощение на прегрешенията да приемеш същия епископ или по-добре в него нашата личност, като му окажеш подобаваща чест и като даваш пълна вяра на онова, което би ти донесъл от наша страна, да разкриеш на същия вярно волята си по това, така че като постоянствуваш усърдно на постоянната преданост към апостолическия престол и като привличаш колкото можеш други към същото, избави благополучно империята на Романия от злочестини и беди, колкото зависи от тебе, за слава на спасителя .При това знай, че даването на пълна и действителна помощ на империята е равносилно да се приготви пътят за нейното изтръгване със съдействуващата сила на самия спасител от ръцете на неверниците. С това ти правиш него самия свой длъжник за вечния живот и ще се удостоиш да имаш всякога апостолическия престол благоразположен към тебе. За да се постигне лесно защитата на същата империя — нещо наложител-

но, — престолът се нагърби с грижата да осигури помощ, нареждайки да потеглят за там голям брой ратници, които заедно с тебе ще постигнат желания успех, като се надяваме и на божията милост. Но като подкрепяш с добродетелта на наставничеството своето сърце и своите, старай се най-много да утешаваш с необходимото покровителство верните от същата империя, така че да не бягат при съзирането на противната страна, а с крепко сърце да се устремяват за нейното унищожение. Дано, като ти оставаме длъжници за толкова заслуги на твоята добродетел, да се случи с помощта на величието свише да се ползуваш от земните блага и накрая да се успокоиш в събора на блажените.

Надпис от църквата край с. Кожел, Зайчарско

Надписът е от 1239 г. и е силно повреден. Превод на В. Гюзелев от *Г. Томовић*, цит. съч., с. 40.

В година 6747 [= 1239] по време на царуването...

Писмо на унгарския крал Бела IV до папа Григорий IX

Писмото е от 13 януари 1240 г. Превод на В. Гюзелев от Notices et extraits des Manuscrit de la Bibliotheque Impériale et autres bibliothèques, t. XXI, Paris, 1865, с. 363.

До светейшия в Христа отец Григорий, по божия милост висш понтифекс на пресветата Римска църква — Бела, по същата милост крал на Унгария, синовно подчинение във всичко с дължима и предана почит. Приехме пратеничеството до нас от почитаемите в Христа отци И., бивш епископ босненски, и Г., приор пещенски, на чиито полезни съвети и наставления — нареденото върху българското царство, склонихме смирено да се подчиним. И както това подобава, прилежно се съгласихме с преданост и възприехме [всичко] твърде сериозно. И макар от тях, които нам изпрати Ваше отчество, да бяхме убедени за това дело, погрижихме се не единствено чрез нашата личност, но и чрез цялото ни кралство много работи и немалко средства да се изразходват, тъй като това е за нашия създател, чрез чийто дар и милост сме това, което сме. Ние самите решихме да отхвърлим истинското приятелство и да заменим настоящия живот с неговите вечни блаженства на бога — за разширението на християнската религиозна вяра и за честта на светата майка — Римската църква. Бидейки предан син, колкото на Вас, толкова и на светейшия отец в споменатото дело за общността на нашите принципи, ние склонихме с успех да се подчиним на съвета с решителен дух и предана смелост. Готови сме както личността си, така и делото да поставим в угода на Исуса Христа,

ако обаче получим от Вас, както подобава, помощ, съвет и покровителство за нас и за нашите. Поради което решихме да изпратим с предназначението да Ви се представи почитаемият отец Г., епископ на Северин, предан на Вас и на Римската църква, и на нашето кралство изключително полезен и любим, и на всички известен със своите добродетели, комуто гласуваме специално доверие, като молим прилежно и предано внимателно да го изслушате, доколкото Ви е възможно, както и необезпокоявано да го смятате за достоен за изслушване за онова, което ще Ви предаде предложено от наша страна, имайки пълна вяра нему, тъй както на нашата личност във всичко. Ние решихме чрез него да предадем на Вас и на апостолическия престол клетвите на преданите.

Проложно житие на патриарх Йоаким I от XIII в.

Превод на В. Гюзелев от *Ив. Снегаров,* Неиздадени старобългарски жития, ГДА, III, 1954, с. 166—168.

На този ден [18 януари се чете житието] на преподобния отец наш Йоаким, патриарх български.

Този преподобен отец, наш Йоаким, бе родом българин, роди се от благоверни родители. Когато порасна, възненавидя прелестта на този свят. И като остави света, отиде в Света гора и тук възприе великия ангелски образ [стана монах] и се повинуваше на всички отци. И в молитви непрестанни прекарваше чисто живота си, в покаяние и бдение, без да се отдава ни на сън, ни на покой, като понякога стоеше, а понякога седеше. И никога не се отказваше от своето послушание към игумена и към всичките братя. И когато на каквато и да е дякония [църковна служба] игуменът и братята го пратеха, никога не роптаеше, но извършваше манастирските дяконии. И всякога бе в умиление и в сълзи, и в покаяние, и във въздържане, и в измъчване на своето тяло. И така извършваше монашеския чин, че бе именит сред всички отци. И в тази планина видя много свети старци. И като следваше живота и благодеянието им, преуспяваше. И като пребивава тук много време, тръгна оттук и дойде до Дунава. И изсече пещера над Червен, като живееше тук, имайки трима ученици. Техните имена са Диомид, Атанасий и Теодосий. И изсече малка църквица „Свето преображение". И на това място много подвизи извърши — повече от първите.

В началото на своето царуване христолюбивият Асен цар, син на стария Асен цар, като чу за него и за добродетелите му, и за подвизите, отиде при него, като му даде много злато. Старецът пък нае наемници [работници] за златото, изсече пещерата и построи голям манастир на името на великия архистратег Михаил, който стои и до ден днешен.

И тук събра множество монаси. И като трудолюбива пчела не почиваше, а ги учеше на монашески ред, т. е. на път към спасението. Те пък един след друг придобиваха добродетел и възхождаха по йераршеската степен. В това време патриарх Василий прие края на живота си. И като се събраха, архиереите от цялата българска земя направиха събор, търсейки подходящ за архиерейския сан, и намериха [листът на ръкописа тук е откъснат. Вероятно се е разказвало за избирането на Йоаким за български църковен глава и за възстановяването на българската патриаршия през 1235 г., и за отиването на цар Иван Асен II в Галиполи.] С радост велика се върна царят в своя царев град Търнов. А пък всички западни архиереи [от Балканския полуостров] поставиха патриарха на престола на великата патриаршия на Царевград Търнов. Блаженият патриарх Йоаким, стоейки на патриаршеския престол, благослови и просветли цялата земя българска. И като събра в своя ум знанието и всички предписания, добре уреди монашеското и архиерейското правило. И като добър кормчия държеше и двете кърмила и караше право с поучение кораба на този свят. Сираците приглеждаше и на бедните потребното даваше. Тези, които бяха в тъмница, посвещаваше. И непрестанно молитви правеше всеки час. И много осъдени на смърт избави. И мнозина, притичали се към него, избави от царевия гняв. И даденото му от бога стадо добре го пасеше. И така, като премина в държане на двете кърмила на живота в този свят, тръгна добре към утешение и стори всичко добро. Слушащите и следващите го и тях приведе [към спасение]. И като видя своето представление [край], благослови и повереното му стадо, което добре пасеше и учеше на правоверието да държи. Като извика своите ученици и целия притч и тях като благослови и добре проучи, прие края на живота си и предаде своята душа в ръцете на бога, който още приживе го възлюби. Живя този блажен патриарх Йоаким в йерейство 19 години и се представи [умря] в годината 6754 [= 1246], индиктион 4, месец януари, 18 ден. С неговите молитви да укрепи господ бог българското царство вовеки веков и да го сподоби със своето царство.

Оловен печат на търновския патриарх Висарион

Текст и превод у *Т. Герасимов,* Оловен печат на търновския патриарх Висарион, ИОИМ — В. Търново, II, 1964, с. 46.

Висарион, по божия милост патриарх на българите.

Ктиторски надпис от с. Троица, Шуменски окръг

Надписът е намерен през 1975 г. Четене и превод на К. Константинов.

Този храм на свети Никола и на мъченика свети Андрей

издигна Сава, по божия милост митрополит на богоспасения първопрестолен град Преслав, при благоверния и христолюбив цар Костандин, самодържец на всички българи, и при неговата благочестива царица Ерина, и при блажения патриарх на богоспасения град Търново и на всички българи Яким [Йоаким]. В годината 6772 [= 1263/4], индикт 7.

Приписка върху Търновското еванђелие

Текст и превод у *Ив. Дуйчев,* СБК, II, с. 65.

В годината 6781 [= 1272/3] при царуването на благоверния цар Константин и на неговия син Михаил, които владееха над всички българи, и при патриарха на българите Игнатий бе начената и довършено това четвероевангелие с усърдието и заплащането на йеромонах Максим и от ръката на презвитер Драгия. Писано е в Царевград Търново. До кого стигне, поправяйте, а не кълнете онзи, който е писал.

Приписка към Средецкото евангелие

Текст и превод у *Ив. Дуйчев,* СБК, II, с. 68.

Христос начало и край. Слава на съвършителя бога навеки, амин. Написана бе тази книга, наречена евангелие, с помощта на бога и на пречистата наша владичица Богородица, и по повеля на всеосвещения митрополит Йоан, комуто бе наречена тази книга. А вие, отци, попове и дякони, четете, като поправяте, а не злословете, но повече благославяйте и помнете митрополит Йоан. Написано бе това евангелие в света София, средечка митрополия, при митрополит Йоан и при цар Михаил Асен, в годината 6837 [= 1328/9], индикт 12.

Надписи върху сребърната обковка на несебърската икона „Богородица Умиление"

Превод на В. Гюзелев от *Т. Герасимов,* Новооткрит надпис върху иконата „Богородица Умиление" от Несъбър, ИНМ — Бургас, I, 1950, с. 253—256.

I. При царуването на преблагочестивия велик цар Иван Александър и неговия син преблагочестивия цар Михаил Асен от любов ревностно приложих тази украса, изработена от злато и сребро, на тази всеславна и божествена икона на Богородица.

II. В годината 6850 [=1341/2] и аз, възлюбленият и роден чичо на превисокия цар Иван Александър, възобнових всечестния и божествен храм на преблагословената владичица наша Богородица Умиление.

III. Принадлежи на манастира на светата [Богородица]:

евангелие с украса, сребърна кадилница с покривало, 3 златообшити талири и покривало, други талири и епатрахил [везан] с бисер, дискос, потира, поставка [за потирата], сребърни щипци, 2 златообшити подвижни ръкава, покривало, [везано] с бисер, 7 [дяконски] орария [наметала]. Ако ли някой посегне било на златото, било на среброто или книгите, ако някой от тях открадне, нека го постигнат проклятията на триста и осемнадесетте богоносни отци и участта му да бъде като на предателя Юда — било патриарх или митрополит, или началник, или властник, или някой от идващите [в манастира].

IV. През царуването на Иван Александър и Михаил Асен техният възлюблен чичо Самуил ... подари този обкован венец..

Из Законника на цар Стефан Душан

Превод на В. Гюзелев от *Н. Радојчић*, цит. съч., с. 85.

И с дарувания от бога царски венец бях венчан за царството в годината 6854 [= 1356], месец април, 14 ден, на великия, пресветъл и радостен празник Възкресение Христово чрез благословението и от ръката на преосвещения патриарх Йоаникий и от всички архиереи на сръбския събор. Също така и чрез благословията и от ръката на преосвещения български патриарх кир Симеон и на всички архиереи на българския събор, и чрез молитвите и благословията на всечестния събор на Светата гора Атонска.

Из Посланието на цариградския патриарх Калист до търновското духовенство

Превод на *В. Киселков*, Патриарх Калистовата грамота от 1355 г., Духовна култура, 1932, № 50, с. 214—219, от *F. Miklošich et J. Müller*, Acta et diplomata graeca medii aevi, I, c. 436—442

Увещание, наставление и защита на светейшия и вселенски патриарх кир Калист и на божествения и свет синод при него — за светото кръщение, извършвано от страна на честнейшите монаси и на останалите свещеници в Търновската страна.

Честнейши между йеромонасите кир [Теодосий] — ти, честнейши между монасите кир [Роман], в светия дух възлюбени синове на наше смирение! Благодат, мир, милост и всичко друго, стига то да е нещо добро и спасително, моли за вас наше смирение от бога вседържател.

Вашето писмено донесение биде донесено и прочетено в синода на наше смирение в присъствието на всички светейши архиереи в царствуващия град. И от него наше смирение узна [това], което и каквото съобщавате: за търновския патриарх,

че не споменава в свещените служби и не върши възпоменание на името на наше смирение и на другите светейши патриарси, нито пък наше смирение споменава името му *по установения ред*. Желаем ваше благоговейство да знае, че творимото от страна на наше смирение относно това има съответно и правилно основание, а творимото от него, т. е. *дето не споменава наше смирение* в свещените служби, както се каза, е съвършено неоснователно и несправедливо поради следната причина.

По-преди и отначало търновският патриарх носел име епископ, подчиняващ се на светата велика църква божия, а по-сетне, впоследствие, поради голямата молба и настояване пред намиращия се при нас велик и свещен синод от страна на тогавашния български скиптодържец, от уважение към него и към неговия народ, който беше подчинен на нашата велика и светейша църква божия, по снизхождение биде подарено на търновския [епископ правото] да се нарича български патриарх, но без да бъде причислен, разбира се, към останалите светейши патриарси, а поради това и без да бъде споменаван в свещените диктоси според божественото и свещено правило на четвъртия събор... Така също и според правилото на шестия събор... Откак отначало бяха установени пет патриарси от съборната и апостолска църква — докато с нас беше и римският папа, оттогава и досега са съединени четирите, които, като имат неразривно общение, един друг непрестанно се споменават във всичките църковни събрания.

Според това търновският патриарх — както поради задължението да се подчинява на нашата светейша велика църква божия, от която е получил правото да бъде и да се нарича патриарх, така и загдето си придоби [патриаршеска] чест и се приобщи към наше смирение и другите патриарси, та по тоя начин, изпълнявайки в своята църква тази наредба на църковното устройство, да се яви съединен с нас и причислен към нас.

Обаче той, отхвърляйки незаконно едно такова църковно постановление и отбягвайки да се подчинява на наше смирение и на съборната църква божия, от която, както се казва по снизхождение има [правото] да бъде патриарх, не прави никакво споменаване на наше смирение, вършейки дело, твърде безсрамно и несъгласно с първоначалните договори, установени чрез томоса на светейшия патриарх кир Герман. Този патриарх, защищавайки се от тия работи, казва в някое от своите съчинения: „Що се отнася до нашата работа, тя не стои така, не е така; като е принесла мирска обществена полза на честнейшия архиерей на българския народ, тя не установи, щото той да бъде съвсем автокефален, но че се обвързва от своя страна да плаща, т. е. да дава налог и даждие на патриарха, който го е почел, и като в допълнение да възнася името му в

църква на всеки един от митрополитите под [върховенството на] Цариград и да бъде привличан под изпитание и отговорност, сиреч да бъде подвеждан под съд, стига само да е уличен в отклонение от задълженията си.“ Прочее това е обещането и съгласието на българската църква спрямо Цариград.

А освен това, ако цариградският престол разглежда, поправя, утвърждава и обличa във власт постановленията на другите патриарси александрийския, антиохийския и ерусалимския, както божествените канони говорят и фактите свидетелствуват, то колко повече трябва да бъде господар над българската църква този престол, от който се удостои нейният глава да се нарича патриарх?

Ала знайте добре, че ако не беше искрената любов и благоразположение към височайшия цар на българите кир Йоан Асен, в светия дух истински син на наше смирение, и да не би да го оскърби по тая причина, наше смирение — като вселенски патриарх — би било в правото си да подложи делата [на търновския патриарх] на съд и да ги изследва пред нашия свещен и велик синод, както досега не е познато, та или да поиска от него да се поправи, или да го осъди съгласно с каноните като явно пренебрегващ църквата, от която, както много пъти се каза, бил избран за патриарх, или пък повторно да го лиши от това име. Ала любовта и разположението към такъв цар принуждава да оставим това неизпитано, докато не видим изправлението на самия търновски патриарх. И всичко това поради тази единствена причина.

Надпис от църквата в гр. Белово

Текст и превод у *Ив. Дуйчев*, СБК, II, с. 285.

Бе завършен този храм в годината 1355 [?] при царя на българите Александър, при Мих[аил, неговия син. . .]

Надгробен надпис от Беловската църква (XIV в.)

Текст и превод у *Ив. Дуйчев*, СБК, II, с. 290.

Защо се учудвате, о човеци, като гледате моя гроб? Знайте, че и вие́ сте тленни като мене, понеже бях като вас. . . [а също и] вие ще бъдете като мене, който съм починал — монах Яков, по-рано назован Янул. . .

Надпис от крепостта Козяк (XIV в.)

Текст и превод у *Ив. Дуйчев,* СБК, II, с. 291.

... [патри]арх... първопр[естол]ник... съгради крепостта Козен месец юни 24, ден на свети Иван, и църква на свети Николай

Из Похвалното слово за патриарх Евтимий от Григорий Цамблак

Григорий Цамблак (ок. 1364 1420 г.) е най-изтъкнатият ученик на Евтимий. Произхождал от известния български болярски род Цамблак. Дейността му е свързана със страните, в които е живял и работил: България, Сърбия, Света гора, Румъния и Русия. През 1415 г. той станал киевски митрополит. Като книжовник Григорий Цамблак е автор на множество богослужебни съчинения — слова и проповеди. Най-значителните му произведения са следните: 1) „Похвално слово за патриарх Евтимий", запазено по български и руски преписи от XVI и XVII в.; 2) „Похвално слово за Киприан", запазено в руски препис от XVI в.; 3) *„Житие на Стефан Дечански"*, написано в Сърбия; 4) „Разказ за пренасяне мощите на Петка от Търново във Видин и Сърбия". Превод на *В. Киселков,* Митрополит Григорий Цамблак, С., 1946, с. 44—45, от *E. Kalužniacki,* Aus der panegyrischen Litteratur der Südslaven, Wien, 1901

[На патриаршеския трон (1375 6)]. Когато Евтимий пребиваваше така, народният пастир [патриарх Йоаникий] довърши блажения си и достоен за светците живот. Той остави тялото си на земята, а с душата си отлитна при небесните. Прилично беше епископите и целият народ да не се загрижат *за нищо* друго освен за пастир. И когато молеха Евтимий, всички заедно като по някакво съгласие имаха *една уста и един глас.* И понеже не подобава на светилника да бъде скрит под шиник, а да се постави на свещник, той, заставен от епископите, които светият дух беше събрал за това, седна на църковното кормило, макар и да не желаеше.

Из разказа „За българския и сръбския патриарси" (XVI в.)

Превод на В. Гюзелев от *Б. Ст. Ангелов,* Стари славянски текстове, ИИБЛ, VI, 1958, с. 266—267.

Българите, макар и да не бяха под властта на гръцкото царство, искаха оттам да им се постави митрополит, тъй като тук бе на благочестието приемникът. Те, непознаващи изпърво благочестието, така пребививаваха в много време. И гърците, които са много лукави, истината криеха. И като решиха да продадат благочестието, изпратиха от Константин града [Цариград] при българите митрополити. Но те не наставляваха апостолски, но имането събираха и един по един в Константин града си отиваха.

Като видя българският цар, че е излъган от тях, реши той като истински цар да постави свои епископи в града Търнов, неотстъпващи по благочестие на онези и отбягващи срамния обичай на сребролюбивия нрав. И тъй благочестието сияеше. Мир и устроение бе във всичката земя българска. И от многото митрополити бе поставен търновски патриарх. В Търново града много от патриарсите като слънце блестяха. От тях са светият отец наш Теофилакт, сказател на евангелието, Иоан и Евтимий и много други, чиито честни мощи и до днес са цели и нерушими в този самия град Търнов и разнасят навсякъде изцеление. Ако не беше угодно богу българите да имат свой първостоятел, той не би пожелал никому от тях да прослави. И на това царство принадлежеше Охридската земя и други далечни места, поделени от турците. И там с благословията на търновския патриарх архиепископът на града Охрид свои епископи поставя. И така е даже и до днес.

ложиха цялата своя злоумишлена ерес. Царят и намиращите се с него с мъдри въпроси им отговаряха в много нещо по божието писание, докато изобличиха злоумишленото тяхно мъдруване. А те, като стояха безгласни подобно на риби, бяха обзети напълно от недоумение. Благочестивият пък цар, като ги видя съвсем посрамени и дявола паднал и победен, а Христос възвеличен, изпълни се с радост. Той повели да бъдат поставени под страха те самите, както и прелъстените от тях. Те, щом като видяха това, отново се възвърнаха към съборната църква. А онези, които не се покориха на православния събор, бяха предадени на различни наказания и заточение. След това благочестивият цар Борил повели да бъде преведен от гръцки на неговия български език съборникът. По негова повеля и този свет събор бе вписан между православните събори, за да бъде прочитан в първата неделя на светите пости, както светите отци предадоха изначало на съборната и апостолска църква. Преди неговото царуване прочее никой друг не е свиквал такъв православен събор. Всичко това бе сторено и заповядано от благочестивия цар Борил в годината 6718 [= 1211], индикт 14, година на луната XI, година на слънчевия кръг XV, месец февруари, 11 ден, петък на сиропостната неделя. И като нареди добре всичко това, православният наш цар завърши събора, влезе в църквата и след като отблагодари богу, отпусна всекиго в своята област. Вечна му памет! Трижди.

38 [45]. Понеже вселукавият наш враг разсея по цялата българска земя манихейската ерес, като я смеси с масалианската, на онези, които са начинатели на тази ерес, анатема.

39 [46]. На поп Богомил, който при българския цар Петър възприе тази манихейска ерес и я разпространи в българската земя, като прибави и това, че Христос бог наш се е родил от светата Богородица и приснодева Мария само привидно и привидно е бил разпънат, а възприетата плът я възнесъл и я оставил във въздуха, нему, на неговите минали и съществуващи понастоящем ученици, наречени апостоли, анатема.

40 [47]. И на всички, които поддържат тази ерес, на техните обичаи, техните нощни събрания и тайнства и безполезното тяхно учение, както и на онези, които ходят с тях, анатема.

41 [48]. На онези, които се обичат с тях и в единодушие с тях ядат и пият и получават дарове от тях като техни единомишленици, анатема.

42 [49]. На онези, които на 24-ия ден от месец юни, на рождеството на Йоан Кръстителя, извършват влъшвения и влачене на плодове и каквито скверни и подобни на езическа служба тайнства се вършат през тази нощ, анатема.

43 [50]. На онези, които наричат сатаната творец на види-

мите неща и го назовават разпоредител на дъжд, град и на всичко, което произлиза от земята, анатема.

44 [51]. На онези, които говорят, че сатаната е създал Адам и Ева, анатема.

45 [52]. На онези, които отхвърлят свещените писания, що боговидецът Мойсей, Илия Тезвитянин и останалите свети пророци и патриарси приеха от бога, и казват, че те са на сатаната, и тези, подтиквани от тогова, са написали онова, що са написали и което казаха за Христос, и без да желаят и по принуда са говорили и поради това богомилите отхвърлят написаните в Стария завет книги и просиялите в него свети пророци, анатема.

46 [53]. На онези, които казват, че жената зачева в утробата си поради помощта на сатаната и оттогава сатаната пребивава неотстъпно дори и до раждането на младенеца, което не може да бъде прогонено чрез светото кръщение, но само чрез молитва и пост, на онези, които говорят така, анатема.

47 [54]. На онези, които се подиграват с Йоан Кръстителя, като казват, че той идва от сатаната, както и кръщението във вода, и поради това се отвръщат от водното кръщение и се кръщават без вода, само като кажат „Отче наш", анатема.

48 [55]. На онези, които се отвръщат от всички пения в свещените и божествени църкви и от самия дом божий, какъвто е църквата, и казват, че трябва да се пее само „Отче наш", на което и място да се случи, анатема.

49 [56]. На онези, които отхвърлят и подиграват светата и свещена служба и цялото светителско устроение, като казват, че те са изобретение на сатаната, анатема.

50 [57]. На онези, които отхвърлят и подиграват причастието с честното тяло на наншия господ Исус Христос, като отхвърлят и цялото тайнство, което е било извършено от Христа Исуса господа наш заради нашето спасение, анатема.

51 [58]. На онези, които отхвърлят поклонението на честния и животворен кръст и на светите и свещени икони, анатема.

52 [59]. На онези, които приемат някого от тези еретици в светата божа църква, преди да са дали своето изповедание и проклятие на цялата ерес, както е казано, анатема.

53 [60]. На Василий врач, който разся тази триокаяна богомилска ерес в Константиновия град при православния цар Алексий Комнин, анатема.

78. На Петър Кападокийски, средечки дедец, на Лука и Менделей Радоболски анатема трижди.

79. На всички еретици анатема.

80. На онези, които не вярват право и благочестиво в светата, единосъщна, животворна и неразделна троица, в единния истински бог, анатема трижди.

81. На всички, които смятат сина на господа наш — Исус Христос, по-малък, а не равен на предвечния негов отец, анатема трижди.

82. На онези, които не изповядват, че пресветият дух божий е равносъщен на отца и сина, анатема трижди.

83. На онези, които прибавят към божеството четвърти бог и го наричат утешител, анатема трижди.

84. На онези, които твърдят, че синът божий е приел от пречистата дева Богородица нетленна плът, анатема трижди.

85. На онези, които наричат Дева и Богородица проста жена, анатема трижди.

86. На онези, които не изповядват от цяла душа, че синът божий се е възнесъл с плът към отца, анатема трижди.

87. На онези, които не вярват, че ще има възкресение, въставане с тела на умрелите от векове и пришествие пред съд господен, анатема трижди.

88. На всички онези, които се противят на закона божий и не приемат апостолските и отчески предания, анатема трижди.

89. На онези, които са преминали от каквато и да е ерес към православната вяра и я държат с цяла душа, вечна им памет.

90. На всички, които се приобщават към арменската вяра, техните служби и мъдрувания, анатема трижди.

91 [68]. На онези, които говорят, че бог не ще приеме човека, който се кае за своите грехове, анатема трижди.

92 [69]. На онези, които твърдят, че дяволът е светодържец, анатема трижди.

93 [70]. На онези, които не изповядват, че синът божий е творец на небето и земята, анатема трижди.

94 [71]. На онези, които не вярват в Йоан Кръстителя и всички останали пророци, които са проповядвали за светата троица, анатема трижди.

95 [72]. На онези, които не приемат светото причастие като същинска плът и кръв Христова, анатема трижди.

96 [73]. На онези, които не се покланят на светите мощи, които различно дават божествена благодат на всички, пристъпващи към тях с вяра, анатема трижди.

97 [74]. На онези, които не се кланят на честния и животворен кръст или хулят светата литургия и всички църковни песни, анатема трижди.

98 [75]. На онези, които наричат прости къщи светите божии църкви, в които се освещава и обновява цялото християнство и се слави божието име, анатема трижди.

99 [76]. На онези, които се опитват предадените на светите църкви, епископии, манастири и другите останали църкви от благоверните царе и богобоязливи християни и утвърдени със златопечати и прости писания достояния да нарушат

или да отнемат нещо от онези неща, които са посветени Богу, анатема трижди.

100 [77]. На всички, които държат усърдно и чисто православната вяра и смятат архиереите като притежаващи образа на господа наш Исус Христос според думите на господа, рече ни в евангелието: „Онзи, който слуша вас, слуша мене“ и пак: „Каквото свържете на земята и прочее“, и приемат техните благословии с усърдие и топла вяра, и се боят от техните запрети, вечна памет трижди.

101 [78]. На онзи, който чрез каквато и да било хитрина или билки, или чародеяние, или обайване, или вражески влъхвувания, или отрова се опита да увреди царя, помазаника господен, нему анатема трижди.

102 [79]. На онези, които се отдават на някакво влъхвуване или обайване, или чародеяние, или прорицателство, анатема трижди.

103 [80]. На всички боляри, малки и големи, свещеници и монаси и на целия народ, които с благопокорство хранят всякаква чиста и права любов към царя и архиереите, вечна им памет.

104 [81]. На всички крадци и убийци, и разбойници, и на онези, които им помагат, анатема.

111. На триклетия Богомил и неговия ученик Михаил и Теодор, и Добре, и Стефан, и Василий, и Петър, и останалите негови ученици и единомишленици, които бледославеха, че Христовото въплъщение е станало само привидно, а не че е приел плът от светата и пречиста наша владичица Богородица, на тях всички анатема!

112. На всички архиереи, епископи, свещеници, иноци и на всички български боляри, които се събраха с цар Борил против тази триокаяна ерес и я сразиха, вечна памет! Трижди.

II. ВЪСТАНИЕТО НА ИВАЙЛО ПРЕЗ 1277–1280 Г.

От Георги Пахимер

Превод на Ал. Милев от *G. Pachymeres*, I, с. 430—445 и 466 468.

Имало там селянин, който пасял свине срещу заплащане, наречен Бърдоква. Гръцкият език сближава това име със зеленчук, затова той се наричал и Лахана. Той се грижел много за свинете, но никак не се грижел за себе си, понеже не обръщал внимание нито на храната си, нито на облеклото си. Хранейки се само с хляб и диви зеленчуци, той живеел скромно и бедно. Често, като разговарял с другарите си и с тези, които били около него, той и явно показвал, че си въобразявал големи работи за себе си. Тези по-скоро му се надсмивали и не му вярвали. След това той, не зная откъде, обхванат от такива надежди, насочил своето внимание към себе си и се молел на бога навсякъде. Откъде той би знаел божествените слова наизуст, когато бил прост и живеел постоянно сред полята, както и сред пасените от него свине? Като прекарвал много време замислен и не предприемал нищо за свалянето на някаква власт, той често говорел едни и същи неща на другите селяни и свинепаси, разказвал им за някакви явявания на светии, които го подбуждали към бунт и към управляване на народа. И понеже разказвал често тези неща, хората му повярвали и вече по-иначе се отнасяли с него, отколкото той заслужавал. Той разказвал, че е близо определеното време за бунт. И така един ден, като съобщил, че е получил знак за действие, веднага ги привлякъл за своя свита. Те го следвали, като се надявали, че той ще извърши нещо велико. Те се разпръснали по страната и разпространявали името на свинепаса, уж че му бил даден от бога знак като на бъдещ управител. Едновременно с говоренето си те убеждавали и всекидневно се присъединявали все повече хора. Той се облякъл по-добре, наметнал връхна дреха, препасал меч, възседнал кон и смело се впуснал в дела, далеч по-големи от неговите възможности.

Тъй като [цар] Константин бил телесно слаб (той бил неподвижен поради счупената си бедрена кост и когато трябвало някъде да се придвижи, пренасяли го на колесница като ненужен товар), мнозина го мразели, а съседите му татари извършвали нападения всеки ден и в същност правели имуществото на мизийците мизийска плячка. Лахана се сблъскал с татарска фаланга, нападнал ги заедно с хората си, колкото водел, и ги победил със сила. На следния ден победил друга фаланга и така за малко време се прославил. Областите се присъединявали към него и напълно били убедени, че ще бъдат добре под негова власт. Лахана бил много прославян навсякъде, защото не минавал ден, в който да не притежавал повече от предните дни, а при нападенията си действувал смело.

Това твърде много изплашило Константин, а когато било съобщено неочаквано, то смутило и самия император, защото те мислели, че такова издигане не по заслуги не би могло да се случи освен поради някакви твърде големи причини. Константин, понеже се намирал пред робство, насочил вниманието си към това неочаквано появило се зло, за което нито той, нито някой друг някога е помислял. Императорът пък, от една страна, искал да прекрати това на самото място, а, от друга страна, бил разтревожен от чутите неща и побързал да завземе и укрепи височините. Той излязъл от Константинопол и се отправил за Орестиада с цялата си свита. Той тръгнал през зимата и движейки се по поледиците, претърпял нещо ужасно: конят му, като се движел заедно с императора по поледицата, се спънал, паднал заедно с него и ездачът вследствие на страшното падане си изподраскал ръцете и лицето така тежко, че цялото време на похода не било достатъчно да изчезнат раните, но следите от падането останали чак докато императорът се завърнал. В същия момент, в който владетелят влязъл в Адрианопол, се съобщило за убийството на Константин. Лахана с всеки ден ставал по-силен и мнозина се присъединявали към него, понеже мразели собствения си цар; Светослав пък, отстранен поради интригите на Мария, вече бил починал. Близките от хората на Константин били унищожени от лукавствата на Мария; колкото пък останали, едни от тях били заподозрени в заговор, а други наистина заговорничели и Константин, останал сам или с малцина, се отправил на поход да се срещне с Лахана, който вече се подигравал с него. Наредил войските и тръгнал с колесница. Онези, на които той се доверявал, заради него отслабили бързината на похода си, Лахана също идвал срещу него и още щом се появил, веднага го нападнал, победил го със сила и го заклал като жертвено животно, без той да направи през време на войната нещо достойно за царството си. Лахана избил една част от войниците му, а с другите си послужил като със собствени. Той вече здраво

държал в ръцете си страната, завладявал градове и не преставал да ги завзема, като бивал провъзгласяван за владетел и цар. Такива били неговите дела и така с всеки изминат ден той ставал все по-силен и успешно напредвал.

Императорът бил опечален от това неочаквано събитие, както е редно, но се опитал да направи безопасни за себе си тези неща дотолкова, доколкото било възможно да е сигурен след смъртта на Константин, и пожелал да ги заздрави чрез роднински връзки с Лахана. Той изпратил пратеници, с които да се опита да опознае варварина и да узнае дали е в състояние да напредва и за в бъдеще, след като е започнал така скромно, а съвсем лесно е преуспял твърде много. Възнамерявал дори да го направи зет за дъщеря си, ако те сметнели, че той е достоен за царството на българите. В същото време той вземал пред вид непостоянството на съдбата, която наклонява везните ту човек да се наслаждава на най-голямо щастие, ту пък да се лишава и от старите си придобивки. А пък с добродетелта се подхранва надеждата и за това, което човек притежава, и за това, което е загубил. Императорът не се доверявал на съдбата, която дори и много да ни е дала велики неща, неочаквано и в кратко време отнема всичко, а когато липсва добродетел, в много кратко време се отнема и даденото от нея. Затова да не бърза ощастливеният да се радва и загубилият да съжалява. Поради това той обмислял такива неща и събрал приближените си на съвет. Виждал, че българската държава се нуждае от владетел, и предложил вместо Лахана сина на Мицо, Йоан, а смятал, че съдбата, смелостта и самият ход на неговите работи му помагат да се възкачи на престола. Предпочел Йоан, тъй като той бил по род и по връзките си с него подходящ за властта. Съветът възприел мнението синът на Мицо да стане зет на императора и така да бъде възстановен върху прежното си царство и да бъде подкрепен от самия император, от една страна, поради правото на Мицо и доброто отношение на дедите му към тях, а, от друга, поради покровителството на императора към него, което има тъст към зет. Естествено било Лахана, който се бил толкова възгордял от неочакваното си щастие, а и почнал да отслабва от нападенията на появилите се там ромейски войски, или да бъде пленен, или да се скрие чрез бягство, тъй като нямало къде да се укрепи. Търновци охотно биха предали Мария, тъй като злините ѝ спрямо тях не били така малки, за да ги забравят.

След като обмислил тези неща, императорът изпратил пратеници и тайно искал съвет от патриарха. Последният напълно взел страната на Мицо и с писмото си оказал въздействие върху решението. Същото писал и принкипсът, тъй като бил между кандидатите за нов патриарх след смъртта на Евтимий Теополски.

Няма да бъде зле да разкажем за това по-подробно. Патриаршеският трон бил вакантен и мнозина от източните епископи пристигнали: едни дошли от своите църкви, а други се намирали вече тук, извикани от Евтимий. Те одобрили предложението на Теодорит Аназарбски, тъй като патриархът бил вече болен, да повика достатъчно на брой епископи, за да гласуват напълно законно след смъртта на патриарха. Понеже се търсел човек, който да бъде полезен, а и никой не бил предпочитан от принкипса, трябвало естествено веднага да се избере и провъзгласи човек. Императорът обаче обърнал внимание на тези неща, заподозрял някаква подигравка и обхванат от подозрение, взел мерки да не би по някакъв начин да бъде подигран. Той добре знаел, че принкипсът поради станалите неща не е напълно съгласен с църквата, и смятал, че ако онзи се издигне на толкова голяма почит, той не би могъл напълно да му се довери. Защото, ако той бъде избран и започне да своеволничи, понеже е удостоен, от една страна, няма да му се покорява, а, от друга страна, по необходимост повиканите ще понесат не по-малко притеснения, понеже достойни не ще са допуснати до избора. И така той писал тайно на патриарха, за да го изпита предварително дали е така и дали позволява избирането. Изпитанието стана чрез пишещия тези редове, тъй като той беше много близък с онзи и беше предпочетен за изпитание пред другите. Тогава в отговор на тайно изпратеното писмо от императора до патриарха бе изпратено писмо от патриарха до императора чрез пишещия, който често го посещаваше и засягаше въпросите около патриаршеския престол и знаещ, изпитваше ума на незнаещия и се домогваше до съгласието му и бидейки напълно убеден, уговаряше го, че ако той се съгласи, като го повикат, ще получи патриаршеския трон. Това станало. Владетелят след това се обърнал към него като към вече избран тайно, изпратил му любезно писмо и го направил участник в работите на съвета.

Тогава императорът възприел мнението на тези и преди всичко мнението на деспината, започнал да провежда на дело дадените съвети, извикал при себе си Йоан от троянските владения при Скамандър (защото той живеел там с достатъчно земи в прония), променил му начина на живот и го провъзгласил за зет и цар на българите. Дал му името на дядо му Асен по тържествен начин пред цялата си свита и определил съответни наказания на тези, които по някаква причина не биха го назовавали с това име. Повикал онези от българите, които били склонни да се присъединят към него, за да ги облагодетелствува веднага, а на другите, които се колебаели, изпратил верни хора, награждавал ги с подаръци и ги укрепвал с надежди че ще бъдат добре, ако изгонят Мария и приемат за цар Йоан. Той нареждал тези неща от Адрианопол и оказал благо

деяния на някои, които веднага още при съобщението само се присъединили, а българите привличал към себе си с демагогски обещания.

Когато императорът се завърнал в столицата, съобщили му за скорошното пристигане на Михаил от Запад. Той бил най-младият син на деспот Михаил, отначало наричан Димитър, а след смъртта на баща си взел името му в негова памет. Никак не изглеждало, че получената в наследство от него част от бащините му владения съответствува на величието на неговото достойнство, което получил от императора, понеже обещал да му стане зет. Той оставил владението си и дошъл при императора, вярвайки на подпечатаните с клетва грамоти.

Императорът имал две дъщери за женитба — Ирина и Ана (Евдокия била още малка). Сватбата на Ирина с провъзгласения за български цар Асен била отпразнувана твърде тържествено. Този Асен имал същите царски символи, които употребявал и императорът, с изключение на наметалото му, което било от вълна. Било сключено споразумение, ако работите тръгнат добре, той да влезе в Търново заедно с войските на императора, а в противен случай отново да изпълнява службата деспот на ромейската империя. След като сватбата станала при тези условия, започнали непрекъснати съвещания по какъв начин работите да се придвижат успешно напред.

За брака на Михаил и втората царска дъщеря Ана пречили някои църковни канони, които в древност установил Сисиний и ги укрепил чрез заплаха с отлъчване. Жената на деспот Никифор, Ана, била родна племенница на императорската дъщеря Ана, а Никифор и Михаил били впрочем еднокръвни братя. Следователно пречело им родство от шеста степен: от едната страна, четири степени, а от другата — две, поради което било необходимо да се свика събор за разрешаването на този въпрос. След като обсъдили въпроса, съборните отци решили, че императорските бракосъчетания, насочени към мир, имат по-голямо право за снизхождение от бракосъчетанията на останалите хора. Очевидно било следователно, че ставащото против каноните се уравновесявало с милостта към молещите. След като пречките били отстранени по този начин, Михаил бил провъзгласен за деспот и се оженил за императрица Ана. Оттогава Михаил чрез клетва станал роб на императорите, а Йоан с клетва обещал да бъде във всичко съюзник на ромеите, ако стане цар на българите. В противен случай и сам той обещава с клетва, че вярно ще робува на императорите, понеже бил поставен за деспот от тях.

Императорът желаел да плени Мария, за да не би тя да уреди добре работите си и да осуети намеренията на императора. Той побързал да изпрати срещу нея пратеници не толкова да покорят страната, колкото мирно да убедят българите

да предадат Мария и да вземат за управници децата на императора. Мария разбрала, че се намира в безизходно положение и че е попаднала между две злини: от една страна, новопоявилото се зло Лахана, който с нападения опустошавал страната и си присвоявал всички места около столицата още при първия удар, а, от друга страна, войските на императора, които с напредването си ставали все по-многобройни и всичко, което се намирало извън града, разграбвали и заробвали, а намиращите се в града знатни се стараели всякак да примамят към себе си. Поради това страшни безпокойства смущавали душата на изплашената за себе си и за детето си царица. Тя не била в състояние да се отправи едновременно срещу двете страни и затова решила да се помири с единия от двамата, като извлече възможно по-голяма полза от уговореното при помиряването. Естествено тя сметнала да се обърне най-първо към императора, а подхождало в случая тя да запази изискванията на разума и законните си задължения към покойния си съпруг (законно е да не се влиза в общение с убиеца) и да потърси спасение от този, който ѝ бил дал властта. Затова тя решила да изпрати пратеници при императора и да го помоли за защита на правата си. Сега царицата узнала колко много не харесва императорът това, което тя смятала за полезно и което силно желаела. Тя се стараела да запази властта за себе си и за детето си Михаил, а императорът и насън не искал да пожелае да им осигури властта, като лиши от нея децата си, които започнал да настанява в страната. Така тя съвсем се отчаяла от намеренията на императора, а, от друга страна, смятала, че няма да има резултат желанието ѝ да изпрати пратеници при варварина и да го помоли да сключат мир при условие тя сама да продължи да управлява народа: защото невъзможно е този, който се стреми към същата власт, да сключи мир с тази, която има тази власт. Постъпката на императора я накарала да се замисли. Императорът вече нямало да стои мирен, щом като е почнал да действува за властта на децата си. И така решила да пренебрегне законните си задължения към починалия и да не обръща внимание на хорското негодувание, стига само намерението ѝ да бъде полезно за нея и за детето ѝ, ако се предаде на онзи [на Лахана], като си остане царица. Това значело, както тя решила, да се предостави напълно на свинепаса и да му отвори вратата на престолния град, да се омъжи за него и да заживее като царица с цар.

След като обмислила това, тя веднага изпратила пратеници при варварина, които да му съобщят нейното желание и искане (защото императорските пратеници не я оставяли на спокойствие). Лахана, щом като чул това, естествено се възгордял и започнал да важничи пред пратениците, като се гордеел, че тя бързала да му предаде властта, преди той да я спе-

чели с меч и с твърде силната си войска. Все пак той приел предложението за брак доста трудно и неохотно, за да не би някой да каже, че той е женолюбец и почитател на женските спални. Същевременно той се пазел от покварените нрави на тези, които ще го приемат, за да не могат да имат презрително отношение към него, а се представял, че приема предложението заради мира и от желание да не се пролива кръв в междуособни войни, като дава милост, а не че получава такава. След като и от двете страни били дадени клетвени обещания, тя му отворила вратите. Когато го приела вътре, омъжила се за него и двамата заедно взели знаците на царското достойнство. Така си мислила тя, че е подготвила достоен противник на императора.

След като се разчуло, това събитие, както трябвало да се очаква, разтревожило твърде много императора, който, измамен в надеждата си, се престорил, че не се тревожи, но се срамува от недостойното падение на онази, която посрамила рода си и погубила властта си, като се свързала с недостоен за нищо човек. А Лахана не бил в състояние нито да се противопостави изобщо, нито да задържи нападащата татарска войска, която естествено било да го нападне, от една страна, защото той бил явен враг на татарите, а, от друга, защото бил мразен и от съотечествениците си. Императорът не се ограничил само да говори за тези неща, но непрекъснато изпращал войски, за да нападат, и подготвял условия за свалянето на Мария.

Тогава Лахана намразил нежностите на жена си и започнал да живее варварски, като хитро привличал към себе си хората, които го заобикаляли. Защото той знаел, че е заобиколен от две страни от война и че ласкателствата, каквито и да са, никак не отстраняват опасностите от войните. Затова често се карал с Мария и я биел. Лахана смятал, че заобикалящите го събития са по-важни от всяко бездействие, и започнал да привлича към себе си българските първенци и да се подготвя за война срещу двете страни. След станалите събития за него не било възможно нито да сключи примирие с татарите, нито по някакъв начин да си подчини децата на императора. Поради това, доколкото можел, им се противопоставял ту доброволно, ту против волята си. Защото, като получил властта, за която не се надявал, той се грижел не само да я има, но и да я увеличи; понеже отвън ежедневно го нападали, той против волята си бил принуден да се сражава. А той знаел. макар и да бил варварин, че този, който не воюва, когато може, ще бъде заставен да воюва тогава, когато не желае. Поради това предприеманите от него смели нападения излизали твърде успешни. Враговете му не могли да се противопоставят на безредните му нападения и запазилата силите си наша войска се страхувала от среща с него, тъй като нищо хубаво не

очаквало и онзи, който бивал заловен жив. Защото да се попадне жив в ръцете на Лахана било равносилно на смърт поради крайната му жестокост. Никой не знае някога варварските му нрави да са били умилостивявани от нещастието на хората. Затова често войски, които се отличавали с храброст, влизали в сражение с него малодушни поради представата за очакващите ги ужаси, ако бъдат пленени. Многобройните войски на Асен обкръжили Лахана. Пленяваните от нас негови войници ставали много щастливи веднага след падането им в плен, понеже се освобождавали от тиранина и се присъединявали към императора. А нашите пленници не могли да очакват спасение, тъй като били наказвани като врагове.

Тежкото положение продължило дълго време и не могло да се очаква друго избавление от нещастието освен избавлението от варварина. Това освобождение станало скоро след като той тръгнал на поход. Когато се съобщило, че Лахана е бил победен от татарите, станало ясно, че и той не можел да избегне променчивостта на съдбата, особено след като се бил много възгордял от щастието си, и заедно с известието удобният случай се явил за търновци, които се обявили срещу Мария и решили да я предадат заедно със сина ѝ на хората на императора. Те приели Асен за господар, тъй като държавата на българите му принадлежала от старо време. Мария пък, която била бременна от варварина, била отведена заедно със сина ѝ Михаил при императора (той за втори път бил дошъл в Адрианопол) и била предадена на съответна за нея стража. Асен и Ирина (те не дошли едновременно, но тя пристигнала след Асен, когато императорът се върнал в столицата) безпрепятствено влезли в Търново и били посрещнати тържествено. Сред най-знатните бил и Тертер, когото българският народ много изтъквал и когото те много зачитали. Императорът пожелал да го сроди с Асен и да го удостои с почести. Неговият стремеж към властта бил голям. След като бил стратег, естествено било да се домогва и до нещо по-голямо. Съпругата му била пречка за плановете на императора. Защото да бъде почетен с първата си съпруга, без да се е сродил с Асен, това би било нещо повече от прибавяне горящо вещество към пламъка на замислите му. Ето защо царят предложил на Тертер да го направи деспот, ако остави съпругата си и се ожени за сестрата на Асен. Така и станало. Съпругата на Тертер била отведена при императора и предадена под стража със сина си Светослав в Никея, а сестрата на Асен се омъжила за Тертер и двамата били удостоени с деспотско достойнство.

След това Асен имал големи грижи от роднинското съдействие. За малко време му била отредена българската власт. Защото наскоро те се разбунтували (българският народ е склонен към измяна и може повече да се вярва на духането на

вятъра, отколкото на тяхното благомислие). Било ясно, че замислилите бунта са много, а ги подбуждал Тертер, който тайно се домогвал до властта. Освен това явно било, че той прикривал подозрението само чрез родството си с Асен, че не го предал, понеже се е сродил с него. Асен пък, като видял бунта и като се уплашил да не открият по-рано страха му и да не би да стане невъзможно да избегне опасността, решил да направи благоразумно бягството си и с изгода за себе си. Удало му се да сполучи в това. Прекрасните съкровища на българското царство, които те били взели от победените ромеи, когато ги предвождал император Исак, и които се пазели там като скъпоцености повече за хвалба, отколкото за употреба, тези съкровища и всичко друго, което можело да се носи, Асен и хората му затъкнали скрито в дрехите си и напуснали града нощем, сами преструвайки се на излезли в околностите на града за разходка и развлечение, с най-голяма бързина избягали за големия град [Константинопол].

Най-напред пристигнали в Месемврия с царската си слава и разкош, за да не бъдат открити като бегълци, и по такъв начин по море с кораб се отправили за града. Императорът в продължение на няколко дни не ги приел, когато пристигнали в манастира на архистратега при Анап, понеже се бил много разсърдил поради бягството им. Той ги обвинявал, че поради страх и малодушие били загубени в кратко време плодовете на толкова мъки и походи. Но тъй като не било възможно станалото да се премахне, императорът им позволил да влязат в града и да му се представят. А Тертер завзел изоставения царски престол при пълно желание на българите. И в кратко време станало известно както че се е възкачил на царския трон, така и че се е коронясал за владетел на българите. Такива са събитията дотук, а за станалите след това ще разкажем после.

През същата година, лишен от Търново и съпругата си, Лахана не останал спокоен, но събрал достатъчно войска и почнал да напада жителите на Търново (Асен бил още в града, задържайки при себе си протостратора Касим бег, когото императорът удостоил с тази длъжност — тогава императорът все още бил благосклонен към Асен). Лахана причинил твърде големи злини на ромейските войски. Най-напред се сблъскал с около 10 000 наши войници, които идвали в помощ на обсадените и които водел протовестиарият Мурин, когато се разположил на лагер при Диавена [в Котленския проход]. Лахана нападнал с малобройна войска многобройната наша войска и на 17 антестирий [юли] влязъл в сражения с нея, победил я със сила и извършил голямо клане: едни погубил по време на сражението, а други пленил и след това жестоко избил. Отново и наскоро след това на 15 посейдон [август] на-

паднал около Хемус войските на протовестиария Априн, който имал около 5000 войници, накрая Лахана ги победил, а него погубил. Тогава извършил много подвизи, понеже се сражавал самият с безумна смелост.

По-късно, след като Асен избягал и Тертер завзел престола, Лахана решил да отиде при Ногай и да го моли да му помогне. От друга страна, императорът не оставял без грижа българските работи, но и той изпратил Асен при Ногай с многобройни подаръци, молейки го да не изостави владетеля от рода на българите, но да го защити като брат, който търси справедливост за себе си. Ногай приел Лахана, тъй като той дошъл по-рано, но Асен приел благосклонно. Ногай впрочем приел подаръците и на двамата, като им причинил голяма мъка. Той ги задържал много време и ги водел със себе си (защото една цел имали и двамата срещу Тертер, макар и да спорели сами помежду си за царството и още повече се разделяли). Той не правел нищо, но протакал да мине време, като обещавал помощ ту на единия, ту на другия. Против желанието си те робували на хрумванията му. Веднъж той уредил пир и пиенето продължило дълго време. Когато били пияни и разсъдъкът ги напуснал, изведнъж Ногай скочил като от сън и като си спомнил тогава за препирните им (Асен бил седнал до него, а Лахана и протостраторът му Касим бег по-долу, но от двете му страни), заповядал така спокойно на заобикалящите го, като че ли не възнамерявал нищо да върши, да хванат Лахана, както той бил седнал. Тогава казал: „Този е враг на моя баща императора и не е достоен изобщо да живее, но да бъде посечен." Те неочаквано го хванали от двете страни за ръцете, забили меч в гърлото му и го убили там, където паднал. След това Ногай заповядал да бъде убит гледащият тези неща Касим бег и слугата веднага го убил, като забил меча в гърлото му. Асен, гледайки страшната гледка, цял се вцепенил и изпитал най-голям ужас за себе си. Тогава и той щял да пострада по същия начин, ако не го запазила Ефросина, която наскоро след това го изпратила обратно. За тези неща толкова.

От Никифор Григора

Превод на Ал. Милев от *N. Gregaras*, цит. съч. I, с. 130 132.

Императорът имал сестра на име Евлогия. Тя имала много дъщери. Едната от тях, Ана, тя омъжила за Никифор, княз на Етолия, а другата, Мария, за Константин [Тих], княз на Загора [България], понеже техните първи съпруги били умрели неотдавна... По това време сред българите се издигнал един мъж от пастирски род, хитър и способен да извърши преврат,

на име Лахана. Той събрал около себе си много прости и престъпни хора и започнал да живее като разбойник. Така той в късо време натрупал голямо богатство и в същото време събрал достатъчно войска. Константин не могъл да понася постоянните му нападения и грабежи и решил, като събере войската си, да излезе в бой срещу него и да рискува всичко. Той смятал за срамно, че съвсем незначителен човек в късо време е събрал голяма войска и не само причинявал непрекъснато големи злини на българите, но и заплашвал с голяма опасност цялото царство. Той се приготвил и тръгнал на поход. Като го нападнал, той бил победен от Лахана и лишен не само от царството си, но и от живота си. Против всяко очакване Лахана станал не само господар на царството, но и втори съпруг на жената на Константин. Той възнамерявал в края на зимата и в началото на пролетта да нападне из засада съседните ромейки села и градове, за да изглежда по-силен, когато те станат по-слаби. Щом като императорът чул за тези неща, сметнал, че не бива да ги търпи, нито пък че са достойни за забрава или пренебрежение. Той много се загрижил и разтревожил. Сметнал, че Лахана е опасен не само в момента, но виждайки го, че с твърде голямо усърдие се стреми към това, което желае, казал, че като върви методично, Лахана ще стигне постепенно до такава голяма сила, та и за ромеите след време ще бъде мъчно да го надвият. Трябва тези, които искат да живеят в сигурност, да изпреварват и предотвратяват опасностите. Ако в момента е твърде лесно да се пресекат корените на поникващото растение, то да не се бавят и да не чакат да наказват виновника на порочните дела с риск, щом като може без риск да накажат виновника на замислите и плановете. Ние казахме по-рано, че Мицо, потомък на Асен, се установил да живее около Троя. Съобщихме и причините за това. След време той умрял там. Оставил син Йоан Асен. Императорът повикал този при себе си, понеже имал право над българския престол по наследство от дедите си, оженил го за дъщеря си Ирина и го изпратил със силна войска да освободи българската държава от тиранията на Лахана и така сам да си завладее властта, която преминала към него като законно наследство. А Лахана, който тогава бил на поход срещу скитите [татарите] за затвърдяване на своята власт, по тайните козни на императора бил убит [букв. платил с живота си за своите престъпления]. Без мъка Асен получил царството на българите, понеже те го приели радушно. След това Мария, сестриницата на императора, била изгонена оттам със сина си Михаил, когото тя родила от Константин, и пристигнала в Константинопол. Впрочем често големи скърби следват след големите радости и като вражески мечове раздрусват и унищожават спокойствието от ра-

достта. И в този случай станало така. Тогава имало един благороден мъж, твърде умен и известен между българите със съобразителния си ум, на име Тертер. Асен, желаейки да го приближи до себе си и в същото време да си осигури безопасност, го оженил за сестра си, след като отстранил първата му съпруга и я изпратил с децата му в Никея. След това го удостоил и с титлата деспот. Но той не останал за дълго време верен на този, който толкова много го почел. Като разбрал твърде голямата простота и недалновидност на Асен, той в късо време съумял да привлече към себе си цялата войска и мнозина от знатните. Вече имал намерение да убие Асен и да стане владетел на царството. Но Асен, като узнал за това, престорил се, че отива на посещение с жена си при тъста си императора. Тайно взел всичко, което било ценно от богатствата и парите на българите, и пристигнал при тъста си императора във Византион [Цариград]. Там той прекарал остатъка от живота си. А Тертер си присвоил българското царство, *понеже нямало* човек, който да му се противопостави.

От Мануил Фил

Мануил Фил (ок. 1270 — ок. 1350 г.) е известен византийски придворен поет. С многобройните си стихотворения и поеми величае дворцовите среди и феодалната аристокрация. Въпреки явното му пристрастие и тенденциозност при описание на събитията Мануил Фил е ценен като автор, тъй като описва случки, почерпени от самите участвуващи в тях лица, и дава сведения, за които не се срещат данни никъде другаде. За българската история особено ценна е поемата му „За военните подвизи на известния чутовен протостратор', в която описва подвизите на пълководеца Михаил Глава срещу българите. Превод на Ал. Милев от *Хр. Лопарев,* Византийскии поэт Мануил Фил К. истории Болгарии в XIII—XIV веке, СПб, 1891, с. 51—53, стих. 169—282.

Наскоро след това покори и целия *Зигос* [Хемус]
и непристъпните преди това и смели господари
отвлече под ярема на робството.
Впрочем той трябваше да пожъне класовете,
а след това да приготви семето за посев.
Крепостта *Галата* и *Петрич* [при Варна]
станаха наскоро двама свидетели за подвизите му.
След като ги подчини и се придвижи напред, благородният
дойде до *Проват* [Провадия] — град във вътрешността
и тъй като острието на меча му беше рожба на отмъщението,
той колеше и посичаше с меча си злодеите.
Превзе след това *Вича* [на Камчия], която е без връзка,
но е свързана с обилни връзки с бога,
като се показа добър конник в близките места.
Завладя цялата околност на *Емона* [Емине],
стана господар на крепостта и града *Козяк* [Обзор] и

окъпа меча си в кръвта на българите.
Завладя след това и равнината *Кария* [при Камчия],
където направи лагер във вид на окръжност,
и прослави плодородната равнина с победи.
Той направи съвсем тясно широкото преди това място
за българското високомерие,
като подчини и околността на *Стенос.*
Разпрострелият се от тясно и ограничено място
превзе и областта на *Пацимиск.*
След това ненавистните и зли метежници,
разбойници и разрушители на държавата,
плъзнали и отдали се на битки,
подобни на някакви дракони излезли от глъбините на земята
винаги когато настава лятна горещина,
знаха от какви неща страдат, когато благородният
подобно на мълния лесно ги срази.
Куман пръв беше въвлечен в битката.
След него *Кънчо,* а след тях *Момчил*
и по-силният и по-смел дракон
Стан, който разрушаваше тогава *Загора.*
След това *Дамян* от Белград.
Той ги събра всичките лесно в примка и
и блъсна в бездната при радостни забавления.
А градовете, за които се бориха помежду си
тези, които поради това бяха отворили враждебна уста срещу него,
укрепи, като ги направи напълно защитени места:
Овчага [в Лопушанския проход]. *Върбица* [в Герлово] и околностите ѝ,
крепостта *Козяк* [при Котел]. Към тях още
Диавена [в Котленския проход] и *Грамени* [при Градец],
амия *Инок* и изобщо цялата околност,
Петровун и *Теофилакт* [неуточнени],
цялата територия на *Ичера* [при Котел],
Гологлед и с тях *Тича* [при Котел],
и най-силната крепост *Белград,*
за което свидетелствува покорената *Студена* [в Преславския балкан]
Пиргицион [Горно Александрово, Сливенско] и цялата му околност вземаше като големи подаръци за голямата си битка,
правейки *Лахана* нещастен владетел,
След това превзе *Камена,* после *Сотирград* [в Ичерския проход],
околността на *Мокрен — Пачово* [неуточнено]
и крепостта *Ктения* [неуточнена], която струваше много битки
и която този Веселеил възобнови.
Без да има криле, той завзе някак си *Аетос* [Айтос],

който е щастлив с ловджийското си сърце.
Сам той като ястреб-родител го засели,
като доведе много птиченца от *Устие* [при Преслав],
Проват, а така също и от *Преслав,*
и от котловината при тях,
понеже било опасно да останат заселени с врагове.
И *Чрвезица* е свидетел за *Твърдица* [на пътя Сливен — Елена],
та всеки очевидец да узнае това.
Иъглиж пък е съсвидетел с *Крън* [Казанлъшко].
Верея пък за *Колина* [Старозагорско] от *Венец,*
непристъпни крепости на чужденците,
които крепости благородният лесно подчини.
Ако те нямат възможност да говорят поради алечината,
то нека *Лахана* не завижда на съдбата.
Защото, дори ако с мълчание ще скрие битките,
самото *Търново* ще разтръби победите.
Скоро ще заговори и събраната войска
от костите, натрупани от него.
Ще заговори и устата на царицата,
и неочаквано ограбеното царче,
тъй като има твърде верни свидетели.
Защото, като получи без риск *Търново,*
той изпрати българската лъвица със самото лъвче
на лъва венценосец [византийския император]
като приятна плячка на роднинска признателност.
Глашатай за победата стана жената на *Константин,*
която видя свободната си съдба поробена.
И след това [Глава] превзе отново самия *Преслав*
и заедно с него *Ловеч, Червен* и *Видин*
и обширната равнина около *Дунав.*
А след това отново отблъсна самия опасен метежник
Лахана и го прогони с оръжието си.
Изобличител на сатрапа за бягството
е крепостта *Дръстър* поради това, че
в продължение на три месеца е била обсадена заради него.
И щеше да я превземе, изгаряйки я като тревица,
този бърз великан зареносец,
ако някаква тежка болест не бе го нападнала
подобно на дъждоносен облак от буря
и го принуди да се завърне във *Византида*
и да излекува и премахне болестта си,
тъй като самото небе го движеше повече,
отколкото нареждането на царските заповеди.
Неумолимата буря от насрещни облаци
завлече веднага войската на запад.
Понеже отсъстваше стратегът-слънце,

друг стратег-звезда поведе войските
... в бездната на робията.
С... тата ... а войската из един път се парализира,
разда... е и раздели градовете на враговете,
ко... о съдбата му беше подчинила чрез битките.
Но т... отново събра огнения блясък на войската
като под диск чрез обилието на подвизите
... с нег... изгори необуздания *Лахана*.

Приписка в Свърлижкото евангелие

Пр... к т... в Свърлижките евангелски листове, намиращи се в Белград... я музе..., е единственият извор, в който е споменато името на Ивайло. ... ря вод... а *Ив. Дуйчев*, СБК, II, с. 65, от *Г. А. Ильинский*, Сверлижские р..., Сборник статей по славяноведению. т. II, СПб, 1906, с. 10.

В името на отца и сина и светия дух. Аз, раб божи Константин четец, назован Воисил Граматик, написах тази книга за презвитер Георги, назован поп Радослав, в град Свърлиг, в ... ите на цар Ивайло и при нишавския епископ Никодим, в ...787 [... 1278 9], индикт 7, когато гърците обсаждаха град Търново. Та моля ви се, отци и братя, до когото дойде тази кни... а, четете, като изправяте, а мене, грешния, не злословете, но ...о-скоро благославяйте, та и вас да прости бог и пресветата ... егова майка. Амин, амин, амин.

III. РЕЛИГИОЗНО-СОЦИАЛНИ ДВИЖЕНИЯ В БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ XIV В.

Из Житието на Теодосий Търновски

Житието на Теодосий Търновски е написано от цариградския патриарх Калист на гръцки. Славянски превод на житието е направен от иеросхимонах Спиридон през XVIII в. по житието в рилския панегирик на Владислав Граматик. Превод на *В. Киселков. Житието на св. Теодосий Търновски* като исторически паметник, С., 1926, с. 8—26, от *В. Златарски* Житие и жизнь преподобнаго отца нашего Теодосия, иже в Трънове постничьствовавшаго, СбНУНК, кн. XX, ч 2, 1904 с. 1—31.

От коя народност и от кое нетрайно родно място произхождаше онзи божествен мъж, не е лесно да се каже в настояще време, когато той се беше постарал, щото това никой да не знае. По всякакъв начин той отбягваше беседите със своите сродници, понеже непоколебимо желаеше съвършено да опази своята сърдечна преданост към бога; нему му се чинеше, че е по-добре да наскърби родителите си и всеки друг, който и да бил той, отколкото и най-малко да отстъпи от познатата [нему] любов към бога. И не само това [той криеше]. Ала аз ще съобщя, че родното място на този велик [мъж] бе най-горният, свободен и безопасен Ерусалим, а братята и сродниците му — небесното войнство. Ако ли някой иска да узнае и неговото долно и земно отечество, нека чуе, че това бе едемът, раят, за който [човекът] биде създаден и настанен, за да пребъде по образ и по подобие божие...

Той излезе из родното си място, като го напусна безследно подобно на слово, що изчезва във въздуха, и стигна един град, който по тамошному се нарича Бдин. Там намери прочутия манастир, нализаем Арчар, [посветен] на божественейшия и блажен всейерарх Никола. И отиде при тогавашния игумен, чието име беше Йов, мъж добродетелен и словом и делом, който, след като разбра с помощта на душевното си око, че той ще бъде избран на бога съсъд, сърдечно го прие и го облече в монашески образ, като му забрани да мисли за всичко, що е плътско и преходно. Когато вече се запозна с монашеския живот, той беше готов за всяко дело. Затова [игуменът] него

остави за ръководител на монашеското братство, като му заповяда да извършва всичко, каквото е потребно за манастира. Без телесна умора истинският изпълнител на божествените заповеди всичко понасяше толкова доблестно, като че сякаш да служеше на бога, а не на човеци. А в послушанието и смирението толкова бе се проявил, че съвсем не е лесно да се помене някой друг, който и да бил, що е проявил ревност към тях [като него]. Тоя начин [на живот] той възприе от Йоан Лествичник, сиреч игумена на божественейшата Синайска планина. Той прекарваше тоя [живот] много богоугодно: от послушание към смирение, от смирение към безстрастие, което се нарича и владичица на добродетелите; не пропускаше нито поста и въздържанието, а и в тях здраво, мъжествено и чудно се придържаше. Като пребиваваше усърдно в тези добродетели като при водни извори, напълно той изучи чудно и много изкусно и Давидовите песни.

Немалко време той престоя там и изучи всецяло живота на монасите постници. Дори той изпрати при бога и отца [Йова] и се огради с неговите молитви като с оръжие. Но той не се задоволи с наставленията и услугите му, а като някоя трудолюбива пчела, която обхожда различни цветя и събира всесладък мед, [без да се насити], така и премъдрият онзи не се насищаше с първи или с втори наставления, а усърдно се стараеше да постигне съвършен добродетелен живот.

Поради това, като напусна горереказаната обител, достигна Търново, който беше царствуващият на българите град, втори след Цариград и словом, и делом. И като намери тогава много прочутия манастир на всеславната Дева и Богородица, Христовата майка, той се посели в него. Даже и до днес [този манастир] се нарича с обикновеното си име Света гора. Теодосий сладко бе приет от онези [братя], които бяха там. Тук той е престоя много време. Подобно на някой разумен и хитър търговец, който се надява на по-голяма печалба, като мислеше, че ще намери нещо по-велико, той излезе оттам с намерение да получи многоценния бисер според божествения евангелски глас и достига едно място, нарицаемо Червен. И като намери там манастира, той настояваше по всякакъв начин, щото игуменът, който стоеше по-горе не само по добродетел, но и по благочестие, и по непоколебима вяра, и по пазене на божествените правила, да го напъти в духовните [работи]. И онзи божествен мъж, който притежаваше всичко, усърдно залягаше, щото и някой друг измежду човеците да проумее божествените заповеди и да привикне [с тях]. И както някой [човек], който, като знае изредно да обира зрели гроздове, иска да обере всичките, така и Теодосий, след като събра от своите съпостници всички [неща], що водят към добродетелта, веднага излезе оттам и достигна Сливенската планина, защото тогава

малцина бяха в българската страна, които живееха добродетелно. И като намери там манастира на Пречистата владичица, нашата Богородица називаем Епикернев, защото тоя божествен храм бе създаден от него [г. е. от Епикерн], и като влезе в него, показа се сладък на игумена и на другите в службите и в останалите иночески дела.

След като престоя там много време, изведнъж достигна до ушите му една мълва. А мълвата, казвам, съобщаваше, че някой си мъж, наречен Синаитин, защото това прозвище бе гзел от Синайската планина, а по монашески Григорий, п истигнал на някое място, което се намира между гърците и българите и което бе називаемо Парорие. То беше далеко от света от човешките разпри и селища, и откъснато от светските работи, понеже се намираше в дълбока и дива [местност]. Там той построи няколко килии и се посели, отдаден винаги на бога и обилно приемайки от него озарения. А преди да дойде той, мястото беше съвършено не заселено; той пръв се засели там и положи основа на добродетелта. Прочее този велик и небесен човек и земен ангел престоя немалко години в нашата света Атонска планина и добре и непрелъстиво мнозина изучи на деяние и видение, защото той наистина се беше усъвършенствувал чрез добродетелното безмълвие, и не само чрез външните добродетели, но и чрез вътрешните добродетели той наяве бе направил онази гора пребожествена и бе се изравнил с ангелите. Когато пък агарянският род обкръжи цялата гръцка земя и опустоши всички места и страни, излезе от оная божествена планина. Не можейки да пребивава там поради честите нашествия на варварите, поради тая причина той отиде на гореказаното място. И в късо време се разнесе слух по цялата онази страна за тоя чуден [мъж], а [неговото] жилище и пребиваине стана известно на всички. Там можеше да се видят тълпи от хора, които се стичаха и които слушаха божествените поучения на тогова, като че изтичаше източник от сладка вода.

Като обхождаше навсякъде тази блага мълва, тя улавяше добрите човеци. А между другите изпадна уловен и тоя чуден Теодосий. И както магнитът привлича към себе си желязото, така и мълвата за онзи отец [призлече] тоя божествен [мъж]. Прочее, като отиде усърдно в тамошната пустиня, той издири желаемото и като намери чудния мъж, не може да се изкаже с колко голяма духовна радост и с каква неизразима наслада се изпълни. Тутакси, щом съзре тогова, онзи божествен мъж сладко го погледна и прие, защото, мисля, за него стана явна благодатта, що живееше у Теодосий. Оттогава прочее и денем, и нощем той бе напътван от оногова върху поучителните слова към чистата и неосквернена вяра, към божествените и другите заповеди, които уподобяват човека на бога и го възвисяват до

степен, равна на божествения дух. Така вървеше той след учителя и тъй бе наситен с духовно питие, както някой телец, който суче от майка си и който винаги получава от нея кърма. По същия начин и този бе кърмен от оная божествена душа, а тя не преставаше да върши така. Като видя неговата божествена ревност към божествен живот, великият нищо не пропускаше, наставлявайки го добре и много изкусно. Той явно го запозна не само с встъпителния и обикновения [монашески] живот, но и с деянието и виденнето, при което бесовете нападат отляво и отдясно.

Когато он ва Парорско място се напълни с разбойници и у й и, какво намисли и при това какво пожела и извърши [Г горгий], който обичаше пустинния живот? Бидейки обезпокоява от безчовечните нападения и от ежедневните опустошения на ония убийци, които съвсем не оставяха да безмълствуват чудните старци, що живееха монашеско житие, той изпраща ния тогава Теодосий — а още по-вярно е да се каже божия дар, при цар Александър, който държеше тогава българския скиптър и беше благочестив, православен, а още и боголюбив мъж като никой друг между царете, за да го уведоми , та, като се смили, да съгради укрепление и прибежище, да даде облекчение и отдих на чудния Григорий и на он , които бяха с него. Като чу от Теодосий за тия неща, , който се придържаше в благочестието и добродетелта, който бе изпълнен при това с разум като никой друг; то него познаваше повече, отколкото другите още от по-рано обичаше изредните монаси и им се радваше, колкото е възможно, с готовност удовлетвори молбата, след като изслуша сладко думите на божествения мъж: на драго сърце и с щедра ръка той леко изпрати [на братята] пари, добитък и други неща, колкото им бяха необходими за уякчаването на пирга [укреплението]. Така [братята] се сдобиха с имущество.

А пък божественият Теодосий най-прилежно извършваше всяка работа: да служи непрестанно и дори посреднощ да става да се моли на бога, както казва божественият Давид. Прочее, като се довърши пиргът и църквата, [братята] получиха вечно безмълвие и тишина и се опазиха от разбойническите нападения.

Когато гледаше чудния Теодосий постепенно да нараства в добродетели и да се усъвършенствува духовно, онзи божествен мъж, велик отец и безмълвник, на него само заповяда да безмълствува в килия, за да преживее бесовско изкушение, както става с онези, които се подвизават и които винаги се устремяват към бога. Прочее, като се въоръжи с молитвите на отеца като с броня, шлем и яко всевъоръжие, заповяданото изпълняваше със светло съизволение. Той преживя много сражения и съпротивления отвсякъде, ала никак не беше доволен,

понеже не изпитваше никаква боязън нито когато слушаше техните гласове, нито пък [когато му се явяваха] постоянно странните видения, те не успяха поне за малко да отвлекат вниманието му от бога; повече той се молеше в себе си: „Радост моя, избави ме от тия, които ме обкръжават“ и пак: „Господ ме варди и не ще ме лиши от нищо“. Като си припомняше в себе си тези и други подобни молитви и като се поучаваше постоянно, видението лесно изчезваше безследно.

Когато стана пак необходимо и когато братята пак бяха притеснени отвсякъде, доблестният Теодосий пак биде изпратен от отеца при горепоменатия цар, понеже никой друг не би могъл да изпълни такава служба, поради старото му познанство [с царя], както се каза по-горе, и поради чистата и искрена царева обич към него. А той, като прие отчевата поръка усърдно, замина да я изпълни. Прочее той отиде при царя, получи всичко, каквото трябваше, и се приготви да се завърне обратно.

Имаше един благороден човек от лични и славни [родители]. Много отдавна той имаше голяма любов и преданост към тоя блажен [мъж]. Отдаден всецяло на сърдечното си влечение, той се облече в монашески образ. Беше много прост и понеже нямаше кой да го наставлява в божия път, той скърбеше в себе си и много тъгуваше. Затова, като узна за пристигането на Теодосий, скоро сам отиде при него, много пъти целуна нозете на блажения и му припомни за старата обич и за намерението да се заколи или да се хвърли, ако той го презре. „Както еленът копнее за водните извори, казваше той, така и моята душа копнее да се наслади от молитвите на отеца и заедно с тебе да се засели [при него].“ Прочее, като се преклони пред молбите му, той го взе със себе си и го заведе при блажения отец. Името му беше Роман. Според заповедта, която повелява да не се пъди, който иде, старецът не само че не го прогони, но го прие усърдно и го причисли към братята. И той доволно време преживя, благопокорно служейки и изпълнявайки, каквото се заповядваше. Веднъж се наложи някаква необходимост и поради тая причина той бе изпратен от отеца по работа. И докато онзи велик старец така преживяваше във всякакви добри дела и се домогваше до небесното царство, иноческото имущество растеше и имаше надежда да стане още повече. Но когато и за този блаженейши отец, наставникът на монашеското жителство — понеже бе човек, дойде краят на неговата човешка природа и дойде вече време, за да отиде той при бога, него го погребаха с много ридания и сълзи. Когато останаха без пастир, монасите повикаха Теодосий за свой предстоятел, понеже той подражаваше на отчевия живот, и решиха вместо оногова той да стане причина за тяхното пребиваване и обединение, [т. е. да не се разпръснат!]. Ала той ни най-малко

не се подчини на това, нито пък поиска да поеме върху себе си такова началничество. След като постоя там немного време след смъртта на божествения отец, той излезе оттам и се завърна в Сливенската планина, едно за да посети братята, които е намираха там, и друго заради горепоменатия Роман.

А горепоменатият Роман, тъй като бе изпратен от отеца поради причините, които казахме, не успя да се наслади на отчевото погребение. Затова немалко той скърбеше и тъгуваше. Прочее там той [Теодосий] намери него [Роман]. Двамата прожиняха малко време и се отправиха към светата Атонска планина, към иноческата митрополия, причинителката на всяка добродетел и чистилницата на всички греховни страсти. Още от по-рано те желаеха това и много драго бе за тях да видят божествените мъже, които там живееха монашески живот и извършваха различни подвизи, което и постигнаха. Подобно на трудолюбивата пчела отвсякъде той прилежно събра всичките слова, които [се отнасяха] до деянието и видението, и поради душевната си чистота привлече у себе си духа. Ала като не можа да остане да живее там поради нашествието на варварите, той повърна Роман назад, а самичък потегли за Солун. След като навести добродетелните мъже, които се намираха там, и като се наслади от тяхната благословия, той съизволи да отиде и в Бер, та да се насити на образите и беседите на тамошните отци; [там] беше скитът, нарицаем Атоний Нови, който имаше множество постници, които един друг се надварваха по добродетел и които живееха същински ангелски живот. Като се наслади достатъчно на техните молитви и размишления, той отиде с кораб в Цариград. Там той престоя малко време. След като се поклони с голямо благоговение, както би рекъл някой, на всички, що чрез [техните] честни и божествени страдания творецът и владетелят на всичко направи лечители на човеческите страдания и [достойни] за удивление и прослава, и след като ги целуна от сърце, той пак се завърна в Парорската обител — едно, да посети своите братя и съученици и, второ, защото искаше да се поклони на ковчега на онзи велик и божествен отец. След това пак се завърна в Сливен. Като намери там единонравния и единодушен Роман, както се каза по-горе, отиде с него в Емонската планина, която лежи край Черно море, близо до Месемврия, дето не преставаха да се молят на бога, докато пребиваваха. Те прилагаха трудове към трудове и постене към постене и се усъвършенствуваха душевно, като забравяха задното и се простираха напред, да се изразим според божествения Павел. И подобно на еднонравни съпрузи те вървяха по божествения път. Но понеже и тук не ги остави ненавистникът на доброто да стоят безмълвно и изпрати убийци и кръвопийци на онова безмълвно място, затова те недоумяваха какво да сторят. По нрав те се уподобиха

на пчели. Защото, както пчелите, когато не намират около пребивалището си да берат мед и да пълнят шестоъгълните си къщички с нектар, отиват там, където ще изпълнят своите скривалища със сладък нектар, за да получат чист мед, така и т направиха. Грижливо те дирехa място, което да е безопасно и недостъпно за никой разбойник, а освен това да е под царска охрана, да е изпълнено с всякакъв страх и да е недосегаемо за клеветите на зли мъже; те отсъдиха, че ще бъ́ до́ре на такова място да се заселят и там да събират меда на добродетелите. Прочее, като напуснаха онова място, отидоха при царя, за да го уведомят за всичко.

Благочестивият цар Александър напълно задоволи тяхната молба било поради отдавнашната и силна любов, що хранеше към Теодосий, било защото желаеше да се наслаждава по-често от поука. Прочее, като отидоха там и като видяха мястото, отговарящо на техния нрав, те се изпълниха с неизказана радост. Тая планина, именуема Кефаларево, отстои от царствуващия град Търново на голямо разстояние. Като си построиха килии, водеха невеществен живот. Килиите им по нищо не отстъпваха от Яковлевите. Ако е възможно, за тях смело може да се каже и да се мисли съгласно с Исая: „Като твоите добри домове, Якове, и като твоите скинии, Израилю, като дърветата край реките и като кедрите, що посади бог." За постническите [им] трудове и за всенощните [им] бдения има повече да се говори. В такова пребиваване преминаха три години. Като изпадна в унесеност, на Теодосий се стори, че цялата планина се изпълни с различни цветя и с чудни и различни дървета огрупани с разнообразни плодове, и че стои някой светъл [образ], който му заповядва да събира грижливо плодове. Когато дойде в себе си, той разбра духом, че оная пустиня ще се напълни с монаси, които ще дадат множество плодове на добродетели. Не след много време това се и осъществи, защото, като се стекоха от различни места до петдесет монаси, превърнаха пустинята в град. Като си построиха гнезда на места · на места подобно на сладкопойните лястовички, денем и нощем изпращаха богу славословия.

Като се почочи само за едного от тях, достатъчно ще бъде да се разбере по него животът и постничеството на всички.

Имаше един мъж, чуден по дела и живот. Името му бе Дионисий. Той носеше свещенически сан. Поради благоговейния си нрав той престана да служи на светия олтар. Като никой друг той не притежаваше нищо, защото по всичко той подражаваше на пророка Илия или, по-добре е да се рече, на Предтеча и Кръстителя. Той изтощаваше тялото чрез глад и жажда. Дотолкова изтъни тялото от всенощни бдения и чести поклони, че от чертите на лицето му едва да се познае печална сянка. Тялото му съвършено изсъхна. Работеше със своите ръце: не яде-

ше даром никакъв хляб; беше облечен в кожа, и то лоша. В Писанието [беше] премъдър. Божественото писание знаеше наизуст и на двата езика — на гръцки и славянски; от бога имаше дар да превежда умело и чудно от елински на славянски език; той преведе много книги и украси църковното имение. Макар и да доживя до четиридесет и повече години, в нищо той не наруши монашеското житие. Отиде при бога, като от тежка болест предаде дух. Искал бих да посоча и други постници, които живяха тогава, ала да не стане дълъг разказът, казаното достатъчно ще бъде за тези, които имат ум и които дирят полза за душата. При все това Теодосий, вече най-мъдрият, не се задоволяваше с тях, но подобно на магнит привличаше от различни места и много други, та оная чудна планина се пълнеше с множество монаси. Като светли звезди по небесната твърд тези добродетелни отци озаряваха оня чуден скит, насърчавани от учението и наставленията на мъдрия отец. Между тях се виждаше чудна и дивна надпревара; всеки иска да надмине другиго с добродетели. И всичи тия [неща] се извършваха в тогавашното време!

Някой монах, по име Теодорит, дойде от Цариград в Търново под предлог да лекува. И когато се зае за работа, започна да сее плевелите на нечестието. А тия плевели бяха наистина хулите на нечестивия Акиндин и на Варлаам. Не само [с това], но и с чародейство и магии примамваше мнозина. И това вършеше не само между простите, но повечето между личните и славни човеци; и отначало злото бе толкова, че немалка част от града клонеше към такава яма. Той учеше да се покланят на дъб, та от него да приемат изцеление. Затова и мнозина принасяха там в жертва овце и агнета, вярвайки в такава измама. Като се повдигна силна разпра и глъч сред народа, [злото] не можа да се укрие от божествения Теодосий. Затова, като отиде с усърдие, изкорени злото, затвърди църковното предание, поучи [хората] да се покланят на единаго бога в трите лица и изправи ония, които бяха се увлекли по такава измама, а окаяния измамник и съблазнител съвсем прогони и покри с вечен срам. А след като се завърна, отдаде се на любимото си безмълвие. И поради това царят придоби по-голяма любов към доблестния — и преданост, и вяра. Затова заповяда да построят там пирг, а така също и църква, та тук завинаги да се отдаде на божествени служения.

В Солун имаше някоя си монахиня по име Ирина. Тя вършеше лоши работи. Седейки в Солун, тя се представяваше като да живее непорочно, а пък потайно и прикрито беше творителка на всякаква скверн и нечистота. Като я узнаха там, мнозина от монасите често се събираха при нея. А тя, понеже внимателно бе изучила цялата всескверна месалианска ерес, тайно я проповядваше на всички, които идваха при нея, за да

вършат мръсни дела. След като много се разпространи, мнозина от монасите бяха обхванати от тая лъст. Като отиваха на светата Атонска планина и като се поделяха на групи на групи, твърде много сскърбяваха находящите се там манастири — че били бедни и просяци. Ако ли пък им се случеше да останат някъде без хляб или без питие, изсичаха всички маслинови дръвчета, които се намираха извън манастира, а много пъти и лозята и другите дървета и вършеха всичко, което им се струваше да е пакостно. Тази ерес се шири така три години, дори и повече. Светите отци на онази планина, като не изтърпяха нечестивата им ерес, а тъй също и извънредно многото им пакости и безсрамия, свикаха събор и изобличиха тяхната лъст и лукавство. А след като ги прогониха всячески, предадоха ги на вечно проклятие.

Двамина от тях отидоха в Търново: името на единия беше Лазар, а на другия — Кирил, а по прякор — Босота. И макар че тука преживяха късо време, те не можаха да укрият своята лъст задълго. Лазар почна да безумствува. Съвършено гол той обикаляше целия град. На срамните си части поставяше тиква, за да ги покрива. Странно и грозно зрелище бе за всички, които го виждаха, а с детеродния си орган, що бог е подарил на хората за размножение, бе досаден. Кирил пък, наречен по-горе Босота, започна постепенно да проповядва нечестивата си ерес. Понякога хулеше светите икони, а понякога тъпчеше светите икони и честния и животворящ кръст; освен това у дома си [употребяваше] пития и различна скверна храна; учеше, че сънищата били божествени видения; че мъжете и жените трябвало да се откажат от законния брак, и още много други подобни скверности и хули. Той притежаваше и ученик, поп Стефан, който подобно на него беше злонравен, с нищо не отстъпваше от неговото злобесие и беше строг пазител на неговата мръсна ерес.

Когато всичко това се разпространи твърде много и злото стана известно на всички, патриархът, който тогава управляваше църквата, недоумяваше какво да прави, понеже беше прост. Той повика божествения Теодосий и го уведоми за всичко. А този поръча да се свика събор и да се прогони злото. На царя това беше известно и грижливо обяснено. Той заповяда да се свика съборът. Той присъствуваше заедно с патриарха, с целия църковен клир и с болярския съвет. Дойдоха и скверните сеячи на скверната ерес. На блажения Теодосий бе повелено да им задава въпроси и да им отговаря.

Той ги питаше, казвайки: „Що е това ново и несъгласно с черковния чин ваше учение, което чуваме ви да учите и разяснявате?“ А те казаха, като отговориха: „То не е ново изобретение, както казваш ти, нито е несъгласно с църковния чин. Това са господни думи, казани в светите евангелия и апостол-

ските заповеди. Господ казва: „Не приготвяйте храна, която се разваля, но такава, която трае във вечния живот“, и: „Блажени са бедните по дух. Живеейки според тия заповеди, ние обичаме бедността, молим се непрестанно, не въставаме срещу естеството и други такива [беззакония не вършим]. Ние сме хвалимите от господа и бедните по дух, затова и целия свят обикаляме, пазейки словото на живота.“ Премъдрият пък отговори на това, като рече: „Господ не е казал това за тленната храна, но за своите божествени заповеди, а нам е заповядал да се молим всеки час и да изпросваме насъщния хляб. Също така говори и апостолът: „Моите ръце послужиха на мене и на тези, които са с мене“, а не да обикаляме градове и села, да се упиваме и преяждаме, себе си да наричаме свещеници и дякони и без срам да проповядваме, без да сме ръкоположени от епископ и без да ни е заповядано да поучаваме. Кой ви заповяда да съветвате хората да отстъпват от законния брак, да не се занимават с ръчен труд и да си режат детеродните органи? Кой пророк, кой апостол, коя евангелска книга ви научи да смятате съновиденията за божествени видения? Божественото писание учи, че който вярва в сънища, той прилича на онзи, който гони своята сянка и се опитва да я улови. Апостолът е узаконил законния брак. Той казва: „Честен брак и неосквернено легло“, и: „Блудниците и прелюбодейците ще съди бог.“ — Господ пък е казал: „Което бог е свързал, човекът да го не развързва.“ — Дори когато отишъл на сватбата в Кана Галилейска и я благословил, той превърнал водата във вино. Вие не сте бедни по дух, а скривалища на нечисти духове, които ви служат за учители и владици. Кой бес ви пошепна да давате простор на естествените си страсти или да говорите, че нашата природа била роб на бесовете? Бог не е устроил нашата природа да бъде роб на бесовете, а свободна и самовластна. Бесовете са врази и противници и те воюват с нашата природа. Всичко зависи от волята ни: ако се покорим на техния съвет, явно е, ние ще им бъдем подчинени; ако ли не, те ще останат посрамени, а ние ще бъдем удостоени с великия венец. Затова от нашата воля зависи дали да им се покорим, или да ги отхвърлим. Откъде се осмелявате да говорите, че има две начала — едното добро, а другото зло, и че бог владее доброто, което е на земята, а [неговият] противник — небесното?. Ако това би било така, то защо ни научи да казваме в молитвата си: „Отче наш, който си на небесата, да бъде волята ти както на небето, така и на земята?“ Затова бог е творецът устроителят на небето, на земята, и на всяка твар. Кой бес ви научи да тъпчите светите икони, животворящия кръст и другите освещени съсъди, а още повече дръзко и без страх да се докосвате до светите тайнства като до прост хляб и да скверните християнската храна и питие, а когато ви се забележи, вие без страх и без срам се къл-

нете с различни клетви? Ето защо вие наистина сте противници на закона, евангелски престъпници, веронарушители, прелъстители, измамници, лъже- и клетвопрестъпници, кълнете се безсрамно и заклинате. Тъй казва бог: „Но аз ви казвам никак да не се кълнете.“ А когато бивате изобличени като еретици, тогава поради появилия се у вас страх, вие се отричате от месалианската вяра и я проклинате, че бива лоша, и със страшни заклинания се оправдавате и мислите, че никак не грешите. А щом намерите малко спокойствие, вие пак се възвръщате към гнусната си вяра като кучета на своя бълвоч.“

Като им казваше блаженият Теодосий тези и тям подобни [работи], те стояха като неми. Като ги видя съвършено посрамени, царят премного се зарадва, а също тъй и целият събор на благочестивите и тържествуваше Давидовият дом, а Сауловият дом изнемогваше, както би се рекло според Писанието. Когато лъжата биде изобличена чрез истината, злославните бяха обхванати от голям срам. Лазар пък, като разбра заблуждението, живя в покаяние даже до последния си ден. А мръсният Босота и неговият еднакво мислещ ученик Стефан останаха вкаменени. Поради това благочестивият цар, като видя тяхното безполезно умуване, заповяда да им нагорят лицата с нажежени железа и съвършено да ги изгонят из неговите предели.

Като се свърши така съборът и приключи светлите подвизи, всеки се завърна на мястото си. А онзи божествен и ревностен мъж, след като пристигна в своето жилище, прибавяше въз трудовете трудове и въз грижите грижи...

Щом той се настани добре в планинската местност, обикновено що наричаха Кефаларево, мълвата [за него] по-бързо от птиците се разпространи, като обхождаше навсякъде; и то не само между българския народ, но и между сърбите, маджарите и власите, та дори и между тези, които живееха в околността на Месемврия. При него се стичаха най-много онези които обичаха монашеския живот, подобно на елени, що копнеят за воден извор, както е казано. И едни запознаваше с встъпителния живот и послушничеството, други — с деянието, а трети — с видението. Ала преди всичко и най-много той ги учеше да се отричат от своите желания, да нямат влечение към нищо в настоящето и с доблестно съзнание да презират всички ония неща, които са бързопреходни и се разсейват като дим или като речните струи, или като вeенето на невеществените ветрове. Той бе пълен с всякакви добродетелни поучения; смиреното си слово произнасяше прочувствено; приобщи се с благочестивите обичаи и божествената благодат, поради което пък лицето му беше радостно, а душата му — изпълнена с веселие.

[Имаше] един монах, по име Теодосий, който и делом, и словом беше невежа и груб. Той се облече в монашески образ,

не потърси за себе си никакъв учител и самоволно преминуваше живота си в суета. Обичайки въздържанието и поста, той измъчваше себе си, като скиташе по гори и хълмове. Като го видя дяволът, че той е послушлив във всичко, тласкаше го, където пожелаеше. Той прекара немалко време така и се придържаше строго в своето разбиране. Неправилно като проумяваше евангелската реч, която казва: „Който иска да върви след мене, нека се откаже от себе си и да вземе своя кръст, и да ме последва“, този окаяник започна да се приближава до градовете и селата, а себе си да прогласява за учител. Той учеше жените да се развеждат с мъжете си, а така също развеждаше и мъжете от жените, като се противопоставяше окаяният на законните наредби. В начало дотолкова бе голямо злото, щото направи да върви след него тълпа жени. И не само те, но дори и юноши и неколцина мъже. Като обличаше всички в монашески образ, заедно с тях обхождаше пустини, пещери и места, що бог не посещава. Грозно и отвратително зрелище представляваха те! Той си събличаше дрехите и съвършено гол вървеше пред другите, като заповядваше и на тях да вървят голи, без всякакви дрехи. О срам нетърпим! Той им заповядваше да не вървят другояче, а да вървят само по неговите стъпки, наредени един зад друг, защото, казваше, така са вървели Христовите ученици. А те, подучвани от дявола, усърдно извършваха таковато безумие. Когато настъпваше вечер — о срам! Всички наедно се събираха в някоя къща, нито боейки се от бога, нито срамувайки се поне от естествения си срам. Ето защо, като изпаднеха в пълно безчувствие, безумно и скотски преживяваха. Ала мнозина се противяха на дявола, който ги подтикваше към безчестие. Когато този безчинен срам се разпростря между мнозина, научи се и божественият Теодосий. Като се възмути от дълбочината на сърцето си и като разбра бесовското коварство, прилежно той се молеше на бога за измамените, без обаче и да презре съвършено болния. С духовната си прозорливост като доведе заблудения, той не му каза нищо жестоко, нито със заплашване — какво великодушие!, — нито с гняв, а повече със сладки и кротки думи, които могат да привлекат душата, посочи му бесовската измама и го доведе до познанието на истината. И не само него, но и всички, които го бяха последвали скотски и безумно. Като разбра, че се е мамел като в сън, той дойде до познанието на истината, [а така също] и всички, които бяха последвали скверното му учение. Някои от тях и досега живеят, като се придържат в строгото постничество.

Ала премъдрият в злоба, вселукавият и гнусен дявол, който е привикнал да изкушава хората, повдигна поход срещу правата и чиста вяра, като мислеше, както ми се чини, занапред да отдели царя от чистата и искрена любов на великия

духовен и почетен [мъж], която [служеше] за затвърдяване на православната вяра. Ала подобно лукавство не се укриваше от премъдрия. Походът послужи да се изтъкне ревността на чудния отец. Когато лукавият и неблагодарен йудейски род се повдигна срещу бога, който го е сътворил, зае се да посее всякакво нечестие: най-напред богопротивният [народ] изби пророците — не пощади онези, които предсказваха за идването му, а по-после се повдигна и срещу самия спасител и не престана да се възмущава дори до [неговото] разпятие и смърт. Затова пък [бог] лиши евреите от своето наследство — казвам, от царство, престол, пророци, помазвание и явяване, просто казано, от всичко законно и ги предаде на римския народ, за да ги разграби. Оттогава се и разпръснаха по цялата вселена и така ще пребивават до свършването на века. Ала те, бидейки окаменени и не разбирайки Давид, който казва: „В гнева си се заклех, че няма да влязат в моето покоище“, дръзнаха още да се докоснат и до самия владика Христос, и до нашата пречиста владичица Богородица, и до техните свети от толкова години икони. Кареови и Датанови изчадия, внуци на древното стълпотворение. Не стига това, но и божествените храмове, и приносимото у тях те безсрамно хулеха и унищожаваха: говореха и други заблуждения, за които не допуща да бъдат написани — да се безчестят още и свещениците, да се оскърбяват иконите и да се вършат и други непристойни работи.

Причината на всичката тая противозаконна и нечестива дързост на йудеите бе в това, че те се надяваха на царствуващата царица, понеже тя беше от тяхната народност. Ала те сгрешиха в своето начинание, защото, бидейки благочестива и православна, тя не приемаше по никой начин да се подметне каквато и да било хула срещу православната вяра. Имайки чиста вяра в нашия господ Исус Христос и в неговата пречиста майка, и във всичките светци изцяло, тя въздигна множество манастири и църкви в слава божия.

Като чу това и като взе съжителя си и еднаквия с него по нрав Роман, ревнителят на благочестието отиде при царя. Като се срещна насаме с него, той му разказа за непристойното начинание на ония и как и доколко те са се устремили към злобата. И дотолкова подтикна царя към ревност, щото без никакво отлагане заповяда бързо да се свика събор. Царят се срамуваше от добродетелта на човека и с наслада приемаше, каквото той говореше, и се стараеше да бъде подражател на всичката му ревност. Този доблестен ревнител не се задоволи само с това, но подтикна и царицата към подобна божествена ревност, а така също и патриарха.

Прочее по царската заповед съборът се събра. Тогава царят зае първо място заедно със синовете си, казвам — с Шиш-

ман и Асен, в новоиздигнатия от него палат; при тях беше и патриарх кир Теодосий; после — свещенейшият великопреславски митрополит прототрон Доротей, дръстърският митрополит Захарий, овчеградският митрополит Лазар, ловчанският митрополит Партений, филипополският митрополит Мануил, средецкият митрополит Леонтий, вдовствуващият мадитски митрополит Яков, епископ Доротей и архимандрит Йоаникий от великата лавра „Свети четиридесет мъченици". Присъствуваха и следните добродетелни старци, които бяха дошли от пустинята заедно с блажения Теодосий и които бяха изпълнени с всякакви божествени добродетели: свещеният йеромонах Сава, йеромонах кир Тимотей, йеромонах кир Дионисий и множество други иноци.

Със светъл глас той проповядваше православната вяра; че еднородното божие слово, след като прие нашата плът от девическата кръв на божията майка и пречиста, бидейки съвършен бог, стана и съвършен човек заради нашето спасение и че който не се покланя на въплътения бог Христос и на неговата майка, изписана на икона в човешки образ, да бъде проклет и да бъде осъден с неверните. Освен това [осъдиха] и скверната и бог ненавистна богомилска, т. е. месалианска ерес, а също и другата, новоявилата се, говоря за Варлаамовата и Акиндиновата ерес, и решиха да бъдат изгонени далеко от техните предели нейните служители и застъпници, та занапред българската страна да се очисти съвършено от такива нечисти плевели, а пък благочестивата вяра толкова чисто да сияе, че да задминава и слънчевите лъчи, както би рекъл някой.

Съгласно закона и с най-голяма предпазливост благоверният цар Иван Александър разследва гореказаните хулители евреи и след като намери виновните, заповяда да ги предадат на смърт. Ала поради своето человеколюбие той отмени смъртната присъда и отсъди да бъдат наказани с мъчение, от каквото другите да се поучат, за да не хулят. Единият от тях обае, макар че не по убеждение, а от страх от смърт, се отметна, като се разкайваше и като се молеше на свещения събор и на благочестивия цар да бъде приет, [обещавайки] да вярва в нашата непорочна и чиста вяра. И със съгласието и решението на целия събор той бе приет и напътен [в основните истини на вярата], кръсти се в името на отца и сина и светия дух и изповяда, че божият син е бог Христос, и биде причислен към непорочното божие стадо. Другите двама пък не пожелаха да се приближат към истинската светлина и да се просветят, но като измолиха да останат в мрака на своето нечестие, те бяха осъдени на мъчение. Като се научиха за това, хората се нахвърляха върху тях. Като се стече с голям вик, народът преби единия и така той изригна мръсната си душа; а другият бе отведен, отрязаха му хулния език, който бе се повдигнал срещу небето,

и лъжливите му устни, а освен това и ушите, които не са се вслушвали добре в божия закон.

По заповед на царя, на патриарха и на целия събор бе написан свитък за удостоверение и потвърждение пред другите поколения, които ще дойдат отпосле, щото никой евреин да не смее по какъвто и да било повод да извърши каквото и да би ю срещу истинната и благочестива наша вяра. И както са били оставени от бога да робуват на всичките народи, нека така да си бъдат и да пребивават като роби, а не като господари. Понеже тях бог е поразил, направил ги е свои врагове и ги е предал на вечен позор, затова и позорът им още съществува и ще пребъде навеки. Така, след като светлият събор приключи и нанесе светла победа, свитъкът биде подписан от царя с червени букви и подпечатан с печата на царя в двадесет и осмата година от неговото царуване, а от сътворението на света в 6868 [=1360] година. И така всеки се завърна на своето място. Голяма радост обхвана благочестивите, а нетърпим срам обля богоборците-йудеи и пълно унищожаване ги застраши.

И тъй, като се бори храбро и като подбуди царицата, архиереите и целия църковен чин към божествена ревност, божественият Теодосий нанесе светла победа над божиите врагове. Като някой храбър военода, който е отишъл на война и там е победил и прогонил [врага] и го е заставил да бяга, така и той [унищожи] всяко начинание на богопротивниците и се завърна радостен в своето жилище. Неизказана радост обхвана постниците, а сам той се придържаше в строгото и ангелско безмълвие...

След като измина немалко време, израилтянският народ поплени цяла Македония и не остави дори и братята безмълвно да почиват там. Поради него оттам той пак се премести. Но заради многото му добродетели царят не пожела да го отпусне недалеко и намери много яка пещера, отстояща от Търново на двадесет поприща. И след като убеди своите боляри, сам вървеше пред тях, носейки в скута си пясък на [разстояние] три поприща поради дивотата на местността. Така биде построена стълба и много прилична и красна църква и въздигнати бяха множество килии. Прочее той пребиваваше в безмълвие, като денонощно се усъвършенствуваше душевно. Там се стичаха множество иноци и с наслада извличаха от него различна полза за душата.

Имаше един монах по име Йов, който пребиваваше в жлебските страни. Той възнамеряваше да води иночески живот подобно на тогова. Като видя дяволът, че той във всичко му е покорен, показваше му различни видения. Ту му се явяваше преобразен като светъл ангел, ту като тъмен и мрачен, какъвто си е, заедно със слугите си; понякога пък изпълняше килията му с различни светлини. И дотолкова той го покори, щото

почна да иска от него да му се покланя, като наричаше себе си Христос, който е дошъл да спасява хората. Ала божията благост, която иска всичките човеци да се спасят и да дойдат до истиния разум, не го остави да погине съвършено. Той отива прочее в пещерата при онзи блажен мъж и подробно му разказва случая. Теодосий разправил, че това е бесовско коварство и че е чуждо на всеки иночески и християнски чин. След като го запознал внимателно с хитрините на бесовете и с техните нападения, подтикнал го към духовни подвизи и му казал да не се бои от нищо, нито да се плаши от тях, когато се явяват като видения или когато гълчат, или чукат, или низ бряг се хвърлят, или показват сияния, или плашат — на нищо да не обръща внимание. След като се утвърди с думите на отеца, радостен той се завърна в килията си.

А божественият мъж и съкровището на добродетелите, Теодосий, престоя там три години, без да отстъпи ни най-малко от първоначалния ред...

Прочее сполетя го някаква болест, и то тежка болест, причинена от лукавия. В продължение на двадесет и повече месеци дотолкова изсуши, както се казва, неговото тяло, което по-рано бе изтощено от добродетели и умекчено от постническо шествие, щото оттогава едва можеше да бъде познато от тези, които го виждаха, по костите и жилите. Макар че не се съмняваше във всичко това, той и така не се ленеше: ставайки на леглото си, седнал и облегнат, той се упражняваше в боговидение и в непрестанна молитва и изучаваше божествените книги, за разбиране вложения в тях смисъл на божествения дух.

Така, когато пребиваваше и бе измъчван от телесната болест, той благоволи да пише само на мене в Цариград за благословия и духовна наслада — било да ме види като вселенски патриарх и да приеме благословия, било като брат и съученик, който единодушно с него е помагал на онзи блажен и чуден Григорий Синаит. С радост като получих това [писмо], стори ми се да съм получил нещо велико и много хубаво и от голяма радост не скрих [писмото] на такъвто мъж, но с всяко старание го явих на свещения синод и с усърдие всички го възприеха като написани от бога скрижали. По повод на молбата му всички съборно написахме, както сам говореше в писмото си, да дойде и да получи дара и духовната благословия на светейшата божия църква и на нейния свещенейши синод. Прочее това направихме и съобщихме, и много усърдно желаехме пристигането на мъжа. Ала търновският патриарх никак не се съгласяваше на това. Обаче като истински божи човек и гражданин на горния Йерусалим, щом получи патриаршеското писмо, освен това като предузна и края на своя живот и като желаеше по-скоро да отиде при него, той влезе в един кораб заедно с четири свои ученици и достигна Цариград. И влезе в премъд-

ростта на божието слово, защото искаше било да види нейното величие и красота и да ѝ се поклони като на майка на всички църкви, а когато я видя, той много ѝ се възхити, а след това, като видя лично и вселенския патриарх и прие от него благословия, той се изпълни с велика и чудна радост, било да се наслади на беседите на учителя и патриарха на цялата вселена, било на онзи, който е негов брат и съученик и който заедно с него е помагал, както по-горе се каза, на оня чуден Синаит и общ техен отец.

Патриархът го прие любомъдро и го почете достолепно. Той нареди, щото да бъдат заедно и денем и нощем. Разговаряше с него и го запознаваше поотделно с всички неща, които се намираха във великата и съборна патриаршеска църква. При това, като проучваха прилежно и внимателно божествените правила и закони, те дойдоха до правилото, в което [се] повелява, щото никой да не се помазва със светейшето и велико миро някак другояче, освен само при светото кръщение, както е предадено в светия свитък с наредбите: „Ако ли някой изповяда, че не знае кога е бил кръстен и че няма други свидетели за това, тогава нека се кръсти без всякакъв упрек и съмнение." И кога прочетоха тая глава, блаженият изповяда на светейшия и вселенски патриарх, че бил удостоен със светейшето кръщение, но съвсем не и с великото миропомазване поради голямата отдалеченост на мястото и поради оскъдица на велико и божественейшо миро; затова и помоли добрия пастир да [го] помаже с божественейшо миро, което дава светлина. Като намери, че и патриархът прояви усърдие за това, самият той и неговите ученици биdoха помазани от патриарха, както си е обичай на светата божия църква да помазва. Защото, както предадоха светите отци, без да се е преродил чрез светото кръщение, над никого не може да се извърши нито един от светите обреди. Като проживяха единодушно немалко време, те умножиха плода на добродетелите.

Когато вече Теодосий пожела да се отдаде усърдно на постоянно безмълвие, към което непрестанно се стремеше, патриархът и в това изпълни волята му. И радостно той получи, което желаеше, защото го изпрати в своя манастир, който бе въздигнат в името на великия и преславен мъченик Мамант. Тази обител наистина е изпълнена с всякакво безмълвие и, както всеки ще рече, тя се намира вън от царствуващия град и е разположена толкова далеко от света и мълвата, щото човешкият глас дори не може нито да се чуе, нито да се приближи, тъй като мястото е отдалечено и недосегаемо за миряните. Достойно, наистина достойно беше за божествения мъченик, който е отбягвал съжителството с нечестивите и е скитал по планините, и е бил пастир, и е доил по планините сърните, които му са доставяли праведна храна, да приеме в своята славна оби-

тел такъв [човек] и подражател. Прочее, като му построи килия в тая [обител], патриархът нареди, щото той да се наслаждава на безмълвие и да безмълствува, както на самия него бе угодно.

Като престоя доста време там, болестта му се усилваше, а тялото му постепенно се топеше. Обаче колкото външният човек се губеше, толкова неговата духовна слава цъфтеше, сияеше и ставаше по светла според божествения Павел, който казва: „Колкото тлее външният наш човек, толкова вътрешният се подновява." Ала когато видя, че съвършено е изнемогнал и че ще отиде при бога, той повика своите ученици и тогава им каза следното:

Той им заповяда преди всичко да пазят строго и непоколебимо благочестивата вяра на съборната и апостолска църква и нейните православни догмати; да бягат, както подобава, от богомилската, т. е. от месалианската ерес, също и от Варлаамовата, Акиндиновата, Григорината и Атанасиевата ерес; да вярват, както сме възприели отначало, и нищо нито да прибавят, нито да отнемат, та поради това да бъдат охулени, както бяха зле охулени тия, които последваха Акиндин, говорейки, че Христовата божествена слава, която се е сбъднала на Тазорската планина, като славно, силно и чудно наистина е озарила там, в онова време е била създадена; също така да пазят крепко светите божии заповеди, защото който пази грижливо тия две неща, той наистина е и ще се нарича християнин; освен това да обичат отричането от своята воля, безкористния и скромен живот, поста и въздържанието, за да свикнат да приспиват страстите, да укротяват гнева, да обуздават плътските побуждения и да прогонват душевния мрак накратко казано, да пресушат всичката мокрота и плътска наслада, [защото], когато душевното им око е чисто, то ще се огледа според божествения Давид и на утринта ще избие все грешните на земята, т. е. лукавите помисли на нашето сърце, но и постоянно да си спомнят за смъртта, за да имат тук винаги пред очите си, че и страшният спасителев съд някога ще съди всички и всекиму ще въздава според сторените от него [дела]; никога да не престават да съзерцават наяве бога и да не напущат молитвеното делание, защото то е крепко оръжие и нищо не го може от никаква вража сила; да се придържат с все сила в истинската любов, върха на добродетелите, и да проявяват страннолюбие към всички; да странят от клеветата, гнева, яростта, паметозлобието и завистта, които помрачават душата и я отчуждават от бога.

Като ги поучи на тия и на много още такива [неща], божият човек, проявявайки духовна и бащинска щедрост жребия стави на своите ученици неотемлим. А те усърдно като слушаха тези прощални думи на добрия отец, обливаха себе си в съл-

зи, легнали се валяха в нозете му и с подобаващ плач сладко целуваха ръцете и нозете му. А той, като им махна с ръка да мълчат, заповяда да го изправят. След като го изправиха, той седна и като отвори устата си, от цялата си душа изрече символа на вярата; изповяда и прие всички църковни предания, които светата и апостолска църква е предала на вярващите люде, а прокле онези, които ги бяха проклели, а най-вече злославната ерес на нечестивия Акиндин и Варлаам. И като се причести така с божествените и страшни Христови тайни, той пак легна. И тутакси някакво неизказано благовоние изпълни цялата стая. А пък като видя ангелското пришествие, колко лицето му чудно почна да сияе! С пръст той посочи на учениците си ангелското пришествие, казвайки: „Вижте божието войнство!" И както се взираше в него, сладко и чудно се усмихна и предаде дух в божиите ръце: когото силно пожела, при него той отиде, за да получи наградите за дългите подвизи на 27 ноември. А патриархът заедно с целия клир и с архиереите с всички почести и със запалени свещи тържествено го погреба, понеже го обичаше твърде много, както великия оня старец и учител, комуто се удостоиха да бъдат и ученици. А най-чудното и великото на нашия пречуден отец Теодосий беше, че в същата вечер, в която се извършваше помен за неговия учител, говоря за онзи чуден отец Григорий Синаит, в която великият онзи отиде при господа, и този божествен мъж предаде душата си на бога, и в това подражавайки на учителя [си] всеедушно...

Подобава да се съобщи и за многажди споменатия по-горе Роман. Той бе мъж добродетелен и знаменит, мъж — ревнител на духовните [работи], във всичко подобен на блажения Теодосий, мъж — наистина пустинник и постник, и пазител на всички господни заповеди. Когато онзи божествен мъж, говоря за блажения Теодосий, се устреми към Цариград, *той остави* блажения Роман за наставник на обителта и нему повери да напътва братята. И той, щом пое обителта и предстоятелството на братята, усърдно ги наставлява, като се стараеше във всичко да бъде ревнител на блажения Теодосий; затова и всички из околността, които идеха при него, често се наслаждаваха *едновременно на молитвите* и на наставлението [му]. Самият *той се придържаше в строгото постничество* и пребиваване. *Веднъж на ден употребяваше храна,* и то премного оскъдна и *лоша; също тъй употребяваше* и малко вино, и то заради *телесната си болест, понеже* той боледуваше от люта болест, която премного го изтощаваше, според славянската реч наричаема кашлица. И много бе измъчван от нея. А пък толкова изпълняваше бдението, че по цяла нощ прекарваше съвсем без сън. Едва на разсъмване съвсем малко задремваше, като и тогава размишляваше. Спомняйки си разлъката с онзи дивен Теодо-

сий, той не искаше нито малко да закъснее в тоя живот; той желаеше скоро да се отлъчи и с него да се наслади на блажен живот. Затова и прибавяше трудове въз *трудове и страдания* въз страдания. Като *живееше така и като се подмладяваше*, както би се рекло, горесказаната *болест го укрепи [духовно]*, като изнуряваше и *изтощаваше тялото му. Макар и да беше* така отслабнал, много *пъти*, без *да обръща внимание на своя* недъг, доблестният [Роман] гледаше да успокои братята, всички като утешаваше, всички като поощряваше към духовни подвизи. Обаче, когато разбра, че наближава неговата смърт, той заповяда на братята да се съберат. И всички той утвърди в божия страх и всичко, [що се отнасяше] до обителта, той добре разпредели и уреди. А след като се наслади на страшните и божествени тайни и даде мир на всички, той предаде духа си в божиите ръце — на 17 февруари. Бащински като го настаниха, братята го погребаха тържествено и след като извършиха над гроба всичко по реда си, изпратиха слава отцу и сину и светому духу тогава и в безконечните векове, амин.

Из житието на Ромил Видински

Автор на житието е монахът Григорий, ученик на Ромил. Живял и работил в Парория, Търновско и Света гора. Житието е познато в български и гръцки текст. Превод на *Ив. Дуйчев,* СБК, II, с. 229—238, от *П. А. Сырку,* Монаха Григория житие преподобного Ромила, СПб, 1900.

Отхрани прочее тогава доблестния преславният град Видин който лежи при река Дунав и който, ако бъде наречен от някого страна на обилие, не ще бъде грешка. Двамата му родители бяха благочестиви, боеха се от бога и нямаха много богатство, но толкова, колкото без оскъдица бе потребно да бъдат задоволени и да правят подаяние на бедните, както е свойствено на наистина христоименитите мъже. Бащата прочее бе грък, а майката произлизаше от българите. От такава блажена двойка защото трябва и родителите да назовем блажени заради тогова блажения — се роди прочее този благопредпознат и предопределен да просияе в добродетелта младенец Руско. Това бе името му, което от божествената купел, сиреч от светото кръщение, от родителите при рождение му бе дадено. Те го възпитаха като люде благочестиви и богобоязливи в наставленията и поученията господни. С изминаването на времето и с неговото телесно възрастване проявяваше се и пребиваващата у него благодат на светия дух във въпроси и умни отговори и в божии слова и разговори с хората. Тъй като не подобаваше такъв добър младенец да остане незапознат с божественото обучение за писмената, той биде предаден от родителите си на някакъв учител за учение. Тъй като се повинуваше на учителя, както подобаваше, той надмина всички деца, които бяха

влезли в училището преди него. И онова, което е най-чудно, то е, че в кратко време не само ги надмина, но и ги учеше да се отклоняват от обичайните детски игри и неразумното прекарване на времето. Тъй като младостта е придружена от безразсъдство, а високоумието води към погибел, то поради това, о прелюбезни, трябва с трезвеност и внимание да се упражняваме и да залягаме в нашето учение. От това той получи немалка възхвала. Не единствено самите негови връстници и съученици, но и самият техен учител се удивляваха на този младеж-старец Руско за преждевременната му разумност и благочестие, па и мнозина, които живееха в онзи град. На устата им бе винаги слово за разумността и премъдростта на младежа.

Но неговите родители, бидейки наистина най-плътски родители и като не предугаждаха още боголюбието на младежа и какво божествено желание той носи в сърцето, решиха у себе си да го обвържат в брак. Те изявиха решението си със сл вз пред младежа, но той не пожела да изслуша не само словото, но дори и гласа им, тъй като бе наумил да напусне мирския смут и да се обърне към иночески живот. И как прочее можеха да убедят ревнителя на тази чистота и да го отклонят от обичта към бога, когато благодат невидимо го крепеше? След това родителите му намислиха да наложат на нежелаещия младеж и против волята му своето желание. Когато разбра това онзи, който желаеше с цяла душа нетленните и вечни блага, тайно избяга от родното си място. Той стигна Загора, влезе в града на тази епархия, наричан по-рано Торвон, а сега Търново, и се посели в един от тамошните манастири, който манастир имаше наименование „Богомайка пътеводителка". Предстоятелят на обителта, както е обичайно, го запита: „Отгде си, чедо, каза, и как дойде тук?" Той отговори и разказа на предстоятеля всичко за себе си, като добави: „Дойдох тук, защото желая да стана инок." Предстоятелят го прие радостно, остригa косите на главата му и го преименува Роман. Бидейки прозорлив, той съзря от някакъв малък разговор бъдното неразсъдливо послушание и благочестие на този младеж и веднага му даде последованието на църковната служба. След като той служи добре и, както подобава в продължение на няколко години, предстоятелят се радваше за това, съзирайки всекидневното украсяване на църквата, а още повече неговите благи нрави и смирение. Понеже този, преподобният, бе наистина смирен повече от всекиго другиго и по образ, и по обичаи, и по нрав, както подобаваше, и [за това] ще свидетелствуват заедно с мене онези, които го познават изначало, защото още на пръв поглед даваше възможност на благоразумните да разберат присъщото на неговата душа смирение. Но в смирението прочее, както казахме, той бе стигнал до крайност.

Знаят близките до мястото жители на споменатия град

Търново близката планина, защото до Търново лежи планина, наричана с местното наименование Устие, както и един хълм в предградието, назоваван и той от старо време Света гора, в която живееха, па и до днес живеят множество иноци. При тях казаният страдалец обитаваше и живееше. Що се отнася до обичта към ближния, дали той я проявяваше оскъдно и само отчасти, както казаха някои, подтиквани от завист? — Никак! Кои повече от него я постигна и притежаваше в пълнота, в телесни и духовни прояви? Той нескъдно раздаваше необходимото за тялото, като се радваше повече на това да дава, отколкото да получава. Онова, което е най-чудно, то е, че, бидейки множество пъти в оскъдица, подобно на човек нуждаещ се и подвижник, никога не проявяваше небрежение към царицата на добродетелите, но се стараеше като истински божи раб да изпълнява най-много от всичко дълга на любовта. Когато прочее узнаваше за някого от живеещите в онази планина да страда или от многолетието си, или пък да е измъчван от някакъв недъг, улавяше риби, приготвяше ястие от тях и в никакво време през нощта без шум пристигаше в килията на недъгавия, повесваше [ястието] и бързо си отиваше. Живеещият в килията, като излизаше на утринта и намираше повесените риби, радваше се на неочакваното намиране на тези риби. Той се чудеше у себе си и се питаше чие ще бъде това добро дело. Отивайки си, веднага той си казваше: „Това не е сторено от никого другиго освен от чудния Добророман."

Така преподобният проявяваше любов чрез телесни вещи и потреби. Такъв бе в поученията и назиданията към еднонравните и особено към начеващите монаси, не може всичко да се каже с дума. Той притежаваше щедростта на милосърдието по божие съпричастие, а не е възможно да се изкаже неговият дар на умиление и богатството на сълзи, нито пък е възможно да се сравни в това с някого другиго. В него прочее се изпълваха онези пророчески думи, които казваха: „Ще обливам всяка нощ моето ложе, със сълзи ще умокрям моята постеля" и „моите сълзи ми станаха храна деня и нощя". Но да се възвърнем към предмета на житието. Неговият предстоятел се веселеше и радваше на неговото послушание, прилежание и спретнатост. А този се топеше в мисълта си, като имаше желание отново да избяга от житейските мълви и да се посели подобно на пустинолюбива гърлица в пусто и отстранено от света място. И когато узна за Парория и че там се намира велик в бога човек и обител е създал господин Григорий Синаит — това бе името на мъжа, — който всекидневно, така да се каже, призовава души с тръбата на своето слово и с начина на своя живот и ги принася на господа, той цял бе унесен в мисълта да се отдалечи оттам и ако му бе възможно, да получи дори крила, да прелети въздуха и бързо да се намери там. Толкова

много мълвата и славата за онзи свети отец уязви с любов неговото сърце! Така го чух да разказва това.

Оттогава прочее Загора имаше тялото, а Парорийската пустиня душата. Жадуваше и търсеше там да се приближи към бога подобно на жадуващия елен за водните източници. Не го оставяше обаче любовта и благочестието на предстоятеля. Защото игуменът обичаше много тогова, добрия Роман, и поради това му създаваше пречки понякога, без да иска да го оскърби. Потайвайки прочее мисълта у себе си, той тъгуваше и скърбеше защото язва за сърцето е натрапчивата мисъл. Обаче мисълта за отлъчването напълно го бе завладяла. И ако нямаше как другояче да извърши делото, намери благополучно време и веднага изяви на предстоятеля целта на своето отлъчване. Когато този чу това, наскърби се много, защото желаеше да бъде неразлъчен с него през цялото време на своя живот. Но предстоятелят размисли и разсъди отлъчката му да не стане против неговата воля и желание, явно го благослови, изрече молитва над него, даде му много напътствия и го отпрати.

А този, като прие и друг брат връстник и посветен в същото дело на име Иларион, с усърдие стигна Парорийската пустиня. Когато вече бяха в обителта на споменатия свети отец Синаит, те принесоха на този велик мъж, както подобаваше, дължимото поклонение и благочестие. И когато ги запита отгде са, „защо и поради каква причина дойдохте при нас“, те разказаха на великия всичко за себе си и известиха, че са дошли там, защото желаят да му бъдат ученици. Великият ги прие радостно и като узна с помощта на живеещата у него божествена благодат присъщата на всеки от тях сила и воля, поръча всекиму от тях и подходна служба. На Иларион като на по-немощен повели да служи по-леките служби в обителта, а на по-силния от него Роман възлагаше по-тежките и трудни служби.

Тогава именно великият отец съграждаше споменатата обител. Можеше прочие да се види оттогава изпълнителят на послушанието Роман да преминава и прекарва всички служби: понякога сваляше греди от планината, друг път дървета за някаква нужда на сградата понякога камъни, други път вода от течащата наблизо река, а се случваше и да размесва вар с вода, а също така непрестанно служеше в готварницата и хлебарницата. Във всички служби се показваше изкусен служител и бе благоугоден служител като никого другиго за немощните, та почти да се каже, заедно със службата даряваше на болни и здраве. Поради това той бе възжелан и любим на всички заради присъщото му смирение и любов, та те вместо Роман го нарекоха Добророман, като възхваляваха неговото благочестие и смирението, което имаше спрямо всички. Усърдствуваше прочее винаги този, доблестният по душа и тяло, да изпълнява всички служби с истинска любов и горещо желание, които имаше

към онова велико светило, сиреч Синаит, предстоятеля на обителта, както казаха божествените слова и още по-добре биде казано в божествената Лествица, че „колкото вярата процъфтява в сърцето, толкова тялото усърдствува в служба“, и реченото от свети Марко постника: „Господ, рече, е спотаен в своите заповеди и онзи, който желае да го намери, нека върши неговите заповеди и когато ги изпълнява, ще го намери всред самите тях.“

Но нашето слово нека следва поред предлежащата повест. Когато постройката на обителта с божия помощ бе завършена, живеещите в обителта почиваха телесно, както подобава, в своите килии и се занимаваха с духовни дела, както предстоятелят, великият онзи отец Синаит, всекиму бе повелил и отредил. Като виждаше тогава Роман още млад тялом, а още повече по душа, той разсъди, бидейки премъдър познавач в божествените дела, и му даде работа. която отговаряше на разположението и разума на този млад труженик и страдалец. Но тук да видим разумно какъв бе този, преподобният, от самото начало на иноческия живот подвижник и усърден изпълнител на всяко богоугодно дело.

Там имаше един престарял старец, разслабен телесно, а повече от ярост. Заради тази ярост никой от тях не можеше да му служи или да го укроти. Като видя това онзи, великият пастир, и знаеше умелото служене на добрия Роман към болните и че никой друг като него не може да слугува на стареца, повели му да служи на тогова болния. И трябваше тогава да се види този нов Акакий, който доблестно търпеше изричаните от оня болен старец жестокословия, както някъде рече Лествичникът за онзи, който истинно се повинуваше: „Пия всеки ден поругания и унижения като жива вода.“ Но понеже старецът към другите болести имаше и стомаха си разпуснат и не можеше охотно да приема друга храна освен единствено риба, що стори добрият този труженик? Той изучи риболовното изкуство и нощем плетеше мрежи. а денем ловеше риба и така принасяше на онзи старец полезна храна. В другите времена от годината ловитбата му бе удобна и неговото изкуство сполучваше, но зимно време му бе много трудно да лови, понеже онова място бе извънредно студено и водата на това място се обръщаше в лед поради големия студ. Също снегът оставаше даже до месец април. Тогава прочее и дълбините на онези езера, които жителите на това място наричат вирове, замръзваха напълно поради големия студ. Както казахме, това не му позволяваше да лови обичайния риболов и поради тази причина двамата биваха обзети от мъка: старецът, защото се лишаваше от риба, а добрият служител заради обслужвания старец. Като виждаше болния така скръбен, страдаше и той като истинен служител в бога, поради което размишляше у себе си

грижливо що да стори, та да може да риболовствува. Но вижте какъв начин на ловене той изобрети тогава, защото нуждата е изобретателна и довежда душата до много измишления. Тогава още повече бог му даде това измишление, защото той го умоляваше за това. Що стана след това? Умът ми се удивява, ръката ми изтръпва и не може да пише, очите ми се изпълват със сълзи, тъй като се удивяват на начинанието на този страдалец. Защото той изнамери тогава начин, неизпитан от повечето, мисля дори и от никого. Обхождаше вировете и разчистваше с лопата тук и там снега, а леда разбиваше с чук. Целият се тресеше от силния мраз и прекомерния студ и като тракаше със зъби, влизаше във вира, тогава размътваше с нозе долната вода на дъното, така щото насила караше намиращите се в нея риби да излизат ведно с размътената вода, и така веднага, като поставяше сака, ловеше. Той бе измислил наистина някаква странна и чудна ловитба. Не бе ли прочее този вир подобен според съвестта на този страдалец на онова езеро на светите Четиридесет мъченици? Наистина много! Ако ли някой, напротив, каже защо и той не умря тогава от телесна смърт като тях, това бих му казал, че и той, ако не би съзирал пред очите си смъртта, не би влизал в заледените и помръзнали води, без никой да го принуждава. Но това означава да положи човек душата си за ближния...

Добавки към Синодика на цар Борил от XIV в.

Превод на *Ив. Дуйчев,* СБК, II, с. 168—169, от *М. Г. Попруженко,* Синодик царя Борила, с 95—96 (по Палаузовия препис).

175. На всички, които крадват християнските домове или крадат коне или волове, или обират по пътища за пагуба и щета на християните, и на всички, които ги изпращат към такова зло или ги знаят, че са такива, и ги прикриват, анатема.

176. На Акиндин, Варлаам и попа Прохор Кидоний, които изрекоха хули за бога повече от всички еретици, а също бледословеха, че божествената светлина, която се е явила на планината Тавор на апостолите [била сътворена, която светлина господ] показал тогава на учениците [си] за уверение на всички, че при възкресението така [ще възсияят] праведниците, както [сам] себе си [?] показал спасителят, и [всички] ще се преобразят и тъй ще просияят и ще пребъдат на вечни векове заедно с господа, както учи апостолът — на тях, като на нечестивци и противници на господните думи, както и на техните единомишленици анатема трижди.

177. На Фудул и неговия учител Piропул, които тъпчеха всечестните икони на пречистата Богородица, занимаваха се с различни вдъхновения, нападаха с различни хули владиците,

свещениците и иноците, опоганиха свещените църкви, [както и] животворния кръст, чрез който бяхме белязани [за деня на?] избавлението, показаха и много други безчинства, анатема.

Из Похвалното слово за Евтимий от Григорий Цамблак

Превод на *В. Киселков,* Митрополит Григорий Цамблак, с. 47—48.

Пастирът Евтимий имаше и тази сръчност: след като укротеше дивите овце, той ги присъединяваше към стадото. Виж и това негово достойнство: зверовете, колкото и много да биваха, далеко бягаха от стадото, понеже непрестанно се бояха от него и трепереха от гласа му като от гръм, макар че не бяха преследвани нито, от стрели, нито от прашка, нито от кучешки лай.

От многото [примери] ще изложа един, който бил тогава познат на мнозина от тамошните.

Някой си Пирон, който бил горещ пазител на Несториевата и на Акиндиновата, и Варлаамовата ерес, а свръх това и поборник на иконоборческата слава, след като излязъл из Цариград, отишъл в Търново. Той бил вълк, който се прикрива с овча кожа. По-късно той намерил там някой си лъжемонах Теодосий, наричан Фудула, негов съмишленик и по всичко съгласен с него. И злите семена на коя злоба не посял тая двойка, която разлагаше църковното тяло, която разделяше множеството чрез развратни учения и повдигаше въстание и която най-вече чрез бесовски чародейства и измислици правеше да безумствуват придворните велможи и властоначалници? [Двамата] тласкаха към голяма беда православното стадо, понеже подтикваха послушните — еднакво както добрите, така и злите — да подражават на началствуващите.

Прочее, що [извърши] небесният човек?

Щом узна за това, той уподоби гърлото си на онези свещенически тръби, от които се срутиха стените на Ерихон, и мъжки се зае да унищожи падението. Денем събираше людете в храма и ги насърчаваше и поучаваше, освобождаваше ги от недоумения, изобличаваше злите плевели. А нощно време се молеше със сълзи и просеше помощ от небето, от бога. И тутакси ги низвергна като Ианий Амврий; победи ги като Амалик; с ножа на словото закла позора като свещениците, които с нож бяха проболи всечестната икона на Приснодевата. Той ги изгони далеко от църковните предели като аравийски вълци.

ДЯЛ ЧЕТВЪРТИ

КНИЖОВЕН ЖИВОТ

I. ИСТОРИКО-ЛЕТОПИСНА И СВЕТСКА КНИЖНИНА

Български летописен разказ от XIII в.

Разказът е съставен вероятно между 1228—1242 г. Поместен е в Хлудовия трефологий, съхраняван в Ръкописния отдел на Държавния исторически музей — Москва. Превод на *Ст. Кожухаров,* Неизвестен летописен разказ от времето на Иван Асен II, Литературна мисъл, 1974, кн. 2 с. 129.

А след този цар Роман и другите православни, които царуваха в Цариград, светицата беше много почитана и прославена. И похвална вест за нея се разнесе из цялата гръцка земя и всички прииждаха отблизо и отдалече на дивно поклонение и за да видят множеството чудеса, които ставаха край нейното тяло. По божие благоволение слепи проглеждаха, сакати и глухи и бесни оздравяваха и всички, обхванати от веригите на страданията и от различни недъзи, получаваха изцеление, когато идваха с вяра. Кой ли може да изброи craналите чудеса, дадени от бога на светицата!

Но под властта на латинците и след разорението на добрата почит, която имаха верните към светците, а така също и на голямата почит към светата преподобна Петка, отново благоволи бог да не се помрачава славата и честта, която имаше светицата. Възложи бог на сърцето на благоверния и благочестив и богобоязлив наш цар, владеещия цялата българска земя Иван, младия Асен, сина на предишния Асен Стария, да измоли светата преподобна Петка, понеже тогава имаше латинци. Макар и да владееха Цариград, те твърде много се бояха и почитаха и се повинуваха на словото, което излизаше от устата на цар Асен, понеже поради него, мисля, си държаха властта. И ако би поискал от тях злато или сребро, или скъпоценни камъни, или бисери, биха му дали, но той не поиска тленна ценност, а поиска и от тях светата, пречистата и нетленната, понеже тя е неизмеримо по-ценна от злато, сребро и други такива неща. Той измоли за себе си по-доброто — чест и похвала и радост, и веселие, помощ непобедима, укрепване на

царството си не само през този век, но и в бъдещия, — като измоли избавителката. И нареди с голяма почит да пренесат тялото ѝ от Каликратия в неговия преславен град Търново. Това стана по времето на митрополит Марко, служител при пренасянето на тялото на светицата. Нейното посрещане от царя и подчинените на властта му беше величествено. И така със слава и голяма почит, с радост и веселие я положи в своята църква, въздавайки почит и похвала на светицата за слава на бога, който го удостои да придобие такава благодат.

И след смъртта на патриарха в същата година благоверният цар изпрати своя многосмирен и преподобен в медоточното учение духовен отец, монаха Йоаким, да премине от Цариград във велика Никея, за да бъде благословен за архиерей. И когато отиде в Каликратия, тук се сдоби със служба за помен на светицата, с похвала и житие за деня, от което преведохме, за да възпяваме и хвалим светицата с подобаващото за нея хваление, а не да прилагаме на преподобната, пък да я наричаме мъченица. Понеже има друга мъченица заради Христа, чиято служба и похвала навсякъде се намира. Тази се затрудняваме да възхвалим според славата ѝ, но според силата си, доколкото можахме, похвалихме я.

И както на родителите, да кажем, е приятно да приемат тази малка похвала, която ти принасяме от сърце, и дай, молим ти се, мир на нашия живот, благополучие на църквите, сила и могъщество на нашия цар срещу противниците, като пазиш и закриляш болярите, войниците и хората, които бог подчини на властта му, чрез силата на кръста заради молитвите на пресветата наша владичица Богородица и на всички светци, пострадали заради Христа и приели от ръката на владиката нетленни венци и небесно царство, за което и нас да направи достойни господ. На него слава с безначалния отец и с пресветия, благ и животворящ дух.

Две стихотворни творби, посветени на брака на цар Иван Асен II с Ирина Комнин от 1237 г.

Написани на гръцки от неизвестен дворцов стихоплетец. Превод на В. Гюзелев от *Ив. Дуйчев,* Българско средновековие, С., 1974, с. 306—307.

† От могъщи самодържци си произлязла, царице.
От всесветски [брачни] връзки и от боголъчни слънца.
Пресияйна, прекрасна — ти блесна като луна.
[Излязла] от цветна градина и от божествен рай.
Наистина божият рай е благоуханен с добродетели.
Твоите родители царе са. Ти израсна като благоухаещо цвете.

Какво впрочем ти липсваше за върховно щастие?
Подобен на теб съпруг — преблагороден, зрял.
Бог и такъв ти даде и родителите царе
[те] свързват, съединяват и бракосъчетават.
Ала и нека ти кажа кой е за това достойният:
Привлекателният Асен, владетелят на Мизия.
С него бракосъчета те бог, с него здраво те свързва.
Така прочее древното слово точно е изпълнено:
Че бог подобния води при подобен.
Но нека господ да [ви] закриля, пази и свързва.
И нека царува мизийската власт [царство] с всичко.
А на теб да ти даде радостта на щастливо детераждане.

†Стани от леглото си, господарю — владетел на мизите.
Доближи брачното си ложе, светейки като фосфор.
Нека слънцето засвети. Ето светлината дневна заблестява.
А ти изглеждаш по-бляскав от отблясъците на слънцето.
От дена — по-прелестен, най-приятен по своята външност.
И ти, сияйна царице, блестящ дом на прелести.
Венец, подобен на порфирна луна, потомка на светещи слънца

Доближи брачното си ложе, светейки като фосфор.
Ти нямаш нужда от украшения и разкрасяващи средства.
По природа ти си имаш най-голяма красота, кипреща се с прелест.
Както слънцето с лъчите на красотата осветява звездите.
Но нека като възхождащото над земята слънце да блести
потомката на живата багреница заедно със славния съпруг.
Ала нивга не залязвайте — блестете навеки.
Владетелю прекрасен Асене и царице Ирино!

'Макар и да зная, че начинанието е голямо и дръзко, осмелих се да направя това, което не е за който и да от недостойните. Ако прочее се назовавам роб на царството ти в словото на молбата, то не бих ли могъл да поднеса словото на възхвалата към тях [към Иван Асен II и Ирина]. Понеже и на въздигнатия, бидейки Христов подражател, подобава да чуе словото на малките: поради това именно като негов естествен роб и нищожен от одързостилите се поднасям на царството ти [тези стихове] и моля за твоите благодеяния според милостта ти, за да бъдеш благосклонен към своя роб и да бъде той възнаграден, доколкото това е възможно.

Из „Разказ за зографските мъченици"

Разказът описва нападението на латински рицари върху Зографския манастир през 1275 г. Запазен е в препис от началото на XIV в. Превод на *И. Иванов,* Старобългарски разкази, с. 49—52, от БСМ, с. 438—440.

Когато някога царуваше над гърците нечестивият и суетнословният оня Матеолог[1], който беше съмишленик на латините и ги превъзнасяше, тогава се подигнаха тия латини от Италия и Рим, за да дойдат в Цариград при току-що споменатия техен съмишленик Палеолог. Из пътя си те воюваха и срещу ония, които обитаваха в Атонската гора, наричана още Света гора поради добродетелния и богопредан живот на нейните жители, а още и затова, че измежду всички други места тя бе избрана в жребие на пресветата и пречиста света Богородица.

Латините водеха война, както се рече, и против други и сетне дойдоха и в манастира на светия и славен великомъченик и добропобедник Георги, наричан Зографски. И понеже латините не бяха пуснати в манастира от неговите монаси, те влязоха насила, завладяха го и запалиха кулата на цар Асен на 10 октомври в годината 6784 от създаването на света [=1275]. Кулата и църквата изгоряха съвсем заедно със 193 книги, с църковните съдове и златни епитрахили, с многоцветните завеси и с всички други църковни утвари, които бяха останали от благочестивите и приснопаметни царе, именно от св. цар Петър, от великия Иван Асен и от Симеон. Едни от предметите бидоха задигнати от нечестивците, други погинаха в пламъците и заедно с това изгоряха и двадесет и един инок и четири мирски лица. Имената на изгорелите иноци са следните: Тома, Варсонофий, Кирил, Михей, Симон, Иларион, Яков, Мартимиан, Козма, Йов, Киприан, Сава, втори Яков, Сергий, Мина, Йосиф, Йоаникий, Павел, Антоний, Евтимий, Launchпоментиан и Партений. Последният от тях, еклисиархът Партений, като гледаше насилническата и жалостна смърт на своите събратя, както и своята, която щеше да последва наскоро, хвърли се от кулата долу, но не умря веднага, а преживя още тридесет дни и се помина и той в господа на 8 ноември, като премина в неизгниващия и безконечен живот.

Общият наш враг, който ненавижда доброто и му се зловиди нашето спасение, още открай време не е преставал да подбужда разни царе, князе и народи срещу ония, които живеят благочестиво. Така той подигна някога варварите против преподобните отци в лаврата на св. Сава, които бидоха избити и чиято памет се чествува на 20 март; после повдигна етиопците, които избиха отците в Синай и Раита. Тъй и сега нашият

[1] Иронизиране с името на византийския император Михаил Палеолог (1261—1283), тук наречен Матеолог, т. е. Пустослов, Суетнослов.

враг докара срещу зографските отци безсрамния и суров народ франки, който извърши над тях своите неистовства. Достойно е прочее да кажем нещо за тях, защото те едва ли не приеха мъченическа смърт, ако и някому да се види дързостно това сравнение. Ако прочее мъчениците са загинали за изповеданието на Христа, така и зографските монаси за богоугодния си живот и за вярата си, че не се присъединиха към латините, които си служат с безквасна комка. Нека прочее с надлежна почит възкликнем към тях: „О, вие, жертви одушевени, словесни изгаряни жертви, страстопобедители, венценосци господни! Вас земята няма да ви укрие, паметта ви живее между нас, които сме на земята, а небето, надяваме се, ще ви приеме, ще се отворят за вас райските врати и там като ще пребивавате, ще се наслаждавате от дървото на живота, от дървото на Христа, а не от онова, заради което изпадна Адам. Помолете се прочее, о вие *преподобни наши отци*, че и *ние*, когато напуснем тоя многоболезнен свят, ще бъдем под закрилата заедно с вас, при водите на покоя, в недрата Аврамови, в невечерната [неизходима, вечна] светлина, в райския злак, защото вашата ограда е недостъпна за вълците, а нашата е слаба, временна и изисква много пазители поради неведение на онова, което има да дойде. Молете се прочее да бъде запазено това малко стадо от вълците, които го погубват, т. е. от подигащите се ереси и от нападенията на външни народи.“

Тия гореречени наши отци се поминаха в господа през текущата, както се каза горе, година от създаването на света 6784, месец октомври 10-и ден [=1275 г.] Това се написа за спомен, та да не бъдат помрачени такива неща в дълбочината на забравата, а да се припомнят винаги в бъдните поколения довеки. С молитвите на тия наши отци господ бог да запази нашите благочестиви и православни царе, да покори под нозете им варварските народи и всеки враг и противник и да умири своя свят, а нас да укрепи в любовта си.

Александър от Троада

Преводно съчинение в старобългарската литература, запазено в няколко преписа. Превод на *Й. Иванов,* Старобългарски разкази, с. 129—133.

В източната страна на мястото Скамандър имаше много голям град на име Троада. Той имаше петдесет и шест врати и от него излизаха седемдесет дружини войска. Там царуваше великият и страшен цар Амор. През една нощ царят видя страховит сън — как царицата родила главня, от която се запалил град Троада и цял изгорял. Това уплаши силно царя. Царицата, която беше непразна, роди дете от женски пол. Когато детето стана на шест месеца, царят го постави в една кула

заедно с три неми жени, които да му служат, и строго забрани детето да не чуе никаква човешка дума, та така то да израсте и да се види какво ще стане с него. Детето прекара петнадесет години в кулата, без да чуе човешки глас или дума. Веднъж при изгрев слънце детето, като се беше обърнало към изток и гледаше през прозореца, почна да приказва с думи от всички езици. Цар Амор и болярите му се зачудиха много, защото не можеха да разберат какво говори детето. Тогава царят събра от всички народи [езици] по един човек, доведе ги под кулата, гдето се намираше момичето, и им заповяда да слушат и да записват какво говори. Те слушаха и кой каквото разбра, записа. Когато момичето престана да говори, всички занесоха пред царя забелязаните думи, сглобиха ги и излезе, че това е молитва пред бога за царя, в която се казваше: „Господи, недей му хваща грях, защото е луд и не знае що прави. Кой ли може да разбере божията воля? Но сънят, що си видял, то е за моя брат, който се намира в утробата на царицата и който ще се роди."

Когато се роди детето, а то бе мъжко, царят заповяда да го занесат в пусти гори и там да го хвърлят. Детето бе намерено от една мечка, която, гонена от ловци, беше изгубила мечетата си и боледуваше от придошло мляко. Тя кърми отрочето три години, докато най-сетне ловци убиха звяра и като взеха детето, донесоха го при царя. Царят позна, че това е неговият син, па каза да извадят и девойката, що беше в кулата. Той я нарече Магдона, което на сирийски ще каже Премъдра, а сина си назова Александър, което на елински ще рече Обретен [Найден].

Дъщерята беше най-хубавата и най-мъдра девойка на света. Тя си беше нарисувала един мъж на кон и когато дохождаха от другите царе да я искат за жена, тя казваше: „Когато видя възседнал на кон мъж, какъвто е на моето изображение, него ще си взема." И така тя изпращаше всички назад. Веднъж, като си седеше в палата и забеляза човек, който яздеше край морето, нещо на две поприщи далеч от града, рече на баща си Амор: „Татко и господарю, ето този да ми бъде мъж." Царят проводи да го повикат, па като видя, че това е сарацинският [арабският] цар, зачуди се много и попита: „Кажи ми, братко, къде си тръгнал и какво търсиш?" Сарацинецът рече: „Аз съм султан, цар на всички сарацини, и като моето юначество никой няма. Търся да си взема жена, която да е най-хубавата и най-мъдра на света, каквато видях насън. Ако прочее знаете где се намира, обадете ми." Тогава изведоха Магдона пред него. Султанът, като я видя, позна я, взе я със себе си и я отведе в Сарациния.

Александър израсна в бащиния си дом. Той стана силен войник и цар на всички елини, а беше и голям хубавец. Вед-

страна течеше море, което се казваше Пелейско, от четвъртата страна имаше един лъг с наименование Дудома лъг; от петата страна на този край се намираше долина, в която растяха различни цветя. И видя цар Фрикс, че там е хубаво, и почна да зида град [крепост], и да го строи до старостта си, и го нарече на своето име — да се казва Фригия град. После крал Фрикс остаря и роди син по име Ил, комуто поръча да призижда града, а той почина от своя смърт. Крал Ил направи силно укрепление и след смъртта на баща си изгради повече от него и това нарече по името си Илион град. После този крал роди син Лаомедон, който бе велик, и му поръча да зида още, и умря от своя смърт. И великият крал Лаомедон, каквото бе съградил, нарече го по свое име — Лаомедон град. После и той остаря и роди син по име Асарак и като му заповяда да строи по-нататък, почина от своя смърт. Асарак направи голяма крепост след бащината си смърт и построи повече от него. И каквото бе зидал, нарече го по свое име — Асарак. След това той роди син, крал Дардан и му рече да строи още, и почина от своя смърт. Дардан построи голямо укрепление и след смъртта на баща си призида повече от него и нарече града по името си — Даpдания град. Родилия му се син той нарече Троил, заръча му да зида и почина от своя смърт. Крал Троил построи повече от баща си и построеното нарече Троя град. Троил роди крал Приам.

Крал Приам имаше жена по име Хекуба госпожа. През една нощ тя видя сън, от който се ужаси, па като стана, разказа го на мъжа си и му рече; „Родих главня, която възлезе на небето и после, като се върна, падна в морето, от което излетяха искри, паднаха в града и изгоря Троя.“ Като чу това крал Приам, обмисляше какво може да бъде това и повика всички пророци и влъхви [гадатели], мъдреци и боляри, простолюдии, малки и големи от Троя, да му изтълкуват съня. Те му казаха следното: „Господин кралю, жена ти ще роди син, за когото ще изгори градът Троя и ще се разори, та няма да остане камък на камък.“ Приам, като изслуша това, влезе в двореца и рече на жена си: „Хекубо госпожо, като родиш син, недей го отглежда, а заповядай да го убият.“ Госпожа Хекуба му отговори: „Господине кралю, доволна ще бъда това така да стане.“ И когато тя роди син и го видя, че е много хубав и красив, смили се майката над чедото си и не можа да го погуби, но като го лови в коприна, заедно с много богатство, сребро и злато, даде го на един момък да го отнесе и хвърли далече от града Троя. И слугата направи така. Един стар овчар намери детето и го занесе на жена си, която също бе родила син, и й рече: „Отхрани ми това отроче.“ Така и стана. Детето растеше много бързо и като стигна седем години, двете малки отиваха с баща си на полето и

играеха около добитъка. Намереният син бе наречен Парис Пастирев.

Парис сваждаше два вола и те се бореха, и който от тях надвиеше, виеше му венец от цветя, а на надвития — венец от слама и им ги полагаше на рогата. Когато детето поотрасна, като юноша, отиваше да играе със силни юнаци и им надвиваше във всяка игра; дори веднъж пред очите на краля Фрикс той прободе един юнак, прикрит зад щит.

В това време се женеше крал Пелей за госпожа Тетида. Той покани при себе си храбри юнаци и момци, каквито чуваше да има по тази страна. Повика и Парис Пастирев, и хубави госпожи. Като узнаха това три вили-пророчици, които бяха най-красиви в приморието, дойдоха и те на веселието. Само една госпожа по име Дискордия не бе поканена, защото беше свадлива: където отидеше, все крамола устрояваше. Затова не искаха да я викат, да не направи нещо на пиршеството между сватове и боляри. Бидейки непоканена, тази госпожа, намисли в сърцето си да причини някоя свада. Тя направи златна ябълка и на нея написа: „Която от вас три госпожи пророчици е най-хубава, ней да бъде тази ябълка." После я даде на своя слуга и му рече: „Иди и я хвърли в градината на крал Пелей." След гощавката храбрите юнаци взеха от трапезата убруси [кърпи] и отидоха в кралската градина, гдето разиграваха [препускаха] коне; там отидоха и хубавите госпожи и найнапред трите вили-пророчици. Те намериха златната ябълка и прочетоха на нея думите, които казваха: „На най-хубавата от вас сестра да бъде тази ябълка." Скараха се тогава поради това и бяха извикани на съд в Троя пред бога Феб [Аполон] и пред пророка Юпитер. И като застанаха пред тях и бяха запитани, рекоха: „Която от нас е най-хубава, ней дайте тази златна ябълка." Отговориха им съдниците: „Госпожи, за това ние не можем ви съди, но я идете пак при Парис Пастирев, защото там се е намерила ябълката, там и да се отсъди."

Върнаха се тогава от Троя и дойдоха при Парис, комуто рекоха: „Господине, тази златна ябълка намерихме в градината на крал Пелей и прочетохме на нея писмо, което казва: „Която от вас е най-хубава, на нея да бъде тя." Отговори им Парис Пастирев: „Госпожи, идете и се съблечете!" Това им рече, защото по тях имаше бисери, злато, скъпоценни камъни и копринени дрехи. Те отидоха в градината на крал Пелей, съблякоха се и дойдоха по риза пред него. Юнона почна да говори така: „Присъди за мене тази златна ябълка и ме обяви за най-хубава, защото съм властна с богатство, за да не бъде човек по-богат от тебе." После втората госпожа, която се викаше Палада [Минерва], рече на Парис: „Присъди за мене тази златна ябълка и ме обяви за най-хубава, защото съм властна с юначество, да няма по-храбър юнак от тебе." Най-

подир третата, чието име беше госпожа Венера, каза: „Присъди за мене тази златна ябълка и ме обяви за най-хубава, защото съм властна с любов, та да направя да те обичат хубави госпожи и да ти дам хубавата Елена, царица гръцка, жена на цар Менелай, която е най-красивата в цяла Гърция, за която си чул още от по-рано, и да ти дам ново име Александър Парис, и да ти обадя кои ти са баща и майка крал Приам и госпожа Хекуба от Троя, които са твои родители, а не си син на онзи старец [пастир]."

Като чу това Парис Пастирев, зарадва се от все сърце и присъди златната ябълка на госпожа Венера. И като разбра от нея, че е кралски син, отиде да вземе прошка от овчаря, който му се бе нарекъл баща, па замина за град Троя. Когато се приближи до него, на река, наричана Ксант, той видя госпожа Венера, и като я настигна, рече ѝ: „О, Венеро, люби ме, да те любя". Тя му отговори: „О, Александре Парисе, сега ме любиш, но ще дойде време и ще ме оставиш." — „Венеро госпожо, ѝ каза той, няма да те оставя; ако направя това, нека тази река Ксант да потече назад." Първата му любов стана с Венера, и взе венеца ѝ. И като тръгна за Троя, излязоха му насреща троянските юнаци и госпожи, както и сам крал Приам и жена му Хекуба, които го приеха, въведоха го в двореца и се веселиха от все сърце за него.

Крал Приам повика всички пророци, врачове, велможи и прости люде от града и им рече: „Който ми помогне в граденето на Троя, ще му дам три дола злато." Чуха това двама земни дяволи, дойдоха пред краля и му казаха: „Ние ще съградим Троя, на нас дай и нас знай." И почнаха да зидат. Феб [Аполон] беше музикант и свиреше на лира и тъй се градеше Троя, гдето кажеха двамата дяволи. А пък така наричаният Нептун отиваше в морето и носеше оттам вар, камъни и вода. Когато свършиха цялата постройка, отидоха при краля Приам и му рекоха: „Дай ни наградата, която ни обеща." Кралят им показа три шепи с ръката си и им рече: „Ще ви напълня тия долове догоре, това ви обещах." Те, като видяха, че той ги измами, разгневиха се и му казаха: „Ние направихме Троя, ние и ще намислим как да я съсипем." И отидоха при онези пророчици, които се бяха разсърдили за ябълката, и почнаха да предсказват за лошия край на троянската крепост, как тя не ще трае и как ще бъде разорена в Приамово време. А след това госпожа Касандра, като отиваше към река Симонс, приближи се до нея пророк Юпитер и ѝ каза: „Касандро, ела при мене да ти разкажа всички троянски тайни, каквото има да стане, но ти не се хвали на троянските госпожи за това, което си беседвала с пророк Юпитер, иначе ще направя да не ти вярват." Отиде тя при троянките и започна да предказва и да

говори: „Брат ми Александър Парис ще замине за Гърция на служба при цар Менелай и оттам ще доведе гръцката царица Елена, Менелаева жена, най-хубава в цялата им страна, и заради нея ще изгори град Троя." Когато разказваше това, не ѝ вярваха. Александър-Парис пък се молеше всеки ден на баща си крал Приам, казвайки: „Пусни ме на служба в Гърция, при цар Менелай и скоро ще се върна оттам." Старият крал не искаше да го пусне, но не можа да го задържи и го изпрати да служи при Менелай. Парис си направи свой кораб и като взе ценни дрехи, злато, бисер и много други различни дарове, качи се на кораба със своите служители.

Той отплава по морето и отиде в Гърция, гдето се спря под двореца на Менелай. Този, като узна, излезе далеч да го причака и да го поздрави. Александър-Парис му рече: „Господарю царю, нека е известно на твое величество, че аз не дойдох да ти служа за злато или за сребро, или за друго някое богатство, но за да видя какви са пиршествата в твоя дворец и какво е тяхното изобилие." Менелай се зарадва за това от сърце и като го прие, въведе го в царския палат при царица Елена. Там те — Менелай, Александър-Парис и царица Елена, седяха на една трапеза и пиеха из една чаша червено вино. Па като вземаха убруса и умивалницата от трапезата, Парис написваше по бялата кърпа с червеното вино следните думи: „Елено царице, люби ме, да те любя." Елена знаеше книга, а Менелай не разбираше нито буква. Той [Менелай] изпрати да съобщят на брата му Агамемнон следното: „Да ти е известно, братко, как бог ми помогна и как моите другари [сътрапезници] ще ми служат, та и ти да се радваш за това." Като чу цар Агамемнон, разгневи се в душата си и изпрати да му кажат: „Аз се радвам, че ние сме самодържци, но не се радвам да ни служат нашите другари. Пази се да не дойде чужда сила и да отнеме честта ни; за чужденеца това ще бъде голяма похвала, а за нас голям срам." Цар Менелай се разсърди за този отговор и си рече: „Виждам, че моята чест не е приятна на брата ми."

Александър-Парис продължаваше всеки ден да си пише на белия убрус с червено вино, а царица Елена мълчеше. Веднъж тя го повика в палата и му каза тихичко: „О, Александре-Парисе, не бивай така дързостен към мен, защото, ако узнае моят господар цар Менелай, зле ще те погуби." На това Александър ѝ отвърна: „Госпожо моя, Елено, знай, че за службата ми няма друга награда освен ти самата. Аз не съм дошъл да служа за злато или за бисер, защото само троянският палат туй го има повече, отколкото цялата гръцка държава. И ако само видиш нашите юнаци, ще ги помислиш за господари и велможи. Госпожо Елено, готов съм да понеса мъчения, отколкото дълго време да страдая по твоята хубост." Царица Еле-

на му рече: „О, Александре, не те обвинявам, но така подобава да се говори на юнак, който вижда такава хубост и люби." В този ден дойде вестител до цар Менелай да му обади, че ахайската област се била отметнала от неговата власт. Тогава той заповяда се събере силна войска в Гърция и да потегли за палагийските области.

Александър-Парис, като узна за това, престори се на болен и легна в царския палат, който беше украсен с коприна, злато и бисери. Менелай го повика да тръгне с него на война, а той отговори: „Господарю царю, сега съм много изнемощял, но като стана, на радо сърце ще те последвам." След това царят замина за война.

Веднъж Елена поведе девойките из града да играят хоро заедно с гръцките госпожи. Александър-Парис, като видя това, каза на слугите си: „Докарайте ми бързата катърга и като я докарате, искам да види моя знак." Неговите юнаци изпълниха заповедта му и дигнаха на копие златния му шлем. Тогава Александър взе царица Елена под мишницата си, влезе с нея в кораба заедно със своите слуги и отплава по морето. Когато обаче стигна под града Троя и спря при Симонсовия бряг и троянските юнаци и госпожи узнаха за това, нито един от тях, даже слугите не пожелаха да му излязат насреща, защото знаеха колко кръв ще се пролее под стените на града за царица Елена. Причакаха го само неговите родители. Крал Приам улови Александър за ръка, а госпожа Хекуба хвана царица Елена и ги въведоха в своя палат.

Когато цар Менелай се научи, че Александър-Парис откраднал прекрасната Елена, отплава по море и стигна под Троя. Там той нищо не направи, само се много разядоса и се върна в ахайските области. Братята бяха много нажалени за големия срам, който им бе нанесен. Те събраха големи войнства за поход срещу Троя и пръв без заповед дойде Аякс, Теламонов син, с тридесет катърги на помощ; после пак без заповед пристигна и Паламид, Фриксов син, с тридесет кораба. Като узна това хитрият Одисей, син на Лаерт, престори се на луд и почна да оре пясък и да сее сол, та по този начин да не вземе участие в троянското кръвопролитие. Имаше и друг мъдър мъж по име Паламид, Фриксов син. Той пристъпи към царете и им рече: „Одисей наистина е умен човек и с такава хитрост се отмята от боя. Нека прочее хвърлят сина му пред оралото: ако Одисей е луд, той ще преоре детето си; ако ли не е, ще спре воловете." Двамата царе изпратиха Теламоновия син Аякс, който улови сина му и го хвърли през оралото. Тогава Одисей спря оралото. Закаран от Аякс пред царете, Одисей им рече: „По̀ бих желал да тичам с бясно куче три години по света, отколкото да гледам да се пролива толкова кръв под Троя за царица Елена."

Ахил пък, синът Пелеев, най-храбрият от всички гърци, облече се в женски дрехи и се разхождаше с госпожите по градовете, за да се прикрие и да не участвува в троянското кръвопролитие, защото знаеше колко голямо ще бъде то заради Елена. После двамата царе, като преброиха войската, тръгнаха по море с хиляда сто и седемдесет кораба и отидоха под Троя, гдето застанаха до хубавото крайбрежие, наречено Абакум. На този бряг имаше много хубава кошута на вилата и пророчица госпожа Фелеша, която властвуваше [заповядваше] на ветровете и на морските вълни. Юнаците на цар Агамемнон, ако и да знаеха това, убиха кошутата. Като се научи госпожа Фелеша, много се разгневи и повдигна големи вълни по морето, за да се потопят всички гръцки кораби. Тогава се спряха на това крайбрежие и цар Менелай, който бе много ядосан, повика гадателя Калхас и го запита: „По каква причина стана това, та да погинем тук преди боя?" Отговори му гадателят: „Юнаците намерили кошутата на вилата и пророчица госпожа Фелеша и я убили. Затова тя се е разгневила срещу тях, та е повдигнала морските вълни, за да погуби всички тук. А тъй като цар Агамемноновите юнаци са убили тая кошута, госпожа Фелеша се заканва, че докато не ѝ бъде предадена Агамемноновата дъщеря, прехубавата госпожа Цветана, няма да ги остави."

Кога чу това цар Менелай, съобщи го на брата си цар Агамемнон. Този много се ядоса, та никой юнак не се осмеляваше да дойде при него, защото беше разгневен. Реши се обаче най-мъдрият от всички гърци, Одисей, и рече: „Господарю, царю, остави гнева си, но изпрати да доведат дъщеря ти, госпожа Цветана, и я предай за онази кошута, защото си тръгнал с брата си, та чест да намериш и срама да отхвърлиш. Ако не направиш това, то всички онези, които са тръгнали — гръцки войводи, сарацински владетели, ахайски, палагийски и рагуилски юнаци, смърт ще ги постигне, а тебе безчестие и много госпожи ще останат вдовици. Като чу това, цар Агамемнон забрави своя яд и сръдня и изпрати за дъщеря си, госпожа Цветана. Двамата властелини проводиха за тази цел Одисей, син Лаертов. Този направи бърз кораб, с който, като цепеше силните морски вълни, доплува и спря под двора на цар Агамемнон; и като отиде при царица Клитемнестра, рече ѝ: „Приготви дъщеря си и дай ми я да я заведа в Троя." — „Как може да я водиш там?" — каза царицата. На това той отвърна: „Госпожо, знай, че троянци и гърци се помириха, че царица Елена е върната без бой и че ние ще дадем госпожа Цветана [Ифигения] в Троя за Приамовия син Хелен." Царицата се възрадва много за това, приготви дъщеря си и я предаде на Одисей да я заведе. И в деня, в който тя тръгна, престанаха морските вълнения, а през нощта дойде госпожа Фелеша при

цар Агамемнон и му каза: „Остави ми без боязън дъщеря си в това краймосрие, защото аз ще бъда милостива към нея и ще я храня доволно." И когато настана утро, упоиха Цветана с вино, успаха я и я оставиха така, а гръцките кораби тръгнаха за Троя на война.

Най-напред вървяха Аякс, син Теламонов, и Одисей, син Лаертов. Срещу тях излезе велемощният юнак крал Хекотр и с него заедно храбрите троянци Анхиз, Антенор и Хелен. Крал Хектор хвърляше своята стрела габилота и на един път потопяваше по три гръцки кораба. Аякс пък, синът Теламонов, защищаваше гърците със своя бляскав щит и така той запази седемнадесет гръцки кораби от живия огън на Хектор. После излязоха на бой юнаците на Гърция, а срещу тях изскочи Хелен, синът Приамов и брат Александров, и почна да се сража ва под Троя. Той събори Тевкър, син Дицей, който лежеше под своя кон, наречен рогакон, лежеше той в троянския прах, пребледнял от смъртен страх. Близо до него беше Одисей, но не посмя да му помогне, а го отърва Аякс, синът Теламонов. После изскочиха другите гръцки юнаци и войводи, поставиха червени знамена и бели шатри и се спряха на стан под Троя. Тогава цар Менелай и Одисей отидоха на вяра при крал Приам и почнаха да му говорят да бъде върната назад царица Елена без бой да не би заради нея да се пролее много кръв и много юнаци да загинат. Крал Приам искаше да я върне, но като узна това Александър-Парис, дойде и щеше да погуби Менелай и Одисей, ако баща му да не бе се застъпил за тях.

Като се научи за станалото госпожа Венера, дойде при Александър и почна да му се кара, говорейки му така: О, Александре-Парисе, спомни си, когато тичах боса, без покривка по острия морски пясък до твоя белогривест кон раванлия и ти казах: „Парисе, сега ме любиш, но ще дойде време и ще ме оставиш; а ти ми се кълнеше: „Няма да направя това; иначе нека тази река да потече назад. И тогава още ти взе царица Елена, а мене напусна. Ето че заради нея ще се пролее много кръв под Троя и мнозина ще загинат. А когато ти отиваше в Гърция на служба у цар Менелай, тогава аз се молех на морската вила да спре вълните, та да пътуваш весело. Когато пък видях, че се връщаш с нея, тогава пак молех вилата да не потънат твоите кораби." След тези думи госпожа Венера остави Александър и отиде да се кара на царица Елена: „Спомни си, когато ние трите седяхме на морския бряг и дойде юнакът Тезей, та тебе взе измежду нас. После пък беше с цар Менелай, а сега прелюбодействуваш в трета постеля, а мене ме изпъди. И ето че заради тебе ще се пролее много кръв."

Тогава Менелай и Одисей излязоха от Троя и дойдоха в гръцкия стан, гдето разказаха на всички каква обща смърт ги чака от Александър. Тогава двамата царе повикаха гадате-

ля Калхас и го запитаха: „Кажи ни кои сгради ще е потребно да се съборят и по какъв начин можем да превземем по-лесно града?“ И отговори им се тогава: „Първо, трябва да се доведе Ахил, син Пелеев; второ — Полипоет, син Пиритов, със стрелата габилота; и докато стои стражарницата във високата кула, и статуята на госпожа Минерва, и големият камък над вратата, както са предсказали пророчиците, дотогава Троя не може да бъде превзета.“ Като чу това Одисей и като изложи живота си на опасност, направи стълба от ремен, завърза я и се качи нощем на троянската висока кула, отгдето взе статуята на госпожа Минерва, после отиде на троянската врата, уби крал Рез, който се намираше там, изкара белия му кон и се върна в гръцкия стан с голяма чест.

Зарадваха се тогава двамата царе и всички войводи и началници гръцки и изпратиха Аякс да намери Ахил. Търси го той на много места, по крайбрежия и градове и най-после дойде на една хубава и много красна местност, наречена Халкидон, гдето се намираше хубава кула, в която пребиваваше крал Коета с пет дъщери и при тях шести — Ахил. Одисей се върна под Троя и им разказа как търсил Ахил по всички градове. Двамата царе и гръцките велможи се разядосаха за това и пак изпратиха Одисей за Ахил. Тогава Одисей си направи кораб, качи на него скъпоценен бисер, злато, златни одежди и красиви юнаци. Поведе и белия кон на крал Рез, а на коня постави светлото оръжие и щит, на който бе изобразен целият свят, слънцето, месецът, звездите, бурите и винаги лакомият за троянска кръв меч на крал Ореша. И отплава по морето да търси Ахил, и спря на същото онова крайбрежие, гдето живееше крал Коета. Като се научи за пристигането на госта, този крал излезе насреща на своя познайник, въведе го в палата си и седнаха да обядват на една трапеза. Като ядяха, Одисей рече на краля: „Господарю, нека е известно на кралството ти, че съм изпратен от двамата царе с даровете за твоите дъщери и мои сестри. Заповядай им прочее да дойдат на брега, да си вземат коя каквото пожелае.“ Кралят каза тогава на всички госпожи да излязат от двореца към морето. И почнаха те да си избират, каквото харесваха.

В това време Ахил стоеше и поглеждаше към коня като сокол към птица, па като мина край него, рече: „Този кон прилята за по-добър юнак, а оръжието — за широките му плещи, щитът пък — за неговата здрава ръка.“ Одисей чу това, сложи ръцете си на рамото Ахилово и рече: „О, божествена дево, недей се боя от Троя, която те очаква да я разрушиш.“ Така Одисей примами Ахил, поведе го за боя и пристигнаха на фригийското крайморие. Там се намираха юнаците на крал Хектор заедно с копиеносеца Телеспон [Фелеспон], които искаха да погубят Ахил и Одисей. Обаче срещу тях излезе Ахил с белия кон

и уби копиеносеца Телеспон и неговите другари, уби юнака Жеребон и Скадрион, и нечестивия Йермон, след което грабна госпожа Бризенда, дъщеря Телеспонова, която беше най-голямата хубавица в троянските предели. Ахил я заведе под Троя и дойдоха в гръцкия стан с големи почести. Зарадваха се тогава двамата царе и всички велможи и началници гръцки, и сарацински, и ахайски; и юнаците рагузилски. В това време крал Хектор воюваше срещу гърците и всеки ден побеждаваше множество юнаци и погубваше велможи, но се страхуваше от гласа на Ахил.

Един ден Ахил се стъкми и тръгна с въоръжението си и със своя знак срещу крал Хектор. Като се срещнаха двамата юнаци, целунаха се, уловиха се за ръце и в този ден не искаха да се бият. В това време гърците бяха опленили троянските области и бяха докарали Хризенда, дъщеря на жреца Хриз, най-хубава в троянските краища. Когато я видя цар Агамемнон така хубава, взе я за себе си. Жрецът Хриз беше син на бога Феб [Аполон]. Бог Феб, като узна за станалото, много се разгневи и със своето вълшебство направи голям мор по гръцката войска и мнозина гинеха. Тогава Ахил запита гадателя Калхас: „За какво ни се е разгневил бог, та ще загинем?“— „Защото, отговори Калхас, цар Агамемнон е взел дъщерята на жреца Хриз, който е син на Феб; този бог е казал: Докато не върнат госпожа Хризенда на баща ѝ, морът не ще престане в гръцката войска.“ Като чу това Ахил, отиде при цар Менелай и му съобщи тези думи, после улови за ръка пленената Хризенда и я върна на баща ѝ. Агамемнон се разгневи и грабна пък той Ахиловата жена Бризенда. И Ахил кипна и не искаше да излезе в бой с Хектор. Двамата царе пратиха до него Одисей и Тезкър, които му казаха: „Господине, не се ядосвай, но вземи оръжието си и иди срещу крал Хектор, та да се отбие от гръцката войска.“ Ахил обаче нищо не отговаряше. Двамата царе му върнаха тогава госпожа Бризенда, която го убеждаваше и му говореше: „Пратиха ме двамата царе да ме приемеш назад и като оставиш гнева си, да излезеш срещу Троя на бой та дано надвиеш Хектор.“ Ахил пак не отговори нищо.

Тогава Аякс се приготви и тръгна срещу противника, па като взе един камък, който не може да се вдигне и от двама юнаци, впусна се и удари крал Хектор. Този обаче приклекна заедно с коня си към земята и като се обърна, рече: „Ударът, що ми дойде, не прилича на гръцките, а иде от юнак с фригийска кръв“, па го запита кой е — „Аз съм Аякс“, отговори той, И Хектор продължи: „Право каза, ти не си гръцки юнак, а си от фригийските и госпожа Хезиона е моя сестра.“ Тогава Аякс му даде своя златен меч, па му рече: „Опаши този меч върху своето оръжие, та като излезеш на бой, аз да не погина

от теб, нито ти от мене“. После Хектор се върна в Троя и каза на брата си Александър-Парис: „Не дойде ли тази война заради тебе? За тебе аз проливам кръвта си, а ти не искаш никога да излезеш в боя.“ Парис се обеща и на утрото се въоръжи и тръгна. Цар Менелай, като узна, че неговият личен противник е дошъл да се бие, стегна оръжието си и отиде срещу него. И когато се удариха, Александър-Парис падна и остана да лежи на троянското поле. Цар Менелай се върна и искаше да доубие своята жертва, но пристигна госпожа Венера и пусна гъста мъгла, та Менелай не можеше да намери нищо. Тогава Парис сполучи да побегне в Троя. Царица Елена, като го видя, рече му: „О, Александре, всякак те молех да не излизаш срещу цар Менелай, защото той е по-храбър от тебе, а ти си почтен господин, по-способен да играеш и да се веселиш с госпожите. Зная, че твоята руса коса щеше още да лежи на бойното поле, ако да не беше брат ти Хектор да отбие гръцките юнаци, та да можеш се върна в Троя.“

Крал Хектор продължаваше да избива храбрите воини на Гърция, а Ахил седеше и гледаше, докато не дойде един негов слуга по име Патрокъл, който беше бозал едно мляко с него, и му рече: „Господин Ахиле, вземи своето оръжие и своя кон и иди със знака си срещу Хектор; ако не искаш, пусни ме мене с твоето оръжие и знак, та дано Хектор се отбие от нас“. Ахил го пусна. Хектор, като забеляза неговия знак, уплаши се той и конят му и почна да бяга, но после се върна и рече: „Аз не се срамувам да умра от добър юнак“; след като почнаха да се бият, Хектор уби Патрокъл, завърза го за опашката на коня си и като мислеше, че това е Ахил, радваше се и го влачеше към Троя. Ахил видя това и много се нажали. Тогава той изпрати до майка си Тетида в Гърция да ѝ кажат: „Изпрати ми такова оръжие, каквото ми беше дала по-рано; ако ли не, ще занеса своята беззащитна глава под троянските стени и вече няма да ме видиш.“ Тетида, като чу това, отиде в планината при ковача Вулкан, под когото се намираха триста малки дяволи, даде му много злато и му поръча да изкове по-скоро всякакъв вид оръжие. Вулкан направи бързо и хубаво поръчката и всичко бе изпратено от госпожа Тетида на Ахил под Троя. И когато се пренасяше оръжието, в тази нощ Хекторовата жена, госпожа Андромаха, видя сън. Като се събуди от него, тя почна жално да плаче и отиде пред спалнята на свекъра си крал Приам. Той запита: „Кой е пред стаята ми по полунощ и толкова плаче?“ — „Господине, отговори тя, ето сама аз съм; не съм идвала друг път, ни съм говорила, но сега ти казвам и те моля да не пускаш утре сина си на бой срещу Ахил, защото вече няма жив да го видиш.“ Като чу това, крал Приам, стана и взе да я разпитва. Тя му разказа съня, що бе видяла: „Сънувах как из Троя излезе голяма мечка, а от гръцката войска — вепър и почнаха

да се борят. Вепърът уби мечката, която падна на троянската земя, и после я въвлече в гръцката ограда, след което не видях где се дяна. Ако пуснеш Хектор, вече не ще го видиш." Като чу това Приам, почна да я утешава с благи думи: „Госпожо, не грижи се, ние ще направим това, което е добро." После я изпрати да си отиде в спалнята.

На утрото крал Хектор се въоръжи за бой. Излязоха тогава пред него троянските госпожи, майка му госпожа Хекуба, жена му госпожа Андромаха, сестрите му Касандра и Поликсена и го възпираха да не отива на бой; той обаче не искаше да се откаже. Тогава Андромаха взе сина си и го сложи пред неговия кон, та дано се върне. И тъй като той не искаше да стори това, жена му го помоли да я почака малко. И като отиде в спалнята си, съблече своите копринени дрехи, облече се в черно, дойде при него и като застана пред коня, каза: „О, Хекторе кралю, знай, че ако се не върнеш сега, такива черни дрехи ще нося по тебе." Хектор не се съгласи и излезе против Ахил, па като се срещнаха, съгласиха се да се не бият в тоя ден, а да отсрочат за утрото. Тогава Хектор уби седем гръцки владетели. На другия ден крал Хектор и Ахил почнаха боя. Ахил се устреми срещу Хектор, обори го и го прободе. Този падна мъртъв на земята. Тогава Ахил го взе и го занесе в своя стан.

Като видяха това троянските велможи и госпожи, почнаха жалостно да плачат. Крал Приам се облече в сиромашки и лоши дрехи, взе китара и отиде при гръцката войска, гдето питаше за Ахиловия шатър, говорейки: „Днес Ахил бе почетен от бога; нека ме напои и нахрани, мене грешния странник." И когато дойде при шатъра, почна да свири много жално с китарата. Ахил му даде да яде и пие от своята вечеря. След пира изполягаха пияните, заспа и стражата. Тогава Приам стана и взе да търси сина си крал Хектор: намери го легнал мъртъв на постелята на Ахил; и като го видя умрял, дълбоко въздъхна. Ахил забеляза това, уплаши се и го запита: „Кой си ти?" — „Аз съм крал Приам, търся сина си Хектор." — „Ако ти си Приам, аз от страх ще умра", рече Ахил. На това този отвърна: „Не бой се, господине, аз и на младини подобно нещо не съм сторвал заспал юнак да погубя; аз прося своя син Хектор." Ахил му каза. „Ще изпълня желанието ти. ще занеса Хектор на плещите си в Троя на вяра и клетва на Приам, че здрав ще вляза и изляза."

На утрото Ахил взе Хектор и го занесе. Убитият бе предаден на троянските госпожи, които почнаха да го оплакват. А Приам покани Ахил: „Нека да идем в храма, да се закълнем един други зло да не си мислим. А за да оставиш семе в Троя, ще ти дам за жена моята дъщеря Поликсена, която е най-хубавата от троянските госпожи." Отидоха в храма и пръв се закълна Приам, па отстъпи и приклекна Ахил, за да стори клетва, че не ще воюва срещу Троя. Там се беше скрил Хелен, син

Приамов, и той го удари с отровна стрела в петата, защото Ахил целият бе в броня с изключение на ходилата, които бяха без желязо. И падна Ахил на земята и издъхна. Като видя това, крал Приам много се ядоса. После той свали от убития цялото въоръжение и го изпрати на двамата царе, като им съобщи как клетвата била престъпена и че ако заповядат, тялото Ахилово ще им бъде занесено. Гърците плакаха много при вида на донесеното им оръжие, па поръчаха на крал Приам да изгори тялото на Ахил и пепелта да насипе в урна, за да му се направи гроб в далечна земя. Като чу това Приам, изгори плътта, насипа я после в златна урна и я изпрати на царете. Тези заедно с останалите гръцки владетели, кога видяха урната, удивяваха се, казвайки: „О, сила и слава Ахилови, как не можаха да те поберат толкова градове и краймория, а сега и една златна урна не можеш да изпълниш!"

И почна Одисей да иска Ахиловото оръжие, но не го даваше Аякс, казвайки: „О, царе гръцки и велможи и владетели саракински, не давайте Ахиловото оръжие на Одисей, защото той не умее да си служи с него, а го дайте на Аякс, който знае как да го носи. Припомнете си при това, че когато аз дойдох без заповед да ви помагам с тридесет кораба, тогава Одисей се беше престорил на луд, та ореше пясък и сееше сол, само и само да не взема участие в троянското кръвопролитие." На това Одисей отговори: „О, владетели гръцки, не давайте това оръжие на Аякс, но си припомнете как, когато щяхме да загинем заради онази кошута от зла буря на онова крайбрежие, Аякс не посмя да се върне в Гърция за госпожа Цветана [Ифигения], а аз я доведох, след което утихнаха морските вълнения и вие с радост тръгнахте за под Троя. Присъдете прочее оръжието на Одисей." „О, гръцки владетели, поде пак Аякс, не отреждайте оръжието за него, а го присъдете на Аякс, който достойно ще ви служи с него. Припомнете си още, когато дойдохме на война под Троя и Приамовият син Хелен събори Тевкър, син на Дипей, близо до него беше Одисей, но не посмя да го отърве, а го отървах аз, Аякс. Дайте мене прочее оръжието." Но и Одисей пак подхвана: „О, гръцки владетели, спомнете си за това, как аз изложих живота си на опасност, отидох нощем в Троя и извърших всичко, което може да ни служи за хвала. Изведох белия кон на крал Рез, убих този последния и се върнах при вас с голяма чест. Дайте следователно на мене това оръжие, а не на Аякс, който не умее да докара ни една чест." Аякс пък рече: „О, гръцки началници, спомнете си как излязох срещу крал Хектор и взех голям камък, какъвто и двама юнаци не можеха да вдигнат от земята, та с него ударих противника, който приклекна заедно с коня си. Присъдете мен прочее това оръжие, а не го давайте на Одисей, тази плешива глава." И почна Одисей да говори кротко: „О, господа царе и всички велможи и начал-

ници, аз не искам нищо, но знайте, че вие ме изпратихте да доведа Ахил и аз изпълних това; сега ви моля да ми дадете пак да го отведа и да го оставя там, отгдето го и взех." Тогава царят и всички войводи, които седяха в кулата, почнаха да се поглеждат един други и като нямаха какво да отговорят на Одисей, дадоха му оръжието, само и само да не иска Ахил. Лякс, като видя това, извади малкия си меч и от тъга се прогоде. Тази случка ядоса цялата гръцка войска и двамата царе. Одисей, като узна за недоволството, рече на гръцките царе: „Не се безпокойте, господари, но знайте положително, че аз ще направя така, че с измама да превземем Троя."

Троянската госпожа Хекуба, като разбра, че градът ще загине, въоръжи най-малкия си син, когото зовеше Полидор, и го изпрати отвъд морето заедно с много злато и сребро при крал Полимнестор, който властвуваше над цяла Пагажия [?], та дано там да се запази троянското семе.

Одисей, като намисли измамата за превземането на Троя, каза на царете да изпратят хора в Гърция, отгдето да донесат мед, стъкло и восък. После той направи хубав сер кон и избра триста храбри въоръжени юнаци, които влязоха в него. Войската пък се вдигна и се скри, а корабите се затулиха зад Симоисовите брегове. Тогава наизлязоха от Троя към гръцкия стан и като видяха хубавия и много красив кон, съобщиха на троянските госпожи, казвайки: „Ако този кон да беше в Троя, голяма хубост би се придобила." Госпожите, след като поискаха да им се докара конят да го видят, направиха му съответен шатър и взеха да го возят за в Троя. Като стигнаха до градските врата и като не можеше да влезе в нея едно от ушите на коня, понеже отгоре ѝ имаше голям камък, някои поискаха да отчукат конското ухо. Но троянските госпожи не дадоха да се осакати конят, а казаха да се сломи камъкът, що беше над вратата, и после пак добре да се зазида. И така махнаха камъка и вкараха коня в града.

Тогава гърците, що бяха в коня, разбиха стъклото с дръжките на мечовете си и отведнъж наизлязоха, изсякоха множество люде и превзеха града. Тогава пристигнаха морските кораби и войските, които бяха скрити на сушата, изпълниха града и почнаха да секат троянските юнаци и други да хвърлят в морето. После изведоха на високата кула Александър-Парис и царица Елена пред цар Менелай. Елена му каза тогава: „О, господине царю, ти беше по-виновен; защо ме остави с Парис, та със своето вероломство да ме измами?" На това царят отвърна: „Госпожо Елено, знай, че аз ще направя така — занапред вече никой да не може да те измами или прелъсти", па заповяда да отрежат и на двамата главите — нейната и Александровата. Така те умряха. После изкараха госпожа Хекуба и всички други госпожи и посякоха Поликсена над Ахиловия гроб,

защото той загина поради нея. Майка ѝ пък Хекуба дадоха в дял на Одисей. И поведе я той заедно с другите госпожи и всеки своята поведе. Почнаха тогава да плачат троянските жени, а кралица Хекуба ги утешаваше, казвайки: „Мълчете, чеда мои, недейте плака, защото аз имам кой да отрие нашите сълзи."

Крал Полимнестор, като узна, че Троя се е свършила, заповяда да заколят Приамовия син Полидор и да го метнат в морето. Когато гръцките кораби стигнаха на това място, госпожа Хекуба взе ведро да почерпи вода, забеляза своя син мъртъв и викна да плаче със силен глас. Крал Полимнестор дочу това и дойде да утеши Хекуба, както и другите троянски госпожи. Те обаче се нахвърлиха против него и го намушкаха с ножове. Гражданите пък, като видяха това, избиха жените с камъни.

Цар Менелай и всички гърци се върнаха с голяма слава, след като бяха престояли под стените на Троя десет години и седем месеца. И така се свърши троянското кралство в 360-та година, индикт VII, преди рождество Христово. Така бог смирява онези, които се превъзнасят, и семето на нечестивите ще изтреби, както пророкът предсказа, говорейки: „Видях нечестивия, които се превъзнася и надига, и го отминах, и не се намери място за него, защото бог е праведен и правдата възлюби, а пътищата на нечестивите пресече; и със своята мишца той се съпротивява на гордите, които вървят незлобиво по доброто. Защото нему подобава всяка слава, чест и поклонение на отца и сина и светия дух сега винаги и във вековете вечни. Амин."

„Пътуване до Палестина" от Константин Костенечки

Константин Костенечки е един от най-известните следовници на патриарх Евтимий. Роден е в България в края на XIV в. Образование получил в Бачковския манастир. Принуден да емигрира в Сърбия, той става придворен книжовник на княз Стефан Лазаревич. От съчиненията му най-известни са: „Житие на Стефан Лазаревич", „Разяснително изложение за буквите" и др. „Пътуване до Палестина" е познато по фрагменти от края на XV и началото на XVI в. Текст и превод в *Ив. Дуйчев,* Естествознанието в средновековна България, С., 1954, с. 245—251.

1

Нека кажем и за това пътешествие, което намерих писано в Палестинска Кесария.

От Едема до Драхма 70 престоя по реката Фисон.

От Драхма до Евилат 70 престоя. Там няма [определено] време за жътва, но винаги има сеитба и жътва. [Тамошните жители] имат имотите си общо и казват, че са истински християни.

От Евилат до Емир 40 престоя.

От Емир до Евнека 32 [престоя].

От Евнека до Дисман 2 [престоя]. [Местата дотук] са неразделни. Тази земя се напоява от Фисон. Всред [тези люде] няма идоли, нито пък вярват в Христа, нито в закона на Мойсей, а така казват да бъде почитан само богът на небесата. За тях е закон да не се произнася лъжа.

От Дисман до Хонея пътуването [трае] 8 месеца. Всички [жители] са християни. Там има безводни места [на разстояние] 25 месеца път. Много често пътуват по море до Велика Индия от Диаврод на седем престоя. [Тук] християните са помногочислени от езичниците.

От Индия в Алексиомен [се преплава] за 7 месеца.

От Аксиомен [!] се преплава Червеното море и се стига в Малка Индия за 5 месеца.

От Индия се плава до Персия три месеца.

От Персия — до Сарациния два престоя.

От Сарациния се отплава за Евилат по Червено море, в пристанището персийско и индийско и от Египет за 9 престоя.

От Еламия до Антиохия има [20] престоя.

От Антиохия до Цариград 32 престоя.

От Цариград до Рим 86 престоя.

От Рим до Галия 27 [престоя].

Всичко 1125 престоя. Един престой [монада] има 60 мили, един стадий 100 сажена, а една миля 580 сажена, така че в милята има седем стадия и половина.

2

...пред Възнесение. От Елеона до мястото, за което казват [че била пренесена] Аврамовата жертва на планината... Това също се намира на Елеон. Но от самото Възнесение, гдето върху камъка е изобразена стъпката на Христа, когато той се е възнесъл, защото Елеон се нарича от Кедърския поток чак до Витания и останалото, [има...]. А от града [Ерусалим] до Долината на плача са 450. И оттам до нивата на грънчаря — 108 И от светилището до мястото, гдето изцели слепия — 690. Оттам до Горни Силоам — 308. В Захариевия дом има църква с дължина 50 стъпки. Там се родил Йоан. Във Витлеем пък, в пещерата, гдето се отвърна млякото — 25. Вратата е толкова малка, колкото човек едва да премине. Църквата на божия гроб има дължина 150 стъпки. Оттам до обретението на кръста има в действителност 72 стъпки. Ширината на пещерата е 15 стъпки. Около гроба от четирите страни до стълбовете при пъпа на земята има 17 [стъпки]. От пъпа на земята до вратата — 18. От вратата до мястото, гдето разделили дрехите на Хрис-

та 18. От гроба до мястото на снимането — 50. Оттам до Голгота — 25. Около Ерусалим и Витлеем също няма планини, но така е украсено с високи места и е някак дивно. Елеон е най-висока от всички. Христовият гроб е обърнат на изток, а в Гетсимания гробът на Богородица е към юг според тогавашния обичай. От изток до светата трапеза има три стъпала. Оттам до гроба на пресвета Богородица — 19.

II. ПРИПИСКИ И НАДПИСИ

Надпис от Преслав (XII—XIII в.)

Текст и превод в *Ив. Дуйчев,* СБК, II, с. 276.

Аз, Мартин, писах.

Мелнишко гръцко евангелие

Превод на В. Гюзелев от Ἀ. Ξυγγόπουλος, Τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Μελενίκου εἰς τὴν ἐθνικὴν βιβλιοθήκην Ἀθηνῶν, Θεσσαλονίκη, 1915, с. 14—15.

† Настоящото евангелие бе поставено във всечестния манастир на архистратезите на Хамбар от севаст Василий Вамбулино през месец ноември, индикт 11, 6715 [=1206 г.].

Болонски псалтир

Превод на В. Гюзелев от *Ив. Дуйчев,* Болонски псалтир — български книжовен паметник от XIII в., С., 1968, л. 105, 126 б.

Аз, грешният Белослав, грешен и дързък на зло, а ленив на добро, чието отечество е гробът, а греховете — богатство, блудството — слава, написах заради брат си Йосиф лист от псалтира. Слава навеки, амин!

∻

Помени, господи, твоите раби Йосиф и Тихота, които с помощта на бога и на светата приснодева Богородица Мария преписаха тази книга. А това се пише в град Охрид, в селото, наречено Равне, при българския цар Асен.

∻

Аз, грешният йеромонах Даниил, купих тази книга от Тодор граматик от Равне и дадох попадиините позлатени обеци и два перпера посред града, в Битоля...

Надпис от Костур

Текст и превод в *Ив. Дуйчев,* СБК, II, с. 277.

† Моление на раба божий Михаил Асен, син на великия цар Асен, и на неговата майка Ирина, [дъщерята на] Теодор Комнин.

Постен триод

Текст и превод в *Ив. Дуйчев,* СБК, II, с. 276.

Дар божий, а труд на многогрешния Теодор граматик. Дори някъде, ако бъде сгрешено, не проклинайте, но по-добре благословете и помнете мене, многогрешния, та и вас бог да прости навеки, амин!

Добрейшово евангелие

Превод на В. Гюзелев от *В. Цонев,* История на българския език, I, С., 1940, . 176 177.

А това е грозде и кандила.

Свети Лука евангелисте, помози да започна по здраво свети Йоан евангелиста.

Свети Иоане евангелисте помилуй и мене грешния и недостойния си раб.

Свети Йоан, син Громов.

Поп Добрейшо се моли на свети Йоан.

Прости и помилуй свети Марко да започна по здраво свети Лука.

Пиши, Вълчо, пиши грешниче и преписвай, оти ръка изгнива, а славата божия пребивава вовеки.

Тук Стрезо писа от Маркова [манастир].

Орбелски триод

Превод на В. Гюзелев от *Е. Э. Гранстрем,* Описание русских и славянских рргаменных рукописей, М., 1953, с. 80.

Плувай, плувецо, пиши, грешни попе Петре.

Добриянов миней

Превод на В. Гюзелев от *Б. Ст. Ангелов,* Из старата българска, руска и сръбска литература. II, С., 1967, с. 6—7.

Аз писах тези душеспасителни думи. Многогрешен и недостоен бях нито чрез думи да укажа своето име, но се надявам на голямото и неизречено твое човеколюбие и на нашия бог и на те-

бе се моля, възпята и пренепорочна дево, богоневесто, владичице, отърви моята заробена душа от всички мои злини и помени ме, когато ме видиш осъден при второто страшно пришествие на твоя син и бога. На теб и нам, от дълбочината на сърцето си, непочетена и неизгледна, о ангел, пречудна майко на целия човешки род и на моя грешност, господарке, Богородице, пре неизречена и пренепорочна, да бъде превелико твоето име, ца рица и владичица многоимени та, на небесния цар и владика о писалия тази книга за теб и твоя [син].

Стаматово евангелие

Превод на В. Гюзелев от *И. И. Срезневский,* Древние славянские памятни ки юсового письма, СПб, 1868, с. 48 49.

Това е евангелист Матей от Ерусалим, който бе там, бидейки Христов ученик и апостол от онези десетте. Светото евангелие бе написано на еврейска реч и [го] даде на светите апостоли и го каза Яков, брат господен, отначало написа в Ерусалим в 9 година след възнесението господне в ангелски образ. Той б наречен блажен ерусалимец в тази вечер Христос заедно със своите ученици, като в успението като йерей влезе в рая.

Тези 4 пролога за 4-мата евангелисти написа протопоп Стам т от Оградита.

Радомирово евангелие

Превод на В. Гюзелев от *Б. Цонев,* Кирилски ръкописи и старопечатни кни ги в Загреб, СбБАН, I, 1913, с. 10.

Помени ме, Христе. Аз, грешният Радомир, писах. Велика ми бе тъга на сърце.

Радомиров псалтир

Текст и превод в СБК, II, с. 280.

Писа грешният дяк Радомир, ако и грубо. Простете и поменете баща ми Рад, а и вас бог да прости.

Драганов миней

Превод на В. Гюзелев от БСМ, с. 233—234.

+ Пиши, окаяниче Драгане, защото за греховете твои твоят бог те мъчи. Пиши, странниче. . .
: Тази служба бе преведена от гръцка книга.
Отци, протрит ми е изводът.

Добриянов миней

Превод на В. Гюзелев от БСМ, с. 234.

Както странникът се радва да види отечеството и сполетения от буря в морето да намери пристанище, така и пишещият се радва да види края на книгата. Писа се тази книга за преосвещения и всечестния и преподобен архимандрит кир Никодим — за вечна памет и опрощение на греховете. А вие всички христолюбиви братя и отци, още и в Христа братя, като вземете тази книга, молете бога. И нека с вашите молитви да ви даде господ опрощение на греховете, дадено като цена на тази книга. Амин, амин, амин. Аз, многогрешният Добриян, писах това малко творение, но поправяйки ме, помнете ме, а не кълнете, защото бях прост по ум. А вас бог да прости.

Изборен апостол

Превод на В. Гюзелев от *Б. Цонев,* Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека, II, С., 1923, с. 34.

Ох, гладен съм, та ми е сърце смутено!

Постен триод

Превод на В. Гюзелев от *П. А. Лавров,* Палеографическое обозрение кирилловского письма, Петроград, 1914, с. 96.

Тук започва грешният Драгия.

Белградският апостол

Превод на В. Гюзелев от *П. А. Лавров,* цит. съч., с. 117—118.

Додея ми от всички неуредици. Ох, що да правя!

Драгиево евангелие

Превод на В. Гюзелев от *П. А. Лавров,* цит. съч., с. 125.

Завърши се [евангелието] на Матей от ръката на грешния поп Драгия, Братолинов син, амин.

Миней от XIII в.

Превод на В. Гюзелев от *М. Стоянов* и *Хр. Кодов,* Опис. . ., III, с. 65.

Помени, господи, презвитера Богдан и родителите му.

Помени, господи, раба божи, многогрешния Михаил, който подвърза тази книга срещу заплащане.

Пирдопски триод

Превод на В. Гюзелев от *М. Стоянов* и *Хр. Кодов,* Опис..., III, с. 93 94.

Това слово речи напред, а сетне пророците [словото за пророците], оти съм сгрешил.

По-напред речи словото, а после за пророците, оти сгреших

Евангелие на Андреевия светогорски скит

Превод на В. Гюзелев от *П. А. Лавров,* цит. съч., с 104

Прости, боже, поп Рако и поп Добри.

Драголев сборник

Текст и превод у *Е. Георгиев,* Литературата на Втората българска държава, I, С., 1977, с. 256.

Писа многогрешният роб божи презвитер Василий, а наричан поп Драгол.

Банишко евангелие

Превод на В. Гюзелев от *М. Стоянов* и *Хр. Кодо* , Опис ..., III, . 19.

Слава на тебе, господи! Едва сякаш от морските глъбини излязох.

Слава на всевидеца преблагия бог, който слага край на всяко дело, което е започнато за него. Написа се тази книга в мястото, наречено Баница в „Св. Никола" от мен, грешния роб Христов и на майка му Богородица поп Йоан. Та, отци и братя, моля се на ваше подобие, като четете тези словеса изправяйте и благословете, оти бързо писах заради извода, пък и греших А вие не кълнете и молете премилостивия бог да ми прости и да получа с вас вечния живот. Амин, амин, амин.

Хлудов паремейник

Превод на Ив. Дуйчев в СБК, II, с. 66—67.

Слава на изпълнителя господа бога, който със своята мъдрост е създал всичко — небесата и земята, и морето и онова, което е в него. С волята на отца и светия дух биде написана тази книга от ръката на многогрешния и недостойния да се нарече

раб божий Никола, назоваван по мирски Брата, в дните на благоверния цар господин Андроник Палеолог и при неговия син цар господин Михаил; написах тази книга за брата си поп Деделав. Та моля ви се, честни отци, попове, дякони и дяци, всички, които четете тази книга, четете, като поправяте, а не проклинайте. Защото медът, дори и на кора от беспурка да е пак е сладък. Така и словата божии, дори и [да са написани] просто и неправилно, пак са божии и ще се спасят всички, които ги четат, понеже пише не дух свет, а грешна ръка. Когато свършите работа, поменете и мене, грешния, и родителите ми, а вас да прости бог в този век и в бъдните [векове]. Амин амин, амин.

Хилендарско евангелие

Превод на В. Гюзелев от БСМ, с. 264—266

Това, което е на сила, то е и преди всичко подобава на бога. С бога и цар царува и владетел владее, като творят и извършват дела и изпълняват блага и желания и дела, като се боят от неговата воля и я изпълняват.

Благоизволи с усърдието на своето сърце великият цар Георги [II Тертер], син на великия цар Теодор Светослав, обладател на българския и на гръцкия скиптър, и аз преписах това четвероблаговестие по повеля на неговото царство в слава, хвала и чест на отца и сина и на светия дух и на неговото царство за прославяне и опрощаване на греховете в годината 6830 [= 1322], индикт 5.

Тази книга принадлежи на благочестивия в Христа [цар] Георги.

Станиславов пролог от 1330 г.

Превод на В. Гюзелев от БСМ, с. 161 [illegible]

С [illegible] на създателя [illegible] П[illegible] с [illegible] ението на в[illegible] чин [illegible] Михаил и с помощта на преподобния [illegible] Гавр[illegible] аз ра[illegible] Станислав, завърших тази книга в дните на превисокия крал Стефан Урош, когото баща му ослепи и [illegible] Гърция А[illegible] седем години той се върна [illegible] по кр[illegible]ството на [illegible] гръцка земя и поморска и крайдунавска — не чрез сила, а по изволение божие. И гръцката земя нападна пр[illegible] зе градове, а силния български цар Михаил [illegible] В същата година се завърши тази книга в Овчеполската област, в Злетовската гора, в Лесновската планина в манастира на светия архистратиг Михаил при гроба на преподобния отец Гаври[illegible].

когато управляваше Злетовската гора жупан Драгослав, при игумена Теодосий и при йеромонах Сава, и при йеромонах Кирил, и при монах Данил, при иконома Герман, и при келарий Висарион и при другите братя. Писа се тази книга по повеля на смирения игумен Теодосий от ръката на многогрешния раб божий Станислав. Та, моля ви, отци и братя, и всички четци, служебници от всякакъв църковен чин, ако някой иска да чете...

Тълковно евангелие от Анхиало

Текст и превод в СБК, II, с. 281.

Виж [?] пресладкия край на тази книга, завършена по благодат на всевладетеля, богочовечното слово, от ленивата моя ръка — на мене, жертвоприносителя, грешен и небрежен монах Методий Гемист, напълно неграмотен, в годината 6845 [= 1337], индикт 5-и, в месец май 21-и. Онзи, който притежава настоящата богоречива книга на четirимата евангелисти и светоспасители по име [се зове] Йоан, жертвоприносител и пръв от всички жертвоприносители на града Анхиало, съобразно с изпълвания законен сан издигнат от великия патриарх Теодосий Търновски, при царуването на преблагочестивия и самодържавния господар на българите Иван Александър и на неговия син, пре благочестивия цар Иван Асен.

Пролог от 1337 8 г.

Текст и превод в СБК, II, с. 282—283.

...Божествена сладост, и поради това усърдно и добродетелно придоби много книги, както и този синаксар, наречен пролог, с голямо трудолюбие в дните, когато царуваше и владееше над българската земя превисокият самодържавен Иван Александър, за притежателя на тази книга — игумена Митрофан от причта и почетен с чин игумен на великата лавра на манастира на пречистата Богомайка в... от мене грешния, недостойния и най-малкия от писателите, уж монах. Бидейки принуден от тази христолюбива душа — игумена господин Митрофан, не се полених, но извърших послушание, като видях неговото благосърдие, и написах този синаксар за цялата година в годината 6846 [= 1337/8], индикт 7-и, в чест и слава на прославяния в троица бога и в похвала на всички светии, пострадали заради Христа, за вечна памет на игумена господин Митрофан, притежателя на тази книга, в род и род и за похвала на себе си, а за полза на душата и тялото на онези, които четат и внимават. Моля прочее всички, които пишат и четат, и поменувайте тогова игумена Митрофана, а мене, който пише, не злословете, а

повече благодарете на моята бедност, дори и в нещо да е погрешено, защото знаете, че никой всред човеците не е съвършен освен единствен бог, комуто подобава всяка слава, чест и поклонение, на отца и сина и светия дух сега и винаги във вечните векове. Амин. Амин.

Станиславов миней

Превод на В. Гюзелев от БСМ, с. 162 163.

Слава на съзидателя бог во веки -- амин. С изволението на отца и с помощта на сина и на действието на светия дух се започна и се завърши тази книга в годините и дните на превисокия и светороден крал Стефан, когато управляваше цялата Овчеполска област великият воевода Оливер, в Злетовската хора, в мястото, наречено Лесново, в манастира на великия воевода на висшите сили архистратиг Михаил, при гроба на преподобния отец Гаврил, който [манастир] великият воевода Оливер съзида из основи и завърши и го стенописа и го украси с всякакви хубавини, златни и сребърни съсъди, обкова големи икони със злато и сребро, тъй както е добре божият дом да се украсява, дари му села и метоси, пасища, ливади и гори и с кралска милост утвърди всички синори; и като написа златопечатен хрисовул, предаде го в Света гора на [манастира] „Света Богородица Хилендарска" с цялото утвърждение. Писа се тази книга в годината 6856 [= 1342] при царуването на господа наш кир Христос, при игумена Теодосий, на втората година след завършването на храма на архистратига Михаил по повеля на господин великия воевода Оливер от ръката на многогрешния Станислав.

Та, моля ви, господари и отци, и служебници от всеки църковен чин, пейте и четете, като изправяте. Ако пък при някоя дума съм сбъркал, простете, а не кълнете, понеже никой християнин не желае прегрешения, но по неволя идва съгрешението. Та простете, а вас бог да прости в този век и в бъдния. Бог да прости великия воевода Оливер. Бог да прости неговата госпожа Анна. Бог да прости игумена Теодосий и всички братя. Бог да прости всички служебници, честно работещи на този свят храм. Бог да прости целия християнски свят и мене. Простете.

Сборник на поп Филип

Превод на В. Гюзелев от Отчет магистранта К. Ф. Радченко о занятиях рукописями в библиотеках и других ученых учреждениях Москвы и С.-Петербурга в течение сентября и октября 1896 годи, Университетския известия — Киев, XXXVIII, 4, 1898, с. 20.

христолюбивия цар български Иван Александър и благоверния, христолюбив и свет цар на сръбската и гръцката земя Стефан и на великия деспот Иван Оливер, ктитор на този храм, и при всеосвещения архиерей на тази земя, кир Арсений, който повели на моята бедност тахате [лъже] чернец [монах] да напиша тази книга.

Та, отци и братя и послушници истински, не отмъщавайте с клетви, но най-вече благо слово речете за мен, тъй като се смятам като вас смъртен и ме очакват вечни мъки ведно с всички вас при вас господа, спасителя наш. Понеже не бях книгописец, но по повеля на моя господар епископ Арсений, написах тази книга в годината 6861 [= 1353], индиктион 6. Бог да прости и в бъдния век, амин!

Охридски паренесис

Превод на В. Гюзелев от *М. Стоянов* и *Хр. Кодов*, Опис..., III, с. 124.

Назидания и поучения на светия и блажен наш отец Ефрем към вашето боголюбие. Потрудих се да ги препиша аз, Никодим монах, наречен Крепатик. Да ни е за полза и утвърждение. Година 6861 [= 1352/3], индикт 3.

Лондонско евангелие

Текст и превод в СБК, II, с. 151—152.

Слава на бога, прославян в троица, който изпълва всяко добро начинание, що се начева за него, и дава начало и край. Написан бе този животочен извор на новата благодат, на пресладкото учение на Христа и на неговите божествени самовидци, ученици и апостоли, наречен четвероблаговестник не само по външен шар или злато, или пресукан лен, или по украсата с камъни и бисер, но по излияние на вътрешното божествено слово и по изпълнение на тайнственото предусмотрение, проявено в господнето и божествено въплъщение и чудотворство, което той извърши заради нас, както и милосърдието и милостта даже до кръста и погребението и славното възкресение на третия ден и възнесението. И кой може да изброи или изкаже поред даденото в него изложение на делата Христови, бидейки наистина подобно на извор в безводна и жадна земя, та който пие от него, да не ожеднява. Източва струи и насладява душата, весели сърцето и мисълта или пък прилича на съкровище, скрито в сърдечно поселение. Като го потърси, благоверният, христолюбивият, превисокият и боговенчаният самодържец цар Иван Александър го намери подобно на светилник, положен на тъмно място и забравен, поставен в нерадение от древните царе. Този христолюбив цар Иван Александър го намери с божествено

желание и като го изяви, биде преведено от гръцки слова в нашата славянска реч и бе положено за показ; биде обковано отвън с позлатени дъски, а вътре биде украсено художествено от живописци с животворни образи на господа и на неговите славни ученици, изписани със светли шарки и злато. Това бе сторено за утвърждение на неговото царство. Както великият в светиите цар Константин заедно с майка си Елена извади из недрата на земята животворния господен кръст, така и той — този четвероблаговестник. Тогава той владееше скиптъра на българското и гръцкото царство заедно със своята благоверна, боговенчана и новопросвещена царица госпожа Теодора, едноименна с божия дар и със своя роден и превъзлюбен син цар Иван Шишман. За слава на твореца на всичко и на неговите благовестници Матей, Марко, Лука и Йоан, с чиито молитви да получи от бога победа над враговете, които воюват против него, и да съкруши главите им под своите нозе. Амин. В годината 6864 [= 1355 6], индикт 9-и: + А този, който написа тази книга, се нарича монах Симеон, раб на господина моя цар.

Зографски апостол

Текст и превод в СБК, II, с. 153.

Боже велики, боже милосърдни, боже безначални, който всички обичаш и спасяваш по своето божество и не желаеш нито един човек да погине, но да се спасят всички и да се обърнат в истинно разумение, спаси и помилуй твоя раб, многогрешния Младен, който ти е служил угодно в този живот и неотслабно се е трудил във всяко духовно дело, като си припомня наслаждаването от бъдните блага, както и краткотрайното това прехождане [на земята]. Като се трудеше заради това, той повели да бъде преведена тази книга, наречена Деяние на апостолите, сиреч деяния и послания на светите Христови апостоли, които просветиха вселената и я приведоха от тъма в светлина — в памет и вечен покой на своите родители и за славословие божие. Тогава държеше скиптъра на царството на българския престол благоверният, христолюбивият и самодържавният цар Иван Александър и тогава течеше годината 6867 [= 1358/9], индикт 13-и.

Лалое грешният, непотребният и многострастният, недостоен да се нарече раб Христов, писах това и го преведох с помощта на моя господар Христа и на светото и преславно Възнесение на господа и бога и спасителя наш Исуса Христа, комуто нека бъде слава на векове и на вечни векове, амин.

Бдински сборник

Текст и превод в СБК, II, с. 154.

С изволението на отца и изпълнението на сина и съдействието на светия дух в дните на благоверния, превисокия и самодържавния наш цар на българи и гърци Иван Срацимир благоверната и светородна царица Анна се погрижи и по повеля на царството ѝ биде написана тази книга, наречена съборник на светите преподобни и страстотърпими жени. Нека бъдат за господина царя, царицата и техните чада за утвърждение на тяхното царство, за здраве на тялото и за спасение на душата. Тя биде написана в града Бдин в годината 6868 [= 1359/60]. Слава на нашия бог навеки, амин.

Евангелие за цар Иван Срацимир

Текст и превод в СБК, II, с. 170.

Слава на предвечното и [благо]начало, на събезначалното слово и на светия дух, сиреч на безначалното и неразделно и съвечно божество на света троица. С изволението и съдействието на света троица бе начената това свето и божествено дело — книгата, наречена по гръцки тетраевангелие — с голям труд и внимание за силата на моята бедност по времето, когато носеше на глава венеца на царството и държеше в ръка скиптъра благочестивият и велик цар Иван Александър заедно със своя син, младия цар Иван Срацимир, а църковния стълб управляваше патриархът господин Теодосий. Писано бе прочее това свето дело във великия и многолюден град Бдин по повеля и желание на великия всеосвещен митрополит господин Данаил. А аз, недостойният и груб, се боях да начена това дело в Христа, надвишаващо моите сили, но бидейки сродник на този свети митрополит, а още повече, свикнал на послушание, не пожелах да непокорствувам. Поради това моля ви вас, които четете и преписвате, не злословете, но по-скоро благославяйте, та и вие да се сподобите от онегова, който изпълнява молитвите на тези, които се молят, и благославя годините на праведните.

Рилско евангелие

Превод на В. Гюзелев от *Б. Цонев,* Опис..., I, с. 30.

Тази божествена книга, която е четвероевангелие, се написа с помощта на бога и пречистата му майка в дома божи и на светия отец Йоан Рилски от ръката и труда на многогрешния и смирен мних Симеон в годината 6869 [= 1360/61].

Постен триод

Превод на В. Гюзелев от *П. Успенский,* Первое путешествие в Синайский монастырь в 1815, СПб, 1856, с. 214—215.

Митрополитът на Сер Яков изпрати тези книги в Синай и ги приложи в манастира на пречистата дева Катерина, които и по име са описани: трипеснец [триод], часословец, псалтир и чтение Златоустово и пр. в годината 6868 [= 1360], индикт 14.

Лествица

Текст и превод в СБК, II, с. 155.

В годината 6872 [= 1363/4], индикт 2-и, биде написана тази книга с тези три тленни пръста от последния в иноците Теодосий, на мястото Устие при град Търново при благоверния Иван Александър и неговата царица, новопросвещената Теодора. Моля ви, отци и братя, четете, като поправяте, а не кълнете.

Охридски пролог

Превод на В. Гюзелев от *М. Стоянов и Хр. Кодов,* цит. съч., III, с. 146—147.

† Помени, господи, душата на своя раб йеромонах Йосиф, когато дойде в царството ти.

† Представи се игумен Генадий в месец май, 15 ден. Вечна му памет, амин. И монах Макарий в месец април, 24 ден. Вечна му памет. В годината 6873 [= 1365] се преселиха от този живот.

Простете ми, отци, ако съм съгрешил в някоя дума, понеже... непоследователен.

† Прости, боже, написалия този пролог през 7 месец.

Стихар

Текст и превод в СБК, II, с. 176.

∴ Настоящият стихирар бе написан от моята ръка — грешник, свещеноинок Калист Гарелли, уж духовник и йеромнимон. ∙ През царуването на нашите самодържавни царе Иван Александър и новопросветената Теодора. † В годината 6876 [= 1368], индикт 6-и, 20 [?] ден от месец октомври [?]. †††

Надписи от двореца на Царевец във Велико Търново

Превод на В. Гюзелев от *Н. Ангелов,* Среднобългарски надпис от патриаршията на Царевец, ИАИ, XXXIII, 1972, с. 299—303; Надписи от двореца на Царевец, Царевград Търнов, I, С., 1973, с. 167—182.

1. . . . Параскева. . .

2. Този камък на Девин град. . . от благоверния родител на царството му и. . . приснодева Богородица Мария и от. . .

3. Мене роди баща ми, аз родих жена си, жена ми роди децата ми, а децата ми родиха бащата ми.

4. Аз, Иванко.

5. Аз, Гаго.

Надписи върху съдове и прибори от две сребърни съкровища (XIV в.)

1

Велинградско съкровище, АИМ — София, инв. 2581:

† Владимирова лъжица.

2

Никополско съкровище, Окръжен исторически музей — Плевен:

Лъжица от Балиновите съдини.
Балин.
Балинова лъжица.

Михановичов сборник

Превод на В. Гюзелев от *А. И. Яцимирский,* Описание южно-славянских и русских рукописей заграничных библиотек, т. I (Вена — Берлин — Дрезден — Лейпциг — Мюнхен — Прага — Любляна), Петроград, 1921, с. 184.

Опитах новото мастило и новия пергамент, опитах перото. Писа многогрешният и ленив Младен.

Виенски патерик

Превод на В. Гюзелев от *А. И. Яцимирский,* цит. съч., с. 22.

Слава на съзидателя всесилния и благоутробен бог, който дава начало и край на благата. Тахота мних.

Изборно евангелие

Превод на В. Гюзелев от Пергаменные рукописи Библиотеки Академии наук СССР (Описание русских и славянских рукописей XI — XVI веков), Л., 1976, с. 96.

Написалият тази книга се именувах прочее Мемнон книгописец.

Апостол

Превод на В. Гюзелев от *Б. Цонев,* Опис..., I. с. 73.

† Свети боже, свети крепки, свети безсмъртни, помилуй нас!

Лесновски пролог

Превод на В. Гюзелев от *М. Стоянов* и *Хр. Кодов,* Опис..., III, с. 252.

† Дотук писа грешният дяк Драйко.
Оттук почнах — дяк Станислав.

Поучения на Ефрем Сирин

Превод на В. Гюзелев от БСМ, с. 277.

Написалият тази книга се наричах Методий, уж йеромонах мнишки. Писах този свети Ефрем в Епикерневия манастир [на името на] пречистата [Богородица], наречена Източница. Моля всеки, който преписва или чете, да не злослови или да се подиграва, като помни, че никой сред човеците не е съвършен, а само единствен бог. Нему слава во веки веков, амин.

Изборно евангелие

Превод на В. Гюзелев от *Б. Цонев,* Опис..., I, с. 21.

Грешник съм варе. Как се забравих, та сгреших? Пропуснах два листа грешникът, аз.

Греших, грешникът, аз.

Бог да прости греховете на калугерицата, оти ми донасяше мек хляб и яйца да се наситя.

Миней от XIV в.

Текст и превод в СБК, II, с. 173—174.

Понеже прочее по божие благоволение благоверният и христолюбив Иван Александър биде помазан на царството на българския престол, с божия помощ завладя и покори много земи на други царе и бе украсен с всякакви добродетели, то той пожела всред всички свои добри дела да потърси точно с всяко усърдие и духовна любов като добър боголюбец и това — да бъде преведена от гръцки език на български тази книга, сиреч Деянията на светите апостоли, съборните послания и тези на великия Павел. В това време се случих и аз, нищият и още по-непотребен за такова дело, и бях принуден за това от този благочестив и благоверен цар и не проявих непослушание спрямо

неговата богоугодна повеля, а с всяко усърдие и старание, а още повече с голям труд, колкото можах според силите си, сторих и преведох тази боговдъхновена книга от гръцки език на български. Направих три книги, послания на Павел, деяния... трета. Тук е писано... апостолски и съборни послания. И аз моля онези, които четат и преписват тази книга, това, което поради моята неспособност не е извършено, ако ли някой е способен, да [го] извърши; ако ли не, молете се за многогрешния и недостойния да получи опрощение на греховете от човеколюбеца бога и да се сподоби чрез вашите молитви с вечен живот. А царят, който е поръчал тази книга, да царува тук дълги дни заедно със своята благоверна и новопросветена царица, а там да получи небесното и вечно царство заедно със светите и праведни царе по благодатта и човеколюбието на господа наш Исуса Христа, с неговия безначален отец и пресветия, благ и животворен негов дух, сега и винаги и на вечни векове, амин.

Синайски октоих

Превод на В. Гюзелев от БСМ, с. 275.

Край на новия октоих с бога. Трудове и изложения на преподобния отец наш старец Йоан, който го преведе от гръцки на български наш език. Той пък, като избра в Светата гора Атонска Лаврата на богоносния наш отец Атанасий, с любов и желание и с благодатта на светия дух преведе и написа книгите, чиито имена са: Тетраевангелие, Пракси-апостол, Литургия, Типик, Псалтир, Теотокар [Богородичник], Миней, Агирист, Богословие [на Йоан Дамаскин], Лествица, Исаак [Сирин], Варлаам, Доротей, Патерик, Антиох [Пандекти] и много други съчини и предаде на божествените и свети църкви в българската земя. И ги украси сякаш с някакви царски утвари. И още пък всички монаси и мирски лица, които бяха подражатели на неговото трудолюбие, се украсиха духовно като църковни светообразни чеда. И заради това вечна памет на старец Йоан, на втория творец, именит, колкото съименника си [Йоан Дамаскин], на Йоан, Йосиф, Теофан, Козма. С техните молитви настави ни по пътя на покаянието и помилуй ни, боже, като благ и човеколюбец. С молитвите на пречистата Богородица и на всички светии, амин.

Поради това и аз, грешният и бедният, и последният от всички, и недостоен да се нарече с иноческото име Методий, но и йеромонах, потрудих се и аз над сладките изводи на стареца. И написах няколко книги: псалтири до 7, часници [часослови] — 5, литургии — 4, лествици — 3 и много други. Последен изведох този осмогласник на сладкия Агирист и го съставих така до

края. В него са всички служби от Възкресение — 50, и катадневните и нощни пеения. Също така всички покаяния и сладките евангелски песни и благовестия — 11, и надгробните песни на мироносеца. Моля пък всеки — или братя мои иноци, или пък христолюбивите миряни, ако до тях дойде тази книга или служат с нея или я препишат — отдайте неизправното на слабия ми ум. Не злословете постоянно. Та и вие награда ще приемете от господа бога, изпълняващ молитвите на молещите се и благославящ годините на праведните. И помнете, че никой от човеците не е съвършен, а само единствен бог. И нему слава во веки веков, амин.

Хлудов сборник

Превод на В. Гюзелев от *А. Попов,* Описание рукописей библиотеки А. И. Хлудова, М., 1872, с. 467, 471, 472, 473.

И тези глави писа грешният Грубадин в заградската килия и ако някой прочете тези словца, моля ви, братя, речете: Бог да прости грешния Грубадин, а вас бог.

∴

Исусе Христе, сине божи, помози на своя роб.

∴

Тези главизни изведох от книгата, наречена Диоптра, от гръцки на български.

∴

Тези две главизни написа Фудул, като ги преведе от гръцки на български..., когато бяхме с братята в Парориевата [обител].

Мюнхенски требник

Превод на В. Гюзелев от *А. И. Яцимирски,* цит. съч., с. 570.

Написана беше тази книга по повеля на раба божи свещеноинок Йоаким от ръката на многогрешния лъжечерноризец Йов. А направи тази книга Касиан с Йов. Братя и отци, ползващи тази книга, изправяйте, а мене не кълнете. И ме поменувайте сред светите в своите молитви. А вас бог да помене в своето царство.

Пражки Римски патерик

Превод на В. Гюзелев от *А. И. Яцимирский,* цит. съч., с. 729.

През март, 1 ден, се завърши Двоеслова на свети Григорий.

Верковичев апостол

Превод на В. Гюзелев от *Б. Цонев,* История на българский език, I, с. 209.

Дойде мъж Петър, гдето пишех. Бог да го прости на този свят и в бъдещия.

Благоверен ангел доведе Димитър и Рад, гдето се пишеше книгата, та помогнаха с що можаха. Бог да ги прости на този свят и в бъдещия живот, амин.

Бучински апостол

Превод на В. Гюзелев от *Б. Цонев,* Опис..., II, с. 41.

Това писа Вълчо от Бучино.

Помени, господи, попа Добрете.

Помени, господи, архиепископа...

Смесен сборник

Превод на В. Гюзелев от *Б. Цонев,* Опис..., II, с. 191.

Тридакс [маруля] казват на бърдоквата.

Скитски патерик

Превод на В. Гюзелев от Отчет магистранта К. Ф. Радченко..., с. 80.

Написа се тази книга с труда и любовта на еклисиара Еромон. А който се опита да изнесе тази книга от манастира — или еклисиар, или архимандрит, или друг някой такъв, да е проклет от бога, майка му и от светите апостоли, и от свети Йоан Кръстител, и от 318-те богоносни отци, и от светите 40 великомъченици. На нашия бог слава в безкрайните векове и векове, амин.

Миней от XIV в.

Текст и превод в СБК, II, с. 174.

Аз, Данаил, писах това.

Утвърди, боже, християнската вяра и спаси благоверния наш цар Иван Александър.

Енински стихирар

Превод на В. Гюзелев от *Б. Цонев*, История на българский език, I, с. 199.

Не исках да напиша синаксар, понеже мало хартия имах. Да прости [бог].

Както еврейските телеса, които някога в пустинята не се покориха на теб, истинния владелец на всички, заслужено падаха, така и разсипи тези кости на злочестивите и неверни агаряни.

Ти, царю, който пребиваваш в безконечните векове, приеми молението на грешните, просещи спасение, и дай, човеколюбче, на твоята земя благоплодие, дарувай благотворещи въздихания и на най-верните царе спомагай срещу безбожните варвари, както някога Давид, когато тези дойдоха в твоята обител и оскверниха всесвятото място, спасе. Но ти дарувай победи, Христе боже, победа на православните, пък и похвала.

Приписка от XIV в.

Текст и превод в СБК, II, с. 281.

Аз, Брата многогрешен, писах в дните на благоверния цар Иван Шишман при великия патриарх Евтимий в годината 6[8. .].

Рилски сборник

Текст и превод в СБК, II, с. 286.

† Боже господи, царю, укрепи верните наши царе, утвърди вярата, укроти народите, усмири света и добре запази тази света обител. Въведи починалите по-рано наши отци и братя в селенията на праведните... Приеми, господи, в православната вяра... бог и човеколюбец.

Приписка от края на XIV в.

Превод на Ив. Дуйчев в СБК, с. 289—290.

Неизследимата висота на божествените писания не идва просто до човешкия разум, но първом изисква чистота, много разум и отдалечаване на всички скверни и светски неща. А аз, скверният и неразумен, като се валям в този суетен живот, не съм направил нито едно добро дело на този свят и не знам кое място ще ме приеме, извърших това дело лениво и неразумно. Но прочее моля ви заради казаното от господа не ми въздавайте зло за зло, понеже не писа дух свети, а тленна и смрадна ръка. И ръцете на онзи, който пише, ще изгният и ще се стрият като

прах, а писаното, ако и грубо, но са божии слова и остава навеки. Поради това, ако ли нещо е погрешно или неизправно поради бедността на моя ум, защото моят ум се рееше другаде в лукави мисли, но вие, на които господ развързва ума, за да разберете писанието, като четете, благославяйте, а не кълнете, та с вашата поправка и моят недостатък да се запълни, та негли владиката ме избави от геената в онзи ден, когато ще дойде и ще каже: донесете делата, за да получите отплата.

Тази книга бе написана в дните на благоверния и христолюбивия господин Александър, [произхождащ] от две страни от царско коляно, във времето, когато господ изпрати измаилтяните по лицето на цялата земя и те тръгнаха, поробиха и опустошиха...

III. ЖИТИЙНА ЛИТЕРАТУРА
(XIV–XV в.)

Из „Житие на Иван Рилски“ от патриарх Евтимий

Патриарх Евтимий Търновски (1375—1394) е най-крупният българскн книжовник. Роден в Търново и получил тук образованието си, той е найблизкият ученик и сподвижник на Теодосий Търновски. Пребивавал продължително в Цариград и на Света гора. След завръщането си в България основава книжовна школа в манастира „Света Троица“ край Търново. Той е реформатор на българския език и правопис. Автор е на жития, похвални слова, послания, слова за различни църковни празници и др. Книжовното му творчество е оставило трайна диря не само в българската, но и в руската, сръбската и влахо-молдавската книжнина. Превод на *В. Киселков,* Свети Иван Рилски, Жития, с. 51—60.

Родителите на блажения бяха благочестиви във всичко. По народност те бяха българи, родени и отгледани в село, нарицаемо Скрино. То е в Средецката област. Този град Средец [София] е един от славните и забележителни градове в европейските предели.

И тъй, като живееха в това село, понеже бяха благочестиви по живот, а милостиви по нрав, те добиха две деца, едно от които е този чуден Иван. Той беше възпитан добре от родителите си. Във всичко им се покоряваше и им отдаваше дължимата почит. Когато се измина немалко време, родителите му умряха. Той винаги живееше в страх господен. Никак не отсъствуваше от църква, с внимание слушаше светите поучения на божествените слова и чрез пост и молитва сладко угаждаше на господа. Той цял беше обхванат от любов към бога. Като някой серафим духом гореше за господа, неговия бог, и раждаше наистина стократен плод подобно на дърво, което е насадено при водни извори. Но някои, обхванати от завист и лениви за доброто, го обсипваха с хули и укори. Те го наричаха лицемер и съвършено непотребен за светския живот . .

И след като престоя там малко време, за да се обучи, [предостави] земното на земните и пръстта на пепелните: напусна света и миродържеца и отиде в планината, що му беше посочена, като не взе нищо друго освен една кожена дреха.

Там си направи малка колиба от шума и заживя в нея, като измъчваше тялото си с пост и бдение.

Като се измина немалко време, оттам той се премести на друго място, където намери много тъмна и мрачна пещера. Той се засели в нея, прилагайки трудове връз трудове и желание връз желание. Като трудолюбивата пчела той образуваше медени пити и ги слагаше в скривалищата на сърцето. Когато преживяваше там така, братовият му син се скри от баща и майка и отиде в пустинята, където пребиваваше преподобният. Той едва можа да го намери и то след голяма мъка. Когато блаженият го съгледа отдалече, помисли, че това е привидение, и се отдаде на молитва. Щом дойде при него, той падна на лице и го помоли да го благослови. А той, като се увери, че това е истина, а не привидение, удостои го с благословение и го запита за причината на дохождението. След като разказа всичко за себе си на преподобния мъж, той веднага биде приет от него. Името на тогова беше Лука. Като го гледаше да живее така с него подобно на някой разрастващ се кедър в Ливан, преподобният отправяше към бога благодарствени песни...

Тук, в пещерата, той преживя 12 години, без да даде нито веднъж почивка на тялото си. Постоянно прилагаше трудове връз трудове и страдания връз страдания. Като видя това, дяволът не престана да го наскърбява по всякакъв начин: понякога чрез униние, понякога чрез леност, понякога пък чрез заплахи, а много често и чрез привидения...

Някои от христолюбците пожелаха да отидат при светеца и да приемат от него благословение. Като ги видя да отиват, един мъж, който от много години бе измъчван силно от нечестивия дух, тръгна след тях, понеже желаеше да махне болестта си. И когато беше на едно поприще от светеца, нечестивият дух изведнъж го разтърси. Паднал, той се валяше, като викаше и говореше: „Огън ме гори! Не мога повече да вървя." А те, след като го завързаха, с мъка го завлякоха. И като паднаха на земята, помолиха Иван да ги благослови. А той, след като изпълни молбата им, ги запита поради коя причина са дошли...

Като се подвизаваше по този начин, мълвата за него, както се каза по-горе, се разнасяше. Дори и царят чу, каквото се говореше за него, и пожела [да го види]. Тогава благочестивият цар Петър държеше скиптъра на българското царство. И когато пристигна в Средец и чу какво се говори за преподобния, той изпрати девет души много опитни ловци, за да търсят светеца. Той им заповяда да не се върнат, докато не го намерят. Като получиха от царя заповедта, те достигнаха до Рила по-бързо от речта. След като скитаха там много дни, без да открият нещо, те изнемогнаха от глад и се чудеха що да сторят: нито смееха да отидат при царя, нито можеха да скитат гладни в

планината. Обаче страхът надви над глада и те не спряха да го търсят.

Едва по-късно те намериха една малка диря. По нея като стигнаха до жилището на преподобния, помолиха го да ги благослови. А той, като ги удостои с благословение, запита ги защо са дошли. И те му разказаха всичко. Понеже с духовното си око прозря, че от пет дни гладуват, затова им сложи трапеза и от сърце ги нагости. Който насити пет хиляди души с пет хляба, сега насити девет души с един хляб. И о, чудо! Както там останаха множество остатъци, така и тук остана половина хляб! Като видяха това, те се учудиха. Те си бяха помислили, че единият хляб не ще ги задоволи, но след като се нахраниха, оставиха половината от хляба! И когато се завърнаха, всичко разказаха на царя.

А царят, като се разпали от божествена ревност и облак от радост го обзе, се завтече към водните извори като елен по време на жетва. Като взе със себе си най-приближените си, бързо се отправи към планината. Когато стигнаха до реката, наричана Рила, намериха голяма скала, която беше много висока, стръмна и неудобна за преминаване. Като не можаха да вървят напред, те се върнаха и веднага се изкачиха на друга висока планина, що околните люде бяха свикнали да наричат Книшава. И оттам показаха на царя височината и скалата, където се подвизаваше преподобният. Но поради стръмнотата и непроходимостта на местността царят не можеше да отиде там. Затова веднага изпрати двама момци, които много обичаше, молейки и призовавайки светеца да го удостои с благословията си: той имаше горещо желание да го види. Веднага щом приеха царевото поръчение, момците набързо отидоха там и съобщиха на светеца. Но той каза, че това е невъзможно. Въпреки това той им рече:

„Деца, кажете на царя: твоят труд и твоята молба се издигнаха до бога като благовонно кадило и са приети от него. Ала ти по-скоро се махни оттам, понеже мястото е ронливо, за да не би неочаквано нещо да пострадаш — ти и тези, които са с тебе. На тоя свят ти не можеш да видиш наше смирение, но в бъдещия: и хубаво ще се видим един друг, и ще се насладим от неизказаната радост, стига само оттук да отнесем достойно плодове на покаяние."

Царят много се опечали. Като мислеше, че е изгубил нещо велико, той си отиде, силно измъчен и наскърбен. А щом стигна в двореца си, пак му изпрати заради благословение немалко злато заедно с различни овощия, необходими за монах. Изпрати му и писмо, което имаше такова съдържание:

„До всечестния пустинослужител отец Иван от цар Петър.

Чух за боголюбивия нрав на душата ти, за заселването ти в пустинята и за невеществения ти и ангелски живот, както и

за съвършеното отдалечаване от света. И много исках да видя твое преподобие и да се насладя от твоята медоточива реч като мислех, че ще придобия немалка полза, когато те видя. Но стремежът към богатство и суетната слава, а също и страстите не позволиха нам, които тънем в морето на тоя суетен живот, да се издигнем до светлината на чистия и невеществен живот, защото се помрачиха душевните ни очи от светски грижи и тревоги. И ето сега, след като се пробудих от някакъв дълбок сън, пожелах да видя твоя светост. Но и от тази благодат се лиших аз, окаяният, поради многото си грехове. Затова моля ти се и припадам пред твое преподобие да ни изпратиш някаква утеха и да изстудиш жара на скръбта ни. Защото знае, знае, твое преподобие колко световните бури и облаците на размирието принуждават царските сърца да се вълнуват."

А блаженият Иван, като сломи силата на твърдостта, се преклони пред молбата и пред постническата храна, но съвсем не и пред златото и така му отговори:

„До благочестивия цар Петър, самодържец на българския скиптър, от убогия Иван.

Не е полезно за нас да изпълним цялата ти молба, ала заради вярата и усърдието ти изпълняваме онова, което подобава нам: приемам постническата храна. А златото си задръж сам. Такива неща много вредят на иночестващите, а най-вече на онези, които пребивават в пусти и неутешни места. Та и за какво ли ще потрябват те на онези, които никога не ядат хляб,за да се наситят, нито пък пият вода, за да погасят жаждата си?! Защото за нас животът е Христос, а смъртта е придобивка. Тези неща са потребни на държавата ти и на такива [като тебе]. Ала и ти, който си увенчан с диадема, не трябва да се наслаждаваш на тях, защото е казано: „Когато се увеличава богатство, не привързвайте сърце [към него]". При все че е писано: „Богатството е сила за царя", но то трябва да се изразходва не за свое удоволствие, а за оръжие и войска, а най-вече — за убогите и сиромасите, за голите и бездомните. Затова, ако искаш да наследиш и небесното царство заедно със земното, бъди щедър, както е щедър нашият небесен отец! Не се надявай на неправдата и не пожелавай да грабиш! Към всички бъди кротък, тих и благопристоен! Очите ти към всички да поглеждат! Елеят на твоята милост към всички да се излива! Левицата ти да не знае що върши десницата ти! Бедните да излизат весели из твоите дворци, а князете да носят върху езиците си похвали за тебе! Багреницата ти да сияе със светлината на добродетелите! Въздишките и сълзите нека бъдат твои деца! Споменът за смъртта винаги да спохожда твоя ум, а мисълта ти постоянно да мечтае за бъдещото царство! Валяй се пред нозете на твоята майка, църквата! Усърдно коленичи и прекланяй глава пред нейните първопрестолници, та царят на царете

и господарят на господарите, като види това твое усърдие, да те надари с такива блага, които око не е виждало, ухо не е чувало и за които човек не е помислял, а бог ги приготвил за онези, които го обичат!"

Като прочете това, царят си помисли, че е получил много голямо нещо. И като го целуна любезно, постави го в пазвата си като някое скъпоценно съкровище. Често, като го четеше, той прогонваше мрака на световната мълва.

Блаженият Иван прекара на това място всичко седем години и четири месеца. Нито за миг той не се отдаде на леност или униние; напротив, прибавяше още повече ревност към ревност и усърдие към усърдие, или, да се рече просто: в старческата си възраст той прояви юношески стремеж. Мнозина идеха при него, като донасяха свои болни, и се завръщаха, като ги приемаха оздравели чрез молитвите му. Като се разнесе немалката му слава по цялата околност, мнозина възжелаха добродетелния му живот и поискаха да живеят с него. И като си съградиха църква в съседната пещера, основаха манастир, като взеха преподобния за началник и пастир. А той, след като пасе добре стадото си и мнозина възвърна при бога и след като извърши големи и много славни чудеса, достигна до дълбока старост. . .

И като рече: „Господи, в твоите ръце предавам своя дух", веднага предаде дух в божите ръце. Той живя почти до 70 години и там бе погребан от своите ученици.

Като се измина немалко време, [от гроба] почна да излиза силно благовоние. Когато отвориха ковчега, видяха, че тялото на преподобния бе съвършено цяло и съвсем незасегнато от някакво гниене. То изпущаше благовоние и подтикваше всички към божествена ревност. След като биде извършено обичайното славословие, тържествено пренесоха честните му мощи в славния град Средец. Те бидоха положени в църквата на свети евангелиста Лука. А по-после бе съградена църква на негово име и в нея бидоха положени честните му мощи, които правеха дивни и преславни чудеса.

Като се измина немалко време, в царуването на гръцкия цар господин Андроник унгарските войски заедно с краля си преминаха река Дунав, завладяха гръцката земя дори до Средец и всичко покориха под нозете си. Като взеха със себе си и мощите на преподобния, те ги отнесоха в своята страна. Понеже кралят им бе слушал за дивните и велики чудеса на преподобния, затова той заповяда да положат честните му мощи в църквата в града, нарицаем Острогон. И там те вършеха преславни и дивни чудеса, като изгонваха от народа всеки недъг и всяка болест. . .

Като чуха и видяха това, всички проявиха по-силна вяра и сърдечност към светеца. А той извърши и много други дивни

и страхотни чудеса в унгарската земя, но времето не ни позволява да ги разкажем подробно. Когато кралят узна подробно всичко това, той биде обхванат от страх и ужас. И като украси със злато и сребро ковчега на преподобния, и като целуна прилежно честните му мощи, с голяма почест пак ги върна в Средец и ги положи в църквата, която беше построена в негово име, в 6695 [— 1187] г., индиктион пети.

След като се измина немного време, когато бог благоволи да възобнови българската държава, която беше разорена от гръцко насилие, или, да се изразим според писанието, да издигне падналата скиния, той въздигна мощта на българското царство при преблагочестивия цар Асен, който при светото кръщение биде наречен Иван. Когато прие царския скиптър, той поправи хубаво всички паднали български крепости, а разорените обнови. И като се нахвърли здраво срещу гръцкото царство, покори околните страни, градове и села. Когато пък стигна до Средец, той и него покори под своята власт. А щом чу за преславните и безбройни чудеса на преподобния, веднага се отправи за светата му църква. И когато благоговейно целуваше преподобните мощи на светеца, той си мислеше, че е открил някое скъпоценнно съкровище. И като се изпълни със силна радост и душевно задоволство, той взе хубавото решение да пренесе мощите на преподобния отец в преславния си град Търново, та още повече да прослави и затвърди царството си. И тутакси изпрати писмо до своя патриарх господин Василий, който пребиваваше във великия град Търново, говорейки така:

„До всечестния божи архиерей и духовен отец на нашето държавно царствие, господин Василий.

С божията воля дойдох до тези места и стигнах до град Средец. Като открих честните мощи на преподобния отец Иван, жител на Рилската пустиня, пълен с чудеса и изцеления, от радост ми се стори, като че летя из въздуха. Голямата му слава е изпълнила цялата тази страна, а за дивните и преславни изцеления, що върши, се разказва не само тук, но и по цялата унгарска държава. Пред вид на всичко това разумът на нашето държавно царствие реши твоя светост да дойде тук с целия църковен причт, та с подобаваща тържественост да пренесем честните мощи на преподобния отец в нашия преславен царски град за похвала на цялото църковно изпълнение и за затвърдяване на нашето благочестиво царство.“

Като чу това, божественият светител душевно се зарадва, отправи към бога благодарствена молитва, веднага бързо призова целия църковен притч и му изложи всичко гореказано. С топло усърдие и с душевен жар те всичко възприеха с наслада и всички единодушно се отправиха усърдно, като че щяха да грабят някое скъпоценно съкровище. И начело с патриарха и учителя си бързо стигнаха до Средец.

А благочестивият цар Иван Асен, като приготви хубаво всичко за изпровождането на светеца, поръча всичко на патриарха, като му остави и триста храбри воини, за да съпровождат светеца. А самият той, като избърза, спешно пристигна в своя царски град и започна да гради църква на името на светеца в преславния град Трапезица. А патриархът, като взе честните мощи на преподобния, с целия църковен причт тържествено тръгна, радвайки се и славейки бога. С тях, вървейки отподир, беше и игуменът на обителта на преподобния заедно с всички монаси, които бяха под негова власт.

И когато царят узна, че патриархът пристигна, бързо излезе да го посрещне с целия си съвет в местността, наречена Кръстец. И като целуна благоговейно мощите на светеца, остави ги там да престоят седем дни, докато биде направена църквата. И така, като я осветиха, тържествено положиха в нея мощите на преподобния в 6703 [=1195] г., индиктион 13-и, където лежат и до ден днешен, извършвайки различни изцеления на всички, които отиват при тях с вяра: слепите, които идват с вяра, прогледждат; кривите се изправят, немите бързо и сладкодумно проговарят, страдащите от немощ стават силни; бесноватите се изцеряват и всички, които се притичат, от каквито болести и да страдат, получават здраве.

Из „Житие на Петка Търновска" от патриарх Евтимий

Превод на В. Киселков в ХСЛ, с. 349 357.

Когато [Иван Асен] всичко така завладяваше и покоряваше, и до него достигна славата на преподобната. Като се научи за нея с голяма радост, от сърце се разпали. Подобно на елен, разпален за водни извори, и той желаеше някак да се наслади от нетленното съкровище на честния ковчег със свещените мощи на преподобната; защото тя навсякъде просия с чудеса, навсякъде разпростря благотворни лъчи, та озари всички земни краища. Щом намери сгодно време, благочестивият цар намисли добър и богоугоден план, полезен и достоен за похвала. Веднага той изпрати [пратеници] при франките, които бяха в Цариград; той не искаше нито сребро, нито злато, нито бисери, нито скъпоценни камъни, а вредом прославения ковчег на преподобната. Защото какво друго щеше да му бъде по-мило от тялото на преподобната? Винаги в ума му беше тази мисъл: „Дори и до половината от царството ми да поискат, готов съм всичко да дам: било имоти, било злато, било сребро, било бисери, било скъпоценни камъни — всичко от сърце ще дам, от всичко ще се лиша само да получа съкровището, което аз желая".

Когато чуха това, франките тутакси се отзоваха на молба-

та; с всяко усърдие и бързина, както във всеки [друг случай], така и в този случай те го послушаха и заповядаха той да получи желаното; а в знак на покорност се изпратиха и много други неща, като обещаваха и като уверяваха, че и душата си ще дадат, ако би било възможно. Самодържецът [Иван Асен], като слушаше за тия неща, струваше му се, че лети на небето и от преголямата радост нямаше къде да се дене. И веднага той, изпрати тогава много тържествено всеосвещения Марко, който беше митрополит на великия Преслав, за да пренесе тялото на преподобната от Епиват в славния град Търново. А след като отиде там с ревност, онзи [митрополит Марко] ѝ отдаде всички съответни почести, а след като взе тържествено свещените мощи, ревностно се отправи за своята [родина], отдавайки благодарност на бога и на преподобната.

След като измина франкските владения и стигна в своята страна, всички из околността се притекоха и със свещи, кадила и благовонни масла проводиха ковчега на преподобната до славния и царствуващ град Търново. А когато узна за това, благочестивият цар Иван Асен излезе из града със своята майка, царица Елена, със своята царица Ана и с всички свои велможи. С тях беше и всечестният патриарх кир Василий с целия църковен клир; с тях беше и безчислено множество народ. Царят и всички, които бяха с него, отидоха пешком на четири поприща от града, за да посрещнат с голяма тържественост преподобната. Като я поеха благоговейно със своите ръце, от душа и от все сърце те я целуваха с любов. Когато пък я донесоха, положиха я в царската църква, където лежи и до ден днешен, давайки различни изцеления на онези, които с вяра и любов се притичат към нейния славен ковчег.

Аз недоумявам що да ѝ поднеса достойно, защото всичко, което е почтено на тоя свят, е недостойно за нея. Ала макар и не по заслуженост, аз ще съобщя необходимото за посрещането ѝ.

Ако тогава не бях се приготвил за твоето посрещане, преподобна майко, то сега ще възвестя онова, което идеше да се каже тогава. Като чедолюбива майка ти ще приемеш детелюбно и сладко и последния дар като пръв. Но какъв достоен дар да ти поднеса, о честна Параскево? Ти си по-велика от всички земни дарове! Макар и да не присъствувах аз на тогавашното ти посрещане, ала сега те съзерцавам като скъпо ценно съкровище и на тебе като на жива от сърце ти казвам, което тогава щях да ти кажа.

Добре дошла, хубава Христова невесто, чиста гълъбице, позлатена от светия дух, девствена похвало, пустинножителнице, събеседнице на ангелите, добродетелни раю, красиви доме на чистотата! Бог обикна твоята хубост и с различни чудеса те украси на земята, а духът ти живее в небесата с ангелските

воїнства! Ангелите те възхвалиха, а човеците те прославят; тебе, девойко, възлюбиха и се затекоха в благоуханието на твоето миро! Ти си честната невеста на истинския жених! Ти си крин, намерен всред тръне! Тебе облажават човеческите родове, понеже си последвала своя жених! Ти си застъпница на тези, които са в неволи, и пристанище на тези, които са изложени на бури! Твоят ковчег разлива благотворни струи и прогонва бесовските пълчища! Твоята църква лекува недъзите, дава зрение на слепите, очиства прокажените. Затова облажавам, Петко, твоето тяло, съсъд свещен! Облажавам и твоите честни членове! Облажавам твоя благозвучен език, защото не престана да слави бога! Облажавам твоите очи, защото не дрямнаха от сън, който води към смърт! Облажавам ти ръцете, които се подвизаваха в труд и не се облениха! Облажавам ти и нозете, защото не отслабнаха при всенощното бдение! Ти си съсъд, който е приел истинско миро — светия дух! Ти си гореща застъпница на всички, които идват при ковчега на твоите мощи.

Поради това твоята слава се разпростря по цялата земя, а действията на твоите чудеса осветиха като мълния цялата земя! Царе богато те обличаха, любовно те целуват и за опрощение на греховете си проливат реки от сълзи! За архиереите ти си сладко веселие, а за свещениците — красота; поради това тържествено те вземат на ръце и те внасят в недостъпната светая светих. Мисля, че е дело на божествения промисъл това, гдето и след смъртта твоето преподобно тяло влиза в недостъпни [места]! За българите ти си красота, застъпница и пазителка! С тебе нашите царе се величаят! Чрез твоето застъпничество и ние отблъскваме всички, които воюват срещу нас! Чрез тебе нашият град става як и нанася светла победа! Много пъти какви не силни царе и варвари искаха да разорят твоя славен град Търново и да заличат всяка следа от него, където лежи всечестното ти тяло! Ала ти подобно на някой храбър воевода чрез силата, що ти е дал твоят жених Христос, си прогонвала посрамените им лица! Всички околни на тебе поднасят дарове [в чест] на поклонение! Събор от царици те обкръжава и стои с благоговение пред твоя ковчег, защото и ти си царица, макар и неземна — избраната невеста на небесния цар! Ти си слава на жените, красота на девиците, пример на апостолски живот, одобрение на пустинниците, застъпница на младите, пазителка на задомените, на всекиго подателка на всичко, от което се нуждае! Ти имаш способността да вършиш чудеса, ти даваш обилно и без завист потребното на всички!

Из „Похвално слово за Филотея“ от Йоасаф Бдински

Превод на В. Киселков в ХСЛ, с. 407—409, от *E. Kaluzniacki,* Aus der panegyrischen Litteratur..., с. 97 115.

Когато настъпи втората година, нашият преблагочестив цар благоволи да изпрати в горепоменатия град Търново своя превъзлюбен, доблестен и мъдър син, по-добре христолюбивия нов Константин, а с него и наше смирение поради някои необходими и важни царски работи. С Христовата благодат като пристигнахме на мястото тържествено, със слава и блясък, по царски и архиерейски, ние бяхме приети от местния княз с голяма почест и внимание за дълго време. И там, докато пребивавахме ние така, дойде до слуха на наше смирение и на благочестивия ми цар, че всесветото, честно и мироблагоуханно тяло на преподобна Филотея сияе в един от манастирите на владичицата и божия майка, като озарява всички с лъчите на целебните дарове. Когато венценосецът чу това със слуха си, прие го с голяма наслада и сърдечно се възпламени от божествена любов. Подобно на елен, що гори за водни извори, той пожела по някакъв начин да се наслади и да придобие нетленното съкровище на свещените мощи на преподобната. Като намери благоприятно време, той намисли един план, добър и достоен за похвала. Веднага той изпрати при търновския княз едного от велможите си, за да поиска не сребро или злато, не и нещо друго — тленно и малотрайно, а всехвалния ковчег на преподобната. Защото що щеше да му бъде повече любимо, отколкото тялото на преподобната? Винаги той разсъждаваше в ума си така: „Дори до половината на моето богатство, готов съм да дам всичко — било злато, било сребро, било бисери, било скъпоценни камъни; от сърце всичко ще дам, от всичко ще се лиша, само да получа съкровището, що желая.“

Князът, като чу за това, веднага стана благоразположен и с всяко усърдие и бързина, както във всичко, така и в този [случай], го послуша и нам подари многожеланото. Като се научи за това, от радост царят помисли, че е нависоко, а не че стъпва по земята. С голямо благоговение като разцелува свещените мощи и като им се наслади достатъчно, той изпрати първом нас у дома. Когато вдигахме благоговейно светото и преподобно тяло и впрягахме колесницата, ние пак богато украсихме ковчега на свещеното съкровище, като го обвихме сияйно с багреници и платове. А след като го натъкмихме още и с благоуханни масла и с ароматични кадила, радостно се отправихме за у дома, пеейки и възпявайки господа. Когато преминахме границата на онази страна и с божията помощ дойдохме в своята, щом се научил, целият църковен клир на нашия град заедно със свещенослужителите и левитите, облечени с бе-

ли и свещени одежди, със свещи и благоуханни кадила, още и целият монашески лик и простият народ от целия град и околността ни посрещнаха, всички викащи единодушно: „Слава богу във висините! На земята днес ни се даде мир и благословение!" Когато се сгъстеше, безчисленото множество от христолюбиви и благословени люде изглеждаше като морска повърхност; при съпровода на тялото всички поради сгъстеността си образуваха единна маса, подобна на вода, която се вълнува. А когато достигнахме нашата голяма митрополитска църква всечестния храм на нашата владичица и Богородица, тържествено положихме пречистото и много възпято тяло на преподобна Филотея.

На мене е необходим много ум, за да я възхваля. Ала коя достойна песен да ѝ поднесе нашата умствена нищета? С кои похвални цветовце да я украсим достойно? Действително земният дух изнемогва, когато види изложени извършените от нея велики дела! Блажен е наистина нашият град, който наследи всеосвещените ти мощи, за да ги притежава, триблажена Филотео! Нему те налагат тежкия дълг да ги съхранява и да се грижи за тях. Блажен е и самият цар Константин — по възраст млад, а по разум хилядолетен, който при другите си големи подобрения прибави и това, [че се погрижи] да се пренесат мощите на тебе, преподобна, и на вечнопомнимата и всесвета преподобна Петка, а още и на триблажената царица Теофана: нему това допринесе голяма прослава, охрана на тялото и закрила на душата. Също така блажени сме и ние, които приехме в нашия град наистина, справедливо казвам, вашето троично събрание: озарявайки го с лъчите на благодатта, вие раздавате вечно спасение на онези, които идват в него. Поради това, макар и да не можем да ти поднесем достойна песен, а според силата си, ако и да е дръзко, вярвам, че ще я приемеш като онези две лепти, [що спуснала бедната вдовица в съкровищницата]. Затова нека никой да не се лишава от званието и никой да не се срамува от нищетата си. Защото славната Филотея безвъзмездно раздава дарования, пролива изобилни милости, които превъзхождат трудовете на всички, та всеки, който има несъмнена вяра, да дойде и чрез опит да разбере осъществяването на своето желание. Елате вие, които имате неподвижни членове и многогодишни недъзи — предстои общо награждаване на всички. Днес станаха преславни, дивни и чудни неща в нашия град и в дома на великия цар, защото ангели невидимо те облажават заедно с нас, множество архангели те славят: защото като херувим щом прелетя от земята в небесното царство, ти се яви като псаломска свирка на цялата вселена; защото чрез тебе непрестанно се слави творецът на всички. Затова справедливо на тебе усърдно се покланят благоговейно и царе, и князе, и всеки от свещените чинове; ние виждаме как тържествено те

внасят свещеническите ръце отвъд завесата, в непристъпната светая светих. Със застанали пред тебе архиереи и с дароносни ангели сега ти шествуваш по земята с чистия вървеж на света душа. Прочее елате днес с мене, христолюбци, духовно тържествувайте заедно с пастирите и архиереите; искам да празнувам празника, който е равноименен и равнославен на всички празници. Елате, с богогласни песни нека прославим общата застъпница на християните — избавителка за опечалените, освобождение за пленените, възвръщание за заточените, щедра кърмачка за сираците, милостив упътвач в истината за децата, неизразходваемо богатство за бедните. Истина колко е дивна твоята любов към подобните ти по природа! Този вселенски лик днес кой събра освен тебе, която си достигнала серафимите и която стоиш безплътна пред престола на славата, въз който ясно съзерцаваш бога и го молиш за нас и за людските грехове?

О всеславна майко, богоблажена Филотео, която прие днешните ни молитви, не преставай да се молиш за нас на бога, с когото ти сега беседваш направо лице с лице, а не като чрез огледало и чрез гадание. Заедно с душевното здраве изпроси за нас и телесно здраве! Като чедолюбива майка приеми тези наши молитвени и детски недомлъвки! Бъди помощница на озлобяваните! Въздигни свещените си ръце над стадото, що ни повери твоят създател и господ! Ходатайствувай непосредствено, щото както ние, така и те да се сподобят с небесното царство! Надари този град, който е предоставен на тебе и който наследи твоите славни мощи, със спасение и освобождение от всяка злоба на езичниците, от нападенията на варварите! Избави го от всеки богопустен гняв и зрост! Утвърди и запази от изпитания държавата на твоите христолюбиви царе [Страцимир и син му Константин]! Запази и царете, които в благочестиво настроение целуват свещените ти мощи и които с радостна душа почитат тържеството ти! Защото ти имаш превъзхождаща сила, ти имаш непреодолима крепост; защото извърши в Христа много подвизи, защото постигна съвършенство в добродетелите, защото си подражателка на страданията на спасителя, защото си равночислена с ангелите. Дано се не изтощиш в молитвите си за нас, защото тебе придобихме за ходатайка на нашето спасение. Отвори вратите на твоето миловение, подари ни милостите на доброто си сърце, приеми нашите трогателни молитви, раздай ни благословението на благодатта си, та всред веселие и спасителна радост винаги да извършваме твоето молебствено тържество за слава и похвала на превъзпятата и единосъщна троица, на която подобава всяка слава, чест и поклонение всегда, сега, винаги и във вековете на вековете, амин!

Из „Похвално слово за Евтимий" от Григорий Цамблак

Превод на *В. Кисълков,* Митрополит Григорий Цамблак, с. 31—63, от *Е. Kałužniacki,* Aus der panegyrischen Litteratur...,с. 22—88.

Когато живееше в послушание, като изпълняваше заповедите на стареца си [Теодосий] божият човек Евтимий беше натоварен да се грижи за братството. Но да не помисли някой, че тази служба се отнасяше само до прехраната и облеклото на тялото! Тя се отнасяше само до спасението на душата и запазването на ума. Разсъдителният старец [Теодосий] повери това на Евтимий като на опитен водач, а сам се отдаде на пълно мълчание немного далеч от обителта.

Теодосий е този, който пръв насели онази дълбока пустиня и построи жилище за човеци, хранилище за добродетели. Попреди поради пустотата си тя беше достъпна най-вече за бесове, а не и за човеци. След като прие и този велик и църковен стълб твърде млад, с млякото на благочестието и с наставленията си за борбите в душата той го превърна в съвършен мъж и го превърна в оръжие на духа, който се нуждае от такива. [Теодосий] получи в наследство правилото за умствения живот от великия в боговидението Григорий Синаит, който чрез изпитания устав на разума направи Парорийските планини с нищо да не отстъпват на Синайската планина. Блаженият Теодосий беше приемник на живота и на молението на Григорий, а пък чудният Евтимий — на Теодосий.

Както казах, Теодосий беше немного далеко от обителта. Веднъж по обикновеному в уреченото нощно време Евтимий отишъл при него. След като пристигнал и след като му се обадил със знак отдалеко, той не чул отеца да го призовава. След като потропал много пъти, без да му се обади старецът, той бързо се доближил до килията му, като си помислил, че това необикновено мълчание не е на добро. Когато почукал на вратата и очакваният глас пак не се чул, както и по-рано, той, след като погледнал през едно малко прозорче, забелязал вдъхновения [старец] да стои прав, цял в сияние — от главата до нозете, както пише Библията за Самуил. Той бил издигнал нагоре преподобните си ръце, не извършвал никакво движение. Също и очите му били издигнати, както и ръцете. Обхванат от страх и ужас, Евтимий се повърнал и с клепалото призовал братята за утринното правило. Когато пак отишъл през нощта той заварил великия да седи и да ридае. А когато, след като легнал до нозете му с лице на земята, заплакал като него и със сълзи го запитал защо плаче, [Теодосий] му отговорил, че причината за това е завладяването на страната от турците и съвършеното запустяване на любимата пустиня. „Ала ти, чедо —

казал, — бъди мъжествен! Нека крепне твоето сърце, защото ще се удостоиш с вериги и с апостолско гонение!"

Според премъдростта си бог отреди това, за да се види, че блаженият старец не само че е получил от добродетелта достойни награди и почести, но че не бил лишен и от пророческа дарба, а свещеният Евтимий, след като е предузнал господнята воля, да не би да се откаже от званието си, тъй като най-после като втори Мойсей той ще бъде изпратен, за да се застъпи за народа.

Мина малко време и вече се видя началото на предсказанието. Когато варварите опустошаваха всичко наоколо, Евтимий, след като напусна любимата пустиня заради тях, заедно със стареца си Теодосий отиде във великия Константинов град. След малко време с много сълзи новият Исак [т. е. Евтимий] почете там новия Аврам [т. е. Теодосий], който възнеслият се Илия — този нов Елисей, наследи двойна благодат, като вместо овча кожа наследи тялото на стареца си. . .

И понеже доволно престоя в чужбина, той отсъди, че родината е за предпочитане пред всичко, макар че имаше мнозина [в Цариград], които го задържаха и го молеха да се подвизава заедно с тях. И към нея той пак се отправи, носейки разнообразно богатство от премъдрост и разум, що бе съумял да накупи подобно на някой опитен търговец в далечни страни. Наистина на онзи, който цени правилно нещата, се струва, че съвсем не заслужава ни най-малка похвала това — да се презре молбата на толкова големия град и старанието на всичките му избраници да го задържат и освен това да се отблъсне усърдието на самите велможи, които отиваха [при него] със същата цел. А всички желаеха великият Евтимий да пребивава между тях, понеже беше носител на добродетел и законодател на [монашеския] живот. Но като отбягваше навсякъде нещата, които водят към гордост — уверен, че след злобата гордостта най-често бива причина за страдание в живота, —той копнееше да се отдаде на безмълвнически подвизи в отечеството си като в някое си пристанище. А и отечеството му трябваше да си има за красител и крепител във време на нужда, когото роди и който беше богат с духовни дарования; да придобие за духовен питател, когото отхрани с мляко; да напредне и да се насочи по пътя към вечния живот и не чрез други, а само чрез собствените си плодове.

Когато пристигна там [в Търново], понеже не желаеше да се издаде, той не обърна внимание на любочестието на ония, които чрез него се стараеха един друг да се надминат. Той не се преклони и пред молбите, и пред умилителните сълзи на богатите, а се засели в някаква пещера. Тя се намираше доста далеко от градския и от всякакъв друг шум. Той въздигна [при нея] храм в чест на пресвета троица, на която беше поборник. При него се насъбраха и рояк ученици. Колко много, колко

почтени, колко достойни да се нарекат ученици на такъв отец, колко търсещи лицето на Яковлевия бог! Освен това в нищо той не се проявяваше като човек, който дири другари, познати, любимци, сродници или каквито и да било други, а като свободен и по-горен от тях. Не само че за нищо в света той не искаше да се отклонява от душевното любомъдрие, да смесва дребнавите с висшите и да сравнява плътските с умствените неща, но дори и поучаваше с думите на апостола: „Тия мои ръце послужиха на мене и на онези, които бяха с мене." Той и на дело потвърдяваше казаното.

А с ръцете си що вършеше? Унинието ли отпъждаше, нещо малоценно ли придобиваше или пък се грижеше за ежедневната си прехрана? Нито едното от тези неща. Унинието той беше изгонил по-рано. А всичко, което се счита полезно в тоя свят, за него беше равносилно на подхвърлена груба дреха. А и за храна той не се грижеше. Той се стараеше да бъде полезен на братята, а това нещо струва повече, отколкото царските съкровища и превъзхожда житниците на египетския препитател. Защото господните слова са слова чисти — сребро нагорещено и очистено от пръст, седмократно изпитано: „Сладки са на гърлото ми твоите слова! По-сладки от мед на устата ми!"

Но с що [се занимаваше]? — С превеждане на божествените книги от гръцки на български език. И никой, който ме слуша да казвам това, да не мисли, че се отклонявам от истината, понеже българските книги са твърде стари поради многото си години и понеже съществуват още от самото начало на покръстването на народа, па и защото тъкмо тези книги е изучавал и този велик между светците [мъж], който достигна даже до наши дни. Това зная аз и иначе то не е.

Но било защото първите преводачи не познавали в съвършенство езика и учението на гърците, било защото те си служели с груб език, издадените от тях книги бяха несходни по реч и несъгласни по смисъл с гръцките книги и груби и нестройни откъм израз. И те бяха смятани за точни само затова, защото бяха наричани благочестиви книги. А в тях се криеха много грешки и бяха несъгласни с истинските догми. И затова от тях са произлезли много ереси. Като унищожи всички стари книги, този нов законодател, носейки [новите] с ръцете, с които се труди, слезе от върха на планината на ума и предаде на църквата като някакви написани от бога скрижали истинско небесно съкровище: всички нови, всички точни, съгласни с евангелието, непоколебими в силата на догмите, като божия благодат за душите на благочестивите, като нож за езиците и като огън за лицата на еретиците. . .

И той излезе заедно с людете като втори Йеремия. Гледката предизвикваше сълзи дори у самите камъни на града! Деца се разделяха от бащите си и братя от родни братя: защо-

то не се отвеждаха всички заедно, та да се утешават поне като се виждат, а едни, които се отличаваха по род, по богатство или по красота на лицето си, се заточаваха, а други се оставяха. Ония дни бяха дни на плач! Защото има ли нещо по-горчиво от преселението и по-тежко от разлъката с родни, отколкото споменът за родината и за своите, който винаги пробожда сърцето като с жило? Ето защо те се прегръщаха един друг, целуваха се, прощаваха се. С риданието си огласяваха местността. А всред тях пеша вървеше великият Евтимий, подпиращ се с жезъл, облян от сълзи, с душа наранена от хиляди стрели. Но не от тях страдаше той, не и защото беше сломен от болест и от старост, а защото бе разкъсан от страданието на народа и от нежната възраст на децата.

А когато дойдоха до мястото, където пастирът щеше да се отдели от тях против волята си — ах, кой би си спомнил това без сълзи!, — те паднаха пред краката му: обливаха ги с пороини сълзи, допираха устните и лицата си, целуваха му ръка, наричаха го пастир, учител и чедолюбив баща. Неговото отлъчване за тях бе раздяла с душата. Едни от жените слагаха децата си пред него: други пък, които бяха наблизо, се удостояваха [да целунат] ръката му, а трети —дрехата му, що напояваха с горещи сълзи, когато се допираха до нея като до някоя ръка на светец; други поради вяра скубеха тревата, въз която стоеше той, а други — притискани от тълпата и безсилни да се доближат [до него] — с горчиви сълзи стенеха отдалеко за последно благословение и молеха за прошка, защото бяха уверени в душата си, че вече не ще го видят жив. А той ги утешаваше и им държеше напътствено слово. Той ги съветваше да не се отклоняват от господните заповеди, да пазят непорочна вярата. Чрез нея не само ще се познае любовта им към бога, но ще придобият и слава дори на самото място на преселението онези, които са я опазили. Така се случи — казваше той — и с Аврамовите внуци: най-напред с Йосиф, който бе несправедливо продаден от братята си като роб, но отпосле бе прославен като цар: после с великия бог видец [Мойсей], родения в Египет, в дома на робството: [той] наказа мъчителите, като извърши чудото с морската вода и като изведе вкупом сънародниците си из Египет, из дома на робството. Същото стана и със Зоровавел Саладиилов: поради благочестието си той, когато бил в плен, сияел в слава всред царевия дом и много спомогнал да се освободи Израил и да се издигне храмът. А що се случи с Даниил, укротителя на лъвовете, и с трите момци, които угасиха огъня? Това и нещо повече не постигнаха ли те с вярата? Павел свидетелствува, като казва: „Угасиха огнената сила, затвориха устата на лъвовете.“ А що се случи с великодушната и велика по вяра Естир? Като се помоли на бога, с пост и молитва тя не успокои ли пламналия гняв на мидийския

цар и не освободи ли сънародниците си израилтяни, които, вместо да измрат в един ден, достигнаха броя на морския пясък?

И съветваше ги той да благодарят за сполетелите ги беди. Увещаваше ги да се надяват поради тях на неизказани блага. Изобщо да се изразя: със сладките си словесни поучения той правеше да понесат леко страданията. С вдъхновения си от б га език като изрече тези неща и като коленичи, той се помоли с тях. А после, когато се изправи подир молитвата, благослови ги а сетен път. И когато някой от народа извика, обръщайки си [се към него] с ридание: „Кому ни предаваш, добри пастирю", той отвърна: „На света троица ви предавам сега и во веки!"

Що стана по-нататък? Когато стигна мястото, където го вод ха, и пустинолюбивата му душа видя планината и забеляза, че мястото отговаря на желанието му, той се просълзи. И понеже сърцето му се сгорещи от прозрителната способност на духа, рече: „Ето покоището, където ще премина краткия си живот, що дължа на б га, който ме е ръководил, докато не ме освободи той и от телесните окови."

А с какво се занимаваше Евтимий, когато беше заточен? С ловитба, обичната на апостолите работа, ала не на риба, а на човеци. При това всеки ден и всяка нощ, просто всеки час. Защото при него се стичаха от цялата местност около планината, както някога юдейският Ерусалим — при Йоан Кръстител. И едни се освобождаваха от различни ереси като от язви; други отбягваха тъмата на сарацинското нечестие [мохамеданството]; трети напущаха безумния си живот като омърсена дреха. Насаждаха се началата на всяка добродетел. Хората се научаваха да познават господа; непосредствените ставаха учители на другите. И не само че на онова място се стичаха тълпи да видят този втори Илия, но и името на Евтимий подобно на някоя светиня се разнасяше по всички градове и села, по пътища и пазарища, по къщи и храмове. И уместно рече пророкът: „Учението му се разнесе из цялата земя, а словото му — до края на вселената."

Затова, че тъй много той просия в родината си, в своя град, без малко мълвата за любомъдрата му душа щеше да се разнесе по цялата вселена. На някои се струва, че това не е вярно за него. Но бог благоволи и на чужда страна да се прояви така, та по този начин похвалата за него да стане още по-истинска, а пък и самите местни жители да станат проповедници и хвалители на този заточен, чуждестранен и измъчен затворник. Често, след като занасяха [при него] на ръце децата си, болни от разни болести, [родителите] се завръщаха, гледайки как [децата] ходят със своите крака, променени от тежките окови на болестта. И всички оздравели трябваше като с тръба всячески да възвестяват лекарските му благодеяния.

При това и множество видни жени на управниците на онази област отиваха при него, а той ги напътваше към благочестие. Те пък, като намираха мъжете си чрез молитвите му, завеждаха ги при него, а той — при Христа. Освен това те му поднасяха и много злато и го молеха да го приеме, понеже е необходимо за спокоен живот. А той и от тези случаи им устройваше стълба за небето, понеже ги съветваше да го раздават с ръцете си на бедните...

Прочее нека моето слово за него се завърши тук, дето и той тури край на живота, по-добре — край на страданията и начало на живота в Христа. Тоя живот нека ние всички да получим чрез благодатта и човеколюбието на нашия господ Исус Христос! Заедно с него на безначалния му отец и на пресветия му животворен дух слава, чест, власт и поклонение сега, винаги и във вековни векове! Амин!

Из „Разказа за пренасяне на мощите на св. Петка от Търново във Видин и Сърбия" от Григорий Цамблак

Превод на *В. Киселков,* Митрополит Григорий Цамблак, с. 64—68, от *E. Kaluzniacki,* Werke..., с. 432—436.

Тогава, след многото тези години, когато българският цар [Иван Шишман] не очакваше и когато целият народ живееше в мир, а благочестието растеше поради молитвите на тази преподобна майка, [дяволът], който отначало [се показваше] ратник на мира, повдигна небивал метеж и буря. Той опълчи варварския цар [Баязид] срещу онзи преславен град [Търново]. Когато дойде, [царят] зае всички български предели като гнездо. След като стигна до чудния град, той недоумяваше как да го превземе, защото видя твърдостта на мястото, заградено от планински стръмнини и високи хълмове и укрепено с високи стени, а отвътре пък заякчено за трети път с многочестните мощи на преподобната. Те бяха като непобедим воин всред жителите, които се намираха там. Поради тия неща варваринът искаше да се завърне без успех. До стените отчасти той би се домогнал, обаче срещу крепостта на преподобната той не би успял иначе освен като сено срещу огън. Подобно на Мойсей и на Йеремия и той чуваше било [думите]: „Не се моли за този народ!", било пък: „Излез из тоя град, защото като медна стена твоите молитви го отбраняват срещу моя гняв!"

И тъй — о, скръбна повест!, — когато грехът надделя, изведнъж в ръцете [на турския цар] бе [онова], което му се струваше, че никога няма да получи. Отпосле що? Ако на вашата любов писмено изложа онова, което стана тогава, зная сигурно, че ще ви опечаля и просълзя. Ала поради тържеството на деня,

ние премълчахме повестта, макар и да е полезна, но — на ридането.

Но думата ни е за светицата. Когато всички скъпоценни неща в града се донасяха пред лицето на царя, донесено биде и всечестното тяло на преподобната, оголено от много ценните одеяния, а облечено в някакви малки и дрипави одежди.

Като го изпроси, цар [Константин], — който [с баща си Срацимир] царуваше в град Видин, на реката Дунав, — го отправи за там. Но и във Видин не престоя много време. Когато унгарският крал заедно с подвластните си войски премина река Дунав, превзе Видин и стигна Никопол, варварският началник, като напусна Византия, с която люто воюваше тогава, се опълчи срещу унгарците с възможната скорост. И когато сражението стана, той съвършено ги победи и направи по-голямата част от [унгарската] войска да се издави в реката. Така, величаейки се със славни победи, измаилтянинът стигна до град Видин и изпрати в град Бруса свързан царя [Срацимир], който беше излязъл насреща му, без да се бои поради онези обещания, които му бе изпратил [султан Баязид]. Той взе и неговите богатства, които бяха повече от всяко число, и ги изпрати у дома си.

Когато всичко това ставаше тъй, случи се там да бъде благочестнейшата княгиня на сръбската земя, съпругата на приснопаметния и свет княз Лазар, която бе дошла да се види с царя заедно с двете си благочестиви деца, деспот Стефан и Вълко, както и съпругата на великия и много храбър деспот Углеша по име Евтимия, която е украсена с подвизи и добродетели и която мнозина превъзхожда по премъдрост и остроумие.

Имайки смелост, те заедно поискаха от царя не града, не неговата околност, не богатства, нито пък нещо друго подобно, което носи малка и временна наслада, а безкрайна гибел. Напротив, обхванати крепко от любов, те паднаха пред [царя], просейки нетленните мощи на преподобната майка. А той, като се присмя, рече: „Че защо не просите нещо от онези богатства, които имат много по-голяма цена, а само сухи и съвсем неподвижни кости?“ А те — о, блажено съизволение, о, боголюбезно предложение на благите души! — отвърнаха: „Ние сме готови да предложим, ако искаш, да заменим всичките си богатства с мощите, които ние желаем.“ И той похвали тяхното усърдие — защото добродетелите заставят и мъчителите да се учудват — и им даде в ръцете исканото. А те, като го прегръщаха с ръце, целуваха го, заедно с очите влагаха си душата и сърцето, от радост сълзи проливаха, възхваляваха, коленичеха и не знаеха как да се насладят на скъпоценния ковчег. А накрай, когато приготвиха светицата със скъпоценни масла и златни одеяния, много тържествено я отнесоха в своята земя, като всички се

хвалеха и се радваха, че са придобили такова съкровище, което струва повече от целия свят.

И не сгрешиха премъдрите. Това [съкровище] биде поставено в светата църква в двореца им. То ги пази да не бъдат сполетени от навети, защото, което се върши в чест на служителя, въздава се на божия първообраз, а те, подкрепяни от сладки надежди, възрастват [духовно] все повече и повече. Ние се надяваме, че [двете княгини] ще царуват заедно с нея, защото заедно се смилиха над нея и я избавиха от варварски ръце — наистина, когато бог пожела, но и те много се погрижиха. . .

И сега цялата им земя е щастлива и много почитана. Тя е украсена с всякакви неща и превъзхожда всички царства, които се простират от изток, та дори до Западния океан. Веднага щом дойдоха, измаилтяните напълно покориха тези [царства] и направиха едва да се диша. Унищожиха благочестието и погубиха техните царе и князе. Рядко, и то с мъка, би се намерили там църква или свещеник — при това светилището бива тайно и скрито в земята. А тук тези боговенчани господари, макар че много пъти биваха нападани от тях и макар че бяха оплячкосвани като виноград, и то не веднъж в годината, но всеки ден и дори всеки час, живеят закриляни от бога поради молитвите на преподобната, царуват над своите, както отначало, умножават благочестието и развъждат добродетелите. Кажи ми в кои страни, в кои градове има толкова манастири, и то велики и славни! Где има такова множество монаси, които надминават всяко число и които живеят ангелски и безбрачен живот? Едни в манастирите — като съзерцават едно и също, като мислят за едно и също, като дишат еднакво и с обещанието, що имат помежду си — служат на себе си и за образец и подтик към добродетел; други пък, като стоят в небето на безмълвието, подобно на серафимите изпълняват божията воля, духовно като живеят и се наслаждават и постоянно като умножават молитвите си за управниците. Где има толкова архиереи? Где [има толкова] усърдие към бога и към божествените [угодници]? Где [има такова] благочиние у народа — толкова всред управниците, колкото и всред подчинените? Никъде освен тук, където [преподобната] пожела да се предаде на покой. Владетелят отне от нея българската слава, а ѝ подари сръбската, без да остане нищо от онази, [от българската].

Така бе пренесена достойната за похвала майка. И това бог извърши предумишлено, чрез нейното идване да се освети и да се напъти към по-добри [дела] и западната [страна, Сърбия].

Из „Житие на Стефан Лазаревич“ от Константин Костенечки

Запазено в три редакции в преписи от XV и XVI в. Текст и превод в *Ив. Дуйчев.* Естествознанието в средновековна България, с. 245 251.

Прочее този [деспот Стефан Лазаревич] възсия от странага Далмация, сиреч Дакия, на така назованите днес сърби, гдето в последните времена мнозина процъфтяха, за които по-нататък словото ще обясни родословието. И тази земя не само подобно на обетованата земя точи мед и мляко, но като че ли е приела в себе си и е свързала четирите времена и въздуха и от себе си ги праща на другите. Защото по цялата вселена не може да се намери земя, която да има събрани наедно всички блага и по всички страни, но отчасти някои, и то в някои места, на изток прочее и на запад, на север и на юг, както казваха описателите на земята и [както] ние видяхме. А тази земя е изпълнена с всички блага, па и според писанията на някои географи изпраща въздух на запад и към Хелеспонта. Защото там [денят] се състои от 15 часа, а след като приеме това число [часове], онова, което надвишава, отива към север, към изток и към юг, гдето дните са кратки, така че тя е като някакъв предел и корен на благата, възжелан и избран. Защото избрани са например страните на юг, гдето по жетва има 40 дни и нощи тъма, или пък в северните [области], гдето подобно има 40 дни дневна и нощна светлина, или покритите със сняг страни, или пък другите, които са безводни, а пък и други, които според Йов [!] са ненаселени. А тази [земя] без всяко възражение има благ въздух и уравновесено съчетание [на всичко].

И тъй, понеже дървото се познава по плода и човек по делата, то нека покажем тази [земя] според нейните плодове и дела. И най-напред трябва да се спомене онова, което е най-потребно — златото, заедно с него и среброто, както и това, че техните извори [рудници] са много ценни и обилни, та толкова повече растат, колкото повече се черпи от тях подобно на изворите, които, колкото повече се черпят, стават все по-сладки. И тъй где на изток и на запад може да се намери такова и толкова голямо [богатство]! Наистина никъде. И за да не предизвикаме отегчение, като протакаме словото си, достатъчно е да посочим причината.

Така също тук са засадени много лозя като никъде другаде, без голям труд като в тази страна, с изобилни семена, градини и плодове. Но тук съществува съгласуване между изворите и реките, кладенците и пределите един към друг, сходство в красотата и като че ли един друг [тези предели] се надвишават по красота и плодородие. А когато страната оставя зимата и лошото време и се приближава към лятото, въздухът е

Из „Житие на Козма Зографски“

Козма Зографски е починал през 1423 г. Неговото житие, съчинено от неизвестен автор, е познато в гръцка и славянска версия, съставени върху основата на по-стар текст от X в. Превод на В. Гюзелев от *Iv. Dujčev*, La vie de Kozma de Zographon, Хилендарски зборник. II. Београд, 1971, с. 62.

Житие на преподобния и богоносен наш отец Козма, чудотворец, който просия в свещената царска и патриаршеска Атоно-Зографска обител.

Този преподобен наш отец Козма беше от рода български и се роди от общание, изпросен бе чрез молитва към бога, както и светият велик Евтимий, от благочестиви, благородни и добродетелни родители. Когато стана отроче на седем годишна възраст, дадоха го да научи четмо и писмо първо по природния свой български език, а след това и по елиногръцки диалект. Родителите на светеца, като видяха, че той е достигнал пълнолетие, замислиха да го бракосъчетаят. Той пък, като остави всичко, избяга тайно от своите родители и като разпита, отиде в Светата гора Атонска, като тръгна по пътя, който е от края на Света гора, на мястото, наречено Превлак. Ненавистникът на доброто демонът, като искаше да направи пакост на светеца и да го възпрепятствува, да би се върнал той отново, показа пред него като видение една стена от единия край на морето до другия, която изглеждаше да е непроходима. Преподобният, като си помисли вътрешно, си рече: „Как прочее влизат в Света гора монасите — със стълба ли или с кораби?“ И се удивляваше за това. Като нямаше кого да попита, коленичи за молитва, шепнейки: „Господи Исусе Христе, с молитвите на твоята пречиста майка покажи ми пътя откъдето влизат монасите в Света гора, за да видя и аз, смирения твой раб.“ Това като рече светецът, веднага изчезна бесовското видение, стената стана невидима, път прав се показа. Блаженият влезе в Света гора и отиде в пречестната Зографска обител. Тамошните монаси го приеха радостно с любезно поздравление. След малко време блаженият Козма помоли игумена и бе облечен от него в свет ангелски образ; той го постави в църквата на еклисиарска служба, защото бе бодър, благовеен и достоен за такова служене.

Като наближи празника на Благовещението на пресветата наша владичица и приснодева Мария, който славно се празнува в свещената царска и патриаршеска лавра, в светлейшия храм на светия манастир Ватопедски, преподобният Козма помоли благословление от игумена, неговия духовен отец, за да иде на празника. Като прие благословията, отиде с другите братя и като влезе в църквата, поклони се с голяма радост...

Като мина след това малко време, бе ръкоположен за дякон, а след това за презвитер и оттогава започна много да се подвизава с молитва и пост и да се труди за всяко манастирско послушание не леностно и без ропот...

IV. НАРОДНА ЛИТЕРАТУРА (ГАДАТЕЛНИ КНИГИ)

Коледник

Превод на Д. Петканова в ХСЛ, с. 138, от Сборник № 308 (80) в Народна библиотека „Кирил и Методий" в София.

Ако се случи рождество Христово в *неделя,* зимата ще бъде мека, пролетта — мокра, лятото — сухо, есента — ветровита. За войниците ще има радост, за царете развенчаване. Ще има изобилие на плодове, множество четириноги и много мед. За младите — пагуба.

Ако бъде рождество Христово в *понеделник,* зимата ще е люта, пролетта и лятото — мокри, жетвата — богата, дъждовете — големи, есента — суха. Гроздоберът ще е по-слаб, медът ще намалее, плодовете ще са много, а за много мъже ще настъпи неочаквана смърт. За воеводите ще има радост, за царя и болярите — придобивки, а за благородните жени — плач. Други ще загинат от силен плач.

Ако бъде рождество Христово във *вторник,* зимата ще е снеговита, пролетта — мокра, лятото — добро, а есента — суха. Пшеницата ще бъде слаба, плодовете също ще намалеят, за четириногите ще настъпи пагуба. Неочаквани недъзи ще налетят, а плаващите ще се издавят. Ще има много мед и масло. Всред гърците ще има смут.

Ако рождество Христово бъде в *сряда,* зимата ще е зла, пролетта — суха, лятото — добро, есента — суха. Пшеницата ще е слаба, гроздоберът — изобилен, плодовете и медът — много. За мъжете ще настъпи пагуба. Маслото ще е оскъдно. Враговете ще спечелят успехи в мир.

В *четвъртък* ако бъде рождество, тогава ще бъде зимата мека, пролетта и лятото — ветровити, овощия ще има малко, медът ще намалее. За силните — пагуба. Масло и плодове ще има много.

В *петък* ако бъде рождество Христово, зимата ще бъде неочаквано зла, пролетта — ветровита, лятото — мокро, есен-

та — суха, гроздоберът — изобилен. Ще има очебол, за младите — пагуба, за войниците — радост. Маслото ще е много. За князете ще има похвала.

Ако рождество Христово бъде в *събота,* зимата ще е люта, ветровита и сняг върху сняг. И пролетта ще бъде ветровита, а лятото — мокро. Плодове ще има по-малко, но хубави, есента ще е суха. За овцете пагуба. Ще има много покари тридневен земетръс, а за старците смърт.

Из Гръмник (Кръговник)

Превод на Д. Петканова в ХСЛ, с. 138 140, от Сборник № 308 (80).

Месец *септември.* Ако прогърми в първия ден, предсказва спасение на света. Ако ли има тътен, предказва за битки на велики мъже. В същия месец, ако прогърми през деня или има мълния, ще бъде дъждовно, голяма тишина и потоците ще се напълнят. В същото време ще има много плод и храна. Хората ще паднат в грях поради блудство и техните домове ще се развратят. Жените и децата веднага ще измрат. В същия месец, ако има през нощта гръм или мълния, всички хора ще се разболеят. Тогава много мъже ще погинат от меч и войска В същия месец, ако има земетръс през деня, житата ще изсъхнат, голям страх ще има между хората и големи тъгове. Ако ли земетръсът бъде нощем, хората ще погубят [illegible] на тази земя.

Месец *октомври.* Ако прогърми първия ден, предсказва смърт. Ако ли има тътен, ще има радост и благодат. В същия месец, ако през деня има гръм и мълния, всички от източната страна до запад ще се зарадват, а египетската страна ще изнемогне, ще погине от ревност и зверове ще я изядат. Ако ли има гръм и мълния през нощта, страх ще пламне на онези места и корабите ще потънат. И много ветрове ще има, разруха на домовете, бедност и много зверове. Добитъкът ще се разплоди. В същия месец, ако има земетръс, много войски ще загинат. Морето ще намалее, после ще има много дъжд. Ако ли пък земетръсът бъде през нощта, тогава хората ще намалеят и ще се яват скакалци, които ще изядат житата. Дъждове ще има и овошките няма да дадат плод.

Месец *ноември.* Ако прогърми през нощта, медът ще бъде много. Мъдри и праведни мъже ще измрат. Ако ли през деня има гръм и мълния, в арабската земя ще настъпи глад и още показва, че хората, имащи човешка слава, ще спечелят, а войниците ще загинат. Истински град ще се разсипе. В тази земя бедните човеци ще се разболеят. Ако ли през нощта има гръм с мълния, ще има пожари по всички страни и градове. Кораби ще потънат. Зверовете и животните ще се умножат, зверовете ще се нахвърлят върху хората и ще бъдат изгорени от

небесата. В същия месец, ако има земетръс през деня, за царете ще има мир и любов голяма ще настъпи между човеците. Война няма да има, но ще валят големи дъждове, ще има жито много, а деца и животни ще измрат. Ако ли земетръсът бъде нощем, ще настъпи траен мир. И скръб и печал няма да има, а радост голяма между хората. Оранта ще е тежка. Морските животни ще се умножат. После дъждовете ще се усилят.

Месец *декември.* Ако прогърми или има мълния, аломиданци [чужденци] ще отворят война и ще паднат в робство, а техният цар ще погине от робите си. Ще има много жито и плодове. Ще настъпи дълга зима по земята. В много морета ще загинат много мъже. Ако ли има гръм или мълния през нощта, раждащите се ще умрат. Другите народи ще изгладнеят и ще има неочаквана смърт. Ще се яви силен човек. Тогава царят ще погуби своите противници. В същия месец, ако има земетръс през деня, царят ще остави и града, и войската си и ще отиде в други страни, ще се спре при много царе. И църкви ще запустеят, и диви зверове ще загинат. После обаче всичките градове ще се успокоят от много вик, война и смърт. Предсказва още, че ще има война с много градове и с нови народи. Ще се случи царят да остави царството си и да бяга в други страни. И неговото царство няма да го приеме, но църквите ще опустеят. Дъжд няма да има, нито жито. После обаче царството ще го потърси и градовете ще се уредят и населят. Църквите и областите ще се умирят.

[Следва по същия начин за месец януари, февруари, март, април, май, юни, юли].

Месец *август.* Ако прогърми, велик мъж ще умре. Ако няма тътен, всичко ще бъде добре, не показва никое зло. Ако ли прогърми през деня или има мълния, на изток и на запад законите ще се отменят. Земята ще даде много плод, но войници ще дойдат от друга страна и ще го изядат. Те ще превземат тази земя, разбойници ще се появят и ще има убийства между тях. Ако гърмът или мълнията бъдат през нощта, войниците на царя ще въстанат и ще го погубят. В източните страни няма да има жито и хората ще бъдат като зверовете. Ще измрат много деца. Ако има земетръс през деня, ще има скръб и печал, предсказва и болест. Градовете ще се разорят, някъде ще се запали велика църква и овощните дървета ще изгорят. Лозята ще изсъхнат и земята ще се сътресе от божия гняв. Ако ли през нощта земята се разтърси, всички земни блага ще бъдат за царя. Ще има дъждове и много пшеница, но ще има и треска.

Трепетник

Превод на Д. Петканова в ХСЛ. с. 140, от Сборник № 308 (80).

Ако потрепере дясната страна, предоказва за богатите печалба, за бедните добро. Ако е лявата страна, означава успех. Ако потрепере темето на главата, показва печал от приятел. Ако е тилът, за богатите — плач, а за бедните добро. Ако играе дясното око, показва за бедните полза. А ако е лявото око, показва сълзи. Ако потрепере лявата вежда, предсказва някое добро. Ако е дясната, показва недъг, а после добро. Ако потреперят ноздрите, показва и за бедни, и за богати добро. Ако потрепере устната, значи радост. Ако затрепере дясната страна на езика, показва печал. Ако е лявата страна — добро пътуване. Ако тракат зъбите, показва разрушение. Ако потреперят членовете на дясната страна, означава печал и велика скръб. Ако бучи лявото ухо, предсказва някое добро. Ако зашуми от дясната страна, показва добро и чест. Ако потрепере дясната страна на брадата, означава добро за всички. Ако е лявата брада, значи печал и смърт. Ако потрепере лявата плешка, показва печал. Ако е лявата мишница — за богатите слава, за бедните утешение и радост. Ако потрепере левият лакът — за богатите работа, за бедните радост. Ако потрепере десният лакът: значи радост. Ако потрепере дясната ръка, за богатите недъг, за бедните работа. Ако е лявата ръка, показва запазване на света. Ако потрепере палецът на лявата ръка, значи ще станеш господар или владика и враговете ти ще загинат. Ако потрепере пръстът до него, показва печал. Ако потреперят ребрата от дясната страна, означава радост. Ако са ребрата от лявата страна — зла болест. Ако потрепере лявото коляно, предсказва пътешествие. Ако е дясното бедро — беда, а лявото показва добро и радост. Ако потрепере дясната нога, много ще поработиш. Ако е лявата нога, ще избегнеш голяма болест. Ако потрепере пръстът на дясната нога, предсказва радост. Ако е пръстът на лявата нога — печалба. Край на трепетника.

Месецослов

Превод на Д. Петканова в ХСЛ, с. 141, от Сборник № 308 (80).

Ако човек се разболее през първия ден на месеца, опастността е до 18 дни. Ако тези дни преминат, ще бъде слаб 30 дни и ще оздравее. Ако човек се разболее на втория ден, има опасност до два дни. Ще боледува тежко, но няма да умре. Ако се разболее през третия ден, ще боледува леко и ще оздравее.

Ако се разболее през четвъртия ден, опасност има 124 дни. Ако ги прекара, ще оздравее. Ако се разболее в петия ден, няма да оздравее, ще лежи 5 дни и ще умре. Ако се разболее в шестия ден, ще отслабне като смъртник, но няма да умре. Ако се разболее през седмия ден, ще боледува много тежко, до смърт, но няма да умре. Ако се разболее през осмия ден, ще слабее 15 дни и ще умре.

V. ПОСЛАНИЯ И ТРАКТАТИ

Послание на патриарх Евтимий до Киприан

Превод на *Б. Ангелов и М. Генов,* цит. съ., с. 508—511, от *E. Kaluzniacki* Werke..., с. 225—238.

Послание от търновския патриарх Евтимий до монаха Киприан, който живее на Света гора Атонска и моли да му се пише за някои църковни обичаи и да му се изпрати [писмо] там.

Много ни зарадва със своето писмо и разпали силния пламък на любовта ни; такава, боголюбезни, е душата — според както е казано: „Очите ми изкопняха за твоето слово, повтаряйки кога ще ме утешиш?" — че само утешението, което й иде чрез словото, е полезно. И както търсенето на божествения закон и ползата на ума означава душевен успех, така честото приближаване до бога, за което, поставен в изкушение, пророкът ни учи, като казва: „Оставете се от лоши работи и разберете, че аз съм бог." Най-първо Илия, а после Йоан последваха този закон: единият в безмълвието на Кармил вършеше подвиг, като се отдаваше на бога; другият живееше в пустинята дори до деня, когато се яви на Израил и се удостои да кръсти господа и да види светия почитан дух под образ на гълъб и да чуе от небето божествения глас: „Този е мой любим син, към когото аз благоволих, него слушайте." Това са даровете на пустинята; това са на пустинята плодовете; тези работи пустинята ги подари не само на тия, но и на всички, които поискаха да вървят по стъпките им. Пустинята е майка на безмълвието; пустинята е учителка на пост, духовна съпруга, стълба, която възвежда на небето, път непогрешим към бога, верига благосъчетана. Безмълвието и постът са ходатаи на праведността, учители на целомъдрието, несъкрушимо срещу враговете оръжие, крепък стълб пред вражето лице. Тези, които вървят през нея с усърдие, по добро течение се носят, по царски път вървят, страстите задушават, душата към висота издигат, всички им се учудват, на всички са достъпни, в очите на всички са хубави. И понеже от цяла душа обикнаха цар

и господа на всички, обикнали са от него. И ако нещо искат в негово име, изобилно ги дарува съгласно с нелъжливото свое обещание. Но понеже ти с твоето писмо ни убеди да ти пишем за онези неща, които на мнозина се струват спорни, на бога и нам това е приятно, защото е казано: „Блажени са ония, които изследват законоположенията му и от все сърце го търсят."

Въпрос: Твоята молба имаше прочее този вид. У нас има голяма препирня: едни казват, че през цялата света Петдесетница и през 12 дни на Рождество Христово не бива да се прави поклон нито в църквата, нито в килиите; други пък казват, че в църквата не бива, но в килиите и насаме не е запретено. Понеже сме в недоумение по тези и други такива работи, молим ако ви е угодно, да ни осветлите чрез писмо и да отстраните шума на препирните.

Отговор: Преди, когато светата и съборна апостолска църква бе разклащана от еретически ветрове, всеки един извършваше, каквито искаше действия, като гледаше да запази само правите догмати. Постите и поклоните в църква или в килиите всеки изпълняваше за славата на бога според усърдието си: един с протегнати към бога ръце прекарваше цяла нощ, друг правеше поклони, трети пък, кръстообразно събрал ръце, цяла нощ прекарваше — просто всеки правеше, което знаеше. После обаче, когато ересите по благодатта на Христа бидоха всякак унищожени, светият почитан божествен дух благоволи да вдъхнови светите отци и чрез тях да се просвети с благозаконие и чрез истинска вяра да укрепи и утвърди цялата вселена. И затова сега божествената църква, утвърдена върху камъка на вярата, изправя се като царица, облечена и украсена със златни ресни и позлатени дрехи — т. е. с различни добродетели, призовавайки чрез велегласна тръба: „Елате, чеда, послушайте ме, ще ви науча на страх божи." Затова господ обича повече вратата на Сион, отколкото всички Якови пасбища. Па и Соломон в песните си загатва някак за църквата, когато говори: „Много дъщери владееха войски, много владееха богатства, но пак ти преуспя и се издигна повече от всички." Когато светите и вселенски събори, подтиквани от дух свети, се събраха, както се каза по-горе, те изгониха далеко от църквата и напълно унищожиха всяка нечистота и лъжливите, чужди обреди на лъжеучителите, а православните обреди насадиха и утвърдиха, самоволните действия, които произхождат от своя воля, като вредни и податни за заблуждение премахнаха от църквата. И затова сега божията църква цъфти като финикова палма и като кедър в Ливан. Па и премъдрият Соломон това похвалява, когато говори: „Добра си, моя искрена, добра си и порок няма у тебе!" Затова и седмият вселенски събор, като имаше пред вид тези работи, в предисловието на своите божествени правила към края каза нещо такова: „Всички заповеди,

дадени чрез светите тръби на духа на всехвалните апостоли, както и тези от светите вселенски и поместни събори, събрани, за да установят такива, и тези от други наши свети отци всички, понеже са били озарени от един и същи дух, съдържаха неща, които са за полза; тези пък, които те предадоха на проклятие, проклинаме и ние; а тези, които те предадоха на изхвърляне, и ние изхвърляме; тези, които те предадоха на отлъчване, отлъчваме ги и ние; а които те предадоха на запрещение, и ние също ги предаваме...“ А 90-то правило на шестия събор гласи: „Да не се правят поклони в неделите това правило ние приехме от богоносните отци, за да почетем по този начин Христовото възкресение“. Макар да не е неизвестно, ние обявяваме на верните това ясно правило: според заведения обичай никой да не прави поклони от „малкия вход“ на събота вечер до неделя вечер, когато след вечерния вход пак правим поклони и поднасяме на господа молитвите си. Понеже приемаме, че нощта, която иде след събота предшествува възкресението на нашия спасител, ние започваме оттогава нашето духовно пение, като превеждаме празника от тъмнина на светлина, та да празнуваме така цяла нощ и ден възкресението. И божественият велики Василий пише благочестиво и подробно за това до Амфилохий, иконийския епископ. Който е много любопитен, ако се потруди, ще намери и там внимателно разрешение на това, което търси. А ние, за да не разтегляме думата си, накъсо даваме отговор, като приемаме правилото от Мойсеевите законоположения. Приехме да работим шест дни от цялата седмица. Съботата трябва да бъде не само твоя почивка, а и на всяко живо същество. „Та и рабът ти — казва той, — и добитъкът ти да прекара в почивка.“ И защото в седмия ден бог почина от всичките си дела, които бе захванал, и благослови седмото число, затова неделният, осмият ден носи образа на възкресението, или, казано по-точно, дава прообраз на осмия и бъдещия век.

Из „Разяснено изложение за буквите“ от Константин Костенечки

Запазено в две редакции — обширна и кратка — в преписи от XV и XVI в. Текст и превод в *Ив. Дуйчев,* Естествознанието в средновековна България, с. 245—251.

Причините за покварата на всичко това трябва да се премахнат чрез правилното учение. За покварата на всички тези неща, за които преди говорихме и за които не споменахме, а още повече и за ересите, за които ще говорим, необходимо е да се знае, че само старите трябва да обучават младежите, като отначало започнат да обясняват всичко правилно. И никой да не се надсмива на това, [което казвам], защото писмеността се

поквари не от старите, а поради обучението от ленивите и злите. Ето защо тя трябва да се излекува от онова, от което се е покварила. Ако ли някой, при все че е стар, притежава младежко незлобие и старчески разум, чрез тези средства той може най-бързо да унищожи корените на разтлението, а още повече, ако изпълнява заповедта на божествените писания: „Като вървиш по пътя на усъвършенствуването." Когато виждат, че младите по-добре проумяват писанието, тогава старите — дори без да искат, от срам сами ще подирят пътя.

Но скръб [ще пробуди] и това, което ще се съобщи. Щом то е полезно, нека го изложим най-напред. Ако някой желае да обучава според някогашното обучение — както е отбелязано: след А [иде] Б и т. н., според наименованията, на които са привикнали [децата], — нека обучава! С това той не ще поквари нищо, само че всички букви да ги произнася точно, а също така и според удължеността и ударенютта им, както пояснихме, та от всички [деца] да се запомнят според преданието. Но впрочем аз жаля децата, понеже започват стена, която е неизградима от мнозина: дори отделното дете заставя да я изградим чрез тези наименования. Заради това дори и онзи, който изучава псалтира, се нуждае от тълкувател. Даже и по-малка част да събира, бързо ще натрупа голяма грамада, сиреч който се придържа в обучението, за което по-горе говоря. Дори [щом стигне] до петата или шестата дъсчица, и то преди да е стигнал до Часослова, той ще е свикнал да се учи без тълкувател и сам да пише. По-лесно е за този, когото обучават, и за този, който обучава.

А това е за буквите. По какъв начин [ученикът] ще ги разбере по-добре? Първо, ако искаш, напиши буквите [наред] според численото им значение, за да се знае кои са гръцки, кои са изобретени. Числата се редуват според гръцките букви освен шестицата, защото от числата само тя е сръбско [число]. И друго — още в началото да свикнеш с всяко книжовно произношение. Даже някой и да възприеме произношението на гръцките, отпосле той бързо свиква с двете. Произнасят се така [буквите]: А, В, Г, а не: А, Б, защото в гръцката [азбука] се казва: Аз, Веде. При все че някои изопачават указанията в канона относно азбуката и казват: „Този канон е по аз-буки" или „Акатистите [и] икосите, които съдържа, са по аз-веде", изпърво трябва и ние така да пишем, за да бъдем силни по всички въпроси. Впрочем кое учение налага [да пишем] А, Б? Но дори и така да пишем, когато обучаваш, ти независимо от големия труд не ще сгрешиш в нищо, стига само да спазваш горе-казаните [правила]. А относно труда аз пак ще кажа: Щом толкова много труд влагат тези, които непосредствено обучават децата, би трябвало да се намерят мнозина, които да умеят да тълкуват книгите — разбира се, с помощта на етимологията.

Обаче твърде малцина са учени: повечето от тях разказват за пътешествието си. Но никой да не си въобразява, че и това е така лесно, както някой обича да приказва, и то какво ли не. Нека той разбере, че от всичко, което бива считано за нищожно, нито едно нещо не се осъществява без повелението на [светите] отци и без ред.

Когато се почва, от всичките писмени знаци най-напред да се пише кръстът — са заповядали [отците]. И не мисли, че това се върши току-така, а защото в началото чрез кръщението ние сме се разпънали и сме се погребали заедно с Христа. Така и тези, които започват [да учат] божествените букви, трябва най-напред от всичките да сложат кръста [и] да кажат: „Кръсте, помагай!" според както апостолът е заповядал: „[Да ми не дава господ] да се хваля освен с господния кръст!" Но и в напред от всичките да сложат кръста [и] да кажат: „Кръсте, боже, помагай!" Те го боготворят, а той е божествен знак на небето, но не и божество. Обаче не питай кои [казват]! Това вършат невежите, а не всичките. Виж колко злини поникнаха поради невежите!

⁛ ⲀⲂⲄⲆⲈ S Ⳑ И Ѳ ı К Λ М Н Ѯ О П Р С Т О Ꙋ Ф Х Ѱ ѡ Ю
ѿ Ы Б Ж Ь Ѣ Ш Щ Ц Ч

Когато [младежът] ги заучи така отначало, тогава отново да започне открая така: Ч, Ц, Щ, Ш, та чак до А и до кръста (⁛). При това, за да ги заучи от двете страни, не е необходимо да ги казва писмено, а само устно. По този начин той ще запомни всяка буква според мястото, гдето е отбелязана. Ако ги заучи само откъм едната страна, той ще срещне много спънки, докато ги запомни, защото ще си ги представя наред както първо ги е заучил. Освен това много букви пък не се поддават на често отбелязване, като Ѳ, или Ѱ, или Ѯ и други. А като ги забравя така, той създава труд на учителя си, понеже [трябва] много да работи с децата, за да ги научи малко, и то откъслечно. Който изостави за кратко време упътването [т. е. ръководството], макар и да продължи отново да [преподава по него], той много ще се затрудни. Ако ли съвсем го изостави, той ще навлезе в пусти и непроходими [пространства], както и широкият път, който отвежда в гибел, когото господ е набелязал. Така и в тези [случаи]: в пусти и непроходими пространства завеждат учениците си онези, които отначало са лениви, и ги погубват един след друг, ала те, както наскърбените и притеснените, биват въвеждани в божието царство. По същия начин и този, който не позволява на ученика да постави нито над една буква знаците и ударенията, ще го отведе в [пусто и непроходимо] пространство.

Как ли не се намира у тези народи [нито един] философ

[т. е. граматик], както изпърво, освен онези тук-там, които са се учили в други страни или които са дошли от другаде! Да не би другите [народи] да са по-мъдри от този народ! Съвсем не! Непокорството и унищожението на упътването за буквите пресякоха пътеките [към правилното писане].

СЪКРАЩЕНИЯ

БИБ	Българска историческа библиотека.
БСМ	*Йорд. Иванов,* Български старини из Македония, С., 1931².
БВИФ	*Щ. Атанасов, Б. Чолпанов и др.,* Българското военно изкуство през феодализма, С, 1958
ГДА	Годишник на Духовната академия.
ГСУ ИФФ	Годишник на Софийския университет Историко-филологически факултет.
ГСУ ИФ	Годишник на Софийския университет — Исторически факултет.
ГСУ ЮФ	Годишник на Софийския университет — Юридически факултет.
ГБЦ	*Г. А. Ильинский,* Грамоты болгарских царей, М., 1911
ГИБИ	Гръцки извори за българската история.
ЖМНПр	Журнал Министерства народного просвещения.
ИБАИ	Известия на Българския археологически институт.
ИБИД	Известия на Българското историческо дружество.
ИВАД	Известия на Варненското археологическо дружество.
ИИБЛ	Известия на Института по българска литература.
ИНМ Бургас	Известия на Народния музей — Бургас.
ИНМ Варна	Известия на Народния музей — Варна.
ИНМ Шумен	Известия на Народния музей — Шумен.
ИОИМ В. Търново	Известия на Окръжния исторически музей В. Търново.
ЛИБИ	Латински извори за българската история.
Л.	Ленинград.
М.	Москва.
СбНУНК	Сборник за народни умотворения, наука и книжнина.
СПб.	Санкт-Петербург.
С.	София.
Сб БАН	Сборник на Българската академия на науките.
СпБАН	Списание на Българската академия на науките.
ССКА	Споменик Српске краљевске академиjе.
СБК, II	*Ив. Дуйчев,* Из старата българска книжнина, II, С.,1944.
ХСЛ	*П. Динеков, К. Куев* и *Д. Петканова,* Христоматия по старобългарска литература, С., 1962.
ABoll	Analecta Bollandiana.
ASPh	Archiv für slavische Philologie.
BZ	Byzantinische Zeitschrift.
BSL	Byzantinoslavica.
Byz.	Byzantion.
MGH SS	Monumenta Germaniae historica — Scriptores,
RIS	Rerum Italicarum scriptores,

ИМЕНЕН И ГЕОГРАФСКИ УКАЗАТЕЛ

Съкращения: архиеп. — архиепископ, военач. — военачалник, гр. — град, с. — село, кр. — крепост, р. — река, еп. — епископ, митр. — митрополит, пл. — планина, патр. — патриарх, обл. — област, имп. — император, н. — нос, равн. — равнина, местн. — местност.

СЪДЪРЖАНИЕ

ХРИСТОМАТИЯ
ПО ИСТОРИЯ НА БЪЛГАРИЯ

Том 2

СЪЩИНСКО СРЕДНОВЕКОВИЕ
XII—XIV в.

Съставители
Петър Христов Петров
Васил Тодоров Гюзелев

Рецензенти
Иван Ангелов Божилов
Миляна Василева Каймакамова

Редактор *Елена Атанасова*
Художник *Светлозар Писаров*
Художествен редактор *Таня Николова*
Технически редактор *Ронка Кръстанова*
Коректор *Пенка Атанасова*

Дадена за набор на 9. VIII. 1978
Подписана за печат на 15. XI. 1978
Излязла от печат на 30. XI. 1978
Печатни коли 30 Издателски коли 30
Издателски № 24333
Литературна група I-4
Формат 16/60/90 Тираж 12 078
Цена 1,78 лв.
КОД 02 9534671511 / 4790-88-78

Издателство „*Наука и изкуство*"
Печатница „*Александър Пъшев*"